TARTU ÜLIKOOL
1632
UNIVERSITAS TARTUENSIS

Mait Metsanurk

VALITUD TEOSED

Mait Metsanurk

Mait Metsanurk

ROMAANID

III

Mait Metsanurk

VALITUD TEOSED

KIRJASTUS „EESTI RAAMAT"
TALLINN · 1969

Mait Metsanurk

SOOSAARE

*

KUTSUTUD JA SEATUD

ROMAANID

KIRJASTUS „EESTI RAAMAT"
TALLINN · 1969

E
M 45

N
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
122946

SOOSAARE

*

I

Haljas lepamets ulatus unes nagu ilmsigi roikaist õueaiani ja oksad küündisid aida kõrval läbi värava. Juhan nägi selgesti ja tundis hirmu enam kui ilmsi, kuidas turris karvaga õhvakesekõrgune hall hunt hiilis rada mööda lepikust välja, pistis koonu värava pulkade vahele, avas lõuad ja ulus näljaselt ning tigedalt, roosa keeleliistak kahe alumise kihvhamba vahel.

Juhan katsus lahtisest väravast rehe alla pageda, aga jalad ei tõusnud maast, ei liikunud paigalt, käed olid jõuetud. Ta hakkas lugema soesõnu, mis emalt kuulnud:

«Metsa ulpi, metsa alpi, metsa kuldane kuningas,
keela oma kurjad koerad, suru omad suured koerad...»

Sõnad läksid tal suus segi, ta katsus appi hüüda, aga keelepaelad olid kui köidikuis ja hirmus ning ängistuses ärkas ta üles. Kamber oli pime, aknaruudu kohad vaevaltmärgatavalt hahkjad, teisest voodist kostis sage lõõtsumine, nagu ägeda heitluse järel.

«Oigasid sa, Märt?» küsis Juhan.

«Mina?... Ei tea... Võib olla,» vastati lühida hinguse vahelt jõuetult ja õlekott krabises.

«On sul halb? Tahad tõusta?» päris Juhan ja ajas enese istukile.

«Ei... ei midagi... Aga vahel matab rindu... Hing jääb kinni... Tusk tuleb peale... Ega see enam kaua... Ükskõik!» kaebles Märt sosistades ja hakkas nagu läbi lobjaka köhima.

«Mis sa nõnda!...» tõreles Juhan. «Sügisene aeg — nüüd on halvem. Tohter ütles ka... Niisked ja tuulised ilmad...»

Väike vend Juhani kõrval ajas enese ka istukile ja hakkas haledasti nuutsuma.

«Mis sul on?» küsis Juhan ja pani käe kobades tema pehmetele juustele.

«Märt sureb viimati ära — ma kardan!» halises Enn läbi nutu.

«Ära nuta, poisu! Heida jälle pikali ja pane silmad kinni! Kõik läheb hästi!» lohutas Juhan ja laskus ka ise kõhisevale õlekotile.

Rehealuse lakast kostis sagedane kuke laul, pikaldane ja haledavõitu. Tagakambris tiksus kell aeglaselt.

«Ei lõpe ka see öö!» õhkas Märt mõne aja pärast.

«Küllap hakkab varsti koitma,» vastas Juhan, isegi teadmata, mis aeg on. Kell tagakambris oli hiljuti oma löögivõime kaotanud, sealt kuuldus vaid lonkavat tiksumist.

«Mis töö homme on?» küsis Märt tasase häälega.

«Kartuleid veel võtta sugupärast. Ajan hommikul viimased vaod lahti. Rehi üleval, seda vaja tugevasti kändudega kuumutada — ahe oli üsna rõske. Kui jääb aega, teeme isaga karjamaal hagu,» kõneles Juhan ja teeskles muretut haigutust, et venna muret hajutada.

Aga Märt algas varsti veel kurvemalt:

«Oh jumal! Kõige hirmsam on see, et midagi teha ei jõua!... Et liikudagi õieti ei jõua!... Mis ma veel nõnda olen või elan!»

«Mis sest tegemisestki! Või seda vaja!» mühatas Juhan omast voodist. «Saame läbi niisama.»

«Igav ilma tööta!... Sure või igavuse pärast, enne kui rinnad hoopis kinni jäävad!» halises Märt ja hakkas pehmelt, pikaldaselt köhima.

«Ütlesin Kustale, et ta pajuvitsu lõikaks, ühesuve võsusid; võiksid ajaviiteks korvi punuda,» ütles Juhan.

«Seda veel võin, kuigi sõrmed varsti väsivad,» vastas Märt.

Vähe aja pärast kuuldus õlekoti krabinast, et ta end küünarnukile ajab. Poolsalaja kõneles ta pimedusse:

«Piiblis on üks väga ilus sõna... Väga ilus...»

«Mis see on?» küsis Juhan.

«Vahimees, ons kauaks veel öö? Nii on öeldud ühes prohveti raamatus. Otsekui minu südamest öeldud!... Eks küsi ma nüüd alati: Vahimees, ons kauaks veel öö?...»

Aga siin katkes sosistav hääl, mehe varjatud nuutsumine mattis selle.

Juhan astus vöörusest õue, peatus ukseesisel laial kivil ja heitis pilgu taeva poole. Roosasid pehmeid pilvi ujus kirdest edelasse, päike ei olnud veel tõusnud. Pika haopinu ääres raiepaku ees haraliste tõmpjalgadega kännul istus isa, luitunud rohekashall kaabulott sügavalt peas, hall kuub seljas, vimmas selg toa poole käänatud. Ta kõpitses kirvega hanguvarre kallal.

Juhan kõhatas ja läks selja tagant haopinu juurde, üsna isa lähedale, nagu otsiks sealt midagi.

«Märdiga vaja linna tohtri juurde sõita,» lausus ta ja andis hääles pahameelt kuulda.

«Tea mis seegi!...» mühatas isa ja hakkas kirvega kärmemini varre otsa tahuma.

«Ta ometi vaatab, kuidas on ja mis teha!» pahandas Juhan.

«Tee ta kedagi terveks!»

«Egas või ometi inimest nõndasama surra lasta!»

«Kui on surmaks, sureb ometi!»

«Panen hobuse ette. Otsi raha!» sõnas Juhan käskivalt.

«Kust mina seda raha võtan!» vastas nüüd isa kaebliku kurjusega ja jättis hetkeks töögi seisma.

«Pole minu asi, kust!»

«Kas ma midagi olen müünud?! Suvel sai paar koormat vihtu linna viidud — seegi raha läks kontori juurde maksudeks. Ema müüs paar vitsikut või — see on ka kõik!» seletas isa hädaliselt, selg poja poole.

Juhan teadis väga hästi, et isal kapipõhja mõni paberraha oli peidetud ja et ta neid ei raatsi ära anda. Seepärast ähvardas ta kurjemini:

«Võtan teise hobuse kaasa — müün maha! Või viin härjavärsi lihunikule!»

«Kas sa jätad!» käratas nüüd isa ja põrutas kirvesilmaga pakule. «Midagi sa ei vii! See kõik siin on minu, mis sa näed!... Mina olen siin veel peremees!»

«Peremees!» osatas Juhan põlglikult. «Oleks olema, et peremees, siis oleks kohal teine nägu!»

Ta läks, tõmbas aida räästa alt sõiduvankri õue tallatud murule, viskas aisad meelega kolisedes maha ja sammus kärmesti toa poole.

Vanem õde Ann tuli talle lävel lüpsikuga vastu, kohendades parema käega sitsirätikut lauba kohal. Nähes õuele tõmmatud sõiduvankrit, küsis ta kräbedalt:

«Noh, kuhu nii äkitselt?... Linna või?»

Juhan ei vastanud, astus temast mööda esikusse ja sealt kambrisse. Märt istus jõuetult laua ääres. Miinast õde kohendas peaalust, õlepuru langes põrandale.

«Sea end rõivaisse — sõidame linna, tohtri juurde,» lausus Juhan kuivalt, venna poole vaatamata.

Ema kohmitses tagakambris otseti lahtise kapi juures ja katkestas kohe vaimuliku laulu ümisemise, kui poeg astus sisse.

«Sa tead, kus need isa rahad on... Otsi rublat viis, mul hädasti vaja... Tohtrile ja rohtude eest ka!» käskis Juhan.

«Taevake, kust mina tema rahasid tean!» vastas ema hädaldades, pöördus ümber ja heitis argliku pilgu poja poole. «Ja kas ma võin seda võtta,» lisas ta süüdlaselt.

«Hea küll, siis ma võtan ise!» ähvardas Juhan kurjalt. Aga ei olnud kurjust südames, ainult mure venna pärast.

Mure oli küll ammugi olnud, juba paar aastat, kui Märt kahtlaselt köhima hakkas ja paaril korral verdki sülitas. Siis oli kord arstigi juures käidud — Juhani erarahaga, mis ta une ajal vihtadega oli teeninud, — aga see oli soovitanud eluviisi ja vahendeid, mispeale Märt ainult naeris. Täielik rahu ja puhkus, hanerasv ja aina rohud ning rohud!

Juhani mure oli eriti kasvanud läinud kevadest saadik, kui Märt korraga ühe pidu järel mürisevat hobuseköha hakkas köhima ja varsti üsna jõuetuks jäi. Tänaöine unelm ja lühike kõnelus tõbisega oli niisuguse rahutuse tekitanud, mis sundis tegutsema.

Ta ei läinud siiski ise kapi kallale, kuigi arvas, et sealt kergesti raha leiaks. Ta arvas isegi teadvat, kui palju seal, kas piibli, lauluraamatu või «Siioni kandle» vahel on: kolm-neli rohelist või paar sinist paberit ja mõni võikjas.

«Anna sealt puhtad sokid... Ja mine kohe isa juurde, ütle talle, et mulle on vaja vähemalt rublat viis!»

«Kas ta annab!» ohkas ema.

«Ütle, et muidu...»

Juhan tundis, et muutub kõneldes sõjakamaks ja on valmis kas või löömaks.

«Oh pojake, ära nõnda!» manitses ema oma käega kootud halle villaseid sokke voodi äärele asetades. Ta nägu oli kõhnuke ja kortsuline, lohutamatu mureliku ilmega.

Juhanil hakkas emast kahju. Ta teadis, kui raske on isalt raha nuruda, ja lausus seepärast lepitavalt:

«Olgu pealegi... Küll ma pinnin teda ise.»

Tõmmanud uuemad säärsaapad jalga ja uuemad rõivad selga, tundis ta end teise inimesena, oli julgem, kindlam, sõjakam ja sõnas õue astudes käskivalt:

«Otsi viis rubla... Rakendan seni hobuse ette.»

Isa ei vastanud sõnagi ja jätkas mingi tarbepuu tahumist.

Kui ometi see inimene tuleks ja paneks või rinnad kokku! raevutses Juhan. Ta tõmbas rehealuse väravapooled hooga laiali, nii et need kolisedes vastu seina viskusid, tõi noore musta sulust ja hakkas külgi kraasima.

Ema tuli õue, lähenes asja tehes haopinule, korjas sealt kuivemaid raage sülle ja algas tasakesi juttu. Kuuldus isa pahane urin ja mõned tigedalt lõigatud sõnad.

Juhan jättis hobuse, astus väravale, köhatas ja hüüdis kõvasti:

«Mis sa seal ema kallal!... Kui midagi öelda — mina olen siin!»

«Küllap saate siin veel kõik tunda, mis on jumal taevas!» ümises isa ja raius kirvega hoolimatult puusse.

«Maksa sul oma jumalaga kedagi hirmutada!» kostis

Juhan, pöördus tagasi rehe alla ja hakkas hobusele leisid seadma.

Ema läks varsti haosületäiega sisse, isa viskas kirve paku kõrvale laastudele, sülgas ja kohmis pahase räsakusega esiku poole.

Kui Juhan jälle tuli kambrisse, hobune juba vankri ette rakendatud, seisis Märt voodi ääres, käega peatsi otslauale toetudes. Miina aitas talle pintsakut selga ajada. Nähes venna põlvest nõgus jalgu ja jõuetult lookavajunud selga, lõi Juhan kahtlema, kas maksab seda inimest enam linna vedada. Aga ühtlasi leidis ta enese süüdlasena, et ennem polnud kõike teinud, mis see koht lubas. Oleks kas või sundinud isa kohta müüma ja raha tõbise ravimiseks kulutama. Nüüd tuleb siiski linna sõita, kas või südame rahustuseks ja süü kergituseks.

Isa oli jälle välja läinud, ema andis Juhanile roheka kolmerublase.

«Sellest ei jätku!» ägestus poeg ja viskas paberi lauale.

«Ta ei andnud rohkem!» kaebas ema ja pühkis kärmesti käeseljaga üle silma. «Ma panen salaja kaks vitsikut võid karsi alla...»

«Kus ma neid müüma lähen!» urahtas Juhan.

«Ostetakse tee peal ära.»

«Ja mis sa oma võiraha mulle annad! Andku isa!»

«Oh jumal küll!... Ta ei anna, näed isegi... Ja palju tal ongi!...»

«Sa ka veel teda kaitsma!»

Ema pühkis nüüd mõlemaid silmi.

«Ära hakkab tüütama see kõik!» sõnus Juhan pehmemalt ja mõtles iseeneses: läheks siit tänapäev, välja siit metsapadrikust! Aga kuhu ma lähen: Märt hinge vaakumas, Enn pole päevagi koolis käinud... Peab siis temastki sulane kasvama!

Juhan kõneles seda ägedasti, käies toa ühest nurgast teise, viskas laua äärelt punase kukega aabitsa aknale, lükkas lõpustega lambi eemale, võttis tikutoosi ja heitis ahjutruupi.

Siis läks ta välja, lõi vööruse ukse ristselili vastu seina ja raksatas viha teeseldes, otse isa poole rühkides:

«Kolmest rublast ei jätku — saad aru!» Ta pöördus isast mööda haoriida äärde, haaras sealt kaika, virutas vastu aeda.

Nüüd sööstis isa istmelt, lõi kirve sügavale pakku, ajas enese sirgemale kui muidu ja müristas raevustudes:

«Mina olen siin peremees!...»

«Seda on näha lagunenud hoonetest ja laste rõivaräbalaist!» solvas Juhan, aga juba tasemini.

«Ah nõnda ütled sa!» põrutas isa ja kummardus, et haarata maast hagu.

Juhan tegi, nagu ei näekski seda, vahtis üle lepalatvade ja kahetseski juba, et oli isa nõnda ärritanud.

Isa aga jätkas: «Kellel siin pole küllalt hea — tee viib väravast välja!»

«Et sa võiks teisi lapsi tappa liia tööga?!... Et Märt võiks kärvata kui koer?!... Võid kohtuga mind ajada!... Siis lähen, aga enne olgu mu osa käes! Saad aru — minu osa! Minu palk enam kui kümne aasta eest!» kähistas Juhan, nüüd juba tõsiselt ägestudes.

Isa oli toa poole läinud, võttis esiku ukse kõrvalt luuavarre, näitas sellega poja poole ja lausus tüdinult:

«See on sinu osa siit talust, sinu palk!» Ja ta hall küür kadus esikusse.

Juhan lõi tõrjuvalt käega ja raputas pead, nagu peletaks enesest võõrast olendit, kes talle selga laskunud. Juba oli tal selge, et see kõik on olnud inetu ja et tema on viinud isa meeletule sõnelusele.

Sõda tuleb isaga pidada, halastamatut sõda, aga see peab hoopis teisiti sündima, hoopis teisiti! Mitte kaigaste ja luuavartega! Tuleb võidelda, ja kumb jääb alla, see tunnustab teise võitu.

Isa oli toa kaudu rehe alla läinud ja kolistas seal. Ta ei tahtnud nähtavasti poega enam kohata. Läinud jälle kambrisse, leidis Juhan laualt kolmelise kõrvalt kaks paatjat rublast.

Märt oli istukil voodi serval ja Miina aitas tal ajada kasukat selga.

«Tõepoolest asjata vaev ja riid!» ohkas tõbine. «Parem oleks oodanud natuke ja siis viinud mind puusärgis. Ei oleks vaeva olnud ihul ega hingel.»

Ema tõi siiski hõlma all kaks vitsikut vankri juurde ja pistis need enese varjus heinakarsi alla. Siis tuli tõbine Miina toetusel, hoidis end vahvasti sirge, astudes mehe samme. Aga mõni neist oli lühike, nõtkuv, rutuline või tömp. Nokkmüts oli vajutatud silmile, mis valgust kartsid, ja halliriidene kasukas oli õlgadele raske.

«Värske tuul... see on enam kui tohter ja rohud!» katsus Märt muretult naljatada.

Juhan tegeles hobuse nina ees, kinnitas rinnust, tõmbas rangide alt laka välja, pingutas sedelgat ja heitis vargsi pilke tõbise venna poole, vaadates, kuidas see õe toetusel jõuetult ronis vankrile. Nüüd veendus ta uuesti, et vaevalt seda inimest veel maksab vintsutada pika sügisese teega; et arstile antav raha on samuti kui vette visatud.

Miina seadis heinu jalgele ja kattis need punase-vöödilise, oma kätega kootud vaibaga. Ann tuli lähedale ja andis käbedasti õpetusi külmetuse eest hoidmiseks. Ema seisis toa lähedal, käed põlle all, pea murelikult otseti, ja manitses tasasele sõidule, iseäranis kivitrummide kohal ja mujal, kus tee konarlik. Sami ja Eku tulid ka lähemale, liputasid kohmetult saba, ei teadnud õieti, mida teha. Enn pistis oma sagris pea vöörusest välja, astus viimaks läve-eelsele kivilegi ja tammus seal kärsitult, ei tihanud aga midagi öelda. Juhan silmas teda, hoolimata rutulisest askeldusest ning jamast, ja lausus sõbralikult:

«Küllap toon sulle kringli või sarve!»

Emal tuli järsku midagi meelde, ta ruttas joostes lähemale, astus Juhani juurde, kui see parajasti vankrile oli istunud, ja sosistas midagi kõrva.

«Tubakat talle veel vaja!» urises poeg. «Selle jaoks on raha, tõbise jaoks ei leidu!»

«Äran'd nõnda! Eks see ole siiski tema raha ja asi!» tõreles ema lepitavalt.

«Tema raha?... Selle üle veel mõtleme!» kurjustas Juhan, tõmbas ohjad pingu ja tõstis piitsa. Must ehmus ja rapsas vankrit nii järsku, et Märt seljast nõtkus ja hädaliselt hüüahtas.

«Taevake!... Mis san'd nii järsku!» halises ema.

Enn oli palja jalu üle õue sibanud, et väravat avada, aga ei jõudnud. Miina jooksis talle appi. Vanker veeres lõginal õuest välja. Vahiti senikaua järele, kui meeste seljad lepiku taha kadusid.

II

Vanker lõgises ja hõljutas sõitjaid pehmeis rööpais vasemale ning paremale. Varsti tuli aga ojatrummi lähedal munakatega sillutatud tee ja siin langesid rattad ühest lohust teise, rummud kolisesid vastu telgi ja vankris istujad hoidsid hambad koos, et ei hammustaks keelt.

«Oleks et see siin üksi!» urises Juhan, põrutustest katkestatud häälel. Mitu niisugust oja veel ees! Inimese tapmine — muud midagi!»

«Kes siin süüdi,» lausus Märt lepitavalt.

«Kes süüdi?!» osatas Juhan. «Huntidele kõlbab elamiseks see sootagune metsakolgas, aga mitte inimestele!»

Ta lahmas hobusele piitsaga, aga hoidis teda sealsamas ohjest, et ta ei pääseks jooksma. Tee viis nüüd piki künnist, oli kindlal põhjal, aga rööpad täis paetükke ja väikesi munakaid.

«Elab siin soode taga teisigi peale meie,» kostis Märt. «Ja kui mõis vanaisale andis s i i a koha, egas ta valida lasknud!»

Pikk künnis lõppes, tee käändus paremale, risti üle soonestiku, sillutatud tugevate munakatega, et kevadine suurvesi neid ei uhuks. Kivide vahele oli risti üle tee hagu laotatud. Vanker viskus ja hõljus, vennad tõuklesid teineteise vastu, ette- ja tahapoole, hoidsid hambad koos ja vaikisid.

Vasemal paistis noorte harvade kaskede vahelt längus seljaga samblast roheka õlgkatusega ja kohati paljastunud rooviga Loigu popsi elamu katus. Tohver, punaste raskete kulmude ja punaste vurrudega pops, tuli kodu poolt, labidas seljas, heites luuravaid pilke sõitjate poole. Ei lausutud aga sõnagi.

«Miks sa ei teretanud?» küsis Märt, kui nad murusele lepikuvahele jõudsid, kus vanker rohisel pinnal pehmelt veeres.

«Miks mina?!...» hüüdis Juhan ägestudes. «Imelik!... Ta niidab heina meie oja äärest, meie piirist, teeb meie metsast mitu koormat vihtu, viib sealt jaanikaski ja jõulukuuski, viib sügiseti igast rõugust ja sarrast hobustele toitu — ma veel teretagu!»

«Egas tema ise! Need tema kõrvalised,» manitses Märt.

«Üks vargapesa kõik!»

Jõuti üle teisestki kivisest ja auklikust ojateest. Algas sisalikusarnane kõrreväli, tee läks seljandikku mööda üles, viies kõrge kaasiku alla.

Sõnalausumata sõideti kaasiku alt läbi ja Arumäe õue alt mööda. Talu magas veel. Pöörati varsti kruusasele linnateele. Märt vahtis sadasid rattajälgi, mis üksteisest üle käisid, üksteist lõikasid ja kustutasid.

«Samuti kui inimese elu. Varsti ei jää sust jälgegi järele! Kustunud ja unustatud!... Ei ole kellelgi sust puudu! Elavaid jääb küllalt järele!» kõneles ta naljatleva kibedusega.

Nagu kartes, et Juhan võib niisugusest targutusest tüdineda, lisas Märt vabanduseks:

«Päevad ja ööd pikali olles harjud enesega kõnelema. Enesega ja jumalaga.»

«Jumalaga?» küsis Juhan ja vaatas umbusklikult vennale otsa, nagu kaheldes tema mõistuse selguses.

«Jumalaga jah. Tema sulle ei vasta. Mõtled siis ise tema eest vastused! Eks nõnda ole vist kõik piiblimehed temaga kõnelnud. Ega sa ometi arva, et ta ise juutidega tuli juttu sahkama! Siiski, kanged sõnad panid nad talle mõnikord suhu!»

«Egas sa juut ole, et samuti tahad teha,» nöökas Juhan.

«Ma niisama, mõnikord ajaviiteks pärin seletust maailma asjade kohta. Tumedaks jääb siiski kõik. Võta või see, et noor inimene peab surema...»

«Jäta see!» tõreles Juhan ja andis hobusele piitsaga alt-aisa.

Nad sõitsid viljakottidega koormatud vankrist mööda. Mees pikkade luitunud vurrudega külitas kottidel, nikutas tervitades pead ja pilutas silmi.

«Soosaare omad päris lustisõidul,» sõnas ta naeratades.

Juhan ei vastanud. Kui nad aga poolsada sammu koormast eemale olid jõudnud, ütles ta kahetsedes:

«Saab koormast oma paar sinist!... Kus meil see vili, mis võiks turule viia!»

«Kus meil need viljaväljad?!... Mets ja padrik, muud ühtigi!» lausus Märt nagu vabanduseks.

Ta oli väsinud ja jäi varsti tukkuma. Rinnale laskunud pea käis vankri hõljutusel loiult vasemale ja paremale.

Linna lähedal koondus hobusemehi voorina ritta. Tee oli kivine, sõideti sammu.

Jõhkrad mehed säärsaapais ja lühikasukais astusid sõitjaile vastu ja küsisid labase lahkusega:

«Külamees, külamees, mis märsi all müüa?... Mune, kanu, võid, seasinki? Näita välja! Saad kohe käparaha!»

Juhan ei vaadanud nende poolegi. Aga Märt tuletas meelde võivitsikuid otslaua all.

Peatati siis hobune, võeti vitsikud välja, tõmmati katteks pandud nartsud ning kapsalehed ja kohe suskas ostja oma määrdinud sõrmed võisse, lakkus neid mõnuledes, aga lausus laitvalt:

«Soola palju, seisnu maik!»

Juhan võttis ohjad, et edasi sõita. Aga juba pakuti talle hinda ja kõlistati raha.

Mõni teine kord oli ta kopika pärast kaubelnud, et mitte oma jonni jätta, aga täna oli tal meeles ainult Märdi tervis. Seepärast andis ta kauba esimesele, ei pannud kaalumist tähele ega lugenud saadud kopikaid hoolsasti.

Ajalehekontorist mööda minnes osteti värske leht ja, see taskus, tunti meeleolu tõusu.

Arsti ooteruum oli abiotsijaid täis, tolmunud säärsaabastes maamehi, suurrätikuisse mähitud naisi ja sekka peenis rõivais, läikivate kamassidega, valgete kraedega härrasid, kübarates daamisid. Need viimased võtsid laualt ajakirju ja vaatasid neist pilte.

Märtki sirutas kaela nende järele, aga lausus varsti vennale:

«Puha võõras keeles!»

Vastasseinas oli peegel ja Juhan nägi selles ennast ning venda. Istudeski oli ta Märdist pikem, kes oli keskmist kasvu. Sarnasust oli neil palju, juuksed mõlemail kui tuhm pähkel, aga Märdil küljele soetud, Juhanil püsti. Kulmud olid mõlemail puhmalised, silmad hallid, argliku, usaldust otsiva pilguga. Ninad olid õiged, lüheldased, pisut lihavad, vurrud mõlemail huulte otste kohalt lõigatud, nägu hoolsasti puhtaks aetud.

Arst valges kitlis oli ümariku mõnusa habemega, lageda otsmikuga, kandis kuldsangadega prille.

Ta käskis vastuvõtutoas haigusloo jutustada, kuulas seda hajameelselt Juhani suust, laskis tõbisel rõivad ja särgi seljast võtta ning algas kuulamist.

«Miks ennem ei tulnud?» küsis ta üsna kurjasti, kui toru läbi rinda ja selga oli kuulanud, köhida, hinge pidada ja sügavalt hingata käskinud.

Juhan vastas süüdlaselt, et ennem kord teise tohtri juures käidud, ja kõneles selle õpetustest.

«Oh seda rumalust ja hoolimatust!» kirus arst, käskis rõivastuda ja istus laua juurde. «Tulete siis, kui hilja! Egas me imet või teha!»

Ta kirjutas rohusedeleid, andis juhatusi, andis isegi lootust ja võttis ühe rubla.

Juba olid nad ooteruumist läbi tulnud, kui Juhan peatus ja pahaselt turtsatas:

«Mis kuradi päralt rubla! Teisele maksin viiskümmend kopikat.»

Ta jättiski Märdi sinna seisma ja rühkis rutusti tagasi. Arst tuli talle vastu, tahtes järgmist patsienti kutsuda.

«Mis veel?» küsis ta pahaselt ja laskis Juhani kabinetti, sulges isegi ukse.

«Kuidas on minu vennaga, ütelge?» küsis Juhan paludes ja hingas kuuldavalt.

«Kuidas on?!... Kas te ise ei näe?!... Kui ta ei sure täna, siis homme, tunahomme, nädala, kahe pärast! Mõnel visa hing, vireleb pikemaltki! Aga jalule ta enam ei tõuse!»

Juhan tänas kohmetult ja tuli välja, üleni higine.

«Andis tagasi?» küsis Märt, kui nad trepist alla komberdasid.

«Mis hundi kurgus, see hundi kõhus!» kirus Juhan, aga mõtles seejuures vikatimeest.

«Enesestki mõista!» kinnitas Märt.

Juhan ei hoidunud Märti toetades peente härraste eest kõrvale. Ta tundis enesel õiguse olevat kesk teed käia oma surmalemõistetud vennaga.

«Lähme siiski, ostame mõne raamatu,» sõnas Märt, kui neist üks vanem habemega härra möödus, paks köide kaenlas, sinised prillid ninal.

«Mõne raamatu?...» kordas Juhan masendavaist kujutlusist ärgates. «Jah, muidugi... Ükskõik... Kas või mitu!... Aga enne rohud, need on praegu tähtsamad...»

«Kas nüüd tähtsamad...» ümises Märt tusaselt ja laskis end vennal talutada.

Kivitrepist astusid nad üles, nelja astme järel hakkas tõbine üsna hingeldama ja astus suudki lahti unustades apteegi uksest sisse. Siin ei tihanud Juhan teda toetada, hoidis vaid käe venna piha taga. Nad suundusid leti poole. Selle taga seisis halli nüri habemega pundunud silmiga vanahärra kuldraamega prilles, läikiva lagipeaga.

Juhan hakkas taskust rohutähte otsima, kui korraga vanahärra leti tagant neile mõlemaile valju, vaenliku pilgu heitis ja tigedalt urahtas:

«Müts maha, matsid!»

Vennad ehmusid. Juhan tundis enese peasüüdlasena, kuum juga käis tast läbi, ta katsus lepitavalt naeratada. Aga sealsamas tundis ta äkilist raevukihku ja otsis teravat vastust. Midagi ta ei leidnud, sai viimaks vaid kogeldes sõnada:

«Mul käed kinni... Pean venda toetama...»

Märt oli juba mütsi võtnud, aga Juhan viivitas veel, lootes midagi leida, et virutada sellele seanäole vastu vahtimist.

«Lähme, vennas!» hüüdis ta järsku. «See siin pole matside jaoks!»

Seinte ääres pingel istus nendesarnaseid ja kehvemaidki rohtu ootamas. Nad jälgisid imestusega kõrke väljujaid ja kuulasid, mis apteeker neile järele hüüdis. Aga see oli juba võõras keeles, nad ei saanud aru. Vali sõna see siiski oli.

«Jajaa!» õhkas Märt mõrult naeratades, kui nad apteegist eemale olid jõudnud. «Ei ole kerge mats olla...! Ei ole kerge!»

«Sa ära võta asja nii tõsiselt,» lohutas teda Juhan ükskõikselt, aga enesel värisesid veel käed.

«Nii et me rohtu ei ostagi?... Üsna mõistlik! Selle raha eest võib mõne hea raamatu saada,» kõneles Märt.

«Ostame rohu ka,» vastas Juhan. «Viin su sissesõiduhoovi, istu seal vankris. Miks me endid kahte sõimata laseme! Otsin teise apteegi.»

Ta saatis venna peatuskohta, asetas heinakarsile istuma ja andis värske ajalehenumbri kätte. Ise ruttas ta uulitsale, otsis teise apteegi, astus sisse ja võttis kohe kaabu peast. Saanud rohu ja viisaka kohtlemise läbi nagu tunnustustki, läks ta raamatupoodi. Siin oli ta juba mitu aastat käinud. Vaikne, mõtliku ilmega, musta pikeriku habemega, mustade kulmudega ja mustade salkude alla peituva järsu laubaga peremees võttis tervise lahkesti vastu ja küsis käsi letile toetades:

«Mis läheks?»

Juhan tundis selle mehe vastu aukartust nagu õpilane õpetaja ees. Ta ei kahelnud, et see siin, raamatute seas kõik teab ja kõik mõistab.

«Mõne raamatu oleksin ostnud...» ütles ta ja tundis näos õhetust.

«Juturaamatut või?»

«Enam midagi õpetlikku... Mis elu jaoks juhatust annaks...» Aga tundes ise piinlikkust lisas ta kohe: «Mul täna vähe aega. Ehk annate «Tähtsad mehed» I anne ja «Võitlused Plevna linna all».»

Juhan ruttas raamatutega sissesõiduhoovi ja kohe asuti koduteele.

Jõudnud linnast välja liivasele maanteele, lasti hobusel sörkida ja hingati kergemini.

«Tee surnuaiale on ka niisugune sile,» lausus Märt, suunurkadega väsinult muiates. Pilku ülespoole heites lisas ta üsna tõsise murega: «Kui aga enne suured sajud ei alga. Siis olete rummuni sees!»

«Sa võiksid säärase jutu hoopis jätta!» tõreles Juhan teeseldud kurjusega ja vaatas ka korraks ülespoole. Hallsinakad vaolised, tuhnitud ja neerjad pilved seisid

liikumatult paigal, nagu varjates oma kavatsusi, millest ööseks head polnud loota.

Märt hakkas end heinakarsil kohendama, nagu otsiks paremat asendit, ja sõnas viimaks väsinult:

«Kui saaks kuidagi külitada...»

«Miks seda ei saa!» vastas Juhan, lükkas karsi tahapoole, aitas vennal küliti heita ja kattis ta kollasevöödilise vaibaga õlgadeni.

Parajasti sõitis neile vastu oma kõrgel vedruvankril lihunik Schope, vihmamantel seljas, kõrge põhjaga nokkmüts peas, irvitus verest lõõskaval näol.

«Vead vasikat linnast koju või?» hüüdis ta, lastes hobust sammu sõita.

«Teil ka ilmsi ja unes aina vasikad virvendavad silme ees!» vastas Juhan.

«No kurat, kas tahad, et naha üle kõrvade tõmban!» karjus lihunik ja tõstis ähvardavalt piitsa.

«Mine oma vasikaid nülgima!» hüüdis Märt kõigest oma nõdrast jõust, hakkas aga seepeale rängasti köhima. Juhan andis hobusele piitsa ja lihuniku kirumine kostis kaugelt katkendlike sõnadena.

«Ega muud, sihuke tulebki kallale... Minust ei ole asja...» ütles Märt, kui köhahoog möödas ja hobune sörkis aeglaselt.

«Küllap oleksin üksi temaga valmis saanud!» kostis Juhan teeseldud sõjakusega.

«Ole meist suurt kaklejat ega riidlejat,» sõnas Märt ohates.

«Tahad, et oleks?»

«Mõnikord otse hädapärast vaja... Kui sulle kuri inime ikka peale surub ja enda liiga laiaks teeb, — kaua sa siis ikka eest pead pagema!»

«Ei pae ka eest,» hoogles Juhan ohje pingutades ja piitsa keerutades.

«Eks me koolipõlves nägime küllalt!...» õhkas Märt.

«Mis me nägime?!» hüüdis Juhan. «Muidugi, kui käisime esimest talve ja olime väikesed põnnid, võis meid iga suurem jõmm klobida. Aga viimaks olid nad kõik meie valitseda.»

«Koolmeister seisis malakaga selja taga. Teda kardeti, mitte meid!»

«Mõistus, tarkus ja teadmised — see maksab ometi ka midagi!»

«Linnas ehk on niisugused poed, kus see midagi maksab. Maal on selle väärtus kross. Ei vaja keegi krossi eestki!» kurtis Märt.

Jäädi vait ja vahiti tuhmiks löönud kõrrevälju ning rohekashalle metsaviire nende taga.

Jõuti koju, kui oli juba ammu pime. Miina oli esimesena vastas ja aitas Märdi vankrilt maha. Juhan ühel pool, õde teisel pool, talutati tõbist toa poole. Märt seletas, et tal jalad olevat kangestunud kauasest vankris lebamisest, enesestki mõista, muidu aga jõudu ja tervist ülearu. Aga toetajad tundsid väga hästi, kuidas Märt kõige raskusega neile rõhus nagu pikk halvasti täidetud jahukott.

Esiku uksel näidati hundisilmaga tuld ja eeskambrisse jõudes Juhan otse kohkus kõiki vendi-õdesid seal nähes: kui suur on nende perekond! Isa-ema seisid tagakambri lävel. Üheksa inimest oli siin praegu koos, väike kamber, kust osa ruumi suure laua ja kahe voodi jaoks, peaaegu täis.

Juhan tõrjus sünge tõsidusega kõiki eemale ja küsis peaaegu kurjalt:

«Kas ase valmis?»

«Värske põhk on pea all ja küljealusekott on kohendatud,» vastas Miina. Ann ruttas seda pikemalt korrutama.

«Liiga hea ase: ei taha viimaks enam tõusta,» naljatles Märt ja võttis õdede abil rõivaid seljast.

Väike Enn liikus arglikult teiste selja taga ja piilus pingel uudishimuga tulijate poole. Sõõrmetiivad liikusid tal ja huuled varjasid vaevu pärimist. Ta ei kandnud veel pükse, hall kuub ulatus alla põlvi ja andis tema nõtkele kehale tütarlapse kuju. Näo poolest oli ta veel enam tütarlaps.

«Sina, Ennukene, seal!» hüüdis Märt õrnutsedes, kui oli istunud voodile. «Tule lähemale! Ega me sind linnas täiesti unustanud!» Märt laskus küliti õlekotile ja pani käe Ennu pehmeile valkjaile juukseile. «Küll

Juhan otsib kuue karmanist. Häda pole sul midagi?... Tubli!»

Juhan astus lähemale ja ulatas poisile kaks sarvesaia. Enn surus saiad kahe käe vahel vastu rindu ja oli kahe sammuga tagakambri lävel. Kusta ootas teda seal.

Ann lähenes ka voodile, lahtine tuhm sitsjakk lühikese piha ümber, valkjas rätik nurgeti lohakalt peas. Ta hakkas käbedasti pärima:

«Noh, tohtri juures käisite?... Mis ta ütles?... Rohtu kirjutas?... Mis teed ta soovitas: kamillat või vehvermentsi?... Eks ta käskinud süüa kõvasti?»

«Ütles: kes tööd ei tee, ei pea ka sööma,» naljatles Märt, lebamisest värskel õlekotil mõnuledes. Miina kattis ta luitunud vaibaga ja lausus Anne pealekäivat pärimist tõrjudes:

«Eks siis pärast kuule. Las ta puhkab pisut.»

Juhan, kes parajasti eeskojast, kus hobuseriistadega kolistanud, kambrisse astus, sõnas teeseldud pahameelega:

«Mis te's nüüd kõik siin!... Nagu talitusi pole!...»

Mindi vaikides laiali, otsiti tegemist. Ema tuli nüüd tagakambrist, pea otsakil, nagu ta käis poja haigusest saadik. Tal oli ruuduline sinakashall suurrätik käe peal. Astunud Märdi voodi ette, laotas ta rätiku selle jalutsile ja ütles muret varjamata:

«Öösel on vahest külm ühe vaibaga, siis tõmba peale... Eks see tee põrutas sind vaesekest küll!»

«Kes teab, ehk see on terviseks,» vastas Märt. «Aga öösiti on mul ennem palav kui külm.» Ta oli oma vasema käe vaibale pannud. Ema puudutas õrnalt sõrmi ja lausus üsna tasa:

«Sama kahvatu kui su särk... Ainult õhuke nahk luie ümber...» Hääl katkes tal ja kärmesti kohendas ta pearätti, et seejuures poja nägemata pisarat näolt pühkida.

«Ema, sa ise usud, et teine ilm on parem kui see...» lohutas Märt ja lisas kohe kui paranduseks: «Nüüd läheb järjest paremini... Need tohtri rohud — need teevad imet... Kui ma selle öö hästi magan, siis andke homme aina tööd ja süüa!»

Ema pühkis nüüd pearäti nurgaga pisaraid, kohendas vaipa poja kaenla alla ja pöördus tagakambrisse.

Lõpustega lamp põles akna all suurel laual. Õdede tuhmid kogud liikusid kärmesti talitades tagakambri ja rehetoa vahet, kust lahtise ukse kaudu tuli praetud liha lõhna. Rehetoas ahju nurgal põles lamp, isa istus lähedal paku otsas ja voolis noaga puust laiateralist mõõka linaropsimiseks. Juhan tuli mitu korda esikust otse tuppa, kolistas meelega kõvasti, lükkas seina ääres jalaga tööriistu koomale, viskas mõne eemale eksinud puunoti ahju ette.

Isa ei pannud seda tähele, teeskles hoolsasti voolimist, suugi avatud. Juhanil oli kange tahe veel täna temaga tüli alata, talle arsti otsus näkku paisata, et Märdi surm, kui see peaks tulema, aegsasti isa südamele veeretada.

Aga siis kutsus Miina teda tagakambrisse sööma ja nii vaikse, lepitava häälega, et vend ainult kuuldavalt ohkas ja õele järele läks.

Tagakambris laual oli ühes tuhmkollases savikausis kartulisupp, millel mõni rasvavinn ujus. Teises samasuguses kausis oli hapupiim, kolmanda põhjal pannil soojendatud rasvast lambaliha. Leivakäärud olid riidas üksteise peal kannika kõrval. Peene toruga lambike põles kummulipöördud kausi põhjal ähmaselt.

«Meie juba kõik söönud,» lausus Miina, puulusikat, nuga ja kahvlit Juhani ette pannes.

«Aga Märt?» päris Juhan tasa.

«Ütleb, et mitte ivagi ei taha. Et söönud linnas ja teel saia. Aga homme hommikuks käskis valmis panna, mis paremat on.»

Juhan varjas ohet, lükkas rasvavinni teise kausiäärde ja võttis suppi, kuigi isu ei olnud. Teisel pool laua otsas olid Kusta ja Enn rinnuli laual ja vahtisid uue raamatu pilte. Enn esitas sosinal küsimusi ja vend katsus neid vastata. Ta hoidis vasema käe valgete sõrmekestega raamatukese nurgast, nagu kardaks, et see kallis vara võiks käest minna; parema käe esimese sõrmega osutas pildi üksikasjule. Juhan silmitses teda hetke heldimuse ja salarõõmuga, siis aga meenus talle Märt, ta laskis kättevõetud heeringasaba tagasi taldrikule ja pöördus Miina poole, kes sealsamas kõrval voodit kohendas:

«Rohi Märdile... Too kohe vett tassiga... Katsu mu palitu põuetasku...»

«Küllap ma otsin... Ehk tahad liha, seal on natuke... Märdi jaoks keetsin, aga ta ei taha ivagi... Ütleb, et sisikond kõik segi, hommikul, siis vahest...»

«Ei ma hooli ühtigi. Aitab heeringastki.»

Isale peaks selle kõik näkku heitma, mis arst ütles! Las ta siis tunneb rõõmu oma kopikatehoiust, oma hoolimata meelest!... Lumeteeni peaks Märt siiski elama. Muidu ei ole kedagi teda saatmas...

Miina tuli veetassiga ja rohtudega. Kahekesi hakkasid nad sedeleid veerima ja siis klaasist pruuni vedelikku vette tilgutama. Esiti sadas tilkhaaval, siis aga jooksis sorinal. Oldi kohkunud, aga arvati, et see ometi surmarohi pole ega tapa, ja mindi siis tõbist jootma.

Märt oli nõnda jõuetu — pikast teest väsinud, nagu ta ise ütles —, et rohujoomiseks õe abita istukile ei jõudnud tõusta.

Juhan hakkas nüüd arsti halba ennustust kindlasti uskuma. Kellelegi peab ta oma saladuse avaldama, üksi ei suuda seda kanda.

«Tahtsin lehtegi lugeda... aga jumala eest... ei viitsi...» lausus Märt, kui oli rohu joonud ja pea kõhisevale õlekotile lasknud. «Homme... Eks siis loe...» Siis katsus ta naeratada ja lisas õe-venna poole vaadates: «Ega muud, kui ei ärkagi enam. Anti surmarohtu.»

Juhan läks välja, kutsus Miina enesega, et ta aitaks vankri varju alla lükata. See oli vaid ettekäändeks, vankrit jõudis ta ise üksigi veeretada.

Kui nad peaaegu käsikaudu teine teise aisa olid leidnud ja tõukama hakkasid, ütles Juhan üsna tasa:

«Teistele ei maksa öelda — Märdiga on asi otsas... Tohter ei saa ka enam aidata... Hilja!... Annele ei maksa sõnagi lausuda: paneb lõugama. Emale ka mitte: hakkab uluma. Miks teistelegi enneaegu muret teha... Aga isale — sellele ütlen juba ise!»

«Jumal küll!» ohkas Miina ja hakkas aeglaselt toa poole astuma. Juhan vaatas õele järele, nägi, et ta oli järsku küüru vajunud, ja tundis sellest mingit mürgist

rahuldust: tähendab, tema saladus on midagi väärt, sellega võib siin igaühte põrutada, küüru ja kössi lüüa. Ja homme teeb ta seda isaga!

III

Soosaare oli maa-ala poolest üks suuremaid talusid ümbruskonnas. Mõis oli omal ajal ohtrasti lasknud sinna mõne vakamaa põllu juurde sood ängata. Mõis ise oli lasknud kahest laiast soonestikust tee läbi rajada, kahele ojale kivitrummid ehitada, et soo saart orjaperega asustada. Oli see kord seal, siis polnud enam mõisal tegemist, kuidas seal elati, peaasi, et sealt mehi ja naisi kolme versta taha, mõisa põldudele ja niitudele korralikult tööl käis.

Pikk seljandik, keskelt nõgus, käis lõunast põhja ja see oli ühtlasi Soosaare talu selgroog. Soo piiras seda kolmest küljest, ainult kagust polnud ülepääs kahest soonestikust ja ojast lai. Esimese soonestiku järel oli madalale künnisele Loigu vabadikukoht asutatud, enam tüliks kui rõõmuks Soosaarele. Teise oja järel algasid Arumäe väljad.

Põhja poole ulatus künnis kitsa kiiluna sohu ja sealt viis vana teoaja tee läbi raba Pikavere külla, mis asus viieverstasel kumeral seljandikul. Kirdes oli Soosaare piiril pikerik Umbjärv, mis tekkinud muistsel ajal raba põlemise järel. Selle taga oli neli Pikavere talu, karjamaad kõigil järve ääres.

Lääne pool Soosaaret oli mõis avastanud omal ajal lehtpuumetsa all arumaad ja sellegi asustanud perega, andes talule nimeks Taga-Saare. Sellest kaugemal oli madalatel künnistel üksikuid harvu metsatalusid, kuni algas Suurmets, mis oli endiste jahtide läbi kuulsaks saanud üle mitme maakonna.

Juhani isa ja vanaisa olid vähehaaval pikka seljandikku laastanud ja suviti põllupinda jõudumööda suurendanud. Nüüd võis seda olla juba vakamaad kakskümmend viis. Oli lehtpuumetsa aluseidki arumail vähehaaval laastatud, et oleks vähegi ruumi vikatit keerutada ja kaart lüüa. Aga võsa ja lepikut oli veel nõnda

palju ja see tungis nii häbematult lähedale, et oksad kasvasid läbi roigasaia õue.

Pikaveres oli taludel kuuskümmend, kaheksakümmend ja sada vakamaad põldu, mistõttu sealsed peremehed vaatasid Soosaarele kui popsikohale. Pikavere talud olid rajatud aastasadade eest ja viljaandvad, veerjad põllud ammu korras. Kõrgete linahindade ajal oli seal rohkesti lina külvatud ja müügist raha kogutud. Suuremal osal sealseist peremeestest teati pangas olevat, kellel paarsada, kellel isegi viis-kuussada rubla, kahel talul isegi enam. Ka Taga-Saare oli kõik oma arumaa juba põlluks kündnud ja lausväljad olid seal laiad, nii et üle sai vaadata. Vana peremees oli sinna omal ajal jõuka naise toonud ja selle rahadega oma soosaart harinud. Jalad olid seal kõvasti all, nii et paari aasta eest ehitati häärber, missugust polnud ligiläheduseski.

Juhan oli varakult märganud, et Soosaare ei saa kõrvuti seista ei Taga-Saare ega Pikavere taludega, samuti ka nendega mitte, mis asusid otse ida pool, koolimaja taga ja kagus. Ainult edelas ja läänes, metsakurus leidus veel samasuguseid kehvi kohti. Hakanud juba ise töömeheks isa kõrval, kes parajasti tolleks ajaks oli oma tervise liigse katkestamise juures rikkunud, pingutas ta jõudu ja mõistust, et isatalu tõsta samale järjele või veel kõrgemale, kui on näiteks Liivaku seal järve otsa taga voorel, või Tuule, mille katust võib näha üle soo noorte kaskede, otse põhjas. Aga ta veendus varsti, et asi käib üle tema jõu, et nõtke kehaga Märt ei suuda teda veel palju raske töö juures aidata, et kaks venda, Enn ning Kusta on veel üsna põngerjad ja noorem õde Leena käib alles karjas.

Pikapeale selgus, et mitte ainult jõudu pole vähe, vaid on veel üks teine ja mitte vähem takistus. Isa oli vanapõlve inimene, teoorjusest tulnud, ei pooldanud suuri uuendusi ega olnud nõus suurt mängu algama, et Soosaaret lühema aja jooksul viia jõukaile naabreile järele. Ta oli arukas, aga vähenõudlik ja pikkamisi oli ta pühakirjast oma vähenõudlikkusele õigustust leidnud.

Juhan oli koolis olnud laheda mõistuse ning aruka

peaga ja hiljem olid raamatud ning ajalehed tema vaadet avardanud. Ühes koolmeistri ja Taga-Saare Jüriga oli ta käinud mõnel Kirjameeste Seltsi ja põllumeeste koosolekul; elu Soosaarel senisel viisil oli talle kitsaks muutunud. Kui Märt täisealiseks oli saanud, tehti temaga üheskoos kõiksuguseid kavatsusi ja kanti neist mõned mõõdukamad isegi isa ette. Aga seal leiti nad kõik liiga julged olevat ning hüljati. Tehti kavatsusi minna Soosaarelt, minna laia maailma, õppida kas või puusepaks ja elada linnas avaramat elu, pääseda sagedamini nende hulka, kes kõnelevad, kirjutavad, juhivad rahvast. Nii mitmed, mitmed raamatudki tõukasid laia maailma, õnneotsimisele.

Aga sealsamas tulid neile meelde väikesed vennad ja kogu perekond. Kes teeb siis veel siin Soosaarel töö, kes künnab, kes lõikab, kes peksab rehed ja masindab linad?! Isast ei ole enam meest iga töö peale, ema pole kunagi olnud tugev. Oli selge, et siit sel kombel minna ei või.

Siis tuli see Märdi haigus ja tõmbas jämeda joone kõigist kavatsusist läbi. Ammu alanud vaen isa vastu oli nüüd järsku muutunud julmaks sõjaks ja Juhan oli arvamusel, et see nüüd mingile lõpule tuleb viia.

Päev algas jälle nagu tavaliselt.

Kukk laulis heledasti rehealuse lakas. Sami ja Eku kraapisid esiku ust ja nurusid nuutsudes sisselasku, laudast kuuldus kaeblikke möökeid, rehe all puristasid ja tampisid hobused. Oli veel pime, aknaavaused vaevalt hahkjad.

Tagakambrist kostsid tatsuvad sammud ja ema köhatus. Ann peletas unes hädaldades Punu, kes talle vist kallale kippus. Miina ringutas haigutades.

Ema tuli tagakambrist kuulmatul sammul, et mitte tõbist äratada, ja läks rehetuppa. Varsti kostis sealt anumate kolin ja vee solin, kolksatas pada ja selle kõige saatel summutatud laul:

«Siion kaebab suures hädas...»

Nüüd ajas ka isa enese tagakambri ahju tagant voodist jalule ja mühatas tütardest mööda tulles, kottadega kompsides:

«Üles!»

Meestest mööda tuppa minnes köhatas ta tehtult kõvemini ja astus siis arglikult kärmesti edasi, pani tasakesi enese järel ukse kinni.

Märt hakkas köhima, pehmelt nagu läbi lobjaka ja Juhani mõttelõimed lõigati katki kui vaheda väitsega. Ta tundis end isa möödumisel süüdlasena, et veel lebab, aga ühtlasi tõusis tas vimm, mis oli immitsenud ja hõõgunud juba leeripäevast saadik, üheksa aastat. Enamasti kõik perepojad-tütred sõitsid kirikuõue vedruvankris, ainult tema heinakarsil puutelgedega vankri kolisevate redelite vahel. Kõigil perepoegadel olid siis kraed kaelas ja kamassid jalas, ainult tema käis samuti kui saunameeste ja popsnikkude pojad, rätik ümber kaela, jalas saapad laiade säärtega kui lõõtsad. Ja oli ta ometi nime järgi ka suurest talust, esimene poeg, tulevane peremees! Nagu söepannil oli ta olnud pool päeva kogu kirikurahval halvakspanevaks hindamiseks. See alandus ei unune tal nii kergesti ja isa pole seda millegagi heaks teinud.

Muidugi seletas isa tookord, et ei olevat raha. Aga järgmisel päeval leidis Juhan salaja kapipõhjast kompsude ja rõivarullide alt «Siioni kandle» vahelt tervelt viisteistkümmend rubla. Kui veel oleks müüdud üks mullikas, olnuks vedruvanker, krae, lips ja kamassid ausasti käes!

Juhan jäi lebama, meenutades möödunud aegu. Seal oli palju ilusaid päevi, sest need ei puudu kellegi nooruses; aga palju oli olnud seal ka alandusi. Tuleviku varjas aga praegu üks suur mure enese taha: venna haigus.

Oli juba üsna valge, kui Juhan voodis istukile tõusis ja riietuma hakkas. Tal oli hea meel, et Märt näis magavat, ja tasasel sammul väljus ta kambrist.

Isa parandas all õuevärava juures usinasti roigasaeda, sidudes värskeltraiutud pajuvitstega teibad kokku.

Tahab usinusega peremehe õigusi pidada, mõtles Juhan. Mina kui laisk sulane magan keskhommikuni! Pean vist enda ka Märdi kombel surnuks töötama!

Ta köhatas kõvasti, võttis seina äärest kirve ja silitas sõrmega selle haljast tera. Siis võttis ta kirve kaenlasse

ja läks isast mööda, väravast välja, visates selle kõvasti vastu posti.

«Mis tast lõhkuda!» urises isa silmi tõstmata, rohekas luitunud kaabulott otsaesisel.

«Väravapostist on sul kahju, oma lapsest mitte!» lausus nüüd Juhan seisatades. Ja kui isa ei vastanud, lisas ta surutud häälel: «Aiaga on aega, hakka parem kirstulaudu tahuma. Märdiga on asi varsti nõnda kaugel. Seda ütles tohter ja seda võib igaüks oma silmaga näha.»

Ütles ja kadus lepikusse, kirves kaenlas.

Nii mitutki tarbepuud oli vaja, aga Juhan ei hoolinud nende otsimisest.

Ta astus huupi edasi, kuni pind põõsaste vahel läks üsna vesiseks. Ta pidas seda täna isa süüks. Ammu, aastakümnete eest oleks siit pidanud kraavi läbi tõmbama, alates Umbjärvest ja lõpetades Loigu lähedal ojas. Siis oleks siin tahe. Suurde järvekraavi võiks siis juhtida vähemate kaudu veed põldude äärest puisniitudelt ja õue alt. Aga senikaua kui meelevald ja kukkur on isa käes, ei või suurest kraavist juttugi olla!

Juhan pöördus soost välja, ei tahtnud aga koju minna ja kõndis seljandikule, mis läks pika kumera liistuna otse põhja suunas. Kõrs oli küntud, vao seljad veel muredad, aga pikuti harja olid karjased igavuse peletuseks tallanud kitsa jalgraja.

Siia paistis Pikavere kaares voorelt Tuule elamu tõmmuks tõmbunud õlgkatus. See on jõukas talu, üks vend mõisa valitsejaks, teine kodus peremeheks valmimas, kolm õde, mitte küll kenad, aga tubli kaasavaraga ja kõvad töömurdjad.

Tuulest mõni vagu maad paremal on Liivaku, ka üks jõukamaid Pikavere voorel. Aga Liivakust ei ole hea Juhanil mõelda, ta langetab pilgu ja astub edasi. Oma nooruse kergemeelsuses on Märt end Liivakuga sidunud ja nüüd teeb nende sidemete katkemine tõbisele vist ülearu valu.

Aasta paari eest oli Märt armunud Liivaku nooremasse tütresse. Märt ei salanud seda esiotsa, kõneles Juhanile avameelselt Liivaku Maalist, tema ilust ja kergemeelsusestki. Juhanil oli kohe selge, et sellest

midagi ei või tulla. Varem või hiljem jätab see kergemeelne, jõukas peretütar, uhke oma kenadusele, hellitatud kogu küla imestlusest ja kadedusest, — jätab see kergemeelne tüdruk Märdi ja läheb mõnele rikkale peremehele. Või ka linna majaomanikule. See oleks aga vennale siis liiga valus.

Sellest murest aetud, võttis Juhan kord Märdi tõsiselt käsile, manitses, noomis ja hoiatas teda, soovitas mitte enam jalga tõsta järve otsa taha Liivakule. Aga seekord sai Märt lausa pahaseks ja ütles üsna teravalt:

«Katsu, kuidas kord Süti Elsaga hakkama saad! Ega ta sul veel käes ole!... Muidu aga... pühi oma ukseesist!»

Hiljem lepiti küll, aga Maalist ja Elsast kõneldi üsna harva. Et Märt mõnigi kord suvel salaja hiilis läbi soo Liivaku poole, seda teadis Juhan ja õedki, samuti ka seda, et saadakse kokku, kuigi põgusalt, kiriku õues, koolimajas palvetundidel ja lauluproovidel.

Mis aga puutub Elsasse...

Meelde tuli ta sagedasti, aga Juhan ei pidanud sündsaks venna haiguse ajal mõelda oma armsamast.

Ta läks vesivagu mööda seljandikult alla ja peatus, kirves kaenlas, ahta puisniidu riba ees. Suviti oli ta siin Märdiga põõsaste vahel niitnud. Põõsastes olid hallpajude vahel vohanud heinputked ja angervaksad, üsna põllu ääres, kaskede all aga hein kollendanud jaanililledest. Ja nüüd läheb vend varsti vankril või reel kalmistule...

Juhan ei tahtnud sellest mõelda, surus kübara sügavamini silmile ja pöördus kärmesti kodu poole. Läinud mõnikümmend sammu, ta peatus, võttis kaenlast kirve ja hakkas rinnuni ulatuvaid pajuvõsusid korvivitsteks raiuma. Ennem, Märdi seltsis töötades oli kerge unustada, et Pikaveres, Nõval ja mujal elatakse paremini kui Soosaarel. Aga nüüd tulid jälle meelde need suurtalud, kus põldu on oma kaheksakümmend või sada vakamaad, kus pole vaja sookraave kaevata ega padrikut laastata. Perepoeg maksab seal midagi, on au sees, astub laial sammul, rind ees, kuigi ilme peas on mõnikord üsna tõmp. Koolis olid nad temast ja Märdist kõik

kaugel taga. Nüüd aga sõimavad Soosaaret hundipesaks, mägrauruks, popsipadrikuks ja kohtlevad teda ja Märti mõnigi kord kui sulast või saunikupoega. Tüdrukud suhtuvad temasse ja Märdisse küll teisiti, isegi jõukad peretütred vaatavad armsalt silmi, kõnetavad neid kirikuõues ning ootavad ringmängus nende valikut... Aga kui ta neist mõnda läheks kosima, siis vastaksid nõnda kui Sirusi Mari, kellega kord naljatledes puudutati pulmategemist.

«Enne teil kolm õde korrale seada, kolmed pulmasead sulgu panna!...»

Õdesid oleks aga kerge mehele panna, kui neist igaüks saaks sada rubla kulda, paar lehma ja lammast. Ega nad väga nõudlikud olegi, lepiksid sulastega või käsitöölistega. Ainult Miina, see valib perepoegadegi hulgas ja leiab, et nad on löödud kui ühe vitsaga, kas kõrgiks või lolliks, mõnikord mõlemaks korraga.

Raiunud ühe põõsa, vaatas Juhan ümber, otsides teist. Viib Märdile terve kaenlatäie, las viidab aega korvipunumisega.

Ilusad on need suved siiski olnud Märdi seltsis! Rasked töö poolest, aga kui tõstad silmad heinakaarelt ja vaatad läbi lehestiku sinitaeva poole, siis hõiskaks üle maailma! Õhtuti valutavad õlad ja pihad, aga mets meelitab ja lepik kutsub hämaras kõndima!

Nii palju on neid salaradasid karjamaa lepavõsas, et ei tea, missugust eelistada, ja kaasiku alt ei raatsi lahkuda, kui ka uni silmis! Mis on neil sellesarnast seal Pikaveres lagedate põldude vahel või Nõva soisel karjamaal! Kogunevad siis tee äärde või mõnda õue ja katsuvad ületada üksteist lõõpides lollilt või räusates ropult!

Aga üks pidi siin ometi olema, kellega kõnelda kõigest sellest, ja see oli Märt. Kui nüüd korraga teda enam ei peaks olema...! Kahekesi julgeti mõnikord isale mehiselt vastu hakata ja minna Pikavere või Nõva külla simmanile. Mis nüüd, kui Märt peaks surema?! Tohter ütles seda ja nägu oli tal seejuures väga tõsine, isegi kuri, et asi nõnda kaugele on lastud minna ja et enam pole parata midagi! Siiski, inimene võib eksida

ja tohtergi on inimene. Öö jooksul on ehk vennas kosunud, tõuseb ehk täna jalulegi.

Juhan võttis vitsakoo kaenlasse, ei püsinud kauem õtsida ja rühmas kodu poole.

IV

Algasid sügisesed vihmad, tihedad, lõppematud, tüütavad. Nad peksid langenud lehed maapinna ligi ja summutasid elurõõmu. Harva nähti mõnd lindu lendamas, aga käbe varblanegi ei siristanud ega vaakunud rasketiivaline vares. Inimesed astusid ainult hädalise talituse pärast õue, ei tõstnud silmigi halli nõretava taeva poole, vahtisid tüdinult vaid jalge ette ja laususid üksteisele ainult hädavajalist ja sedagi tusaselt. Kustus mälestus möödunud suvest, päikesepaistelistest päevadest, hõõguvast ehast ja verevast koidust, ei olnud nagu lootustki enam, et jälle lööb õuemuru haljendama, lepik rohendama ja lindude laulukära kaasikus ei taha vaikida öösitigi. Oldi lootuseta, nagu kestaksid pikad ööd, hämarad päevad ja lakkamatu sadu lõpmatult.

Sajule järgnesid tuulised päevad ja tormised ööd. Pilved olid räbalateks kistud ja neid räbalaid kihutati läbisegi edelast kirdesse või loodest kagusse. Ei osatud öösiti enam vahet teha, kas ulub tuul maja ümber või on hundid lähedale hiilinud ja ootavad saaki.

Nii mõnelgi ööl kuuldi toa lakas selgesti laudade kolinat ja sosistades kõneldi siis sellest ja tuletati meelde, kus seda ennemgi kuuldud ja mis see tähendanud. Ema ohkas kõvemini ega varjanud seda enam Juhani kuuldes. Toas ja rehe all ning laudas kuuldi teda laulvat aina surmalaule või lugevat omaseatud palvesõnu.

Linu masindati ja ropsiti oma perega, enamasti sõnagi lausumata, ainult harva mõnd tähendust tehes, et kiud on rabe, ei anna luud kergesti lahti. Masindas Juhan üksi, kuigi oli kaks masinat. Aga ta tegi seda niisuguse ägeduse ja otsekui vihaga, et masin hüples oma alusel ja Ann mitmel puhul tõstis hädaldades häält. Isa tervis ei kandnud enam mõnda aastat nii rasket tööd, aga ta tahus, teritas, silus, kõmmeldas ja hööveldas rehetoas vahetpidamata, ei pidanud õieti söömaaegagi.

Ropsimisega said õed ja emagi hakkama, sest linu polnud kuigi palju.

Juhan käis sagedasti kambris, lastes paista, et see on talle liigse pingutuse pärast hingetõmbuseks tarvilik. Aga tõeliselt käis ta eeskambrist läbi, et tõbisele vargsi pilku heita ja veenduda: kaua see veel kestab, see ränk heitlus, mis tõi Märdi otsmikule higipiisad ja tegi keha rammetuks.

Märt lebas õlekotil, vöödilise vaibaga kaelani kaetud, pea nõrgalt kõrvale pöördud, nagu ripnemas kõhna kaame kaela otsas, põsed koltunud, huuled avatud, silmad poolkinni. Läks keegi mööda, siis avas ta jõuetult laud ja küsis kellaaega, nagu inimene, kes teeb rasket tööd ja ootab õhtut, et saaks ometi kord puhkama. Juhani möödudes elustusid ta kustuvad silmad ja ta päris osavõtlikult: «Kuidas läheb?... Raske töö... Minust ei ole... see aasta...» Kui väikesed neljaruudulised rähmased aknad ähmast valgust keskpäeval kõige enam lasksid kambrisse, kutsus Märt Ennu, laskis lehe tuua ja sealt lugeda. Seda tegi poiss meelsasti ja luges järgemööda kõike, hoolimata, kas seda ise mõistis või mitte. Märt kuulas mõne rea, siis vajusid laud hoopis kinni ja ta näis suikuvat. Mõne aja pärast ärkas ta, oiahtas, sirutas end ja lausus silmi avamata:

«Hea küll... Enn... pärast jälle...»

Vaikides jälgiti Märdi heitlust ja kõik olid veendunud, et see kaua ei kesta. Rehe all, kui polnud Juhanit lähedal, jutustas Ann sosistades unenägusid, mis ei võinud muud tähendada kui surma. Tema oli ka see, kes öösiti ja isegi mõnikord päeval oli kuulnud lakas laudade kolinat ja õhtul hilja väljas näinud valget kogu üle õue lepikusse kaduvat. Miina ei sallinud neid jutte, kuigi ta ise oli ka kuulnud laudade kolinat, iseäranis neil öil, kui oli tuuline ilm. Ann oli see, kes tihkas viimaks Juhanilegi öelda (muidugi siis, kui oli isa ja emaga enne peetud aru):

«Ega siis ikka muud, kui peab sea panema sulgu!»

«Misjaoks?... Hakkad pulmi tegema või?» küsis Juhan, teeseldes kurjust.

«Noh, et kui midagi juhtub või...Tuleb ikka mõni võõras... Mis lambalihast veel jäänud, see läheb lina-

harimiseks... Leenale ja Kustale vaja kooli ka raasuke kaasa anda... Egas koguni ilma... Nad ikkagi talulapsed.»

Juhan ei lausunud sõnagi ja varsti tegi isa rehealuse nurka latiotstest sulu, kuhu orikavolask sisse aeti.

Kõik olid juba läheneva surma paratamatusega leppimas, ainult Juhan, võib-olla seepärast, et oli teistest tugevam, ei tahtnud omas südames veel alistuda, kuigi tegi ka matusteks ettevalmistusi. Linna tahtis ta veel korra minna, hoolimata põhjatuist teist. Kõik arstid tahtis ta veel läbi käia, mõne isegi tuua veel tõbist vaatama. Aga ei olnud raha, ta teadis, et seda isalgi vähe, ja vaevalt tuleks keegi arstidest siia metsakolkasse niisuguse teega. Rohud, mis ehk teeksid imet, on, nagu kuulda, kolekallid, nende ostmiseks peaks härjavärsi või mõne lehma lihunikule viima... Olgu siis pealegi!...

Mõni õhtu tõmbas Juhan parimad säärsaapad jalga ja läks pimedas õue. Ta avas käsikaudu värava ja kõndis huupi edasi, astudes otse lompidest läbi. Läinud sammu sada mööda teed, pöördus ta lepikusse. Siin oli täiesti pime, aga ta teadis rada nii hästi, et kinnisilmi oleks võinud käia. Läinud tüki maad, tundis ta madalaid leppi taanduvat, algas kaasik noormehe-jämeduste tüvedega. See kõrge kaasik siin karjamaa lepiku ja välja vahel, ida pool, oli Soosaare uhkus. Isa oli paaril korral lausunud: «See peab jääma!» Siia toodi külalised kevadel ja suveajal kõndima, siin käidi õhtuti ja pühapäeviti, seda kaasikut kadestasid naabruse jõukad peremehedki. Sammu nelisada oli see kõrge mets siin pikk ja umbes sada sammu lai. Need kased siin olid Juhani sõbrad juba poisikesepõlvest saadik ja karjas käies oli ta nende seas tundnud end enam kodus kui vanemate ja õdede hulgas. Ta toetus tüve najale ja tundis seda vaikselt hõljuvat. Ladvus aga käis lainetena kohin, siin ja seal murdus kuiv oksake.

Juhan katsus kaasiku kohinast midagi lugeda, ootas sosistavaid sõnu, inimese häält. Ta ootas, et mõni kask korraga võtab inimese kuju, astub tema ette ja ütleb, mis Märdiga teha, kuidas teda ravida.

Aga varsti muigas ta oma lapsikuse pärast ja tundis

häbi, et on saanud ebausklikuks, kuna ta ometi koolmeistrile oli lubanud sellest vabaneda lõplikult. Ei, ei, siit ei saa ta vastust. Siiski, suur ja vägev on see tuul, mis käib ööd ja päevad üle maa. Mis on inimene kõige selle kõrval!... Varsti on Märt kui üks neist tuhandeist lehtedest, mis langevad sügisel, mis tuul kiskus puist ja mis nüüd jalge all niiskelt kahisevad! Kevadel tärkavad jälle uued ja kes mõtleb veel neist, mis pehkinud ja varsti on muld ja põrm! Aga kui see on nii, kui see on paratamatu ja ei ole ühtki inimeste hulgas, kes oleks jäänud elama, ei õigete ega kurjade, vaeste ega rikaste hulgas, mis seal siis nutta ja haliseda! Märt läheb ja meie kõik varsti tema järele, sest see tuul, mis inimesedki hauda puhub, see surmatuul on vägevam sügistormidest!

Kahju on siiski vennast, hirmsasti kahju! Seda enam, et ta läheb enneaegu, langeb kui haljas leht puult, ootamata sügist.

Juhan kõndis pimedas kõrgete tüvede vahel, kuulas lainelist mühinat ladvus ja kodu ühes haige vennaga ning kõigi muredega jäi tast hetkeks eemale, laskis kergemini hingata. Ta vabanes ängistavast mõtlemisest, mis oli ometi asjatu, ja pääsetee otsimisest, mida ei olnud. Ta leppis venna saatusega ja leidis lohutust metsa vägevast mühinast. Nüüd tahaks ta mõne sõna Elsalegi öelda ja tedagi mõne sõnaga kinnitada. Kannatust! tuleb oodata, aga ükskord oled sa minu ja ma toon su Soosaarele, ega ole siis enam muret, mis meist kahest oleks tugevam.

Ja nagu oleks Märt mõistnud Juhani elamusi, lausus ta temale kord, kui oli ärksam ja suutis liigutada huuli: «Jätke see haigeolek ja see võitlus vikatimehega minu hooleks! Teil on linad harida ja omad asjad ajada! Küllap saan isegi hakkama. Ja kui jään alla — vägevamadki on ta alla käänanud, see... halastamatu!»

Viimase sõna lausus ta siiski ahastades. Lisas aga varsti: «Pole viga, olen siin majas kõige muretum! Ütle seda kõigile. Mine pühapäeval... Liivakule... Vii tervit...»

Ta ei öelnud, kellele, aga kordas vähe aja pärast: «Mine nimelt... Sealt võid ju edasi minna.»

Nüüd oli ta kulutanud viimse jõu, hakkas hingetult lõõtsutama ja tegi vaibal lebava kondise käega mannetu liigutuse, mis pidi tähendama: «Otsas! Minu laul on lauldud!»

Kui aga Juhan pärastpoole kikivarbail läbi kambri läks, avas tõbine silmad ja lausus üsna tasa: «Vii mõni raamat... Maalile... Suurt ta ei hooli neist... Parem juba Elsale ... Raamatu asjus olime alati teistest kõvemad, kõigist neist... Ega nad salli su... Hoia ennast...»

«Hea küll, küll ma juba...!» vastas Juhan sõbralikult ja läks kambrist välja, et vend end kõnelusega ülearu ei vaevaks.

V

Pühapäeval pärast lõunat kinnitas Juhan Miinast-õele mitu korda, et ta kodunt kaugele ei läheks, eeskambrist aeg-ajalt läbi käiks ja tõbisele silma heidaks. Ta ajas enesel lõua puhtaks, lõikas vurrud huulenurkadeni lühikeseks, suges lüheldased juuksed hoolsasti püsti, pani siis valge kahekordse krae kaela ja rõivastus nagu lauaminekuks. Et aga krae ei paistaks igale vastutulijale silma, kattis selle roosa salliga ja ajas selga lambanahkse riidega kaetud poolkasuka. Katsus juba talvemütsigi korraks pähe, aga jäi lõppeks siiski musta kaabu juurde. Visanud siis üheraudse hundihirmutaja üle õla, pistnud põuetasku «Põgenenud kloostrikasvandiku», läks ta kikivarbail eeskambrist läbi.

Oli poolselge ilm, pikki siidiseid pilvepasmaid ulatus loodest kagusse, maapind oli tugevasti kahutanud, pori konarlikuks tardunud, vetel jääkirmetis.

Juhan läks kui jahimees kahe välja vahelt otse sohu ja võttis suuna järveotsa poole. Kaua ta Liivakul ei peatu, katsub kohata Maalit nelja silma all, öelda mõne sõna Märdist, lausuda midagi lohutuseks — kui seda tarvis — ja minna edasi. Iseasi, kui ei oleks Elsat. Siis peatuks ta ehk pikemaltki. Sest Maali on tõesti kena... Aga Juhan pole teda himustanud ega suuda üldse kedagi himustada, senikaua kui on tal Elsa. Kujutlus sellest pühib kõik teised nagu sügistuul lahtised lehed ädala ladvult. Maali on kui sale küünal vene kirikus üles-

tõusmise ööl. See põleb küll heledasti ja seda võib unistades vahtida, iseäranis koori kuulates, kui see järjest kordab: «Kristus on surmast üles tõusnud!» Kui aga hommikuse päikese valgus paistab aknast sisse, siis ei ole seda hõljuvat tulukest enam märgatagi ja ta ununeb. Nii on Maali Elsa kõrval. Naeratada mõistab Maali lahkemini ja õrnemalt, tantsib kergemini ja vestleb poistega lõbusamalt... Ei, ta ei vahetaks neid iial, ei, ei! Kust tuleb üldse vahetuse mõte?... Et kui Märt peaks surema, siis vahest oleks tema, Juhani kohus kadunu mõrsjat lohutada?... Esiteks ei sure Märt, ehk kui sureb, siis ei tea, kunas. Teiseks...

Juhan unustas selle «teiseks» hoopis ja meenutas oma tutvuselugu Elsaga. See oli pikk, pikkade vaheaegadega, katkendlik.

Kui ta kordajana enne leeri ühel kevadel läks kooli ja vahtis nagu teisedki temavanused poisid vaid suuremaid tüdrukuid, vahtis neist mõnda üsna ihaldeski, tuli tema juurde vahetunnil väike tüdruk sinises kleidikeses, tõmmukad juuksed hoolsasti küljelaugult kahele poole soetud, otsaesine lai, järsk, nägu piklik, alt kitsam, läbipaistva puhta nahaga, nina vaevaltmärgatava kumerusega, õhem ja pikem kui teistel. Mustjashallide silmade pilk oli kindel, väljendas siiski ettevaatlikku umbusaldust, huuled olid liigagi tugevasti surutud, nii et suunurgisse lohukesed tekkisid.

Tütarlaps astus vahetunnil Juhani juurde, nagu oleks see ta sugulane või vend, kellele ei tarvitse isegi lahkesti naeratada, ja küsis lihtsalt:

«On sul nuga?»

Juhan oli üllatatud, vahtis ainiti tütarlast, kes teistest siitnurga tüdrukuist välimuselt tugevasti eraldus, ja kordas ennatult: «Nuga?»

«On sul?» küsis tütarlaps ja naeratas nüüd, kuigi vaid huultega, suure poisi kohmetuse pärast.

Juhan tõmbas taskust liigendnoa, avas selle, ulatas, pea ees, tütarlapsele ja vaatas talle järele.

Kes see küll on ja kust? küsis ta eneselt.

Ja kui tütarlaps tõi noa tagasi, kinnipandult, küsis ta end rahulikuks sundides:

«Kustpoolt sa oled?... võõras nägu täiesti...»

«Ma sealt Nõva külast, Sütilt... Kaugelt sugulane.» Pöördus ja läks eemale, teiste omavanuste hulka.

Ta lõikas sügavale Juhani mällu ja isegi südamesse, ometi hoopis teisiti kui need suured kordajad tüdrukuvolaskid, kes juba poistele mõistsid armupilke pilduda ja sõnamõistu oma salajasi soove kuuldavale tuua.

Möödus neli-viis aastat, kui Juhan ühel suviste esimesel pühal seisis kiriku õuel ja jälgis paarikaupa mööduvaid valgeis rõivais leeritüdrukuid.

«Vaata!» lausus ta korraga ja müksas Märti.

«Keda?» küsis Märt.

«Seda seal, eest kolmas, ei, neljas paar!» osutas Juhan otse hädaldades.

Aga paarid olid juba möödas.

Juhan tõmbas Märti käisest ja kiirustas teda kirikusse minekul. Seal tahtis ta seda tüdrukut veel näha, kelle pärast ta oli löönud otse värisema. Nad läksidki rüsinal läbi rahvahulgast, pääsesid üsna altari lähedusse, aga leerilapsi võisid vaid selja tagant näha. Alles väljatulekul, siis nägi Juhan jälle seda tütarlast ja nüüd juba üsna lähedalt. Nüüd olid mõned üsna tumedad salgud langenud neiu järsule otsaesisele; ta oli nähtavasti väsinud ja kahvatu, aga Juhani meelest seda vähem maine.

Nädala kahe pärast pühapäeva õhtupoolel mindi ühes Märdiga külla, otse Sütile. Seal oli poisse ja tüdrukuid koos, algas tants õuemurul ja ringmängud. Märt oli suur tantsija, selleks nõtke ja kerge. Juhan pidas end karglemiseks liiga suureks ja kohmakaks, tihkas vaid harva tüdrukule käe panna piha ümber, ei teadnud aga, kuidas talle keerutades otsa vaadata. Täna ei suutnud ta end ometi pidada, viis Elsa — nime oli ta juba teada saanud — mitmel korral tantsima, nii et see tähelepanugi äratas. Aga ta ei hoolinud ei tüdrukute itsitusest ega poiste pilkeist, hoidus Elsa lähedusse, kartis kaotada mõnd hetke teda nägemast, temaga kõnelemast. Ta tõstis esile, et pärib kord Soosaare, et see on maaala järgi suurem keskmistest taludest, et seal võib palju teha, kui kord käed külge panna. Ta viis ka jutu sellele, et oli koolis alati esimeste hulgas või koguni esimene, et armastab kirjatarkust, omab mõnegi ilusa raamatu

ja tellib ajalehte. Elsa kuulas seda kõike asjaliku huviga, huuled kinni pigistatud, otsaesisel isegi paar väikest kortsu. Innustada ei lasknud ta end sellest kõigest sugugi. Seal siis võttis Juhan end lõppeks kokku — ta tundis, et teisiti siit lahkuda ei või — ja ütles mureliku tõsidusega:

«Elsa, oled mulle nii imelikult lähedane. Ei mõista sulle öelda... Usu...»

Ja ei mõistnudki enam öelda. Elsa kuulas seda, silmad maha löödud, huuled kõvasti kinni pigistatud, nagu paneks millelegi vastu, hoiduks millestki.

Teda kutsuti kohe tantsima, ja nii oli see Juhanilegi kergem, kuigi ta oleks soovinud vastust, kas või ainult pilguga.

Varsti tuli Märt ja teatas sosistades, kui kedagi ei olnud tähele panemas:

«Nõva küla poisid urisevad ähvardavalt: mis need võõrad endid siia veavad! Katsugu, et endid tervete kodaratega siit metsakolkasse koristavad!»

Juhan tahtis kõrgilt tõrkuda, tahtis kaevata Elsale või otsekohe peremehe juurde minna ja küsida: kas tohib ta siin olla või mitte? Ja kui peremees annab luba, siis tahab ta näha, kes julgeb tulla!...

Ta läkski keskõuel uut ringmängu kavatseva ja niisama käratseva noorrahva hulka. Aga poisid tõmbusid temast eemale, omavahel salaviisi ilkudes, ja tüdrukudki jäid vaikseks. Elsat ei olnud enam näha.

Juhan pistis käed püksitaskuisse ja kõndis toa ette. Märt hoidus murelikult tema lähedale. Varsti tulid nad õue lahtisest väravast välja.

«Missugused puupead nad olid koolis!» kirus Juhan vihaselt, kui tänavalt külavaheteele oli jõutud. «Aga näe nüüd, kui mõistust pole tarvis, teevad end laiaks kui köstri kalkunid!»

«Saa ometi aru, nad pole enam koolis! Sa pole siia neid õpetama kutsutud!» manitses Märt. «Ega nende asju seadma.»

«Kas ma neid poole sõnaga seal puutusin!»

«Sa selle Elsaga liiga palju seltsisid,» kostis Märt isaliku laitusega. «Paistis kõigile silma... Tüdruk on mui-

dugi kena. Tüdrukul pole viga. Seda enam pandi tähele, et sa nõnda tema järele...»

«Kõnelda ka ei või?!... Löövad kohe kartma, et Elsa mu neist etemaks peab!...»

«Nad seal ikka omad, neil nagu eesõigus.»

«Kaigaste ja kividega tahavad näidata oma eesõigust! Tulgu, kõneleme kui mees mehega, eks näeme, kes jääb alla!»

Enam ei kõneldud sellest, Juhan rühmas nii pikkade sammudega, et vend talle vaevu järele jõudis.

Iga pühapäev käis ta nüüd hommikupooliti kirikus, õhtupooliti ümberkaudseil simmaneil, hoidudes eemale ainult Nõva külast. Aga kuskil ei kohanud ta Elsat. Kuni viimaks Märt tõi kohutava teate: Elsa sõitnud linna ja sealt edasi oma sugulaste poole, kuhu jääbki.

«Ja sa ei küsinud, kuhu?» hüüatas Juhan peaaegu vihaselt.

«Mis ma sellest!» vastas Märt üsna rahulikult.

Juhan pööras selja, tundes isegi häbi oma ägedusest ja meeleheitest. Mõne päeva pärast lausus ta vennale nagu möödaminnes, aga otse paluvalt:

«Sa katsu kuidagi, ehk saad Elsa elukoha teada; kuidas talle kirjutada...»

Märt ei põlanud vaeva, et teha vennale heameelt, ja tõi mõne nädala pärast Elsa aadressi. Juhan võttis lähemal pühapäeval kokku oma kirjaoskuse, tuletas meelde loetud raamatuist ilusaid ütlusi, poetas vahele mõne igatsust ja mahajäetust väljendava salmi, andis sõnamõistu lootusi, võttis neid sealsamas tagasi, sest olevat isatalus enne palju töid ja suuri muresid...

Lõikuse ajal tuli vastus, kirjutatud keskmise taluinimese kirjaoskusega. Kirjamärkidest puudusid komad täiesti, punkte siin-seal leidus. Elsa kirjutas asjalikult, kainelt, ütles, et tema sõtse, lesk perenaine, olevat väga haiglane, et teda tarvis aidata ja kõvasti rahmeldada. Harva olevat võimalik minna noorte inimeste hulka, veel harvemini kirikusse.

Asjata otsis Juhan kirjast vastust oma tundmusile, mõnd sõnagi, millesse oleks peidetud õrnu tundmusi. Ta ei leidnud. Lõpul muidugi palju tervisi Juhanile enesele ja ka Märdile.

Oma teisele ja kolmandale kirjale ootas Juhan asjata vastuseid, arvas, et need ei läinud tema armsamale kätte, ega kirjutanud enam.

Siis tuli Märdiga sõnelus Maali pärast ja Elsast ei kõneldud enam hulgal ajal sõnagi.

Nüüd, tänavu, heinateo ajal, ütles Märt ühel pühapäeval, kui ta kirikust oli tulnud, lõunat söönud ja viimaks Juhaniga marjaaias kõrvuti rohul lebas, mõlemail raamat käes:

«Võin sulle uudist teatada, niisugust, et pikali kukuksid, kui sa ei oleks juba pikali.»

«Noh?» mühatas Juhan silmi raamatult tõstmata.

«Elsa oli kirikus.»

«Elsa?!... Süti Elsa?!» hüüatas vend ja sööstis istukile, nagu tahaks venna näolt lähemaid teateid silmiga lugeda.

«Tema ise.»

«Kõnelesid?»

«Tegime mitu ringi kiriku ümber.»

«Sa oleks võinud...» algas Juhan etteheitvalt.

«Tervisi oleksin võinud öelda, aga polnud selleks sult voli.»

«Tema tervisi ei saatnud?»

«Ei. Aga küsis, kuidas Soosaarel elatakse.»

Juhan laskus jälle rohule ja hakkas raamatut vahtima, aga ei näinud enam tähti ega mõistnud sõnu.

«Kuidas ta muidu oli?» päris ta vähe aja pärast.

«Ikka niisama...»

Juhan ei tihanud enam pärida, ohkas vaid varjatult, viskas raamatu kõrvale ja jäi toominga lehestikku vahtima. Siis küsis ta korraga:

«Tea, kas kirjad peaksid meil kätte minema?»

«Miks ei lähe. Aga enne loetakse korralikult läbi,» vastas Märt.

«Tead, lähme õige Sütile!» sõnas Juhan ja tõusis järsku istukile.

«Vaevu suutsin kolm korda ümber kiriku käia,» vastas Märt. «Kusta aitas vankrisse ja ajas hobust... Jõud praegu üsna otsas. Seal kõik kõvad mehed koos.»

«Unustasin, et sa oled haiglane... Hea küll... Ma ehk üksi...» kogeles Juhan häbelikult.

«Üksi?... Katsu, ehk saad mõne siitnurga poisi kaasa... On nagu julgem. Muidu viimaks veel norivad tüli.»

«Kas ma neid kardan!» kostis Juhan põlgusega.

Juhan läkski üksi, oma parimais rõivais, raamat põuetaskus, et oleks, mida anda, salajas muidugi, Elsale. Midagi niisugust, mida teised keegi talle ei anna.

Aga ei tahtnud meenutadagi Juhan seda käiku. Tuli kogu õhtu kõnelda tagakambris vaid peremehega, kes oli küll arukas inimene, aga täna ei suutnud oma jutu ega pärimistega Juhanit huvitada. Nooremad olid kõik kodust läinud, ei tea kuhu.

Sellest peale ei püsinud Juhan enam ühtki laupäevaõhtut ega pühapäeva kodus. Ta käis simmaneil, kus vähegi arvas Elsa olevat, käis mitmel puhul Sütil, teeskles isegi, et seal tütrele püüab läheneda, käis kirikus ja koolimajas palvetundidel. Mõne harva korra sai Elsat nähagi, mõne lühikese hetke temaga kõnelda, aga mitte enam. Igatsus neiu järele seetõttu aina kasvas.

Kodus töö juures ja teed käies oli ta kogu sügise teinud kavatsusi Elsa võtmiseks. Venna haigus aina suurendas takistusi. Et Soosaarele praegu naist tuua ei saa, vähemalt senikaua, kui koht on isa käes, see oli selge. Tuleb, järelikult, Soosaarelt minna ja mujal oma elu rajada. Oli tal ammu ennem see nõu olnud, et jätta koha pärijaks Märdist-vend, õppida mingi amet ja asuda linna või kuhugi kaugemale. Küllap Märt muretseb Ennugi eest, et see ei jääks eluajaks sulasmeheks või saunikuks. Küllap ta isegi, kui kord linnas järje peal, võib Ennu eest hoolitseda, et temast saaks kord koolitatud mees, võib-olla säärane kui need, kes õpetavad rahvast, kirjutavad lehti ja raamatuid. Nüüd, kus Elsa tal jälle nii lähedal, aga ometi nii kauge, nüüd oleks ta läinud jalamaid linna ja kutsunud Elsa enesega. Aga pidi just nüüd Märt jääma nii viletsaks!

Nüüd ei või Soosaarelt lahkumisest enam kõnetki olla, samuti ka mitte Elsa kosimisest. Kuhu mahuks siia tema naine, ja kui mahukski, kas siin naisi on liiaks vähe! Siiski, kui talu oleks tema enese, ta võiks teha, mis tahaks. Leiduks ruumi, leiba ja tööd siin Elsalegi.

Kui nüüd Märt sureb — Juhan sai sellest praegu üsna

külmalt mõelda —, siis on üks inimene talus vähem ja sedajagu ruumi rohkem. Märdi asemele võiks naine tallu tulla. Jõuluks vahest veel mitte, aga kevadel võiks pulmad teha... Kust selleks raha võtta?

Viie või kümne rublaga perepoja pulmi ei peeta, nii väikesed kui need oleksidki!

Juhan jäi nõutuks — ka venna oodatav surm ei avardanud väljavaateid.

Ütlema peaks ta Elsale ometi midagi. Võib-olla teeb sõnum Märdi lähenevast surmast neiu südame pehmeks, võib-olla ütleb Elsa nüüd ise mõne lootustandva, julgustava sõna, surub sõbralikult, teiste nägemata tema kätt ja lausub pisaraid varjates: «Olgu meie seotud õnnes ja õnnetuses!»

Ta oli soost läbi, järve otsast mööda ja ärkas unistustest, kui juba sammus tänavat mööda üles.

Liivaku oli üks suurimaid kohti Pikaveres. Selle talu maadel olid kord asetsenud kõik küla elamud ja jätnud sinna rohkesti rammu. Sellest mahajäetud rammust oli jätkunud, et Liivaku võis teistest jõukamaks saada. Lastele oleks praegune peremees kooliharidustki enam andnud, aga nad polnud selleks kuigi vastuvõtlikud, jäid juba vallakooligi nõudmistele rohkesti võlgu. Ainult noorem tütar Maali oli mõne aasta linnakoolis vastu pidanud ja seal saksikus perekonnas elades keelt õppinud.

Peremees juhtus õues Juhanile vastu tulema, lühikasukas seljas, karvamüts hallel juustel. Ta oli veel rühilt üsna sale ja roosataval näol oli ilme, mis avaldab rahulolemist enesega ja maailmaga.

«Näh, Soosaare oma liikumas! Vist jahil!» ütles ta Juhani tervist vastu võttes ja sõbralikult kätt ulatades. «Oleks natuke ennem tulnud... Meie omad läksid just praegu Tuule ja Mõhu poole. Vist seal kuskil tehakse tantsu... Eks need noored inimesed ole!»

Juhan ei teadnud, kas pettumust tunda või rõõmus olla, aga otsustas õige pea edasi minna. Kui ta oli vahetanud mõne sõna ilmadest ja linaharimisest, ütles ta, et noortele järele tahab minna.

Läinud aga väravast välja külateele, pöördus ta teisele poole ja kiirustas samme. Siis seisatas ta järsku.

Mis öelda kodus Märdile? Küllap vend küsib kohe: kas nägid Maalit? Ütlesid talle, et ma olen natuke haige? Mis näo ta seepeale tegi? — Peaks minema Tuulele, et kohata Maalit... Vaevalt ta küll midagi rõõmustavat haige jaoks ütleb!

Juhan pöördus Nõva küla poole. Sütile oli siit versta neli, kui ei tahtnud otse soodest läbi minna, mis olid kohati põhjatud.

VI

Oli juba üsna pime, kui ta pärale jõudis. Juba tänavale kuuldus poiste käratsevat kõnelust ja mõnd tüdruku summutatud kilget. Juhanil oli hea meel, et siin täna on midagi, aga ühtlasi lõi süda rahutuks. Elsa on siin juba ei tea kelle killas. Ta on küllalt nõnda kena, et teda üksi ei lasta istuda.

Rehe alt vilkus tuli, värava pool oli paokil, sealt kuuldus kära. Eemal, õue aia ääres, seisis salk poisse ja vist mõni tüdrukki, hõõgus paberossituld, tõmmati tasakesi harmoonikat. Juhan läks esiti kambrisse, ei kohanud seal kedagi, pani püssi nurka ja riputas kasuka varna. Siis astus ta rehe alla ja peatus. Silmad olid tal välja jäänud, laest rippuva lambi kollakal valgusel nägi ta seinte ääres poisse ja tüdrukuid seismas ja istumas.

«Ütle tere, kui tuled sisse!» hüüdis keegi poistest mitte just sõbraliku pilkega.

Juhan oli seda öelda tahtnudki, aga vähe hilinenud. Nüüd lausus ta ennast vaevu rahulikuks sundides:

«Igaühele ei ütle ka.»

«Vaata kuradit, või igaühele ei ütle!... Nojaa, Soosaare vabahärra!... Kae, proovib veel siinsamas, kas lugeda oskad!...»

Nõnda ilkusid poisid, pooleldi naljatades, pooleldi vaenuliselt.

Juhan seisatas seina ääres, katsus väiksem olla, kui oli, et teda tähele ei pandaks. Ta tundis end siin võõrkehana, ja oligi see.

Vastasseinas vaka peal istus Elsa, valge pluus seljas, suurrätik õlgadel, juuksed langenud paremale otsaesise

nurgale. Ta vestles poisiga, kes seisis tema kõrval. See oli täiesti tõmmu, laia näoga, madala otsaesisega, tugeva lõuaga, tuletas meelde tugevat sõnni.

Seesama siis ongi! torgatas Juhanile südamesse, sest ta oli nagu hundamisi kuulnud kellestki Elsa peigmehest. See pidi olema seal linna taga, Elsa sõtsemehe vend või midagi sarnast. Nüüd on ta enese nähtavasti siia vedanud! Juhan mõõtis silmiga tema jämedat kaela, laiu õlgu ning tugevat rinda ja arvas, et parem on selle mehe eest kõrvale hoida.

Kavatseti ringmängu, vaieldi ja käratseti selle pärast hulk aega. Vahepeal tuli pillimees ühes teistega väravast sisse, tõmbas mõne korra pikalt lõõtsa, huikas korra ja lõi polka lahti. Algas tants ja Juhan hingas kergemini. Teda ei pandud enam tähele, ta võis juhust varitseda Elsa kõrvale pääsemiseks. Enne viis ta Süti tütreid tantsima, vestles ühe ja teisega, pidades silmas aina Elsat.

Siis aga tuli peremees toast, lühike kõvera varrega kustunud piip suus, paljaks aetud lõua all hall habemeluud. Ta astus Juhani kõrvale, andis kätt ja hakkas pärima, kuidas läheb lina harimine, kuidas kiud, kas on küllalt sitke?

Juhan kuulas, aga ei kuulnud õieti midagi, vastaski, aga jälgis aina Elsat ja kavatses kõnelust temaga. Kollakas, ähmases valguses tiirlesid paarid, lööd jalga vastu paatunud muldpõrandat, seisti tolmust hallide palkseinte ääres või istuti viljakottidel, kirstudel, pukkidel ja pakkudel. Lattidest laest rippus hõljuvaid õlekõrsi ja kiudusid.

Viimaks läks peremees üht poissi keelama, kes paberossi süütas. Juhan tungis rutates tantsijate vahelt läbi Elsa kõrvale ja andis talle kätt. Tõmmu poiss tantsis parajasti kellegi teisega.

«Ometi viimaks!» õhkas ta rõõmsalt.

Elsa naeratas vaid suunurkadega.

«Täna tahan sinuga kõnelda,» ruttas Juhan ütlema, nagu kartes, et neid varsti jälle lahutatakse.

Juba tuligi tõmmu võõras mees, pühkis higi otsaesiselt ja jättes Juhani hoopis tähelepanuta, sirutas käe Elsa poole ja lausus koduselt:

«Lähme!»

«Ei hooli enam,» vastas Elsa.

«Mis: ei hooli! Siis lähme välja, kõnnime pisut!» sõnas poiss. «Siin ongi kuradi palav!»

«Mul natuke soe, võin külmetada!» tõrkus Elsa. Võõras mees läks pahaselt urisedes eemale.

Juhan ruttas oma uudisega:

«Märdist-vennale teeme varsti matused.»

«On siis nõnda?» küsis Elsa ja vaatas Juhanile silmi.

«Nõnda see on, paraku! Käisime tohtri juures. Ütles, et ei enam midagi!»... Ja kurva naeratusega lisas Juhan: «Nii et tule matusele, kui kuuled, et asi nõnda kaugel.»

Elsa kortsutas mõtlikult otsaesist, väristas viimaks kaheldes pead ja lausus enam küll lohutuseks:

«Kas nüüd just nõnda kaugel...»

«Miks mu kirjadele enam ei vastanud?» küsis Juhan vähese vaikimise järel.

«Kas sa ei tea, et kõik loetakse enne vallamajas läbi?!» küsis Elsa peaaegu pahaselt.

«On see aga elu siin!» urises Juhan. «Inimest ei saa kusagil näha... Kirjutada ka ei või!...»

Tantsijate paarid liikusid neist keereldes mööda, säärsaapais ja kamassides poiste jalad tampisid kõvasti põrandat. Undrukute sabad peksid istujaile vastu jalgu, harmoonika helid piitsutasid tantsijaid veel kiiremale karglemisele. Aga Juhan ja Elsa ei näinud ega kuulnud seda. Nad vahtisid enese ette ja nägid midagi muud.

«Olnud tubli ja tark poiss,» lausus viimaks Elsa kergelt ohates. «Mina nägin teda vähe, ainult mõne korra.»

«On seda tõesti,» kinnitas Juhan. «Aga see tema haigus ei ole mu ainuke mure.»

«Mis siis veel?» küsis Elsa ja nüüd vaatas ta Juhani otsa niisuguse osavõtuga, et sel tänupisarad silma kippusid. Nüüd julges Juhan öelda:

«Mina ei ole seal Soosaarel õieti midagi, ei peremees ega sulane. See koht on mul kui lai nööpideta võõras kuub, mis ma pean kandma, teiste naeruks.»

Elsa surus kulmud kokku ja vaatas jälle uurivalt Juhanile silmi. Siis vaatas ta maha ja lausus asjalikult:

«Siin on tolmune, lähme väheks välja.»

Oli parajasti uus tants alanud, nende minekut ei pandud suuremat tähele.

Õueaia ääres vilkus siin-seal hõõguvat paberossituld. Nad suundusid huupi värava poole. Juhan komistas ja pistis oma käe Elsa kaenla alla.

«Nii on minu asjad,» algas ta värava taga.

«Küllap saad pikkamisi kõigega korda,» ütles Elsa lohutavalt.

«Ennemalt mõtlesin, et lähen linna, jätan aujärje Märdile. Las kasvatab nooremaid, võtab ükskord Liivaku Maali naiseks ja teeb Soosaarest korraliku talu. Ilus talu võiks sellest saada, heinamaad ja metsad ümberringi. Oma kuningriik!»

«Ja sina ei taha seda vaeva endale võtta?»

«Eks pea ükskord võtma. Aga senikaua kui isa elab, tuleb seal kiratseda. Ja ta võib veel aastat kümme, kakskümmend elada... Võib olla, kui talle kõvasti peale käia, kui sõda pidada, siis ehk ta annaks ka ennemini. Aga ei taha sõdida!»

«Ei taha sõdida!» kordas Elsa etteheitvalt.

«Ei nagu taha — oma isaga.»

«Siis ära nurise,» sõnas Elsa peaaegu pahaselt.

Nad olid väravast eemale jõudnud, astusid mööda tänavat edasi.

«Kes see võõras mees oli, seisis sinu kõrval, mustad vurrud, mustad juuksed...?»

«See on mu sõtsemehe vend... Sealt, kus ma elasin... versta nelikümmend sealpool linna.»

«Siin külaskäigul või?»

«Jah...» lausus Elsa nagu kaheldes, aga lisas varsti nagu kiusavalt:

«Sõidan temaga ühes jälle sinna.»

«Sõidad ühes?!» hüüahtas Juhan ja pigistas kõvasti neiu käsivart, nagu oleks tahtnud teda keelata minemast.

«Mis ma siin...»

«Lähed ära...» halas Juhan. «Tead ometi, kui armas mulle oled...»

«Võib olla. Aga mis sellest ikka!... Kõnelesid ise, kuidas teil asjad on.»

«See on siiski...» Juhan ei mõistnud lauset lõpetada.

«Lähen seal varsti mehele,» jätkas Elsa kiusavalt.

«Lähed mehele?» otse karjatas Juhan.

«Tasemini!» sosistas Elsa.

«Sellele... tõmmule?» päris Juhan ägedalt.

«Olen talle palju tänu võlga... Ta on mind aidanud, kui kord kaua põdesin. See on ju seal tema talu...»

«Ühesõnaga, ta on su ära ostnud!» urises Juhan vihaselt.

Elsa ei vastanud.

Mindi sammu kümme vaikides, siis ütles Elsa vaikse asjalikkusega:

«Lähme tagasi!»

Juhan tundis eneses midagi tõusvat, tundis, et ta mingiks suureks on valmis. Ta oleks kogu maailmale nüüd näidata tahtnud, missuguseks ohvriks ta on valmis.

«Hea küll!» sõnas ta ohates ja jätkas siis: «Mine temale! Täida oma kohut! Tasu oma tänuvõlg! Ei kõnele poolt sõnagi selle vastu!»

«Miks mitte?» küsis Elsa kibedusega.

«Sellepärast, et oled mulle üle kõige armas... Mine, saa õnnelikuks!... Pean su meeles surmatunnini!»

Siin tulid tal pisarad silma, ta peatus, haaras neiu kinni ja suudles teda mitu korda.

Elsa laskis seda sündida ja nagu ootas midagi.

Jälle läksid nad sõnalausumata õue poole. Väravasse jõudes sõnas Juhan üsna tasa:

«Veel kord: saa õnnelikuks! Ei unusta sind! Siin üks raamatuke sulle. Olgu mälestuseks. Pista põue. Ja kirjuta mulle, kirjuta veel üks kordki!»

Ta haaras veel neiu ja tundis, et Elsa nüüd teda suudles; siis aga enese lahti kiskus ja sosistas:

«Saadan su kasuka ja püssi — ära sisse tule!»

«Saada. Ei tahagi sinna enam minna.»

Nad surusid kõvasti teineteise kätt ja Elsa ruttas toa poole. Juhan nägi teda pimedasse kaduvat.

Hulk aega seisis ta värava taga, posti varjus.

Õues kolasid poisid, lõõpisid, süütasid paberosse, kõnelesid millestki ähvardavalt.

Viimaks tuli pimedusest keegi väravasse ja hüüatas vaikselt: «Uu-uu!»

«Siin!» vastas Juhan, astus tüdrukule vastu, võttis kasuka ja hakkas selga ajama.

«Poisid pidanud salaja nõu, et teile kitli peale teha!» sosistas tüdruk.

«Mis eest?» küsis Juhan.

«Et käite Elsat võrgutamas. Nad ei salli seda... See, võõras, linna tagant lubanud neile korvi õlut, kui nad teile võrinaid teevad!...»

«Kurat! Kas mina neid kardan!» kirus Juhan püssi võttes. Aga siis lausus ta: «Olgu!» ja pöördus minekule.

Ta jätkas kirumist enese-ette ja kui oli jõudnud külavaheteele, pani püssi pära vastu õlga ja laskis mõttetult paugu õhku. Ta kuulas lajatust, koerte haukuma prahvatust lähedais õuedes ja astus kodu poole.

Pikkamisi kustus viha, jäi järele vaid teravalt näriv valu Elsa pärast. Veel oleks tahtnud teda näha, veel talle mõne sõna öelda! Ja kujutledes siis Elsat selle tõmmu sõnni kõrval, oiahtas ta, nagu põletava haava valu kannatades. Ta sirutas käe üles ja hüüdis kõvasti: «Jumal taevas näeb: ta on mulle armas!»

Juhan jõudis koju kesköösk. Ta süütas lambi ja heitis pilgu tõbise poole. Märt lebas pooleldi külili, punased õhukesed huuled avatud, nägu habemest hoolsasti puhtaks aetud, pea õlekoti äärel, käsi üle ääre ripakil.

Oh, oleksin ma sinu asemel! mõtles Juhan. Siis oleks sel lõikaval valul varsti lõpp ja teistelgi kannatusil! Ehk et võiksin ma minna sinuga seltsis kiriku juurde järve kaldale liiva alla! Kui ei lõpe surmaga kõik, siis võiksime seal, teises maailmas kõnelda, sina Maalist ja mina Elsast!

Võtnud rõivad seljast, kustutanud tule ja heitnud Ennu kõrvale, kuulas ta selle vaikset hingamist. Vaenekene! Ta magab ega teagi, mis teda kord ootab! Kuidas võetakse käest kõige armsam või kistakse lahti, kes su südame külge on kasvanud! Kui ometi oleks keegi, kes ütleks, milleks kõik kannatused! Ja milleks need napid rõõmudki!

Või on siiski õigus isal ja emal, et Seal tasutakse kõik ja õigetel algab pärast surma igavene õndsuspüha? Ei saa seda uskuda, ei maksa end ka vägisi selleks sundida! Kui ei kõlba petta teisi, siis veel vähem iseennast!

Aga Elsaga ühes tahaks kõik kannatused kannatada! Ja kiita elu õnnelikuks viimse hingetõmbuseni!

Selle mõttega sulges ta silmad. Aga nõnda nägi ta Elsat veel selgemini ja ta oli tuhat korda ilusam kui ilmsi. Ta ei olnud enam maine, vaid äraseletatud. Ilme oli tal kurb ja otsaesisel kolm rõhtkortsu.

«Nägid Maalit?» küsis Märt järgmisel hommikul, kui kuulis Juhanit voodist tõusvat.

«Jah, nägin... See tähendab, teda ennast ei näinud... Ei olnud kodus... Oli ei tea kuhu läinud,» vastas Juhan süüdlaselt.

«Kurb!» vastas Märt lühidalt ohates.

«Nii see on!» vastas Juhan, ohkas ka ja mõtles Elsast. Ta lubas mõni teine kord minna Liivakule ja viia Maalile tervisi.

VII

Tuli veel selgeid ilmu ja lõuna ajal paistis päike läbi ähmaste ruutude haige peaalusekotile ja näolegi. Märt sulges silmad ja laskis seda sündida; naeratas vahel kui laps, kelle pea on ema süles, kelle juukseid silitatakse.

«Las päevitab mu nägu,» kõneles ta väsinult, kui Juhan või Miina juhtusid olema lähedal. «Kui lähen sinna, tuntakse kohe, et olen talupoiss. Muidu peetakse veel linna-untsakaks, aetakse nende hulka... Ja see päike... see on meie suurem sõber siin maa peal. Ilusad päevad, õnnelikud päevad olid kõik need, kui päike paistis; oli see kesal sigu hoides, karjamaal või pärast, tööpoisi põlves vikatit keerutades, adra taga käies või sõnnikut vedades. See sõber jääb ikka truuks. Tuleb jälle, kui mõni aeg on olnud pilvede taga. Ega muidu meid papid hirmuta, et põrgus on pime, ei ole seda päikest. Kole tõesti! Katsuvad, jah, meid hirmuga mõrda ajada, nagu kalamehed kalu. Kolm aastat pole laual käinud, aga põrgu hirmu ei tunne.»

Teinekord küsis ta Juhanilt kärsitult:

«Kunas ometi need lauluproovid seal koolimajas algavad?»

«Ei vist tänavu algagi. Koolmeister peab end mine-

jaks, ütleb: mis ma veel! Kui tuleb ükskord teine — eks see jälle,» vastas Juhan.

«Kahju! Väga kahju! ... Kõik selle kuradi kiriksandi tegu! Sööb kõik paremad koolmeistrid välja.»

«See juba Jakobsoni ajast nõnda. Hallika Jaan teab neid asju paremini.»

Juhan oli voodi kõrval istet võtnud, teeskles muretust, aga riivas salajaste pilkudega tõbise nägu, mis oli valgem kui takune riie peaalusekotil.

«Mis elu see siin on, kui pole enam laulukoorigi! ...» jätkas Märt. «Nüüd ootasid iga nädal seda ilusat õhtut, kui jälle läbi soo saab minna ja omasuguseid näha ... Mäletad, kui põrutasime suvel oma meeskooriga Tartu rahvapidul! ... Ehee! Ilus oli vaadata — rahvameri ees! Sai linn kuulda, kuidas meie, põlenud nägudega maapoisid, häält tõstsime! ...»

«Mis nüüd see! Aga vaat kui Peterburis laulsime suure kooriga, nii et kogu linn kõmas!» lisas Juhan.

«Ega oleks sel elul vigagi! ... Loed vahetevahel lehte — kui palju asju maailmas ja mis seal kõik sünnib ... Igavust ei tuleks kunagi! ... Aga nüüd tuleb minna ...»

Pisarad hakkasid Märdil veerema, ta ei katsunudki neid varjata.

«Mis sa nüüd jälle sellest!» pahandas Juhan sõbralikult, tõusis istmelt ja läks talitustele.

Teine kord algas Märt igapäevasemaist asjust:

«Maamõõtmisega saime kergesti toime ... Tülgi raamat õpetab seda hästi. Aga loodimine on raskem. Seal peab mõne targema mehe appi kutsuma.»

«Ei mõista seda maal keegi,» arvas Juhan.

«Kui maal mõistus otsas, tuleb linnast abi tuua. See on selles ja muis asjus nõnda ... Aga nõndapalju on kindel: järv on kõrgemal meie ojadest. Las nüüd Pikavere mehed panevad rahad kokku ja tõmbate üheskoos vägeva kraavi läbi meie soode. Saavad veed liikuma. Siis on nende karjamaad kuivad ja meie padrikuid võib rookima hakata.»

Ta hakkas köhima, vintskles selle käes tüki aega, ja kui jälle hinge tagasi oli saanud, jätkas lõbusalt:

«Kõik veed peab kokku koguma ja ilusti Emajõkke saatma. Seal nad leiavad oma õige tee. Küll oleks tore

vaadata, kuidas nad kevaditi lähevad! Aga minu silm seda enam ei näe! Panteniuse romaani «Kelleste herrased» tahaksin enne läbi lugeda! ... Ja sellest on kahju, et «Oleviku» taevakaart alles tuleva aasta algul tuleb.»

«Mis sul sellest nii hädasti?»

«Kuidas hädasti? Satun ehk varsti taevasse ja ei tunne ega tea, kus need pühad linnad, mäed ja orud!» naljatas Märt.

«Jäta niisugused jutud!» pahandas Juhan kurjust teeseldes.

«Küll ma surma eel jään tõsiseks. Heidan selili, panen käed rinnale risti ja lõikan niisuguse näo, et pastor ise tunneks aukartust ... Aga las koolmeister teeb, mis tarvis teha. Või köster! See paksmagu kukub kärkima, ajab mulle surnultki hirmu peale ... Ei, ei! Kaitsku jumal meid kõiki, kõige esiti kiriksantide eest ... Mäletad, kuidas ta kooli katsudes iga aasta kärkis! Leeris samuti! Aga meil pole nõnda palju rahagi, et ta tuleks mulle oma sõnu lugema.»

Nõnda lobises Märt ja Juhan ei raatsinud pahanduda ega tema juurest lahkudagi, enne kui ta väsis, hingeldama hakkas ja vaikis.

Venna sõnad tuletasid elavalt kirikhärrat meelde ja Juhanile tegi otse muret peatsene paratamatu käik tema juurde. Iga aasta koolipõlves oli ta selle vägeva mehe ees lausa hirmu tundnud nagu enamik teisigi koolilapsi. Ta mõistis küll hästi lugeda ja kirjutada, teadis piiblilood ja peatükid peast, lisaks veel hulga lauluraamatu laule, mõnda kümmekond salmi. Aga kirikhärra raksumine ja paukumine teiste kallal, kes olid nõrgemad või kes langesid hirmuga verest ära, see raksumine ja paukumine oli kohutavam kui suvine äike. Vaikselt ei läinud küll ükski kooli katsumine. Selgesti on Juhanil meeles, kuidas kirikhärra leidis kord hoolsa otsimisega poolesaja lapse hulgast suure tüdruku, kellele kirjatarkus polnud mitme talve kestel kuigi palju külge hakanud. Tüdruk pingutas end kuidas võis, aga lugemine läks väga sandisti. Siis lõi kirikhärra tema mõnituseks silmapilk uued värsid raamatust loetava eeskujul ja luges jalaga takti lüües tüdrukule ette, kes armetult nuttis:

«Oo, oo, oo,
sa oled hooleto!
Koolitalv on mööda läinud,
sinu pea tühjaks jäänud.
Oo, oo, oo, sa oled hooleto.»

Südame kõvasti põksudes ja hirmust küpsenult oli Juhan ja samuti ka Märt niisuguse päeva järel koju tulnud ja ühe öö uneta vaevelnud.

Üleliigne sõbrutsemine mõisnikega, jõhkrus ja valjus koguduseliikmete vastu olid ammu poolehoiu hingekarjase vastu kaotanud, seda enam, et ta maksude nõudmisel ei pidanud takti ja talituste eest rahalist tasu võttes avaldas pisut ahnust. Kui veel lähedasse ehitati õigeusu kirik ja kogudusest hakkas liikmeid lahkuma, et lasta end salvida, siis kaotas kirikhärra hoopis tasakaalu ja mõõdutunde.

Kirves sattus kivisse, kui Taga-Saare Jüri ja Hallika Jaani õel sündis väljaspool abielu laps ja kui kirikhärra sel puhul hurjutas vaest ema kantslist nimepidi. Siis süttis vägeva Hallika Jaani viha põlema ja ta lausunud hulga peremeeste kuuldes vallamaja ees ähvardavalt:

«Eks veel näeme!»

Jaani ja Jüri mõjul jäi rohkesti peremehi kirikust hoopis eemale. Jaan ise aga laskis enese preestril salvida.

Tõbise kannatuste lõpp ei olnud enam kaugel. Ta lõõtsutas ikka kiiremini ja keha hõõgumist võis tunda juba voodi ligi minnes. Jõuetusest hoolimata püüdis ta kõnelda, aga võimatu oli taibata, kunas ta sonis, kunas oli mõistuse juures.

Eeskambrist läbi, Märdi voodist mööda käidi ainult häda pärast, kikivarvul, kuulmatult. Talitas tõbist vaid Miina ja viibis venna voodi läheduses kõige sagedamini. Tagakambris ja rehetoas kõneldi aina sosistades, päriti Miinalt haiguse käigust, Juhani arvamustest, tehti oletusi ja kavatseti matuseid.

Öösiti, põgusate uinakute järel kuulas Juhan omas voodis venna katkendlikke sonimisi. Neis tuletati meelde karjapõlve ja hilisemaid aegu, enamasti ikka

neid päevi, kui paistnud päike, aga seal kõrval ka suveöid. Sagedasti nimetas sonija Mari nime ja Juhan teadis, et see oli kooliõde Loigu popsitalust, kellega Märt karjas veetis aega ja kellele tegi salajas salmisidki. Mari oli juba aasta kuue eest surnud ja nüüd kuuldus Märdi segastest sõnadest, et ta varsti loodab oma karjaseltsilist näha, temaga ühes kuivanud okstest lõket või heinputkest pilli teha. Mari juurest taandus Märt veel kaugemale, nimetas ema ning õe Miina nime ja kõneles imelikest seikadest, mis olid Juhanile üsna võõrad. Nagu mäekaevur kulda otsides tungib ikka sügavamaisse maa kihtidesse, nii puuris surmaootaja kaugele lapsepõlve, avastades seal kõige ilusamaid hetki, aga sealsamas kõige kohutavamaid, kus ta, näiteks, oli langenud linalikku, kukkunud lakast hobuste jalgu või jäänud ümberläinud koorma alla. Siis tõusis sonija nagu lendu, kandus üle metsalatvade, üle künniste, harjade, voorte, järvede, põldude ja metsade, ikka edasi, kujutledes enesest rändlindu, kes ei tea, kuhu ta suundub, kes aga ei eksi ega kahtle. Ta nimetas kohti ja paiku, külasid, linnu, jõgesid, järvi, kust lend läks üle. Korra jõudis Märt sel kombel üle Poolamaa, Austria-Ungari, Serbia, Kreeka ning Vahemere Kaananisse ja peatus viimaks Seekemis teiste karjaste juures, kelle hulgas oli ka Mari.

Siis ühel ööl nimetas sonija ka Maali nime, tõrjus teda sõbralikult, pakkus mälestuseks kimbu lõosilmi, öeldes, et soo on märg ja Soosaarel võib halltõve saada, ärgu sinna tulgu ühtigi.

Päeval, meelemärkusele tulles kutsus ta Juhani hoopis lähedale ja lausus vaevalt kuuldavalt:

«Mul on siiski... kergem minna, kui sul... jääda. Ainult see... üks asi... misjaoks... misjaoks see kõik... elu ja surm?... Kurb... et ei tea!... Tulgu Maali... Aga mis ta veel surnuga!... Ta oli mulle väga armas... Aga mis sest veel!... Vii talle tervisi!... Oi vennas... sul on siin raske!... Ära lase... seda kirikhärrat mu ligi!... Las koolmeister... Ta oli vali ja hea...»

Teinekord kutsus ta venna nõrga käeviipega lähemale ja ütles:

«Miks see... Elsa... su maha jättis?... Sa nagu ütlesid... Kas see teine... oli parem?... Jääd üksi... Maali... ehk oleks sulle sõbraks... Aga ei, ei!... Ta on liiaks...»

Ütlemata jäi, mis ta «liiaks» on.

Isal võis ehk olla õigus, kui ta oli nimetanud nende eluviise mõnikord ulakaks. Ja emalgi võis ehk olla õigus, kui ta avaldas kartust, et jumal nüüd ilmalusti tagaajamise eest karistuseks Märdile saatnud selle raske tõve. Juba sestsaadik, kui Märt oli mehepikkuseks sirgunud, aga leeris veel käimata, olid nad hakanud kahekesi talu piiridest sagedasti välja tungima, sest neil oli siin kitsas ja mõnikord igav. Suvel söögivahelt ja vihmaseilt päevilt varastatud tundidel olid nad teinud kahepeale mõne koorma vihtu, need heinateo ja rukkilõikuse vahel viinud linna ja saadud raha eest ostnud: Juhan mõne raamatu ja Märt kolmerealise harmoonika. Kahe peale telliti ka ajaleht. Isa urises ajalehe pärast. Ema tõreles Märti niisuguse patuasja pärast nagu harmoonika, valas salajas mõne pisaragi, kui kuulis esimesi rõõmsaid lugusid läikivate sõrmilistega pillist.

Ja siis algaski see, mida isa nimetas ulaeluks ja ema ilmalustiks. Suviti laupäevaõhtuil, kui õige inimene heitis oma asemele, luges palve ja uinus, viskas Juhan selga üheraudse püssi, Märt võttis kaenlasse oma kolmerealise ja siis mindi mööda teoteed läbi soo Pikavere külla või ka üksikuisse metsataludesse, kus oli kummalgi koolivendi-õdesid. Talviti käisid nad mees- ja segakooris laulmas, pühapäeviti kirikus, piduõhtutel ja harvadest näitemängu-üritustest osa võtmas.

Suveõhtuti, eriti aga pühapäeval käidi väikese laudadest kokkulöödud truubaga Umbjärvel sõudmas ja soetati mõned mõrradki kokrede püüdmiseks. Et järv oli eemal, soo taga, siis ei saanud sinna sagedasti pilku heita ja mõrrad olid sagedasti tühjaks tehtud. Nii ei tulnud kogrepüügist suuremat. Aga harmoonika kõlas vee peal hoopis teisiti kui näiteks soos ja Pikavere külas võidi kuulata Märdi lõbusaid ja kurbi pillilugusid laupäevaöösiti.

Kui siia juurde lisada nüüd veel raamatute laenamine koolimaja raamatukogust, mis oli asutatud mõne mak-

sulise pidu sissetulekuist, nende raamatute ning endale tellitud ajalehe lugemine pikil talveõhtuil ja tööde vaheaegadel ning vendade omavaheline vestlus loetu üle, siis oli see ka kõik see ilmalust ja üleannetus, mispärast isa nii mõnelgi korral kurjasti nurises, ema aga kaebles ja manitses.

Pojad ei katsunud end sõnadega kaitsta ega õigeks mõista. Ka jumala vastu jäid nad viisakaks, mitte hoopis lõpetades temaga suhteid, käies koolmeistri juhtsõna järgi: «Hiilige kirikust ja pastorist osavasti mööda, siis võite kergemini teed leida jumala juurde.»

Kurvaks ja vaikseks oli nüüd elu jäänud Soosaarel. Õed ei laulnud enam nagu endistel aastatel, kuigi olid mõnikord kolmekesi tagakambris. Kõnelesid nad omavahel vaid sosistades. Ema vaimulikke laule kuuldus mõnikord vaid rehe alt, kus ta loomi talitas. Isa nokitses toas noa, kõmbli ja liimeistri abil puutööd, kirve tarvitamisest hoidudes. Õhtuti võttis ta lambi üsna lähedale ja luges piiblit, hoides seda põlvedel ja liigutades kuuldavalt huuli. Haigest käis ta mööda vaid õhtul tagakambri ahju taha magama minnes ja hommikul sealt väljudes; peatus mõnikord, silmitses lõõtsutajat poega, ei tihanud aga lausuda sõnagi.

Kusta ja Leena läksid juba hommikul pimedas kooli, raamatud rätikusse köidetud, leib kummalgi oma väikeses valges kotis, sest vend ei tihanud koolis õe kõrval süüa, — võis teiste suuremate poiste naeruks langeda.

Enn oli päev otsa üksi, luges tagakambris raamatut, läks vahest arglikult tõbisest mööda ja ootas Kustasest-venda koju, et sellele siis salamahti sosistada, mis oli kuulnud õdedelt ja vanemailt päeva jooksul. Ta teadis, kui kaugel on matused, keda kutsutakse matustele ja mis söögid seks puhuks valmistatakse. Isa kohendab toas rege, sellele pannakse kirst, kui tuleb õigel ajal lumetee. Neist asjust kõneldes hakkasid Ennul pisarad nobedasti üle põskede voolama, aga Kusta lausus üsna ükskõikselt:

«Mis sa sellepärast... Igaüks meist sureb...»

Tuli mõni naine naabertalust mingi ettekäändega, aga aetud uudishimust: kuidas on lugu tõbisega, kas ikka peab vastu? Juhan ei lubanud kedagi lasta rehetoast

kambrisse, laskis öelda, et haige vajab rahu, et teda ei tohi segada. Niisugune olevat tohtri eeskiri.

Sadas juba lund, kuigi see sulas kohe, langedes märjale maapinnale. Teed olid põhjatud, üle õue käidi purdeid mööda. Tuuledki ei puhunud enam, olid vist alalisest lõõtsumisest väsinud.

Siis, ühel ööl, kuulis Juhan pimedas toas ärgates haige venna voodi poolt mõnd valulist oiet, õlekoti kahinat ja mõnd segast sõna. Siis jäi kõik surmvaikseks, ei olnud enam kuulda sagedat hingamist ega oigeid. Juhan söösti istukile ja kuulatas uuesti. Korraga liigutas Enn end tema kõrval ja sõnas läbi nutu: «Ma kardan!»

Juhan pani käe tema pea peale ja vastas lohutades: «Olen siin su kõrval, — mis sa kardad!»

Siis tõusis ta voodist, kobas hulga aega laua juures, leidis viimaks tikud, raiskas neist mitu, enne kui sai lõpustega lambi põlema. Võtnud selle kätte, lähenes ta Märdi voodile ja valgustas venna nägu. See oli ülespoole pöördud, liikumatu, teine silm kinni, teine pooleldi avatud, huuled valuliselt viltu kistud, vasak käsi üle voodi ääre ripakil. Juhan kummardus ja pani kõrva venna rinna lähedale. Hingamist ei olnud kuulda. Siis võttis ta rippuva käe — see oli jahe ja täiesti elutu. Juhan pani selle venna rinnale ja pöördus tagasi laua juurde.

Enn oli seda kõike üle voodi ääre teravalt vaadelnud ja hakkas nüüd nuutsuma. Juhan astus tagakambri lävele ja hüüdis Miinat. Siis rõivastus ta kärmesti, peatus veel mõnda korda Märdi voodi ees, kuulatas, pani käe otsmikule, pöördus jälle eemale ja istus nõutult oma voodi servale.

Miina tuli varsti tagakambrist, hirmuilme unisel näol, juuksed sassis.

«Surnud!» lausus Juhan.

«Taevane jumal!» hüüatas Miina ja astus ruttu mõne sammu lahkunu poole. Jäi aga siis keset kambrit seisma ja ristitas käed. Huuled sosistasid tal segaseid palvesõnu. Järsku pöördus ta Juhani poole ja küsis ennatult:

«Kas ta ikka on surnud?»

«Eks katsu ise,» kostis vend peaaegu pahaselt.

Miina astus edasi, pani käe Märdi käe seljale, siis otsaesisele ja jäi kuulatama.

«Surnud!» lausus ta, pöördudes Juhani poole.
«Vist nüüd?...»
«Ega midagi... Ootame hommikut.»
«Vaja ometi öelda ka teistele!» halises õde.
«Eks hommikul ütle... Mine magama... Jään siia valvama... Las tuli põleb.»
Aga Miina ei suutnud asja pidada hommikuni enese teada — varsti olid õed ja seejärel ka kõik teised eeskambris Märdi voodi ees kahja pidamas.
Juhan läks õue, seisis pimedas ja vahtis ülespoole, kus midagi ei näinud.
«Et need kaks võeti!... Need kaks!...» kordas ta enesele ja ühes valuga tundis ta südames raudset valjust, mida arvas olevat ka sellel, kes tema saatust juhib.
Elsa viidi temalt ja nüüd võeti ka Märt!... Nüüd on ta üksi... Olgu! Nüüd kõneleb ta isaga teisiti! Ja kõigiga!
Aga see oli vaid hooplemine. Varsti tundis ta südames vaid leina ja ühes sellega headust omaste ning leplikku meelt kõigi teistegi vastu.
Ta kõndis kaua porisel õuel paljapäi edasi-tagasi. Lumehelbeid langes tema näole ja laubale.
Elsa ja Märt! kordas ta enesele. Need kaks on temalt võetud... Kõik mured nende kaotuse kõrval on väikesed ja tühised!

VIII

Valu venna kaotuse pärast oli Juhanit nõnda karastanud, et tal kerge asi oli järgmisel hommikul isa juurde astuda — isa küürutas parajasti ree parandusel rehetoas — ja küsida, kui palju tal raha on.
Isa ei tõrkunud, kostis tasase ohkega, töös peatumata:
«Kolmteist rubla, rohkem ei ole. Kapis uue lauluraamatu vahel... Võta ise ja õienda kõik, kuidas arvad.»
See oli öeldud süüdlaselt ja Juhan aimas selgesti: kui ta oleks praegu nõudnud Soosaare koha üleandmist — isa poleks seisnud vastu poole sõnagagi.
Juhan läks, võttis kohe raha ja peitis oma taskusse, kuigi tal praegu ei olnud väljaandmist. Siis juhatas nii rahulikult kui mõistis Annele ja Miinale, keda nad

matustele kutsuksid, mil päeval matused, kunas kirstupanek. Kustal ja Leenal käskis ta minna kooli, nagu poleks midagi. Aga kui need juba rõivais olid, ütles ta, et ei maksa niisuguse ilmaga minna ühtigi, kodus ka vahest abi vaja.

Silmad olid ödedel nutust punased, näod laigulised. Ema talitas küüruvajunult, pühkis aina peräti nurgaga silmi ja huuled liikusid kuulmatult. Enn hoidus Kusta lähedusse ja aina nuutsus, pühkides kätega nägu.

Juhan rakendas hobuse ette, isegi õieti teadmata, kuhu esiti sõita. Siis läks ta ja käskis Kustal ometi kooli minna ja koolmeistrit paluda kirstupanekule.

«Mul on muidki käimisi küllalt,» ütles ta nagu vabanduseks.

Mõtted laokil, rakendas ta hobuse aeglaselt töövankri ette, läks veel korra kambrisse, surus nuutsuja Ennu enese vastu ja lubas talle linnast midagi tuua; ärgu ainult nutku!

Oli veel üsna pime, kui ta õuest väljus. Hobune käis sammu, ta teadis teed. Vanker hõljus ja tegi kohati järske hüppeid. Esimese oja kohal jooksis vesi üle tee ja solises rataste vastu. Teise oja kohal jäi hobune peatuma. Juhan äigas talle piitsaga ja loom sööstis norsates põlvini vette. Hakkas varsti koitma. Aga Juhan ei pannud seda tähelegi. Ta tundis suurt ja puhast valu, mis peletas kõik väikesed mured. Ta tundis, et kõik need matuste talitused on talle liiga kerged ja tühised, praegu suudaks ta palju suuremaid asju korda saata. Väikesed mõtted ei olnud praegu mõtlemise väärt.

Ja kogu päeva linnas asju toimetades ei tundnud ta seda kohmetust ning argust, mis oli omane temale ja teistele talupoistele, kellel seljas kodukootud karvane ja kortsus kuub, jalas porised säärsaapad, kõrrekesi ja samblaprügi hõlmadel. Tänagi nägi ta linlaste alahindavaid, ülalt heidetud pilke, aga tema hing oli soomustatud nende vastu.

Pruun puusärk mõne hõbetatud ilustisega köideti vankrile, kitsam jalutsiots ettepoole, ja Juhan istus koduteele asudes sinna kõrvale. Ilm oli selgunud ja päike metsaviiru taha vajumas, kui Juhan viimaste agulimajade vahelt jõudis välja, küntud põldude vahele.

Kui mitu korda oli koolmeister öelnud, et inimeselapsed peavad jumala päikese paistest tänumeeles rõõmu tundma.

Olengi sellest rõõmu tundnud, mõtles Juhan. Aga ei mõista tänumeeles vaadata loojeneva päikese poole, kui on võetud vend ja mõrsja.

Kas nüüd oli õdede agaruse tulemus või ümbruskonna tuttavate südamesund, aga järgmiseks õhtuks Märdi kirstupanekuks oli Soosaarele kokku tulnud, hoolimata põhjatuist teist, mida üks jahe öö veel kuigi palju polnud tahendada jõudnud, umbes poolsada võõrast, enamasti koolivennad ja -õed, nende hulgas rohkesti perepoegi ja -tütreid, isegi peremehi metsataludest, Pikaverelt ja kaugemaltki.

Puusärk oli asetatud tühjakstehtud tagakambri pinkidele. Peatsi otsas väikesel valge linaga kaetud laual põles kolm jämedat valget küünalt, mis olid alustassidele püsti seatud. Need valgustasid ähmaselt madalat tuba. Põrandale oli riputatud rohkesti kuuseoksakesi ja need lõhnasid vaiguselt. Mõlemad kambrid olid tulvil inimesi täis, üks osa pidi leppima rehetoaga. Puusärgi ümber seisid omaksed ja tähtsamad võõrastest, nagu Taga-Saare Jüri kahe õega, Hallika Jaan ja Liivaku Maali oma õega.

Märt oli riietatud uude omakootud musta ülikonda, mis tal ainult korda kolm-neli olnud seljas. Kahekordne krae musta kaelasidemega oli tal kaelas, nagu suvel rahvapidul käieski. Ta oli tõsisem kui elus ja ilme väljendas tal inimese rahuldust, kes päevase raske heitluse järel viimaks ometi võib muretult puhata. Isa istus lahkunu peatsi lähedal, nüri habe hõbedasem kui mõne päeva eest. Pea oli tal rinnale vajunud, pilk liikumatu; ta ei hoolinud sellest, mis sünnib ümber. Ema seisis sealsamas, üsna kummargile vajunud, ja pühkis valge pearäti nurgaga silmi. Teisel pool puusärki, üsna lähedal sellele, seisis Liivaku Maali, must rätik peas, terav nurk otsaesisele tõmmatud, ega varjanud nuutsumist. Vahetevahel hoidis ta valget taskurätikut silme ees. Ta nägu ja silmad olid nutust moondunud ja ta oli täna inetum kui nelja-viiekümneaastased naised.

Juhan liikus pikkamisi leinajate vahel, heitis peremehelikke pilke siia-sinna, huuled kõvasti kinni pigistatud. Ta nägi, et on palju rahvast, aga ei vaadanud üksikuid. Mingit rahuldust tundis ta Maali nutust.

Koolmeister tuli väikese hilinemisega, võttis eeskambris mütsi peast ja kasuka seljast, tuli Juhani saatel tagakambrisse, mustade kaantega raamat käes. Ta andis isale-emale kätt, asus kohe kadunu peatsisse, silus korra oma jämedakõrrelist habet, mis oli pleekinud ja nurgeliseks lõigatud, lükkas käega üle siledaks soetud juusteriismete, avas sünge raamatu, ütles laulusõnu ja hakkas ise kõva häälega laulma, kulmude vahele kortse tõmmates:

«Oh, ilm, sind mina jätan
ja kodumaale tõttan.»

Lugenud kirjasõna lihast, mis on kui lilleke, hakkas koolmeister seda seletama. Ta tegi seda mingi alistuva mõrudusega.

«Jumal on kõige vägevam,» ütles ta, silmi kadunu näolt pööramata, «me teame seda, aga unustame selle kergesti. Nüüd on ta siis oma vägevust meile halastamatult jälle meelde tuletanud. Ta võib seda, see on tal lihtne asi, ta võiks võtta terve perekonna, jah, ta võib hävitada sel või teisel kombel tuhanded korraga! Ta on võtnud minult mu parema õpilase, kes mul on olnud kolmekümne viie aasta kestel, on võtnud vanemailt parema poja, kõigilt meilt parema seltsilise. Aga me teame, et elab lähemal ja kaugemal vanakesi, kelle jalg ei tõuse enam sammu astumiseks, kelle käsi ei tõsta enam lusikat suu juurde, kelle mõistus juba tume kui sügisõhtu, kelle mälust issameie palvegi kadunud — need elavad priskesti edasi! Sest nõnda on jumala armunõu! Meie ei mõista seda.»

Viimased sõnad ütles ta küll tõsise näoga, ometi häälest kuuldus nagu ahastaja irvitus «armunõu» üle. Aga siis jätkas ta jälle alistunu kibedusega:

«Meil jääb ainult kummardada ennast tema vägeva halastamatuse ees. Võib-olla on see tema arm, aga meie, inimeselapsed, ei mõista seda. Miks peaksime asja teisiti nimetama, kui me seda mõistame?!»

«Palugem!» lausus ta ja häälest kuuldus tõsine alistus.

Palutigi siis argliku andumusega ega julgetud midagi inimlikku mõelda.

Lõpetanud vaimuliku talituse, teatas koolmeister, et tema on kutsutud kadunut ka hauda saatma. Tulgu siis kõik, kes kooris on laulnud, surnuaiale.

Ta andis omastele kätt, ei lausunud kellelegi sõna ja läks. Ei oleks pärast seda valju tõsidust tal sündinudki laskuda igapäevasesse kõnesse.

Ka kõik teised läksid kohe minema, sosistades ainult hädavajalist. Juhanil oli tulnud korraks mõte saata Maalit, ja tal tuli kohustav mõte: mis ma temale teen, seda teen kadunud vennale; aga seal silmas ta nuutsujat Ennu ja tundis selgesti suuremat kohustust: jääda koju.

«Tea kas panen sööki lauale?» küsis Ann, niipea kui võõrad olid läinud ja Juhan Ennuga kahekesi kadunu jalutsis seisid.

«Käi oma söögijutuga!» vastas vend pahaselt. «Muud pole tal meeles!... Kel nälg, eks söögu!»

«Taevake, egas ma ise!... Ma ainult küsin,» hädaldas Ann, nagu oleks talle tehtud verist ülekohut.

Jäädigi tol õhtul söömata, ainult Ennule ja Kustale anti leiba lihaga.

Ei kõnelnud tol õhtul ka keegi teisega ühtki sõna.

Juhan oli teisel hommikul ammu enne aovalget jalul. Aga eeskambrist rehetuppa astudes nägi ta lambikese ahjunurgal põlevat ja isa küüruvajunult ree serval istumas. Kas ta üldse magas sel ööl? küsis Juhan iseeneselt ja üle kaua aja tundis ta hellust isa vastu. Tahtis midagi lepitavat öelda, aga ei mõistnud muud, kui lausus vaikselt:

«Ma siis lähen kiriku juurde, õiendan seal, mis vaja.»

«Eks sa lähe pealegi,» vastas isa heakskiitvalt, palet tema poole pöörmata, üsna tasa. Ta jäi küüruvajunult ree servale istuma, käed ristamisi põlvil.

Juhan rõivastus käbedasti ega lükanud tagasi Anne pakutud einetki. Ta valmistus nagu raskele taplusele ja püüdis säilitada rahulikku meelt ning julgust.

Kell võis olla juba kümme läbi, kui ta kirikhärra

kantselei ukse taga peatus. Ta tõmbas hinge ja sundis end rahulikuks, aga kuulis selgesti südame rutulisi lööke.

Ta koputas uksele ja jäi hinge pidades ootama. Sees oli kõik vaikne. Ta koputas veel korra, ja kui vastust ei tulnud, astus sisse. Väikeses kabinetis oli laud suurte raamatutega, mõni tool ja ilmatu lai kapp. Kõik oli siin kuiv ja ametlik, nagu tol ajalgi, kui Juhan käis leeri lõpul siin makse õiendamas.

Uks vastasseinas tõmmati lahti, keegi näitsik valges peakattes ning valges põlles vaatas sisse ja tõmbus kohe tagasi. Kuuldi hääli ja varsti raskeid samme. Lävele ilmus kirikhärra raske kogu, tugeva ümariku peaga. Lihav nägu ja pealagi läikisid, pruunid rasked vurrud rippusid, lott oli rinnale vajutatud, kulmud silmile surutud, must kuub ulatus põlvini.

Juhan teretas ja tegi kohmetu kummardusegi.

«Kust sa oled?» küsis kirikhärra edasi astudes.

«Soosaarelt,» vastas Juhan ja nimetas nime. Ta tahtis edasi kõnelda ja öelda, et vend surnud, aga kirikhärra jõudis ette ja lausus oma raske kehaga toolile laskudes:

«See Soosaare on oma maksudest võlgu puud ja heinad, vist linadki.» Seda öeldes lohistas ta enda ette raske raamatu ja hakkas seda lehitsema. «Tulid sa neid tooma?» küsis ta üsna kurjasti Juhanile silma vaadates.

«Ei, ma tulin, et vend Märt on surnud... Matmistähte oleks vaja...»

«Sa tahad matmistähte, aga regulatiivimaksud on puha võlgu!» kõmistas kirikhärra.

«Mina ei ole Soosaare peremees. Koht on isa käes. Kui reetee tuleb, siis ta õiendab,» vastas Juhan ja tundis, et ei olegi siin enam nii hirmus.

«Seda ma juba tean, kuidas neid võlgasid õiendatakse!» kurjustas kirikhärra. Ta oli vajaliku lehekülje leidnud ja luges sealt ette ühe aasta puud, heinad ja linad. «Aga sa tuled enne, kui see õiendatud, matmistähega!»

«Jumal ei oodanud venna surmaga,» vastas Juhan tõrksalt. Ta tundis, et tema seljataga seisab Hallika Jaan, Taga-Saare Jüri ja veel teisigi peremehi.

«Missugune vend sul siis surnud on?» küsis kirikhärra.

«Märt.»

«Märt?» Kirikhärra lohistas teise raamatu esimese peale, lõi lahti ja hakkas lehitsema. «Aga mis ma näen!» hüüdis ta siis tigedasti. «Ta ei ole enam kolm aastat jumala armulaual käinud! Ja sina ise samuti! Te olete ju püstipaganad! Niisuguste koht oleks kabeli aia taga!»

Juhan astus jalalt jalale, ei mõistnud midagi paremat öelda kui:

«Palun siiski matmistähte. Ma selle eest maksan.»

«Maksad!» osatas kirikhärra. «Kas sul on nõnda palju raha, et võid oma hingeõnnistuse eest maksta! ... Miks ei ole sa armulaual käinud?»

«Ei ole tahtnud... Ja vist leeri ajal ise ütlesite, et kes ei taha, see ärgu tulgu. Et see on patt.»

«Ära sa hakka mul siin targutama! ... Kunas su vend suri?» küsis ta ja otsis lehekese paberit. «Ja mis tal viga oli?»

Siin tahtis Juhan midagi nöökamiseks öelda ega suutnud end pidada.

«Viga ei olnud tal midagi. Kõigiti tubli poiss, usin ja töökas, luges raamatuid,» ütles ta, aga lõi isegi oma ninatarkuse pärast värisema.

«Ära sa hakka siin!...» käratas kirikhärra. «Ma küsin, mis haigus tal oli?»

«Tiisikus. Käisin ka tohtri juures.»

«Jumalast ta ei hoolinud, siis jumal ei hoolinud ka temast!» lausus kirikhärra parastavalt ja päris nüüd lähemaid andmeid surnu kohta.

«Kunas ma siis pean matma tulema? ... Ja see kabelisse tulek maksaks kolm rubla, sest kadunu on perepoeg!»

«Koolmeister tuleb matma,» sõnas Juhan ja jäi arglikult ootama, mis nüüd tuleb.

«See teie koolmeister! ... See poolpaganat! ... See Jakobsoni-mees! ... Tunnen teda! ... Hea küll — kaua ta siin enam ei ole! ... Tulgu ja matku, pole minu asi!»

Ta lükkas lehekese lauanurgale. Juhan võttis lehe ja küsis:

«Kui palju?»

Kirikhärra ei tõstnud silmi, seadis raamatuid kohale ja norskas korraks ninaga nagu ärritatud härg:

«Siin ei ole pood, kus kaubeldakse... Viiskümmend kopikat.»

Juhan otsis paraja raha ja asetas lauanurgale. Siis kummardas ja sõnas: «Jumalaga!»

Kirikhärra oli juba selja pööranud ja urahtas minekul: «Jumalaga!»

Juhan läks kellameest otsima, kes hauakaevamise enese hooleks pidi võtma. Ta oli enesega üsna rahul. Ainult need regulatiivimaksud... Ta lubas nad küll õiendada, aga see lubamine oli hirmuga antud, mitte nii kerge täita.

Ilmad olid selged ja külmad, teed tahenesid ruttu ja tõmbusid konarlikuks. See soodustas Soosaare Märdi matustele tulekut, seda enam, et need langesid pühapäevale.

Keskpäevaks oli kümmekond hobust-vankrit Soosaare õues ja hulk rahvast liikumas kambrites ja rehetoas. Kui kirstu välja kanti, kostis neljahääleline saatelaul. See oli senikuulmatu, nii et kõik seisatasid ja mehed võtsid mütsid peast. Seegi oli ennenähtamatu asi, et noored mehed, valged rätikud ümber õla ja rinna, kandsid puusärgi välja, ei asetanud aga vankrile, vaid võtsid õlale ja kõndisid sellega pikaldasel sammul väravast välja. Nõnda käisidki nad rongi ees umbes pool versta mööda lepikuvahelist rooplikku teed kuni esimese ojani. Seal asetasid nad puusärgi töövankrile.

Kirikuteel ühines matuserongiga veel kümmekond hobust-vankrit peremeeste või perepoegade-tütardega.

Juhan tundis kõigest sellest rahuldust. See lugupidamine, mis sai osaks nüüd kadunule, tõendas ühtlasi lugupidamist Soosaare vastu.

Mööda pikka vooreselga liikus vankrite rida kiriku poole. Hilissügise päike ei soojendanud ja valgustaski ähmaselt ning kollakalt nagu lamp rehe all peksuööl tolmunud klaasidega laternas. Aga siit vooreseljalt avardus vaade paremale üle luitunud kõrreväljade ning mustendavate kündide ja vasemale üle lageda soo ja madala seljandiku kaugel sinendava metsaviiruni. Siin

avaruses hajus terav leinavalugi südamest ja jäi sinna vaid üksilduse ja sügispäeva kurbus.

«Olen ise matnud kaks last, olen saatnud isa ja ema surnuaiale,» sõnas koolmeister, kes istus Juhani kõrval. «Need on rasked asjad, aga neist ei pääse mööda... Õpime kannatama viimaks kõike...»

«Milleks see?» lausus Juhan tõrkudes.

«Mis me seda!... Ei tea seda õpetatud ega targadki. Ei saagi teadma. See küll seal» — koolmeister osutas sõrmega kirikutorni poole, mis paistis üle raagus puude latvade — «tõotab iga pühapäev tasu taevas... Aga see on, kuidas ta on... Kas sa oma vennale hea olid, et taevas tasu saada?!... Arm on meie südamesse loojast pandud — see on kõik...»

Kalmistu värava ees oli hulk noori inimesi ootamas, Märdi tuttavaid, sõpru ja laulukoori liikmeid. Koolmeister, Juhan ja peremehed Soosaare naabrusest panid oma õlad puusärgi alla ja kandsid selle vanade haraliste puude alt läbi kalmistu müüri äärde, kus kasvasid noored kased. Seal mustendas haud, liivahunnikud kahel pool.

Paarkümmend noort inimest — neiud kõik mustade pearätikutega — asus hauast paremale poole. See oli laulukoor. Harvale lahkujale oli au osaks saanud, et koor tuli kalmistule laulma!

Kärmesti lasti puusärk Juhani ja Taga-Saare Jüri eestvõttel haua põhja, koolmeister astus peatsisse ja lahkumistalitus algas.

Juhan ise ei saanud laulda ning hoidus koori selja taha. Kurku nöörisid pealetungivad nutuhood. Ka Maali seisis sealsamas. Ta valitses ennast, näol vali tõsidus, põsed laigulised, aga silmad kuivad.

«Saatis tervisi, kui oli juba raskesti haige,» sosistas Juhan. «Ei saanud sulle edasi anda.»

«Tule mind mõnikord vaatama,» vastas Maali nuttu hoides. «Ei oleks uskunud, et ta mulle nii armas...»

Nüüd pidi ta silmi pühkima.

Koolmeister kõneles täna leplikult, tõrkumata, vaikselt. Ta kõneles targast alistumisest jumala tahtmisele. «Üks inimpõlv kaob teise järel, nagu lehed langevad puust sügiseti. See on tema igavene seadus, painutagem

end selle ees. Sest see pole mitte kõrgi ega ülekohtuse inimese tahtmine.»

Ta vaatas seda öeldes kiriku poole.

Nüüd laulis koor: «Ma kummardan sind, armuvägi». Noored mehed paljapäi ja neiud mustis rätikuis tõstsid oma palged ülespoole ja hüüdsid nõnda hoolsasti laulusõnu, nagu peaksid need tuhmsinisesse taevasse kostma.

Haud aeti kinni, liivakünkasse asetati valge puurist, mille isa oma käega oli valmistanud ja nüüd püstigi aitas seada. Koor laulis vaikselt:

«Oota, minu süda, oota issandat...»

Juhan häbenes oma mõtteid linnapõgenemisest ja isakoha jätmisest. Kas leiduks kord seal niisugune hulk leinajaid sõpru ja tuttavaid! Kas suudaks ta seal kunagi teenida säärast lugupidamist!

Hobuseid kalmistu värava taga lahti rakendades lasti atsissinapudel poolsalaja ringi käia. Aga omastest ei rüübanud keegi ja tähtsamad peremehedki ei laskunud nõnda kaugele.

Sõit läks lahti täie hooga, kostis tagantpoolt isegi uljaid huikeid. Päike oli juba veerenud ja ehavalgus nõrk.

«Nii et lähete kevadel?» küsis Juhan koolmeistrilt.

«Välja sööb!» vastas see vaenulise ohkega. «Oleksin veel olnud aastat viis-kuus. Tervist on, inimestega hea läbisaamine, lapsed kõik armsad.»

«Millest see õieti algas, see tüli?» küsis Juhan.

«Eks ikka selle Jakobsoni pärast. Olen Kirjameeste kirjas. Võtsin Jakobsoni raamatud kooli. See oli kirikhärrale kui mürk!»

«Nii et siis kevadel kiviküllа?»

«Linna?... Mina?... Kust see mõte?... Mul oma kari, omad loomad, omad tööriistad...»

«Kuhu siis?»

«Mul väike talu valmis vaadatud... Versta neliviiskümmend siit... Natuke raha on kogutud... Sinna viin oma kraami ja karja, seal on tööd suvel ja talvel.»

«Aga lapsi koolitate? Eks ikka selleks, et nad paremale järjele pääseksid?»

«Et nad just sulaseks, tüdrukuks ei peaks hakkama. Kodus pole neil ometi kõigil tegemist.»

«Nii et mis ülearune, peab pesast lendama... Tahaksin oma väiksemalegi vennale kord kooliharidust anda.»

Koolmeister kiitis selle mõtte kõigiti heaks.

Matuserong lagunes pikkamisi, igaüks pöördus omale poole. Soosaarele tuli Juhani ja isa järel ainult neli hobust-vankrit lähemate naabrite ja Hallika peremehega, et pidada peiesid, nagu see ikka kombeks.

Ema ja Leena olid kodus tagakambrisse laua katnud. Takusel linal oli suur taldrikutäis pannil praetud liha, kolm kaussi süldiga, suured käärud saia ning jämedat leiba. Lõpustega lamp põles kummulipandud toobil, atsissinapudel ja kaks klaasi olid sealsamas kõrval.

Lauda istusid vaid mehed: isa ülemisse otsa, tema vasemale käele kehalt sangarlik Hallika Jaan, paremale Juhan. Jaani kõrval istus Juhani poolõe mees Arumäe «habe», kes küll teiste juttu meelsasti kuulas, aga ise sõnagi ei lausunud.

Juhani kõrvale istus Taga-Saare Jüri, oma vennast, Hallika Jaanist nõtkem ja lühem, aga samuti üsna tõmmu ja säbrus juustega. Teises laua otsas istus pops Loigu Tohver, raskete punaste kulmude ja vurrudega, salakavala, piiluva ilmega. Ta oli kutsumata siia tulnud. Juhan ei pidanud vana vaenu meeles.

Ann ja Miina ei istunud lauda, nad seisid eemal ja valvasid selle järele, et peielistel ei puuduks midagi. Ema jäi rehetuppa ega tulnud sealt kogu õhtul välja, istus kolde kõrval ja luges pühakirja.

Hallika Jaan oli siin üle kaua aja. Temale koonduski kõigi tähelepanu, sest kus oli tema, seal oli kogu valla raskuspunkt. Tema kehalisele tugevusele vastas julgus, veel enam aga iseteadvus, mille tõttu oli ta isegi kirikhärraga võitlust alanud. Oma kehalise jõuga ei hoobelnud ta kunagi, kõneles vaikselt, kaalus sõnu hoolsasti. Viina võttis ta mõõdukalt, aga muid nõrkusi tunti tal olevat küllalt. Jaani ja Jüri isa oli tulnud kaugelt, linna tagant suurte rahadega, ostnud vanemale pojale Hallika koha, seadnud Taga-Saare talu Jüri jaoks heasse korda ja elas ise seal. Vallavanemaks oli Jaani juba

korra valida tahetud, aga ta öelnud, et niisugusest aust suuremat ei hooli.

Nüüd kuulatigi siin peamiselt Jaani sõnu, aga ta ei olnud nendega pillav.

Pops Tohver päris teateid sõja kohta, sest kuskil olevat see lahti.

Juhan kui hoolas ajalehelugeja andis seletust taplustest Bulgaaria ja Serbia vahel.

«Aina tapavad!» ühmatas Arumäe.

«Eks meie tapa endid siin tööga,» ütles seepeale Tohver.

Isa võttis klaasi, jõi selle tühjaks ja sõnas ohates:

«Mis see meie elu siin muud on!»

Ei Jaan ega Jüri tarvitsenud end tööga tappa, seda teati väga hästi. Seepärast jäidki nad praegu üsna ükskõikseks.

«Ei ole siis ka ime, kui mõni peremees jätab oma koha ja läheb linna,» lausus Juhan nagu katseks, et mis ütleb selle peale Hallika Jaan.

«Õige peremees ei jäta talu!» kostiski Jaan. «Töö on raske, muresid on — aga seisus maksab ka midagi!»

Joodi kordamisi kahekaupa, sest klaase polnud rohkem, võeti liha ja söödi sülti. Jutt käändus Märdile.

«Oli tubli ja rõõmus poiss!» kiitis Jaan ja jõi klaasi tühjaks. Isa tundis sellest tunnustusest rõõmu, jõi teise klaasi tühjaks ja ütles alistunult:

«See on see inimese osa!» Ta oli oma sõna öelnud, tõusis üles ja läks puhkama.

«Ei sellest pääse kuningad ega keisrid!» kinnitas Tohver nagu parastades ja võttis tänulikult temale pakutud klaasi vastu.

Hakatigi kõnelema keisri tapmisest kaheksakümne esimesel aastal ja nii Jaan kui ka Jüri imetlesid tapjate mehist meelt. Juhan oli neid seni tavalisteks mõrtsukateks pidanud.

Nüüd võttis Jaan sõna ja tema nelinurksel laial hoolsasti paljaksaetud sügavakurrulisel näol ilmnes tõsine kurbus, kui ta hakkas kõnelema Jakobsoni surmast. Tema arvates oli ükskõik, valitseb seal Peterburis see või teine keiser, selleks ikka troonipärijaid leiduvat.

Aga ei olevat enam Eestis meest, kes võiks astuda «Sakala» toimetaja asemele.

Sügav vaikus valitses kambris mõne aja, keegi ei liigutanudki end. Nurgast vahtis Enn hirmunult lauasistujate nägudele ja püüdis mõista, mis neid nõnda süngelt vaikima oli sundinud.

Jaan ise katkestas viimaks vaikuse, mis ta tekitanud oma sõnadega. Ta hakkas jutustama neist Kirjameeste Seltsi ja Põllumeeste Seltsi koosolekuist, kus kuulnud ja näinud musta habemega, siniste prillidega suurt rahvameest.

«Jah, see oli mees!» lausus ta lõpuks.

Jüri võttis sõna:

«Peab veel meeles pidama, et ta oli ka põllumees, nagu me kõik.»

«Haritud palju enam kui keegi meist,» heitis Juhan vahele.

«Kõrgesti haritud!» kinnitas Jaan. «Aga ei põlanud põllumehe elu ega tööd.»

«Võib olla, et tal oli neid rahasid rohkesti,» arvas pops Tohver. «Mõned rahadega inimesed tulevad linnast ära, et maal nagu tervem ja lahedam õhk.»

«Mitte rahasid ei olnud tal, vaid võlad olid tal suured!» ütles Jaan Tohveri poole vaatamata.

«Oli kange mustakuue-meeste vastane,» lausus Jüri.

«Miks ta vastane ei pidanud olema — need ju mõisnikkudega mestis,» julges nüüd Juhan omalt poolt öelda.

«Mõisnikkudest oleme lahti, aga kirikhärra jalg on meil ikka veel kaela peal!» kõmistas Jaan ähvardavalt.

«Vene usku minna, muud midagi!» ütles Jüri pooleldi naljatades.

«Kas nüüd just vene usku . . .» kahtles Juhan.

«Ons see saksa usk parem?» küsis Jaan peaaegu kurjasti.

Õed tõid pooletoobised lillelised tassid lauale ja kallasid sinna roosat vabarnateed.

Oli juba kaugelt üle kesköö, kui peielised hakkasid lahkuma.

IX

Juhan oli jäänud oma hinges järsku üksi. Elu oli senini olnud kui teekäimine hea seltsilisega. Kui päev oli raske, siis võis sellest teisele kõnelda. Kui pihad valutasid künnist või rukkilõikusest, siis võis sellest naljatledes teisele kaevata ja kohe oli kergem. Kui aeg oli igav või segane tusk vaevas südant — jälle oli vend, kellele kaevata, ja üheskoos oli kõike kergem kanda. Kahekesi lugesid nad pikil sügise- ja talveõhtuil ja arutlesid loetut, ütlesid, mis neil oli öelda loetu kohta. Kui oli küllalt kodus oldud, mindi külla ja astuti tallu, kus oli kooliõdesid-vendi. Märt oli see, kes astus sisse ees, kes alustas esimesena juttu, kes sulatas esimese võõrastuse jää oma rõõmsa meelega; kes mõistis esimese uudise öelda, kas kuuldu või lehest loetu, ja sellega nõnda huvitada, et hakati nõudma veel teisigi. Märt mõistis paremini lugusid ja sündmusi jutustada, Juhan hinnata ja lisandada märkustega. Märdi tõttu olid nad teretulnud paljudes taludes. Oli muidugi kohti, kus vaid tuimavõitu vanad või iseteadvad, kõrgid noored, — sinna ei läinudki nad. Märt oli kõigile armas, Juhanist peeti enam lugu. Märt oli kui puri, mis viib edasi, võtab mõnikord hädaohtlikultki tuult; Juhan oli kui tüür, mis teeb vee all oma töö, Märt oli see, kes lõi käed esimesena raskemagi töö juures rõõmsasti külge, Juhan väsis viimasena, oli visam ja püsivam. Tema huvi ja vaimustus asja vastu ei haihtunud niipea.

Nüüd oli Juhan kui see, kes on kaotanud teise jala. Seda ta teadis, et tuleb käia, ükskõik kuidas, et tuleb liikuda, kuigi see on raske.

Aga ühte tundis ta, kuigi ei mõistnud sellest lausa rõõmustada: küpsenud oli ta kõigis neis muredes, talitustes ja askeldustes. Ta oli kui koolist läbi tulnud, kus antakse rasket, aga tulusat õpetust. Ta tundis, et on tõusnud ümbruskonna inimeste silmis, et on tugevam ja ehk mõnes asjas targemgi.

Tegelikult oli ta nüüd Soosaare peremees, nõnda koheldi teda kodus ja väljaspool. Mingisuguseid hõlbustusi ei toonud see peremeheks tõusmine, ainult

kohustusi ja muresid. Aga ta lohutas end Hallika Jaani sõnadega: seisus maksab ka midagi!

Varsti olid aga rahad otsas ja linna polnud midagi viia. Seda Juhan oli kartnud. Mis mõnest puukoormast saadud, see oli kulunud soola, kala, naha, raua, seebi ja kümne väiksema asja ostmiseks.

Rehetoas tule valgel, kui polnud kedagi lähedal, tegi Juhan sellest isaga juttu.

«Võtsid rahad enese kätte, eks siis aja asju nõnda, et peenike ei tuleks pihku,» vastas isa kõrvale põigates.

«Võtsin matusekuludeks. Egas Märti võinud maa peale jätta! ... Mis pärast seda müüdud, selle üle võin kopika pealt aru anda,» vastas Juhan.

«Mis sa siis õige tahad?» küsis isa häält kõvendades ja heitis kurja pilgu poja poole. «Kust ma pean raha võtma?! Loed tarku raamatuid — kas sealt ei leia nõu?» Viimased sõnad olid pilkamiseks öeldud. Juhan sai ägedaks.

«Mina olen siin sulane ja pean peremehele raha muretsema!» hüüdis ta. «Palka on mul õigus siit nõuda! Kümne aasta palka!»

«Ah nõnda!» käratas isa.

Parajasti tuli ema kambrist, oli vist sõnelust kuulnud, nägi mehi vihaselt teineteise vastas seismas ja lausus manitsedes:

«Kas teil häbi ei ole! Ammu see Märt suri — valu veel kõigil südames ja nemad juba riidlemas.»

«Ei riidle ma midagi,» ütles nüüd Juhan. «Aga ei ole sulase asi peremehele muretseda raha! Hea küll — mina ei tee tänasest päevast muud kui seda, mis mul kästakse.»

«Anna talle rahad kätte — küllap siis mängib peremeest!» urises isa. «Aga et ise muretseks mõne rubla — seda ei ole!»

Juhan ei vastanud, läks kambrisse ja virutas ukse kinni.

Jõulud aga lähenesid, õdedelgi oli vaja nii mitut väikeasja, Juhanil enesel samuti. Aga ta ei pingutanud end raha nõutamiseks, talitas päevaseid talitusi ja käis padrikus hagu tegemas.

Alati siis läbirääkimisi isa ja poja vahel. Selles oli

Ann kõige agaram; ta kõneles aga liialt palju, manitses ja noomis ülearu. Kumbki pool tüdines temast, iseäranis Juhan. Ema ja Miina jätkasid rahusobitusi ja neil oli edu. Isa laskis öelda: tehku poeg mis tahab, tema poolt ei olevat takistusi. Juhan kehitas seepeale nõutult õlgu ja laskis küsida: kas võib hobused või piimalehmad müügile viia? See vihastas isa ja läbirääkimised katkesid mõneks päevaks. Siis alustas Miina need uuesti, ja et jõulud olid üsna lähedal, laskis isa öelda: raiugu nõnda palju kuuski, kui mahub kahele reele, ja viigu turule. Saadud rahaga talitagu oma heaksarvamise järgi. Ainult nael tubakat toogu siiski oma vanale isale jõuluks, kui arm ulatub!

Juhan tundis, et see pole mingi lahendus, aga ei tahtnud enne jõulu enam suuremat sõda alata. Ta raius kuuski karjamaal ja heinamaa äärtel, kus neid oli, otse halastamatult. Jäid ainult suured, nagu valvureiks madala lepiku üle.

Sai kaks tugevat koormat ja tekkis küsimus, kes tuleb teise koorma viijaks. Isa ei tahtnud tulla. Ann tahtis, aga Juhan ei olnud nõus. Ta teadis, et selle õe käest kopikatki raha tagasi ei saa. Jäi siis viimaks nõnda, et Juhan Miinaga viivad kuused turule.

Nad jäid kaheks päevaks linna, ööbisid viletsas sissesõiduhoovis, külmetasid turul ja uulitsail, aga ei nurisenud. Vahetevahel valvas teine neist koormate juures ja müütas, teine käis saadud rahaga jõulukraami ostmas. Ega seda raha jätkunudki ei tea milleks. Juhan tellis enesele siiski ajalehe ja ostis J. Pärna raamatu «Tahad sa terveks saada», sest ta kartis end olevat ka rinnahaiguses. Kartis ka, et väike Enn on Märdist nakatatud; kõhnake ning kahvatu ta oli ja köhis sagedasti. Isale ninatubakat ta ei unustanud ostmata ja Ennule tõi «Ilma nimeta rüütli».

Jõuluõhtul käidi koolimajas palvetunnil, põletati siis ka tagakambris mehekõrgusel kuusel vaikselt jõuluküünlad, laulmata selle juures ning lugemata. Söödi siis vorsti ja sealiha, misjuures vaid Ann kõneles, keda palvetunnil näinud, kellega kõnelnud. Isa oli juba ennem toas söönud, ema valmistamisel üht-teist maitsnud, nad ei tulnudki lauda.

Eeskambris õlgedel hakkas siis Enn Kustaga sahistama ja Juhan sealsamas laua juures värsket ajalehte lugema.

Ta luges üle poole öö ega pannud tähelegi, et Ann emaga käis kesköö lehmadele leiba söötmas. See siin ajalehes oli teine maailm, mis peletas tema enese ja Soosaare mured, laskis isegi venna puudumise mõnel hetkel ununeda. Aga sagedasti leidus ajalehes asju, millest oleks tahtnud kõnelda Märdiga, mida oleks tahtnud kellelegi kiita, millele vastu vaielda. Nüüd on ta aga üksi, ei ole kellegagi kõnelda! Enn on veel väike, ei saa maailma asjust aru, Miina, see ei loe ajalehti, ei saa selleks vist aegagi või tal on armuasjad üleliia südamel.

Ta lõpetas lugemise, kui õli lõppes lambis ja taht hakkas suitsema ning haisema.

Esimesel pühal, kui isa-ema Leenaga ja Ann Kustaga olid sõitnud kirikusse, võttis Juhan tagakambris Miina isepäinis ja küsis talt pikema ümberkaudu kõneluseta:

«Kaugel sul need asjad on Kämara poisiga?»

Miina jahmus, vaatas pilguks Juhanile otsa ja vastas kapi kallal kärmesti tegemist tehes:

«Kaugel nad siis ikka on...»

«Hakkate varsti asju ühele poole seadma või?»

«Kus nüüd seda!... Poiss puupaljas ja minul ei ole siit lõngaotsa ega lambatalle saada.»

«Ehk tahaksid nõnda, et ta tuleks siia, esiti nagu tööperemeheks või eestöötajaks...» kõneles Juhan nagu pinda katsudes.

«Kudas — siia?» küsis Miina imestunult ja vaatas vennale silmi.

«Ma ehk läheks linna õnne katsuma... Sa ju tead: töö tapab... Siin metsapadrikus pealegi...» jätkas Juhan pooleldi naljatades.

«Seda peaks siiski enne mõtlema!» lausus Miina manitsedes ja ohkaski. «Pärast hakkad nagunii kahjatsema.»

«Ma ütlesin seda nalja pärast,» sõnas nüüd Juhan, isegi piinlikkust tundes.

«Aga ehk laseksid mõne välja peale meil maja ehi-

tada. Asuksime sinna, tasuksime rendi päevadega,» ütles nüüd Miina.

«Sa mõtled popsikoha asutamist Soosaare väljale?» küsis Juhan otse ehmudes.

«Nojah . . . Et sedasi vahest,» vastas Miina süüdlaselt.

«Ei, ei! Ainult seda mitte! Ennem võtke see koht minult tervelt. Aga et minu väljal pops . . . Ei, ei! See on niisama, kui peaksin eluaeg omas voodis võõrale mehele aset andma!»

Sellega lõppes see kõnelus, aga mitte Juhani mõtted kohast loobumisest. Ta oli näinud seda kehva Kämara perepoega. Muidu mõistlik ja viisakas poiss, välimuselt üsna meeldiv, aga tal näib puuduvat hakkamine, mis siin Soosaarel hädapärast vajalik, et padrik ja võsa ei kasvaks üle õue, et soo ei tungiks madalatele põlluäärtelegi. Pealegi see linnaminek, kohast loobumine . . .

Kolmandal pühal läks Juhan talveteed mööda üle soo Pikavere poole, teadmata isegi õieti, kuhu sisse astuda. Maali oli küll kutsunud, aga et Märt on veel nii elavalt meeles ja lein südames nii puhas, ei tahaks kohata kedagi, kes võib-olla hakkab kadunust lobisema. Maali on liialt lõbus ja kergemeelne . . .

Jõudnud seljandikule, pöördus ta Tuule poole. Seal oli tema vastu ikka lahke oldud, noorem tütar Jetta vist temasse armunudki.

Seest kuuldus lõõtspilli häält ning kära.

Tants lõppes parajasti, kui Juhan astus eeskambrisse. Tüdrukuid ja poisse istus seina ääres, mõned kõndisid paaris. Juhan võeti vastu segaste hüüetega: «Näh, Soosaare noorperemees! . . . Leinaaeg möödas! . . . Tehku liigud! . . . Ega muidu tohi sealt soost ronidagi mäele! . . .»

Jetta astus Juhanile vastu ja lausus sõbralikult:

«Ehk astud tahapoole, seal saab istuda.»

Lävel tuli vastu Maali, veel ikka mustas, ulatas Juhanile käe ja naeratas, nagu tahaks öelda:

«Oleme sõbrad, eks ole?»

«Läheme ühes koju,» sosistas talle Juhan, isegi teadmata, mis teeb. Juba kahetseski ta oma mõtlematust.

Tagakambris laua ääres istus viis-kuus Pikavere peremeest, nende hulgas Liivaku vana ja — Juhan otse

kohkus — Mõhu Teodor, palja lagipeaga, mustade vurrudega neljakümne-aastane mees, pabeross suus. Ta riivas tulijat põlgliku pilguga ega katkestanud oma juttu, mida kõik näisid kuulavat. Kätt andis ta Juhanile üle õla, otsa vaatamata. Ta lõpetas juttu sellest, kuidas ta jõulu eel oli linnas tudengid trahterist välja pekснud, aga siis nad tagasi lasknud kutsuda, nendega leppinud ja kuidas nad teda öö otsa siis jootnud, talle värvimütsigi pähe pannud. Võtnud kuulajailt lahkesti vastu heakskiitva naeratuse, pöördus Teodor Juhani poole, silmitses teda kõrgilt ja otsis nähtavasti, mis öelda.

«Kuidas need mägrad ja tõhud seal elavad ka talve ajal?» küsis ta viimaks.

Vanem tütar tuli parajasti suure õllekruusiga ja asetas selle lauale.

«Õlut seal teha ei mõisteta,» jätkas Teodor. «Nii et kui vorstisöömisest suu läheb kuivaks, ronite urgastest välja, üles Pikavere poole!»

Juhan ei tihanud siin jämedalt vastata, oli ta ju külaline. Aga kõik ootasid temalt vastust, ta ei võinud seda võlgu jääda.

«Siin on lahke peremees,» algas Juhan, kui pakutud õlut rüübanud. «Tema ei nõua, et iga suutäie eest peaks teiste külaliste peale haukuma.»

«Ei, kus seda!» kostis peremees naerdes ja teisedki toetasid teda.

«Kes seda teeb, teeb priitahtlikult,» lisas Juhan julgustatult.

Teodor maigutas suud ja selgesti oli näha, et ka tema võlgu ei taha jääda. Ta võttis pakutud kannu, lausus «proosit!» ja jätkas siis, kui oma mustad, ülespoole käänatud vurrud oli puhtaks pühkinud ja neid teritanud:

«Tema ka üks neist, kes mõnda raamatut lugenud. Aga raamat, see on kui peen söök — igaühe kõht ei seedi ära, ei pea kinni . . .»

«Ärgu lugegu, kelle kõht ei pea kinni!» viskas Juhan vahele.

«Seekord ütlesite just minu mõtte!» hüüdis Teodor. «Just Soosaare Juhanil olla see viga: niipea kui kelle-

gagi kõnelema hakkab, olgu see tüdruk või poiss, kohe oksendab selle välja, mis lugenud. Ei lähe tema enne küsima, kas teda kuulata soovitakse või mitte!»

Teodor vaatas võidukalt ühe ja teise otsa, kobas käsikaudu õllekruusi järele ja rüüpas mehise lonksu.

Juhanil lõi veri näkku, silmad hakkasid tal abitult pilkuma. Ta mõistis, et on löödud, ja käsi kobas õllekruusi järele, mida lähedal ei olnudki. Keel liikus tal vaevaliselt, kui ta peaaegu süüdlaselt vastas:

«Kas te kunagi küsite, kudas teie praalimine kellelegi meeldib?»

«Minu praalimine?» kordas Teodor läbi hammaste ja vaatas nõnda vihaselt Juhanile silmi, et see lõi kartma.

«Egas nüüd nõnda maksa!» manitses Tuule-vana, lõug ja põsed hallist piiratud, mõnusa ilmega mees. «Pühade aeg, joome õlut ja sahkame nõndasama!»

«Siiski, kurat võtku, ma ei või inimest sallida, kes mõnda raamatut lugenud ja arvab, et ta haritud... Enne peab ometi mõnda võõrast keelt oskama!... Ma küsiks Juhanilt — ja see olgu viimane sõna, mis ma täna temaga kõnelen ja võib olla siin ilmas üleüldse — kas ta teab, mis on jebildet Mensch?»

«Ei ole õppinud saksa keelt,» vastas Juhan.

«Siis ära tule minuga vaidlema!»

«Ega meist keegi mõista saksa keelt,» ütles peremees pehmendavalt. «Ajame nõndasama läbi. Mul vanem poeg, see oli linnas koolis. Sai valitseja koha. Tema muidugi mõistis.»

«Tunnen teda, täiesti haritud inimene!» hüüdis Teodor meelitavalt.

Jutt kaldus nüüd nende peale, kes siit külast haridust saanud ja kui palju. Juhan võis hinge tõmmata ja end koguda. Tal oli hea meel, kui Jetta tuli ja kutsus teda eeskambrisse ringmängule. Juba kõõrutati seal kaeblikult:

«Mina, kurblik neiu,
seisan teie ees.»

Juhan ei teadnud õieti isegi, kas tal kõlbab siin ringmängu teha. Maali ja Jetta kutsusid teda korduvalt ringi tantsima. Ta teadis, et teda vahitakse, ja kuulis

pilkavat sosistustki, esiteks sellepärast, et polnud oma külast, teiseks, et pidanud hiljuti venna matuseid. Aga ei kõlvanud siit ka pageda.

Mindi jälle tagakambrisse, kuhu Maaligi tuli. Teodor hakkas temaga kohe saksa keeles kõvasti lobisema ja jutustas vist vaidlusest Juhaniga. Kostis mitu korda sõna «jebildet Mensch».

Maali ise hoolitses selle eest, et nad viimaks kahekesi tulema pääsesid, ja pakkus ennast saatjaks. Karjatänavat mööda tuldi alla soo poole; siia ei tulnud poisse ega tüdrukuid järele.

«Ah, see maa elu on ka tõesti vilets?» pahandas Maali, kui nad õuest väljas olid. Ta võttis Juhani käsivarrest kinni ja toetus kõvasti tema najale.

«Mis sel maa elul?» küsis Juhan huvitatult.

«Ei saa nelja silma all kuskil kõneldagi, kui see tarvilik!»

«Sa mõtled — poistega?»

«Kas või poistega. Linnas on see ikka võimalik. Siis veel ime, et lakas käiakse.»

«Ega see olegi ime,» möönis Juhan. Siis küsis ta üsna tõsiselt: «Kas Märt käis ka vahest lakas?»

«Mis sa mõtled!» pahandas Maali, lisas aga varsti üsna kurvalt: «Hea sõber oli ta mulle. Väga hea. Mul on tast tõesti kahju, väga kahju! . . . Kust ma veel niisuguse leian!»

Ta toetus kindlamini Juhani najale.

«Kas sa oleksid talle läinud . . .?» küsis Juhan.

«Temale naiseks? . . . Miks sa seda küsid?» päris Maali üllatatult ja vahtis Juhanile näkku, nii et puudutas seda hingeõhuga.

«Ma niisama . . . Et viimaks oleksid selle hea sõbra jätnud . . .?»

«Sellest ei olnud meie vahel juttu,» põikles Maali.

«Omas südames siiski ehk oli?»

«Temast ei olnud ju veel naisevõtjat . . . Kunas ta nõnda kaugel . . .»

«Nii et nõnda kaua ei oleks sa oodata jõudnud?» jätkas Juhan pärimist, et jõuda sõpruse juurteni.

«Ma oleks siis juba vana olnud.»

«Vana?!»

«Ütleme, kümne, viieteistkümne aasta pärast...»

«Nii et sa oleks läinud mõnele teisele?»

«Egas ma isale ja vennale kaela ka oleks tohtinud jääda!»

«Ja vaesele mehele, nagu oli Märt, ka poleks läinud?»

«Mis me sellest veel!... Tema on mulla all...»

«Kui soovid, unusta tema!...»

«Sa lähed nagu teravaks?... Asjata!... Ütlesin, mis ta mulle oli...»

«Küllap leiad mõne teise tema asemele.»

«Vaevalt niipea!»

Korraga küsis Juhan:

«Mis tähendab «jebildet mensch»?»

«See on koolitatud inimene, umbes nii.»

«Aa! Koolitatud inimene!... Tema on seda!... Sina ka!»

«Mis san'd seda tõsiselt võtad! ... Paljugi, mis Teodor suust välja ajab!» lohutas Maali.

«Kui ma saksa keele kõnelemise ja lugemise ära õpin, kas ma siis olen ka «jebildet mensch»?» küsis Juhan naljatades.

«Muidugi oled!»

«Siis olen nagu sina ja Teodor!» Juhan hakkas naerma.

«Ei, sinust ei saa mulle head sõpra!» pahandas Maali.

«Kas sa seda sooviks?» küsis Juhan ja tundis, et tal Maali kõrval on soe.

«Võib olla... Sa oled nagu Märtki... Ainult tõsisem ja... ei tea, miks sa mind alati püüad pilada!»

«Seda võin ka jätta.»

Nad pöördusid tänavat mööda tagasi Tuule poole ja lobisesid tühja-tähja, kuigi südames oli midagi muud, tähtsamat. Värava juures jäeti jumalaga ja Maali kinnitas uuesti: tulgu ometi Juhan mõnikord pühapäeval neile!

Juhan läks läbi soo üksinda kodu poole. Ta oli uhke, et Maali, Liivaku kõige noorem tütar, oli pakkunud talle oma sõprust. Aga ühtlasi oli meel kibe, et see tüdruk Märdiga vaid ajutiselt sõbrustas, mitte aga talle naiseks poleks läinud. Niisama teeb ta minuga! Ja ma peaksin tänulik olema, et ta mõni aegki tahab mulle sõbraks olla! Senikaua kui leiab jõuka kosilase! Egas

ma ole Märdist parem — samuti vaene! Mindki peaks ta ootama kümme, viisteistkümmend aastat!

Midagi sooja oli Maali siiski Juhanisse jätnud. Temaga külg-külje vastas oleks veelgi tahtnud käia . . .

Pilves taevas ja soos oli vaikus, ainult lumi krudises jalge all. Pikavere voorelt kostis poiste naeru.

X

See oli pärast kolmekuningapäeva, kui Nõvalt tuli Süti sauna Roosi, Juhani kooliõde, heasüdamlik tüdruk. isatu, emagi surnud, oma usinuse ja hoolsuse tõttu talu-des orjaks otsitu. Ta tuli kuulama, kas ei saa lambavillu osta. Juhan märkas kohe, et see villade asi on mingiks ettekäändeks. Ja varsti selguski, et see oli nõnda. Jäänud Juhaniga kahekesi tagakambrisse, tõmbas tüdruk põuest kirjakese ja lausus summutatud häälel, kuigi mitte sosistades:

«See on Elsalt. Postiga ei julgenud saata. Olin seal-pool . . .»

«Kudas ta elab?» küsis Juhan, peites kirja põuetasku.

«Kudas ta ikka . . .» põikas Roosi vastusest.

«Ta ju perenaine . . .»

«Vaesust neil ei ole. Elada võivad . . .»

«Mis siis veel! . . . Lähete jälle sinnapoole?»

«Ei tea. Võib-olla kevadel, kui siinnurgas kohta ei saa.»

«Teie ei saa kohta? . . . Üks pakub teisest enam palka!»

«Aga tööga tapab üks teisest ka enam. Egas ma noo-res eas taha vallasandiks hakata!»

Juhan käskis Roosile süüa anda, ütles Miinale, et tal on selle tüdruku läbi Nõval asju ajada. Miina ei usku-nud hästi neid ajada-olevaid asju, aga ta aimas, et vend varjab siin midagi südamelähedast, ja läks meelsasti liha praadima.

Kui polnud kedagi kuulmas, päris Juhan jälle Elsa käekäigust, julges isegi küsida: ons ta õnnelik?

Roosi põikles vastusega, aga juba põiklemine ise tõen-das selgesti, et seal linna taga turteltuvidena ei elata.

«Mees pidi korraks kinni minema,» jutustas Roosi süües.

«Varguse pärast või?» hüüahtas Juhan ega suutnud kahjurõõmu varjata.

«Kus nüüd seda!... Aga ta oli kakluses teisel pea löönud veriseks.»

«Siis ei läinud ikka istuma?» päris Juhan pettunult.

«Maksis rahaga kinni.»

Lepiti siis nõnda kokku, et Roosi tuleb enne korra Soosaarele, kui läheb jälle tagalinna Elsa poole.

Juhan ei raatsinud avada kirja, talitas lehmi ja hobuseid, pistis vahel käe põuetasku ja veendus, et kallis ümbrik ikka veel alles.

Kui kõik olid läinud magama, otsis ta käärid, istus lambitule lähedale, lõikas ümbriku äärt pidi ettevaatlikult lahti ja võttis kirja välja. Käekiri oli selge ja mehine, vigu märkas Juhan rohkesti. Esimesel real oli «A. Juhan.» — ja seda A-d võis mõista nii või teisiti. Juhan arvas siiski, et see tähendab «armast», mitte «austatud». Edasi käis kiri nõnda (kui vead ära jätta):

«Selle kirja kirjutan, kui mu mees läks linna, ja Sa hoia teda hoolsasti ning põleta kohe ära, sest muidu võib tulla väga suur pahandus. Mina ei tahaks seda ja kasu ei ole sellest vähematki, kui asi avalikuks tuleb, sest mu mees on väga äkiline. Aga muidu on ta minu vastu lahke ja isegi hea. Kuidas aga elu edaspidi läheb, sellest ei tea veel midagi. Mina ei karda rasket tööd ega vaesustki, kui aga mu kõrval oleks inimene, kes täiesti mu meele järgi, mis aga nüüd nõnda ei ole ja hoopis teisiti oleks võinud olla. Sellest õhtust saadik, kui viimati nägime, on mul midagi öelda ja seda olen ma tahtnud ammu suusõnal või kirja teel südame pealt ära öelda, mis ei ole aga seni võimalik olnud. Ei mäleta õieti kõiki neid sõnu, mis siis sai kõneldud, aga nõnda palju tean selgesti, et Sulle oma meheleminekust kõnelesin. Siis oleks kõik võinud veel hoopis teisiti minna ja ma ootasin, et ütled mehesõna: tuled mulle, ei lähe kellelegi teisele siin maailmas! Ehk et oled minu ja ma ei anna sind kellelegi teisele! Selle asemel Sa aga ütlesid kohe, kui ma meheleminekust mõne sõna kõnelesin: Ole hea, mul on küll kahju, aga saa õnnelikuks —

või kuidas Sa ka seekord just ütlesid, aga näitasid, kui kõrge hingega mõistad olla, et minust kergesti lahti võid öelda ja mu teisele jätta. Ei ole aga kombeks, et üks neiu ise läheks ja ütleks: mis ka ei ole, võta sina mind, ära lase mind minna kellelegi teisele! Küllap ma oleksin enda lahti kiskunud, kui mul oleks olnud kellestki teisest kindlasti hakata kinni, kes mulle nii armas kui sina. Aga Sa ei olnud seekord mees, ära pane seda mitte pahaks. Nüüd võin ma seda Sulle öelda. Vaevalt saan ma mõne sõna lausuda, viskad Sa pea selga ja tunned sellest rõõmu, et võimalik on minul lasta teisele minna! Mina ei ütle, et sellega ei saa elada, kes mu võttis, igaühega saaks hädapärast elupäevad läbi ajada. Aga iseasi on elu selle kõrval ja lähedal, keda võib hästi sallida, keda tahad hoida kui oma hinge, kelle seltsis õnnetugi olla on suur õnn.

Mul oleks tulnud Sind oodata, aga mis sellest! Kümme aastat oleksin ennem oodanud, kui elan teise seltsis, kes pole mu meele järgi, mis ma sest salgan. Võib-olla oleksin pidanud kõvemini vastu panema, mis sellest, et mulle nõnda palju head oli tehtud, mind peaaegu ära ostetud. Aga ma vihastasin selle Su kõrge meele pärast ja tegin kindla otsuse, andsin lubaduse, et olgu siis Sinuga kõik otsas, mina ennast pakkuma ka ei lähe.

Siis Sa kõnelesid veel ja kaebasid oma koha pärast, et isa ei taha seda Sulle anda ja kõik seal on nõnda, kuidas ei peaks olema. Ega seegi olnud õige mehe jutt, kuigi asjad nii on seal. Oled ometi mees, sellepärast ütle: asjad on praegu halvasti, aga mina panen käed külge ja eks siis näeme! Tunnen talu tööd ja asja, ühe aastaga seal midagi veel ära ei tee. Aga oled veel noor, kümne aastaga võib imet teha. Võib-olla teen Sulle ülekohut ja kõik ei ole karvapealt nõnda, kui arvan. Aga mehel ei kõlba niisugust nutulaulu laulda, tema asi on ikka julgesti käed külge panna.

Kui ma seda kõike olen ütelnud, läheb süda pehmeks, ehkki ta on seda ikka, kuigi Sind sõitlen nagu armast last. Ütlen Sulle tuhat armast sõna omas südames, võtan Su käest kinni. Ma tean, et seda kõike ei tohi enam, ja ega ma enam kunagi Sulle ei kirjuta. Tahtsin aga öelda, et ma seekord pimedal õhtul seal Nõva tänavas Sinult

ootasin mehesõna. Ma uskusin, et Sa ei saa nii kergesti minust lahti öelda.

Aga teil meestel on see uhke pea selgaviskamise komme ja see on teil enam kui suur armastus.

Ega see elu siin kerge ole, aga seda ei ole ma oodanudki; peaasi, et saaksime elada inimese seltsis, kes meie südame ja meele järgi.

Üksi olles mõtlen veel alati Su peale, aga küllap see aja jooksul ehk ununeb. On ka vist parem, sest süda on väga kurb neid sõnu ja ridu kirjutades. Ela sina õnnelikumalt!

Saadan Sulle viimast korda tuhat tervit!

Sinu endine Elsa.

Lugesin selle kirja läbi, enne kui panin kuvääri sisse, ja leidsin, et ta ei ole sugugi see, mis ma tahtsin. Ei ole minu asi Sind noomida, ainult õrn ja hea tahaksin olla ja Sulle üksainus kordki selgesti öelda, et olid mu suur arm. Suurem süü on ehk siiski minul. Kas ma pidin minema mehele, kes mulle küll palju head teinud, aga kes ei olnud mulle meele järgi! Ärgu ükski teine tüdruk nõnda tehku, arvan mina. Aga nüüd ei ole mul ka midagi tähtsat enam öelda ja ma lõpetan selle kirja, sest talitused tahavad talitada ja sead sööta.

Roosi läheb sinnapoole ja viib Sulle kirja kätte. Teda võib julgesti usaldada kui iseennast. Aga mulle ära kirjuta, parem, kui kõik nüüd ruttu ununeb.

E.»

Juhan luges kirja kaks korda, ohkas ja jäi mõtiskledes lambi kollakasse leegikesse vahtima. Tookord tegi ta halvasti, ei talitanud küllalt mehiselt — võib olla. Kui nüüd mehine olla, sõita sinna, astuda selle rinnaka tõmmu sõnni ette ja öelda kartmatult: See naine pole südamega sinu oma! Anna ta ära! Anna sellele, kelle poole hoiab tema süda!

Aga see mees hakkaks naerma või virutaks ühe vastu vahtimist, sest temal puudub hing niisuguste asjade mõistmiseks hoopis! Seda ei või ta ometi nõuda, et ma Elsa unustaksin! Seda ei tee ma kiuste! Tema võib hoida Elsat oma jõhkrate käte vahel, mina aga hellitan teda

oma südames! Eluaeg! Mingi kohtu ega kartusega ei saa seda keelata!

Juhan naeratas mõrult: too sõnn seal ei tunneks sellest kõigest küll vähimatki muret!

Ta luges uuesti kirja, peatudes eriti sel kohal, kus Elsa teda noomis mehisuse puuduse pärast Soosaare asjus. Seda võib veel parandada ja Elsa võib veel ükskord, kui mitte näha, siis kuulda, kuidas siin elatakse ja mis siin korda saadetakse! Kannatagu mõni aasta, viis aastat, kümme aastat! Tulgu siis vaatama.

Siiski, kui Elsa oleks tema kõrval, oleks siin läheduseski! Kui saaks teda näha harvagi, olgu kiriku juures või mõnel tantsuõhtul! Elul oleks siis teine valgus, julgus kümnekordne ja käte jõud kui Kalevil! Nüüd tuleb teha tööd kui sunnitöölisel ja elada rõõmuta kui orjuses! Hirmus viga seal Nõva tänaval tookord tõesti sündis.

Vastuse kirjutab ta ja saadab Roosiga Elsale kätte.

XI

Juhan muutus päev-päevalt rahutumaks. Tal ei olnud õieti midagi teha peale koduste talituste ja mõnede käimiste. Ta teadis, et raha ei ole majas, et seda enne kevadet aga tarvis tuleb. Ei olnud midagi viia linna peale mõne paari munade ja mõne naela või. Aega oleks olnud õhtuti Taga-Saarele või mujale sisse astuda, aga niisuguse rahutu meeleoluga polnud tahtmist kedagi näha.

Arumäe-vana tuli vahel pühapäeva-õhtupoolel ja temale tuli siis kõnelda kõigest, mis oli ajalehes tähtsamat, eriti suurtest õnnetustest või veristest roimadest.

Hunte kuuldi öösiti uluvat, aga nendegi jälitamiseks päeva ajal polnud tahtmist. Midagi oli lahendamata, midagi oli otsustamata. Nõnda ei võinud see kaua kesta. Oli juba küllalt kurdetud Märdi surma, oli õhatud Elsa pärast, tehtud kibedaid etteheiteid, kahetsetud. Sellest üksi ei jätkunud elamiseks. Kavatsustest, mis tehtud Soosaare suhtes Märdiga, ei tahtnud ta nüüd mõeldagi.

Juhan kaalus kaua, kuidas kõnelda isaga, kas üsna sõbralikult või sõjakalt, ähvardavalt.

Mingile kindlale otsusele jõudmata astus ta ühel hommikul rehetuppa ja leidis isa seal kelku parandamas. Mis sellest ikka edasi lükata. Ta laskus pakule, võttis maast laastu ja lausus mängides sellega:

«Nõnda ikka ei saa... Rahad on otsas... Praegugi oleks mitut asja vaja õiendada... Kauaks nõnda!»

«Kuidas siin siis teisiti?» mühatas isa.

«Iseasi, kui koht oleks minu nimel... Siis kas või laenaks. Igaüks teaks, kellega tegemist. Siis teaksin ka, mis siin ette võtta. Kaua's nõnda, popsi viisi!... Maa poolest suur koht... Enam väärt kui Pikavere omad... Aga enne tuleb siin tööd teha!»

«Nagu mina oleks oma elupäevad laiselnud!» urahtas isa kurjasti.

«Ega see rühmamine üksi aita. Siin tuleb hoopis teisiti peale hakata. Söödiader maasse sorgata, kraavid sohu ja põllu äärde, padrik juurtega välja!»

«Eks seda või ju teha, kes seda on keelanud! Ja on tehtudki!»

«Sel kombel võib see sada aastat kesta... Tuleb mehi appi võtta, kas suiliseks või päeviti. Neile on aga palka vaja. Tuleb raha nõutada. Nagu ma ütlesin: kas või laenata. Kes mulle laenab, kui olen Soosaare sulane!»

Nüüd tõstis isa pead, viskas kirve kolksahtades maha ja hüüdis teeseldud kurjusega:

«Mis sa siis tahad, et pean koha käest andma ja poja armust elama?! On see mu palk, et eluaeg olen ööd kui päevad tööd murdnud!... Et olen lapsi kasvatanud!»

«Ei ela me siin ükski teise armust,» vastas Juhan vaenuta. «Elame kõik Soosaare talu armust. Ja tööd tuleb meil kõigil murda, minul nagu sinul, isadel kui poegadel.» Aga siin kõvendas Juhan häält. «Vaata ümber, käi läbi kõik metsatalud, mine Pikavere küla jõukatesse kohtadesse — mis on seal vana peremees saanud? Kõik nad rühivad tööd, palju jõud aga jäksab!»

«Aga kes neist on andnud koha enne surma pojale?»

«On ikka andnud nii mõnigi. Neil on kohad korras, ükskõik kes seal peremehe nime kannab, kes seal asju ajab! Aga siin —» Juhan lõi käega.

«Ei ole ma hobusesetukas, kelle naha pärast kaupled!»

«Ajad on põhjalikult muutunud. Koorma ette tuleb noor hobune rakendada. Vana võib tühjalt kõrval kõndida... Nii et tuleval teisipäeval läheme vallamajja.»

«Ei lähe mina sinna poolegi!»

«Kurat võtku!» hüüdis Juhan. «Siis lähen ma siit minema! Lähen võõrast teenima! Siit nagunii palka ei saa!»

Isa ei vastanud ja Juhan pidas seda pooleldi alistumiseks. Aga praegu ei arvanud ta sobivaks rünnakut jätkata.

Õed ja ema kuuldi nüüd sosistavat järelejätmatult. Iseäranis elevil oli Ann, kellel mehelemineku iga ju ammu käes. Kui isa annab koha Juhanile, siis tehakse ometi, must valgel, kindlaks, kui palju iga tütar saab kaasavara; kui palju sularaha, sada rubla või kaks, mitu lammast, mitu lehma. On aga teada, kui suur kaasavara, küllap siis leidub võtjatki. Ammu oleks leidunudki, arvas Ann, aga kes siit võtma tuleb! Põllulapid väikesed, heinamaad mätlikud, karja loe ühe käe sõrmedel! Kui aga vallamajas kõigi kuuldes on öeldud, kui suur kaasavara, siis kannavad selle kärmed keeled varsti üle kihelkonna...

Ei aidanud siin Miina vastuväitedki, et kust siit kaasavara ikka võtta on, kui Märdi matusteks vaevalt jätkus raha! Ja istuvad tubli kaasavaragagi talutütred siin ja seal, üsna mõistlik näolapp peas!

Selle poolt oli Miinagi, et noor hobune tuleb koorma ette rakendada. Raskem oli seisukohta võtta emal. Juhan oli talle armas, pärast Märdi surma kahekordselt, sest kellele muule mõistis ta kanda armastust Märdi vastu kui Juhanile! Aga tal oli nagu hirm ka enese eest: viimaks jätab Juhan isa ja ühes isaga temagi hooletusse, vallavaeseks! Juhan ise küll vahest mitte. Aga kui võtab korraga tigeda naise! Kas neist miniaist veel vähe on kuuldud! Kas ei ole mitu vana peremeest-perenaist minia eest sauna pidanud pagema ja näljakannikat närima!

Nõndapalju oli emalgi selge: isast ei ole enam väljaspool asjade ajajat. Koduski ei ole tast enam talu-

töö juhatajat. Juhan on juba mõne aasta olnud peremees, mis seal siis veel! Muidugi, jumalat tuleb paluda ööd ja päevad, et ta pojale tarka meelt ja mõistust annaks, sest kergemeelne on ta nagu kõik noored inimesed.

Juhan mõtles asjast päevad ja öödki, aga mõistis, et mõtted ei vii edasi. Ta tegi käigu vallamajja, pistis hõlma alt kirjutajale pihku atsissinapudeli, sai selle eest nelja silma all kantselei kõrval kõneluse ja kõik vajalikud seletused. Tulgu aga kohtupäeval isa-emaga üheskoos, täiskasvanud õed ka, alaealiste eest mõni käemees, ja kõik on küps ning seaduslik! Muudkui ärgu endale liiga tehku lubadustega: kust midagi pole võtta, sealt pole midagi anda!

Kirjutaja patsutas Juhanile õlale ja lausus sõbralikult:

«Noor peremees talus, see on kui värske õlu aamis — hoia, et ei löö prunni pealt!»

Juhan tundis imaldust ja ruttas välja karge talveõhu kätte. Ta tuli joonelt koolimaja juurde ja astus sisse.

Koolmeister istus laua ääres rohelise kupliga lambi valgel, vihkude hunnik ees, selle kõrval kulunud kaantega lauluraamat piibli peal.

«Tulid raamatuid vahetama?» küsis ta isaliku sõbralikkusega ja osutas sulevarrega toolile.

«Sedakord niisama ... Muud asjad ees.»

«Ega ometi naisevõtt?» küsis koolmeister tõsiselt.

«Oh ei! ... Kuhu ma selle paneks! ... Meil rahvast muidugi toad-kambrid täis! ... Egas ma muidu vahel mõtle, et sealt linna pageda — jääks teistele rohkem ruumi!» Juhan kõneles seda, lambanahkset kõrvadega mütsi käte vahel veeretades, silmi tõstmata.

Koolmeister kuulas, oma hallide silmiga läbitungivalt endist parimat õpilast tunnistades. Siis sõnas ta üsna laitvalt:

«Ei lähe sa kuhugi! ... Mis oleks Jakobson selle kohta öelnud?! ... Kõik, kellel ärksam meel ja mõistus, — muudkui linna! ... Mis siis maast sel kombel saab ja maa elust!»

«Nõnda seal ka elada ei saa — ma mõtlen: Soosaarel. Jääme kõik nälga väikese põllulapi juures. Metsapad-

rik tungib üle läve tuppa... Heinamaad — peolaiune riba soo ääres... Karja ei saa ületalve pidada... Laut sisse langemas...» kaebas Juhan ikka veel silmi tõstmata.

Koolmeister oli seda kuulanud, mõtlikult oma linast jämedakarvalist halliga segatud habet siludes.

«Mis sa siis mõtled teha?» küsis ta viimaks pahase kahtlusega.

«Peremeheks hakata, koha enda kätte võtta,» vastas Juhan ja vaatas nüüd koolmeistrile silmi.

«Jumala nimel! See on sul mehine mõte!» hüüatas koolmeister lahkesti. «Kui aga vana nõus — võta ohjad enda kätte! Sul ju silm selgem ja käsi tugevam! Tee Soosaarest koht üle valla!»

«Kas nüüd seda jõuan, aga üht-teist katsun parandada,» kostis Juhan tõustes. «Seda ma tulingi küsima. Et kas ma õigesti talitan. Isa seisis kõvasti vastu.»

«Sa ei pea oma isa ja ema mitte ülearu austama. Hätta sa ometi ei jäta ei isa ega ema. Ole neile tubli poeg. Aga Soosaare — see olgu su esimene suur mure! Mure ja rõõm!»

Koolmeister tõusis istmelt ja hakkas väikest tuba mööda edasi-tagasi käima, ohkas korraks ja lausus siis üsna vaikselt:

«Kas sellest nüüd palju rõõmu — seda ei tea! Aga nii see on: palehigi sees tuleb tööd teha! Maad tuleb enda alla saata! Seda luid-konte murdes viljakandvaks teha. Kui meie jõud otsas — tuleb teine põlv! Ja nõnda lõpmata! Tänavu niideti hein, kevadel tärkab uus. Seegi niidetakse! Mis teame meie!... Aga tööd tuleb teha!...»

Ja siis julgustavalt:

«Nii et istu pukki, võta ohjad kätte!... Ära ainult ülepeakaela kihutama hakka, et teistest mööda jõuda!»

Juhan astus pikal sammul üle soo kodu poole. Tal ei olnud enam kahtlusi.

Järgmist rünnakut ei alanud ta enam isaga nelja silma all, vaid laskis Miinal kutsuda kõik täisealised tagakambrisse. Ise istus ta laua otsa, paberileht ees, ja kui isa oli tulnud põrnitsedes, vastu tahtmist, teatas ta rahulikult, et homme tuleb vallamajja minna kõigil, kes täisealised, et teisiti ei saa.

«Mina niisama ei lähe!» käratas isa teeseldud vihaga.

«Kudas niisama?» küsis Juhan.

«Ma pean teadma, kudas ja mis!» jätkas isa endiselt.

«Eluaeg prii leib, prii korter ja muud, mis vaja,» seletas Juhan.

«Egas muud või tahtagi!» lausus ema lepitavalt.

«Kust ma rahakopika võtan, kui mul midagi vaja?!» sõnas isa tigedalt. «Pean võõra juurde päeviti tööle minema?!»

«Saad selle ka. Määrame iga kuu oma väikese pinsioni,» vastas Juhan juba naljatades. «Emale niisamuti.»

«Mis mina selle rahaga!» tõrjus ema.

Juhan hakkas õdede osa arvutama. Ann tõstis hirmsat kisa, kui kuulis, et saab kõigest viiskümmend rubla, lehma ja kaks lammast. Sedagi ainult mehele minnes või viie aasta pärast, mitte enne.

Miina abil tehti selgeks, et siit ei ole rohkem ja ennem midagi saada.

Kõik muu läks juba kergemini.

Isa väljus kurjasti urisedes kambrist, ema järgnes talle pisaraid valades, Anne pahandust kuuldi eeskambrist veel mõni tund.

Pika punase kaleviga kaetud laua taga, mille keskel seisis vasekarva tiivuline olend, istusid kohtumehed, karvaseis kortsunud talupojarõivais. Nad istusid peaaegu liikumatult, kuulasid tähelepanelikult kaebajaid, kostjaid ning tunnistajaid, laususid harva mõne sõna. Ainult kirjutaja, keskealine võitud juustega, paljaks aetud läikiva näoga mehike, see aina hüples oma istmel, kirjutas, küsitles, seletas ja vaidles tunnistajatega.

Kohmakaid talverõivais mehi ja naisi istus seljatoeta pinkidel mõnikümmend. Sealt tõusis neist aeg-ajalt mõni püsti ja astus laua ette.

Juhan ootas südame kõvasti põksudes oma korda. Kui isa viimaks pole nõus? Kui ema hakkab kõvasti nutma või Ann kisama! Siis on kogu kihelkonnas mõneks ajaks Soosaare asjad naljaks ja naeruks.

Niipea kui nimed ette olid loetud, kobisid kõik Soosaare omad pingist laua ette ja seisid seal kui kohtualused.

Isa ei saanud eriti aru küsimusest, mis talle esitati, et kas on nõus kohta vanemale pojale pärandama ja missugustel tingimustel. Talle tuli seda küsimust lihtsustada. Siis ta vastas kui inimene, kes alistub paratamatusele, et on nõus, aga lisas kohe:

«Et mul aga eluaeg oleks oma rahakopik ja et keegi mu kallal ei nuriseks!»

Mõni kohtumeestest muigas. Juhan andis omalt poolt lubadusi ja need pandi kirja. Ema ütles, et ta midagi ei nõua. Aga tema eest kostis peakohtumees, lastes kirja panna prii ülespidamise eluaeg ja kõik, mis tarvis. Õde Ann nõudis peale viiekümne rubla ja lehma kolme lammast, sest villa olevat ikka perekonnas hädasti tarvis.

«Aga lammastel on ju varsti talled!» viskas kirjutaja vahele.

«Igakord ei ole,» vastas Ann üsna murelikult. «Pealegi kui kõik kolm on lambad.»

Lepiti siiski kokku kahe lamba peale.

Teiste puhul ei tekkinud vaidlusi, kirjutajal puudus juhus nalja heita kellegi kulul, mida ta nii väga armastas.

Koduteel ei lausunud keegi sõna, isegi Ann mitte, ja nädalapäevad käidi ning talitati üksteisele sõna lausumata, nagu oleks surm majas. Isa küll istus varahommikust saadik toas raiepaku juures, töö käsil, laastud paku kõrval, aga sagedasti peatusid käed ja ta vahtis hulga aega liigutamatult enese ette. Ema silmad olid nutetud ja lauluhäält ei olnud enam kuulda. Anngi suutis vaikida, aga peatus sagedamini väikese tuhmunud klaasiga seinapeegli ees.

Enn hoidus aralt nurka, mängis isa raiepaku juurest võetud laastudega või luges ükskõik mida: kas aabitsa lõpus üksteisega sidumata lauseid, ema «Siioni kannelt» või uuemat ajalehte.

Juhan ärkas esimest korda varsti pärast kesköödi, ometi mitte kuke ereda laulu tõttu, mis rehealuse lakast küll selgesti siia kostis, aga millega oli harjutud. Teda äratas peremehe hool ja mure. Soosaare oli tal nüüd kaelas, vaevas teda uneajalgi ega lasknud hommikuni magada.

Juba arutles ta eneses, kas minna hommikul vedama viimast heinakuhja koju või sõita Suurde metsa. Ehk on seal võimalik palgiveoga teenida mõned rublad. Isa on küll nõrgavõitu, aga palgi aitab kangi abil ometi reele veeretada.

Kell tõmbas tagakambris kähisedes hinge ja lõi kaks. Juhanil hakkas häbi nii varase ärkamise pärast, ta peletas mõtted ja sundis end uuesti suikuma.

Taas virgudes kuulis ta kella löövat neli. Nüüd ei püüdnudki ta enam uinuda.

Ega muud, kui Ann hakkab oma osa nõudma! . . . Kui kosida mõni peretütar, kellel on paarsada rubla kaasavara . . . Võib kahele õele maksta nende osad välja, anda kummalegi lehma-lambadki! Lauda ehituseks jääb ka. Siiski, ei kõlba ajada õdesid minema. On nad aga siin, siis kuhjub naisi ülearu! Ei ole ruumi elamiseks ega paika magamiseks! Mehe käsi oleks siin hädasti vaja, naisi on nagunii küllalt!

Isa tuli tagakambrist ja läks käsikaudu tuppa. Seal ajas ta ühe puuanuma ümber ja kuuldi siis süütavat lampi. Usin on ta eluaeg olnud ja on seda praegugi. Aga sellest on vähe . . . Sepale on tarvis minna, viimased kaerad vaja veskile viia — saab kilejahu, lööb leib kauemaks ette. Arumäe pool-õemehe käest tuleb laenu nuruda . . . Saksamaa ader tuleb Faure juurest võlgu võtta, tuleva sügiseni. Kui sealt ei anta, siis mujalt. Suviline tuleb palgata, muidu ei saa küntud ribagi sööti! Kes aitab muidu kaaluda põldudel kive ja vedada hunnikusse!

Ema läks tagakambrist läbi tuppa ja varsti kuuldus sealt voki ühetaoline vurin.

Juhan tõusis voodist, süütas lambikese, ajas rõivad selga ja kattis hoolsasti Ennu, et see kauem võiks magada. Olgu, ta läheb täna sepale ja kuuleb ehk seal, kuidas on lood palgiveoga. Kuuleb ehk saksamaa adra hindagi!

Ta tõmbas säärikud jalga ja käis nendega nõnda kõvasti, et õedki ärkasid tagakambris ja vokid pandi seal varsti vurama.

Juhan pani lambi laternasse ja läks söötma hobuseid.

Tagasi tulnud, vaatas ta kella — aega oli veel aoni

palju, enne ei olnud mõtet kodunt minna! Kärsitult otsis ta tegevust. Ta astus tuppa ja heitis pilgu isa poole, kes rangipuid silus.

«Tarvis sepale viia — lööb pleki ilusti peale,» lausus isa leplikult.

«Tühi asi! Toon pleki ja naelad — katsun ise teha! Ei ole sepale maksmist. Aega öösiti nagunii ülearu!» seletas Juhan. «Tuleb kõik kodus teha — pole raha maksmist võerale.»

«Kui vajalikud riistad — eks või teha ka,» mainis isa. «Seni kõik — oma kätega tehtud: reed, rattad, vokid ja kangasteljed!»

«Varemini tegi ta veel mõnele teiselegi,» lisas ema, kastes sõrme suhu ja venitades koonlast virgasti takku.

Rahu on sedapuhku majas, mõtles Juhan. Aga sellest on vähe!

Tagasi kambrisse minnes ja väikesel laudil raamatuid sorides silmas ta seal «Oma tuba, oma luba». Õige, see on ju raamat, mis näitab must valgel, kuidas talu viiakse ilusale järjele, nii et kutsu aina külalised ja näita neile kui ilmaimet!

Ta istus voodi servale, viskas isegi selili Ennu kõrvale, et tuletada meelde selle raamatu sisu ja võtta sealt eeskuju.

Aga mida enam ta meelde tuletas, seda selgemini ta mõistis, et Lahvardil oli kõik hoopis teisiti ja et seal võis minna kõik imeluuleliku kergusega. Ei olnud Kristjanil niisuguseid soid, ei olnud tal õdede-vendade hulka... Võib ju olla, viib temagi, Soosaare Juhan, kord talu järjele, aga selle juures on küll muret ja vaeva, võib-olla äpardusigi nõnda palju, et see ei sünniks kirjutada raamatusse. Ei olnud seal Lahvardi lähikonnas ka ei Teodorit ega niisugust musta sõnni, kui see Elsa viija! Nii see vist ongi: juturaamatuis veab kõik kangesti hea poole ja halb saab oma ränga palga! Hea ei jää muidugi ilma ja õnn kroonib ausa mehe pead! Olgu nii! Jäägu igavesti saladuseks meiesuguse abitu rabelus! Jäägu teistele teadmatuks kõik need kodused tülid ja riiud isa ja Annega! Ei kõlba ka kellelegi kõnelda, saati veel kirjutada või koguni raamatusse trükkida neid väikesi muresid, mis äratavad ini-

mese esimese kukelaulu ajal, kuna magada võiks aovalgeni! Raamatutes kõneldakse neist, kes pääsevad võidule, mitte aga neist, kes jäävad sadade kaupa maha ükskõik missuguses sõjas, ükskõik kellega sõdides!

Juhan tundis praegu mingit vaenu raamatute vastu, nagu see jutt Lahvardi Kristjanist.

XII

See oli pärast küünlapäeva, kui ootamatult tuli rõõmsa käraga lellepoeg Andres harmoonikaga. Lähedale viis aastat oli ta teeninud kroonut, viibinud oma polguga enamasti Poolamaal, teinud seal läbi kõik vajalikud «utšinad», käinud manöövritel Saksamaa piiril, Gatšina ja Tsarskoje Seloo all, saanud tubliduse eest isegi mingi aumärgi. Tal olid linavalged juuksed, sinised silmad, sügavad kortsud madalavõitu järsul otsaesisel ja vaoline nägu. Muide, need vaod tulid vist sellest, et ta alati rõõmsasti naeratas, isegi siis, kui tülitses kurjasti.

«Andres!» hüüdsid Miina ja Ann teda nähes ühest suust ja lellepoeg langes neile kordamööda kaela, lausudes «tere!» ning «traastu!» vaheldumisi ja silmist hakkasid pisarad voolama. Ennu haaras ta sülle ja sõnas kallistades: «Nu, malenki maltšik! nitševo! Ole aga tubli!» Juhanil võttis ta käe kahe peo vahele, hoidis kaua ja küsis: «Kak posivaes, armas lellapoeg?! Märdi matsid maha! Ei ole maa peal teist nii lõbusat ja arukat poissi! . . . Sto podelaes!» Ta pühkis käeseljaga silmi ja kui siis oli käinud kõik ruumid läbi, teretanud kõiki omas ja võõras keeles, võttis tagakambris istet ja hakkas põhjalikumalt pärima elu-olust Soosaarel ning naabertaludes. Siis pöördus ta küsimisega Juhani poole: «Nii et oled siis värske Soosaare peremees?! Sdorovo! Las käia! Valjäi! Koht on aus! Kui aga peremees on tubli!»

Siis võttis ta harmoonika, mille nooremad vennad tal viis aastat olid hoidnud alles, ja lõi lahti rõõmsa loo.

Lõpetanud selle ja pannud pilli enda kõrvale voodile, kus Enn seda hakkas sõrmitsema ja vahtima, lausus ta murelikult:

«Muidu kõik — nitševo! Aga mul kohe teenistust vaja! Mis sul viga — isa koht käes! Polnõi hosjain! Aga minu isa — vaene saunik ja seegi sauna maalapp pole tal oma! Peame kõik kolm venda maast-madalast orjama võerast. Ega sellest ka midagi, kui tervis käes! Mul jah nüüd just teenistust parajasti vaja. Otsen nada! Tea, kas võtad oma juurde või? ... Ehk kui mitte nüüd, siis kevadel. Ma ju puutöös meister, aga kes mind enam mäletab! Läheksin esialgul kas või metsatööle. Seal ikka hea reetee ajal mehi vaja.»

Juhan haaras kinni sellest pakkumisest üsna meelsasti. Ta oli juba mõelnud mõnda aega sulase palkamisest, et töö kevadel panna käima suurema hooga. Aga selle juures oli tal kartus, et ei tea, kuidas suudab õiendada palga. Lellepoeg, see oleks kui oma vend, sellega saaks ikka hakkama, tasub siis, kui sügisel rahasid saab! Aga praegu ei maksa tal võõrast võtta, see oleks ülearune toredus, lausa pillamine! Jüripäeval, siis võib Andres tulla oma rõõmsa meele ja harmoonikaga! Toobki ehk elu siia liiga vaiksesse majja.

Lepitigi siis nõnda kokku, et Andres tuleb jüripäeval suviliseks. Aga kui sügisel töid jätkub, võib ka ületalve jääda.

Üks viga lellepojal Juhani meelest oli: võttis aegajalt püksitaskust nahkse tubakakoti, mis oli seotud punase nööriga, vestitaskust maisipaberiraamatukese, rebis sellest lehe ja keeras sõrmede vahel osavasti vilka, mis põlema süüdatult andis üsna kanget suitsu, nii et õed hakkasid köhima ja Juhan korra rängasti aevastas. Mispeale Andres lausus kiitvalt: Na sdorovje!

Suitsetamisega tuli leppida.

Juhan kõneles nüüd ka Teodorist ja viimasest sõnelusest Tuulel, oodates lellepojalt heakskiitmist oma vastustele. Aga Andres lausus üsna laitvalt:

«Mis sa niisugusega nõnda! Teda tuleb hoopis teisiti utsitada! Hoopis teisiti! Kui hakkab lõugu tarvitama — rusikas nina alla! Kulakom, jitrit!»

Ja ta viibutas ähvardades oma kondist rusikat, sõnades:

«Läheme sinna teinekord kahekesi, ma teen talle ise natuke plevnat!» Ta näitas, kuidas Poolamaal kakluses

löödud, otse alt lõua, silme vahele või vastu hambaid, mitte laialt, vastu kõrvu keerutades.

Juhan oli ses asjas teisel arvamusel. Ta tundis küll heameelt Andrese julgest valmisolekust, aga pidas siiski sõnadega sõnadele vastamise sündsamaks. Võib-olla siis, kui Teodor liialt häbematuks läheb, siis ei ole väike õpetus sugugi ülearune, ennem isegi hädavajalik. Küllap ta saab sellega hakkama Andrese abitagi.

Laut oli madal, nii et kevadest talve, kus sõnnik oli tõusnud, pea puutus talitajail vastu talasid; enne karjalaskmist tuli igal kevadel lausa küürakil käia. Seinad olid kooldunud, muist palke väljapoole, muist sissepoole vajunud. Et talad lao raskusega liialt seintele ei rõhuks ja neid langemisele ei vajutaks, otsustas Juhan püstitada tugevad palgiotsad tugedeks. Muidu võib kogu kari, lehmad ja lambad ühel päeval või ööl mahavajunud lae all otsa leida.

Nende tugede kranamisel, mis polnud sugugi kerge, laususki Juhan isale nuriseva etteheitega:

«Eks oleks ammu pidanud ehitama uued laudad! Sel kombel on siin inimese elu samuti hädaohus kui loomal või lambal!»

«Eks oleks pidanud!» osatas isa haavunud tigedusega. «Nagu siin vähe on olnud teha!»

«Ei ole näha muudkui vanad hooned ja paarkümmend vakamaad põldu, seegi vanaisa päevil üles haritud!» jätkas Juhan süüdistust.

«Kasvata ka kaheksa last üles, siis tule kõnelema!» hüüdis isa vihaselt ja virutas kirvesilmaga nii tugevasti tugisamba pihta, et Juhan kohkus.

Praegu oli ta liialt ärritatud, et mõelda isa sõnadele rahulikult. Aga õhtul omas voodis meenutas ta lapse- ja poisikesepõlve: ega siis tõesti isal-emal olnud kerge, kui polnud veel kaelakandja tema ise, Märt, Ann ega Miina. Ei olnud pärastki kergem, kui tuli Leena, Kusta ja Enn! Tõepoolest, kunas on isa näinud hõlbupäevi või ema! Noortena on nad mõlemad mõisas teol käinud — või seegi oli rõõmupõli!

Juhani süda heldis hetkeks, aga juba tulid mured kui lained üksteise järel ega andnud mahti mõelda vane-

maist. Vahetevahel tuli meelde Märt ja nüüd peremehe päevil tundis ta temast eriti puudust kui nõuandjast, kaasteadjast ja meeleolu hoidjast ning julgustajast. Märdiga ühes tulid meelde Maali ja Elsa. Kui ei oleks Elsat, siis võiks kadunud venna mõrsjale öelda mõne siduva sõna, öelda, et ta ootaks, vähemalt aasta või kaks; senikaua on ehk Miina ja Ann läinud ja Soosaarel noore perenaise jaoks ruumi. Ja ega sel Maalil pole viga: noor on ta, vaevalt kahekümne, huuled iharamad kui Elsal ja — ei, ei! Nii ei kõlba mõelda! Elsa on tal ainuke ja kuigi juba teise oma, aga veel on talle vastus kirjutamata ja selles vastuses peab ta veel võima puhta südamega öelda: sina oled olnud mul seni ainuke, sina valitsed ikka veel mu südames ega suuda keegi su kõrval seista!

Vähemalt senikaua kui see viimane vastus on kirjutamata, peab ta Elsale truuks jääma, ja see on nii kerge!

Pärast kokkupõrget lauda lae toestamisel laskis isa varsti oma voodi tagakambrist ahju tagant tuua rehetuppa. Ka sööma ei tulnud ta enam eeskambrisse suurde ühislauda.

Nüüd laskis isa enesele söögi tuua rehetuppa väikesele lauale. Ema oli kahevahel, ei teadnud, kas süüa isaga või lastega. Valas esiotsa pisaraid, võttis püstijalu, kus juhtus, palukese, vajus veel enam otsakile. Kuigi õed ketrasid tagakambris ja oleks seal emalgi ruumi olnud, hoidus ta tuppa, isa lähedusse, olles talle ainukeseks seltsiliseks. Aga kõneldi seal vähe, vahetati harva mõni sõna ilma kohta. Neil kahel inimesel oli vähe teineteisele öelda, mida nad ei mõistnud sõna lausumatagi. Nende elu oli elatud; mis veel jäänud elada, see oli kui lisand, mis oleks võinud, nende eneste arvates, jääda ka elamata. Nad olid kui vanad tööriistad: sahad, vikatid või sirbid, mida võetakse tarvitusele vaid häda korral, muidu aga hinnatakse vaid vanarauana.

Aga tööd nad tegid suurema usinusega kui enne, peremehe, perenaisena. Ema kudus sukki, paikas rõivaid ja pesu, aitas loomi talitada, sööki keeta või laskis vokil vurada. Isal ei lõppenud töö raiepaku juures, või ta istus väikese laua taha, paikas saapaid, tallutas neid,

kohendas leisid ja range, lõikas rehadele pulki, parandas sõiduriistu, punus nööri. Vahetevahel rõivastus ta soojemini, võttis kirve ja läks koplimetsa otsima tarbepuid, vedas need enese järel koju, kooris ja pani parsile kuivama.

Asjata katsus Juhan temast usinam olla. Jättis need katsed ja hakkas selle asemel, kui polnud kuhugi minekut, ruumisid korrastama ja puhastama. Ta võttis Anne, viis esikusse, kus olid seinaääred ja varnad kõiksugu kolu ja vana risu täis. «Olgu puhas ja korras!» lausus ta vaikselt, aga käskivalt. Ann urises vastu: nii olevat see alati olnud ja kuhu seda kõike panna! Aga Juhan ei lausunud enam sõnagi ja esik oli varsti puhas ning korras.

Toa seinaääred ja varnad olid ka täis kola, nagu seda oli visatud sügisesest rehepeksust saadik ja nagu see oli jäänud vedelema.

«Just nagu pulmad tulemas!» lausus Miina muheldes, kui anti käsk koristamiseks.

Rehe all, laopealsel ja aidas tegi Juhan ise korda, tõi sealt tööriistu alla, mis vajasid parandust, määras rohkesti rämpsu põletuseks.

XIII

Palvepäeval nägi ta koolimajas lugemistunnil Maalit. Neiu naeratas talle eemalt, musta leinaräti alt silmiga ja Juhan mõistis seda. Välja tulnud, leidsid nad teineteist õues ja Juhan pöördus ühes Maaliga Pikavere teele. Oli pilves õhtu ja üsna pime.

«Kunas see talv küll lõpeb!» õhkas Maali ja võttis Juhani käsivarrest kinni, sest tee oli umbne ja auklik.

«Mis see talv siis nõnda? . . .» küsis Juhan.

«Igav . . . Ja Märt ikka meeles . . .»

«Tahad, et meelest läheks?»

«Ma ei taha teda unetada,» kõneles Maali natuke kaeblikult, peaaegu sosistades, sest ees ja taga käis summas poisse ja tüdrukuid. «Aga kauas ma üksi surnuga! . . . Sind ei ole ka näha! . . . Ah jaa — sa ju nüüd peremees! Pikaveres kõneldi, et sa isale liiga teinud, teda ähvardanud ja hirmutanud, et ta koha sulle annaks.»

«Kes kurat seda kõneles?» hüüdis Juhan kõvasti.

«Mõhu Teodor kõnelnud. Öelnud koguni, et isa peaks kohtusse kaebama. Aga kõnele tasemini, ta käib ka siin ees,» manitses Maali.

«Ah see saadanas!... Aga seda ma talle ei kingi! Oodaku! Või mina ähvardanud ja hirmutanud isa!»

«Jäta nüüd! Mis sa tühja!... Paljugi, mis kõneldakse!... Aga sina oled nüüd siiski peremees! Vaatad muidugi ümber, kust saaks rikast naist?»

«Väga kuluks ära,» vastas Juhan kiusakalt. «Ei teeks viga, kui oleks rikas ja ilus.»

«Nah, eks siis otsi!... Elsa poleks sulle praegu küll enam kõlvanud,» salvas Maali. «Ei olnud eriti rikas ega ilus. Siiski, mine tea, mis sinu meelest on ilus!»

Juhan tundis, et nüüd nad on tasa, aga lausus siiski veel:

«Ei ole ma näinud ilusamat kui Elsa. Aga jätame selle jutu! Ta on ammu teise oma, mis me veel.»

«Sina kaotasid mõrsja, mina peigmehe... Kui sa oleks pooltki seda, mis Märt!»

«Siis võtaksid mind tema asemele?» küsis Juhan.

«Kes teab!» põikles Maali.

«Märt oli minust kergemeelsem, vist sellepärast sulle enam meele järele,» lausus Juhan etteheitvalt.

«Tal oli kümme muudki külge, mis sul ei ole,» kiusas neiu, aga surus enese kõvemini Juhani külje vastu.

Maali õed poistega jõudsid järele ja katkestasid kõneluse.

Juhanile jäi sellest kaks pindu südamesse: kas ta ei vääri Märti Maali silmis isegi nüüd, kus on peremees, ja kas Mõhu Teodor ikka tõesti niisuguseid hulle kuulujutte levitab?

Käinud paar korda Suure metsa ülema ja mõne metsniku pool, kulutanud sinna ühe pudeli magusat viina ja kaks pudelit atsissinat, saatis ta Anne lellepoja järele, et see kohe tuleks.

Andres tuli ja järgmisel hommikul veel enne koitu rakendati hobused, lasti köita leivakott ja aeti kahe hobuse-reega mööda talveteid Suurde metsa. Kaks voori laasitud seinapalke veeti päevas naabervalda ja jõuti koju alles hilja õhtul. Siis oldi nii väsinud, et

Andres vaevalt ühe loo oma soldatielust suutis jutustada, kui juba end sirutas ja roidunult lausus:

«Oijah kondikesi!»

Nädala lõpul, tulnud jälle hilja palgivoorist ja toonud Ennule ning lelletütardele kirikupoest kringleid ning sarvi, ütles ta Juhanile kõvasti ja otsustavalt, et kõik kuuleksid:

«Armas lellapoeg — see töö ei toida. Jei bogu — ei toida! Ise peame vastu; kui jalad väsinud, kargame palgikoormale — aga hobused! Ole ristiinime, ära tapa looma!»

«Küllap kosuvad jälle!» vastas Juhan. «Hobune on kui põis — võib heinte-kaertega alati täis puhuda.»

«Vaat see'p see on, et sul kaeru nende jaoks vähe! Katsu, et jääb enesele seemneks ja külvi ajal kile keetmiseks!» vastas Andres ja katsus harmoonikat. Aga sõrmed olid raugenud, ei viitsinud Kile-Marit kordagi läbi mängida.

Hobustest olid järele jäänud veo lõpuks ainult nahasse köidetud nurgelised kondid, mida neli jalga vaevalt kandsid.

«Tubakaraha ikka sai! Spassiba!» ütles Andres, kui Juhan õiendas arvet. «Aga nüüd anna hobustele puhkust. Puhkust ja heinu! Nad ka jumalaloomad! Kui mind jälle vaja — saada järele!»

Hobused said puhkuse, aga enesele Juhan seda võtta ei mallanud. Ta läks Umbjärve äärde, Kusta kaasas, ja hakkas sealt viiesüllase nööriga kraavi sihti mõõtma. See siht oli neil Märdiga aetud juba paari aasta eest, kui nad laenatud veeloodimisriistadega pool talve olid jännanud ja jõudnud viimaks kindlale otsusele, et järv kirdepoolsel Soosaare piiril on jalga kolm kõrgemal kui oja lõunapoolsel piiril. Nüüd ajas Juhan uuesti sihti ja mõõtis tulevase kraavi pikkust. Kokku käänakutega tuleks kraav umbes kolmveerand versta pikkune, kohati jalga kuus-seitse sügav. Kui selle jõuaks läbi kaevata, oleks suurem jagu soodest varsti tahedad. Kui siis padrikud maha raiuda, on heinamaad kümme korda enam kui praegu. Võiks karja pidada või ka heinu müüa!

Toimetanud Kusta abil sihiajamise ja mõõtmised, rõivastus Juhan käbedasti ja kõndis ühel õhtul Liivakule.

Maali juhtus talle eeskambris vastu tulema ja lausus varjatud kibedusega:

«Arvasime, et venna haigust hakkasid põdema ja heitsid voodisse!»

«Eks tulnud siis kaema,» vastas Juhan.

«Pole seda kommet, et poissa käiakse vaatamas,» lõikas Maali naljatleva teravusega.

«Aga kui surnud, siis nutetakse taga küll!»

«Noh, mitte igaühte!»

Aidanud Juhanil kasuka seljast ja nähes temal kraed kaelas ja maniskit ees, pilkas Maali:

«Isamees kaasas — kergesti oleks sind kosilaseks võinud pidada!»

«Seda tuleb sul veel oodata. Enne muid, tähtsamaid asju ajada!» vastas Juhan samuti mängleva teravusega.

Tagakambrisse minekul lõi Juhan pea vastu läve pealispuud.

«Näha kohe, et peremees! Pea seljas — ei mahu enam üle läve astuma!» naljatas keskmine õde Mari.

Peremees istus lauaotsas, kustunud piip hambus. Löödi tolm toolilt ja pakuti külalisele lahkesti istmeks.

«Või siis võtsid koha isa käest ära!» sõnas peremees maheda sõbralikkusega ja silmitses külalist üsna hindavalt.

«Mis seal võtta või! Käisime vallamajas — isa oli nõus. . .» vastas Juhan leigelt.

«Ei mina küll anna kohta Oskarile enne, kui va Annus järele tuleb. Nagu ma ei mõista lina-vilja eest raha võtta!»

«Teil siin on teine asi!» vastas nüüd Juhan julgemini. «Mis põld, see põld, mis karjamaa — see on teada! Heinamaad jõeluhas — muud kui löö kaart! Aga meil veel metsa ja padrikut vaja laastata, sööti künda, heinamaad tasutada — kus seal isa, vanainimene, enam saab hakkama!»

Liivaku vana silmitses ülesoo naabrit üsna teravasti ja lausus siis sõbralikult pilgates:

«Siis tahad jo Soosaarest päris karjamõisa teha!»

«Mis nüüd karjamõisat või... Aga maad vaja harida, kui ta sul käes! See jo jumalagi käsk!»

«Harida vaja neh!... Kui seda jõudu-rammu ainult jätkub!» nõustus peremees.

Kui nüüd vanem õde Roosi Soosaare pere tervisest oli pärinud, kui vanaperenaine sellest oli kõnelnud, kuidas ta käinud noorpõlves ühes Juhani emaga mõisas teol ja kuidas kubjas neid korra kepiga taga ajanud ja nad hirmust pimestatult jooksnud rukkisse, — ei tahtnud Juhan enam viivitada asjaga, mis tal südame peal ja hetkekski meelest ei läinud.

Ta seletas oma kava asjalikult, võttis paberilehe taskust, kuhu järv ja murdjooneline kraavi siht joonistatud.

«Teie karjamaa järve ääres on vesine,» ütles ta lõppeks. «Lehmad songivad kesksuvelgi põlvini mätaste vahel poris. Laseme vee järves paar jalga madalamale — see tähendab midagi! Minule üksi läheb see kraav kalliks ega olegi mulle järvepind tähtis. Mul peaasi, kui soo, mis siin põhja pool ja seal läänes, — et see soo hästi kannaks! Kolmele peremehele, kelle karjamaad teie oma kõrval ja samuti kui porilombid, tahan ka asja selgeks teha!»

Peremees heitis külalisele mõne uuriva pilgu, tegeles piibuga ja vastas viimaks põigeldes:

«Need noored inimesed on — nad kohe jõgesid kaevama ja järve kuivaks laskma! Egas see niisamuti ole!... See nõuab raha!... Ja egas sedagi tea, mis sest välja tuleb, — kas see kraav tõmbab vett või mitte. Seda näeb alles pärast!»

Nüüd tulid ka naised oma kahtlustega: kes seda ennem on näinud, et järve hakatakse tühjaks laskma! See ju hoopis sõge mõte!

Ainult Maali julges näidata asja teist külge. Ta tõi ette lehmad, kelle udaradki suvel ja sügisel porised, keda enne vaja pesta, kui saab lüpsta. Ta oletas, et lammastel lutikadki neerudesse ja maksa tulevad vesisest karjamaast.

Juhan seletas veel, mis oskas, aga sai isegi aru, et kaugele ei jõua. See oli küllalt suur asi, kui peremees viimaks juhatas naabrite juurde, kelle karjamaad ka

järve ääres. «Kui need päri, eks siis näe,» ütles ta lõppeks.

Maali ootas Juhanit väljas ukse ees, kuigi tegi näo, nagu oleks tulnud lauda juurest.

«Kuidas läks isaga? Andis järele?» küsis ta murelikult.

«Visa kui kasepahk!» vastas Juhan tüdinult.

Maali tuli teda saatma. Nad astusid õuest tänavale, mööda krudisevat lund alla soo poole.

«Märt ikka veel meeles?» küsis Juhan.

«Ega sul Elsagi veel pole ununenud,» vastas Maali, aga teravuseta.

Mindi tükk maad vaikides. Siis küsis neid:

«Kuidas läheb see peremehepõli? . . . Raske esiotsa?»

«Kas ainult esiotsa?!»

«Kui ükskord kõik korras. . .»

«Ah, Maali, siis oleme vanad ja tapetud kui hobusesetukad! . . . Ja see on siis olnud meie elu!»

«Sa ära seda raskust nii väga karda! Meil kellelgi pole kerge!» tröösti Maali naljatledes.

«Ega ma kardagi. Muidu põgeneks kus seda ja teist. Kui aga sina ka nii julge, siis. . . tule mulle. . . abiliseks,» ütles Juhan, peatus, haaras neiu pea ja suudles suule.

Maali ei tõrkunud, aga kui nad olid astunud mõne sammu vaikides, ütles ta laitvalt:

«Ilus see sinust ei olnud!»

«Mis see tähendab? . . . Oli see siis inetu?» päris Juhan häbelikult.

«Sul oli Elsa. . .»

«Olgu ta nõnda kui surnud,» sõnas Juhan. «Nagu sul Märt.»

«Oleks ta olema surnud! Siis mõtleksid temast hoopis teisiti!» kurtis Maali.

Nad lahkusid tänava mulgu juures segaste tunnetega. Juhan süüdistas end kergemeelsuses. Ei ole tast ju kellegi võtjat, aga ta ütleb: tule mulle abiliseks.

Milleks siis see suudlus? Ei tule see tüdruk siia sohu! . . . Või oli see suudlusevõtmine prooviks: kas hinnatakse teda kui meest ja Soosaare peremeest küllalt? Siis peaks ta nüüd kõigilt tuttavailt neidudelt sedasama

kinnitust otsima... Inetu on niisugune asi Elsa ees ja samuti ka ei kõlvanuks seda teha Märdi pärast!

Lähemail päevil käis Juhan läbi kõik järvetagused peremehed ja sai kõigilt põiklevad vastused. Summa, mis neil kraavi kaevamiseks kuluks, oli üsna väike, mitte üle kümne rubla talu pealt, aga umbusk uue asja vastu oli kui kasepahk, mida ei raiu kirvega ega aja lõhki kiiluga.

Suures tusas pöördus Juhan koolmeistri poole, et see omakorda järvetagustele nende oma kasu aitaks selgeks teha. Koolmeister lubas oma mõjuga appi tulla.

Kahe nädala pärast sai Juhan teada: järvetagused on nõus, aga lasku ta enne õigel maamõõtjal sood loodida, kas kraav ikka tõesti vee viib alla Emajõe poole; muidugi peab ta seda teha laskma omal kulul.

Juhan sülitas, lausus ühe «kuradi» ja nõustus. Aga et raha sugugi ei olnud selle jaoks, läks ta õhtul Arumäele poolõe mehelt laenu manguma, atsissinapudel taskus.

Tolstoi habemega, palja pealaega Arumäe-vana kuulas Juhanit kogu õhtu sõnagi lausumata, muhelev ilme silmades. Tema eest kõneles Juhani poolõde, aitas asja seletada, rahagi manguda. Aga vana aina muheles, sõi, rüüpas, kui pakuti, viina, ei lausunud sõnagi.

«Küllap ta mõtleb aegamööda sellest asjast ja ega ta seda kümmet rubla keela,» sosistas poolõde Juhanile, kui see eeskambris ajas kasukat selga.

Kas ma tõesti seda vaeva pean nägema?! küsis ta eneselt koduteel. Kas ma tõesti kergemini ei saa maailmas ära elada?! Ja kus on viimaks tasu kõige selle vaeva eest? Et ma kord nagu mu isagi rehetoas pean oma viimaseid aastaid mööda saatma, risuks noortel ees?!

Ta ei mõistnud oma küsimusele vastata, aga mõistis, et peatuda ei saa ega või, et põgeneda ei kõlba.

Kevad lähenes. Hommikuti punas aovalgus eeskambri seinal, kui Juhan rõivastus ja enne talitustele minekut linnupetet võttis. Oli aga linna või metsa minekut, siis tõusis ta ammu enne koitu. Punane laik toa seinal tuletas Juhanile Elsat meelde ja ta hakkas juba ei tea

mitmendat korda koostama oma peas talle vastust. Ärgu tulgu süüdistusega, kui ka tema, Juhan, peaks olema süüdi! Egas ta oleks tohtinud ometi noort neidu panna ootama kümneks aastaks! Iseasi muidugi, kui Elsa oleks vabatahtlikult olnud selleks valmis. Ei oleks tohtinud kedagi meelitada siia hulga naiste sekka! Pealegi raskele tööle ja üsna kehva järje peale! Sest lahedat elu pole siin oodata, võib olla, elupäevil mitte...

Punane ruut aga liikus aegamööda mööda seina vasemalt paremale ja tõmbus aegamööda heledamaks. Juhan sööstis voodist ja hakkas rõivastuma. Tagakambris vurisesid juba ammugi vokid, toast kostis tasane kirvega täksimine, vindla või oherdi vingumine, mõnikord ka ema tasane laul.

Hobused kosusid, aga põhust ja heintest ähvardas puudus tulla. Tuleb vist naabritelt laenata! Jälle laenata! Nõnda siis hakkabki see peremehe-amet! Kas ta sellest kõigest ka Elsale peaks kirjutama? Arvab viimaks, et temalt abi loodan!

Mitu õhtut istus ta hilja lambivalgel, rikkus mitu poognat paberit, mis linnast Elsale kirjutamiseks toonud, ja sai viimaks midagi valmis. Nädala pärast tuligi Roosi, aga ütles, et ta veel nõnda pea ei saa minna Elsa poole. Kui leivaahi küdes, viskas Juhan kirja tulle ja otsustas kirjutada uue.

Ta leidis linnas pikkade pärimiste järel maamõõtja, kes ka vett võis loodida, ja sõidutas selle härra Soosaarele. Tagakamber seati võõra jaoks ja Annel sai päevad otsa aina pannil säristada ja kohvi keeta. Kolme päeva pärast selgus, et Juhani-Märdi omaaegsed loodimised olid umbkaudselt õiged, et Umbjärv kirdepoolsel Soosaare piiril on märksa kõrgem lõunapiiri ojast, mis saadab vett Emajõe poole. Ainult madalamad kohad soos, kust kraav maamõõtja märkimisel pidi läbi käima, ei sattunud igakord kokku Juhani aetud sihiga. Aga ta seletas õigusega, et tahab selle kraavi abil o m a krundi sood kuivatada, mitte Taga-Saare heinamaad, ja seepärast tuleb kraav tõmmata naabri piirist märksa eemale, kuigi mitte kõige madalamale kohale.

Vannutatud maamõõtja poolt allakirjutatud ja peenelt joonistatud kaardiga käis nüüd Juhan kõik järve-

tagused neli talu läbi ja sai nõusoleku kraavi kaevamiseks. Ainult tasu kaevamise eest lubas mõni alles sügisel, kui juba vilja ning linu müüdud.

Need olid suure asja eeltööd. Aga nendegi kordaminek oli Juhanile kui suur võit ja ta tõusis enese silmis. Kellelegi pidi ta sellest kõnelema, kellelegi oma võitu kuulutama. Ta läks õhtul Taga-Saarele, tundis end julgemana kui seni, naljatas tütardega ja jutustas teelauas Jürile tulevasest suurest kraavist. Jüri ei varjanud oma imetlust.

XIV

Suure reede õhtupoolel läks Juhan koolimajja palvetunnile. Oma säärsaabastes suundus ta otse läbi soo, kuigi see oli kohati põhjatu. Ta tahtis näha Maalit, kuigi ise ei mõistnud oma tahet ega tundmusi. Tahtis näha teisigi kooliõdesid-vendi, lootis sellest meelelahutust viimase aja murede peletuseks.

Koolimaja trepi ees oli hulk mehi, kui Juhan sinna jõudis. Nad soojendasid endid päikesepaistel, suitsetasid, heitsid nalja, nöökasid iga tulijat. Sisseminejad tüdrukud lasti siit kui kadalipust läbi.

«Tere, Soosaare peremees!» hüüti Juhanile, kui ta tervituseks kübarat kergitanud, ja lisati siis siit-sealt: «Siin parajasti ongi pruutide valik käsil!... Just nagu austelung kohe! Muudkui hinnatakse ära!... Pärast, kui palved loetud, võib lõa kaela panna ja koju viia!... Soosaarele ongi perenaist vaja!...»

Teodor lonkis sealsamas lähedal, käed püksitaskus, kaabu kuklas, pabeross suus. Tema oli ainuke, kes tihkas eemal, aida ees seisva tüdrukutesalga juurde minna, neid kõnetada, nendega jämedat nalja heita, neilt küsida, kus keegi sel suvel magab. Tüdrukud hirnahtasid ja pöördusid kõrvale.

«Näha kohe, et koolitatud mees!» lausus Tuule-vana.

Teodor tuli meeste juurde, käis paar korda Juhanist mööda, aga ei lausunud sõnagi. Siis, pöördudes seljaga Juhani poole ja puhudes mõnusalt suitsu, algas ta üsna asjalikult ja kõik kuulasid teda:

«Need palvetunnid peaksid hoopis teist laadi olema... Mitte nõnda, et aina koolmeister loeb ja teeb palvet.

Peaks nõnda olema, et igaüks võib kõnelda, mis tal häda on, kes talle liiga teinud.»

«Ons sulle liiga tehtud või?» küsiti meeste hulgast.

«Mina ei lase endale ilmaski liiga teha,» vastas Teodor kõrgilt. «Aga ma ütlen: kellele on liiga tehtud, kes ei suuda ise vastu seista, et see võiks siin oma häda kaevata.»

Juhan aimas, kuhu sihitakse, ja läks palavaks.

«Ja sa mõistaks kohut!» visati meeste hulgast vahele.

«Mina ja meie kõik... Et kui näiteks mõni häbematu poeg oma isa jätab vee ja leiva peale, võtab koha käest, et siis me siin hurjutaksime.»

Seda oli Juhan kartnud. Ta tundis, et paljude pilgud temale on pöördud, et nüüd oodatakse ahnelt sõnavahetust või koguni tüli, millest siis mõni aeg oleks kõnelda. Ta seisis ja vahtis läbi vanade kaselatvade päikese poole, pilutades silmi ja teeseldes, nagu poleks kuulnudki Teodori juttu.

«Selleks ju kohus, kuhu igaüks võib kaevata...» arvas üks vanem peremees, kes ise olnud vallakohtu liige.

«Tõsi küll, mingu kohtupäeval vallamajja!» lisas keegi teine.

Teodor pöördus, heitis neile üsna põlgliku pilgu, viskas paberossiotsa kaugele ja hakkas vastama. Aga sel hetkel tõusis meeste hulgas liikumine ja hakati rüsinal sisse minema. Juhan hingas kergemini, vaatas veel korra läbi tiheda ladva oksastiku päikese poole ja astus teistega üheskoos koolituppa, läks üsna ette ja istus pinki.

Ükskord tuleb selle koolitatud kodjakuga arveid õiendada! ütles ta enesele, kui koolmeister luges kõikide püsti seistes kirjasõna.

Siis käänas ta pikkamisi pead, et keegi ei märkaks, ja hakkas tüdrukuid silmitsema. Varsti leidis ta Maali, kellel oli valge, roosade lilledega siidrätik pea ümber. Juhan vaatles teda kõrvalt, pani tähele tema huulte liikumist laulu ajal, arvas tema häältki teiste hulgast kuulvat ja ohkas lühidalt, sest meelde tuli tal järsku Elsa. Ega see olegi ilus vahtida siin mõnda teist, aga kirjas öelda: oled ainuke, kes mu südames ja meeles!

Ta jätkas siiski Maali silmitsemist ja võrdles teda Elsaga. Mehisem oli Elsa ja peletas kergesti kõik teised meelest ja mõttest. Teda nähes ei tulnud meelde ei suudlemise iha ega mingit säärast mõtet; kõik oli kui tules puhtaks põletatud! Elsa on kui päike, mis valgustab ja soojendab. Maali on kui küdev ahi, mis ajab palavaks. Maali ei lõika sügavasti meelde, alles läheduses hakkad teda ihkama, enam kui kedagi teist siinseist neidudest. See Märt mõistis siiski valida! Aga kunagi poleks temal, Juhanil, Maalit nähes esimesest pilgust tulnud mõte: see ja ei keegi teine! Pikkamisi võib ta siiski tugevasti südamesse juurduda. Ega tal ka viga ole! Natuke kergemeelne küll, aga kes seda neiupõlves ei ole! Igatahes tiirlevad nii mitmed Pikavere poistest tema ümber... Ega muud kui jää siingi nagu Elsa juures hiljaks ja mine siis, kui uks juba lukus ja teine sees! Siiski, kõigest peaks Elsale kirjutama.

Juhan ärkas järsku mõtteist ja tundis häbi, nagu võiks neid keegi näha. Koolmeister luges kaeblik-pühaliku häälega:

«Siis ütles Pilatus tema vastu: «Oled sina siis ometi kuningas?» Jeesus kostis: «Jah, olen, sest mina olen selleks sündinud ja ilmale tulnud, et ma tõele pean tunnistust andma, igaüks, kes tõe seest on, see kuuleb minu häält.»»

Mis see kõik küll on?!! küsis Juhan eneselt ja lükkas käega üle otsaesise, nagu tahaks sealt peletada oma liiga maiseid mõtteid.

Keegi tõusis pingist ja astus kompsivate mehesammudega ukse poole. Juhan vaatas taha: Mõhu Teodor läks välja. Varsti nähti teda harkjalu keset õue päikese paistel seisvat, kübar kuklas, suitsev pabeross suus.

Palvetund lõppenud, rühkis Juhan, heites õues veel kord eemalt Maalile pilgu, rutusti teiste hulgast eemale, soo poole. Ta ei tahtnud täna Teodorit kohata, isegi pelgas teda. Alles soo peal, ühelt kulumättalt teisele astudes hingas ta kui pääsenu, vaatas sinava taeva poole ja tundis rõõmu päikesepaistest. Tõesti, Elsa oli kui päikesepaiste kevadel! Aga see Teodori tänane jutt, see on otse kole!...

Esimese püha hommikul ehiti kirikusse minekule. Rakendati noorem, must mära vana sõiduvankri ette, vana paatjas ruun redelitega töövankri ette. Kuidas ka isa emaga kippusid töövankrisse, ema roniski juba vaibaga kaetud heinakarsile — Juhan tõstis ta sealt maha ja sundis mõlemad istuma sõiduvankrile, mille istme all oli punasevöödiline vaip. Jalge peale laotati lilleline, Miina kirstust kõige nägusam. Ann Miinaga istusid töövankrile. Juhan jäi koju ja veetis poole päeva päikesepaistel õlehunniku ääres ajalehti lugedes.

Õhtu eeli läks ta Taga-Saarele, kus vana vali hõredajuukseline palja peaga peremees ütles söögilauas, et tema oma kohta enne surmatundi pojale ei anna. Kõigil kolmel õel oli siin vali hääl, aga Juhani vastu olid nad üpris lahked, iseäranis noorem õde Juula. Vend Jüri tõrjus aga varsti õed eemale ja kahekesi Juhaniga kõnelesid nad siis poole ööni Jakobsoni surmast, Kirjameeste Seltsist, rahvapidudest, kirikhärrast, papist, jälle keisri tapmisest, Türgi sõjast ja uusimast ajaleheromaanist. Et teine luges teist lehte, siis läksid vaated mitmes asjas hoopis lahku ega lepitudki kokku. Jüri oli kaine, terava, arvustava pilguga, kõiges kaua kahtlev. Juhan seevastu võttis tuld, sattus vaimustussegi, jumaldas eneseohverdust, kummardas suuri mehi, tahtis ikka ja jälle suurtest tegudest kõnelda.

Isegi Elsa, Soosaare mured ning Teodor ununesid Juhani meelest sel õhtul ja ta tuli kodu poole, soovides vaid ühte: kui kõik peremehed ümberkaudu oleksid nagu Jüri! Niisuguse õhtu jaoks maksab elada! Kas ei olegi nõnda, et me raskusi peame kandma mõne ilusa silmapilgu eest tasuks? Et me nädalaid ja kuid peame orjama, aina orjama, et üks tund elada teist elu, seda päris elu, misjaoks me oleme sündinud! Et me nädalaid ja kuid peame hingitsema pimeduses, et siis näeksime üht valgusekiirt?!

XV

Andres tuli viimasel ülestõusmispühal — nii oli lepitud kokku, sest Juhan ei kärsinud oodata jüripäeva, Andres tuli oma harmoonikaga ja tõi liiga vaiksesse,

pisut süngesse Soosaare olemisse rõõmsat elevust. Ta kõneles igaühega üksikult ja kõigiga üldse, päris käekäigust, käänas sõrmede vahel vilkat, jutustas mõne loo oma soldatielust, mõne oma vägiteo Poolamaal, viskas sekka venekeelseid sõnu, mida keegi siin ei mõistnud. Ja mis tal siis veel ütlemata jäi, selle avaldas harmoonikamängus. Mängides laskis ta pea paremale õlale ja muidu nii rõõmsa ning ulja ilmega nägu võttis kurva, igatseva tegumoe, silmad vajusid poolkinni.

Lõpetanud mängu, lausus ta harilikult lühikese ohke järel: «Nii see ilma elu on! Pole midagi parata! Aga küll ta läheb! Nitševo! Paidjot!»

Kõik hoidusid meelsasti tema lähedusse, iseäranis Enn. Ta otse neelas iga sõna, mis lellepoeg ütles, sai ta sellest aru või mitte. Mängu kuulates puges ta eemale ja pühkis salaja pisaraid.

Järgmisel hommikul ärkas Juhan kõigist varemini, ei mallanud enam uinuda ega tihanud ka tõusta. Ta põles kärsitusest hakata tööle ja ootas koitu. Niipea kui aknad lõid hahkjaks, süütas ta lambi ja kolistas meelega kõvasti, et Andres ärkaks. Aga lellepoeg magas kõvasti oma koidueelset und, nagu tahtes suve lühikeste ööde jaoks koguda tagavara. Juhanil tuli teda raputada õlast ja seletada, et haoleminek ees.

Kirved olid juba enne pühi ihutud, lepavõsa õue all valmis vaadatud. Et töö läheks rutemini, pidi Ann Miinaga hiljem järele tulema, soost pajuvitsu otsima ja raiutud haod köitma kuppu. Meeste asi oli ainult raiuda ja laastata.

Andres algas tulise hooga, katsus ühe ropsuga lüüa mitu võsu. Varsti õpetas teda Juhan üsna õrnalt: ei või nii pikka kontsu jätta, võimalikult sügavalt raiuda, siis on kergem künda.

«Karasso! Kak prikasess! Tvaja volja!» vastas Andres lõbusalt. «Davai rubitj gluboko!»

Aga varsti ta väsis, ajas selja sirgu, kobas ristluude kohalt ja lausus kirudes:

«Ah tõi jitrit! Selja võtab haigeks! . . .» Lisas aga end trööstides: «Nitševo! . . . Praidjot!» Ta lükkas jalaga hagu kokku, istus peale ja hakkas käänama näppude vahel vilkat.

Juhangi ajas selja sirgeks, pani kirve hagudele ja istus rohekashalli kivimügeriku otsa. Päike oli idas juba kõrgele tõusnud. Ta oli täna helevalge kui sätendav kristall. Mõlemad katsusid teda vahtida, hoolimata liigsest heledusest, ega raatsinud pöörata silmi taevasinast maa peale.

«Eh, ilus hommik!» lausus Andres suitsu puhudes. «Ja kuula, kuidas linnud metsas sädistavad! Ilus elu on sul siin metsade keskel! Sa aga tahad kirve puu juure külge panna!»

«Teeme natuke ruumi, muidu hundid käivad õues!» vastas Juhan. «Laastame lepikut uudismaa jaoks.»

Tuli isa, kirves kaenlas, ja otsis silmiga kohta, kust hakata raiuma.

«Eks Pikaveres lähe nüüd varsti kära lahti, et ma su ikkesse pannud!» ütles Juhan.

«Etse kõnelgu!» vastas isa ja hakkas kirvega nobedasti noort võsu sambla seest läbi raiuma.

Suuremad kased ja harvad kuused kintsujämeduste tüvedega jäeti seniks, kui maapind täiesti sula ja võimalik on neid välja juurida.

Päike hakkas soojendama, mehed viskasid kuued ja töötasid särgiväel, sõnagi lausumata, kui tuli Miina, lännik ühe käe, valge komps teise käe otsas.

«Vot eta i nada!» hüüdis Andres rõõmsasti.

Istuti hagudele, võeti silku näpu vahele, hammustati leiva kõrvale ja rüübiti lännikust lusikaga piima peale.

«Ann tuleb ka varsti, hakkame kuppu köitma,» sõnas Miina.

«Ega see niisama lähegi,» vastas Juhan. «Raiume enne mõne jämedama tüve maha, selle peal tuleb hagu parajaks raiuda, et ahju sünniks.»

«Sa võid nende hagudega küll kogu valla ahjusid üks aasta kütta,» tähendas Andres.

«Pikavere ja Nõva mehed peavad kõik kütte kalli raha eest ostma ja kaugelt vedama,» ütles isa.

«Selle-eest on neil aga põldu neli-viis korda enam kui siin!» vastas Juhan vaikse etteheitega.

«Mitte nägelema hakata, nii ilusa ilmaga!» manitses Andres sõbralikult.

Tõusti vaikides tööle. Isa võttis enese hooleks hagude katkiraiumise, Miina ja Ann pidid ise minema alla padrikusse ja otsima pajuvitsu kubude köitmiseks.

Talu rakendus tööle. Ema valmistas kodus toitu, Enn kandis talle usinasti väljast hagu ja laastupuru, Leena ja Kusta, mõlemad koolist vabad, kandsid lehmadele põhku ning lammastele heinu ette ja lasksid neid kaevu äärde künale jooma. Hobustele andis Juhan söögivahel ise Arumäelt laenatud heinu ja jootis neid.

Andres aietas lõunal ja koju tulles, heites veel enne söömist kõhuli voodisse ja laskis pigistada ning hõõruda pihavoolmeid. Teised kannatasid seljavalu vaikides, kobasid ise kätega haigeid kohti ja lohutasid end sellega, et varsti ollakse harjunud tööga.

Tulid vihmased päevad, sulas viimane lumi aedade ja põõsaste varjust, sulas maapindki, kadus kelts; jalad vajusid pehmes pinnas sügavasse.

Juhan ei lasknud tööd peatada, kui ka valas vihma. Tuldi läbimärjalt sööma-ajaks koju, kuivatati ja vahetati rõivad, pikutati pool tundi ja mindi jälle, Juhan kõige ees, peremehesammul, siiski natuke rühmavalt.

«Ja selle tahad põlluks teha?» küsis Andres ühel päeval, kui jälle haokool istudes käänas vilkat.

«Egas ma ainult ahjuküttе pärast seda võsastikku laasta!» vastas Juhan.

«Tahad selle üles künda?» päris Andres pilgates.

«A mis sa siis arvad?»

«Ma võin kihla vedada, sellega sa hakkama ei saa! Maapind juurikatega läbi kasvanud — sellest ei vea ükski hobune atra läbi!» vaidles Andres.

«Mis lori sa ajad!» vastas Juhan sõbralikult pahandades. «Ükskord on ometi kõigil neil põldudel mets kasvanud! Ja on ometi küntud! Kogu meie maa on kord metsa all olnud — aga vaata nüüd!»

«Eks teda vähehaaval ikka ole pidanud üles harima, kuidas muidu!» tuli nüüd ka isa Juhanile appi.

«Vähehaaval — see on iseasi!» möönis Andres, «aga sina tahad korraga! ... Ja miks just sina pead ennast Siberi orjusse rakendama!»

«Pean mina ja pead sina ka!» vastas Juhan teeseldud tõsidusega.

«Siberist kargavad vangid sunnitöölt enneaegu, ehk ma pääsen siitki põgenema!» naljatas Andres.

«Mets ümberringi — pane aga punuma!» hüüdis Ann.

«Las sood ja rabad tahenevad,» vastas Andres, «eks siis näeme.»

Pühapäev kulus nüüd täiesti «haavade paranduseks», nagu Andres nimetas soldatikeeles üksteise voolimist, soonte tasumist, kamperpiiritusega määrimist ja mitmekordselt villis pihkude võidmist.

Järgmisel nädalal oli pinnas juba nõnda sula, et võidi värskete haoriitade vahele püstijäänud harvad kased ja kuused välja juurida. Isa oli see, kes juured labida ja kabliga lahti uuristas, et neid võimalik oleks läbi raiuda kaugelt ja sügavalt. Langetatud tüved jäid Miina ja Anne hooleks katki saagida, Juhani nõudel täpselt kolmveerand arssina pikkuseks.

«Mis kurat neist mõõta!» sõnas Andres. «Kas muidu ei sünni ahju!»

«Minu ahju küll, aga linnasaksa ahju mitte!» vastas Juhan.

«Tahad seda rämpsu turule vedada?!» imestas Andres.

«Kust ma muidu sulle palga võtan!» ütles Juhan.

Andres vangutas pead ja sõnas iseenesele:

«Nu, ne dai bog peremees olla! Sulane võib vähemalt punuma panna!»

Lähedale kolm nädalat küürutati, raiuti, juuriti, laasiti, saeti, lõhuti, kanti kokku ja laoti riita, võeti ja vooliti söömavaheaegadel pihtasid, oiatigi salajas ja kaeveldi. Ainult Juhan, tema tegi näo, nagu poleks midagi, nagu oleks töö kerge ja elu harilik.

Siis olid veerjamad põllud nõnda kaugele tahenenud, et võis mulla külviks kohevaks künda ja äestada. Harkadrad olid valmis, sahad ja lusikad juba varemini sepil teritatud, väädid oli isa kohendanud, kurgede otsa uued tugevad pajuvõrud väänanud.

«See nagu rohkem ristiinimese töö!» lausus Andres, hoides adra käsipuudest kinni ja juhtides hobust väravast välja.

Miina hakkas lõimi telgedele seadma, ema keris ja ajas pooli, Ann võttis kodused talitused enesele, Leena ajas

karja lepikusse, kust lasti isegi aruheinamaa ribadele. Seal oli läbi kulu juba rohelist tärkamas.

Kusta ja Enn ajasid ruigavad sead ühes väikeste roosade põrsastega õuest välja, kesale, künnile või mullusele kartulipõllule, kust veel hoolsa tuhnimise juures mõndagi maa seest leiti.

Üksi töötades, kündes või äestades koostas Juhan jälle Elsale kirja. Töö on raske kui sunnitöölisel, nii kavatses ta öelda. Kui aga üks inimene oleks lähedal, üksainus inimene! . . . Sest venda ei ole enam.

Sealsamas tuli meelde Maali ja Juhan püüdis üsna kainelt arutleda: mis temaga õieti teha? Ei ole midagi säärast südames, mis tõmbaks võitmatult. Aga palav on tema läheduses ja kahekesi on hea Märti meelde tuletada! Ei taha, ei või sallida, et ta läheks kellegi teise kätesse! Suvistepühil tuleb temaga kõnelda selgel sõnal! Las ootab aasta, kaks või kümme! Ehk saab teda öösitigi näha . . . Raske on käia läbi soo, pärast tapvat päevatööd. Aga muidu võib ta teisi hakata lähedale laskma . . . Seda sündida ei tohi! Ehk siis mingu juba kus kurivaim!

XVI

Suvistepühil pidid olema Liivaku vanema tütre Roosi kihlused. Maali oli sellest Juhanile juba ammu öelnud ja Juhan jälgis hoolsasti, kas Miina jõuab kangaga varsti valmis. Sellest pidi Juhanile saama uus ülikond, tumesinaka põhjaga, peened rohelised jooned sees. See riie vaja veel rätsepa kätte viia, linnast vooder ja nööbid tuua, vasikas turule viia või õmbluse arve maksmine sügiseks lükata . . . Küllap rätsep juba lepib! Tegemist on tal peremehega, suure koha peremehega!

Muidugi on ka see Mõhu Teodor Liivakul kihluspeol, pabeross hambais, kõrgilt irvitav ilme näol. Ajab muidugi jälle hambad külge! . . . Temale ei oleks tarvis võlgu jääda ega sügiseni lasta oodata! Kohe, jalamaid kinni maksta! Isa teeb tööd, aga keegi ei sunni teda! Keegi ei võtnud talt vägisi kohta. Ja kui ka oleks võetud — egas isa siin Soosaarel üksi ei tea mis ja kes ole! Kõigi laste elujärg on tähtis. Aga selle eest ei saa tei-

siti hoolitseda, kui Soosaare koha tõstmisega! Isa hingitseks siin oma elupäevad ja kõik lapsed ühes temaga!... Sellest kõigest tuleb kirjutada lähemalt Elsale.

Vesi oli viinud kahelt ojalt trummid, vaja oli käia Taga-Saarel ja popsi pool, et need aitaksid parandada, sest väljapääs oli kõigil hobuse-vankriga võimatu. Juhanil oli kõige hädalisemalt vaja linna sõita, tema pidi nüüd teistelegi trummi parandamise pärast peale käima. Visalt koguti vajalik hulk jämedaid latiotsi ja tuldi parandustööle.

Linna viia polnud muud kui üks vasikas, mõni nael võid ja paarkümmend muna. Tuua oli sealt aga tünn silke, naelu hobuste rautamiseks, pastlanahka, isale tubakat, sitsiriiet õdedele ja ülikonna jaoks voodrit ning nööpe.

Juhan tundis, et säärane linnasõit on otse vägitegu. Ometi niisugune, millest kellegi ees hoobelda ei kõlba! Elsale võiks ju kirjutada. Maali ei tohi sellest aga midagi kuulda. See hirmutaks tema hoopis ja ta hakkaks ehk naermagi Soosaare viletsuse üle. On ju tema isal, nagu kuulda, iga tütre jaoks mõned head sajad pangas hoiul.

Kortna viina tahaks ta isale ka südamerõõmuks tuua. Oli ju isa linnas käies alati seal niisuguse mõõdu ära võtnud ja teise samasuguse kuuetaskus salaja kojugi toonud.

See oli raskem päev Juhanile, mis tal oli olnud elus, ja ta ei mõistnud sellele vastu minna rõõmsalt. Virila, häbeliku, sünge ilmega käis ta tuttavais kauplusis ja nurus enesele võlgu, mis tarvis. Teda tunti, ta oli siin juba mitu aastat käinud, aga alati maksnud puhtas rahas. Ja nüüd korraga — ütleb, et ise peremees, aga rahakopikat ei ole! Talle anti võlgu, sest ta oli kaine ja alati oli teda kainena nähtud. Ostis piskust rahajäägist isale kortna viinagi. Ennule sarvesaia, emale sitsrätiku ja enesele valge krae ja musta lipsu.

Sõites linnast välja tundis ta, et on raugenud enam kui metsaraiumisest; aga süda oli rõõmus ja isegi ülemeelik. Ta andis hobusele piitsa, hõikas korra uljalt «nõõ!» ja kihutas mõne versta vankri hädaohtlikult

kolisedes. Siis sattus ta pilk hobuse kondistele puusadele ja tal hakkas vaesest tööloomast hale meel. Ta laskis mustal sammu sõita, võttis taskust värske ajalehe ja hakkas seda lugema.

Tubaka ja viina andis ta kodus ema kätte, et see need asjad annaks edasi. Ema lausus õhtul mööda minnes:

«Isal oli lausa heameel. Ütles, kui kätte andsin: olgu ta tuhandest terve!»

Pühapäeviti ei mindud ka nüüd, põllutööde ajal kuhugi. Puhati nädala väsimust, parandati õlgu ja pihtu. Õhtu eel mängis Andres mõne pilliloo või jutustas õdedele soldatielust. Isa luges kiriku ajal toa otsas aiakeses karumarjapõõsaste vahel pingikesel istudes puukaantega piiblist pühalik-kaebliku häälega päevakohase kirjasõna, ema kuulas seda sealsamas lähedal rohul istudes, käed risti põlvil. Siis lauldi ema eestvõttel üks vaimulik laul ja mindi vaikselt talitusile.

Juhan veetis pühapäeva hommikupoole lugedes. Aga õhtupoole tundis ta kärsitust, hulkus mööda metsi, vahel püssiga, vahel ilma. Liiga väsinud oli ta selleks, et jahti pidada, püssi käepärast hoida, linde varitseda. Ta oleks mõnda naabertallugi läinud, aga pidas ülikonda liiga vanaks. Hulkus siis metsa mööda, kus ennem oli käinud alati Märdi seltsis ja nüüd alles hakkas tundma puhast, vaikset leina kadunu järele. Kui oleks kellelegi sellest kõnelda!

Pühapäeval enne suvistepühi istus ta pärast lõunat tagakambris laua äärde, võttis kirjutusnõud ja paberi ning otsustas enne mitte tõusta, kui kiri Elsale on valmis. Mitu algust rebis ta katki, enne kui leppis sellega, mis oli mõistnud öelda. Lõplikul kujul sai kiri järgmine:

Elsa, Elsa!

Sestsaadik kui ma viimati Sind nägin ja Sa ütlesid, et pead teisele minema, olen hüüdnud Su nime õhtul magama heites omas südames ja hommikul tuled Sa meelde kõige esiti nagu õigel ristiinimesel jumal. Muidu oleks ehk kõik läinud, ja jäänud ainult mälestus Sinust, nagu jääb ilusast pühapäevast mälestus kogu nädalaks

ja tuletame seda meelde rasket tööd tehes kui ka puhates.

Aga siis tuli Su käest see kiri, mis ma ikka veel kannan oma uuema pintsaku põuetaskus südame kohal ja mõnikord loen jälle uuesti, kuigi see ei ole muud kui üks ränk süüdistus minu vastu, et ma olen meie mõlema elu õnne ära rikkunud. Ma ei mõista selles asjas kuidagi enese eest kosta ega ennast õigeks mõista. Tunnen ise ka selgesti, et mu elu on nahas ja võib olla Sinu oma ka, nagu Sa kirjutad, et oma mehe kõrval täitsa õnnelik ei ole, kuigi elada võib. Minagi võin elada, esiti üksi, ja kui vahest pärastpoole võtan kellegi teise. See on ju nagu mõni rõivas või saabas, et pigistab ühest kohast ja hõõrub teisest kohast, aga hädapärast kanda võib ja ära saab kantud. Ehk see on kui tuuline ja vihmane sügise päev, kui väljal tuleb töötada, kui leotab su ja puhub luudeni läbi, aga siiski töötad õhtuni. Niisuguse elu juures on surm see õhtu, mida igatsusega ootad, et aga aeg läheks rutemini. Töö aga on kui Siberi vangil või Sahhalinis.

Mis puutub minu süüsse, siis olen sellest mõelnud küll kümned või juba sajad korrad. Sul on õigus, ma tegin seda «südame kõrguse» pärast, mis võib-olla on mõnikord läbi ja läbi võlts. Aga eks ole meile kõigile koolis ja leeris alati korrutatud, et kui keegi sult võtab kuue, siis anna särk veel pealekauba, ja et õndsam on anda kui võtta. Pärast olen ma küll seda asja mitmeti mõelnud ja leidnud ka nagu Sinagi, et see täitsa õige vist ei ole. Sest kui keegi tuleb ja ütleb: anna Soosaare mulle! ega ma siis ikka seda teha ei või. Aga meie asjas oli nüüd küll kõik hoopis teisiti, sest Sa ei olnud ju minu oma, ei olnud ma Sind veel võtnud ega olnud me laulatatud ega kihlatudki, nagu seda vahel tehakse jõukama rahva juures.

Aga vist ma olen niisugune ja võib-olla kogu me suguselts, et taganeme kergesti nende eest, kes on jõhkramad ja tooremad. Ega muidu mu esivanemad siia metsa pole varjule pugenud, nagu arg loom, aga julgemad rühkisid Pikavere külla ja Nõvale. Siiski, pole viga, ma tahan asju parandada, nii et ükskord peaksid veel Soosaaret nägema, kuigi Sa teda näinud ei ole, missugune ta seni

on olnud. Mina rabelen nüüd siin ja otse tapan ennast tööga, sest teisiti ei saa, koht on minu käes. Aga ma tunnen, kui ilus oleks elu ja ränk töö ka hoopis kergem Sinu lähedal. Et kui Sa ütleksid harva mõne sõna, ükskõik mis, aga sa oleksid kui kevadine õhk, nagu see praegu on. Tööst ei pääse meie keegi ja raskest elust ka mitte, aga meel peaks selle juures olema kui pühapäeval. Ja ta on seda väga läheda inimese seltsis, kes meile armas. Et ka Märt pidi lahkuma! Kõnnin pühapäevil metsaradadel, kus me varem alati kahekesi käisime, ja meelde tulevad laulusõnad:

Tere, mõnigi paik, armas ja kallis mul,
kus ma mõnigi kord õnnega viibisin.

Aga nüüd ma võin ütelda:

Rõõm on põlanud mind.

Vahest ma ütleksin sulle: tule ära! Tule siia, siin on Su õige paik! Aga ma tean, see on võimatu ja kõik jääb nagu on.

Põueke, põueke, tungi sa tuksumist tagasi!

Ma ei julge enam öelda, et Sa mulle kirjutaksid. Näha tahaksin Sind mõnikord nii väga, et või sõidaksin sinna, kus elad, ja vahiksin läbi õueaia, kas ma ei näe Sind seal virgasti talitamas. Põleta see kiri kohe ära, sest Sul on mees ja Sa ei tohi võõra mehe kirja saada ega hoida. Mu südames oled nagu mälestus päikesest, mis on looja läinud, ja asjata ma hüüan laulikuga:

Tule tagasi veel — tagasi tule veel,
õnnis, õnnelik aeg kõige su rõõmuga! —
Silmapilkude vastu
eluaja ma annaksin!
Ela õnnelikumalt kui mina!
Sind mäletab ikka ja alati

Soosaare Juhan.

Kirjuta mulle veel kunagi, sest Sa oled mulle nii armas!

J.

Ta luges kirja mitu korda, oli rahul iseäranis salmidega, mis oli kirjutanud välja väikesest vihikust, kuhu Märt neid oli kogunud suure hulga. Mitmesse kohta oleks olnud veel juurde lisada, aga ridade vahele kirjutamist ei pidanud Juhan sündsaks. Ümbrikule kirjutas ta ainult ühe sõna «Elsa» ja tõmbas sellele kogemata hüüumärgi taha. Selle kraapis ta noaga hoolsasti välja ning hõõrus karvendava koha küünega siledaks. Siis peitis ta kirja põuetasku. Elsalt saadud kirja kõrvale.

XVII

See oli siin jäänud endiselt nõnda, et isa sidus enesele vöö ümber õla, võttis külimitu seemnega ja läks seda mulda viskama. Hitsmed vedas tänavu Miina pika latiga, millel nuiamoodi ots. Andrese hooleks jäi seemne katmine mullaga, kus oli tarvis künda. Äestama saadeti Ann, kes selle üle väga pahandas ja seda Siberi orjuseks nimetas, sest kunagi varem polnud siin naisi ei kündma ega äestama saadetud. Ka rullimine jäi, paraku, tema hooleks.

Juhan ise aga rakendas ühel hommikul vara tugevama hobuse teravasahalise adra ette, võttis kirve kaasa ja läks raiesmaale. Esimesed paar vagu käisid mööda põllu äärt, neid oli kerge ajada, ainult ohakate ja rohu juuri tuli sahal katki kiskuda ja läbi lõigata. Siis aga pidi hobune end sirgu venitama ja lepajuured katkesid visalt. Veel mõni vagu ja sahk oli võsaaluses pinnases kui tugevates köidikutes, mis venisid, aga ei katkenud. Hobune seisatas ja tõmbas hinge, Juhan raius kirvega mõne jämedama juure saha ees läbi, võttis jälle käsipuu ja nõõtas ning vilistas vihaselt. Hobune katkestas kõigest jõust, ader liikus aeglaselt, teosammul, juurikate rebenedes ja naksudes. Iga paari sammu tagant tuli peatuda. Juhan lõi juba kahtlema, kas üldse maksab tappa hobust ja iseennast, kas maksab viita kallist aega, et ajada päevas mõni vagu, mis polnud pealegi vao moodi, vaid pigemini kui seatuhnitud riba! Kus aga võsa oli puhmana kasvanud, sealt tuli tõsta ader üle ja nõnda tekkisidki vaod, mis oli iga kahe-kolme

sammu tagant katkenud paari sammu pikkuselt. Oli ka kive, milledest ühed tõusid rohekashalli looma seljana pinnasest välja; teised leidis saha nina mulla alt, põrgates või ragisedes nende vastu. Tuli käsipuudest kõvasti hoida, et ader püsiks pinnases ja peaks vao suunda; tuli atra tõsta üle kivide ja puhmaaluste, tuli maast välja kiskuda, kui sahad jäid tugevate juurte koesse kinni. Õlad ja käsivarred väsisid Juhanil, ta peatus, pühkis käisega higi, kirus, vandus ja lõi tõsiselt kahtlema, kas tõesti maksab niisugusest maast teha põldu! Kas see tasub vaeva! Kas ei ole isa siiski olnud mõistlik, kui ta pole niisuguste asjadega hakanud jändama!

Aga sealsamas tekkis temas mõte: ükskord on kõik need põllud olnud tiheda ja võib-olla suure metsa all, aga keegi on ometi raiunud metsa ja kündnud esimest korda sööti, vist mitte parema adraga! Kes see siis oli! Eks ometi ka mehe poeg! Ja kui suutis seda keegi esivanemaist, kas tema on neist nõrgem!

Uuesti võttis ta adra käsipuust kinni, pistis saha mulda ja nõõtas hobust.

Andres ise tuli teda keskhommikule kutsuma, paljapäi, särgiväel. Ta peatus vagude otsal, silitas paremaga mõtlikult oma kollaseid rippuvaid kihvu ja, lasknud Juhani katkendliku vaoga läheneda, lausus üsna tõsiselt:

«Armas lellapoeg, jäta see töö! Tapad hobuse ja enda! Kasu ei vähematki! Naprasno!»

Ta kummardus, vaatas saha nina, katsus seda käega ja lisas laitvalt:

«Juba nüri. Pead sepale minema.»

«Olen su siia sulaseks palganud, mitte juhatajaks ega õpetajaks!» lõikas Juhan hobust lahti rakendades teravalt. Aga Andres mõistis, et see on rohkem teeseldud pahameel, ja vastas üsna sõbralikult:

«Mis sa n'd nõnda! Kuigi sa peremees ja mina ori, lellapojad oleme ikka! Ja kõnelda võime ilusti, mitte tülitseda.»

«Kaugel seemendamine on?» päris Juhan vaikselt.

«Küllap see juba läheb!»

Tüli oli sedakorda lõpetatud.

Juhan rassis terve päeva raiesmaal ja leidis õhtul, et musta kael oli hirmsasti hõõrdunud. Ta käskis teisel hommikul Andresel minna sööti kündma, aga vana paatja ruunaga.

Andres kuulas käsku, vastas «karasso!» ja enam mitte sõnagi. Juhan ise viis teise adra sepale teritamiseks ja sõitis edasi rätsepa juurde, kuhu riide juba varem oli viinud. Jõudnud koju õhtupoole, kuulis ta, et Andres juba enne lõunat tulnud sööti kündmast — teine sahanina murdunud üsna kaugelt.

«Kurrat!» lausus Juhan, laskis Andrese kutsuda, käskis tal vaikivalt teritatud adra võtta ja minna jalamaid kündma.

«Kak prikasess!» vastas Andres kuivalt ja hakkas teritatud sahka adrapuule lööma.

Andres kündis õhtuni ja ka järgmise päeva. Aga siis, õhtul koju tulnud, longus peaga, väsinud, ruun käe kõrval, lausus ta Juhanit nähes sõjakalt:

«Dovolna! Homme enam ei lähe! Käed on õlast maas. Ega ma end sandiks või teha!»

«Hea küll! Mina võin enese sandiks teha! Lähen homme ise kündma!» raksas Juhan.

«Sina võid enese sandiks teha — sul on oma koht!» vastas Andres rahulikult. «Palju peremehi on endid sandiks töötanud — oma koha pärast! Sulane enesele niisugust asja lubada ei või! Kes teda toidab?!»

«Küllalt, küllalt!» hüüdis Juhan peremehelikult.

Andres vangutas pead ja läks eemale.

Juhan kündis veel päeva, pidi siis aga katkestama, sest hobuste rinnad olid hõõrdunud. Neile tuli puhkust anda. Haigetele kohtadele tõmmati tugevasti rattamääret kärbeste peletuseks. Hobused lasti päeviti karjamaale, kust nad alles õhtul toodi koju, rehe alla.

Külvitöö oli lõppenud, mindi jälle võsa raiuma, et maad saada tulevase künni jaoks. Aga nüüd töötati vaikides, jonnakalt. Andres istus sagedamini kui ennem kivile ja puhkas vilkat käänates; Juhan lõhkus sel ajal usinamini raiuda kui muidu.

Suvistepühade laupäeval oli alati siit kaski viidud linna. Juhan lootis sellest tänavugi teenida mõne hea rubla. Kolme mehega raiuti sooheinamaal ja padrikus

noori haljaid kaski, naised vedasid need õhtuks enese järel kodu lähedale ja seal laoti nad vankritele.

Andres tahtis juba õhtul koormad kinnigi köita, aga Juhan lausus tõrjuvalt: «Kannatust!» Siis tõi ta toast püssi, andis Andresele, ise võttis tubli malaka ja juhatas, kuhu vaja kaseraiujaid minna varitsema.

«Salaja juurde, kraest kinni, kirves ära!» lisas ta juhatuseks. «Küll homme öösel teeme une tasa.»

«Davai!» sõnus Andres sõjamehelikult, võttis püssi ja läks Loigu poole karjamaale, kus leppade hulgas kasvas noori kaskigi.

Juhan ise suundus sohu, Taga-Saare ja Pikavere vahele. Seal oli palju noort kasepadrikut ja suvistepühade ning jaanipäeva järel võis seal alati laastamise jälgi näha. Oli ka teada, et see on popsi kätetöö, kes elutses Taga-Saare kõrval soos, Jäätmal. Oli veel teada, et Jäätma Madis end tööga ei toida. Mitu korda oli ta juba varguse pärast kinni istunud. Niihästi Pikavere kui ka metsataludele oli ta lausa nuhtluseks.

Juhan istus padrikus mättale ja jäi varsti tukkuma. Ta ärkas noore puu murdmise pragina peale. Väheks vaikis kõik, siis kostis kirvega täksimine ja jälle murti puud. Juhan tõusis, hiilis lähemale ja nägi varsti põõsaste vahelt jändrikku meest küürutamas ning raiumas.

Umbes viie sammu kaugusel käratas Juhan kõigest jõust: «Pea!» ja sööstis malakat tõstes lähemale. Aga võõras kargas pead tõstmata, end küüru tõmmates põõsa taha ja kadus silmist. Juhan jooksis tüki maad, sattus tihnikusse ja peatus varsti. Ta teadis, et see oli Jäätma poiss, ega oleks tahtnudki siin temaga käsitsi kokku minna. Oli ju teisel kirves, temal ainult malakas.

Otsinud neli-viis raiutud kaske, võttis Juhan need enese taha ja vedas padrikust välja.

Andres tuli hiljem palju suurema saagiga. Ta oli tabanud Loigu popsi kõrvalise, kes juba hea hulgakese jaanikaski oli raiunud. Püssiga ähvardades oli ta metsavarga paigale sundinud ja talt kirve võtnud. Ta oli oma saagiga rahul, ladus kased koormale ja ütles, et nendest saadud raha eest ostab kortna viina.

Varsti pärast kesköödlohises kaks koormat noori kaski mööda rööplikku teed Soosaarelt linna poole.

Mehed käisid esiti kõrval, aga jõudnud maanteele, ronisid kaskedele ja lasksid kohati, kus tee siledam, isegi sõrki.

Keskpäevaks olid mõlemad koormad müüdud, mehed kohtusid sissesõiduhoovis, nagu oli kokku kõneldud, ja lugesid vankril vaskraha.

«Tšort paberi, see ju terve kapital!» hüüdis Andres. «Ja sina ei pea ikka Soosaarest lugu!»

Juhan varjas oma rõõmu, luges kohe lellepojale kolm rubla palgaks peole ja veel kümne kase eest viiskümmend kopikat.

«Netu, brat! Selle lähme joome üheskoos maha!» hüüdis Andres.

«Sul aga silmad viltu selle viina poole, jalad kõverad kõrtsi poole!» urises Juhan sõbralikult. Ta oli siiski nõus minema lellepojaga.

Astuti siis lähemasse kõrtsi, istuti õllest ujutatud lauda ja Andres tellis kummalegi kõva napsi, pudeli õlut, heeringat ja saia.

Ümberringi käratses pooljoobnud rahvast. Juhan silmitses seda võõrastavalt ja vargsi.

«Sa ära pane seda tähele!» julgustas teda lellepoeg juba enne joomist hoogu sattudes. «Kirikus võib papp üksi plärada, kõrtsis võib iga mees kõnelda! Hei, kus see viin-õlu viibib, mul jänu kui Jaurami Joosepi hallil hobusel palava päevaga! Skorei, sukin sõn!»

Õlu, viin ja suupiste toodi lauale. Viina viskas Andres üksi. Juhan rüüpas õlut ja hammustas isukalt saia heeringaga, sest täna polnud neist veel kumbki söönud.

«Vaata,» ütles talle Andres, käega raskelt õlale lüües, «sina pead ennast peremeheks, aga seda sa ei ole!»

«Kuidas: ei ole?» küsis Juhan imestades. «Vallamajas öeldi, et ma nagu olla seda.»

«Ee brat! Nad küll ütlesid, aga nad ei teadnud! Nad peaks tulema ja vaatama su tööd ja elu! Su, vaese sunnitöölise elu! Siis nad näeks ja ütleks: ei, ei, Juhan ei ole mitte Soosaare peremees!»

«Aga kes ta siis seal on?»

«Juhan on Soosaare ori! Ori, muud midagi! Terviseks, na sdorovje, vaene poiss!»

Andres jõi klaasi põhjani, hammustas tüki saia ning jätkas südamlikult:

«Vahel on sust põrgu kahju! Jei bogu, päris kahju! Noor, tubli mees, loeb lehte ja raamatut, aga tapab enese tööga ja veel enam muredega!... Ja sa arvad, et oled peremees! Soosaare on sinu peremees, sina tema ori, eluaegne sunnitööline, vaat mis sa oled!»

Juhan ei mõistnud vastata, vahtis rähmasele, õllega leotatud lauale, niisutas huuli klaasist ja lausus viimaks:

«Nii on siis kõik need peremehed sinu arvates orjad?»

«Ja on ka kõik! Nooremad on kergemeelsed, ei pane seda tähele. Aga vanad, need on tuimad, imevad piipu, vahivad enese ette kui härjad mälu mäletsedes, ja niipea kui orjaga sõna kõnelevad, siis annavad kohe tunda, et on peremehed.»

«Lähme!» ütles Juhan järsku ja hüüdis ettekandja, et maksta. Aga Andres ei lasknud sellest kõneldagi ja tasus ise arve.

«Mina olen sinu kõrval vaba mees, prii mees!» ütles ta välja tulles. «Mina olen täna Soosaarel, homme võin mujale minna. Maailm on lahti minu ees. Aga sul on see Soosaare kui veskikivi jalus!»

«Jäta pealegi see jutt! Ostame, mis tarvis, ja aisaotsad kodu poole!» manitses Juhan.

«Tvoja volja!» vastas Andres alistudes. «Domoi, tak domoi!»

XVIII

Kui Juhan järgmisel päeval Liivaku tänavat mööda üles läks, uus ülikond seljas, kamassid viksitud, krae kaelas, kuulis ta juba eemalt neidude heledat sädistust ja poiste naeru. Väravale jõudes nägi ta sinist, valget, roosat, kodukootud halli ja musta õue rohelisel murul päikesepaistel läbisegi liikumas.

Ta ei saanud esiti aru, on see argus või rõõm, mispärast tal süda lõi kõvasti ja käed värisesid, nii et ei teadnud, kuhu neid panna.

Ta võeti vastu hõisete, naljatluste ja pilgetega.

«Soosaare peremees tuli, Maali, Maali! kus sa ometi oled!» hüüdis keegi neidudest.

Juhan poetas enese meeste hulka, et jääda tähelepanematuks.

Katsuti varsti ringmängu korraldada, aga kõik olid veel kärsitud, iga silmapilk tuli uusi võõraid, jamati ja vesteldi niisama.

Tuligi varsti Maali karikakarkollases kleidis, valge siidrätik õlul, kiharad meelekohtadel, roosad kõrvad paljad, juuksepalmikud kukla taga. Ta teretas paljusid kättpidi. Juhanile lausus aga tasa, teiste kuulmata: «Kartsin, et sa ei tulegi.» Ta jumestus ja pöördus kõrvale.

«Teist temasarnast siin ei ole!» mõtles Juhan ja tundis eneses mingi otsuse valmivat. Elsa on läinud — olgu siis Maali!

Tuli vanemaid peremehi naistega, jala ja vedruvankreil. Mehed astusid aeglaselt lähemale, voltivajunud säärsaapad jalas, kodukootud kortsus karvased rõivad seljas, selg väärikalt vimmas. Naised laiades undrukutes, valgetes jakkides, siidrätikud peas, tatsusid raskelt meeste järel. Juhan pingutas end, et olla omas hinges vähegi nende sarnane, iseteadev, tuimavõitu, raskepärane.

Korraga astus väravast õue Mõhu Teodor. Tal oli must rummuga kübar peas, valge lips kurgu all ja valge vest seljas. Kamassid läikisid tal ja käes oli hõbenupuga kepp. Ta võeti vastu aukartliku vaikiva imetlusega. Aga ta ise võttis rummuga kübara peast, keerutas seda laialt ja hüüdis lõbusalt:

«Tere, pidurahvas! Guten taahh! Kuis meil käsi käib?! ... Toredasti? Tere, preilid! ... Vii jeets?»

Ta võttis kohe taskust karbi ja läitis paberossi, visates tiku toreda käeliigutusega eemale. Näinud Maalit, kergitas ta kübarat, lähenes, andis käe ja püüdis vaimukalt naljatleda. Aga Maali pidi varsti talitusele minema.

«Nii et siis täna on siin peen pidu,» lausus Teodor neidude poole pöördudes. «Kihlake end kõik kiiremini, siis on igal pühapäeval lõbusat olemist! Ja siis jätke kihlatud peigmehed, otsige uued ja tehke uued peod!» Naerdi laialt.

«Eks te ka kihla ennast kellegagi,» ütles üks neidudest. «Nagunii juba vanapoiss!»

«Tõepoolest — tore mõte!» hüüdis Teodor. «Olete nõus?... Tuleval pühapäeval!... Ometi üks, kes ka minu peale halastab!... Kutsuge kõik pidule, kes täna siin!»

Aga varsti lisas ta juurde, heites teiste vahelt vaenulise pilgu Juhanile, keda juba varem oli märganud. «Igaühte siiski kutsuda ei maksa!... Ikka tarvis valida! Pikavere rahvast me tunneme. Aga mis mujalt tuleb, on kahtlane tõug!»

Ta pööris põlglikult selja sinnapoole, kus seisis Juhan.

Vanem õde toredas rohelises siidkleidis, roosa siidsall õlul, tuli kutsuma lauda. Maali käis tema kaasas. Kutsuti vanemaid peremehi ja kaalukamaid perepoegi, sekka vanemaid peretütreid ja perenaisi. Juhanile ütles Maali ise: «Tule!»

Aga Teodor lõi Maalile käe kaenla alla ja tõmbas ta ühes enesega. Juhan pidi seda nähes juba jääma õue, aga võitis enese ja astus ühes peremeestega sisse.

Tagakambris oli kaetud suur laud, enam kui tosinale inimesele. Ühte laua otsa istus mõrsja oma peigmehega, kes oli paksuvõitu, lihava punetava näoga, palja peaga keskealine mees, peaaegu härra. Tal pidi olema kaks maja ning kahehobuse voorimehe värk. Teisel pool laua otsas istus Liivaku peremees perenaisega. Juhan sattus otse Teodori ja Maali vastu ega mõistnud esiti enesele võtta õiget näoilmet.

Langeti kohe robinal söökidele ja kõneldi ühtlasi läbisegi. Juhani kõrval istus ühel pool Tuule Annus, teisel pool tema tütar Jetta, kes oli enese ise kehitanud siia ja kes hakkas oma naabriga kohe vestlema.

Juhan katsus lõbusalt vastata, aga kuulas pinevusega, mis kõneldi teispool lauda.

«Luba, et joon kõige kenama neiu terviseks ja löön temaga klaasi kokku. Tudengid ütlevad selle juures: proosit!» seletas Teodor ja hoidis punase viina klaasi käes. Ka Maali võttis klaasi ja nüüd sündis, mida Juhan oli kartnud: Maali pöördus tõstetud klaasiga Juhani poole ja hüüdis südamlikult: «Terviseks, Soosaare Juhan!»

Teodor lõikas vihase näo, venitas ägedalt pahemat

vurru ja lausus siis Maalile: «Mõni inimene peaks hoopis mujal istuma kui siin!»

Aga Maali ei pannud seda tähele, rüüpas sõõmukese klaasist ja hakkas köhima. Teodor viskas oma klaasi kummuli suule, käänas tähtsalt vurrusid ja hakkas siis Maali vastu laskudes seletama, kuidas ta hiljuti metsahärraga purjutanud.

Tuule peremees vestles Juhaniga ilmadest, mis juba mõnda aega kuivad ja siin järsult-veerjatel põldudel üsna häda tegevat. Ta kallas atsissinat klaasidesse, lõi Juhaniga kokku, jõi ja pistis selle peale tubli tüki sülti suhu. Jetta kasutas seda hetke ja hakkas Soosaare elust pärima. Juhan vastas talle hapumeelselt, süües isuta ja juues januta. Ta kuulas seda, mis kõneldakse teisel pool lauda.

Teodor jutustas Maalile juba oma seiklusist tudengitega. Eks astunud linnas kord õhtu poole, kui kõik asjad korras, kuhugi peenemasse trahterisse. «Kelnerid kohe vastas, võtavad mul mantli ja kübara, küsivad aina, kuhu härrad soovivad istuda ja mida juua, kas rootveini, pomerantsi või nalivkat. Eks toogu siis rootveini, aga kõige parem sort, ütlen mina. Toovadki midagi, tore silt pudelil, kork kinni pitseeritud. Ma loen silti — arvasid, et ma võõrast keelt ei mõista — loen ja ütlen neile puhtas saksa keeles: «Was denken Sie? Denken Sie wohl, dass ich ein einfacher Bauer bin?!» Nemad kohe: «Entschuldigen Sie, Herr Baron!» ja kummardavad sügavasti. Ma ütlesin neile siis, et toogu nad mulle head veini, aga mitte niisugust solki, mida mu kutsar ka ei joo! Mul oligi sulane kutsariks... Toodi siis päris eht reinveini ehk sampanjeri. Istusin seal omaette ja rüüpasin veini, lugesin saksa keele ajalehte. Eks teise laua ääres joob trobikond tudengeid, värvimütsid peas, laulavad oma laule. Panid mind varsti tähele, üks tõusis üles, tuli kummardas ja teretas, muidugi kõik saksa keeles: «Entschuldigen Sie, Herr Baron,» et kas ma võiks seda au teha ja nende lauda tulla. Ma esiti ei hoolinud, aga pärast mõtlesin järele: olgu pealegi! Teeme natuke nalja! Nad arvavad, et üksi mõistavad peeni kombeid. Istun nende lauda — nad pakuvad oma viina. Lööme klaasid kokku — juuakse

minu terviseks: proosit, Herr Baron! Ma joon klaasi tühjaks, kärsutan huuli — nad said kohe aru, et ma peenemate jookidega harjunud. Kallasin siis neile omast pudelist reinveini — nad jõid, ja siis oleks sa pidanud nende nägusid nägema! Tellisin veel mitu pudelit, laulsime üheskoos tudengilaulusid, ma nöökisin neid — nad kõik hirmus aupaklikud, aina: Herr Baron! Herr Baron! Tulin viimaks ära, — nad kõik kui sõbrad, ei raatsi kuidagi tulema lasta! Kelnerid kummardasid sügavasti, aina: «Auf Wiedersehn, Herr Baron!» — Ja eks ole: iga inimene on sama hea kui parun, kui ta mõistab ennast nõnda pidada, kui ta mõistab kõnelda nagu tarvis ja kui ta peeni kombeid tunneb?! Jootraha andsin neile enam kui mõni parun.»

«Meie oleme siiski talupojad,» arvas Maali, nähtavasti igavust tundes. Ja siis Juhani poole pöördudes:

«Mis sa arvad, sa ka nagu rohkem lugenud ja teadja: eks me ole talupojad ja jääme selleks?»

«Mõni püüab siiski saksik olla,» vastas Juhan üsna rahulikult, aga huuled värisesid tal.

«Ei sellest tule midagi!» äigas Tuule-vana, kes Teodori praalimise lõppu ja Maali-Juhani kahekõnet kuulnud. Mõned naersid Juhani kasuks.

Teodor otse kargles oma istmel ja õgis silmiga Juhanit.

Tuule-vana, kes Teodori hooplemise lõppu kuulnud ja kes teda üsna hästi tundis, küsis salakavalalt:

«Kui kalliks sul see joomine siis nende tudengitega läks?»

«See joomine?!» osatas Teodor, sealtpoolt rünnakut ootamata. «Nad ei lasknud mul kopikatki maksta! Olin nende külaline ja auvõõras!»

«Nõnda on väga peen lakkuda,» lausus Juhan omaette, nõnda et ainult Jetta tema kõrval seda kuulis.

«Mis ta seal ütles?» küsis Teodor käratades.

«Ta ütles: nõnda on peen lakkuda,» vastas Jetta ja naeris heameele pärast.

«Kas sa tead, mis tähendab fein?» räuskas nüüd Teodor kõigist üle. «Kas sa tead, mis tähendab jebildet?... Tead, mis tähendab lekk m...?»

«Ei ole saksa keelt õppinud, ei tea!» vastas Juhan ja

otsis ümber vaadates kõigilt toetust, kes ei mõistnud seda keelt.

«Ega meist keegi tea, mis need sõnad tähendavad,» lausus Tuule-vana üsna kaaluvalt.

«Ärgend tülitsema hakake!» manitses Liivaku peremees ja kallas atsissinat klaasidesse. «Parem joome ja andku jumal kõigile tervit.»

«Aga kui üks harimata inimene arvab, et ta on tark,» ulgus Teodor haavunult, «siis. . .»

«Siis armastab ta hirmsasti praalida!» viskas Juhan naerdes vahele.

Teodor haaras pooltühja veinipudeli, aga Maali surus ta käe lauale.

«Kas sul veel mõni niisuke joomiselugu on?» küsis Teodori parempoolne naaber, Kassi Otto.

«Niisuke lugu, kus ei tule enesel arvet maksa,» solvas Juhan ja jõi oma veiniklaasi tühjaks, vaadates Maalile silma.

«Kurrat!» karjus Teodor ja sööstis istmelt. Naised kiljusid, mehed naersid ja manitsesid rahule. Maali hoidis Teodori ühest käest, Kassi Otto teisest.

«Ma ei istu lauas, ei taha istu niisuguste harimata inimestega!» karjus Teodor.

«Eks me kõik ole harimata inimesed,» vastas nüüd Jetta. «Istu aga maha, söö-joo edasi. Maksa ei tule siin midagi!»

Teodor istus toolile, süütas paberossi, pöördus Maali poole ja hakkas temale midagi tasakesi jutustama, kära vaikis. Ainult nõnda palju juhtus Juhan veel Teodori sõnust kuulma: «Mul tuli midagi meelde, oodaku aga!» See kostis üsna ähvardavalt.

Kui nüüd Maali peaks selle praalija vastu liialt lahke olema, arutas Juhan iseeneses, olles joonud paar klaasi veini, siis ütlen ma: käigu kus kurat ja — Tuule Jetta ei ole mulle sugugi halb paar! Kaasavara vahest suuremgi! Rukkililllsinised silmad on Jettal ja nii kenad tedretähed ja muud tähnid näol. Tubli perenaine saaks temast siiski ja hea naine, kaugelt vähenõudlikum kui Maali!

Tõusti lauast, kui peigmeest ja mõrsjat elada oli lastud. Teodori kuuldi ütlevat, et ta kõnegi oleks pidanud, aga niisuguses seltskonnas — ei!

Õues pääses Juhan Maali lähedale ja küsis üsna tõsiselt:

«Kas sa siis sellega hakkad seltsima? . . . Tead isegi, ta oli Märdile kõige vastikum. . .»

Aga Maali oli pidukärast hajameelne, naeratas kelmikalt ja vastas Juhani kätt puudutades:

«Teine kord, eks ole, siis kõneleme kõigest!»

«Teine kord, võib olla, pole enam himu kõnelda,» lausus Juhan pahameelt varjates.

«Siis jääbki siinilmas kõnelemata!» hüüdis Maali vallatult ja jooksis siidkleidi sahisedes minema.

Juhan astus söönud peremeeste järel marjaaeda. Muist istusid ainsale pingile, teised sirutasid end sinnasamasse rohule. Hakati piipu seadma ja vestlema.

«Kuidas seal Soosaarel siis läheb ka?» päris Tuulevana ja kõigi pilgud pöördusid Juhani poole. Raske oli tal aeglaselt, väärikalt, vana peremehe kombel vastata. Aga ta võttis end kokku ja, teeseldes ükskõiksust, lausus rohulatva närides:

«Eks esiotsa ole rahmeldamist küll. Põldu vaja juurde harida, heinamaad laastata, sood kraavitada.»

Sellega oldi päri, et see pole kerge, aga et see siiski üsna tarvilik, seda arvati ka.

«Näe, tema tahab meie järvegi kuivaks lasta,» sõnas Liivaku-vana, kes pingil istudes imes oma portselankabaga piipu, nii et see lurises. «Hakatakse kraavi kaevama. Hakkavad veed liikuma. Ikka alla Emajõe poole.»

«Või ma seda üksi — Pikavere peremehed aitavad,» seletas Juhan. «Saadame väikese Umbjärve merre.»

«Kas ta sellepärast merre läheb?» kahtles Kassi Otto ja Juhanil tuli seletada, isegi pingi ette liivale joonistada, kustkaudu, mööda keerukaid teid selle väikese järve vesi võib sattuda Atlandi ookeani. Mõnedki peremehed kõngutasid kaheldes pead.

Päike paistis läbi harvade õunapuude lehestiku, mesilased sumisesid, kimalased pinisesid, mehed mõnulesid ja Juhan tundis rohul lebades, et tal on siin hea olla.

Õuest tuli Liivaku Oskar, üsna lõbusas tujus, nähtavasti veini rüübanud, tasakesi polkat vilistades.

«Kuidas seal ka läheb?» küsis isa hoolikalt. «Teine laud juba söönud?»

«Söönud! Söönud ja joonud!» vastas poeg naljaka tähtsusega. «Teodor istus jällegi lauas — oo, te oleksite pidanud kuulma, mis ta seal kõik jutustas! Väga lõbusad lood! Ja viimaks. . .»

«Hoopleb ja praalib!» muud midagi, lisas Tuule-vana. «See tema komme alati olnud!»

«Sa, Juhan, oleksid pidanud kuulma!» jätkas Oskar rohule istudes.

«Noh? Mis siis mina?» päris Juhan halba aimates. Oskar jätkas ja mitte just kahjurõõmuta.

«Teodor pidas kõne; tõusis püsti ja kõneles ausast meelest, kaastundmusest, toorusest ja kõigest ei tea millest. Siis seletas, et sa, Juhan, olla oma isa käest koha vägisi ära võtnud, või kavala kauba ja petise tööga enese kätte kiskunud; et Soosaare vana olla nüüd poolnäljas. Võttis kohe taskust rohelise, pani taldrikule ja palus, et teised ka annetaks.»

«See on kurat teab mis!» raksas Juhan istuli kiskudes.

«Noh, kas andsid teised ka?» küsis Tuule oma, asja naljana võttes.

«Mõni andis viis kopikat,» vastas Oskar.

«Seda tempu ei kingi ma talle siiski!» ähvardas Juhan.

«Ega maksa tänast pidu rikkuda,» tähendas Oskar üsna laitvalt.

«Aga tema võib siin rumalat nalja teha — pealegi tagaselja! Silme ees ei julge! Närakas niisugune!» kirus Juhan.

«Olgu nüüd pealegi! . . . Mis tast tähele panna!» manitses Liivaku-vana. «Egas ta ole nagu teised.»

Juhan rahustus näiliselt, aga tundis, et ta siin enam ei taha ega saa olla. Kui siis mõni peremeestest õue läks, tõusis Juhangi ja kõndis järele, nagu poleks juhtunud midagi. Ta kuulis kaugelt Teodori laia räuskamist, ei otsinud aga kokkupuudet, sest siin ei tohtinud ta pidu rikkuda. Olgu! Üks teine kord ja teises kohas!

Kohates ringmängu saginas Maalit, sosistas talle Juhan, naeratadagi katsudes:

«Tuleval laupäeval, hilja õhtul — tule järve äärde, karjamaale, kuhjalava juurde. On sulle paljugi öelda.»

«Tuleval?... Oh ei!» vastas Maali kelmikalt naeratades.

«Siis ületuleval?»

«Parem veel üks nädal edasi,» naljatas Maali.

Lähedale poole ööni jäi Juhan pidule, püüdes näidata, et tal siin pole viga, et Teodori-sarnase albi tembud tema meeleolu ei riku. Aga ammu oleks ta siit läinud, rikutud oli see päev tal täiesti! Aida ees, üsna hämaras, kohtas ta tulema hakates Jettat, kes talle nii anduvalt otsa vaatas. Juhan võttis tal ümbert kinni ja suudles, isegi teadmata, mis teeb. Siis ruttas ta vargsi väravast välja, tänavat mööda alla, sõimates iseennast nurjatuks, kirudes Teodorit, äiates viimaks käega, nagu oleks elu läinud lootusetult segi, teiste ja enese süü pärast.

XIX

Soo oli küllalt tahenenud. Juhan käis pühapäeviti kraavikaevajaid otsimas. Kui see nüüd varsti algaks, ehk jõuaks veel sügiseks tööga lõpule, saadaks veed liikuma.

Ta leidis varsti vana kraavimeistri, aga see oli juba töödega koormatud. Alles jaanipäeva paiku, siis lubas tulla ja järve äärest peale hakata.

Külvitööd lõppesid, heinateoni jäi aega. Juhan saatis pere jälle põlluäärt laastama, ise aga jätkas uudismaa või nagu seal öeldi: söödi kündmist. Hobuste rinnad ja kaelad olid nüüd hoitud hoolsasti, rangid seestpoolt pehmelt kaetud. Juhan laskis kündes vahel hobusel puhata, istus ise kivile ja silus käsivarsi ning õlgu. Kümme vakamaad põldu kisub ta sel suvel võsa, noore metsa ja padriku alt välja! See oli tal kavas, sellest ei tahtnud ta jätta jalatäitki maha.

Andres manitses ja noomis teda vahetevahel otse südamlikult:

«Mis sa n'd nõnda!... Tapad enese enneaegu!... Oled alles noor, nainegi võtmata! Künna iga aasta paar vakamaad — jätkub sulle ja su lastele! Aga nõnda end venitada ja murda — net, brat, see ei lähe!»

Ja ta raputas väga laitvalt pead.

Aga ta ise ei olnud vähem murtud alalise küürutamise, raiumise ja juurimisega. Harva võttis ta õhtul harmoonika kätte, tõmbas mõne korra lõõtsa, katsus sõrmilisi ja pani jälle pilli kõrvale Ennu suureks kurvastuseks, kes alati nii meelsasti kuulas.

Juhan laskis enesele Kustal ja Ennul tuua aeg-ajalt sookaskedelt oksi ja katsus näpuvahel lehti: kas need ikka veel on noored ja vaigused. Viimaks, kui need ei hakanud enam sugugi näppude külge, käskis ta perel jätta võsa ning noormetsa laastamise, võtta teravad noad ja minna vihtadeks oksi lõikuma.

Ennemgi oli siin igal suvel tehtud vihtu ja veetud koormatena linna. Oli igaüks teinud endale (alates kümneaastasest Kustast), lugenud paarid, köitnud need kümnekaupa kubudesse ja saatnud ühises koormas linna. Igaüks oli sel kombel, söömavaheaegu, õhtuid ja pühapäevigi kasutades, teeninud enesele eraraha: õed ehete ostmiseks, Juhan ja Märt raamatute ja ajalehe jaoks, Kusta liigendnoa või siidkaelaräti muretsemiseks. Vihmastel päevadel ja suuremate tööde vaheaegadel mindi kogu perega metsa, kanti suured seljatäied oksi rehe alla, köideti pajuniintega vihtadeks, laoti lattidele ning redelitele kuivama ja köideti viimaks kubudesse koormasse panekuks. Sel kombel, perega tehtud vihtade raha läks isa kätte, talu asjade õiendamiseks. Tehti teisteski metsataludes vihtu, aga kellelgi ei olnud nii rohkesti noort kasemetsa ja kuskilt ei veerenud nii rohkesti rohelisi koormaid linna saunade ette kui Soosaarelt.

Juhan viskas kogu oma pere nüüd vihategemisele. Seda polnud ennem nähtud. Ennem oli olnud see vaheajatööks. Juba oli ta arvutanud, kui palju saab kümnest, viieteistkümnest või kahekümnest koormast. Raha oli tarvis, raha oli kisendavalt tarvis! Kevadine rendiosa oli veel vallamajja viimata. Saksamaa ader vaja osta, kahe ahtra lehmakondi asemele vaja osta piimaandjad, kümmet väiksemat asja vaja õiendada, võlgu on linnapoodides ja maal rätsepale, sepale ja teistele. Osagi katsub ta nüüd varsti tasuda, siis vaadatakse temale hoopis teisiti, ta võib teinekordki võlgu teha.

Mitu päeva voorisid küürus inimesed suurte roheliste

seljatäitega alt soo poolt padrikust ja noormetsast rehe alla, kus ema ja haiglase käega Leena oksakesi isa kistud pajuniintega väledasti vihtadeks köitsid. Siis olid kõik õrred rehe lao all, kõik laopealsed, pennid, redelid ja roovid kuivavaid rohelisi vihapaarisid nii täis, et uusi ei võinud enam teha.

«Pastoi, brat!» ütles Andres. «Laastad metsa sedaviisi, teed talle liiga!»

«See metsapadrik on meile küllalt liiga teinud!» vastas Juhan. «Siiski, homme minge jälle võsa juurelt raiuma. Mul pole muidu viimaks midagi künda!»

«Tapad enese ja hobused, muud midagi!» ennustas lellepoeg osavõtlikult.

See ennustus läks osalt täide juba järgmisel päeval. Juhan tuli keskhommikul ilma kutsumata koju, üsna vara, norus peaga hobune käe kõrval.

«Must väsinud või?» küsis Miina neid õues kohates.

«Mina väsisin enne,» vastas Juhan mõrult. «Parem käsi nagu õlast ära või mis tal on. Ei lase enam atra tõsta — otsekui lõikab. Eks Andres lähe. . .»

«On ka üks inimese tapmine — niisugune töö!» lausus Miina osavõtlikult.

«Keegi peab selle siiski tegema!» kurjustas Juhan.

Veel enne söömaaega mudis Miina hulga aega venna haiget õlga, voolis käsivart ja pihtu, mis olid üpris valusad ja paistetanud.

Juhani «väsimus» läks Andrese kõrvu, kes lõunalaual hakkas kõnelema kellestki noormehest Poolamaal. See noormees olnud äkilises meeles vennatapmise pärast mõni aasta Siberis sunnitööl. «Ütles — ei ole vigagi olnud. Tööd venitatud teha pikkamisi, vist nõnda, nagu meie isad teol käies. Peaasi, et inimene ennast aegamööda liigutanud,» jutustas lellepoeg mürgise ilmega.

«Eks siis mine sunnitööle!» solvas Juhan ja katsus naerda.

«Olengi sunnitööl, mis seal veel minna!» vastas Andres.

Miina katsus midagi lepitavalt öelda:

«Egas siin tarvitse hingpuhult! . . . On raske, võib ka aegamööda, nii kuidas keegi suudab.»

Aga Andres ei pannud seda tähelegi, vaid jätkas, mürgiselt:

«On mul kui orjal käsi õlast ära, nagu Juhanil — kes mind toidab?!... Pean minema valla peale kerjama, sandikott käes! Kohta mul ei ole! Nagu sul!»

«Mis te nüüd hakkate tülitsema!» manitses ema üsna kaeblikult.

Rüübiti vaikides suppi, otsiti kausipõhjast kartulilipse ja tangu, tõrjuti rasvavinnud hoolsasti kõrvale. Silkudel käänati näppude vahel pea, kisti sooled ja niisk välja, visati taldrikule ja hammustati siis hõbedasoomuselist soolast leiva kõrvale.

Pärast söömist õue minnes lausus Juhan Andresele vaikselt, lepitavalt:

«Eks sa tee, kudas jõuad. Raskevõitu see kündmine on.»

Andres ei vastanud sõnagi. Puhanud pool tundi, läks ta sööti kündma.

Juhan õiendas sel päeval koduseid asju, aga siis vedas kolm päeva järgemööda vihtu linna.

Kolmandal päeval tuli ta linnast puhtaks aetud lõuaga, juuksed lühikeseks pöetud ja korralikult püsti soetud, uus pruun kaabu peas.

«Sa just nagu kosjapoiss täna,» lausus Andres kuivalt, peaaegu ükskõikselt naljatledes, kui tuli õue vastu, et hobune eest lahti rakendada. Ta ei olnud enam pahane, ammugi mitte vaenulik, aga väsinud ja nagu pettunud millestki.

«Eks või ka olla,» vastas Juhan.

«Ohoo!» hüüdis Andres, nähes karsi taga adrakäsipuid. «See jo puha Saksamaa värk! No, brat, sa ei jää enam sugugi taha teistest peremeestest!»

«Kas ma siis ees neist millegi poolest ei ole?!» hooples Juhan naljatades ja aitas halja läikiva teraga, laia tiivaga adra vankrilt maha tõsta.

Et oli lõunavaheaeg ja kõik kodus, siis tuldi kogu perega vaatama uut riistapuud, katsuti seda käsipuist ja silitati käega läikivat tera.

Isa tuli ka, vaatas, ohkas korra, ei lausunud aga sõnagi.

«Lõikab mätta kui lindi,» sõnas Andres. «Aga selleks peab põld olema — kivi ja kännuta!»

«Eks me kesakünnil proovi,» ütles Juhan.

Andres sai mõne rubla, isa tubakat ja kortna viina, Enn saia ja raamatu «Maa ja mere pildid» esimese ande Kusta abil lugemiseks. Et ka õdede eravihtu oli olnud koormates, siis sai igaüks oma raha.

Oli kolmas laupäev kihluspidust Liivakul ja Juhan läks õhtul hilja Umbjärve otsa männikusse. Ta istus mättale ja tundis suurt väsimust. Kolm korda järjestikku oli ta tõusnud kesköö l.

Ees oli järv, soo pool halja osjaga kaetud, Pikavere pool ja eemal kui tuhmhall peegel, ümbritsetud roheliste põõsastega ja hõredate noorte mändidega. Liivaku karjamaa-äärne järve kallas oli lage, ainult mõne harva sanglepapõõsaga.

Juhan vahtis osjavälja ning tuhmhalli peeglit, nagu ta seda teiselt poolt küljest ennem oli vahtinud sagedasti, ja rahunes pikkamisi. Tappev söödikünd, võsalaastamine, vihategu ja -vedu, sõnelused Andresega ja kogu Soosaare muredepesa tõmbus eemale. Silme ette tuli Märt, kellega teisel pool järve sagedasti karjapõlvest saadik kõnnitud, kellega järvel sõutud ja unistatud. Meelde tuli Elsa, kellele oleks praegu tahtnud kaevata eluraskusi. Sagedasti pöördus aga pea vasemale, et vaadata Liivaku tänavale, kas sealt ei tule juba Maali kergel sammul, valge rätik õlul. Kas ta üldse tuleb? Tookord vastas ta vallatledes, naerdes, naljatledes. Hellitatud on ta austajaist ega haara kellestki kui uppuja osjavarrest kinni, nagu nii mitmed teised peretütred, kui neile sõbralikult läheneda. Ei ole ta nagu Jetta, kes suudluse eest tänulikult vaatab silma!

Mis ütleb ta täna Maalile? On nagu vara veel, enne kui on ununenud Elsa, suudelda teda ja öelda anudes: «Saa minu omaks!» Aga muidu võib ta kergesti langeda mõne teise käte vahele!

Pardid sulistasid osjastikus. Teises ääres tõusis neid väike parv lendu ja tegi sõõri ümber järve, möödudes Juhanist üsna lähedalt. Eemal, rabamännikus häälitses mingi soolind. Pikavere teelt kuuldus juba harmoonika

kaeblikku lõõtsumist. Liivaku tänaval ei olnud kedagi näha.

Sel kombel võib tekkida Maali järele terav igatsuski, leidis Juhan. Ja on ta lähedal, siis on raske hoiduda talle veel enam lähenemast. Hoopis teine asi oli Elsa! Ta põletas ära kõik himud, jäi järele ainult igatsus, suur igatsus! ... Kui nüüd aga see Teodor ei ole vahepeal Liivaku lakkadesse või aitadesse enesele teed leidnud?! Muidugi, Maali temast ei hooli, ei salligi teda. Aga ta tungib igale poole ja raske on kellelgi tema eest pääseda.

Tänavat mööda tuli keegi, aga ei olnud õlgade ümber valget rätti. Juhan unustas kõik ja vahtis kahe roikaist aia vahele, kus tume kogu liikus, pikkamisi allapoole tulles, vahel peatudes. Avati aiamulk karjamaa ääres — nüüd nägi Juhan selgesti halli õlule võetud suurrätti ja tuhme juukseid, rõõska nägu — see oli Maali!

Juhan otsis rutusti sõnu, millega teda kohata.

Maali tuli aeglaselt, hüpeldes ühelt mättalt teisele, ümisedes enese-ette laulu, seisatades vahetevahel ja jälgides pardiparve lendu järve kohal. Jõudnud viimaks männiku äärde, ehmus ta Juhanit nähes ja lausus, nagu näeks teda ootamatult:

«Sina siin? Oled jahil või? ...»

Juhan tõmbas ta kättpidi mändide alla.

«Oi, mul on vähe aega!» kaebas Maali. «Talitused jäid pooleli.»

«Mis talitused nüüd veel on!» sõnas Juhan.

«Egas talitused ole üksi!» kaebas Maali.

Juhan mõistis, et see on öeldud niisama.

Nad istusid mättale, külg külje vastu, noorte mändide varju.

«Kas sul külm ei ole? Õhk on siin jahe ja niiske?» küsis Maali.

«Eks anna siis oma suurrätikut mulle ka,» vastas Juhan.

Nad võtsid suurrätiku üle mõlema õlgade.

«Kui Märt oleks elanud praegu!» lausus neiu kerge ohkega.

«Nagu pool mu enese südamest läks temaga hauda,»

ütles Juhan. «Kui aga mõtlen kainemalt, siis leian, et ta pääses õigel ajal.»

«Pääses?» küsis Maali, hoides oma suu ja põse Juhani omale väga lähedal.

«Pääses raskest tööst.»

«Aga meie ometi kõik teeme seda!»

«Meil, Soosaarel, on see raskem kui mujal. Sa ei tea! Sul pole aimu! Iseäranis Soosaare meestel. Isa on enese ära katkestanud, põeb seest. Mul praegu käsi õlast ära — söödikündmise pärast.»

«See on ju kole!» hüüdis Maali.

Juhan leidis isegi, et asja liiga tumedalt oli kirjeldanud ja sellega Maalit Soosaarest, võib-olla ka iseenesest eemale peletanud. Seepärast lisas ta pehmendavalt:

«See on, jah, meestel nõnda, natuke raske. Aga pole viga. Pärastpoole läheb kergemaks.»

«Eks ta oleks võinud mujale minna. Või ka linna,» arvas Maali.

«Ta oli nõrga luuga, peenike ja kõhn. Parem, et suri. Sina oleks teda ka piinanud.»

«Mina oleks teda piinanud?!» hüüahtas Maali.

«Kas sa oleks talle läinud — vaesele poisile? Või koguni võõra teenijale?»

Maali pööris näo kõrvale, vahtis üle järve ja ütles üsna avameelselt:

«Ega vist ei oleks... Isa poleks lubanudki!... Aga me oleks võinud teineteist siiski armastada...» Viimased sõnad oli Maali öelnud üsna tasa, vahtides enese ette samblasse.

«Kui kaua?»

«Senikaua kui... Senikaua kui teine meist oleks abiellu astunud.»

«Kellegi teisega?»

«Kui see nõnda oleks pidanud olema...»

Juhan ei mõistnud õieti, kunas ja miks see oleks pidanud nii olema, aga ta tundis rammestavat soojust eneses ja kõrvus kohises. Järsku tuli tal mõte: armastada Maalit nõnda kaua kui... kui see nii peab olema! Ta ise ei saa naist niipea võtta — olgu siis nii! Kellelegi teisele ta praegu Maalit ka ei raatsiks anda. Ei raatsiks!

Ta vaatles neidu kõrvalt. Nina oli Maalil pisut ettepoole tungiv, õige, huuled lühemad, lihavamad, värvikamad kui Elsal, aga selle-eest kõnelesid nad vallatult ja palju enam. Põskedel oli enam värvi ja suunurkade kohal lohukesed, silmade pilk oli erk. Otsaesine oli kõrgem ja ümaram kui Elsal. Maali uimastas, Elsa mõjus valgustavalt, seletavalt.

Juhan pani neiule käed kaela ümber, tõmbas pea enese ligi ja suudles mitu korda suule.

Siis vallandas ta käed ja sõna lausumata vahtisid mõlemad enese ette kui süüdlased lapsed.

«Kas sa kardad rasket tööd?» küsis viimaks Juhan.

«Miks sa seda küsid?»

«Niisama, muidu.»

«Raske töö tuleb ka ära teha.»

«Hea küll. See on nii... Kas sa tahaks mõni aasta oodata?»

«Mis asja?» teeskles Maali arusaamatust ja vaatas Juhanile üllatatult silmi.

«Kas sa mind tahaks oodata?» küsis Juhan.

Maali jumestus, vahtis osjastikku ja sosistas siis käega osutades:

«Vaata, kui lähedal pardid!»

Juhan võttis sirutatud käe, pani oma põlvele ja silitas.

«Oleksid nõus mind ootama?» küsis ta uuesti.

«Ma lähen oodates vanaks,» vastas nüüd Maali põiklevalt.

«Selle pärast võiksid viisteist aastat oodata!»

Jälgiti pardipaari tiirlemist järve kohal, tekkis vaikus. Maali vabastas käe, Juhan toetas küünarnukid põlvedele, lõua pihkudele.

«Kudas see Mõhu Teodor sulle...?» küsis ta viimaks.

«Teodor!... Kas ma teda kunagi olen sallinud!» pahandas Maali, aga lisas varsti üsna tasa: «Ta koputas ühel õhtul hulga aega aidaukse taga, et ma teeks lahti!»

«Tegid lahti?»

«Temale?!... Ei mõtlegi!»

«Kui mina koputaks?»

«Mis sul meelde tuleb! Kära läheks kogu külas kohe laiale!»

Juhan luges sellest kõigest, et võiks tulla.

«Aga kui keegi ei näeks?» küsis ta kiusates.

«Jätame selle jutu!» vastas Maali teeseldud pahameelega.

Juhan saatis neiu tänava väravani ja katsus järgmist kohtamist määrata. Maali lubas põigeldes kolme nädala pärast tulla. Lahkuti segaste tunnetega, suruti lühidalt kätt. Juhan tundis, et on mõtlematut kõnelnud. Ta leidis nüüd, et oleks pidanud olema hoopis teisiti, kõnelema hoopis midagi muud.

Elsa tuli talle korraga meelde. Hulgaks ajaks oli ta unustanud oma suure, puhta armu! Elsa ees tundis ta tänase õhtu pärast häbi.

XX

Järve mahalaskmine ja sellega ühes kogu soo tahendamine, selle muutmine kõlblikuks heinamaaks, võib-olla kaugemas tulevikus isegi põlluks, algas üsna vaikselt ja kõigile tähelepanematult. Juhan ei mõistnud sündmust kuidagi tähistada ega juhtida sellele suuremat tähelepanu. Tuli ühel keskhommiku ajal suurte mustade vurrudega mees, lai vana kaabu peas, säärsaapad jalas, kaks labidat õlal, nende küljes selja taga pamp. Ta laskis enesele lännikuga piima anda, leiba ja võid ka, öeldes, et sööb töö juures, kui tunneb nälga. Ööseks sai luba laudalakka magama tulla.

Juhani ja Ennuga üheskoos mindi siis järve äärde, juba varem põõsastest läbiaetud sihi otsale. Pandi seal asjad maha ja vaadati üle järve Pikavere poole. Talud näisid seal viljapõldude vahel rohelistes aedades tukkuvat.

Peaks Maali seda nägema! mõtles Juhan Liivaku õue vaadates. Aga ei liikunud seal peale sigade kedagi.

«Pane tähele, Enn,» ütles ta siis vennakesele, «täna algab siin suur töö. Pea seda meeles, kui tuled siia, ütleme, poolesaja või kuue-, seitsmekümne aasta pärast. Õpi sellest: kõik suured asjad algavad väikselt.»

Kraavilõikaja, kes oli süüdanud piibu, lisas mõnusalt popsides:

«Näe, suure puu idulehed tulevad maa seest — just

kui rohulibled! Aga saja aasta pärast on tüvi, et ei ulata sülega ümber võtma!»

Löödi vaiad maasse ja tõmmati nende külge nöörid. Järve ja kraavi suu vahele jäeti süld maad terveks, et vesi ei imbuks enneaegu läbi ega segaks tööd. Labidas lõikas maasse.

Andres kündis veel mõned päevad, aga siis tuli ta ühel õhtul, väsinud hobune käe kõrval, väravast õue ja, kohates Juhanit, lausus talle kurva sõbralikkusega:

«Armas lellapoeg, homme ma enam ei künna! Hotj ubei, löö maha, aga ei künna! Ära pahanda — minu tervis ja jõud ei löö vastu! Võta mõni teine — jaanipäeval lähen minema! Netsevo delatj! Otsi mõni teine.»

Juhan oli sellest otse kohkunud. Ta ei lausunud poolt sõnagi. Ta kehitas oma paremat õlga — see oli veel üsna valus. Kust võtta järsku teine! Kallist aega läheb aga raisku!

Künd jäi seisku. Hakati heina niitma, oldi sõnakehv, kõneldi hädalisist asjust tasa. Midagi suurt, mis oli võetud ette, oli nurja läinud, kõigil oli sellest nagu häbi. Juhan hoidus teistest eemale, katsus söömagi tulla pärast teisi. Sagedasti käis kodust ära, otsimas Andrese asemele sulast. Oma käikudest ei kõnelnud ta kellelegi sõna. Aga varsti oli kuulda, et ta kedagi leidnud.

Jaanilaupäevaks raiuti jälle kaks suurt koormat kaski ja Andres aitas need Juhanil linna viia ning rahaks teha. Kui ta aga palgaks saadud rahast lubas Juhanile liigud teha ja kutsus teda trahteri, ei olnud Juhan enam nõus.

«Mine pealegi üksi!» vastas ta lellepojale. «Mul muidki asju ajada. Leht vaja tellida . . .»

«Peremehe uhkus sul sees, muud midagi! . . . Ei taha sulasest-lellapojaga enam ühes lauas istuda! Nitševo! Bog dast — elan minagi!»

Ja ta läks nokaga mütsi kuklasse lükates trahterisse.

Jaanipäeval, kui teised läksid kirikusse ja Märdi hauale, kõndis Juhan raiesmikul ja küntud söödil. Ta istus halli kivi otsa ja vaatas tehtud tööd. Selgesti oli vahet näha tema enese ja Andrese künni vahel. Lelle-

poeg, kes muidu kõiges hakkaja, tubli ning hoolas, oli vaod ajanud pinnalisemalt, ja kus vähegi tihedamalt juuri, sealt kandnud adra üle. Uuele sulasele tuleb kohe alguses öelda, kuidas ta peab töötama. Sügiseks olgu vähemalt kümme vakamaad raiesmikku pahempidi ja raudäkkega purustatud. Hanejalad oleksid hädasti tarvilikud! Tuleb võlgu manguda, ehk antakse.

Jaanipäeva õhtul tuli uus sulane Peeter. Ta oli lüheldane, aga tugevate õlgadega, kehalt üldse mehine, aga muidu üsna lapsik. Ega ta muidu poleks karjapoisiks olnud kahekümne aastani. Nüüd oli ta juba aastat kümme teinud talutööd, aga kehvemates kohtades, kus täit palka ei suudetud maksta. Tänavu oli ta jäänudki vabaks. Oli töötanud siin ja seal päeviti, kaevanud kraavi ja lõhkunud kive. Juhan oli talle lubanud mehe palga ja öelnud, mis tal teha.

«Küllap ma juba murran!» oli Peeter naerdes vastanud.

Ta tuli õhtul videvikus, kummagi käe otsas suur komps, laia äärega õlgkübar peas, põlvini ulatuv must kuub seljas, kirju rätik kaelas.

Ta pani oma kompsud eeskambris põrandale, naeris tüdrukuile, viskas kaabu lauale ja hüüdis Ennule:

«Oo, poisu! . . . Meist saavad suured sõbrad! Sa hakkad mul trianglit lööma!»

Mis see triangel oli, seda nägi Enn varsti, kui kompsud avati. Kandle põhja alt tuli nähtavale kolmnurkseks painutatud haljas raud ja selle küljes peene nööriga raudkepike.

Ja veel samal õhtul, kuigi hilja, läks Peeter, kui oma aseme laudalakas oli leidnud, rada mööda kaasiku poole, Enn ja Kusta kaasas. Peetril oli kannel vööga kaelas, puu otsast võttis ta lehe ja esimene lugu algas. Enn lõi, nagu juhatatud, raudkepikesega trianglit. Peeter tõmbas pulgakesega kandle keeltel ja puhus huulte vahel lehte. Kusta katsus ka lehte puhuda.

Juhan kuulas seda ja ohkas. Ei saa sellest töömeest! mõtles ta pettunult, aga kuulas meelsasti kaasiku alt kostvat kandlelugu.

Hommikul, kui Juhan toast tuli, vähe pärast päeva-

tõusu, sidus Peeter aida ees redelipulgal istudes pastlaid jalga ja sõnus rõõmsalt:

«Nüüd muudkui hobune ette, ader taha ja künnipoiss kõige järele!»

Kui Juhan oli ta viinud söödi äärde ja juhatanud, kuidas peab kündma, veel enam, kuidas mitte ei pea kündma, võttis Peeter adra käsipuist kinni ja hüüdis uljasti: «Nõõ! Tõsta nobedasti jalga, muidu võtan maast ma malga!» Ta sorkas adra tugevasti maasse. Juured raksusid katkedes, kivikesed kärisesid saha vastu, kamaralint pöördus pahempidi.

«Vahetevahel lase loomal puhata, tõmba ise ka hinge, istu kivi otsas,» õpetas Juhan ja mõtles iseeneses salarõõmuga:

See vahest ongi õige mees õigel kohal! Mis see asjasse puutub, et ta pole täismees! Peaasi, et ta mul künni künnab!

Pilve varjud lendasid kui haldjad üle õue, üle roigasaia, kadudes metsa. Juhan istus aida ees trepikividel ja luges ajalehte. Oli pühapäeva hommikupool, isa emaga juba lugenud pühakirjast päevakohase lehekülje ja heitnud kuhugi pikali. Teisedki olid otsinud enestele parajad paigad lepiku all või kaasikus pühapäevaseks mõnulemiseks.

Korraga kostis aiast Anne rahutu hädaldus:

«Mis see ometi on!... Tulge ruttu!... Praegu just oli — ja kadunud... Appi!... Vargad!»

Juhan ehmus enam hädaldavast häälest kui sõnade mõttest. Ta kortsutas ajalehe kokku, ruttas poolsurnud jalaga longates üle õue ja tõmbas pulkadest aiavärava lahti.

Ann jooksis talle vastu, rätt kuklas, juuksed sassis, silmad hirmust laiali.

«Praegu just oli kangas siin pleekimas, ise laotasin — ja ära!... Silmad läksid väheks kinni — viidud!... Aidake ometi! Pikk linane kangas, kogu kevade kudusin!»

Juhan ruttas kambrisse, haaras sealt üheraudse püssi, väljus ja jooksis alla soo poole. Varsti oli ta soost läbi Taga-Saare heinamaa ääres ja pöördus sealt Jäätma

poole. Ta piilus ja ootas radade ääres, mis tõid sinna Soosaare poolt. Aga kedagi ei liikunud kusagil. Miks peabki varas saagiga kohe oma koju ruttama?!

Pettunult pöördus ta koju tagasi ja saatis Anne urjadniku juurde. Ärgu aga tulgu täna ega homme, vahest ülehomme on paras aeg minna varast tabama.

Urjadnik tuli teisipäeval lõuna paiku, tärniga nokkmüts sügaval peas, kulunud nahkne revolvritasku vööl, mapp kaenlas. Juhan seletas asja, Ann täiendas seda, jutustades oma unest. Just nagu surutud tal silmad vägisi kinni ja siis ta näinudki, et keegi venitanud kanga läbi aia.

«Miks te siis otsast kinni ei võtnud?» küsis urjadnik oma suuri vurre keerutades.

«Ei noh, see kõik oli unes!» hüüdis Ann.

«Kudas see kõik oli unes, kui kangas ilmsi ära viidi!» pahandas ametnik ja lausus käskivalt:

«Lähme! Pašoll!»

Juhan ja Ann läksid temaga ühes.

Paari väikese põllulapi otsal soo sees oli vana õlgkatusega maja. Ühelt poolt puutus see kokku võsaga. Sealt mindigi õue, väravaga kolistamata.

«Ega muud, kui viimati laseb või tuleb kirvega kallale!» sosistas Ann. Urjadnik sundis tema vaikima, ähvardades rusikaga. Rehealuse värav oli lahti. Juhan jäeti sinna valvama. Mindi sisse. Voodil magas Madis, rõivad seljas, mütski peas, suu laiali. Sohvi tuli rehetoast ja pühkis käsi undruku külge. Ta ehmus, hüüdis Madist ja tahtis minna tagasi. Aga urjadnik põrutas: «Postoi!» ja raputas siis Madist õlast. Ann hoidus ametniku lähedale ja värises. Korra sosistas ta isegi: «Kui läheks õige minema!» Urjadnik ei pannud seda tähele ja algas otsimist.

Kahes väikeses kambris pöörati kõik pahempidi. Sohvi ja Madis pidid seda ise tegema. Ann, kes juba argusest toibunud, oli selle juures agarasti abiks. Urjadnik ise pani harva käed külge. Madis ja Sohvi ei lausunud üht sõnagi.

«Liiga palju rõivid ja kangaotse teil,» lausus urjadnik.

«Talv otsa aina kudusin,» ütles nüüd Sohvi

«Misjaoks? Hakkad mehele minema või?» pilkas ametnik.

Mindi poolpimedasse rehetuppa, sorgiti ahju, otsiti parsilt, tõsteti kirstust kõik põrandale — ei midagi!

Kui rehe alla mindi ja Madis nägi lahtise värava ees Juhanit, paljastas ta hambad ja lausus irvitades:

«Ahaa!»

Rehealuse lakast ulualt leiti Anne agaruse tõttu linane kangas. Ann ise tõi ta võidukalt õue, valge päeva kätte ja hüüdis nüüd kartmatult:

«Mõõtke ära, 13 ja pool küünart, nagu ma ütlesin! Ja teise otsa kudusin takust lõnga, sest koe sai otsa! Poolteist küünart on takusega koetud, kuigi see särgirõivaks ei kõlba! Ma juba ütlesin seda kõik urjadnikule.»

Laoti kangas õue murule ja urjadnik mõõtis selle oma küünraga. Tuli kaksteist ja pool. Sohvi võidutses juba: «Näete nüüd! Vale puha, mis ta räägib!»

Vaadati järele: teine ots oli poolteise küünra võrra tuhm ja jäme, takuse koega. Urjadnik arvas, et tema käsivars on pikem Anne omast, seepärast tuli küünraid vähem. Ta tunnistas kanga Soosaare omaks ja kutsus kõik kambri protokolli koostamisele.

Madis tõmbas Juhanit käisest ja andis peaga märku, et ta väheks eemale tuleks. Astuti mõni samm kõrvale.

«Kas ei võiks seda asja jätta niisama? ... Ütle, et see kangas siiski ei ole Soosaare oma ... Küllap ma kuidagi püüan heaks teha ...»

«Ega see teil esimene kord ole! Kohtus seletame!» vastas Juhan kuivalt.

«Ma teinekord sinu vara enam ei puutuks.»

«Aga teiste oma küll?!»

«Noh, eks me siis kuule, kumb meist hulub!» surus Madis läbi hammaste.

«Ta hakkab mind veel ähvardama,» ütles Juhan urjadnikule.

«Kudas nõnda!» vastas Madis haavunud süütusega. «Ma ütlesin, et ilmaski tema varandust pole puutunud ega puutu. Et lepiksime ära ...»

«Minu teades varastega leppimist ei ole,» tähendas Juhan.

«Verno! Pravilno! Varastega leppimist pole!» kinnitas korravalvur. Ta käskis teistel ees sisse minna ja astus ise järele.

«Nüüd ei saa küll enam ühtki ööd rahulikult magada,» ütles Ann, kui ta venna ja urjadniku seltsis väravast oli väljunud.

«Mis seal karta!» sõnas urjadnik vahvasti ees sammudes, kangarull kaenlas. «Kui midagi teeb, jällegi pokri! Ja siis Siberisse.»

Juhan mõtles sedasama mis Anngi, aga ei öelnud midagi.

Laupäeva õhtul, kui oli määratud kohtamine Maaliga, sadas vihma. Oli juba sadanud pool päeva ja taevas üleni lauspilves. Juhan läks siiski järve otsa männiku alla, seisis seal tubli tunni ja tuli koju läbimärjalt.

Oli kibe heinategu; ainult vihmastel päevadel lõiguti oksi vihtadeks. Söömavaheaegadel tegid õed enestele era, isegi Kusta kandis seljatäied vihtu koju, mis karjas oli valmis köitnud. Las teenivad enestele mõne kopika, seda vähem mul tarvis neile anda omast taskust! mõtles Juhan ega pahandanud, kui keegi hilines töölemineku̇ga. Ta käis ise õdede ja isa-emaga niitmas ning loogu võtmas. Peetril lasti aina künda.

Eks näe, kui kaua ta peab vastu! mõtles Juhan ja kuulas salaja, mis sulane oma tööst kõneleb.

«Pole viga, hakkab minema!» lausus Peeter muu jutu hulka, mis oli enamasti üsna lapsik.

Juhan katsus oma õlgu — nendega oleks võinud juba kündmagi minna! Küllap see tuleb ka varsti!

Heinateo lõpu poole, kui juba Loigu ja Taga-Saare mehi-naisi oli kutsutud appi sõnnikuveole, tuli pahandus Loigu popsiga. See oli alati ajanud oma kaared Soosaare piiril üle madala soonestiku. Juhan ja Märt olid ammu juba kupitsatelt piirijoone tõmmanud ja isale selgeks teinud, et pops niidab hulga Soosaare heinamaad enesele. Isa oli aga käega löönud: on ta juba ammu nõnda niitnud, mine temaga nüüd tülitsema! Mis see saad või paar heinu!

Pops oli heina juba niitnud, kui Juhan läks Peetri ja Kustaga, vaiad ja nöörid kaasas, piirijoont tõmbama.

Löödi vaiasid maasse, sihiti, tõmmati nöör ühe vaia

küljest teise külge ja lõppeks oli selge, et pops hulga Soosaare heinamaad niitnud. Loog oli veel maas. Juhan laskis õed kutsuda ja oma krundi pealt niidetud heina hakata riisuma.

Siis tuli pops, aeglaselt, ähvardavalt, kirves käes. Ta ei lausunud sõnagi, astus esimese vaia juurde, raius selle katki ja viskas pooled kaugele Soosaare heinamaale.

«Peeter, mine võta sel mehel kirves käest!» hüüdis Juhan eemalt.

Õed jätsid riisumise, jäid rehavarre najale toetudes seisma ja jälgima sündmust. Kusta läks Peetrile eemalt järele, vai tõstetud löömiseks. Juhan ise lähenes teiselt poolt, reha käes.

Peeter sammus kärmesti popsi poole, kirves käes, paljapäi, särgiväel, karvane rind paljas.

«Sa arvad vist, et ma poisike olen!» sõnas ta naerunäol. «Eks me näeme seda üsna pea! ... Näeme, jah, seda üsna pea!»

Pops ehmus, peatus ja hakkas kodu poole ruttama. Oma välja ääres, saja sammu kaugusel piirist jäi ta seisma, pöördus Soosaare omade poole, lükkas nokkmütsi punastel juustel kuklasse ja hakkas hirmsasti sõimama ning ähvardama. Ta nimetas Soosaare isa kerjuseks, poegi santideks, tütreid libudeks, lubas kõik lüüa jalust maha, süüdata kuhjad ning majad.

Ta ei saanud veel peatuda oma sõnavalingus, kui Peeter naeratades hüüdis vahele:

«Nüüd läheb sul sandisti! Niisukese ähvarduse eest lähed trellide taha! ... Niisuguse ähvarduse eest, et tuld süüdata.»

Peeter ei saanud veel oma lauset lõpetada, kui pops tema poole karjus:

«Sina ka veel! Poisike oled ja selleks jääd! Või Soosaare õiget sulast jõuabki pidada!»

«No tõstku ta veel jalg üle piiri!» sõnus Peeter. «Ma talle oma käega siputan!»

«Hakake tööle!» hüüdis Juhan.

Pops tühjendas enese põhjani ja läks siis koju. Riisutava heina sahinas ei olnud tema viimaseid sõnu enam kuulda.

Märdiga oleks olnud kõigest sellest hea kõnelda, mõt-

les Juhan. Nüüd tuli kõik jätta oma südamesse, ja sinna kogunes kui paisu taha nii palju asju, et kedagi oleks olnud hädasti vaja, kelle ette kõik puistata ja jälle kergemini hingata! Just nüüd, heina ajal, tuli Märt sagedasti meelde. Temaga oli kõneldud minnes kaarega teineteise kannul või riisudes kõhisevat heina. Tema seltsis oli saade kuhjalava ümber kokku veetud ja siis oli Märt alati poole kehani heintes kuhja tallanud ning hangutäisi õigele kohale seadnud, kuni lõppeks pani haod teravale tipule ja suure mätta, habe allapoole, lati otsa. Heinategu Märdi seltsis oli olnud kui lustipidu, olgugi et pihad ja käsivarred mõnigi kord valutasid.

Nüüd vahetati söömavahe kohta mõni sõna, sedagi vaid siis, kui oli hädasti vaja.

Aeg-ajalt katkestas Juhan töö, lõi vikati lüttpidi maasse ja läks vaatama söödikündmist. Ta leidis Peetri mõnigi kord kivil istumast, aga ei pahandanud, sest töö läks jõudsasti. Nädala kahe pärast on sel kombel kogu raiesmik pööratud kuidagi pahupidi. Ta kõneles mõne sõna Peetriga, silitas kõhna hobust ja läks edasi, järvesohu, kus uperdas küürakil parmude parves mätta- ja mullavallide vahel kraavikaevaja, vana labida-Joosep, nagu teda hüüti, sest et teda alati oli liikumas nähtud, labidas õlal või kraavi kaevamas.

Võtnud Juhanilt jõu vastu, tuli Joosep kraavist, lõi labida maasse, toetus põõsa vilusse mättale ja hakkas piipu seadma. Juhan istus tema lähedusse ja nüüd kestis vestlus pool tundi; mõnikord enamgi. Labida-Joosep oli kaevanud siin ümberkaudu enamasti kõik kraavid, ta teadis iga peremehe jõukust ja mõistis ennustada, kuhupoole keegi neist läheb, kas alla või üles. Aga tal polnud kellegi vastu vaenu ega soovinud ta kellelegi halba.

Juhanil polnud sünnis kõnelda Joosepile oma muredest, aga seegi oli talle kergenduseks, kui ta sai siin jutustada laiast maailmast mõne loo, mida oli lugenud hiljuti ajalehest. See viis tema hetkeks välja siit murede soost.

Ilus oli vaadata seda sihti, mis nöörsirgelt läks suurtest põõsastest läbi. Kahel pool olid turbamullavallid, keskel seitsme jala laiune, viie jala sügavuses kokku-

jooksvate siledate mustade pindadega kraav, põhi praegu üsna kuiv. Oli tundmus, et padrikust on saadud võitu, tõrjutud ta kahele poole.

Pika künnise keele otsa kohal tegi kraavi siht käänaku ida poole, järve suunas, ja juba sealt käänaku juurest võis näha järve haljast konnaosja ning Pikavere kumerat seljandikku kolletava rukkiribaga.

Vaadeldes kase- ning pajuvõsastikust läbiaetud sihti ja kraavi oli Juhanil tundmus, et nüüd valitseb tema seda suurt sood ja kohati läbipääsmatut tihnikut. Antagu aega, veel mõni aasta ja siin kahel pool kraavi on sile heinamaa, kus võib vikatiga lüüa laia kaart! Ainult harvad kased jätab ta kohati kasvama, et oleks niitjal ning loovõtjal, kus vilus seisatada ja higi pühkida.

Sõnnik veeti omal jõul, kuna varemini oli Loigu pops alati hobuse-vankriga olnud abiks. Ka Taga-Saarelt ei saadud tänavu abiks tulla — Jüri oli silmahaige, teised luhas heinateol. Kolm päeva kulus veoks ja laotuseks, söödikünd seisis, heinategu oli lõpetamata. Juhan ootas kärsitult, kunas võib uue saksamaa adra nina pista sügavale kesa pinnasse.

Mitu pühapäeva oli ta käinud kalmistul venna haual ja kirikus, et kohata seal möödaminneski Maalit. Aga ei olnud seal muud näha Liivaku omadest kui Oskar ja kord peremees perenaisega. Ta ei tahtnud minna Liivakule, kus vanade seltsis igav, Oskar jahe, Maaliga kahekesi jääda raske.

XXI

Ta läks viimaks Tuulele, lootes seal kohata ehk Maalitki; kui aga mitte, siis tulla koduteel Liivaku õuest läbi, olgugi et see kõveruse tegemine oleks põhjendamata.

Tuulel oli Juhani sinna jõudes, kella kuue paiku, võõrastest vaid mõni peremees ja perenaine naabrusest, kes olid parajasti tagakambris istunud lauda. Juhanile tehti kohe ruumi, Jetta hoolitses tema eest eriti. Söödi tublisti, kõneldi heinateost, sõnnikuveost, halbadest asjadest ja hooletuist karjalastest. Pikemalt peatuti kraavi juures, mis järve pidi tõmbama madalaks. Juhani

ettevõtlikkust otse imetleti, kuigi kulusid arvestades raputati kaheldes pead.

Eeskambrist hakkas kära ja väljast harmoonika lõõtsumist kostma. Juhan tõusis lauast ja läks õue. Ta tundis enese peremehena, oli siin Pikaveres esimene kord nagu teisedki perepojad-tütred. Ei olnud ka Teodori tema meeleolu rikkumas. Ta viis ühe tüdruku teise järel tantsima, pühkis higi otsaesiselt, heitis nalja, korraldas ise ringmänge. Peremeeste imetlus järvekraavi pärast oli talle pähe hakanud.

Viimaks, kui juba hakkas hämarduma, tuli Maali Oskari ja Teodori seltsis.

Juhanil oli korraga nõnda halb, et ta aia äärde pingile laskus ja mõtles, kuidas tähelepanematult siit minna. Ainult Maalile tahaks ta enne mõne sõna öelda.

Niipea kui harmoonika algas mängu, tõusis ta, läks kutsus Maali tantsima, nägemata tema kõrval istuvat Teodori. Tantsu ajal sai ta öelda mõne kibeda sõna Teodoriga lipitsemisest ja kutsuda järgmisel laupäevaõhtul järve otsa kohtamisele. Ehk kui ilm vihmane, siis kahe-kolme nädala pärast.

Viinud Maali tema kohale, läks Juhan kambrisse, et öelda seal head õhtut. Kui ta jälle väljus, seisis Teodor keset õue poiste hulgas, kübar kuklas, ja jutustas midagi. Juhan tahtis mööda minna, aga Teodor astus talle vastu ja lausus pilkavalt:

«Vabandage väga, Soosaare pärishärra, mul oli teile midagi edasi anda. Võiksite muidu arvata, et ma enesele pean.»

Ta otsis kärmesti taskust raha, luges üle ja ulatas Juhanile, öeldes selle juures:

«Siin väikene korjandus Soosaare isa heaks, mis Pikaveres kokku pandud. Oleme kuulnud, et ta nälgib, et tal tubakarahagi pole. Poeg võtnud koha kavala kauba ja petise tööga temalt ära. Olge heaks!»

Juhan otsis vastust, ei leidnud ja lõug värises, ei oleks saanudki vastata. Keegi poistest naeris kõvasti, muidu oli kõik korraga vaikseks jäänud. Aga seegi naer katkes järsult.

Juhan tundis, et viivitada ei või, et vastust oodatakse; ta tundis, et mõjuvalt ja kiiresti peab vastama. Ta ei

jõudnudki ennast pidada ega viivitada. Ta lõi kiiresti, nõnda nagu Andres talle korra oli näidanud, nagu Poolamaal kakluses löödud. Ta lõi tõugates vastu hambaid, nina alla.

Teodori pea tegi nõksu tahapoole, käed lõid tuge otsides laiali, siis jooksis ta mõne sammu tagurpidi ja kukkus istukile, siis seliti. Kõvakübar veeres mööda muru eemale, raha oli peost murule pudenenud.

Samal hetkel kuuldus poiste suust vandumist. Juhan sai selja tagant mitu hoopi kuklasse, langes etteseatud jalale ja kattis näo loomusunnil kätega. Rusikate ja saapakontsadega hakati teda taguma.

«Andke kuradile!... Mis ta siia otsib... Veab enda soost siia!... Just kui konn mättale!... Siit tüdrukuid saama!... Lööge sandiks, niisuke raisk!» karjuti poiste hulgas. Tüdrukud aga kiljusid meeletult, palusid peksmise jätta, tungisid lähemale.

Koeradki hakkasid haukuma ja karglesid rahutult peksjate ümber.

Jetta jooksis lähemale, silmad kui hullunul, suu viltu, tugev vemmal käes. Ta karjus midagi, tungis peksjate juurde ja hakkas neile kõigest jõust hoope laduma, kuhu aga juhtus, selga, pähe, käsivartele.

«Välja siit, kaabakad! Välja meie õuest!» karjus ta metsiku häälega ja virutas veel ka siis, kui poisid peksmise olid jätnud ja taganesid. Nähes veel eemal Teodori, tormas ta selle kallale, virutas mitu hoopi ja ajas taga värava suunas.

Siis pöördus ta tagasi, jätkates karjuva häälega:

«Või siin, meie õues teist peksma!... Ma teile, kaabakatele, näitan, kui veel keegi oma jala siia tõstab!»

Juhan oli maast tõusnud ja kätega pead hoides värava poole läinud, mis alla tänavale viis. Üks poisikeseohtu noormees võttis kübara maast ja viis talle järele.

«Kuhu sa lähed, me oleks su pea kinni sidunud!» hüüdis talle Jetta järele. Aga Juhan ei kuulnud seda, astus paokil väravast tänavale ja seda mööda rutusti alla.

Mitmel poisil oli Jetta vemblahoopidest verine pea, aga neil lasti minna abi pakkumata.

Teodor tuli tagasi, käsi verise suu ja nina ees, võttis maast oma kõvakübara ja läks kärmesti minema.

Peremees ühes külalistega tuli esiku lävele alles siis, kui Jetta oli lõpetanud vemmeldamise ja kaklejad läinud lahku. Ta oli sündmusest kohkunud, nii et seletustki ei mõistnud pärida, ja kui selle tütrelt saanud, siis kordas aina huulte värisedes:

«No mis nad sõgedad nõnda! . . . Mis nad sõgedad . . .»

Juhan läks tänavat mööda alla, hoides kahe käega pead. Pugenud mulgust läbi karjamaale ja, jõudnud põõsaste varju, leidis ta enese mõttetult kordamast: «Issand halasta! Issand Jeesus halasta!» Nõnda oli ta palvetanud karjapoisina, kui magama uinunud ja loomad olid läinud viimseni Taga-Saare vilja, kust nad aeti kinni tema enese nähes.

Ta võttis käed pea küljest — mõlemad olid käisteni verised. Teine silm kippus kinni jääma ega aidanud isegi vere pühkimine. Siin ja seal hakkas ihu valutama, pead ei võinud mõnest kohast puutudagi.

Otsas! mõtles Juhan ja ruttas mätlikus soos, karja tallatud põõsaste vahel edasi, hoidudes teerajast meelega eemale. Otsas! kordas ta järjest, hoides suunda järve poole. Järve tahtis ta uputada enese ja oma häbi. Maa peale ei või see enam jääda! Maa peal ei kõlba tal enam selle häbiga elada!

Põõsastik lõppes, algas madal, hõre männik pehmel samblal. Parem silm kiheles, Juhan kitkus maast ubalehti, pühkis nendega kulmult laugudele nirisenud verd. Käed olid üleni verised ja talle enesele vastikud. Ta istus mättale, kiskus maast niisket sammalt ja puhastas sellega käsi. Siis hakkas ta arglikult kobama, kust veri pärit. Parem kulm oli lõhki löödud ja sealt jooksis verd üsna ohtrasti. Paremal meelekohal oli haav, mis ka punast märga andis. Peas kerkisid muhud, mõnes kohas ka verised. Õlad ja turi valutasid ja ristluude kohal oli midagi paigalt ära.

Tegeldes enesega kainenes Juhan ruttu. Süda oli natuke halb, ja kartes, et võib siin minestada, kiskus ta sügavamalt märga sammalt ja surus meelekohtadele. Peaasi, kui nad mind sandiks ei peksnud, mõtles ta, tõusis püsti, painutas keha ja sirutas käsi. Ristluude ümber oli valu, see tegi kõige enam muret: kui nad viimati neerud maha lõid! Siis on otsas!

Ta hakkas minema järve suunas, aga mitte enam selleks, et uputada sinna oma häbi. Ja miks on tal õieti häbi, milles on ta süüdi? Esiteks muidugi selles, et hakkas kaklema. Peremehele see ei sobi. Oleks pidanud Teodori eest kõrvale pöörduma, teda mitte mikski panema! Aga kui ta ikkagi rahu poleks jätnud? Kohtusse kaevata niisuguse asja pärast ei saa. Peab ise kohut mõistma. Oleks siis läinud ometi korralikuks kaklemiseks! Aga tõugatakse pikali ja togitakse kui koera — see on häbistav!

Ja mis kurat ma vedasin ennast sinna Pikaveresse! hakkas ta korraga end kiruma. Nagu ei oleks mujal neidusid! Toon enesele saja versta kaugusèlt naise! Toon linnast, kellel kübar peas! Toon umbkeelse, kellega nad sõnagi kõnelda ei mõista! Kes selgeks teeb, et Teodori saksa keel on vilets purssimine! Nagu seda koolmeister kord oli kinnitanud.

Vahetanud veristel haavadel järjest muraka- ja ubalehti, oli ta jõudnud oma piirile, järve äärde.

Piilunud kahele poole ja veendunud, et kedagi pole läheduses, laskus ta kõhuli rohusele kaldale ja hakkas nägu pesema. Jahe vesi mõjus karastavalt, verejooks jäi varsti järele. Ta istus mättale ja sai juba üsna selgesti mõelda. Hoopi Teodorile hindas ta nüüd väga kõrgelt, oli sellele otse uhke. Otse vastu hambaid, nina alla! Küllap lõi suu, nina kõvasti veriseks! Selle hoobi eest tuleb lellepojale veel spassiiba öelda! Siin keerutavad kaklejad harilikult laias kaares rusikaga, nii et teisel aega kätt ette tõsta või pead langetada, ja hoop vuhiseb üle. Kortna viinagi võib Andresele osta!

Juhan tundis kaela ümber märga. Ta võttis krae kaelast — see oli verine. Ta peitis krae sügavale samblamätta alla, aga musta lipsi peitis tasku. Siis astus ta kodu poole.

Oli juba üsna videvik, seda enam, et taevas oli pilve tõmbunud.

Kõik magavad vist juba. Ta võib tähelepanematult aidalakka pugeda. Aga homme hommikul — mis ütleb ta siis? Raske on välja mõelda niisugust lugu kukkumisest, misjuures pea saab haavata mõlemalt poolt kor-

raga. Muhkusid saab hädapärast varjata ja ristluu ümber annab valu järele — vist ei ole neerud lahti!

Miina oli veel jalul, kui Juhan jõudis koju. See oli otse õnneks.

«Hommikul ära mind ärata,» sosistas ta õele. «Mingu kõik tööle — võid öelda, et ma olen natuke haiglane. Otsi, kas leiad kapist karbooliklaasi — Märdi ajal tõime ükskord. Leia mõned nartsud kah.»

Miina ei pärinud midagi, aimas aga vist küll, et midagi üsna rumalat on juhtunud. Ta tõi kausiga vett, otsis kapist linaseid nartse ja leidis karboolipudeligi. Varsti oli kanget haisu eeskamber täis. Pesnud ja ravinud ennast, läks Juhan aidalakka.

Keskhommiku paiku järgmisel hommikul tuli Miina ja teatas, et Tuule peremees tulnud ja soovib kõnelda.

«No nüüd see veel!» kirus Juhan, aga käskis külalise aidalakka saata.

Väheldast kasvu Tuule peremees, hall karvavõsa ümber näo ja lõua, kaabulott peas ja kustunud piip hambais, kerkis mööda nagisevat redelit laole, teretas ja laskus heintele. Kui silmad hämarusega olid harjunud ja ta Juhanit näinud istukile tõusvat, pea sidumata, küsis ta üsna rõõmsalt:

«Nii et ikka elu sees?»

«Sees!» vastas Juhan ja otsustas olla üsna jahe.

«Paha lugu, üsna paha lugu!» jätkas nüüd Tuulevana. «Sellepärast tulingi, et kõnelda.»

«Mis seal veel kõnelda!» mühatas Juhan.

«Et ei maksaks kohtusse kaevata. See Teodor on jo nagu ta on, igaüks teab! Aab mõnikord hambad külge. Egas tema juttu maksa tähele panna!»

«Või ei maksa tähele panna!» kurjustas Juhan. «Kui ta hakkab mind teotama ja kogu meie peret! . . . Kui ta Soosaare asju hakkab ilma ette kiskuma, kuidas nad pealegi ei ole! . . . Oodaku, see obadus talle oli veel kerge!»

«Mis ta kerge või! Näe, kaks hammast olnud suus lahti! Nina ja suu verine! Ähvardanud, et kui veel tuled Pikaveresse, et siis ei kingi.»

«Lähen iga päev, kui tahan! Ei karda tema ähvardusi!» hooples Juhan.

«Kudas sellega nüüd ka on, aga ma tulin kõnelema, et kohtusse ei maksaks kaevata. Kus see häbi — meil korralik talu — ja kakeldakse! Tütred ka majas — häbiasi, ega muud!»

«Mis kurat te lasete niisukese vurle oma õue!» jätkas Juhan üsna kurjalt, aga lisas siis varsti: «Ma lähen temaga veel kohtusse! Kui tuleb ette, mõistan ise kohtu ja löön tal viimase kui hamba kurku!... Kohtusse ei mõtlegi minna!»

«Hea siis küll! Muidu algaks see uurimine, toodaks urjadnik, kuulataks kõik rahvas üle, kes seal olid — kus selle häbi ots!... Kudas on, kas rasked haavad või põrutused!»

«Tühja ka — mõni väike kriim. Koertekari tuleb kallale, selja tagant... Koera kombed neil Pikavere poistel!»

«Ma mõtlesin, et kui on kulusid, rohuraha või tohtrile — seda võiks kõik õiendada, sest meil see kõik sündis...»

Juhan hakkas lõbusalt naerma ja lõi käega:

«Ei rohuraha ega tohtrikulu! Olen ometi Soosaare peremees!»

«Seda n'd küll... Peaasi, et kui jälle terveks saaks...»

«Lähen varsti kesa kündma.»

«Töö aeg, või's seista saab... Jetta saatiski mu siia, et ma küsiks ja vaataks... Ta nii, südim kui teised. Niipea kui näinud, et suruvad teile peale — tõmmanud malaka ja muudkui laduma! Seal on vist mõnigi üsna rängad muhud saanud! Aga või nad tihkavad kaevata — tüdruk peksis!»

Tuule-vana läks minema paremat tervist soovides.

Nüüd ma veel Jetta võlglane ka! mõtles Juhan. Ei kõlba minnagi temast mööda — mõnda teist võtma!

XXII

Ta rakendas hobuse sel ajal, kui teised magasid keskhommiku-und, saksamaa adra ette ja ajas kärmesti kesale, kus laotatud sõnnik veel tugevasti lõhnas. Esi-

mesed vaod tulid nii viletsad, et ta peaaegu meelt oli heitmas ja juba Peetri pidi kutsuma. Ader läks kas väga sügavale või libises maast välja, pöördus paremale ja vasemale, põikas iga kivikese küljest kõrvale. Vähe ajaga oli Juhan nõnda väsinud, et kivile istus — ja adra eest makstud raha pidas mahavisatuks. Vagu polnud vao moodi, vaid sea songitud maa. Ta ei püsinud puhkama, hakkas jälle katsetama ja lõuna eel — ta rakendas hobuse lahti üsna vara — tulid viimased vaod üsna nägusad. Kesa kamar andis laia, paksu, läikiva pinnaga lindi.

Ta sõi rutusti enne teisi, kobis kärmesti aidalakka ja läks kündma, kui kõik juba ammu lool.

Kuigi kaua ei suutnud ta ometi oma vermeid varjata. Varsti teadis kogu talu, et Juhaniga midagi juhtunud, algas piidlemine ja sosistamine. Ema käis punaseks nutetud silmiga, isa kuuldi urisevat. Nädala pärast oli kõigil teada, mis Tuulel juhtunud. Ema õhkamisi oli nüüd selgesti kuulda, isa urisemisega seltsis Anne pahandus, mis sündis siiski tagaselja, parajasti nõnda, et Juhan seda siiski kuulda võis. Miina kuuldi teda südisti kaitsvat. Nooremad olid väga murelikud, Enn valas isegi pisaraid.

Juhan oli otsuseks teinud mitte kellelegi kodustest vastata, öelgu nad ses asjas head või kurja. Ta pidas sellest kinni. Kulm ja meelekoht paranesid õige pea, muhud peas ja kaelal püsisid visamini.

Kesanatuke oli paari päevaga küntud, tuli vihmaseid päevi, hein oli juba lõpukorral, aga veel saade vedada ja kuhje teha. Kogu pere käis jälle soos ja padrikus lõikumas oksi vihtadeks. Veel sai neid paar koormat, aga Juhan, kes hoidis kõigist kõrvale, ei läinud neid ise viima, vaid saatis Anne ja Peetri.

Tuli järve otsa kohtamisele minna ja Juhan ei teadnud, mis teha: minna oma katkise kulmu ja meelekohaga või lüüa üldse käega Pikavere inimestele. Näha igatses ta kadunud venna mõrsjat väga, kuid tundis selgesti, et suudab enese ka võita. Ta vahtis end kaua väikeses peeglis ja otsustas viimaks siiski minna. Kas või selleks, et Maalile ette heita: sina vedasid selle untsantsaka sinna! Sinu pärast see kõik sündis!

Aga sealsamas ta leidis, et Maali võib niisuguse etteheite tõttu veel üsna kõrgiks minna: vaat mis kõik minu pärast ei sünni! Lüüakse lausa lahinguid ja valatakse verd! — Parem juba asja nõnda seletada, et kõik sündis Jetta pärast! Ja siis kiita Jettat, nii mis kulub!

Ta läks meelega hilja, aga pidi ometi veel hulga aega ootama, enne kui tuli Maali. Seekord oli tal roosa siidrätik tihedalt ümber pea köidetud, suurrätik ümber õlgade. Ta oli käinud saunas ja saanud vaevalt tulla. Nägu õhetas veel leilist ja huuled olid tursunud.

Kui ta ei oleks Pikaverest, siis küsiks täna õhtul: kas ta tuleb mulle naiseks? mõtles Juhan. Nüüd aga oleks see kui kerjama minek . . . sinna, kust peksti häbistavalt tulema! Seal võib veelgi peksa saada. Ega Teodor oma hambaid nii kergesti unusta! Ja teinekord ei ole ehk niisugust päästjat käepärast, kui oli tookord Tuulel!

Seda ta mõtles, vastates esimestele küsimistele tervisest, mille kiitis olevat parema kui kunagi varemini. Ega siis ometi mõni kriim midagi tee. Kõneldi siis töödest, aga mõeldi selle juures hoopis muust. Juhanit näris mõte: just Teodori ja teiste kiuste tahaks ta selle kenama neiu Pikaverest võita enesele, ükskõik missuguse hinnaga! Ja eks olegi Maali Pikaverest siia alla, järve otsa meelitatud! Siit polegi enam palju maad Soosaarele!

Nad istusid külg külje vastas ja Juhan tundis selgesti, et temas otsus küpseb. Kui ei oleks ainult seda Elsat südames!

Nad kõnelesid külauudiseid, vahtisid üle uinunud järve, kus täna partegi ei lennanud, kuulasid koerte laiska haukumist Pikaveres ja olid kui jõel viibijad, mis viib paati edasi sihi poole ilma sõudmata. Juhan arvutas aega, mil ta Maali võiks naida. Mitte küll enne viit aastat. Kas see küps mari ootab seni teda! Vaevalt küll! Varemini peaks kõik kindlaks saama.

Ja mõtlemata, mis teeb, ja kuhu see viib, haaras ta neiu pea ja suudles huultele ning silmadele.

«Maali!» sosistas ta siis hingeldades. «Tuleva laupäeva õhtul koputan aidauksele!»

«Sa oled meelest ära!» hüüatas Maali peaaegu kur-

jalt, aga lisas kohe pehmendavalt: «Keegi võib näha. Või kuulda...»

«Teen seda tasa. Löön kaks korda ja siis veel kaks korda.»

«Kust sa tead, et ma aidas magan?»

«Ise kõnelesid kord.»

«Ära siiski tule,» ütles Maali vähe aja pärast, kui oli kulme kokku tõmmates mõelnud.

«Mis see tähendab?» küsis Juhan.

«See ei kõlba... Lasta sisse... võõraid mehi!... Olen kergemeelne ja kõik... aga ma ei hakka ometi poisse magatama!»

«Mis sa nüüd nõnda!» tõreles Juhan, aga lisas varsti alistunult: «Siis tule siia.»

«Ei tule ka siia enam.» Maali häälest kostis kindlus.

«Mis see tähendab, Maali?»

«Ei kõlba olla nõnda kergemeelne,» lausus neiu peaaegu ohates. «Ja mis mõttega ma käin!»

Juhan oli nõutu, aga tundis, et ei suudaks kaua Maalita Soosaarel püsida. Peab ta siis tõesti otsustava sõna ütlema? Ei ole teist teed. Elsa on läinud. Elsa võib südamesse jäädagi. Aga Elsa mälestusest üksi ta ometi ei ela!

«Maali,» algas ta kuiva asjalikkusega, «mitu aastat sa jõuaksid mind oodata?»

«Kord vist kõnelesid juba sellest?»

«Võib-olla... Ütleme — viis aastat?»

«Mis ma peaks ootama?»

«Mind. Viie aasta pärast võtaks su ära.»

«Mis sul võib vahepeal meelde tulla...»

«Kui ma ütlen sulle... Kui ma annan oma sõna!»

«Eks me viie aasta pärast näe,» lausus Maali jahedust teeseldes.

«Ma võtaks su hommepäev, mõne nädala pärast, aga sa tead ise: meil pole ruumi! Ja rasked tööd on ees, need vaja enne teha!» kõneles Juhan.

Maali vaatas talle otsa tunnistavalt, hindavalt, uurivalt, aga lausus siis ebamäärase naeratusega:

«Eks me näe, kuidas läheb... Milleks need hirmsad lepingud nii pika aja peale!... Võib-olla leiad sa mõne teise...»

«Võib-olla sina!»

«Võib olla, et ka mina,» vastas Maali.

Juhan vangutas pead, aga haaras siis neiu, nagu peaks kallistustega ruttama. Kui Maali oli enese õrnalt vabastanud, jätkas ta üsna süngelt:

«Olgu nõnda... Senikaua kui lähed...»

Maali langetas pea tema rinnale ja vist nuutsuski tasakesi. Juhan silitas siidrätti tema peal.

«On juba hilja,» ütles viimaks Maali, pühkis siidräti nurgaga punetavaid silmi ja nad tõusid üles. Otsustati kohtuda kahe nädala pärast siinsamas, kui vihmane, siis kolme pärast ja nõnda edasi.

Juhan saatis neiu Liivaku tänava mulguni ja suudles teda seal kui mõrsjat. Maali tõmbas enese lahti. Tulnud kümme sammu järve poole, kuulis Juhan jooksusamme enese järel ja tasast hüüet.

Pöördunud ümber, nägi ta Maalit tulevat, süüdlane naeratus näol:

«Tahtsin sulle öelda,» sõnas neiu, «et sa oma tervist hoiaksid ja... tule siia ühe nädala pärast.»

Juhan haaras tema ümbert kinni ja tundis, et teda nüüd suudeldakse. Siis kiskus Maali enese lahti ja jooksis vallatult jalgu pildudes tänavat mööda üles.

Kõik on nüüd selge! ütles Juhan enesele ega raatsinud tulema hakata.

Õnnelik pidi ta olema ja tahtis olla, aga tundis läbi soo tulles vaid ränka koormat oma õlul. Seni oli Soosaare kõigega, kes ja mis seal oli, temale murekoormaks, nüüd veel ka Maali. Ja see oli enam kui kõik teised mured ühtekokku! Nüüd alles peab ta enese kokku võtma! Kui aga jõud peaks vastu ja tervis lööks ette! Kolme aasta pärast... Viie aasta pärast... Kogu see aeg tuleb küll hirmu tunda. Küllap leidub teisi, kes samuti kui tema mõistavad Maalit hinnata!...

Saksa keelt tuleb õppida ja ta teeb seda adra taga käies, pühapäeviti ning söögitundidel... Ärgu siis tulgu see Teodor enam kelkima! Vähemalt sama palju tuleb õppida, kui Maali mõistab. Ei tohi ta ometi naistest vähem teada!

Juhan jõudis pärast kesköödkoju. Koerad haugatasid laisalt aida ees. Ta seisatas keset õue ja vaatas ümber.

Oleks või praegu käed kuskil külge pannud ja tööle hakanud. Teha on nii lõpmatult palju — tohib ta hooletult magama minna!

Ta ronis aidalakka, heitis heintele ja vaevas end mõne tunni lähemate tööde järjestamisega. Soosaare peab kolme aasta pärast olema niisugune, et keegi teda ei tunne, kes nägi viimati Märdi matuste ajal!

Kogu pühapäeva joonistas Juhan suurele paberile pliiatsiga uut Soosaare talu. Elumajale määras ta hoopis uue asendi, seejärel ka teistele hoonetele. Marjaaed ei kõlvanud enam endisse kohta, puud ja põõsad tulevad sealt välja kaevata ja hoopis teise kohta istutada. Õu nihkub teisale ja tee tuleb sealt nöörsirgelt tõmmata läbi lepiku Loigu suunas.

Siis joonistas ta põllud, nagu need pidid olema kolme aasta pärast. Maali peab nägema ja imetlema: ei ole teist tema sarnast peremeest kogu kihelkonnas! Tuleval aastal kerkib uus laut ja saun, ületuleval — ait ning elumaja. Pumbakaev õue, pistand ümber ja ilupuud! Ei lähe keelama, võidakse Teodorgi pulma kutsuda! Ei mõista siis tema üksi siin saksa keelt! Hakkab ülearu lõugu tarvitama, võib lasta sulastel väravast välja visata!

Õed, õed! Mis küll nendega peale hakata! Liiga palju naisi! Maalile see ei meeldi! Kuidas küll neid järje peale seada!

Juhan hüüdis jalamaid Miina õuest kambrisse ja küsis ilma pikema sissejuhatuseta:

«Kudas sul need asjad on oma peigmehega?» Nähes, et selle küsimusega oli õde otse kohutanud, lisas ta naljatades: «Parem, kui aegsasti teame neid asju. Siis ei satu pulmad liialt üksteise lähedale. Ei suuda vastu seista.»

«Kas mõni siis juba on nõnda kaugel, et vaja pulmadele mõelda?» küsis Miina omakorda ja toibus juba heitumisest.

«Kas sa ise ei ole?» päris Juhan.

«Kui oleks mõni sada, võiks hommepäev kiriku juurde sõita.»

«Muidu ei taheta?»

«Mis seal tahta või! ... Eks iga poiss mõtle kosja

minnes, kus oma naisega kord ulualust leida. Ja peabki mõtlema!»

«Nii et sul selle taga asi kinni?»

«Ükskord kõnelesime» — Miina ütles seda, selg venna poole käändud — «et siin seda maad on... Põldu künnab Peeter igapäev juurde... Et kui sa laseks meil majakese ehitada ja annaks vakamaa osagi põldu... Teeksime päevadega tasa... Mees aitaks sood laastata ja sööti künda...»

«Sa mõtled, et siia Soosaare maa peale ehitaksite majakese?! ... Et siit ma peaks maad andma?» hüüdis Juhan, nagu oleks kuulnud midagi otse uskumatut.

«Oleks sul ehk kergemgi...»

«Ei, ei!... Seda mitte!... Ainult seda mitte!» tõrjus Juhan ägestudes, nagu tungitaks talle kallale ja tahetaks paljaks röövida.

«Ma niisama, pooleldi nalja pärast,» lausus nüüd Miina rahustavalt. «Aga niipalju on tõsi — mind küll nõnda, ilma kaasavarata võtma ei tulda.»

«Kui aga mõnele just meele järele oleksid...»

«Siis ta muidugi suksutab. Aga päitsed paneb pähe mõnele jõukale peretütrele.»

Miina ohkaski oma sõnade kinnituseks.

«Kudas need Anne asjad peaks olema?» küsis Juhan vähe aja pärast.

«Ta sugu sõbrustab selle Peetriga...»

«Selle tobuga!... On tal oma aru peas!» hüüahtas vend ägestudes.

«Ta ütleb: Peeter tubli töömees. Et künnab ja teeb kõik, mis aga talukohas vaja.»

«Seda nüüd küll,» möönis Juhan. «Aga teda ei pea jo keegi täismeheks! Ja kuhu nad läheks?! Ega ometi siin mahu elama!»

«Ann ka ütleb: kui saaks viiskümmendki rubla, võiks vahest linna kolida. Või kuhugi kõrvaliseks.»

«Viiskümmend?... Seda ehk hädapärast saaks. Aga et ta siiski paremat ei leia!...» Ja vähe aja pärast naljatades: «Sina siiski vähemaga ei saa kui saja rublaga?»

Miinagi vastas naljatades:

«Sajaga saaks peremehele, viiekümnega viletsale popsile, kahekümne viiega kandimehele... Võta ise rikas

naine, võid meile kõigile kena kaasavara anda. Ja mehed on meil siis ka selle järele!»

«Ehk võtangi!» lausus Juhan naljatleva hooplemisega. «Kui mitte rikka, siis jõuka! Ja koolitudki!»

«Noh, hoidku jumal selle eest!» lausus Miina. Ann hüüdis teda parajasti ja ta pidi minema.

Juhan läks aeda, heitis marjapõõsaste vahele ja tundis häbi oma kergemeelsusest. Ei ole tema asi mõelda naisevõtust, mõelda Maalist ja mõnest teisestki. Soosaare peaks talle olema kõik ja Soosaare inimesed tema suuremaks mureks. Selle asemel, et mõelda isale ja emale, istuda õhtul mõni hetk nende seltsis, lausuda mõni sõna ükskõik millest, et nad kuuleksid pojaarmastust tema häälestki, ruttab ta järve otsa, et kohata seal seda väga armast ja kena neidu, kes aga kergemeelne ja võib-olla varsti mõne teisega samuti istub! ... Ta ei teagi, mis sünnib õdede hinges, kes on ometi ka noored inimesed ja kes ei kannata vähem kui tema, ennem veel enam. Sest temal kui mehel ja peremehel on võimalik igal laupäevaõhtul ja pühapäeval minna mõnda naabertallu, kas või Pikaveresse, olgugi et sealt saab mõnikord peksa. Mis siis ime, kui mõnel neist võib minna samuti kui Taga-Saare Ollil, kes langes kogu kihelkonna naeruks! Mis ime, kui sõbrustatakse salaja, öösiti, ükskõik kellega, sest pole lootustki leida mõistlikku, kindlat võtjat!

Kui vähe mõtleb ta oma väikeste vendade tulevikust! Aga ometi on tema see, kes neile peab tiivad kasvatama, et nad kord siit võiksid välja lennata ja et nad laias maailmas ausasti suudaksid end elatada!

Aga lähemalt kõigest mõeldes jõudis ta otsusele, et kõigi omaste saatus oleneb Soosaare käekäigust. Kõik, mis ta teeb Soosaarele, seda teeb vanemaile, vendadele ja õdedele.

Siis käändusid mõtted Elsale ning Maalile ja ta jõudis otsusele, et ta endagi elu elamata ei taha ega või jätta. Jah, et elu temalt oma pearaha kergemeelsuste näol nõuab nagu teisteltki, ühelt enam, teiselt vähem, ühel vaid nooruses, teiselt ligemale eluaeg. Parem juba maksa see pearaha nooruses!

XXIII

Laadale viidi pullike ja loodeti hea lüpsilehm asemele osta. Aga pullikesest saadi nõnda vähe, et hea lüpsilehma ostuks tuli raha juurde lisada. Lillik, punast ja valget kirja noor lehm, oli suurem teistest, kandis pead uhkemini. Isegi kõnnak oli tal hoopis suursugusem ja möögis ta harva, aga siis kui pasunat puhudes.

«Ei see lepi meie toiduga!» ohkas ema teda esimene kord vaadeldes murelikult.

«Eks tule talle sulpi teha, või ta muidu mitut toopi piima päevas annab!» vastas Juhan. «Peaasi: pikapeale soetab paremat tõugu karja juurde!»

«Kust ta soetab, kui pole niisugust pulli!» kurtis Ann.

«Küll jumal annab pulli ka,» naljatas Juhan. «Peaasi, et oleks lehm.»

Heinateo järel, enne rukkilõikust käsutas Juhan noored ja vanad uudismaale kütist põletama. Haokood pandi kändudele ja põõsaste juurikatele, kuhu ader polnud jätnud jälgegi. Hagudele laoti pikki künnimättaid peale ja pisteti siis tuli alla. Kuiva ilma tõttu võtsid kevadised haod hõlpsasti tuld ja õhtu eel tõusis niisugune suits, et seda Pikaveres ja Navalgi pidi nähtama.

«Viimati arvavad, et meil tulekahju!» sõnas Miina.

«Las näevad, et ka siin elatakse!» hooples Ann, suitsupilvedest otse vaimustatud.

«Tuleval suvel selle ajaga haljendab siin lina!» ennustas Juhan.

«Seda arvasin ka mina,» püüdis Peeter riimida ja naeris laia suuga.

Vahtis suuri sinakashalle suitsupilvi ka Enn, paljajalu, paljapäi. Juhan pani mööda minnes talle käe pea peale ja lausus: «Eks ole ilus!» ja ohkas mõeldes: nii palju asju on siin Soosaarel, mis ilusad. Kui neid aga mahti oleks vahtida! Ja kui neid muresid poleks ees kui paksu kütisesuitsu!

Märdi elu ajal, siis oli tema ise või vend, kes midagi nähes, mis silmale ilus, kohe teinud sellest kõnet ja siis olid mõlemad imetledes peatunud. Maailm oli tol ajal üldse poole ilusam olnud kui praegu. Võib-olla ka seepärast, et nad kahekesi ei mõistnud muretseda, ei

kartnud muresid. Ei olnud siis ka ruttu ega tõttamist nagu nüüd. Kui tehti tööd, siis tehti kõvasti, aga pärast õhtusööki mindi veel kaasiku alla kõndima ja laupäevaõhtu ning pühapäev olid kibedamalgi heinaajal selleks, et vaadata, kui kena on maailm, ja tunda sellest rõõmu.

Nüüd tuli Juhan viimasena töölt ja söönud sõna lausumata, rutuga, mõtles homse peale. Pärast õhtusööki leidis ta veel rehe all, aida või lauda juures tegemist, läks viimasena oma asemele ega saanud hooletult uinuda, sest palju oli jäänud sellest tegemata, mis ta kavatsenud hommikul.

Esimene oli ta ao ajal jalul, sagedasti nii vara, et ei tihanud veel äratada teisi. Ann oli juba nagunii nurinat tõstnud ja vist Andrese sõnu tarvitades öelnud, et sunnitöölistel ka elu kergem ja tööpäev lühem. Sagedasti oli Juhan hommikul haopinu ääres hulga aega kirvega töötanud — käsil oli uue töövankri valmistamine ühes isaga —, kui ilmusid üksteise järel ema, isa, õed, Kusta ja siis ka Peeter, keda tuli alati aidalakas käia paaril korral äratamas ja kes isegi sõimas oma unerohkust.

Kõigi eel kiirel sammul läks Juhan tööle, kui töötati üheskoos. Niites ei jõutud talle kaarega lähedalegi, riisudes hein aina lendas tema reha ees.

Õlg oli tal jälle terve ja ta läks mõnikord ise adraga raiesmaale, mida isa vähehaaval vihmaste ilmadega ja teiste tööde vahel oli laiendanud. Ta kündis sügavamini kui sulane, uuristas sahaninaga hoolsasti välja kõik kännud ja kivide ääred. Aga söömavahe lõpul tundis ta, et on liiga teinud enesele ja hobusele, kummalegi peatust andmata. Hobused olid tänavu kui kondised peletised, hoolimata sellest, et neile anti ette parimat aruheina ööseks, päeval peeti heinamaa ääres kõies ja joogiks tehti iga õhtu jahurokka. Kes oleks neile keelanud kaeru, aga viimased olid jahvatatud juba ammu kilejahuks ja uus kaer ajas alles hagu, oli niitmata.

Isa teritas aegsasti sirpe, ja niipea kui rukkiväli oli küllalt paatjas ning tera kõva, mindi sinna kogu perega küürutama.

See pikk, kitsas, järskude nõlvadega künnis tuletas meelde valmis rukki all seaselga. Siit, seljandiku kõrge-

malt kohalt võis üle madala soometsa selgesti näha Pikavere talusid, kuidas nad pikal voorel asetsesid hõredas reas, mõnedel hoonete rühm lagedal, teistel rohelisse ilupuude varju peidetud, enamal jaol õlgkatused samblast rohekad, mõnedel värsked, kullakad, paaris kohas isegi halliks tõmbunud sindleist.

Juhan silmitses, kui põimates oma eega seljandiku harjale jõudis, iga kord vihku sidudes ja selga sirutades Liivaku õue: kas ei näe ta seal kedagi liikumas? Aga silm ei seletanud nõnda kaugele õieti. Nagu oleks midagi seal mustendanud, aga oli see inimene või midagi muud, ei suutnud ta aimata.

«See põld siin olnud esimene, kuhu seeme visatud, kui meie vanaisa siia tulnud,» ütles isa puhkuseks vihule istudes. Tema häälest kuuldus heldimus ja uhkus. «Kõrge kasemets kasvanud peal, vanad põlised puud. Raiutud mõisa abiga maha — või oma perega oleks seda jõudnud! Ilus väli, veerjas kahele poole, kevadel aegsasti kuiv, kasvatab kartulit ja kõrt!»

Juhan laskis silmad käia piki välja: valmis kollendav rukis oli ladvast längu vajunud, näis alandlikult kummarduvat. Vaikne tuul tekitas kergeid laineid, kõrred sahisesid tasa.

«Poole laiem võiks see väli olla!» lausus Juhan, et isa kiitust tühistada. «Kummaltki poolt võib poole vakamaa laiuselt uut maad künda.»

«Kust seda heina siis teha?» küsis Ann, hoides seekord isa poole.

«Selleks on soo!» vastas Juhan.

«Seal pole muud kui padrik — ei pääse vikatiga sissegi!» jätkas Ann.

«Esiti tuleb kirvega minna ja puhas töö teha,» vastas Juhan. «Siis vikati ja rehaga.»

«Ei tee seda ühel elueal!» vastas isa ohates.

Paremal pool mööda rukkivälja äärt ulatus mõnesaja sammu pikkuselt riba aruheinamaad hõreda kasemetsaga ja selle taga teine madalam künnis.

«Need kased vaja järgmisel kevadel maha võtta,» ütles Juhan, kes nagu ei tihanud minna suuremate puude kallale, enne kui sellest on kõnelnud isale ja kogu perele.

Isa ei vastanud, tõusis vihult, ohkas veel korra ja küürutas põimama.

«Nii ilusad kased, et kohe kahju hakkab neist!» lausus Miina.

«Ilu ei kõlba patta panna!» vastas Juhan.

«Kui veel Märt elas, siis kõnelesite mitmel korral, et Soosaare auks ja uhkuseks on need vanad kaasikud,» ütles Miina ja häälest võis kuulda, et tal kaasikute saatus on südamel.

«See oli siis!» sõnas Juhan. «Aja nõudmised on muutunud!» Varsti lisas ta nagu lepitust otsides:

«Seal, väljavahe algul võib need kümmekond vana kaske ilupuuks jätta. Kuigi neist linna turul saaks mõne hea rubla. Võiks laadalt ühe noore sälu tuua.»

«Sälg on täna, homme ei ole,» kostis nüüd ka isa. «Aga puu, mis kasvab, on põline. Teda võivad lastelapsed näha.»

See võib kõik õige olla, mõtles Juhan ja tundis end isegi süüdlasena, aga meeles oli tal Maali ja kolmeaastane tähtaeg. Põldu peab siin selleks ajaks olema sama palju kui Liivakul ja kusagilt tuleb ometi raha võtta ehitusteks ja kõigeks muuks! Kirves on juba juurte külge pandud, peatust enam ei ole! Esiti muidugi lepikuvõsa ja kehvemad puud, aga siis on kord kõrgema kasemetsa käes. Ei lepi ju Maaligi sellega, et aina kaasiku all kõndida!

Karjamaa äärde, sinna muidugi kaasik jääb. Ja see seal on kõige uhkem. Sellest on ka küll ühe talu iluks!

Elutoa idapoolses otsas oli marjaaed mõne rea põõsastega ja harvade puudega, tiheda rohuga. Õunapuid oli vaid kaks ja needki vindujad; teravaokkaliste harudega kitsetürnapuid kolm, siis veel kaks suurt toomingat ja mõned pihlakad. Suvel pühapäeviti oli siin Juhanile armsam koht ajalehe ja raamatu lugemiseks. Nüüd kärsis ta siin pühapäevilgi vähe olla ja, mõeldes Maalist, häbenes viljapuude vähesuse pärast. Märdiga üheskoos oli raamatuist aiandust õpitud ja läinud suvel pidi põõsaste harimisega tehtama algust. Aga siis jäi vend nõrgaks ja Juhan jättis muu töö rohkuse tõttu aia hooletusse.

Nüüd leidis ta paraja pühapäevatöö aias. Ei kõlvanud

sel päeval põllule minna ega lepikut laastata, küll aga aias põõsaste ümber kaevata, neile värsket mulda ja sõnnikut tuua. Miina aitas põõsastest orasheina ja nõgeseid kitkuda, oli vennale igapidi abiks.

«Noori viljapuid tuleb tuua, uusi põõsaid soetada,» seletas Juhan. «Kaskede vahele, aia-äärtesse sirelipõõsad istutada.»

«Või seda muidu jõuad, kui tuleb rahaline naine võtta... Mõni peretütar,» katsus Miina naljatledes tõtt öelda.

«Enne peab kõik korras olema, siis kõlbab peretütart siia tuua,» vastas Juhan. «Egas siia ei-tea-keda ka tooda!»

«Siis kestab see kaua, kui enne kõik peab valmis olema!» arvas Miina üsna murelikult.

Tuli Andres pühapäeva õhtupoolel, harmoonika kaenlas, ja tabas Juhani aias töötamast.

«Jei bogu, sa oled hullem kui katoržnik!» lausus ta väga laitvalt ja istus rohule.

Juhan pani labida käest ja küsis, mis see «katoržnik» tähendavat.

«See on see päris Siberi sunnitööline,» seletas lellepoeg. «Aga temalgi on oma pühapäev ja puhkus, sinul aga mitte... Suur koht käes, aga töötab hullemini kui ori!»

«Oled juba ennem seda kõnelnud,» vastas Juhan sõbralikult.

«Ja kõnelen jälle, kui niisukest asja näen!» jätkas Andres, viskas oma nokkmütsi rohule ja hakkas vilkat käänama.

«Mäletad, Andres,» kõneles Juhan tema kõrvale istudes, «kui kevadel kord töö juures läksime jõudu katsuma?»

«Miks ei mäleta! Selgesti mäletan, kuidas su viimaks seliti käänasin!» hooples Andres heasüdamlikult.

«Viimaks küll; aga enne väherdasime pool tundi maas, nii et hing oli mõlemil kinni ja nahk märg.»

«Oli nõnda. Aga mis sellest?» päris Andres.

«Kes meid sundis jõudu pingutama?!... See oli ka hullem kui sunnitöö! Kes seda katoržnikku nõnda rabelema kihutab!... Aga näe, rabelesime omast heast

tahtmisest, kas hing välja! Samuti on minu rabelusega siin Soosaarel!»

«Kellega sa siis jõudu katsud?» küsis Andres päris tõsiselt.

«Eks Soosaarega ikka!... Proovin enda jõudu. Kui leian, et olen nõrk — löön käega ja lähen sulle abiliseks,» katsus Juhan naljatleda.

«Abiliseks võiksid mulle hommepäev tulla! Mul mitmel pool ehituste juures tööd pakutud... Aga et sa siin jõudu katsud — see ei välta pool tundi, nagu meie maadlus! Oo, lellapoeg, siin tuleb eluaeg rabelda! Ja kui sul niisuke aur peal, siis võtad kolmekümneaastaselt kõvera otsaga kepi kätte või kargu kaenla alla, jei bogu!»

«Nitsevoo! Pole viga!» vastas Juhan naerdes. «Ega ma nii jõuetu ole, kui arvad!»

«Jõuetu sa ei ole, seda ma tean! Ja tookord käänasin su viguriga seliti. Vene viguriga! Aga sa võid jääda enneaegu jõuetuks. Ja sellest oleks kahju!... Nüüd mul tuleb meelde see obadus, mis sa sellele Pikavere apatsile nina alla annud! No, jitrit, see oli sust mehine! Sa ju tal lõuavärgi hoopis lössi löönud! Kulus ka ära!»

«Pidingi sulle kord spassiiba ütlema, et mulle nii mehise põõna kätte õpetasid,» vastas Juhan. «Niipea kui litsusin talle otse vastu rehapulke, nina alla, kus tal need peened üleskäänatud mustad vurrud, kohe pistis tagurpidi jooksu ja viskas enda seliti murule,» jutustas Juhan lõbusalt. «Aga siis pöörati teine lehekülg — eks tema sõbrad ei võinud seda näha, et metsatalu nende Mõhu nii ilusti maha sirutab, ja siis hulgana tagant mulle selga! Eks Jetta, olgu ta tuhandest terve, peksis kui koertekarja minu kallalt minema. Muidu oleks nad mu Märdile järele saatnud.»

«Õelgu, mis nad tahavad, aga see oli mehe tegu! Mõnda meest tuleb nõnda utsitada!» kostis Andres.

«Kes need ütlevad?» päris Juhan rahutu huviga.

«Noh, mõned vanemad peremehed kohe: Soosaare noorperemees hakkab kaklema! Ei see kõlba kuhugi!»

«Arvan vahel ise ka, et see kuhugi ei kõlba,» vastas Juhan mõtlikult.

«Siis ei või sa viimaks enam jalga siit soost välja tõsta!» hurjutas Andres.

«Ega ma tahagi sinna kõrgi rahva hulka tikkuda!» hoopleb Juhan. «Aga ühe vingerpussi tahan neile siiski mängida.» Ta mõtles selle juures Maali Soosaarele toomisele.

«Vaata aga, et sa kaela ei murra!»

Andres võttis pilli, laskis pea paremale õlale, pilutas silmi ja tõmbas pikaldasi kurbi helide kimpe. Katuse harja vari käändus põõsaste vahel istujaile. Mõlemad olid langenud unistusisse, aga rõõmsad ei olnud need kummalgi.

«Sa võiks õige Jetta enesele naiseks võtta,» lausus viimaks Andres pilli kõrvale pannes. «Temast saaks väga tubli perenaine.»

«Mõnest teisest saab ehk veel tublim,» vastas Juhan ja mõtles Maalile.

Seemendanud rukki, käis Juhan isaga jälle välja äärt laastamas, tegi seda aga põhjalikumalt kui enne: juuris iga väikesegi lepa välja, et adral ei oleks suuremaid takistusi. Vanemad puud käänati laia kännuga küliti.

Tõu kokkupanek jäeti täiesti naiste hooleks. Ainult mõne vihmahoo eel käsutati kogu pere parmaid rõuku kandma.

Algasid esimesed varasügisesed sajud ja ühel õhtul tuli labida-Joosep soost, labidad ja kirved seljas, tühi leivakott käes. Kohates õues Juhanit, lausus ta oma suurte, mustade vurrude liikudes sõbralikult:

«Nii et nüüd on siis nõnda . . .»

«Kudas nõnda?» küsis Juhan.

«Vett juba pool kraavi. Tänavu lõpetame . . .»

Raha, raha on talle nüüd vaja! mõtles Juhan murega. Viimased rublad peab ta andma. See osa, mis aga Pikaverest saada, jääb võlgu. Jäägu, see pole tema mure!

Ta kutsus Joosepi tuppa ja ladus, kui arved peetud, talle oma pungast viimsed rublad peo peale.

«Kas ehk vahest teile enesele hädamalt vaja, ma võiks ka oodata!» lausus Joosep, nagu aimates, et Juhan teeb enese rahast päris lagedaks.

«Üks valukannatamine ikka,» vastas Juhan. «Parem siis juba täna kui homme. Ehk ainult nõnda palju vaeva

võtate enese peale, et Pikavere peremeestelt katsute ise küsida. Igaühel neist tuleb tänavu kaks rubla maksta.»

«Eks ma või katsuda,» vastas Joosep kõheldes, astus ühelt jalalt teisele ja lausus viimaks:

«Mul oli üks teine jutt ka ajada... Aga see võib ka edaspidiseks jääda. Praegu kibe töö aeg...»

«Eks või ka edaspidiseks jääda,» arvas Juhan, kartes, et see teine juttki vahest rahaasjadega seoses, ja ulatas lahkumiseks käe.

Rukkirehtedega rutati: leivaahjud olid üsna otsakorral ja Juhan tundis sellest otse häbi. Talvel oli nagunii magasinist laenatud mitu vakka.

Lambike valgustas läbi ähmaste laternaklaaside reheralust üsna tuhmilt. Kukk laulis lakaõrrel esimesi kordi, aga mehed rabasid juba vihke, virutades ladvaga kõvasti vastu siledat pinki. Naised kandsid toast vihke ja puistasid sasi. Liiga varasest tõusmisest olid kõik tusased.

«Au pärast suur koht, aga mine või Loigu popsilt enne uudset naela leiba laenama!» urises Juhan üsna mürgiselt.

«Ära aja hambaid külge!» vastas isa solvunult.

«Otse häbi!» lisas Juhan.

«Kui häbi, jäta koht ja mine!» vastas isa. «Iga laps võtab selle ja on surmani tänulik!»

«Tänulik? Mis eest?...»

«Kaheksa inimese-last on siin üles kasvatatud!... See maksab ometi ka midagi!... See maksab vaeva! Olen oma hea nime hoidnud. Sinul juba kakleja kuulsus esimesel aastal, mis sa siin peremeheks.»

Juhan oli puudutatud õrna kohta. Ta virutas rabatud vihu vuhisedes seina äärde, ei mõistnud viha pärast muud öelda kui ühe «kuradi».

Kolm laupäevaõhtut oli ta järve otsas männiku all kesköönі oodanud. Kahel pühapäeval oli ta kirikus käinud, mis ei olnud sugugi kerge. Ta teadis, et kirikuteel, õues ja kirikupingis teda vahitakse ja selle juures sosistatakse: see ongi see Soosaare Juhan, kes Pikaveres poistega kakelnud ja keda siis Tuule Jetta päästnud!

Maalit ei olnud neil pühapäevil kirikus ega kedagi Liivaku omadest.

Kõik on ometi temaga kindel! Kolm aastat või viis —

siis on ta ometi minu oma! katsus Juhan end rahustada. Aga kahtlus näris südant raskegi töö juures ega lasknud õhtuti uinuda. Uut kinnitust tahtis ta heitliku neiu suust kuulda.

Andres tuli pühapäeva õhtupoolel, nagu ta kutsutud, abiks aida katust parandama. Praegu oli selleks värskeid õlgi ja vihm oli juba mitmel korral Juhani aset leotanud. Äripäeva kallist aega ei võinud raisata nii kõrvalisele asjale!

Ühtlasi pidi lellepoeg tooma eelarve selle kohta, kui palju läheks umbkaudu maksma uus elumaja kolme toa ja köögiga, sindleist katusega, palkidest seintega, tugeval raudkivist vundamendil, umbes niisugune kui on Taga-Saarel.

Laudaehituse eelarve kavatses Juhan ise koostada, sest laut pidi tulema kivist, lellepoeg tundis aga hästi ainult puuehituste asja.

Andres tuligi pühapäeval pärast lõunat, seekord asjalikult, ilma pillita. Mindi kahekesi aeda, heideti karusmarjapõõsaste vahele kõhuli ja lellepoeg tõmbas taskust väikese valge raamatukese, kuhu oli kirjutatud laulusalme ja saadaolevat töötasu.

Leidnud õige lehe, kuhu midagi tihedalt, väga kohmakalt ja vigaselt märgitud, võtnud ka nüri pliiatsijupi, lausus ta nagu sissejuhatuseks:

«Armas veli, ära pane pahaks, ne serdiss i ne brani — aga see nali elumajaga läheb sul maksma ropu rea rublasid! Jei bogu, alla viiesaja ära hakka vundamenti kaevama! On narr, kui jääb pooleli! Besobrasie, muud midagi! Jääd veel ilmarahva naeruks! Ja on seda vaja!»

Juhan oli otse kohkunud, võttis oma sõrmedega Andrese arveraamatukesest kinni ja katsus lugeda sõnu ning numbreid.

«Kas see nõnda kalliks võib minna?!» küsis ta umbusklikult. «Ja kas palke läheb nõnda palju: kaheksakümmend!»

«Ega sa sauna ehita?» tähendas Andres ja küsis kohe häält summutades:

«On sul nii suuri rahasid?... Üht ja teist võib ju hädapärast võlgu ka jääda, see on tõsi. Aga sadat kolmneli olgu sula!...»

Juhan ei vastanud sõnagi, nohises vaid ja vahtis Andrese arvetele.

«Ma ei saa aru, mis sa peaks tormama!» manitses Andres vennalikult. «Peavari sul on, pärast Märdi surma ruumi veel enamgi! Suiline võib lakas magada. Tahad naist võtta? ... Siis on iseasi. Siis natuke kitsavõitu. Aga nõndapea kui sul üks õde läheb — tema ruum jääb naisele! Ja egas sa mõnda krahvitütart siia too, et olgu maailmasuured loosemendid valmis!»

«Lähme katust parandama,» ütles Juhan ja hakkas tõusma.

«Õige sõna! Paidjom!» vastas Andres, peitis oma raamatukese tasku ja tõusis kärmesti.

Nelisada rubla! kordas Juhan iseeneses ja oli sellest nii löödud, et ei toibunud kogu õhtupoole jooksul. Sada, sada viiskümmend, oli ta arvanud, oma tööjõud veel maha sellest summast, sest kogu pere rakendab ta tööle, külvi ja heinaniidu ajal kas või öösiti! Aga nüüd korraga nelisada! Siis tuleks kümme aastat koguda või jälle korraga võtta maha kõik parem mets, langetada viimne kui kask! Nii et järele jääks vaid padrik, madal padrik, kuhu siis Maaliga mine pühapäeval kõndima! Maaliga ja kogu tema suguseltsiga! Et neil oleks mõneks ajaks, mille üle naerda!

«Kudas su käsitöö sind ka toidab?» küsis ta järsku Andreselt, kui sellele värskeid õlevihke redelilt upitas kätte.

«Slova bogu, ei või nuriseda! Elan ära! Oma kopikas taskus, kõht täis, tubakas ja pits viina mõnikord ka! Mis siis veel!»

«Kui aga kord naise tahaksid võtta või nõnda ...?»

«Siis ka võtan! Kosin niisuguse, kes mult enam ei nõua, kui võin anda — mis siis veel!»

«Ma mõtlen nii, et kas raha saad koguda, järele jätta. Et vahest edaspidi midagi suuremat ette võtta ...»

«Koguda või järele jätta? Hee, brat, niisugust halba kommet mul veel ei ole! Tšort poberi! Tahan ka ometi inimese kombel elada! Vara veel nälgima hakata. Või et ööd ja päevad peaks rühmama? ... Netu, brat, ei ole niisugust tõugu!»

«Kui ma sulle abiliseks hakkaks — saaks ma koguda raha?» katsus Juhan naljatledes selgust saada.

«Tahad inimese viisil elada — midagi ei saa koguda! Ni kopeiki, ni groša! Ei kopikat ega krossigi! Ja mõni peab ometi ka talu pidama, kust ma muidu tööd saan!»

Juhan istus katuseroovil ja mõtles iseeneses: tuleb siia jääda! Hull mõte: hakata ehituste juures Andresega tööle, jätta Soosaare Miinast-õele, kui ta maksab eesõiguse eest sada rubla! Sellega asuda linna ja hakata seal ehitustööliseks. Miks ei peaks Maali talle tulema? Läheb ometi vanem õde elatanud voorimehele! Sellel olevat küll kaks maja...

Ei, ei. See mõte on hull! Selle üle naeraks kogu kihelkond ja ta ise nutaks oma südames eluaeg!

Ei, ta ei lähe siit! See sammaldunud õlgkatus, kus haljendab kirburohtu ja kollendab rõigast, on talle armas! Samuti armas on talle lähedale maani vajunud laudakatus! Vana emis lebab lauda ees kuivanud porilombis, röhib mõnuledes ja laseb end imeda rüseleval roosal põrsakarjal! Keskõue puhtaks pühitud murul lebab Sami, tõstab aeg-ajalt pea käpilt ja ahmab lõugade lõksudes tüütava kärbse. Kaasiku all lööb Peeter lehepilli saatel kannelt ja see on kindlasti Enn, kes taob polkataktis trianglit. Need suured sanglepad all püstkoja juures — nende lehed läigivad, kui oleksid metallist! Siis see kõrge kask toa taga künkal on kui muistne sõjamees, lüheldases haljas rüüs. Kähar latv lainetab tasase tuule käes, tihedad kahlud okste otsas liigutavad end vaikselt. See kõik on talle armsaks saanud lapsepõlvest saadik! Ja kõik see, mis ta ümberringi näeb, on tema oma! Hulga maad võib ta igale poole kõndida — ja ikka on ta omal pinnal, kust võib peletada iga võõra! Ja ta peaks minema ühe peremehe juurest teise juurde, manguma tööd ja leiba! Ta peaks minema kiviküllа, kus pole jalatäit oma pinda, kus pole oma ühe puu okski, kust ei ole hinnata võtta suutäit leibagi! Ei, ei! Viiekordselt pingutab ta jõudu, aga jääb siia ja toob ka Maali Soosaarele. Küllap temagi taipab, et Soosaare on midagi väärt!

XXIV

Isa oli juba aegsasti küntud raiesmaal kõik suuremad kivid kaevanud ümberringi lahti, oli kangidki tahunud valmis ja nüüd mindi, jättes tõu naiste hooleks, kolme mehega uudismaad puhastama. Peeter oli vahva kangi alla lööma, aga oma räpakusega laskis ta kivi, kui see juba üles oli kerkinud ja viimast tõuget ootas, tagasi auku langeda, selle juures kohe vemmalvärssi luues:

«Pisikene põrsas puges põhku,
Et ta saaks seal sooja õhku.»

Isa tundis suurt rõõmu, kui mõni kivimürakas oli tõstetud august ja heidetud kangi otstelt eemale.

«Ei ole ta enam kellegi adral ees, kündku või kümned põlved! Võsa kasvab uuesti, umbrohi tärkab iga kevade — aga kivi ei veere tagasi!»

Kas need kümme põlve meid meeldegi tuletavad! mõtles Juhan mõrudusega. Künnavad ja külvavad siin, sahk ei põrka enam ühegi kivi vastu — seda vähem aga tuletavad meid tänuga meelde.

«Eks need väljad, kus praegu kasvab vili — eks need olnud minu noorpõlves samuti kiva täis,» jätkas isa. «Aegamööda sai neid sealt kasida.»

Õige küll, isa on need põllud puhastanud kivikarjadest! tuli nüüd Juhanil meelde. Aga olen ma teda selle eest tänanud!

Ta ei teinud seda ka nüüd. Ta tundis, et tema talupojasuu pole loodud tänusõnade lobisemiseks.

Kustale ja Ennule oli lubatud sarvesaia kui ka midagi muud, et nad väljadelt vähemaid kive äärde hunnikusse korjaksid. Nad tegid seda mõni aeg juba üsna agarasti, veeretasid kahekesi suuremaid munakaidki kokku. Rusikasuuruste hunnikusse pildumisega veetsid nad lõbusasti aega.

Tõesti, Soosaarel ei laiselnud keegi, mõtles vahel Juhan. Isal ja emal oleks aeg puhata. Enam kui pool aastasada on nad kõvasti orjanud. Aga ema on hommikul üks esimesi, talitab toas tasakesi, et teisi veel

mitte äratada, ja keskhommiku ning lõuna järel laseb ta vaevalt silmad kinni, kui juba jälle on jalul. Teoajast on tal sõnad meelde jäänud ja nende järgi ta käib: piu, pikali maha, siu, silmad kinni, viu, voodist välja! Õhtul kolistab ta ühes Leenuga viimasena söögiriistade ja piimaanumate pesemisel ja, heitnud pikali, uinub issameie-palve keskel. Ega ta selle eest mingit tasu taha, oh ei, mitte kõige vähemat! Ainult et laste käsi käiks hästi, et nendegi elu oleks kergem! Kui mitte nüüd, siis edaspidi. Ja et nad oleksid mõistlikud ning jumalakartlikud!

Kõige enam oli tal muret Juhani pärast, seda enam, et Juhani käes oli kogu Soosaare saatus. Iseäranis palus ta, et jumal annaks Juhanile tarka meelt ja mõistust, kui kuulis kaklusest Tuule õues. Nagu Miina teadis kõnelda, oli ema mitmel puhul rohkesti pisaraid valanud, kartes, et pojast saab tavaline kakleja ning riiukukk.

Kuuldes sellest andis Juhan tõotuse end tõsiselt parandada, isegi õieti teadmata, milles end peaks parandama. Ta pidas oma teguviisi Teodori rabamisel lõplikult õigeks, arvatagu Pikaveres ja mujal sellest ükskõik mida.

Isal ei olnud ei palvetamises, muretsemises ega töös niisugust indu kui emal, aga ta liikus päevatõusust saadik, peatus vaid oma sisikonna kordaseadmisel, harva tubakat nuusates ja söömavahedel. Isegi pühapäeva ei mõistnud ta, kui pühakirja oli lugenud, tegevuseta veeta, kohendas toas lauakese ääres või väljas riida ees, raiepaku juures enese ja teiste jalatseid või parandas hobuseriistu. Ega temagi tahtnud selle kõige eest mingit tasu. Ainult et oleks natuke ninatubakat ja vahel kuus üks korten viina. Ei vaevanud teda ka sellest ilmajääk eriti. Soosaare käekäik oli temalgi ööd ning päevad südamel. Ärgu aga tuldagu talle ette heitma, nagu poleks ennem siin tehtud midagi!

Virgad on õed ja isegi väikesed poisid, nii et vahel nende agarust nähes otse meel läheb haledaks: kas siis tõesti juba seitsmendast eluaastast peab algama siin orjus ja kestma seitsmekümnendani või veel kaugemalegi! Ja ometi laulame igal pool, et oleme priid ja

vabad! See ju on — võõras ei või meid hirmutada ega sundida tagant. Aga oma hool ja mure ei sunni vähem! Kas see siis põlvest põlveni nõnda peab jääma! Ja pääsevad orjusest vaid need, kes põgenevad linna, nagu see vanal ajalgi sündis? Ehk kellel on käes mõisa armust suured, rammusate põldudega talud! Ehk kes on saanud naisega kaasavaraks mõne tuhande, kes lasevad aina orjadel töötada, ise käsutavad ja käivad külas.

Loigu pops tuli kord õhtu eel väravast õue ja kergitas Juhanit nähes isegi mütsinokka.

«Tulin vaatama, kuidas elate ka?» lausus ta teeseldud lahkusega ja piilus seejuures punaste kulmupuhmaste alt peremehe poole.

«Oo, tänan lahke küsimuse eest!» vastas Juhan samuti teeseldud häälega. «Tulite heinte järele või?»

«Mis heinte järele?» küsis Tohver teadmatust teeseldes.

«Noh nende järele, mis olite niitnud, aga meie maa pealt, ja mis me siis ka riisusime.»

«Mis ma neist! Need ju teie heinad! Kes neid piirikupitsaid oskab vahtida!» pahandas Tohver enesega.

«Küllap mõni oskab ehk ka,» urises Juhan.

«Nii et ma tulin selle linaleo pärast... Et kui lubaksite... Isa ei keelanud... Teil omad linad juba väljale laotatud...» kõneles Tohver üsna alandlikult.

«Eks siis laske käia, mis siis veel!» vastas Juhan teeseldud lõbuga.

«Olge siis tuhandeks terve! Olge terve!... Ja kuidas siis ka muidu läheb?» päris Tohver.

«Ei ole viga! Ei ole vähimatki viga!»

Tohver soovis head õhtut ja läks minema.

Algasid sügisesed sajused päevad, naised tõmbusid kodumaile, mehed aga uperdasid kas kõrrekünnil või lepikulaastamisel. Läbiligunenult tulid nad õhtul koju, riputasid märjad rõivad rehetuppa parte külge või laotasid ahjukummile kuivama ega viitsinud väsimuse tõttu enam kõhtugi süüa täis. Peaasi oli, et saaks sooja rehetuppa sasile puhkama.

«Oi-jah kondikesed!» ohkas Peeter pikali heites. Tõmmanud natuke hinge, luges ta siiski peast enne uinumist:

«Toomas tonti, härja lonti,
kirju härja kinderkonti...»

Varsti hakkas ta nohisema.

Juhan aga lebas mõnusas rammetuses, voolis vahetevahel mõnd tuikavat lihast ja mõtles Maalist. Kui ta oleks teiste talutütarde sarnane, siis võiks kujutleda, et temagi lebab siin kaeraõlgedel ja nad mõnuleksid siin kõrvuti. Tuli vilgub ahju suu ees pingil, ahtest langeb aeg-ajalt kõrs või tera põrandale. Seina-äärtes kaerasasis krõbistab putukas, võib-olla väike hiirgi, toas on nõe ja kuivava vilja lõhna. Maali ei sobi siia, tema jaoks peab olema puhas tuba ja voodi valgete linade ning patjadega. Iseasi Jetta või Elsa! Jah, Elsa — mis tema küll peaks tegema? Kas mõtleb veel kunagi minust? küsis Juhan ja ohkas. See oli teine maailm, millesse viisid mälestused Elsast. Ei olnud temast enam kaua sõnumeid tulnud ja Maali ning igavene töörühmamine kippus mälestustki temast tuhmistama. Ei, Elsa pärast poleks tarvis ennast tappa sel kombel! Ta ei lasekski nõnda rabelda ja murda! Juba üks pilk tema silmist sunniks rahulikult, jõudumööda täitma tänaseid ülesandeid ja kavatsema homseid... Kas ta peaks õnnelik olema selle sõnni kõrval?...

Jettale peaks kord ütlema mõne tänusõna päästmise eest. Selle hea inimese vahele segamata oleks koertekari tema, Juhani, varsti sandiks peksnud. Kaasavara saavad Tuule tütred igaüks vist kolmsada, peale selle hobuse, vähemaid loomi, tubli kirstutäie kangaid ja rõivaid... Kui ei oleks Maalit... Aga ei, ei! Kõik on kindel: Maali on ainuke, kelle ta võtab! Just selle, kõige nägusama ja sihvakama neiu toob ta Pikaverest ära, Teodori ja kõigi teiste perepoegade kiuste! Las nad siis kiruda mõni aasta tagantjärele! Ja mis seal veel kahelda! Ainult näha peaks saama oma mõrsjat sagedamini! Kui võiks ära pidada kihlusedki! Aga kes kihlab selleks, et võtta naiseks kolme või viie aasta pärast! Ei ole ka vankrit ega saani, millega kosja sõita kõlbaks! Saan ehk saab talveks valmis, aga hobused on kõlblikud setule müügiks naharaha eest!

Mured hakkasid lähenema kui kiskjad ega lasknud uinuda. Mis on töökoorem murede koorma kõrval!

Kasak tõi kutsed Annele ja Juhanile — kahe nädala pärast linna kohtu-uurija juurde!

«Uurija» jättis naised ükskõikseks, aga sõna «kohus» hirmutas naisperet, eriti Anne ja ema, nõnda et nad mõne öö ei saanud sõba silmale. Ema polnud eluaeg käinud kohtus, küll aga kuulnud, et kohus mõistab inimesi vangi ja saadab isegi Siberi. See oli teada, et minnakse kangavarguse pärast. Aga kui kergesti ei selgu seal, arvas Ann, et kangas on siiski võõras, et ei anna mõõtu välja või on vahepeal tehtud lühemaks, takuse koega ots lõigatud maha!

Juhanigi tegi see asi rahutuks. Võib-olla oleks ehk siiski targem olnud Jäätmal läbiotsimise puhul varastatud kangale käega lüüa. Madis läheb küll mõneks kuuks, võib-olla pooleks aastaks istuma, aga pärast võib ta koplist hobuse viia, või kui ei saa viia, siis jalasooned läbi lõigata, nagu siin mõnes kaugemas metsatalus sündinud. Võib suve- ja talveöil õue hiilida ja ei tea mis kaasa võtta! Jõuad sa alati valvata! Muidugi, see leppimine poleks Madist parandanud, aga ta poleks nii õelalt peale käinud.

Miinaga sellest kõneldes lausus Juhan etteheitvalt:

«Näed, seal on need popsikohad! Muud ei tule neist kui vargad!»

Õde sähvatas haavunult:

«Arvad, et mina ja Ado oleksime siin vargile hakanud?!»

«Seda mitte, aga ma nii üleüldse. . .»

«Kuhu sinu arvates inimesed peavad asuma, kellel pole oma isakohta?» päris õde vihaselt.

Juhan kehitas õlgu. Ta polnud sellele mõelnud.

Kahe nädala pärast mindi uurija juurde ega võetud seal süüdistust tagasi. Ann seletas endise ägedusega, et kangas on tema kootud. Seletused kuulati ära, tõlgiti võõrasse keelde ja pandi paberile.

XXV

Kõrred kündis Juhan enamasti ise ja saksamaa adraga. Jõudnud nendega lõpule, hakkas ta harkadraga sööti teiskordselt risti läbi tuhnima. Aga sajud leotasid madala pinna varsti pehmeks, Peetril ja Juhanil enesel tuli tänavu siin töö lõpetada. Lõpetusest polnud küll juttugi, töö tuli paratamatult katkestada, Juhani suureks tusaks. Kividegi kaalumiseks oli maapind liiga porine. Ei jäänud muud kui jätkata väljaäärte laastamist, peksa reht ja harida linanatukest.

Raha oli aga kisendavalt vaja, midagi oli tarvis turule viia. Vakased ja kahevakased kaerakotid tuli varsti pärast tuulamist vankrile tõsta ja, kui esimene külm teed tahendas, linna vedada. Rukkisaagist läks muist magasivõla tasumiseks, muist tuli ka turule viia. Muidugi, enne kevadet vaja jälle magasist popsi kombel laenu paluda! Puid oli müügiks mitu riita, kuigi peened, kased, kuused, lepad ja haavad segi. Aga neid tuleb vedada lumeteega. Külmal ajal on nende hind kõrgem. Teine hobune tuleb müüa, kuigi vist mõne rubla eest, ja uus, noorem asemele osta...

Niipea kui rehed pekstud, pandi kohe linad parsile ja hakati neid harima, et saaks selleks ajaks valmis, kui Peetril minek. Ei olegi talle siis anda enam õieti tööd. Aga talve ei või tema, Juhan, nõndasamuti veeta. Kive on hunnikuisse kogutud, neist võiks vähemaid vedada reeteega linna, küllap seal neid on ikka vaja. Langi metsagi võiks ehk võtta väljaveoks.

Saksa keele õpperaamat oli ostetud, aga Juhan ei tihanud seda tuua aidalakast alla. Seal lehitses ta teda vahetevahel, luges sõnu, otsis, mis sobiks Teodorile vastamiseks ja üldse seltskonnas kõneluseks. Ta teadis nüüd, et «gebildet» tähendab «haritud» ja «Mensch» inimest. Aga pähe ei julgenud ta sõnu õppida, pidades meeles Maali hoiatust: võib valesti öeldes end teha hirmsasti naeruks! Sest saksa keeles hääldatavat sõnu hoopis teisiti, kui on raamatus trükitud!

Viimaks tõi ta raamatu alla selle seletusega, et ostnud Ennule õppimiseks. Aga oodaku ta veel natuke,

omapead ei või alata niisuguse asjaga, võib hoopis viltu minna!

Senine koolmeister oli läinud juba kevadel. Suurte sekelduste järel kihelkonna koolivalitsuse, vallavalitsuse ja kirikhärra vahel oli uus koolmeister viimaks valitud. Esimesel kokkupuutel läinud ta kirikhärraga tülli, nimelt liiaks ilmlikkude õpperaamatute pooldamise pärast. Täiesti rahvameees! oli Taga-Saare Jüri kiitvalt lausunud. Lööb meiega ühes! kiitnud Hallika Jaan.

Selle uue koolmeistri poole kavatseski Juhan pöörduda saksa keele õppimise asjas. Aega talvel on, paar korda nädalas õhtuti võib käia koolimajas, hoides asja täiesti salajas, muidu võib saada veel maailma naeruks!

Küllap kõigega saab hakkama, arvas Juhan, kui aga Maalit näeks kas või korra kuuski! On ka tõesti kuulmatu asi: mõrsjat ei või vaatamas käia! Mõrsjaga ei saa kokku! Ons see kellegi kord maailmas! Ei, ei! Siin peab midagi muutuma! Lähemal ajal, tuleval pühapäeval läheb ta otsemat teed Liivakule ja kõneleb Maaliga mõne selge sõna! Kui nad on peigmees ja mõrsja, siis peavad korra nädalas, vähemalt korra kahe nädala tagant nägema teineteist! Ei ole Maali nõus, siis... Ta oli ju nagu nõus, et ootab... Ta jooksis ju järele ja suudles... Nad on niihästi kui kihlatud! Maailma ees küll veel mitte, aga omavahel, «jumala ees», nagu öeldakse! Suud on nad andnud teineteisele, mis seal siis veel on puudu!

Kainemalt mõeldes leidis Juhan siiski, et sagedane Pikaveres käimine tekitaks kära, asjata enneaegseid tühje jutte ja Soosaare seisukorra liiga hoolsat hindamist, mis ei ole praegu veel soovitav. Hakatakse kohe kui margapuuga kaaluma, kas Juhan ja Soosaare on koolitatud Liivaku Maali väärt, ja kergesti võidaks leida, et ei! Muidu võiks ju avalikud kihlusedki pidada sel talvel, aga et sõrmuseraha tuleb rukkimüügist võtta ja natuke hiljem sedasama rukist jälle magasist laenata, sest muidu on nälg käes —, siis võidakse sarnasest kihlusest kogu talveks naeruainet saada ja Maali annaks sõrmuse tagasi, lausudes kõrgilt «tanke söön», nagu ta mitmel korral öelnud, kui asi pole meele järgi!

Sügis otsekui vangistas Soosaare rahva. Soodes võis vajuda poole sääreni või põlvini. Ainuke tee, mis viis välja, käis kolmest ojast üle, õigemini öeldud: läbi, sest tee oli oja kohal vee all. Kes hakkas siit kirikusse sõitma töövankriga, hobusekronu ees! Ehk kes tahtis siit läbi sumada!

Ainult Kusta, see lahmis läbi soo kooli, säärsaapad jalas, leivakott õlal, rätikusse köidetud raamatud kaenlas. Ta võttis esmaspäeval niisuguse hulga leiba, lambaliha, hapukapsaid ja võid kaasa, et sellega võis elada laupäevani.

Enn tundis igavust, seisis vahel hulga aega rehe all linaropsijate juures, vaatles valgete mõõkade välkumist, kiudude lendu ja kuiva linapeo purunemist sooneliste rullide vahel. Aga siin hakkas tal varsti külm ja igavgi, sest töötati vaikides, kogu söömavahe sõna lausumata. Ta läks tagakambrisse, otsis kapist või laudilt mõne raamatu, mis tal küll üksi, küll Kustaga ühes juba loetud, istus puupõhjaga toolile truubi äärde ja hakkas lugema. Ta ootas laupäeva, mil vend tuleb koolist ja toob uue raamatu, mustade kaantega, roheline sedelikene päral. Siis siirdus ta teise maailma, kus algas suur pühapäev; kus sündis küll kohutavaid asju, kus tegelesid sagedasti röövlid või lausa kurjad vaimudki, aga oli ilmatu huvitav nendega ühes seigelda!

Viimaks tõi talle Kusta koolist sõnumi, et «näitajatel» kästud ka kooli tulla ja nimelt selleks päevaks, kui kirikhärra tuleb kooli katsuma. Enn elas nädalapäevad ainult selle suure sündmuse ootel, harjutas ennast veatus lugemises ja Kusta raamatust ülesannete lahendamises. Säärsaapakesed jalas, valge rätik kaelas, läks ta siis ühel hommikul veel enne koitu südame värisedes esimesele kohtamisele koolmeistri ja kirikhärraga.

Õhtul videviku ajal tuli ta Kusta seltsis, oli üsna kahvatu ega saanud Juhani ja õdede pärimistele õieti vastata. Aga silmades oli mingi uus, enneolematu sära ja iseteadvustki võis näoilmest lugeda. Kusta võttis enesele raske ülesande — jutustada suurest katsumisepäevast. Ta täitis oma ülesannet uhkusega, sest kõik kogunesid tagakambrisse teda kuulama.

«Millest see ka tuli, aga tülli nad läksid kohe, kui

õpetaja klassi tuli. Põrandalauad aina naksusid tema jalge all — paks on ta kui mõhk ja kael kui uhmer. Hakkas siis pinkide ees edasi-tagasi tormama, lõi jalga maha ja paukus kui pikne. Koolmeister seisis pinkide vahel, vastas, kui küsiti, üsna tasa, tegi, nagu poleks midagi. Enn oli pandud kuhugi taha pinki, istus seal ja püüdis end teiste taha varjata. Eks seda vist õpetaja märkas, ja kui siis küllalt koolmeistriga tülitsetud, näitab sõrmega Ennule ja kutsub nii, kavalalt:

«Sina, poiss, seal, tule mul siia... Tule aga tule, ära poe peitu!» Enn nägi, et pääsemist pole, ja kõndis üsna vahvasti ette laua juurde. Õpetaja istus laua taha toolile, lükkas raamatu Ennu ette ja küsis järsult: «Lugeda mõistad?» Enn vastas, häält oli vaevalt kuulda, et jah, mõistan. Ma kartsin küll, et ta hirmuga sõna suust ei saa, aga ei midagi, algas kohe kõva, natukese nutuse häälega ja luges tüki vahvasti läbi.»

«Mis tükk see oli?» küsis Juhan kärsitult, aga heal meelel. Kõik hingasid kergemini ja vaatasid uhkusega Ennu poole, kes kohmetult laua ääres istus.

«Kirjatarkuses on ta alati kõva olnud!» kiitis Ann. Ema ja isagi olid uksele tulnud ja tundsid oma viimasest võsukesest heameelt.

«Oodake, oodake, nüüd alles tuleb!» hüüdis Kusta, uhkesti laua ääres seistes.

«Mis seal's veel?» küsis Miina murelikult.

«Kui korraga õpetaja tõmbab raamatu Ennu eest ja küsib järsult: «Jutusta! Jutusta, mis sa lugesid!» Enn vaatas ümber ja kogeles, nii et vaevalt kuulda: «Jeesus ja jüngrid läksid pulma...» Aga edasi mitte üks sõna. Kogu see viinategemise värk oli tal peast nagu pühitud.»

Nüüd oli Enn julgust kogunud ja lausus kõveralt naeratades:

«Pean ma teadma, kuidas viina tehakse!»

«S e d a viinategemist pead küll teadma!» ütles Ann õpetlikult.

Kusta aga jätkas:

«Poiss oli jännis! Põhjalikult jännis! Oled seda raamatut ennem lugenud?» küsib õpetaja. «Ei ole näinud,» vastas Enn. Pärast tuli välja, et see oli mingi pildipii-

bel ja et tükk oli Kaana pulmadest. «Kust sa oled lugenud?» küsib õpetaja. «Jakobsonist,» vastab Enn. Aih sa tuline, kus nüüd kargas see paksmagu püsti. Kudas su nimi? Kes su isa? Kes sulle Jakobsoni on ostnud? Eks Enn ütles nime ja et vend ostnud Jakobsoni. Kui siis algas hirmus kärkimine: pagan on su vend! Püsti pagan! Ennul muudkui pisarad jooksid üle näo, pühkis neid käeseljaga. Ei tulnud neist Kaana pulmadest midagi ega Ennu jutustamisest. Kästi pinki minna ja kodus öelda, et raha raisatakse ilmaliku prahi peale, aga et lapsele ostetaks jumalasõna, seda ei ole. Siis hakati teisi küsima, kõik olid hirmunud, peatükid läksid segi, laulusalmid samuti ja kärkimine kestis senikaua, kui juba lõi videvikuks. Oli päev! Ei see lähe Ennul eluaeg meelest!»

«Said ometi oma silmaga jumalameest näha,» lausus Juhan julgustavalt ja silus Ennu pead.

Anne võttis Juhan kord tagakambris käsile, kui nad sinna juhtusid jääma kahekesi.

«Kuidas sul selle poisiga on?» küsis vend peaaegu kurjasti.

«Mis mul ta'ga ikka...» põikles Ann, aga ei suutnud varjata heameelt, et Peeter tuleb kõnele.

«Sõbrustad temaga nagu üleliia!»

«Kudas: üleliia!... Mitte midagi üleliia!... Ma lähen talle mehele.»

«Temale?... Sellele tobedale?... Oleks veel, et täismees!...»

«Või tobe!... Vaata ometi, kudas ta lõhub tööd teha!... Kas ta sust enesest kusagil jääb taha?!... Kes teine oleks nõnda suvi otsa sööti kündnud! Kuulsid, mis Andres ütles: Siberi sunnitöö! Hullem kui Sahaliin!»

«Kunas see meheleminek sul siis peale hakkab?» päris Juhan läbi ähmase akna aeda vahtides, kus luitunud rohul lebas punaseid pihlakamarja-salku.

«Eks peaks samal talvel... Kui jõuluks ei saa, siis küünla- või vastlapäevaks. Et oleks lumeteega asi ühel pool!» vaterdas Ann innu ja õhinaga.

«Paremat ka kusagilt ei leidnud?»

«Paremat?! . . . Ma ütlen: mis tal viga! Poiss kui purikas! . . . Ja kust sa praegusel ajal veel paremat! Näe, siin igas talus tütreid ootamas, kaasavaragi igaühel, kellel sada, kellel kaks, aga näe — ei tule kuskilt seda head ja paremat! . . . Oleks mul ka, et sadagi. . .»

«Siit ära sel talvel küll kümmetki looda! . . . Ja pulmade peale pole mul ka midagi raisata.»

«Ah nõnda!» ägestus Ann ja tõstis ähvardavalt häält. «Või nõnda! Hea küll! Siis ma tean, mis teen!»

See kostis nõnda kurjakuulutavalt, et Juhan pöördus ümber ja peaaegu kohkunult küsis:

«Mis sa siis teha mõtled!»

«Hakkan poisiga sohielu elama! Ja kui sellest midagi on, ära pane pahaks!»

«Ah nõnda!» lausus Juhan ja pidi peaaegu naerma puhkema. Aga siis ütles ta üsna tõsiselt:

«Mine siis mujale selle jaoks!» Ja väga kurjasti: «Ma kordan veel: kui nõnda mõtled, siis mine hommepäev!» Ja ümisedes lisas ta veel: «Või selle tossiga! . . . Et ta tubli sööti kündma, siis sa arvad kohe, et paras sohielu elamiseks!»

«Hea küll! Eks me näe! Aga mina ei jäta!» ähvardas Ann ja väljus.

Juhan kutsus varsti Miina, et temaga nõu pidada. Ruumi peaks vähehaaval Maali jaoks tegema, see on selge. . . Kas Ann paari-kolme aasta kestel leiab paremat, on üsna küsitav.

Miina tuli, kuulas venna seletused väga tõsiselt, ja kui alumist huult närides oli mõelnud, ütles oma otsuse:

«Peaks vist laskma kristlikult paari minna. Muidu ei tea veel, kudas on ja läheb. . . Poiss on muidugi, kudas ta on. Igaüks naerab teda ja nöögib. . . Aga naist-last ta nälga ei jäta. Ann ise ka kärmas ja käbe. Igale pajale paras kaas.»

«Nii see on. Ma mõtlen siiski veel,» sõnas Juhan.

Ta vaatles nüüd Peetrit linamasindamisel, nägi, kuidas ta räpakalt, ähkides vändale vajutas, kord vasemale, kord paremale, jalad laiali, selg vimmas, katkine õlgkaabu peas.

Just nagu seenekuningas! mõtles Juhan ja katsus prooviks üsna tõsist juttu alustada:

«Kui nüüd siit lähed minema, ei tea, mis siis mõtled peale hakata?»

«A ma või? Ehee!... Mis peale hakata! Mul veel mure!» vastas Peeter oma laia palja näoga lollakalt naerdes. «Kas seda laulu ei tea: «Kui Kärkna mets puid raiuti»? Nojah, tõmbame sinna! Ega see mets meie päevil otsa lõpe! Muudkui lõhume saagida, laasida, lõhkuda, laduda! Tulge ka, mis te talve ajal muidu!»

«Olgu nüüd pealegi, minge esiti üksi,» lõpetas Juhan ja hakkas pulmamuresid muretsema. Tuleb paratamata naabreid ja sugulasi kutsuda. Aga kirikusse küll maailmarahva naeruks kolme-nelja hobusega ei sõideta! Las tuleb pastor või köster koju, loeb oma sõnad, jamatakse üks õhtu või ka veel järgmine päevgi ja asi on korras! Muidugi, Soosaarele see suureks auks ei ole, aga oli Taga-Saare Olli sohkiminek parem!... Maalit ja üldse Liivaku omi pulma kutsuda ei kõlba. Nad näeksid siis alles Soosaare vaesust ja kõik oleks võibolla otsas.

Talvise aja kasutamise pärast vähkres Juhan aidalakas oma heintest asemel õhtuti, enne uinumist ja hommikul, enne kui oli tarvis tõusta. Ei või ometi vedelda kodus, kuna siin talituste jaoks isegi inimesi küllalt või ülearugi! Ta tegi kavatsusi ja laskis nad jälle langeda — kõik nad jäid kinni rahapuuduse taha. Ühe juurde jäi ta siiski peatuma, ja kui tuli lellepoeg Andres, käskis talle anda süüa, otsis kapinurgast atsissinapudeligi, ja kui sellest oli kallanud paar klaasitäit ja kui teisi polnud tagakambris, kõneles talle metsatööst.

Andres kuulas, pühkis oma mõlemad kollased vurrud puhtaks ja lausus muretult:

«Ladno! Paidjom! Niipea kui metsaoksjon tuleb — sõidame kahe mehega! Võtame oma tubli langi, mina kuulan aegsasti, kuhu palke vaja, sina ka, saeme kuused maha, veame sinu hobustega kohale ja kasu jagame po bratski, vennalikult! Ainult et liigud teed sina!»

XXVI

Juhan ei kärsinud oodata soo külmumist, et siis kord Liivakule minna, nagu oli otsustanud. Ühel pühapäeva õhtupoolel tõmbas ta parimad säärsaapad jalga, ehtis end kui kirikuminekuks, ajas riidega kasuka selga — ilm oli tuuline ja vilu — võitles jälle kaua, kas panna kübar pähe või lambanahkne müts, valis viimaks siiski kübara ja astus rahutu südamega Pikavere poole.

Kui Teodor on seal, mis siis? küsis ta eneselt. Kui mõistaks talle saksa keeles öelda vähemalt: käi kus kurivaim! Korista ennast! Koolmeistrilt kohe alguses vaja niisuguseid sõnu küsida.

Liivakul oli võõraid, mõni sugulastest peremees ja perenaine paari tütrega küla kaugemast otsast. Juhan oli neile üsna võõras, aga Soosaare talu teadsid nad väga hästi ja kaklus Teodoriga oli kõigil väga hästi meeles. Hambutu perenaine ütles kamarariba näsides üsna laitvalt: «Egas sedaviisi teist ka maksa lüüa! Paljugi, mis tehakse ja öeldakse. Peremehest inimesele, kes ontlik on, see hoopis ei passi!»

Aga Juhan lõi pea pisut selga ja vastas rahulikult:

«Meil, seal metsade vahel, on asi nõnda, et kui teine hambad ajab häbematult külge, siis võib ta neist hoopis ilma jääda.»

Nende sõnade eest saadeti Juhani poole arglikke ja ka imetlevaid pilke. Tekkis isegi vaikus, mille Maali aitas lõpetada:

«Meeste asjad, neid õiendatakse meeste kombel. Mis meie neist teame.» Aga Oskar ei jätnud siiski solvates lisamata:

«Häda korral peavad meid siiski naised päästma.»

Juhani õnneks hakati kaklust harutama, mis hiljuti olnud kõrtsi juures. Naised leidsid varsti, et ilm olevat täiesti hukas. Noored inimesed ei kartvat enam sugugi jumalat. Seda tõendavat muu hulgas ka suvine ehalkäimine. Isegi mõni peretütar võtvat öösel poisse vastu. Liivaku-vana tõi aga kohtumõistmise tõsidusse sellega lõbusa meeleolu, et viskas sekka:

«Nagu te ise ei lasknud omal ajal poisse ligi! Ma

käisin kolm aastat oma eide pool enne pulmi. Põlnd sest häda midagi!»

«Kui käisite oma pruudi pool, mis sellest siis häda võis olla!» sõnas üks perenaistest õpetlikult.

«Eks saanud teistegi pool käidud — mis sellest veel salata!» jätkas Liivaku-vana, naiste pahameelest nalja leides. «Ja kui nad lahkesti vastu võtsid — miks ei pidanud käima!»

Nooremad naersid kõvasti ja Juhan naeris kaasa; tal oli heameel, et tähelepanu pöördus kõrvale, et kakluse küsimus ununes ajutiseks hoopis. Aga see tundmus jäi tal siin ning selgus eriti täna, et ta on Pikavere rahva hulgas võõras, et ta on hoopis teisest maailmast. Et siin mõistetakse hukka üks oma inimene, kes võõrast kohelnud ükskõik kui häbematult, seda ei maksa loota! Teodor leiab siin alati kaitset.

Pärast söömist sai Juhan korra Maali lähedusse ja esimene asi oli tal kurtes ette heita: miks ei tulnud järve otsa, kui veel ilmad seda lubasid! Olnud tuhat takistust, vastas Maali ja vaatas nii südamlikult talle silmi, et kõik kibedus ununes. Siis võttis Maali tal sõbralikult kuue nööbist kinni ja kutsus jõuluks pulma. Õde andnud Juhani kutsumise tema hooleks.

«Muidugi on ka Teodor siin!» lausus Juhan huuli kinni pigistades ja kõrvale vaadates.

«See on juba õe asi... Ega ta vist kutsumata jäta. Kaugelt sugulane, oma küla inimene, alati siin käinud,» seletas Maali vabanduseks. «Aga selle, mis olnud, võiksid juba unustada.»

Juhan ei vastanud, hakkas kõnelema laulukoorist. Koolmeister saatnud lastega sõna, et kahe nädala pärast reedel tulgu kokku kõik endised lauljad, toogu uusigi juurde. Kas nüüd Maali ka hakkab käima? Ei, vist mitte, kodus olevat palju tegemist õele veimevaka valmistamisega.

See oli ka kõik, mis tal võimalik oli kogu õhtu jooksul Maaliga kõnelda. Ta lahkus enne teisi külalisi ja peremehed-perenaised andsid talle kui võõrale jahedalt kätt, nähtavasti mõeldes: las minna see võõras, ongi kodusem, jäävad kõik üksmeelsed omainimesed.

Kas maksab mul siia võõrasse maailma tungida?

küsis ta eneselt pimedas soo põõsaste vahel teerada hoides. Metsakülast leiaks ta mõnegi tubli neiu, kellel kaasavara ei oleks Maali omast väiksem! Ja võetaks ta vastu kahel käel täna või homme, või ka oodataks kolm aastat! Tõsi, Maali on s a a n u d armsaks üle kõige, aga ta ei olnud algusest peale armas. Märdi ajal võis talle vaadata nagu igale teisele, ainult et ta oli sihvakam ja nägusam! Miks ei saa talle nüüd vaadata nõndasamuti, ükskõikselt, külmalt? Kui saaks, siis võiks ju kolme, viie või kümne aasta pärast neljapäevaõhtul rakendada hobuse, võtta Taga-Saare Jüri isameheks ja sõita Liivakule kosja.

Juhan seisatas keset sood mustendavate põõsaste vahel ja küsis iseeneselt: mis see on, mis meid kihutab, vintsutab, vaevab, mis meid piitsutab ööd kui päevad? Või koguni: kes see on?

Aga lootuseta, et leiab vastuse neile ja paljudele teistele küsimustele, astus ta varsti edasi, lausudes kibedusega iseenesele: meie asi on kraavi kaevata, võsa raiuda, metsa laastata, kütist põletada, kive kaaluda ja sööti künda, mitte küsida ja vastuseid otsida!

Siiski, mõtted pöördusid varsti tagasi Maali juurde. Juhan võrdles teda teistega, katsus leida mõnd teist tema asemele, aga jõudis otsusele, mis õigustas tema tänast ja seniseid ning edaspidiseid käike Liivakule: lohmakaid ja tõlpe vareseid vedeleb igal künnivaol ja võib neid igaüks kergesti lasta; aga nobedale põldkanale on palju raskem pääseda lähedale ja laenguga tabada!

Lebades õhtuti uneta aidalakas heintel — ta eelistas ikka veel väljas magada, siin oli õhk puhtam ja mõtetel ning elamustel enam vabadust — harutas ta küsimusi, leidmata neile vastuseid, ja katsus hinnata oma tundmusi ning ihasid, aga ei suutnud seda, sest ta seisis neile liiga lähedal. Ta kuulas vihma sahinat õlgkatusel, kuulas teinekord sügistuule karmi lõõtsumist ning vihinat, aga seegi ei andnud talle mingit vastust. Võibolla loen minagi ükskord pühapäeviti piiblit ja laulan ühes Maali või kellegi teisega lauluraamatust ja loodan, et teises ilmas kõik minu pihtade ja õlgade valud tasutakse sajakordselt! mõtles ta mõru muigega.

Ta läks ühel õhtul koolimajja veel enne, kui soo veed kattusid jääga ja enne kui algasid lauluproovid. Saksa keele õpperaamat oli tal taskus ja kärsitu iha südames — õppida ühe õhtuga kümme lehekülge, omandada keel ühe talvega, sedagi linnaskäikude ja metsatöö kõrval! Küllap siis Maaligi hindab teda hoopis teisiti ja kogu Pikavere silmis tõuseb ta kõrgemale!

Uus koolmeister oli aasta kolmekümnene, kuivetunud näoga, suunurkade kohalt lõigatud tuhmide kulukarva vurrudega, hõredate juustega, mis vurrude karva ja üle pea soetud. Tal oli kuiv ilme, peaaegu vali, aga rahulik. Oli kuulda, et ta enese ise sulasepõlvest koolmeistriks koolitanud, et ei karda koolivanemat ega kirikhärrat.

Ta võttis Juhani üsna lahkesti oma toakeses rohelise kupliga lambi valgel vastu, pakkus istet ja ütles, et Soosaare lastest palju head kuulnud. Kustal minevat koolis hästi, aga vanemad õed ja vennad olnud veel andekamad. Kahju, et neist keegi rohkem haridust pole saanud!

Juhanil oli nüüd kerge kõnelda, et loeb ajalehti ja raamatuid, kui neid aga saab; et aega suvel selleks koguni vähe, aga talvel vahel leidub; et nüüd tulnud siis mõttele natuke saksa keelt õppida.

Koolmeister kortsutas seda kuuldes üsna umbusklikult kulme. Milleks saksa keel? Sakstega, kes ei mõistaks eesti keelt, siin maal kõnelust ei tule, linnas vist ka mitte. Eestlastega aga saksa keelt purssida on lausa rumal. Nii hästi võõrast keelt siin omandada, et võiks tõsiseid raamatuid lugeda — see on väga raske. Ja peale kõige selle: vist juba kõige lähemal ajal tuleb vene keel kooli ning kohtusse ja ons seda siis enam tarvis?

Juhan ei mõistnud ses asjas vastu vaielda, möönis koolmeistri väiteid, aga lisas siiski, et saksa keelt leiduvat eestigi raamatuis siin-seal, samuti linnas silte jne. Hea, kui mõistaks õieti sõnugi hääldada, ja ei teeks paha, kui mõne hädalisema sõna teaks!

Koolmeister andis järele ja lepiti siis kokku, et korra nädalas tuleb Juhan üheks tunniks või kaheks ja õpitakse sõnu, õiget hääldamist ning vähehaaval ka

grammatikat. Tehti kohe sealsamas algustki. Asi pidi aga täiesti saladusse jääma.

Nüüd loobus Juhan aidalakast ja laskis aseme eeskambrisse teha. Siin võttis ta nüüd õhtuti, kui kõik juba olid läinud magama, õpperaamatu kätte, tõmbas lõpustega lambi üsna lähedale ja luges huuli liigutades, mõnikord isegi sosistades, võõrkeelseid sõnu, püüdes neid jätta meelde. Vahel peatus ta ja mõtles iseeneses: miks on nad küll niisugused imelikud? Miks nende laud on «Tisch» ja maja on «Haus»? Miks küllalt on «genug» ja vähe on «wenig»? Kust see rahvas küll niisugused sõnad on võtnud? Siis katsus ta sõnadest koostada lauseid, millega võiks vastata Teodori alpimistele või mille abil saaks väljendada oma tundmusi Maalile.

Esimesel nädalal vaevas ta end nõnda, et alles pärast kesköödmaldas minna voodisse ja hommikul tõusis uimase peaga. Siis rauges agarus ja tundus juba väikest kainenemistki. Ühel ööl, voodisse heitnud, tuli tal meelde: mis ütleks küll Elsa kõige selle kohta? Vist küll tõmbaks oma suunurgad kinni, nagu tal moeks, ja vangutaks üsna laitvalt pead. Ehk ütleks õeliku lahkusega: jälle üks rumalus! Nii ütleks Elsa. Aga nüüd on tema järjekorrast väljas. Nüüd on Maali, kelle järgi tuleb seada kogu elu!

Esimesele lauluproovile oli tulnud Pikaverest ja mujaltki vähe noori. Maalit ega ta õdesid ei olnud. Koolmeister arvas, et teed veel väga halvad, seepärast lauljaid ilmunud vähe. Ta tõi siiski viiuli ja hakati õppima vaimulikku viisi sõnadel: «Jumal meie varjupaik! Varjupaik ja tugevus!»

Juhan tuli tusaselt läbi soo üksi koju. Tuul sagis madalate mändide ja põõsaste latvu, kuusirbike vilksatas ühe halli pilvekese tagant teise taha. Elsa oli talle korraga siin, keset sood, lähedane. Kui saaks korra temaga kõnelda, temalt nõu küsida! Ehk kui saaks kõnelematagi tema seltsis viibida. See valgustaks ja seletaks hinge, siis teaks paremini, mis teha, mis jätta, siis näeks jälle õiget elurada!

Külmad tulid viimaks, tahendasid ja kahutasid teed, alandasid ojades vett. Juhan pani ajaviitmata viljakotid rattaile ja sõitis linna, sest hinnad olid nüüd kõr-

gemad kui reetee tulekul. Siis viis ta ka kahel korral linu, ja kui tuli laat, tõi vana paatja setuka asemele üsna noore ja erksa kõrvi. Tige oli ta ja virutas esimesel võimalusel, kui õuel joomaajal kohtas musta, sellele tagumise jala rauaga niisuguse pitsati laudjale, et veri jooksis. Ei julgenud siis peale Juhani keegi muu lähenedagi uuele hobusele.

Saanikere viidi sepale rautamiseks ja vist selle tõttu laguneski varsti kuuldus, et Soosaare Juhan sõitvat õige pea kosja. Aga kuhu ta sõidab, selle kohta läksid arvamised lahku. Nimetati Maalit, Jettat, veel sagedamini Taga-Saare Jüri õde Juulat ja veel mõndagi teist.

Kui siis külmunud maale oli langenud esimene lumi, saatis Andres sõna, et varsti on metsaoksjon ja seda ei või lasta mööda! Juhan käis veel kärmesti mõned voorid linnas, viis vilja enam, kui oleks tohtinud viia, käis siis veel Arumäel poolõe käest laenamas ja sõitis metsaoksjonile. Andres oli seal. Südame põksudes otsustas Juhan ühe langi ilusat palgimetsa võtta ja maksis tubli käsiraha. Tal ei jäänud enam rublatki järele ja müüa olid vaid natuke linu, puuriidakesed ja mõni hunnik kive. Kui ta sellest Andresele kõneles, naeris lellepoeg kõva häälega ja lausus lohutades:

«Tal maailmasuur koht käes, ja kardab tühja asja juures! Teised viskavad mängu kõik oma varanduse, kui võtavad midagi ette, ja ei pelga midagi!»

Andrese hooleks jäi kohti kuulata, kuhu palke tarvis, kuhu roovilatte, kuhu lühikesi teibaid, kuhu müüa oksad ja ladvad hagudeks. Selle eest pidi ta kasust sama palju saama kui Juhan oma kahe hobusega.

Kartes lühikest talve, otsustati varsti tööle minna. Tee metsa ei kandnud veel õieti hobust, seepärast võeti esmaspäeva hommikul leivakotid selga, kirved kaenlasse, saag õlale ja mindi kolm-neli versta mööda metsateid, otsiti üles oma lank ja istuti kuuskede alla, et hinge tõmmata. Oli vaikne kui ilmatus templis. Kõrgete kuuskede oksad olid kaetud õrna härmatise hõbedaga, sirged krobelised tüved moodustasid vägeva sammastiku. Jalge all oli paks pehkinud lehtede kiht, külma käes krobeliseks tardunud. Mets ei olnud siin vana, aga kõrge.

«Ei raatsi nagu saage külge panna,» lausus Andres, kui vilka oli põlema süüdanud. Juhan tundis siin lausa argust. Kas nad tohivad langetada neid sirgeid olevusi, kes elavad siin oma elu, on veel parimas eas ja kasvaksid veel! Aga juba tõusis lellepoeg, tõmbas kasuka seljast, sirutas käsivarsi, võttis maast sae ja ütles mõnuledes:

«Nu, davai pilitj!»

Ei peatatud enne, kui tugev tüvi oli juurika lähedalt läbi ja kuusk langes okste raginal prahvatades vastu maad. Sellest saadi hoogu ja nüüd langesid puud üksteise kõrvale, üksteise peale, nii et maa igakord jalge all värahtas.

«Paari nädalaga on lank lage!» hooples Andres.

«Hea, kui kolme-nelja nädalaga lõpule jõuame,» vastas Juhan töö edust heameelt tundes.

Oli otsustatud nädala lõpuni metsa jääda. Ööd veedeti metsniku juures, magades küüni põhus. Aga juba neljapäeval kaebas Andres väsimust ja Juhan tundis kärsitust: ei tea kuidas kodus kõik asjad! Mindigi siis neljapäeva õhtul koju, et esmaspäeval uuesti alata ja siis igal järgmisel nädalal töötada neli päeva.

Teise nädala esmaspäeval juhtus väike õnnetus, mis enam ehmatas kui tegi kahju. Üks sirge mänd langes teise najale, oksad vajusid vaheliti ja nii ta jäigi sinna nõjatama. Hakati teist saagima sellest küljest, kus hädaohtu ei olnud. On tüvi läbi, küllap siis langevad mõlemad. Aga enne kui oli sae pool tera tüves, kuuldus üleval okste ragin ja ei suudetud üleski vaadata, kui juba langes varem saetud mänd kui taevast paisatud vastu maad ja oksad lõid Juhani kummuli. Mõlemad karjatasid kui surmahoobi all ja jäid siis liikumatuks. Andres toibus ennem ja sööstis appi. Ta tõstis ning murdis oksi ja aina küsitles: «Kas elad veel? On sul midagi katki? Kus on valus?»

Juhan hakkas aeglaselt liigutama ja lausus viimaks kätt sirutades: «Aita!» Lellepoja abil roomas ta okste alt välja, ajas end käpakile ja viimaks püstigi. Aga surnukahvatu oli ta ja toetus pooleni saetud männi tüvele.

«Kondid on terved?» küsis Andres ja hääl värises tal rõõmust. «Ja neerud ei ole ka lahti?»

«Turjal on natuke valus ja teisel õlal... Vist kõik terve... Tühja kah!... Aga ehmatas hirmsasti... Nagu välk käis peast läbi: nüüd olen sant! Vähe puudub, ma saaks jumalakartlikuks ja usklikuks!»

«Küll on mõnikord õnne, tsort poberi! Aga nüüd, vennas, ettevaatlikumalt! Sante on maailmas küllalt! Ma ütlesin, toome köie ja sikutame! Aga sina: hakka sellega aega viitma! Sul see hirmus rutt ja kärsitus sees... Tak nelsä!»

Nad toibutasid end ehmatusest, võtsid natuke einetki, et süda rutemini rahuneks, ja hakkasid jälle saagima.

Metsast neljapäeva õhtul koju tulnud, oli Juhanil hea meel, et on jutustada õnnelikust õnnetusest. Aga veel enne, kui ta sai pealisrõivad seljast, ruttas Ann käbedalt seletama, et temale ja Juhanile toodud kutsed kohtusse. Kahe nädala pärast tuleb minna, kangavarguse asjas vist, sest kutselehel olevat ka Jäätma Madise nimi.

Juhanil oli see asi viimasel ajal üsna ununenud. Ainult aida, lauda ja rehealuse uksi lukustas ta õhtuti hoolsamini kui eelmisel talvel.

«Eks siis läheme!» kostis ta Annele. «Pannakse Madis mõneks kuuks istuma — saab õpetust!»

«Ega muud, kui et tea mis viimaks teeb!» tähendas ema ohates.

«Paneme jällegi pokri ja siis Siberisse!» sõnas Juhan muretult.

Kodus olid naised nüüd kibedasti ketramas. Tagakambris hakkasid vokid juba kella nelja paiku vurama, käed liikusid linasõõret koonlast venitades ja suud vestsid olnud asju ning värskemaid uudiseid metsakülast ning kaugemalt. Aga vahetevahel tuletasid õed meelde eelmistel talvedel kooris või juba koolipingil õpitud laule ja siis algas kahel ning kolmelgi häälel voki vurina ühetoonilisel saatel lausa kontsert, mis võis kesta mõnikord terve söömavahe. Annele meeldis eriti «Väike postimees», Miinale leeris õpitud «Ma kummardan sind, armuvägi», emale kõik vaimulikud viisid, Leenale «Miks sa nutad, lillekene, nupud sul täis pisaraid».

Laulu vahel aga ütles ema, kes oma heleda häälega kõiki viise aitas kaasa:

«Kui mõtelda, et olete siit mõne aasta pärast kõik läinud. Et enam ei saa nõnda üheskoos laulda. . .» Pisarad summutasid tal hääle ja õedki vaikisid mõne aja nukralt.

Ennule olid need laulutunnid kui jumalateenistus. Ta istus nurgas järil, raamat põlvil, aga ei lugenud, vaid kuulas vaevalt hingata julgedes ja pühkis aeg-ajalt mõne pisara.

Juhtudes tulema eeskambrisse, jäi Juhangi õdede ja ema ühist laulu kuulama, toetus voodi äärele ega andnud enese lähedalolekust märku, väga hästi teades, et siis enam hääled nii vabalt ei kõla.

Ilus on olnud siiski tema senine elu siin ja ei ole armsamaid inimesi kui vanemad, õed ja vennakesed! Ei ole siin olnud ka mingit häda! Ainult ta ise on olnud mõtlematu, kergemeelne ja üleannetu!

XXVII

Juhan ärkas ja viskus voodist püsti jalule. Ta oli nii ehmunud, et pidi karjuma. Toas kisendas ema kõigest jõust appi. Nüüd märkas Juhan õuepoolsel aknal punast kuma ja karjus omakorda: «Üles! Kõik! Väljas on tuli!»

Ta kobas laual, leidis tikud, raiskas neist mitu, karjus veel mitmel korral: «Üles!» ja sai viimaks lambi põlema. Juba joosti ja karjuti läbisegi, haarati midagi varnadest ja varsti olid kambrid inimestest tühjad.

Juhan tõmbas rõivaid selga, paljad saapad jalga ja hüüdis juhatusi, mida keegi ei kuulnud. Ta vaatas teise voodisse, see oli tühi, Enn ja Kusta olid sealt juba kadunud. Väljast kostis hädaldavaid ja karjuvaid naiste hääli ning koerte ulumist.

Juhan ruttas tagakambrisse, otsis käsikaudu kapist raamatu vahelt raha, leidis selle viimaks, pistis tasku, haaras varnast rõivad sülle ja jooksis välja. Rehealuse poolt toa ots lõõmas, leegid tõusid katusest kõrgemale. Isa vedas enese järel hobust rehealuse väravast val-

jaid pidi välja. Räästast langes neile juba tulehelbeid selga.

«Teine hobune!» hüüdis Juhan ja sööstis isast mööda rehe alla. Õed jooksid arglikult esiku kaudu kambrisse ja tulid sealt mõne väikese asjaga, vahtides hirmunult suitsvale katusele. Kõige rutemini käis ema sisse ja välja, ikka uusi rõivasületäisi lumele heites.

Toonud hobuse rehe alt, andnud selle Kusta hooleks, ja pühkinud tulehelbed juustest, jooksis Juhan esikusse ja käskis õdedel järele tulla. Tuli põles ikka veel kambris laual. Juhan võttis selle kätte ja viis tagakambrisse. Teel kustus lamp. Ta viskas selle põrandale, tõmbas laua akna juurest eemale ja lõi rusikaga raami puruks.

«Pillu siit välja kõik, mis kätte juhtub!» käskis ta Annele, kes vahvasti järele oli tulnud.

Ise tuli ta eeskambrisse, lõi ka seal mõlemad aknad puruks ja hakkas asju välja pilduma. Aga ta ei kärsinud seda teha, haaras sületäie rõivaid, võttis ka mõne raamatu ja jooksis uuesti õue. Juba oli katus kambrite kohalgi tules.

«Kõik veel kambrisse! Ruttu! Tooge, mis saate!» karjus ta kõigest jõust ja sööstis esikusse. Ainult ema läks talle järele. Varsti tulid nad kahekesi. Juhan ees, rõivasületäiega, siis ema kahe vokiga.

Isa sidus hobuseid aia külge. Kusta ajas enesele saapaid jalga, Enn seisis paljapäi ja paljajalu väljatoodud rõivaste peal, vaip hõlstikuks paljal särgil.

Enam sisse minna ei julgetud, räästast sadas tulehelbeid, katus oli üleni tules.

Juba tuli joostes Taga-Saare Jüri kahe õega ja Loigu Tohver. Juhan käskis neil aida ja lauda katustele ronida, et süttimist ära hoida. Ise ruttas ta läbi akna loobitud asju kaugemale kandma.

Ema aitas Ennule midagi selga ajada. Isa, kes seni olnud särgiväel ning paljajalu, tõmbas teise jalga Juhani säärsaapa, teise ajas vana kota.

Joostes saabus nüüd võõraid metsataludest. Kõik nad jäid õue nõutult seisma ja vahtisid avasui tule võidukat pidutsemist. Katust polnud enam nähagi leekides, mis rõõmsasti tasase tuule käes hõljudes, vääneldes, kummardudes tõustes ja üksteist süleldes tantsisid.

Ema jooksis ja tõi Juhani, teda käisest tõmmates, räästa alt ära. Mõlemaile langes rohkesti tulehelbeid juustele ja kaela.

Juhan heitis pilgu tulemöllule katusel ja hüüdis vihase meeleheitega:

«Mis kurat siin vahtida!»

Juba kargaski ta sädemesaju alt läbi esikusse.

Ema hakkas ahastades halisema:

«Ta otsib surma! . . . Minge nüüd ometi! . . . Tooge ta välja!»

Ta ise tahtiski pojale järele minna, aga isa sai ta kinni, tõukas õdede poole, lausudes: «Küll ma ise!»

Taga-Saare Jüri võttis tal tugevasti käsivarrest kinni, üteldes üsna rahulikult:

«Ei too sa teda. Küllap ta tuleb. . . Katus ehk peab veel vastu. . .»

Ta ei lasknudki isa käsivart lahti.

Juhan tuli varsti, talimüts peas, ühes kaenlas hobuseriistu, teises hulk jalanõusid.

Ema sööstis talle vastu ja hakkas kuklasse sadanud hõõguvaid helbeid maha pühkima.

Visanud sületäied maha, vaatas Juhan tagasi, pühkis nõgise käega üle näo voolavaid pisaraid ja lausus läbi nutu:

«Otsas!»

Raginal langes katus sisse, sädemete meri kees ja kihas, siis tõusid uuesti heledad võidukad leegid.

Õu oli juba rahvast täis, mehi, naisi ja poisikesi, kes kõik innukalt toredat pilti vaatlesid.

Oli kuskilt pootshaak leitud ja hakati seintest palke kangutama ja tulest välja tõmbama.

Juhan läks eemale, toetus aia najale ja pühkis aina pisaraid. Tema nägu oli nõnda määrdinud, et keegi temas Soosaare peremeest poleks tundnud.

Kanti õue lumele pillutud asju eemale hunnikusse. Ema nähti juba sauna vahet käivat.

Mehed olid rühma tõmbunud ja pidasid omavahel kahja. Hakati Juhanit otsima ja vaadati ümber. Taga-Saare Jüri tuli lähemale ja küsis üsna vaikselt:

«Süüdatud?»

Juhan võpatas. Seda polnud tal tulnud veel meel-

degi, kust tuli oli alanud. Ta tuletas meelde, mis alguses oli näinud, ja lausus siis järsult:

«Teadagi süüdatud!...» Aga siis lisas ta kohe: «Kas see pole ükskõik!» Ja lõi käega.

Ta jäi aia najale toetuma, hüüdis siiski Miina ja laskis kuulata, kes esimesena näinud tuld.

«Talve aal on sihuke asi kahekordselt ränk,» sõnas Jüri varjatud osavõtuga. «Eks muist teie inimesi või esialgul meilegi tulla.»

«Kauaks sinna! Loomad siin talitada...» vastas Juhan, juba suutes end valitseda.

Miina tuli ja ütles, mis kuulnud emalt. Ema olnud esimene, kes koerte haukumise peale ärganud. Kui avanud silmad, punetanud rehetoa aken tulekumast. Joosnud kohe karjudes õue ja näinud, et toa alumine ots, kus aganaosmik, juba tules.

«Ma ütlesin: süüdatud!» hüüdis Juhan. Ta ei toetanud enam aia najale, käed tõmbusid tal rusikasse. «Kes süütas, on ka teada!»

«Eks ikka Madis, kes muu!» lausus Miina.

«Teadagi tema! Tarvis kohe urjadniku järele saata!» ägestus Juhan.

«Madis seisis ka siin meeste hulgas,» lausus Jüri.

«Saatan niisuke! Ma ta tapan!» karjus Juhan ja söösti meeste juurde.

Hirmunult vaadati talle otsa, mõned taganesidki.

«Kus on Madis? Kus ta on?» päris Juhan vihaselt karjudes. «Siin ta oli... Ära vist läinud... Aitas pootshaagiga palke kiskuda,» vastati talle meeste hulgast.

«Ma lähen talle järele! Ma lasen ta maha!» märatses Juhan.

Ema tõmbas teda käisest ja ütles manitsedes:

«Tule sauna juurde. Oled väsinud, seal võid istuda.»

«Ma viin enne hobused lauta, neil hakkab külm,» vastas poeg alistunult. Selgus, et laudauks on lukus ja võti jäänud tulle. Leiti viimaks raudkang ja murti sellega lukk lahti.

Juhan läks nüüd sauna, kuhu helkis tulekuma läbi kaheruudulise akna. Siin oli imeväike esik ja natuke suurem vihuruum. Selles viimases kuuldi keegi nuutsuvat.

«Kes seal on?» küsis Juhan.

«Mina,» vastas Ann läbi nutu.

«Mis sa siin tönnid!»

«Ei tea, mis nüüd pulmadega saab!» halises õde.

«Jäta s e e jutt! Nüüd on muudki teha!» kostis vend.

«Aga mina kohe m i t t e ei jäta!» jonnis õde nutuselt. «Lähen kas või alasti mehele.»

«Ära mind t ä n a selle jutuga tüüta!» raksas nüüd Juhan ja laskus esikus nurka pingile.

Ann läks nuutsudes välja.

«Saada Miina siia!» hüüdis vend talle järele, tõusis ja läks heitis vihuruumis lavale.

Miina tuli varsti ja küsis kui haigelt:

«Oled siin kuskil?... Pikali heitnud?... Ega sa ometi raskesti viga ei saanud?» Ta toetus seda öeldes akna juures järile.

«Ei midagi... Vist mõni säde käte ja näo peale langenud. Aga jalad jäid nõrgaks ja hirmus väsimus... See läheb kohe mööda,» kõneles Juhan kui süüdlane. «Ma tõusen varsti ja siis see algab!... Oh jumal, kui see aga üle jõu ei käi!... Korra mõtlesin juba: miks ma ei jäänud tulde! Aga siis nägin lõdisevat Ennu, isa, ema ja leidsin, et nüüd alles on mind siin vaja... Keegi peaks minema uräädniku järele. Ütle Arumäe vanale, et ta Ennu sinna võtaks. Isa ja ema ka. Väheks ajakski. Hobune vaja rakendada ette...»

«Reed on rehe all, põlesid vist kõik,» vastas Miina.

«Õige! Rege meil ei olegi enam!» ütles Juhan ja naeris kurvalt. «Sada asja on meil nüüd puudu — tuleb kõike siit-sealt paluda, manguda, kerjata... Oleme lausa kerjused... Peaks need võõrad inimesed juba minema!»

«Jõulusiga rehe all sulus põles ka sisse. Meil ei ole tänavu jõulusid.»

Miina läks välja. Juhan ajas enese varsti istukile. Jalad paljais saabastes külmetasid, käed valutasid.

Niisugune on siis elu, minu elu! ütles ta enesele, tõusis püsti ja astus saunast välja.

Koit punetas juba kaasiku taga taevas, tuli pragises veel madalal palkides ja majakraamis, aga leegid olid

juba üsna nõrgad. Võõrad olid rahul sellega, mida näinud, ja hakkasid minema.

Pere kogunes õues Juhani ümber, nagu oleks nüüd kõigi käekäik ja pääs tema käes. Ta tundis, et neid ei tohi petta, aga tundis niisamuti, et neile valelootusi ei tohi anda. Aidata tahab ta neid ja ehk suudabki, aga imet ärgu temast keegi lootku. Ta hakkas vaikselt juhatusi andma, aga tema pehmedki sõnad võeti kui vääramatud käsud.

«Sa, Kusta, oled ikka väle ja tubli, istu musta selga, kihuta Arumäele, palu rege. Siis viid siit Ennu ära. Ja küllap sul sealt mõndagi tarvis tuua. Põlenute asi — puudub üht ja teist.»

Kusta tundis end asjamehena, tõi laudast musta, laotas rõivakaltsu hobusele, hüppas selga ja kihutas galopiga minema.

Leena tuli ja kaebas, et aidauks kinni — pole päästetud kraami panna kuhugi.

«Ei oleks uskunud, et tuleb oma aita sisse murda!» vastas Juhan, otsis kangi ja läks aita avama. Siis sõnas ta Leenale: «Otsi mingid kaltsud, rebi tallukateks — ei ole hea, kui juba esimesel õnnetuse päeval külmetan varbad. Pole ka aega tule juures soojendada. Pealegi kustub see varsti.»

«Ema vist mõni paar sokkegi päästnud,» vastas Leena ja hakkas sorima rõivaste hunnikus.

Varsti tuli Andres lõõtsutades, seisatas soojendades tule lähedal, pühkis pisara, võngutas pead ja lausus nagu iseenesele sügavas kaastundes:

«Bože tõi moi!» Aga siis pöördus ta Juhani poole, kes lähedale tulnud, nagu oodates lohutust:

«Sa nagu tahtsid alati palju tööd ja rasket koormat enesele võtta, näe, saatus on sulle nüüd seda andnud. Tahtsid ehitada uue elumaja — nüüd saad selle ennem kui mõelsid. See on siiski liig — südatalvel peavarjuta! Ma usun jumalat, aga usun ühtlasi, et ta on mõnikord metsik! Hullem kui basibosuk või türklane!»

Öelnud selle kurvalt, tõmbas ta kindad soojendatud kätesse, lõi Juhanile õlale ja lisas julgustades:

«Nitševo, brat! Pääsed ka sellest plevnast! On minu abi tarvis — siin ma olen! Ainult prikasi — ütle, mis

teha!... Sa nagu kahvatu näost. Istume! Kus sul see nõupidamise koht, see glavnõi staab nüüd on?»

Leena tuli villaste sokkidega, mis ema käega mitmel korral hoolsasti nõelutud.

«Lähme sauna,» lausus Juhan.

«Tore! Paidjom v banju, brat!»

Ann ja Miina talitasid karja, isa läks sauna poole, haokubu seljas, ema läks talle järele, vokk süles.

Poolpimedas sauna esikus istusid lellepojad pingile. Juhan hõõrus varbaid ja tõmbas sokid jalga, saapad otsa ja toibus varsti, saades osa Andrese sõjakast muretusest. Seal siis otsustati esmalt nõnda, et Andres võtab täiesti enese hooleks metsalangi asjad, ütleb ainult, kui palke vaja vedada. Andres tahtis ka enese hooleks võtta heinte, õlgede ja põhu muretsemise, kui neist puudus tuleb. Juhan ise sõidab sinna, kust vaja laenata raha, kus kellegi teise sõna ei maksa.

«See metsalangi asi tuleb sulle veel kasuks,» ütles Andres, kui jooksvad ülesanded jagatud.

«Kuidas: kasuks? Kui oma saaksime kätte!» vastas Juhan. «Pealegi nüüd, kus pole endal regegi!»

«Saad oma hinnaga palke, niipalju kui uue elumaja jaoks kulub!»

«Veel enne kui tuli vana elumaja asemel kustunud, on mul uuega omad plaanid. Kui aga sina aitad! Sinu abita ei saa,» kõneles Juhan. «Isa, tule ka lähemale.»

«Süütan haod põlema, saab sooja. Siis kohe,» vastati vihuruumist.

Juhan andis nüüd seletust oma kavatsusest. Vihuruumist hakkas lahtise ukse kaudu voolama paksu suitsu. Lükati uks paokile, aga seegi ei aidanud — suits oli varsti maani. Mindi siis kolmekesi välja, saadeti ema ahju kütma, istuti ikka veel tugevasti hõõguva tuleaseme lähedale väljakistud palkidele ja kuulati seal Juhani kavatsust.

«Elumaja tuleb üles raiuda, nüüdsama, kesktalvel,» lausus ta kindlasti.

Siinkohal oli Andresel kohe palju öelda vastu. Esiteks ei ehitata veritoorestest palkidest. Teiseks ei saa talvel ehitada üldse k o r r a l i k k u maja. Kolmandaks: kes tahab talvel, kui pakane raksub, seinu üles raiuda!

Kus on niisugused ehitajad, kes on neid näinud! Käed ja jalad võivad ära külmuda! Ei, ei, ärgu ajagu lellepoeg lausa hullu juttu!

Isagi näis temaga päri olevat.

Enne kui Juhan hakkas neid väiteid kummutama, tähendas ta üldiselt, et elumaja olevat väga hädasti vaja. Praegu selgunud, et saunakütmise ajal ei saa seal olla. Magama mahub seal hädavaevalt kolm inimest. Tegema ei mahu seal midagi, ehk olgu siis, et naised midagi näpu vahele võtavad. Nemadki ei mahu sinna kõik. Mõned võivad ju minna ajutiseks Arumäele või Taga-Saarele, aga sinnagi ei kõlba jääda, teistele tüliks, suveni! Nii et elumaja on väga hädasti vaja, saadagu aru!

Nüüd võttis Juhan lellepoja vastuväited ükshaaval käsile. Tooreid palke pole vaja uude hoonesse paigutada, seda enam, et see tuleb ehitada kui hädaasi, mõneks aastaks, kõige enam vahest kümneks. Kahetoaline aitab. Vanu palke aga saab Taga-Saarelt, kus kolme aasta eest lammutati elumaja ning pärast seda ka laut. Need palgid vedelevad seal niisama, need antakse üsna odavasti võlgu. Et talvel ei saa ehitada päris korralikku maja, see on tõsi, aga ajutine hoone, mis võiks vastu lüüa aastat kümme, ega see tarvitsegi päris korralik olla! Ja kolmandaks: kui ei leidu kedagi teist, kes tahaks siin talvel palke tahuda ja seintele veeretada, siis tema, Juhan, oma õdedega teeb selle töö ära.

See kõlas juba kui hooplemine ja isa ruttas kohe parandama:

«Mis nüüd nemad!... Küll mina aitan! Ja mis seal muud kui saagida, tahuda ja seinale veeretada.»

«Aga vundament?» hüüdis Andres. «Kudas sa selle mõtled külmanud maasse kaevata?»

«Egas ta kivi ole, see külmanud maa! Murra kangiga lahti ja muudkui kaeva labidaga!» kostis Juhan.

Andres ohkas, otsis põuest tubaka ja paberi, käänas kohmetanud näppude vahel vilka, läks tõmbas tulest teiba otsaga söe, süütas ja lausus naeratades:

«Nõndagi palju kasu sellest tulevärgist.» Siis toetus ta palgile ja pajatas muretult:

«Ära sa arva, et ma seda tööd kardan! Ükskord tegin siit juba padavai, aga siis polnud sul mind hädasti vaja. Aga nüüd on hoopis teine asi. Hakkad ehitama — tööd ma tunnen, olen abiks lõpuni! Hätta sind ei jäta! Seda ära pelga! Igal ühel võib tulla oma plevna.»

«Tubli, vennas, ega ma seda unusta!» ütles Juhan. «Aga suvel, siis lööme rehetoa üles, ja juba korraliku! Puha kivist, sest seda materjali mul on! Ainult toa seinad parte kõrguselt palkidest!»

«Dobre!» kinnitas Andreš.

Ka isa oli Juhani kavatsustega päri.

Parajasti tuli Ann ja hädaldas nutuse häälega:

«Hommik on käes, inimesed hakkavad süüa tahtma, aga leiva raasu ka ei ole!»

«Inimesed võivad kannatada,» vastas Juhan jahedalt naljatledes. «Põrsad, need tõstavad kisa, kui pole mold õigel ajal täis. Mine ise või mingu mõni teine Arumäele või Taga-Saarele ja palugu päts või kaks leiba. Silku aidas tünnis veel on. Vett saab kaevust — ma ei lasknud seda asjata tulde pilduda.»

«Sa taevane jumal küll!» õhkas Ann ja pööris selja.

«Peaasi, et loomad õigel ajal süüa saaksid!» hüüdis Juhan talle järele. «Näe, Sami ja Eku vahivad aida ees nii nukrasti, vist näljased! Aga nemad äratasid oma käraga ema — muidu oleksime muist tulle jäänud.»

XXVIII

Nüüd tõusti ja ei istutud enam nõnda pea. Ehk siis ainult aeg-ajalt käies saunas käsi soojendamas. Kindaid Juhanil ei olnud; ta käskis vanast kasukaräbalast õmmelda nahksed labakud. Isale ja Andreselegi õmmeldi niisugused ehitustööde jaoks. Esimesil päevil tuli aina sõita küll Andresel, küll Juhanil enesel ja isegi õdedel, et laenata siit ja sealt hädavajalist. Kus tähtsam asi ajada, sinna sõitis Juhan ise, kõneles püstijalu, mis vaja, ei võtnud istet ega nõustunud vastamast küsimusile: kuidas see kõik sündinud? Tal oli kindel otsus ja sellest pidas ta kinni: enne kui on kõik jälle Soosaarel korras, ei lähe ta kuhugi külla ega istu võõr-

sil maha, et ajada juttu. Ettekääne oli tal selge ja otsekohene: inimesed kodus peavarjuta ja korraliku ihukatteta, loomatoitu ei jätku kevadeni, magasivilja abil tuleb enesel uue lõikuseni pidada elu sees. Ta ei liialdanud ega ilustanud, aga ütles julgesti, et kõik on aasta kahe-kolmega täiesti korras.

Pikaverele ta ei läinud midagi laenama. Käis aina metsataludes ja eemal ema sugulaste pool. Ei lubanud ka Andresel mingi asja pärast ei Nõvale ega Pikaveresse sõita.

Tööriistu, mis ehituse juures tarvilikud, tuli koguda otse talust talusse käies, sest kellelgi polnud ülearuseid kirveid, saage, labidaid, kange ega tuure. Niipea kui hädalisemad asjad väljaspool õiendatud ja palkide pärast Taga-Saarel kokku lepitud, algas Juhan uue hoone aluse rajamist. Ta võttis selle juures arvesse, et hoone on ajutine, ja valis selle järgi koha. Tuuraga raius ta augud külmunud maasse, lõi sinna vaiad sisse ja vundamendikraavi kaevamine algas. Sügav ei tarvitsenud see olla, pind oli kindel, kruusapõhjaga. Siiski, poolteise jala sügavusse tuli külmunud maad kaevata; enne tuuraga pudevaks raiuda ja siis muld ja kruus labidaga välja pilduda.

Ilmad olid selged ja külmad, öösiti paukusid aiateibad ja surnud tihaseid leiti marjapõõsaste vahelt lumelt. Aga mehed olid enne koitu ammu jalul, isa tegi vundamendikraavi äärde tulelõkke, vedas sinna kelguga mitu kubu suvel raiutud võsa ja töö võis alata. Aeg-ajalt soojendati tule ääres käsi, istuti mõnikord maha, tõmmati saapad jalast ja paisteti külmetuvaid jalgugi.

Kui Andresel ei olnud metsalangi pärast käimisi, siis köideti kelk ree taha ja sõideti Taga-Saarele palkidele järele. Nende vedu ei kestnud kaua, sest maa polnud pikk. Neid oli lühemaid ja pikemaid. Uue elumaja suuruski tuli nende järgi seada ja laius esialgselt mõõdetust koomale tõmmata. Kui siis oli pehmem ilm, kaevati koopamäe liivaaugu pealt lumi, raiuti külmunud pealmine kord lahti, pilluti kõrvale ja võeti koormat kümme sõmerat liiva vundamendikivide vahele puista-

miseks. Kive tuli suvistest hunnikutest vedada mitukümmend koormat, nii et müügiks jäi üsna vähe.

Enne kui saadi veel õieti ehitamagi hakata, tuli Annel ja Juhanil suvise kangavarguse pärast kaebajatena kohtusse minna. Ann oli minekul hirmu täis, et tema viimaks mõistetakse süüdi. Juhan aitas seda hirmu naljatades veel suurendada. Kangas toodi kohtulauale, kutsuti Ann juurde ja küsiti, kas ta seda tunneb. Ann algas kaebliku kinnitusega, et ta on täiesti süütu, et ta pole iialgi kätt võõra vara külge pannud ega ole tema suguseltsis niisugust asja ette tulnud. Kohtunikel tuli teda pidurdada ja küsimust korrata: kas ta tunneb seda kangast siin? Nüüd siis kinnitas Ann pühalikult, et ta oma käega selle kudunud ja linase koe puudusel poolteist küünart takupurust kedratud lõnga sisse kudunud, et kogu seda kangast olnud kolmteist ja pool küünart, aga et urjadniku käsi olevat märksa pikem tema omast, nagu ta isegi pikem on. Kui ka Juhan oli üle kuulatud, mõisteti Madis kolmeks kuuks vangi. Vähe puudus, et Juhan oleks öelnud: «Seesama süütas ka mu elumaja.» Madis heitis igatahes irvitavaid pilke tema poole.

Süütamise kahtlustuse asjas oli urjadnik Soosaarel käinud, seal ema, isa ja teisedki üle kuulanud ja protokolli kirjutanud, oli siis käinud Arumäel ja Taga-Saarel ning mujal, kust inimesi olnud tulekahjul. Need kinnitasid ühel meelel, et nad Madist paljude teiste hulgas põleva maja ees näinud. Ta vaadanud nagu teisedki ja kadunud tähelepanematult, nagu ilmunudki. Madis kuulatud ka üle, käidud sellepärast Jäätmal. Ta tunnistanud salgamata, et tulekahjul käinud nagu teisedki ja nagu see maal kombeks. Kust ta tule algusest kuulnud? Õde Mari juhtunud asjaõienduse pärast hommikust ööd õue minema, nagu see tal alati olevat kombeks, jooksnud sisse ja hüüdnud kohe: «Madis, tõuse üles, Taga-Saarel või Soosaarel kärssab!»

See asi ei tule nõnda pea arutusele, oli urjadnik öelnud.

Juhan magas aidalakas heintes, takune riideräbal pea all, vana vaip ja kasukas katteks. Ta ei võtnud end

harilikult rõivaist lahti, sest hommikuti oli väga külm tõusta. Andres magas sauna esikus õlgedel. Et ruum väike, siis heitis ta põiki üle põranda, jalad ühes nurgas, pea teises. Isa, ema ja üks õdedest, kelle nädal talitada, magasid vihusaunas. Õled koristati sealt hommikul ja seati laud ristjalgadele. Sellel laual söödi, istudes kummalgi pool kahel pikal pingil. Söök valmistati ahju ees koldekividel; külma toitu soojendati kerisel. Arumäelt oli lambisilmake laenatud ja selle juures luges Juhan õhtuti ajalehtegi, mis tal uue aastani tellitud. Iseäranis hoolsasti pani ta nüüd tähele sõnumeid tulekahjudest, ja kui neid leidis, siis tundis nagu lohutust mõeldes: ega mina pole üksi niisugune õnnetu, on veel teisigi sarnaseid! Pole ka siis põhjust häbeneda oma õnnetust!

Mõnikord tabas ta enese mõttelt: miks ei lähe põlema Pikaveres või Nõval mõni elumaja, koguni kõik hooned! Siis oleks neil kõigil kibe käes ja nad ei vaataks põlenule nii kõrgilt! Kas nad temale kõrgilt vaatasid, seda Juhan ei teadnud, aga oletas.

Jõulu eel viis ta linna kaks koormat küttepuid, mis suvel lõhutud ja laotud riita. Saadud raha eest tõi ta isale tubakat ja suure trükiga piibli. Mõtles enesele tellida ajalehegi, aga leidis arvutades, et raha vähe. Otsustas siis osta üksiknumbrite kaupa. Tõi veel oherdi, petrooli, lambikese ja õdedele tühja-tähja. Vaevalt jäi veel järele mõnikümmend kopikat hobuseraua-naelte ostmiseks.

Pikkamisi hakkasid tal meelde tulema tuttavad Pikaverestki, aga ta häbenes praeguses seisukorras neist mõelda. Parem kui nad ka temast üldse ei mõtleks! Maaliga on kõik nüüd jäädavalt otsas. Kümme aastat tuleks tal nüüd oodata. Aga ta viiakse ammu enne!

Ja Juhan ei tundnudki nüüd ei teravat vaenu ega kadedust sellest mõeldes. Ta oli välja langenud nende reast, kes võivad mõelda naisevõtule ja neidusid panna ootama. Tuule Jettale võiks ta vahest siiski mõelda. Aga mingu temagi, kui leidub kosija! Elsa... Kas ta peaks olema kuulnud Soosaare õnnetusest?

Päev enne jõulusid, vallamajast tulnud ja saunaahju hõõguvate süte ette istunud, kuulis Juhan Annelt, et

tundmatu tüdruk sõitnud hobusega õue ja ladunud maha kompsud riide- ja toidumoonaga: kaks uut meeste hamet, ühe villase kampsuni, kaks paari villaseid sokke, ühe villase salli, poolpeetud lühikese riideta kasuka, paari kindaid, ühe triibulise vaiba, tugeva põntsaka sealiha, vitsikutäie võid ja pätsi saia.

Ann kõneles sellest õhinal ja ootas nähtavasti, et oma jutuga teeb vennale suurt heameelt. Aga Juhan turtsatas vihaselt:

«Kas sa ei mõistnud seda kõike toojale vastu vahtimist visata?! Kas me kerjused oleme?!... Suur talukoht käes, aga võtame armuande vastu?!... Kirikhärradele ja santidele viiakse andi... Viimaks veel andsite tooja käele suud?!»

Ta käskis toodud asjad kokku koguda ja kui ei tea, kuhu saata, siis põletada. Või vallavaeste jaoks hoida. Aga Ann hakkas kõvasti vastu ja ütles, et nad juba toodud saia söönud, võid peale määrinud — või olnud üsna värske, ilma petita — ja liha pannil küpsetanud.

Juhan vandus, kirus, ähvardas kõik ajada kerjama, aga istus viimaks masendatult esikusse, käskis enesele lõunaks keedetud suppi soojendada ja jämeda leivaga lauale tuua.

«Egas mina ega isa, et vahest meie pärast...» algas ema läbi pisarate vihuruumist. «Meie ajame palja leiva ja silguga läbi... Ja rõivahilpe on kah... Aga sinu pärast on mure, et aina nälgid ja külmetad...»

«Ei meil ole midagi vaja peale leivasuutäie,» lisas nüüd ka isa. «Peaasi, et oleks tervist ja jõuaks veel aidata...»

«Nagu minul oleks ei tea mis vaja!» mühatas Juhan, vähemagi kurjuseta, pisaradki silmas.

Ta kahtlustas kõige enam Mõhu Teodori. Võib-olla tegi ta seda kättetasumiseks ja oma suuremeelsuse näitamiseks. Ja nüüd kõneleb oma heateost kogu Pikavere rahvale. Võib-olla kogus ta neid ande talust tallu käies. Sellest mõeldes kadus Juhanil isu, ehk küll oli päev otsa olnud söömata. Ta katsus lambikese valgel ajalehte lugeda, aga ei saanud oma mõtteist lahti ja läks kohe aidalakka.

Ta magas esimesel pühal valgeni, ronis siis kärmesti

alla, hakkas vundamendikraavi kive seadma ja vahesid kruusaga täitma. Andres oli õhtul läinud kogu pühadeks isa poole.

Juhanil oli pühade töökavas vundamendikraavi täitmise lõpuleviimine, ja kui isa abiks tuleb, seatakse kivid nurkadele, ei neile siis rajada seinad. Kevadel või suvel ehitatakse seinte alla korralik müür. Praegu on see krohvi või lubja puudusel täiesti võimatu. Pärast pühi võidakse kohe seintega teha algust.

Ta töötas mõne tunni ilma kasukata, sest ilm oli leebe. Siis läks ta Anne ja ema mitmekordse kutse peale sauna einet võtma. Arumäelt oli verivorste saadetud ja nende lõhna tundes heldis Juhani meel.

«Pühade ilm täna,» lausus ta, et midagi öelda.

Ema ja isa istusid sealsamas. Uus piibel oli lava äärel, sealt oli vist juba loetud.

«Ehk läheb pehmemaks,» vastas isa.

«See nagu patt kohe, et esimesel pühal lõhud muudkui tööd teha!» noomis ema vaikselt.

«Patt?!» osatas Juhan rõõmsalt. «Eks ole ju selles raamatus seal öeldud, et kui härg pühapäeval kaevu kukub, siis võib teda välja tõmmata! Meil on aga lugu nõnda, nagu oleks terve kari praegu kaevus! Kauas me ikka nõnda, et pere võõrastel kaelas!»

«Seda nüüd küll,» möönis isa. «Aga eks puhkuski kuluks sulle ära.»

«Oled ise kõnelnud, kuidas sa teo ajal äripäevil tegid mõisa tööd, pühapäeval rahmeldasid kodus,» vastas Juhan.

«See oli teo ajal, kui mõis surus peale. Aga külmal ajal siiski niisugust tööd ei olnud, nagu meil siin praegu,» kõneles isa, võttis kuuetaskust kasetohust tubakatoosi, pani näpuga peent puru nina alla ja tõmbas esiti ühte, siis teise sõõrmesse. «Ainult need viinavoorid, need ei olnud naljaasjad. Talvel kange pakasega veeretatakse vaadid regedele ja koidu ajal teele, Narva poole. Pastlad kahe paari tallukatega olid jalas, aga ära võttis mõnel siiski varbad. Mul endalgi näpistas kord nõnda, et mõni aeg mädanesid.»

Ema ja isa istusid ettepoole vajunult kõrvuti alumise lava äärel ja vahtisid enese ette.

Juhan heitis neile pilgu ja valus piste käis tal südamest läbi. Eluaeg on nad endid vaevanud ööd ja päevad, nõnda kaugele on nad jõudnud! Jõulusid peavad nad mööda saatma nõgises saunas, kerjuseleib kõhus!

Ta tõusis lauast ja läks kohe tööle. Isa tuli talle varsti abiks ja üksmeelselt rassiti lõunani. Kui siis väheks pikali heidetud, tuli keegi naine ühes Annega õuest, suurrätik ümber.

Juhan tõmbas end esikus koomale ja ajas istukile.

«See külaline on sulle!» lausus Ann uhkesti, nagu teeks vennale suure heateo. Siis lisas ta juurde: «See on Roosi, kas sa ei mäleta, Sütilt. . .»

Juhan ei saanud rõõmu pärast sõnu suust. Ta otse süleles külalist ja pani ta enda kõrvale pingile istuma. Aga varsti ütles ta naljatades:

«Lähme minu eluruumi. Hädaajal ei maksa häbeneda!»

«Mis küll siin on juhtunud!» lausus Roosi pead vangutades. «Kuulsin teie õnnetusest alles Nõval. Ja hakkate kohe talve ajal ehitama!»

«Tänagi tegime isaga tööd. Ulualust vaja — häda sunnib,» kostis Juhan uhkustamata.

Roosi heitis talle kaastundliku ja ühtlasi imetleva pilgu.

Nad läksid aida peale, kus oli peaaegu täiesti pime, ja istusid teineteise kõrvale heintele.

Juhan esitas korraga nõnda palju küsimusi, et need läksid Roosil segi, et ta neile ühelegi õieti ei suutnud vastata. Pikkamisi hakkas ta ise jutustama. Et tulnud nädal enne pühi, teeninud Elsa juures ja et see saadab palju tervisi.

Juhan kuulas kärsimatult ega mõistnud, mis talle siin nõnda pähe lööb, kas õhk, mis Roosi Elsa lähedusest enesega toonud, või kõnelus Elsast. Ta istus Roosile nii lähedale kui võis, nagu kartes, et kalleist sõnust üleandmise juures võiks mõni minna kaduma.

Roosi oli oma vastustes üsna tagasihoidlik, ja kui viimaks mitmekordse pärimise peale hakkas kostma, kuidas tema perenaine elab, siis mõtles enne hoolsasti.

«Ah kudas ta elab, see Elsa? . . .» algas ta viimaks pool sosistades. «Ega mul seda keelatud kõnelemast ega käs-

tud kõnelda... Nii palju võin küll öelda: väga õnnelikult seal ei elata...»

«Ei elata väga õnnelikult?!» hüüdis Juhan võidukalt.

Külaline heitis talle võõrastava pilgu ja jätkas:

«Mees on tubli, vägagi tubli töös ja tegevuses...»

«Mees on tubli... mis siis seal puudub?»

«Mõistab rahaasju ajada ja kõik... Igakord ei ole aga õiglane. Seda mitte ei ole... Olgu n'd see siiski, kuidas on, aga mõnikord kukub jooma. Enamasti linnas käies. Mõne lihunikuga või kellega juhtub.»

«Lihunikuga?!» viskas Juhan põlglikult vahele.

«Tal on mõned niisukesed sõbrad... Ja kui sarnasel korral tuleb koju, siis teeb pikset, kärgib ja põrutab.»

«Aga Elsa?... Mis siis tema?...»

«Elsa ei lausu musta ega valget. Mitte poolt sõna.»

«Nii et pärast lepitakse jälle ära?»

«Kui mees pea kaineks maganud, siis on jälle lahke ja katsub igapidi meelitada.»

«Siis ei ole ju viga!» tähendas Juhan pettunult. Ta oli oodanud palju halvemat.

«Mis seal nüüd suurt viga või... Aga ükskord oli purjus peaga või kudas, aga löönud Elsat. Ehk ka tõuganud. Siis kartsin minagi, et kõik läheb lõhki.» Roosi ohkas, peatus ja vaatas ümber. Ta märkas kohkudes, et on oma kõnega liiga kaugele läinud, ja sulges suu hoolsasti, pani käedki süles lähemalt ristamisi.

«Aga ei läinud lõhki?» päris Juhan. «Lepiti jällegi?»

«Lepiti küll, aga Elsa öelnud: kui veel midagi sarnast sünnib, siis läheb ta kohe oma teed.»

«Kuhu?»

«Tal siinpool sugulasi ja niisuke tubli, arukas inime saab läbi igal pool.»

«Tähendab: ei ole enam midagi säärast juhtunud, kui nad ikka veel koos elavad,» lausus Juhan üsna pettunult.

Siis tuli tal korraga meelde — külalisele süüa pakkuda, niisugusele haruldasele külalisele, kes on toonud häid sõnumeid, kuigi need oleksid võinud olla kaugelt paremad!

Nad läksid alla, aga Roosi polnud nõus sisse astuma. On juba üsna videvik, tal vaja rutata koju.

Juhan saatis ta läbi karjamaa poole sooni ja päris veel, mis aga mõistis, Elsa elust. Roosi vastas napilt, ei öelnud enam kellegi kohta halba sõna. Ta arvas, et suveks jääb Sütile, aga siis ehk läheb jälle linna taha Elsa poole.

«Kui lähed, vii tuhat tervit,» ütles Juhan lahkudes. «Võid ka öelda, et siin elu kerge ei ole, nagu isegi nägid. Aga küllap paraneb kõik.»

Juhan tuli tagasi, ronis aidalakka ega tulnudki sealt enam esimesel pühal alla. Ta mõtles Elsast. Mingi lootusesädemekene oli temas löönud hõõguma. Tal oli eneselgi tume ja ta ei söandanud katsudagi selgusele jõuda, mis ta siis teeks, kui Elsa jätaks oma jõhkra mehe ja tuleks ära... Siis mõtles ta Maalile, kes praegu õe pulmas lõbutseb. Küllap Teodor seal nüüd hoopleb, kuidas ta oma verivaenlase heaks ande kogunud ja kui palju ise ohverdanud, sest õnnetuse puhul peab vaenlasegi vastu suuremeelne olema!

Miina tuli teise püha hommikul kutsuma alla ja küsis selle juures murelikult:

«Oled haiglane või?»

«Oh ei!» vastas Juhan, teeseldes parimat meeleolu. «Pühade laiskus, muud ei midagi!»

Ta läks alla, päris süües, kuidas elab Enn ja mis teevad teised? Enn oli Arumäelt poolõe juurest ka Taga-Saarele viidud, sest ta igatsenud Kusta järele.

Siis mindi tööle ja täna viitis isa tööajast ainult pool tundi piibli lugemiseks.

Kolmandal pühal oli ka Andres tagasi ja esimesed palgid seati alusekividele. Kõik olid rõõmsad, ei vaikinud enam süngelt nagu seni, saag vuhises, kirved paukusid ja kõvad venekeelsed sõnad kostsid tihti sekka. Neid tarvitas täna isegi Juhan. «Nitsevo, jitriit, bose moi» ja veel mõndagi muud oli tal juba Andreselt õpitud.

Õhtul ei läinud ta pärast söömist kohe magama. Aidalakas otsis ta käsikaudu roovide ja pennide küljest paremad rõivad, tõmbas siidrätiku ümber kaela ja uuema kasuka selga. See oli tal õnnekombel tulekahjust säilinud.

Oli jälle selge ja külm, tähedki taevas näisid värise-

vat külma pärast. Põhja pool vehkisid nõrgalt virmalised.

Juhan astus huupi mööda krudisevat lund varemete taha ja siis mööda seljaku harja Pikavere poole.

Mis on mulle Elsa? küsis ta eneselt. Nagu virmaliste valgus kaugel!

Ta seisatas ja vahtis põhja, kus kahvatud leegid tõusid lehvikuna üles ja tuhmenesid kõrgemal.

Need ei valgusta ega soojenda mind enam! ütles ta enesele. Ainult vaadata mõnikord külmal ööl on nad ilusad!

Kergesti on ta kord Elsa jätnud. Kas ta Maalit nüüd sama kergesti ei jäta? Võib-olla on see tüdruk just nüüd, õnnetuse puhul, talle hea ja valmis kõike kannatama! Raamatuteski on nõnda, et naised raskel silmapilgul unustavad kõik, ei hooli millestki, hoiavad ihu ja hingega oma armsama poole. Tarvis oleks kõnelda Maaliga.

Ta läks mööda sõtkumata soorada, jalad vajusid krobedast lumekoorest läbi, harva rabistas mõni lind põõsaste tagant lendu tõustes. Jõudnud järve äärde, jäi ta peatuma ja vahtis Liivaku poole. Hooned mustendasid, elamu akendest vilkus tulesid. Vahetevahel kostis sealt katkend kärast ja laulust, vist uste avamise puhul. See hukutas ja veetles. Kui minna siiski sinna? küsis Juhan eneselt ülemeelikult. Minna, vaadata Teodorist mööda, jätta kuulmata tema praalimine ja saksa keel, kõnelda Maaliga mõni sõna, ja kui ta kutsub lauda, siis öelda, et aega vähe, tarvis minna koju, töö ootab.

Ta muigas sapiselt oma tühise kavatsuse pärast, kõndis keskjärveni, seisis seal valendaval väljal üksi tähistaeva all ja tundis eneses helisema hakkavat koolimajas õpitud viisi ühes sõnadega:

«Jumal, meie varjupaik, varjupaik ja tugevus. Sest ei karda meie nüüd!»

Jumalast ja sellest otsatust tähtede maailmast peaks siiski keegi kõnelema: kui mitte kirikhärra seda õieti ei tee, siis keegi teine!

Hilja jõudis ta koju. Saunas oli tuli juba kustutatud.

Ta ronis lakka, võttis mütsi peast, kasuka seljast ja heitis pikali.

Roosilt oli ta kuulnud Elsast ja see, mis ta oli kuulnud, äratas tuhme lootusi, mida õieti seletada ei mõistnud ega julgenudki.

Ta tundis isegi häbi enese ees, sest tabas enese soovilt: peaks see sõnn talle andma veel korra opmanikeretäie!

XXIX

Seinad ei tõusnud kaugeltki nõnda kiiresti, kui Juhan öösiti aidalakas oli arvutanud. Et samblaid talvisel ajal polnud võimalik saada, tuli tal takkude pärast sõita mitmesse kohta. Öeldi, et ei olevat. See oli ettekääne, ei raatsitud anda võlgu. Sest Juhan ütles kohe, asjast kõnet tehes, et ta maksta praegu ei saa, vahest tuleval sügisel, enne mitte. Kui ta viimaks ema sugulaste juhatusel ja soovitusel sai ühe puuda, tuli ta õhtul üsna tülpinult koju ja mõtles aidalakas heintel und oodates tigedaid, lapsikuid mõtteid.

Miks ei ole mina sündinud mõisaomaniku pojana, samuti Enn ja Kusta! Miks ei ole mu õed sündinud mõisapreilidena! Et ma oleksin saanud haridust, oleksin võinud tudeerida, näiteks tohtriks! Oleksin ostnud enesele raamatuid ja arstinud vaeseid inimesi tasuta! Oleksin Ennu saatnud heasse kooli ja õed oleksid võinud mehi valida ainult südame hääle järgi. Naiseks oleksin kosinud ikkagi Maali... Aga miks Maali, kui ometi kõige armsam oli ja on praegugi Elsa! Et ta kellelegi tänu võlgu, selle asja oleks võinud rahaga õiendada! See sõnn oleks Elsale käega löönud, kui talle mõne saja oleksin lauale ladunud!

Aga küllalt sellestki, kui oleksin sündinud jõuka peremehe pojana, kus põllud korras ja mõned sajad pangas!

Ärritatud neist mõtteist ja veel enam nende lapsikusest ning asjatusest, tegi ta otsuseks: Ennust peab saama inimene! Sest meie siin ei pea keegi end inimeseks! Muidu ei püüaks iga talupoeg välja oma seisusest! Ja loe kust tahad kõrgematest eesmärkidest, siis

on selleks ikka madalast talupojapõlvest pääsemine, et saaks suureks haritud meheks või mõisaomanikuks! Kurat võtku, siis peab see talupojaseisus vist küll olema alatu ja elujärg temal raske kui sunnitöölisel!

Metsalank võttis rohkem aega, kui ette oli mõistetud arvata. Tuli Juhanil ja Andresel selle pärast päevi viita. Kui viimaks kõik talumehed mitmekordse asjata ootamise järel olid viinud oma palgid, latid ja teibad, siis algas ülejäänud osa vedamine linna. Kahte voori päevas käia ei jõutud, nagu Juhan oli esialgu lootnud. Hobused ei pidanud vastu ja Andreski raputas nurisedes pead.

«Isegi kroonuteenistuses ei nõuta inimeselt enam, kui ta jõuab!» ütles ta keskpäeval linnast tulema hakates, kui Juhan veel metsa tahtis käänata teise voori toomisele. Sõideti siis koju, soojenduti saunas, võeti einet ja asetati enne õhtut mõni palk seinale. Et rahad olid täiesti otsas, siis veeti turule viimsed puuriidad, mis polnud kuigi suured. Palkide eest rahasaamine viibis, Andresel tuli viita hulk päevi, et seda nõuda talumeestelt ja linna ehitusmeistreilt. Viimaks, näärikuu lõpul tuli ta linnast sõjakas meeleolus, viskas oma rahakoti saunas supikausi kõrvale ja ütles ühe sõna:

«Gatovo!»

Istunud siis sööma, jätkas ta kui võidumees:

«Ma ütlesin: ne boissä! Et ära pelga! See siin kotis on puhaskasu! Ühesõnaga: tsistõja! Oled teeninud oma kenad rahad! Võtsin sellest kolm rubla, löö maha, kui tahad! Jõin oma kortna viina ja pudeli õlut — pahanda, kui tahad! Aga seda ma ütlen: maja ehitame üles, kas või nui pooleks!»

Loeti siis rahasid, arvutati, pandi osa kõrvale, mis veel maksta langi eest ja millega oli kaua kannatatud. Oldi ühiselt rõõmus: natuke ikkagi teenitud! Muidugi, hobuseid oli vaevatud kõvasti, endid ka, rahutu oldud ja muret tuntud, aga mis sellest!

Kümmekond palki oli jäetud enesele, nende järele sõideti lähemail päevil. Ühtlasi kaubeldi oksad Nõva meestele odava hinna eest.

Nääri lõpul läksid ilmad selgeks ja külmaks. Puhusid kirdetuuled, mis tungisid läbi kasuka nahast ja

karvadest, villasest kuuest, selle voodrist ja kõigest muust, mis veel oli ihul. Lõke põles alatasa ehituse kõrval, Andres ja isa käisid selle juures soojendamas. Kõige vähem hoolis enesest Juhan. Ta püüdis sooja saada alalisest tahumisest, saagimisest, tappide raiumisest, palkide veeretamisest ja tõstmisest. Aga ühel õhtul hõõrus ta saunas kaua oma varbaid lumega. Need olid külmunud ja tuikasid valutada. Järgmisil päevil mässis ta küll soojad tallukad sokkide peale, aga varbad said nüüd saabastes vähem liikuda ja aina valutasid. Söömaajaks ja ööseks võttis ta saapad jalast, aga varbad ei lakanud vinduvalt tuikamast. Varsti lõid kaks varvast pealt mädanema. Miina tõi Taga-Saarelt kampripiiritust, pesi haigeid kohti sellega ja mähkis nartsudesse. Saapaid ei saanudki enam jalga panna. Tõmmati vanad kotad tallukate peale ja käidi järjest tööl. Siis külmus Juhanil veel teine kõrvalest. Aga see oli tühi asi: nüüd köitis temagi tööle minnes rätiku ümber pea, nagu Andres ja isa seda olid teinud alati pakastel päevadel.

«Ilm ja kroonu ei mõista nalja,» pajatas Andres palgisaagimisel. «Aga kui pea on otsas, pole viga kuskil. Olin veel esimest aastat kasarmus, purssisin ainult mõne sõna vene keelt, aga taipu oli, leva-prava selge. Eks ükskord oli suur kroonu püha, saime igaüks oma tsarka viina ja paarkümmend kopikat raha. Läksime kohe trahteri ja võtsime oma raha eest peale. Muidu kõik hea, aga eks jäime natuke hiljaks. Teised hirmul, tõukavad minu ikka ees ja aina paluvad: «Nu, Sossar, radi boga, spassi! Et ma nüüd aidaku ja päästku! Ma lähen siis ees, tisurna ohvitser tuleb vastu ja käratab peale: «Gde propali, ssukinõ deti, takie, säkie!» Mina löön kontsad kokku, pea kuklasse, käe kõrva äärde ja karjun vastu: «Võpili na sdarovje gasudarä imperatora jevo velitsestva, vas plarotj! Et jõime keisri-majesteedi terviseks! Ohvitser lõi käe kõrva äärde ja meile vastu: «Molodtsõ, rebäta!» Et tublid poisid! Mina oma kord: «Rad staratsa, vas plarotj!» Püüame kõigest jõust! — Ja nõnda pääsesime karistusest. Muidu oleksime istunud päeva paar vee-leiva peal. Teinekord tuli enesestki mõista istuda kartsas ka, kuidas muidu!»

Siis kõneles isa viinavooriga Narvas käimisest. Ega see ole olnudki seal viin või atsissin, mida inimene joob, vaid puhas kartulipiiritus. Pakane aina raksunud ja reejalased vilistanud, aga oma kuus-seitsekümmend versta tulnud päevas käia teed. Seal siis võtnud julgemad ja osavamad mehed mõnel vaadil vitsa pealt, puurinud augu sisse ja lasknud sealt toobi või teise eluvett. Auk topitud jälle kinni, vits tõmmatud peale ja piiritust rüübatud külmarohuks, veel enam aga tarvitatud jalgade ning käte pesemiseks.

«Siis meie ei või siin maja ehitada külmaga!» sõnas Juhan. «Kuna ometi soe saun käe-jala juures, kus iga silmapilk võib käia soojas!»

«Kes seda ütleb, et ei või talvel ehitada!» vastas Andres hoobeldes. «Aga kuula järele, kas ükski ristiinimene seda teeb!»

«Kui pole häda, miks ta peaks seda tegema!» õiendas isa.

Juhan kõneles kõigist vähem. Ta ei püüdnud teisi tööle sundida, julgustada ega ergutada, ehk olgu siis ainult oma eeskujuga. Igaüks võis minna igal ajal sauna sooja, nii sagedasti kui soovis. Igaüks võis soojendada end nõnda kaua kui soovis. Ei olnud sundi ega tundi hommikul tööle hakkamiseks ja õhtul lõpetas igaüks töö, kunas tahtis. Kui Andres õhtul ajas peatudes selja sirgeks ja lausus: «Dovolno!», siis ütles Juhan nagu vabandades: «Minge pealegi! Küllalt tänaseks! Ma veel natuke.» Aga mõnikord töötas ta veel tunni pärast teisi.

Ta tundis enese süüdlase olevat, kuigi see süü teda eriti ei vaevanud. Nii mitmel korral oli ta tööl ja aidalakas heintel und oodates küsimust juurelnud: kas oli õige Madisele olla kangaloo puhul nii vali? Ehk oleks pidanud talle andestama selle varguse, kuigi see polnud tema elus esimene ja ta oli juba karistatud mitme pärast?

Tõsi küll, ta oleks sellest südant võtnud ja julgemini jätkanud oma käsitööd! Aga ennem ikka anda mõni kangas kui kesktalvel kogu elumaja kõige kraamiga!

Teinekord aga mõistis ta oma teo täiesti õigeks. Vargale, kurjategijale ja isegi niisugusele kui Mõhu Teo-

dor tuleb mehiselt astuda vastu! Muidu pole viimaks enam elu ühelgi õigel inimesel! Julgesti vastu, maksku mis maksab! Aga sealsamas tegi ta kohe paranduse: mis enesele tuleb niisugusel korral kaela, on oma asi! Aga ons õigust teisi õnnetuks teha, neile kannatusi kaela tõmmata, nagu see nüüd oli sündinud vanemate, õdede ja vendadega? Siin andis ta enesele vastuse? ei ole!

Keegi ei nurisenud temaga, keegi ei teinud talle etteheiteid, keegi ei süüdistanud. Kõigile kodustele oli ta nüüd armsam kui enne. Isa oli hommikul mõnikord enne teda tööl ja nokitses üksi aohämaruses palkide juures. Kui ta õhtul läks enne Juhanit sauna, siis nagu häbenedes oma jõuetust ja mõnikord sel puhul lausudeski: «Pole enam seda endist jaksu! Liigutad natuke käsi — juba väsinud! Ülearuseks jääb vana inime!»

Ema istus saunas akna all või lambikese juures, turult ostetud traatraamiga prillid ninal, ja aina parandas, paikas, nõelus või kudus sokke ja kindaid. Kerisel või ahju otsal olid tal meeste sokid ja kindad alatasa soojas. Kui keegi väljast end soojendama tuli, võis vahetada külmad soojade vastu. Kui aga tükil ajal keegi ei tulnud sauna, siis võttis ta soojad kindad rüppe ja viis joostes meeste juurde vahetuseks. Ta aitas Annel või Miinal sauna ahjus ja ahju ees lõukal valmistada toitu, aitas karjagi talitada. Aga töö polnud ainuke, millega ta katsus kergitada teiste, iseäranis aga Juhani koormat. Töö juureski ta huuled liikusid ja ta palvetas jätmatult. Enesele ei palunud ta muud kui jõudu töö jaoks. Et aga laste käsi käiks hästi!

Kord õhtul esikus istudes kuulis Juhan läbi praokil ukse vanemate tasast kõnelust ja kõrvu puutusid tal eriti järgmised isa sõnad:

«Eks see ole lastele hirmsam nuhtlus, kui vanemad jäävad neile kaela! Ei jõua enam tööd teha — siis on aina ristiks!»

«Eks me praegu veel väheke jõuame,» vastas seepeale ema.

«Praegu veel ikka liigutame kätt-jalga,» jätkas isa. «Noore inimese eest muidugi enam ei ole. Aga pärastpoole . . .» Kuuldi ohkamist.

«Mul need madalad rinnad, vahel kipub hinge matma,» kõneles ema ja tema häälest kuuldus lootust. «Võib olla, ei elagi nendega enam kuigi kaua. Praegu, tänavu talvel oleks aga mahamatminegi tüliks ja ajaviiteks!»

«Mul see sisekond, selle raske tööga juba üsna halb,» sõnas isa ja temagi hääl kostis lootusrikkamalt. «Olen mõelnud, et kui ei säädakski enam paigale, laseks jääda samuti — siis olekski ots vist varsti käes.»

«Mis sa siis nõnda! Kus need valud!» noomis ema.

«Oh, mis meiesugusel valud või!» vastas isa

Juhanil hakkas nii jube, et ta oleks ahastuses karjunud: «Lõpetage need enesetapmise kavatsused!» Aga ta ei lausunud sõnagi, tõusis vaid püsti ja astus paljapäi välja. Vinge tuul lõi talle lumenõelu vastu nägu.

Nõnda armastavad nad mind! ütles ta enesele. Aga mina kisun koha nende käest, teen neile südamevalu oma kaklustega ja lasen peavarju maha põleda oma kangekaelsuse pärast!

Tuul ulus sel õhtul aida holmis ja räästa all kui kari näljaseid emahunte. Juhan oleks ulunud ühes tuulega, aga teadis, et see on asjatu ega kõlba mehele. Tema asi on mõelda, kuidas hädast pääseda, kui pääsu on üldse. Ja kui ka ei ole, ega siis kõlba uluda.

Miina kaudu tuli kuuldus, et Tuule Jetta olnud see jõulunoosi saatja. Kõneldes seda Juhanile lisas õde näiliku ükskõiksusega, et Jetta olevat kõigiti tubli ja mõistlik tüdruk, palju enam kui mõnigi teine, kes enesest arvavat ei tea mis. Sellest ükskõikselt öeldud kiitusest võis lugeda soovitust: kui kord naist mõtled võtta, siis arvesta Jettat, mitte mõnda Liivaku Maali taolist!

Ja Juhan veeretas õhtuti aidalakas kui ka töö juures mõtet: mis oleks, kui kosida Jetta! Mitte küll enne kui tuleval sügisel. Kindlaks võiks aga asja teha juba üsna pea. Siis kõlbaks Tuule-vana käest poolsada rubla laenata ja kõik läheks kergemini. Tuleval sügisel saaks veel poolteistsada, karjale lisa ka ja ihukatte poolist — elu läheks jälle rööbastesse, mitte enam kive ja kände mööda! Mis peaasi — isa-ema murekoorem oleks kor-

raga kergem, nad ei mõtleks enam nii hirmsaid mõtteid!

Maali on talle õnnetusest saadik jäänud üsna ükskõikseks. Liivaku poole õhata ei maksa! Seal võetakse vastu vaid jõukaid mehi, kellel oma korras koht, majad, ärid või rahad pangas. Et aga Maaliga omavahel nagu oli lepitud korra kokku, siis tuleks temale vähimadki lubadused tagasi anda, enne kui sõita teise õue.

Juhan ise muigas sapiselt selle mõtte juures. Saan oli ikka veel rautada sepa juures, aga polnud raha äratoomiseks. Sepp ähvardas, kuigi ilma kurjuseta, saani ära müüa ja Juhan ei seisnud vastu. Milleks talle veel see tore sõiduriist!

Seinad tõusid, aga nendega ühes tõusis uusi muresid. Kust saada telliskive ahju, pliidi ning korstna jaoks, kust võtta põranda- ja laelaudu? Kõike saaks ja üsna kergesti, kui oleks raha, tarvis ainult mõneks korraks rakendada hobused! Raha oli aga nõnda otsas, et isa nuuskas juba saunaseina vahelt nopitud nõgist samblapuru ja Andres käänas vilkasid heinapepredest. Mitmel õhtul oli Juhan käinud Arumäel, viitnud seal aega, kõneldes «habemega» ilmast ning maast ja küsinud viimaks, kui poolõde ka juures, kümmet rubla laenuks, lisaks endisele. «Habe» ei lausunud musta ega valget, ei väljendanud ka näoga, et on vastu või poolt. Paaril korral kohtas Juhan seal Teistre peremehe venda, Arumäe «habeme» sugulast, kes ei tulnud magusa viinata ja kelle kohta poolõde nüüd nelja silma all teadis öelda, et ta avalikult kohta enesele mangub. «Habe» olevatki juba üsna pehme.

«Vaata, et jääte veel mõlemad ilma peale!» hoiatas Juhan vaenuliselt.

«Kus seda, et ilma peale!» vastas poolõde. «Eks kõik tehta kohtus ja protokollis selgeks! Saame siin eluaeg kõik prii...»

«Just kui vallavaesed!» solvas Juhan.

«Mis sa n'd nõnda!»

«Nojah nii, et nüüd olete siin peremehed, aga siis hakkate kõrvalisteks või saunikuks! Saate prii söögi, vahest mõne jalahoobi ka.»

«Ehk ta maksab meile summa puhtas rahas, sellest võime elada ja koht on tema!» seletas poolõde.

«Hea küll! Katsu mulle siiski «habeme» käest kümme rubla nõutada! Tead ise, oleme seal külmas ja näljas!» anus Juhan ja tuli sülitades tulema.

Õue ehitati pukid, vinnati palk peale ja Juhan Andresega hakkasid saagima. Ülal tuule käes oli külm, lumehang oli varsti küüral, jalad jäid paigal seistes kangeks. Oldi siis vaheldumisi all ja ülal, aga saag ei tohtinud seista, kus sellega!

Kaks nädalat kulus metsast toodud tooreste palkide saagimiseks, siis oli küllalt lae ja ühe toa põranda jaoks. Palke jäi veel järele, et hiljem katusegi jaoks lõigata.

Küünlakuu käredate külmade ajal tuli Ann kord hommikul lauda juurest kaebliku tänitamisega, et Laadik ei võtvat enam jalgu alla. Olnud ammugi nõrk, tõusnud ainult vitsaga peksmisel, aga nüüd ei aitavat enam ei vits ega jahurokk.

Juhan ronis pukilt ja läks ühes isa ja Andresega poolpimedasse lauta. Ainult küürakil mahtus seal käima, sõnniku hais oli lämmatav. Teised katsusid asja seletada haigusega, Juhanil aga, kes karjapidamisest oli lugenud, oli kõik selge: toiduks lehmadel kaua aega ainult sasi, joogiks igasuguse rammuta vesi, õhk halb, lehmade seljad puutuvad taladesse...

Hambaid kiristades katkestas Juhan töö ehituse juures, rakendas hobused regede ette ja õhtuni veeti laudast sõnnikut tulevasele kesale, lume peale hunnikusse.

Samal päeval õhtu eel tõi Miina Taga-Saarelt teate, et Enn raskesti haigestunud ja palavikus sonib. Olnud juba mitu päeva haiglane, loodetud, et paraneb... Juhan korraldas lehmadele heinte ja jahujoogi andmise, läks aida lakka end rõivastama, langes seal põlvili heintele ja nuttis. Ta kõneles kellegagi...

Kas ikka veel vähe on koormat mu õlgadel ja muret südamel? Kunas peab täis saama minu kannatuste mõõt! Miks olen mina see äravalitu!

Aga praegu ei olnud tal aega pikiks kõnelusiks. Ta tõmbas kärmesti uuema kasuka selga ja tuli alla, et rutata Taga-Saarele.

Enn oli põrandal põhukotil, kuum kui kivi kerisel, lõõtsus jõuetult ja sosistas aeg-ajalt mõne segase sõna. See oli nüüd siiski kõige teravam valu, mis Juhan oli tundnud. Ennu kaudu oli ta kord lootnud valgust näha. Ehk kui ta isegi ei näe seda valgust, siis Enn ei jää temasarnaseks pimedaks kannatajaks, vaid leiab elu ja kannatuste mõtte.

Kui läheb tema, siis ka mina! tundis Juhan eneses otsuse valmivat. Ta ise pesi vennakest külma vee nartsuga, käskis vabarnavartest keeta teed ja pani külma vette kastetud lapi otsmikule. Südant käskis ta sagedasti külma veega jahutada, sest tuiksoon lõi hirmsa sagedusega. Poole ööni istus ta vennakese kõrval, märkas siis vähest rahunemist ja läks koju, sest hommikul vara pidi algama töö. Ja Laadiku pärast ei saanud ka olla üsna rahulik.

Köied aeti lehma alt läbi ja vinnati ta suure vaevaga jalule. Et ta jälle ei langeks, siis tõmmati ta köitega laolattide külge. Juba sirutas lehm keele heinte järele, mida ta polnud näinud kaua. Ja siis pistis ta nina jahurokassegi.

Iga õhtu käis nüüd Juhan Taga-Saarel ja arstis ise oma käega vennakest, kes ikka veel vinskles palavikus. Oli nagu märgata vähest rahunemist. Juhan sai sellest nii rõõmsaks, et pidas teisi muresid ajutiselt tühisteks.

Päevad olid juba pikemad, mindi tööle, kui päikesetera kõrge kaasiku läbi veretas, ja õhtulegi võidi jääda, kui eha läänes noore soometsa taga veel õhetas. Taga-Saare peremehelt oli laenatud kaks koormat heinu, lehmad hoiti nende abil jalul ja hobusedki ei olnud väga kondised. Kahest vasikast saadi raha ja sepa käest ka, kes ikkagi saani oli müünud, kuigi üsna odava hinna eest, sest enam kui pool talve oli kaugelt möödas. Mitmele peremehele sai Juhan osa väiksemaid võlgu tasuda tarbepuudega, mida leidus Soosaare metsas rohkesti. Siit saadi reejalaseid, adrakurgi, vankrivehmreid, rangilaudu ja muud sellesarnast.

Andres laskis oma kruupingi tuua isa poolt Taga-Saarele, asetas sinna tuppa, kus asus Soosaare pool perekonda, ja hakkas seal põrandalaudu hööveldama.

Ainult ühele toale jätkus neid. Peale selle hakkas ta Soosaarel lõigatud laudadest valmistama uksi, aknaraame, voodeid, laudu, toole, riiuleid, sest neid polnud jätnud tuli ühtegi. Senikaua lõi Juhan isa abil ja aegajalt mõnd õdegi talituse juurest appi kutsudes lage tubade peale. Et ilmad olid ajuti juba sulad, siis kühveldati lumi liivaaugult ja veeti lae jaoks mitu koormat lähedale. Kui laudade vahed takkudega hoolsasti topitud, vinnati rohkesti liiva lae peale, et see sooja peaks.

Tuli viia lihunikule üks aher lehm, et saada raha mõne paja, raudnaelte, uksehingede, aknaklaaside ja muu säärase kraami ostmiseks, mida ei antud võlgu. Ka mõni koorem telliskive tuli hankida puhta raha eest. Koerast oli juba saadud üle, sabast pidi ka üle saadama!

Mõnisada sammu Pikavere pool kahe välja vahel nõos oli kraavikaevamisel leitud savi. Seal raiuti nüüd külmunud maa lahti, kaevati mõni jalg sügavamale ja savikiht tuli nähtavale. Seda veeti ehituse juurde mõni koorem, löödi siis laudadest kokku suur küna, pandi sinna savi, lisati liiva ja vett, segati hoolega ja isa kui asjatundja teatas võidukalt: «Ahjuga enam muret pole ja korstengi ei kuku ümber, kui niisugust segu pane kivide vahele!» Rajati siis esimese toa põrandasse maakividest vundament, täideti vahed liivaga, laoti esimesed paar jalgagi maakivest ja alles ahju põrand ja küljed ning truubid tehti hästi põletatud telliskivest, samuti ka korsten. Pliit jäeti esialgu hoopis tegemata. Ahjusuu seati nõnda, et seal sai hädapärast keetagi.

Et ehituse edenemisega ühel ajal nüüd ka Enn paranes, kuigi visalt, siis tõusis Juhani meeleolu. Alguses, kui rajati vundamenti ja raiuti seinu, oli ta olnud alatises kartuses, et midagi võib juhtuda, mis kogu selle julge ettevõtte ajab nurja. Nüüd ei puudunud enam palju hoone elamiskõlvuliseks saamiseks ja mis puudus, selle hankimises ta ei kahelnud. Ta muutus lahkemaks, kõnekamaks, julgemaks. Tema samm oli nüüd märksa pikem kui läinud aastal ja ennemini. Ta astus kindlasti, nagu alistaks iga sammuga jäädavalt tüki maad. Ta hoiak oli sirgem, oli kui võitjal, mitte kui

lootusetul süngel heitlejal. Ta vaatas nii julgesti ja ühtlasi avameelselt metsatalu peremeestele silmi, et need väikest võlga ei keelanud. Ta teadis, et polnud kergemeelsuse tagajärjel sattunud õnnetusse ja nüüd suutis ta selle tõttu julgesti hankida, mis hädasti vaja. «Homme võib teiega samuti juhtuda kui eile minuga,» ütles ta mõnikord ja nõnda, et vastu ei tihatud vaielda.

See oli otse pidulik nädal, kui toodi Taga-Saarelt aknad ja uksed, löödi neile hinged ja haagid külge, kui kititi klaase ja tõsteti raamid viimaks avauste ette. See oli peamiselt Andrese töö ja ta saatis seda rohke jutuga, milles oli vene sõnu kui rosinaid pühadesaias. Aknad-uksed ees, seadis ta põrandalaudu kohale ja virutas vasaraga kaugelt kõvemini naelte pihta, kui see hädapärast oli tarvilik. Kogu maailmale oleks ta nagu öelda tahtnud: «Vaadake, mis sellest tuleb, kui meiesugune paneb käed külge!»

Isa ladus ahju, määris kive hoolsasti saviga ja oli ka märksa jutukam kui kesktalvel. Õed kuuldi lauda juurde minnes isegi laulu ümisevat. Võib-olla oli see osalt ka läheneva kevade mõju, sest ilmad olid pehmed, päike soojendas juba kõrvalesta ja põske, varblased sirtsusid õuel vilkalt ja varestel oli elavaid asjaajamisi eriti kaasiku pool.

Isa ladus korstna nõnda kõrgele, et toalael seistes ulatus kive seadma; siis aga ütles ta Andreselt õpitud «dovolno!» ja tuli alla.

«Las taheneb pisut, siis muudkui haod ahju ja tuli otsa!» lisas ta võidukalt ja istus palgiotsale, et oma sisikonda seada jälle korda.

Ahi oli kahe toa vahel, suur, küündis lähedale laeni, suuga eestuppa ja seinast nõnda kaugel, et vahele mahtus ühe inimese ase. Isa kaupleski juba selle ahjutaguse enesele.

Tema oli siis ka see, kes kord pärast lõunat täitis ahju lepahagudega, pistis vahele kuivanud kadakaoksi ja süütas Juhani ning Andrese juuresolekul tule laastudega hagudesse. See oli esimene tuli uues eluhoones ja isa lausus kuuldavalt: «Õnnistagu jumal!» Silmapilk oli pidulik, kui kadakad hakkasid pragisema ja haod võtsid tuld. Ema ja Miinagi, kes olid näinud korstnast

tõusvat suitsu, tulid sisse. Imetleti vaikides tuld ja käidi siis vaatamas, kuidas korstnast tõuseb suits.

«Saan, näe, minagi veel suitsuta toas elada!» ütles isa.

«Kui ise laod lõõrid ja korstna, kuhu see suits siis mujale pääseb kui otse taeva alla!» vastas Andres ja võttis ahjust tuki vilka süütamiseks. Aga siis suitsu imedes ja ahjupaistel mõnuledes lisas ta üsna tõsiselt:

«Kui nüüd otsekohene olla — ega ma alguses sugugi uskunud, et sellest asjast talvel midagi saab! Oli selge, et viskame varsti kirved ja padavai sooja! Sest iga mõistlik inime ehitab suvel!... Aga see Juhani kangekaelsus... Kuhu minagi siis pääsesin... Nitševo, padasdi, temast saab veel mees!»

Isa küttis ahju mõõdukalt, vaheaegadega, mitu päeva, ja kui lõhesid ega pragusid ei ilmunud, siis ütles oma tööst rahuldust tundes: «Pole muud kui anna säru!» Köetigi siis kõvemini, toad läksid üsna soojaks ja õled toodi põrandale. Andres ja Juhan heitsid uude elumajja esimeseks ööks.

«Eks ole, vennas,» sõnas Andres, kui nad soojas, pimedas toas õlgedel lebasid, «nüüd võid kergemini hinge tõmmata!»

«Hinge tõmmata...» kordas Juhan üsna uskmatult. «See hoone pole veel valmis, katustki pole veel peal ja lauad selleks puuduvad. Niipea kui maa sula, algab vundamendi kaevamine rehetoa jaoks. Kesksuvel peab olema hoone valmis, et rukist peksa. Sügisel vaja Ann mehele panna — käib teine kui munavalus kana ümber. Järgmisel suvel laudaehitus... Unustasin hoopis võsalaastamise, söödikündmise, kivide koristamise, kraavide kaevamise, soode kuivatamise... Selle juures aina võlgasid teha ja tasuda... Lõppu ei ole näha! Minu eluajal mitte... Kui ma sellele mõtlen õhtuti, siis ei tule uni.»

«Sa, vennas, peaksid võtma naise, jei bogu! Ühe tubli peretütre!» manitses Andres. «Oled praegu mees mis mees! Iga neiu langeks sulle kaela, kui sul polekski seda Soosaare kuningriiki!... Aga Soosaare maksab ka midagi! Mis sellest, et praegu mõni hoone upakile, teisel pole veel sarikaidki peal! Sa tahaksid kedagi

nõnda armastada, et teda võtta kui kooki palavalt pannilt! Armastus on üsna kena asi, aga see on rohkem nii priipõlve poistele ja tüdrukuile! Egas tõsine taluperemees või kuigi kaua armuasjus hõlpu lüüa! Tema peab asja tõsiselt võtma, kainelt kaaluma, samuti kui laadalt sälgu ostes! Ega sulle enesele polegi teda nii hädasti vaja, aga Soosaarele küll! Soosaare vajab mõnda sadant ja ühes sellega saab tubli perenaise. Et ta ööseti su kõrval magab ja päevalgi lahke sõna ütleb, see on nii-öelda kauba peale! Nii, brat, on lugu! Ega ma sulle halva pärast head nõu anna... Aga nüüd ma jään magama.»

Juhan ei vastanud, aga mõtles iseeneses, et see nõu pole paha. Korraga maksaks ta kõik võlad ja ehitamised läheksid mureta! Et aga Maali praegu ei tuleks, siis peab astme allapoole laskuma ja Jettaga leppima... Aste allapoole... Kas juba nõnda vara! On ju siin ümberkaudu veel poolsada peretütart, kes ka saadaval ja Soosaarestki haaraksid kinni. Aga kõik nad on Maalist ja Jettastki aste allpool, vähemalt tema, Juhani meelest. Kõige enne tuleb kõnelda kas või kiusamiseks Maaliga.

Taga-Saarelt toodi ühel soojemal päeval kogu kraam: kaks uut voodit, kaks lauda, mõni tool koju ja ühes sellega Enn ja Kusta. Kogu perekond oli jälle koos ja selle tõttu tundsid end kõik julgemini. Raske õnnetus hakkas vähehaaval ununema, elu sai kõigi oma raskustega ja ebamugavustega jälle harilikuks.

Taga-Saarelt oli ka kruupink ära toodud, eestuppa muldpõrandale asetatud ja Andres valmistas seal veel hädavajalisemaid asju. Vahetevahel tuli tal see töö katkestada ja Juhaniga ülejäänud palke laudadeks saagida, sest katuseta ei julgetud uut hoonet jätta kevadiste vihmade ajaks. Sarikapaarid aeti enne lihavõttepühi seintele püsti ja Juhan isaga lõid hõreda roovigi peale — latte oli selleks väga vähe —, aga katuse löömine jäi hiljemaks.

XXX

Lihavõtte ööl rõivastus Juhan nii hästi kui võimalik ja läks õigeusu kirikusse. Märdiga olid nad seal varemini ikka laulnud suurel reedel ja Kristuse ülestõusmise liturgial. Nüüd tahtis ta kuulata pühalikku laulu ja lootis kohata — ta ei tahtnud enesele tunnistada, keda lootis kohata. Ta ei häbenenud enam inimeste sekka minemast. Pere on jälle kõik Soosaarel koos, uus eluhoone peaaegu valmis. On võlgu, ega need pole tekkinud joomise või priiskamise läbi. Mõnel teisel peremehel on palju suuremaid võlgu. Näiteks Hallika Jaanil. Mõhu Teodorilgi öeldakse neid tuhande ümber olevat.

Kelts oli veel kõvasti all ja lumegi õhukene kord maas. Juhan suundus otse läbi soo ja jõudis enne keskööd kirikuõue. Seal liikus rühmas ja paariviisi noori inimesi, kuuldus naeru ja isegi kilkeid Ega siia tuldudki jumalasõna pärast ega olnud kellelgi Kristuse hauasolek või ülestõusmine südamel.

Juhan käis korra ümber kiriku. Mõned vastutulijaist poistest tervitasid teda üsna lõbusalt, isegi ulakalt. Ta läks uksest sisse, naerukihistajate noorte hulgast läbi, ja peatus keset kirikut. Köster luges piiblist laulva häälega, alt pooltoonhaaval ülespoole ronides. Lõpetanud lugemise väga kõrgel, lausus preester midagi ja koor hakkas laulma. Juhan vahtis läbi suitsuvina pühakute kujusid, põlevaid küünlaid ja leidis korraga, et Soosaare oma muredega on temast kaugel. Ta ei teadnud isegi arvata, on see hea või halb. See siin on teine maailm, aga siia teise maailma ei saa kauaks jääda. Soosaare rängast elust ja murede Siberist tahaks küll siia põgeneda... Aga siiski seal on Enn ja teisedki. Neid ei taha ta jätta, kui teda siin ootaks kas või paradiis.

Korraga tundis ta kellegi pilgu enesel viibivat, vaatas paremale ja nägi üsna enese lähedal Maalit. Neiu naeratas vaevaltmärgatavalt ja jäi siis tõsiselt vahtima altari poole.

Juhan katsus veel laulu kuulata, aga see ei läinud

enam korda. Õhk oli täidetud Maalist ja see lõi tugevamini pähe kui viirukisuits.

Ta kuulas veel, kuidas köster lausus madalalt kui maa põhjast: «Tarkus!» Ja preester lisas oma kõrge häälega nobedasti: «Võtkem seda tähele panna!» Aga tarkust ennast ei jäänud ta kuulama, nihutas end Maalile lähemale ja lausus mööda minnes: «Ootan teeraal, mis viib köstri maja poole.»

Aeglaselt kirikuliste hulgast läbi tungides nägi ta Pikaverest, Nõvalt ja mujalt paljusid tuttavaid. Nende hulgas oli ka Jetta oma õdedega, Liivaku Oskar ja Mõhu Teodor. Süti Roositki nägi ta eemalt ja tema kaudu tuli meelde Elsa. Ole minuga, lausus Juhan nagu palvetades, siis ei alanda ma ennast ega eksi raskesti!

Läinud teerajale, mis viis kahe haabade rea vahelt köstri maja poole, kuulis ta jälle pühalikku laulu ja mõtles iseeneses: miks ei peaks inimesed pöörduma palvega Inimese Poja või Püha Neitsi poole, miks ei või nad neid tuletada meelde, kui nad sellest rahu ja kinnitust leiavad! Mind kinnitab ja rahustab juba Elsastki mõtlemine.

Maali tuli viimaks, andis käe ja surus enese üsna Juhani lähedale.

Nad käändusid kalmistule, põõsaste ning ristide vahele. Kõneldi jumalateenistusest, laulust, tunglemisest kirikus, preestri ja köstri häältest, aga Juhan aimas, et neiu põikleb meelega midagi lähedamat puudutamast, kuigi sealsamas peksleb oma hinges kui kärsitu lind.

«Vahepeal pidasid sa õe pulmad ja... ehk oled isegi juba kihlatud?» küsis Juhan, püüdes naljatada.

«Seda just mitte. Aga parem ütle, kudas sina elad. Sul selle õnnetuse järel vist hirmus raske?» päris Maali, kuigi tõsise osavõtuta.

«Ah tühja!» vastas Juhan. «Ajame läbi. Mul ainult heameel, et Märt sellest kõigest pääses.»

Maali tundis kergendust, et jutt pöördus Märdile, ja algas kohe:

«Jah, see Märt, ta oli tõesti tubli poiss! Hea poiss ja armas poiss! Käis siin ka laulmas...»

«Hea poiss ta oli ja tubli poiss,» vastas Juhan. «Aga parem, et ta surma läbi sinugi käest pääses!»

«Minu käest?! Oli ta minu käes?! Ja kudas ma teda oleks piinanud?!» küsis neid ägestudes.

«Ta oleks sind pidanud ootama, ütleme viis või kümme aastat ja siis oleks sa leidnud mõne teise...»

«Viis või kümme aastat! Seda sa kord juba kõnelesid.» Maali hakkas nii kõvasti naerma, et isegi kohkus, ja lisas siis naljatledes üsna tasa, surudes end Juhani vastu: «Kas sa arvad, et ma ennem seda teist poleks leidnud?!»

«Ehk oleks leidnudki, aga sul oleks himu olnud mõni hea aasta kedagi niisama armastada...» ütles Juhan, püüdes ka naljatada.

«Sa oled halb inimene! Mis sa minust kõik arvad!» vastas Maali, teeseldes pahameelt. «Oled tubli mees, keegi seda ei salga, aga milleks niisugused sõnad!»

«Samuti teeks sa minuga,» jätkas Juhan.

«Siis ära lase!» lausus Maali kelmikalt.

«Ei lasegi!»

«Ohoo!... Võtad varsti naise või?»

«Võib ka olla, et varsti.»

«Eks minagi siis tee umbes sedasama.»

See kõik oli öeldud kiusavalt mängeldes. Kiriku suur kell kõmatas mõne korra rutates ja siis hakkasid vähemad kellad rõõmsalt ja nobedasti tilisema. Käijad seisatasid haudade vahel. Kostis võidukas laul:

«Kristus on surnuist üles tõusnud, surmaga surma ära võitnud ja neile, kes hauas olid, elu kinkinud.»

«Kristus on üles tõusnud,» sõnas Juhan, katsudes sõnadele anda naljatooni, aga need kostsid liiga tõsiselt. Nagu häbi tundes ja seda matta tahtes, haaras ta neiu, suudles teda kolm korda ja vallandas siis käed ta ümbert. Aga Maali haaras tema nüüd omakorda, suudles pikalt, laskis siis pea Juhani õlale ja lausus nuutsudes:

«Olen halb inime! Olen kergemeelne ja tühine! Jäta mind!... Leiad parema... Aga armas oled mulle... Nagu Märtki!... Või veel enam...»

Juhan suudles teda veel, nagu jumalagajätuks, ja siis vallandas end Maali.

«On sul's juba mõni «teine»?» küsis Juhan, kui nad haudade vahelt seljandiku äärele raudaiani olid jõudnud.

«Olla vahest on... Kes teab, mis sellest tuleb... Eks näe.» Ja siis korraga üsna Juhani lähedale hoidudes jätkas ta nagu enesekaitseks ägedasti:

«Kas sa arvad, et keegi meist, peretütardest, ei jätaks oma kõige armsamadki, kui tuleb, ütleme linnast mõni jõukam mees ja lubab kergemat põlve?! Igaüks on õnnelik, kui aga siit pääseb, viigu teda ükskõik kes!»

«Nii et ainult kerge põlve pärast?» küsis Juhan solvates.

«Kas sa tahaks eluaeg praegust rasket põlve elada?» küsis Maali.

«Ega ei jõuakski, kui tahaks.»

«Nagu meie perenaisedki ei tapaks end tööga, kõnelemata teenijaist?! Kas ma sinu kõrval Soosaarel ei peaks end tööga tapma?! Tööga ja muredega?!» jätkas Maali südilt.

Juhan ei vastanud. Kirikust kordus jätmatult võidukas laul:

«Kristus on surnuist üles tõusnud, surmaga surma ära võitnud ja neile, kes hauas olid, elu kinkinud!»

Missugused imelikud asjad seal sünnivad, seal all ja ülal! mõtles Juhan. Kas seal peaks ka mõeldama põlenuile ja neile, kes end majaehitusega või söödikündmisega tapavad? Või ei huvita seal see kõik kedagi? Aina lauldakse Kristuse ülestõusmisest.

«Mis sa mõtled?» küsis Maali.

«Oh, niisama!» vastas Juhan. «Kuulasin laulu.»

«Ilus laul.»

«Aga tumedad sõnad.»

«Seda ilusam! Mis mulle need sõnad!»

Suur kell kõmises sagedasti löökide all ja väikesed tilisesid nobedasti, nagu oleks torn nende all tantsinud. Pöörduti kiriku poole.

«Nii et siis on lõpetatud?» küsis Juhan, püüdes häälega ükskõiksust, peaaegu kergust väljendada.

«Mis seal lõpetada on... Kui see nõnda peab olema...» sõnas Maali. «Peaksidki varsti naise võtma,

mõne tubli, tööka peretütre. Ei tee viga, kui on jõukas. On sul märksa kergem.»

«Tänan hea nõu eest. Aitab mulle mõni teenijatüdrukki!» vastas Juhan.

«Mul on õde ja vend kaasas. Pean nendega ühes minema koju,» ütles nüüd Maali. Anti kätt ja lahkuti kiriku lähedal üsna jahedalt. Aga Juhani südames oli tuikav valu. Ta läks kirikusse, ei pannud kedagi tähele, surus end ette altariruumi lähedale ja kuulas ainult võidukat laulu. Imelikud, tumedad olid need sõnad, aga viis oli tema südamele kui uni väsinule, vaevatule, tööst tapetule.

Kristus on surnuist üles tõusnud ja . . . elu kinkinud! Juhan isegi oleks tahtnud olla nende hauas hingajate hulgas, kellele kingitakse elu.

Laudadest ja lauapindadest löödi katus uuele hoonele harvade naeltega, sest neid polnud palju. Juhan ise oli korstna ladunud sülla võrra kõrgemaks, nii et küündis mõne jala võrra üle harja.

Näis, nagu oleks tulnud töödes peatus. Põllule veel ei pääsenud, võsa alt polnud veel lumi sulanud, rehe vundamenti oli läbi keltsa raske kaevata, kivide vedamiseks rehe müüride jaoks oli pind pealt porine.

Andres lõpetas tööd kruupingi juures ja võttis enesele «puhkuse», nagu ise ütles. Mitmele poole oli teda juba ammu kutsutud puutöödele.

«Küllap tulen jälle,» ütles ta lahkudes Juhanile. «Saada sõna, kui hädasti vaja. Suilist minust ei saa. Leia mõni teine.»

«Ole meheks!» vastas Juhan kätt andes. «Ole meheks, et aitasid hädaajal! Kui inimesed on nõnda head, ega siis keegi jää hoopis hätta! Kohe nagu süda julgem, kui teine kargab appi.» Pisarad kippusid tal seda öeldes silmi.

«Mis sa nüüd tühja! Mis suurt abi minust on! . . . Aga et oleme vennaste lapsed, eks siis pea hädapäevil ühte hoidma!» kõneles Andres.

«Jään sulle võlgagi . . .»

«Ära sellest mitte üht sõna! Kui on — annad, kui ei ole — pole vaja! Küllap sul tulevad kord ka laheda-

mad ajad, siis kõneleme! Ja peale selle . . . aga küllap teinekord . . .»

Juhan oli Andrese lahkumise järel kurb, aga ometi elu jaoks julgustatud. Kui on nõnda häid inimesi, mis siis viga! Kahju, et sääraseid vähe! Peremeeste seas ei tea ta ühtegi. Ega võigi peremees nõnda kergemeelselt end teise heaks ohverdada! Peremees on oma talu päralt, kõik, mis tal on, see on talu päralt! Ta ei tohi sellelt midagi kergemeelselt võtta ega teisele anda! Andresel pole kohta ega talu, seepärast võib ta end nõnda, mõtlematult pillata.

Tublit suvilist oli tarvis ja Juhan ei teadnud kohasemat kui Peeter. Kes muu künnab nõnda, päev päeva järel juurikate, kändude ja kivide vahel, tõrkumata, nurisemata! Lisaks palgale võib siis sügisel anda talle Anne! Las minna sellega, ongi ruumi rohkem! Kui ihkavad nii väga teineteist, eks saagu siis õnnelikuks!

Ann läks kepsu lüües Peetrit suviliseks kutsuma.

Juhan mõtles otse hirmu tundes eelolevale suvele ja manitses end ettevaatusele ning mõõdukusele. Tööd tuleb teha ööd ja päevad, see on selge, teisiti ei saa. Aga ühtlasi tuleb hoida, et end hoopis ära ei tapa.

Ta käis müüritöölisi otsimas ja sai viimaks kolm meest, kes olid valmis maakive ise lõhkuma ja neist vundamendi ning müüri ehitama. Tasu pidid võtma jooksva sülla järgi, sööma oma raha eest. Kaup tehti kindlaks, kuigi Juhan tundis hirmu: kas ta jõuab neile maksta! Need mehed ei tule nagu Andres tuule peale! Neile peab iga laupäev raha laduma peole! Kui ei, lähevad oma teed! Ja siis on kära maailm täis!

Juhan käis vallamajas ja kuulas, kunas saab vastastikuse kindlustuse põhjal palgid ja õled. Ta kuulis, et võiks saada ühe kuu jooksul või natuke hiljem, sest teed on veel halvad. Lepiti siis nõnda kokku, et palgid tuuakse suvistepühiks, õled aga pärast rukkipeksu, et nad oleksid värsked. Vanu, pehkinuid ärgu toodagu!

Ta kõneles nüüd nõnda mehiselt ja julgesti, et teda lugupidamisega koheldi. Kirjutajagi, kes muidu armastas kehvemaid peremehi nöökida ja meelega nende asju venitada, et nad tema võimu enam hindaksid, kohtles teda üsna viisakalt. Ja vanemad peremehed,

kellega ta oma käikudel kokku puutus, ei vaadanud talle halvakspanevalt, nagu see neil oli kombeks, kui tegemist kehvemate ja noorematega. Nad võtsid teda mitte küll kui omasugust, aga kui häid lootusi andvat noorukit, kellest võib ükskord saada nende sarnane, kui jumal aitab ja on õnne.

Juhani kõrvu tulid sõnad, mis keegi üsna kehakas kirikuküla peremees temast öelnud:

«See inimene liigutab ennast, ja see on peaasi! Mõne teise lööb õnnetus maha ega tõusegi ta enam püsti! Aga Soosaare oma, see mässab ja rähkleb seal padrikus kui metsloom.»

See kõik julgustas, ergutas ja tiivustas Juhanit. Tema sõna ja samm muutus kindlamaks, ta mure tuleviku eest vähenes. Vaikselt tuikas veel ajuti igatsus Maali järele, aga see vähenes teadmise kõvenemisega: ta võib teise saada, sama saleda ja kena! Soosaare on midagi väärt! Tema ise ka! Tulgu ometi ja vaadaku igaüks oma silmaga, mis ta poole talve jooksul on korda saatnud!

XXXI

Pikkamisi tuli sel aastal Juhani meelest kevad. Päike ja soe tuul ei näinud mõistvat, mis on rutt, ja vihm ei saanud aru, et lume kadumisega polnud tarvis enam sadada päevast päeva, sest vesivaod, kraavid, soonetised ja ojad ei tule kuidagi toime nii suurte veehulkade Emajõkke saatmisega.

Kodus oli siiski tegemist ja kohendamist igal sammul. Ükski hoone polnud õieti korras ja suvised tööd nõudsid ettevalmistust kui suur sõjakäik. Peale selle kõik need eelolevad ehitustööd! Siin ei olnud tulemas talupere harilik suvi!

Aga nõndapea kui välja veeres lepikus kelts kadunud ja pind kandis, läks Juhan isa ja Peetri seltsis kirvestega tööle. Isa täksis vähemaid lepa- ja kasevõsusid, Juhan Peetriga kiskusid samblakirvega suuremate kaskede ja kuuskede juured paljaks, kaevasid labidaga sügavamalegi, nii et känd tuli täiesti nähtavale, ja asusid siis hoogsalt kirvega virutama.

Kas mets, põld või heinamaa — selle oli Juhan oma töö eesmärgiks võtnud. Padrikut, räbu, võsastikku ega jäätmaad ei pidanud olema Soosaare piirides. Isegi tuleõnnetus ei pidanud selle eesmärgi poole rühkimist seisku panema.

Peeter teadis, et peremees ei salli tema lobisemist, ja seepärast vaikis; ainult ähkis raiudes kõvasti ja lausus aeg-ajalt mõne vandesõna. Oma agarusega tahtis ta teenida peremehelt palgalisaks Anne, seekord juba kindlasti sügiseks.

Kõneles vaid isa, temagi siis, kui istus kivile või haokoole end korraldama.

«Eks igaühel tule siin teha oma jagu,» ütles ta rahuliku alistusega. «Ja siis minna. Ega sellest ole ka midagi kasu, et üks teeb mitme eest ja tapab enda. Ei tule keegi tänama siin maailmas. Ei kirjutata hauakivile, et puhastasid põllu kividest ja kündsid vaevaga uudismaad. Aga teha tuleb seda ometi.» Neist sõnust ei kuuldunud vähimatki etteheidet Juhanile, ja oma agarusega kippus isa tõendama, et ta, vastupidi oma sõnadele, mitme eest katsub töötada ja end enneaegu tappa.

Juhangi küsis eneselt, mispärast ta end «tapab», kas kelleltki tänu ootab või hindamist hauakirjas? Ei, seda mitte. Oma eluajal tahab ta saada tasu, vist küll ainult oma eluajal! Et võiks väärilisena seista teiste peremeeste hulgas, olla neist võib-olla enamgi, sest ta loeb ometi ajalehti ja raamatuid, teab, mis sünnib kodumaal ja maailmas, teab enam kui paljud teised põllutööst ja karjakasvatusest. Ja kui ta ka ei saa Maalit, kui see ei malda teda oodata, kardab Soosaare töösse ja muredesse uppumist, siis on küllalt teadmisest, et ta siin võinuks lahedasti elada! Samuti iga teine peretütar Pikaverest või Nõvalt.

Ja Juhan raius ning juuris, teades, et mitme mehe eest peab töötama, kui teiste järjele tahab tõusta, teiste peremeestega ühesarnane olla. Ta teadis väga hästi, et teda hinnatakse Soosaare järje järgi, et tema, see on — Soosaare.

Aga tema ise pole üksi, kelle pärast peab tõusma Soosaare. Ka õdedest peab lugu peetama kord teisiti kui nüüd. Ja kuigi neid peaks põlatama praegu vaesuse

pärast, kui nad peaksid sellepärast jääma vanatüdrukuiks — siis võivad nad ükskord elada lahedasti, lugupeetavad kõigist, kui sõidavad pühapäeval kirikusse. Kusta peab saama talviti haridust põllutöös või õppima mingi ausa käsitöö, Enn aga pääsema valgusriiki, et ta võiks sealt vaadates seletada, milleks kõik meie töö, vaev ja mured. Isa ja emagi peaksid kord võima kergemalt hingata, kas või aasta enne kalmistule minekut.

Niipea kui pind oli vähegi tahenenud, viskasid mehed kirved ja võtsid labidad kätte. Vaiadega oli pühapäeval juba rehetoa vundamendi kraavi asend märgitud. See hoone tuli kõrgemale pinnale kui kõik senised. Pikuti harjaga oli ta pööratud põhja poole. Vanad kased saja sammu kaugusel ei lase küll selgesti Pikaveres näha kõrget katust, aga seda enam nad teda sealt silmitsevad. See on esimene hoone, mis rajatakse Soosaarele uue peremehe ajal ja see hoone pole ajutine, nagu talvel püstitatud elumaja. Siis olgu see esimene hoone ka tunnistuseks, et siin on uus peremees.

Vundament kaevati sügav, et ta rasket müüri vajumatult kannaks. Lähedale nädal kulus kaevamiseks ja siis oli aeg hädasti kündma minna, sest veerjad põllud, üks otsaga lõuna poole, teine põhja poole, kandsid juba lahedasti hobust. Lõunapoolsest laiema seljaga künnisest jäi pool tänavu kesa alla ja sinna saadeti nüüd naised paekive korjama. Enn karjatas seal sigu, tänavu juba üksinda, sest Kusta käis lehmakarjas. Nüüd hakkas Enngi naistele abiks ja varsti oli välja äär täis tuhmvalgeid lapikuid paekilde, mis pidid sisaldama lupja.

Tööhulk kasvas ja Juhan ei kärsinud enam magada päikese tõusuni. Ta jättis Peetri, naiste ja karjalaste äratamise isa hooleks, ise läks aga enne adraga väljale, kui veel keegi oli ärganud. Eineks tõi talle Leena või ema lännikus piima ja tassil silku, mõnikord isegi raasu liha, sest seda veel oli natuke, aga hoiti suvistepühiks kui ka jaanipäevaks.

«Mul seda veel vaja!» urises Juhan liha puhul. «Nagu ma muidu ei jõuaks enam! Andke Ennule või isale.»

«Eks seda jõudugi ole vaja!» vastas ema mureliku osavõtuga. «Tuled juba enne päeva kodunt — kaua's sedaviisi!»

«Enesele pole kündmine midagi,» ütles Juhan. «Pihad vahest õhtul tuikavad ja hommikul on esite üsna valusad. Aga hobustega on enam muret.»

Isegi hommikueine ajaks pani ta künnihobusele heinad ette või peakoti kaertega pähe. Kaerad olid magasist laenatud, küll seemneks, aga sel mõõdul, et võis anda raskema töö ajal hobustelegi. Peeter kordas mullust uudismaad, nõõtas hobust, nii et üle soo Pikaveresse võis kuulda, sõnas talle järjest pahandades: «Messa vahid! . . . Käi vagu! . . . Ah sa peletu! . . . Kossa vead! Kas sa näed vagu!»

Nüüd läks see künd üsna kergesti. Ainult madalamad kohad jäeti veel tahenema, sest linakülviga oli veel aega ja uudismaa pidi esimesel suvel kasvatama nimelt lina. Muu külviga tehti aga algust.

Miina vedas hitsmeid, isa käis aeglaselt, külimit kõhul, heites sõrmede vahelt terade vihma. Kui seeme adraga sisse pööratud, aeti naised äestama ning rullima ja mehed kolmekesi hakkasid kesal, raiesmaal ja kuivematel niitudel kive kaaluma, sest neist võis tulla puudu. Kulutanud sellele mõned päevad ja jätnud järele suure karja mustendava maoga sigu, meisterdas Juhan isa abil jämedate peeltega redeli ja riputas selle üsna madalale, maa ligi kahe paari rataste vahele, teljepuude külge. Niisuguse vankriga mindi siis kivikarja, veeretati seal suured mürakad tugevale redelile ja veeti nad rehetoa vundamendi lähedale.

Veeti kokku kõik kivid, mis olid kangutatud välja maa seest ja mis polnud tohutu suured. Nende viimaste lõhkumiseks polnud praegu püssirohtu ega aega. Vähematest üksi aga kardeti tulevat puudu. Põllud olid külvatud, neile enam ei sobinud minna, kesa oli kividest lage — jäid järele vaid kuivemad niidud. Neile siis mindigi kangide ja labidatega, kaevati ja kaaluti päeva kolm päikese tõusust loojakuni ja hakati uuesti vedama.

Lõpetatud see töö, mindi kahe adraga uudismaale, künti, mis veel oli kündmata, äestati hoolsasti ja isa viskas läikivad linaseemned mulda. Ei olnud vist ühelgi Pikavere peremeestestki nii suurt linavälja. Juhan tundis rõõmu mullusuvisest künnivaevast: sügisel on müü-

giks mõni hea kaal linu! Peaks jõudma künda tänavu veel sama palju uut maad! Aga mitte: p e a k s jõudma, vaid p e a b jõudma!

Arumäe künka nõlvakul oli lubjaahi juba mitu päeva küdenud, kordamööda käisid seal Enn Kustaga ja õed lühikesi puunotte kivide alla toppimas. Siis lasti põlenud kividel jahtuda ja veeti viimaks suures vankrikastis Soosaarele, otse rehe vundamendi lähedale. See oli lubi krohvi ehk kalgi segamiseks.

«Soosaarel on kõike!» lausus isa varjatud uhkusega. «On kruusa, liiva, savi ja lubjakivi. Mine metsa — võta igasugust puud, ainult ehituseks palki ei saa! Kisu pajuniint või lõika korvivitsu, lõika vihalehti, raiu jaanikaski või jõulukuuski! Mine sohu, lõika turvast, mine järvele, püüa kokre!»

«See jo lausa kullaauk!» hüüdis Peeter ja tahtis juba pikemasse kõnelusse laskuda, aga Juhan jõudis vahele ja ütles teeseldud halvakspanuga:

«Üht ja teist siin on. Aga et sellest saada kasu, on enne vaja näha põrguvaeva! Siin tapku enne end mitu põlve, kui inimese viisi võib elada!»

Kivid, liiv ja savi olid vundamendi ümber — kogu pere ootas põnevusega ehitajaid ja ehituse algust. Ei söandatud Juhanilt midagi pärida ega küsida.

Siis ühel päeval, heinaaja eel, kui Peeter jälle oli saadetud sööti kündma ja isa läinud laastama võsa, sõitis Juhan müürisseppade järele. Miinale ta ütles seda, käskis nende jaoks laudalakka asemeid teha, värsket leiba küpsetada ja haput piima hoida varuks.

Kui ta õhtu eel tuli hobusega lepiku vahel nähtavale, oli kogu naispere õues, akendel ja ustel vahtimas. Oldi natuke pettunud, kui nähti Juhani kõrval vaid üht meest läikiva nokkmütsiga, õlekarva habemega.

Õues ronis vankrilt maha noorevõitu, laiade õlgade ja hiigeljämedate käsivartega mees, kirju rätik lohakalt kaelas, poolpeetud pintsak seljas, istmekohalt paigatud püksid ja tolmused kotad jalas.

Ta kergitas mütsi, naeratas kogu näoga lahkesti ja lausus valgete hammaste läikides:

«Traastu, traastu! Me oleme see mjuurisepp, see kivilehkuja!»

«Kõigepealt — anna talle süüa!» ütles Juhan Annele, kes võõrale kõige lähemale hoidus.

«Jaa, see suimit, see kuušatj — seda mina veega tahab!» kõneles müürissepp oma vene murrakus lõbusalt.

«Ons nad kõik niisugused?» küsis Miina pettunult, aidates vennal hobust lahti rakendada.

«See on venelane, Peipsi poolt. Teised on oma inimesed,» vastas Juhan. «Tulevad nädala pärast.»

Oli kes ta oli, ta oli uue hoone ehitaja, oli haruldane võõras. Ta ümbritseti hoole ja armastusega, söödeti tublisti ja tehti talle laudalakka ase, laotati linagi heintele.

Järgmisel hommikul läks ta tööle, mitte küll nii vara kui teised meesperest, vaid alles pruukosti ajal. Ta vedas enese järel hiigelsuurt kahe tõmbi servaga vasarat. Juhan ja isa ning naispere kogunesid imet vaatama, mis selle vasaraga pidi tehtama.

Aga venelane tõrjus kõik eemale, lausudes naeratades, misjuures kollasest habemest välkusid valged hambad:

«See veega heedaohtlik olema siin liigi seista! Need tjeravad kiivikiillud, need veivad kargama njeekku ja ssiilma!»

Taanduti siis eemale ja vaadati, kuidas venelane ajas jalad harki, tõstis hirmsa vasara ja langetas kivile, mis langes kildude lennates pooleks kui kaal.

Avasui vahiti seda ilmaimet ja käidi, kui venelane töös väheks peatus, lõhkenud kive käega katsumas. Teda ennast silmitseti nüüd otse aukartuse ja salahirmuga. Ta kogus väiksemaid kive hunnikusse, istus maha, ajas jalad laiali, asetas kivi jalge vahele maha ja lõi lõhki. Iga löögi juures tegi ta lahtise suu läbi kõvasti: «Ähh!»

Juhan valmistas nüüd isa abil mitu laudadest küna kalgi jaoks, kogus laudu ja latte tellingute ehituseks ja kivide müürile veeretuseks. Nelja päeva pärast sõitis ta teiste müürseppade järele, sest kive pidi juba küllalt olema lõhutud.

«Njüüd pole muud kui natšinai!» ütles venelane.

Juhan tõi kaks meest, ühe keskealise tõmmu habe-

miku, tõsise ilmega, lahkete silmadega, teise üsna noore, vilka, kerge, tütarlapsenäoga. Selle nimi oli Villu.

Nüüd algas Soosaarel alles elu! Töö ajal kostis ehituse juures kära ja vasarate lööke, söögi ajal tulid müürissepad eestuppa, kus neile kaeti erilaud, ja siis oli kõva juttu ja naeru, nii et ema käis murelikult, käed risti, õed olid rõõmsalt elevil, ei raatsinud kaotada sõnagi võõraste jutust ja ehtisid end iga päev, nagu oleksid kosilased majas. Õhtutel kestis trall sagedasti poole ööni ega tahtnud siiski veel lõppeda. Villul oli harmoonika ja sellega läks ta ehituse taha vanade kaskede alla, istus laiale kivile ja hakkas tõmbama lõõtsa. Tema lugudes oli kurbus ja rõõm, lust ja lein nii hästi põimitud, et tüdrukud ei teadnud kuulates, kas nutta või hõisata; kas nutta seepärast, et noorus möödub pea, või hõisata, et nad on täna veel noored.

Peeter sügas esimesel õhtul õues mõni aeg kaheldes kintsu, lausus viimaks imetledes: «Oi sa kurat!», läks tõi aida pealt oma kandle ühes triangliga, näitas Ennule käega ja üheskoos mindi tulevase rehetoa taha iidsete kaskede alla. Kolme mehega tõmmati siis lood lahti, mõnikord puhus veel Peeter lehepilli kaasa, kuna Villu oma harmoonikat saatis laulu või vilega. See oli seal otse nutuselt kaeblikkude ja ülemeelikult hüplevate helide mäss, mis tõi kuulajaile judinad ihule ja sundis vaikselt uluma.

Teisedki müürissepad istusid sealsamas, lõid jalaga takti või ümisesid mõnd viisi kaasa. Venelane ei suutnud mõnikord enam püsida paigal, tõusis jalule, ajas käed laiali, hakkas õlgu kehitama, puusadest nõtkuma, aeglaselt tiirlema, kätega muusika taktis hõljuma, ikka enam hoogu võttes, ikka kiiremini tiireldes, varsti juba kareldes, ikka väledamalt, ikka hoogsamalt, ikka meeletumalt, nii et vaatajad värisedes teda jälgisid.

Õed kuulasid esimestel õhtutel eemalt, aga tõmbusid siis arglikult lähemale, istusid kaskede alla kividele ega lahkunud sealt enne, kui Villu lõi harmoonika kokku ja venelane lausus: «Davolno!»

Juhan kuulas seda tralli esiotsa pahaselt ja vähe puudus, ta oleks läinud ja kihutanud kõik sealt salust laiali. Tema talus ärgu olgu niisugust öist kära, siin

tehakse tööd ja vabal ajal puhatakse, heidetakse pikali. Aga siis jäi ta Villu pillilugusid kuulatama ja leidis, et need kõnelesid temagi südamele midagi. Küll ei kõlvanud tal enesel sinna pillilööjate ja müüritööliste hulka minna ega seal avasui neid imetleda või kivile istudes salaja mõni pisargi valada, aga ta ei mallanud tuppa minna, et heita magama, vaid pöördus kaasiku alla, mis oli temale ja vennale juba karjapoisipõlvest saadik pühakoja asemel. Ta kõndis siin kõrgete tüvede vahel ja üle põllu kostvad harmoonika- ja kandlehelid meenutasid talle ei tea mispärast Elsat ja Maalit. Tema hing hakkas otse kisendama nende järele. Antagu talle ükskõik kumb neist, antagu ometi teine! Elsa poole tõstaks ta silmad kui koidu poole, Maali kisuks ta enese vastu ja suudleks uludes kui metsloom. Aga ta teadis, et see igatsus on asjatu ja ainult piinaks.

Ta istus õhukesele samblale kaskede all, laskis selili, laotas käedki laiali, vahtis läbi latvade lehestiku kahkjasse taevasse ja katsus rahuneda. Ta veendus tunnete ja mõtetega, et töö pole ainus asi maailmas, misjaoks elatakse. Kui oleks Elsa veel saadaval — tuleval pühapäeval läheks ta teda tooma enesele! Kui oleks Maali mõne vaesema peremehe tütar, — veel samal neljapäeval sõidaks ta kosja!

Ta tundis otse hirmu enese pärast. Nagu keegi teine oleks aeg-ajalt ärganud temas, metsikute kiimade ja kihkudega. See teine ei hooliks midagi Soosaarest, ei kaaluks ega kõhkleks, vaid haaraks, alistaks ja vallutaks, küsimata sellest, mis saaks kõigest homme või veel kaugemas tulevikus.

Ta tõusis ja läks rutusti kodu poole, mõeldes isast, emast ja Ennu tulevikust.

Et müüritöölised oma õhtuse tralliga lõid segi õdede tundeelu — see oli Juhanil varsti selge. Peeter kuuldi Annega tülitsevat, et see venelasega enam lobisevat kui toiduainete andmisel hädasti vajalik. Villu pärast ehtisid end Leena ja Miina võidu ja hiilisid õhtuti kaskede alla harmoonikat kuulama, valasid juba pisaraidki.

Juhan heitis käega — ta mõistis, et keeluga siin midagi pole teha. Tal eneselgi polnud kõik selge, mida teha, mis tegemata jätta. Ei või ometi viimastki elu-

rõõmu natukest neilt võtta! Ei saa ta neile mõnda rublatki maksa palgaks — tohib ta siis keelata, et nad suveõhtuil ei kuulaks pilli, et nad ei heidaks ühtki pilku rõõmsale poisile! Aga seda ta ütles kord käratades, et hommikul oleksid kõik õigel ajal jalul ja et keegi ei tukuks töö juures ega talitusel!

Ta ise magas vähem kui kunagi ennem ja teisedki ei hoolinud sel suvel palju unest. Ta viibis ehituse juures, aitas isaga krohvi segada, käis siis niitmas ja riisumas, läks aeg-ajalt künni juurde, ei lausunud aga Peetrile sõnagi. Ta ei kärsinud palju paigal, ei mallanud ka rahulikult töötada.

Kraavikaevaja oli jälle tööl ja uperdas nüüd püstkoja kohal soos, kust rada viis kõveriti Taga-Saare poole. Õuest uue kraavi äärde oli siit kõigest mõnisada sammu ja Enn Kustaga jooksid lõunavaheajal sagedasti kaevamist vaatama ja perve mööda kõndima. Käis Juhangi pere pärastlõunase uinaku ajal seal, et näha, kuidas võimas soon lõikab igivanast märjast soost läbi, tehes harva käänakuid, et leida madalamat pinda. Aga tänavu ei olnud labida-Joosepiga vestluseks aega, tänavu rõhusid hädalised tööd korraga mitmelt poolt nagu vaenuliseks rännakuks ühinenud väed. Kõigi silmad olid Juhanile pöördud, tema käskudele alistuti kahtlusteta, sest oldi arvamusel, et kõigist raskusist saab üle vaid tema juhatusel, kui neist üldse saab üle.

XXXII

Suvistepühade eel laenas ta Arumäelt hobuse vankriga ja kolme mehega raiuti päeva jooksul kolm koormat noori kaski. Need viidi linna ja müüritöölised võisid veenduda, et nad siin tehtud töö eest saavad õigel ajal tasu. Maksmist kergendas märksa see asjaolu, et töötasust arvati maha toiduraha. Siiski, järele midagi ei jäänud. Peeter ei saanud kopikatki ja isale toodi vaid väike pakike mahorkat. Pühad olid selle tõttu rahulikud, et müürissepad läksid kõik omaste poole.

Juhan rõivastus esimesel pühal nii hästi kui võis ja läks pärast lõunat otse järve otsast mööda Liivaku

poole. Asja oli tal õige vähe: ainult peremehele öelda, et kraavilõikus on jälle käsil ja Pikavere peremeestel tuleb varsti selle eest maksta. Ta tundis, et ei ole enam arg, et võib astuda jälle Pikavere küla noorte hulka, kuigi ehk mõni vaatab temale seal veel ei tea kuidas. Ta ei kardaks isegi Teodorile silma vaadata, kuigi ainult hetkeks. Ei ole ka tahtmist ega ole mõtetki teda kauem vahtida!

Õues oli rühm tüdrukuid-poisse, aga need olid teenijad naabertaludest. Juhan tervitas neid kui peremees, möödus ja läks otse sisse. Maali õemees õega olid linnast tulnud külla. Lõuna oli söödud, istuti tagakambris laua ääres ja oodati vesteldes kohvi. Juhan võeti lahkesti vastu; Maali seadis talle istme peremehe kõrvale; aga kõigi tähelepanu pöördus jälle nooriku jutule. Ta oli nüüd pool aastat elanud linnas ja andis sellele oma hinnangu.

«Ikka hoopis teine elu!» lausus ta ohkega oma sõnu kinnitades. «Ega seal ole, et on kunagi pori või midagi, olgu ilm kuidas ta on!... Siin on käed päevad otsa mustad ja sagedasti lõhki — seal seda ei ole!... Sigade söötmist, nagu siin — sellest ei kõnele ka keegi!»

«Selle-eest ei ole sul ka liha omast käest,» viskas peremees vahele. Aga perenaine, uhke «linnaprouast» tütrele, ruttas kohe seletama:

«Taevake, eks ta siis turult või karnist too liha!»

«Võtad korvi kätte ja lähed karni, ei ole sul kätt tarvis külge panna, ainult näitad näpuga: seda kaks naela, seda kolm!» jätkas Roosi otsekui taevasest Jeruusalemmast kõneldes.

«Tore, siis lähen ma ka linna!» naljatas Maali.

«Egas muud, jah, müüme oma talud ja kõik linna!» lausus Juhan teeseldud tõsidusega.

Marist-õde, kellel oli peigmees tagakülas väikese koha omanik, hakkas «linnaprouale» vastu:

«Mis sa tühjast kiidad, seda linnaelu ikka!... Ei ole sul kopikat taskus — kohe nälg varaks! Aga näe, siin elab inime talve üle — ikka siit-sealt midagi saab!»

«Ärgu tulgu linna, kel raha ei ole!» vastas «linnaproua».

«Jah, kui läheksime kõik ära linna, ei tuhniks enam

maad — vaat korraga teil seal peenike peos!» sõnas peremees heasüdamlikult naljatades.

Eeskambris kuuldi kõva kära ja Maali lausus üsna rahutult:

«Oleks nagu Teodori hääl...»

Lävele astuski Teodor, kübar kuklas, käsi püksitaskus. Ta silmitses lauas istujaid, tervitas poole suuga, ja kui peremees kutsus lauda, vastas ta ükskõiksust teeseldes:

«Ma jään parem siia nooremate hulka. Teil seal kõik targad koos. Tark jutt on mulle kui jihvt!»

Ta tõmbuski eeskambrisse, kust kostis nüüd aina tema häält.

Mari läks ühes Maaliga kohvi lauale tooma. Vaidlused linna üle jätkusid. Juhan kõneles meelega kõvasti ja võttis sagedasti sõna. Las kuuleb Teodor eeskambris, et temagi siin pole suu peale kukkunud ega ole läinudaasta äparduse pärast arg!

Maali vahetas Mariga kohad ja istus Juhani kõrvale. Et oli üsna kitsas, siis puutusid nende küljed vastamisi ja Juhan tundis, et ta läheb jälle palavaks. Maali ei hoidunud ka eemale, pani koguni kahel korral naerma puhkedes käe tema käele.

Juhanis valmis mingi otsus, ilma et ta oleks sellest mõistusega osa võtnud. Ta ei võtnud seisukohta ei poolt ega vastu — las valmib!

«Kui see tüdruk tahab mängida, siis mängime!» ütles ta nagu enese vabanduseks.

Kui vaidlus läks üsna ägedaks ja kõik olid sellest haaratud, lausus ta Maalile, kummardudes üsna tema põse lähedale ja vahtides seejuures ise «linnaproua» poole:

«Mul on su'ga kõnelda... Oota lauda taga, kui näed, et hakkan tegema minekut. Oota nimelt!»

Maali nikutas nõusolekuks peaga.

Teodori kõva praaliv kõne eeskambris oli ammu enne vaikinud, kui kohvilauas lõppes vaidlus linna hüvede pärast. Juhan sai oma asja peremehele kõnelda ja see pidi juba kapi juurde minema, et otsida rahapunga, aga Juhan tõrjus tema tagasi. «Teine kord, küllap siis otsite raha. Aega on sellega!» Varsti ta kahetses

oma suuremeelsust. Raha oleks võinud vastu võtta ja ajutiseks mujale tarvitada, mitte kohe kraavilõikajale anda.

Päike oli juba veeremas, kui ta Maali kuuldes kõvasti mõne sõna lausus minekust. Maali kaduski varsti kambrist. Kui aga Juhan mõne aja pärast lauda kõrvalt väravast välja astus, ei olnud seal kedagi ootamas. Juba pidi ta mingil ettekäändel pöörduma tagasi, aga lõi siis kaela kangeks ja sammus pettunult tänavat mööda alla järve poole. Paaril korral lõi ta isegi käega ja häbenes, et oli neiu läheduses nõnda joobunud.

Tulnud mulgust läbi, pistnud latid jälle teivaste vahele ja astunud mõne sammu, ehmus ta, nii et karjatas. Maali astus järsku sanglepapõõsa tagant talle vastu.

Juhan toibus kohe, astus neiule vastu, tõmbas ta enesega põõsa taha, haaras käte vahele ja lausus suudeldes:

«Nõnda ei tohi ehmatada!»

«Nõnda ei tohi ka teha!» vastas Maali, kui end mitu korda oli lasknud suule suudelda ja siis end vallandas. Nad läksid alla järve otsa poole ja Juhan sundis oma südant vähegi rahustuma. Mingi otsus, mis kohvilauas tumedalt kuju oli võtnud, sai temas nüüd kindlamaks.

Kõneldi tühja-tähja, mängeldes, et aga varjata seda, mis südames.

«Olete hakanud juba niitma?» küsis Maali.

«Tegime algust,» vastas Juhan.

«Meie ka.»

«Olite juba luhas või?»

«Luhas?! Seal veel vesine! . . . Siinsamas, männiku ääres on nurgake, selle lõime maha. Kui nüüd aga vihma ei tule!»

«Kus see siin on?» küsis Juhan, ehk küll isegi teadis, et see on siinsamas, männiku nurga taga.

«Sinna ei taha minna . . . Viimaks paistab külateele,» sõnas Maali nagu pahandudes, et sealt paistab külateele.

Nad istusid mändide vahele, kuivale samblamättale, kõnelesid vahetevahel ja siis jälle suudlesid, nagu kartes kalli aja kaotust.

«Naiseks sa mulle ei tule?» küsis viimaks Juhan.

«Ah, sa tead!...» vastas Maali ohates. «Mis naine minust sulle saab!... Hoopis teissugust on sulle vaja!»

«Tean, tean!... Sa kardad Soosaare tööd!»

«Mitte tööd, vaid seda, et minust ei ole asja!»

«Sul vist on juba mõni teinegi?» päris Juhan.

«Olla ehk on ka, aga kes teab...» kostis Maali põigeldes ja lisas varsti vallatleva etteheitega:

«Ei tea, miks sa sellest pärid! On või ei ole!»

«Olgu siis nii!» ütles Juhan, võttis ta uuesti käte vahele ja suudles nõnda, et Maali sai rahutuks ja katsus end vabastada. «Pean koju minema,» ütles ta järsku ja tõusiski üles.

Juhangi tõusis. Ta oli segane ega teadnud muud, kui et läheb Maaliga ühes. Nad läksid mändide vahelt Pikavere poole, kaldudes vasemale, kus pidi olema niit. Juhan surus sinnapoole ja Maali ei seisnud vastu.

«Istume siin veel vähe,» ütles Juhan. Maali pani nõrgalt vastu. Nad istusid põõsa varju, niidetud kuivale kaarele, mis mõnusalt lõhnas.

«Kui viimaks külast nähakse!» kurtis Maali.

«Ei nähta,» vastas Juhan ja riisus kätega heinu kokku. Kui nad siis vähe aega kõrvuti olid istunud, Juhani käsi neiu piha ümber, nagu kardaks ta põgenemist, ütles Maali, nagu oleks eksinud metsa, aga ei tunneks sellest hirmu ega ahastust:

«Tead, Juhan, ära tahagi mind enesele naiseks!» Ja ta vaatas selle juures ometi hukutavalt Juhanile silmi.

«Sul on kerge öelda!»

«Kerge või mitte kerge — see tuleb meil ikka jätta, kes üle kõige armas!» Seda ütles ta ja pisarad purskusid silmist. Ta laskis enese Juhani najale. See võttis tema pea käte vahele, suudles soolast vett silmist ja põskedelt, suudles siis huultele ja lausus otse vihaselt:

«Ma ei saa sellega leppida!... Kui ma hakkan mõtlema...»

«Ära hakka mõtlema!» manitses teda Maali, jälle hukutades silmi vaadates. «Vähemalt täna ära mõtle!»

«Olgu siis!» ütles Juhan, haaras ta käte vahele ja nad ulusid kui metsloomad teineteist kallistades.

Liivakul ja Tuulel laulsid juba ammu kuked, järve

taga häälitses kiivit ja verev koit oli juba pöördunud kirdesse, kui nad heintelt tõusid.

Juhan kutsus Maalit järgmiseks laupäevaõhtuks jälle järve otsa, veenis, vannutas, meelitas, aga neid ei vaadanud talle otsa, väristas pead, andis lühidalt kätt ja ruttas joostes tänavamulgu poole.

Juhan astus läbi männiku, meeltest segane, söandamata enesele aru anda sellest, mis sündinud ja mis veel saab sündima. Ta peletas enesest mõtteid ja mõnel korral kuulis ta kõrvus kõlavat vene kirikuviisi: «Issand, heida armu, issand, heida armu, issand heida a-a-a-rmu!» Ta summutas selle, pidades sündmatuks niisuguseis asjus hüüda appi issandat.

Tööl ja elul oli niisugune hoog, missugust Soosaare ennem polnud veel näinud. Heinategu katkestati, et vihaoksi lõikuda ja vihtu köita — see oli ainuke asi, millest võis saada kesksuvel raha. Roheliste seljatäitega voorisid mehed ja naised metsast kodu poole kui hiigelsipelgad. Köidetud vihtu oli kuivamas kõigis lakkades, kõigi roovide ja pennide küljes. Varsti veeres rohelisi koormaid koidu ajal üle ojade Arumäe poole, sealt kirikuteele ja edasi linna suunas. Saanud viiestkuuest koormast hädavajalise raha, võis Juhan müüritöölistele tasu maksa, muidki asju õiendada ja väheks ajaks jälle hinge tõmmata. Võidi jälle heinategu jätkata ja Peeter võis jälle sööti künda.

Õhtuti kestis aga trall kaskede all ja Juhan ei jõudnud ega tihanudki õdesid poistest eemale peletada. Tal oli meeles öö Maaliga ja mõtted selles asjas käisid igas suunas rahutult, katkendlikult, selguseta.

Tulid ükshaaval palgikoormad peremeeste poolt. See oli valla toetus tuleõnnetuse puhul. Juhan laskis nad laduda uue ehituse lähedale virna ja lõunavaheaegadel käis Kusta neilt kirvega koske kiskumas. Enn aga kõndis palkidel või ehitas kumeratest koortest omakorda suuri maju. Poolteise jala paksune müür aga tõusis. Suured kivilahmakad veeretati laudadel müürile, seati tasane pind väljapoole, täideti vahed kildude ja kalgiga.

Juhan tundis müüride tõusust rõõmu, aga ühtlasi ka muret: kas jõuab ta töölistele lõpuni tasu maksta?

Jaani eel toodi jälle Arumäelt hobune ja vanker laenuks, raiuti ilmatu hulk noori kaski ja viidi kolm koormat linna. Oli tarvis tuua vikateid, luiske, heeringaid (neid nimelt müüritööliste jaoks, kes silkudega ei leppinud), pastlanahka, vankrimääret, hobusenaelu ja kümmet muud talus hädatarvilikku asja. Pool vihtadest saadud rahast kulus selleks. Juhan tegi südame kõvaks, ostis isale tubakat ja kortna viinagi. Kui on minul Maali, õdedel poisid, las olla siis isalgi midagi ilmalikku! mõtles ta.

Viina ostis ta isale küll selleks, et võiks õhtul minna rahulikuma südamega ootama Maalit. Mitmel laupäevaõhtul ei olnud teda järve otsas, aga ehk jaanióól ometi tuleb!

Müüritöölised ühes Peetriga olid otsustanud teha Soosaarelgi jaanitule, selleks valinud kõrgeima koha ehituse lähedal, kandnud sinna aegsasti vaigust kuusekoort, kuivi hagusid ning laaste ja täitnud nendega suure tünni. Juhan ei kõnelnud poole sõnagagi vastu. Mis õigust on tal teistele lõbutsemist keelata, kui ise läheb järve äärde.

Ta läks sinna liialt aegsasti. Võis veel silmaga näha Pikavere teel ja talude õuedes inimesi liikumas. Järelikult võidakse sealt tedagi näha. Ta kõndis, püss seljas, mööda rohist rada, üsna kalda lähedal, et Maali teda Liivaku õuest võiks näha. Ta laskis kaugel lendava pardiparve suunas isegi ühe paugu, et Maali ometi seda kuuldeski heidaks pilgu järve taha. Küllap tal siis ehk ärkab igatsus, võitmatu igatsus! Ei või ta ometi seda ööd seal niidu ääres olla hoopis unustanud! Ei olnud ta tol korral ometi külmem Juhanist enesest, pigemini tulisemgi! Võis ta siis nii ruttu jahtuda!

Ta kõndis väsimuseni, istus põõsa ääres samblamättale, vahtis Liivaku tänavasse ning õue ja arutas lootusetult oma elamuste pundart. Vahetevahel sosistas ta Elsa nime, vahetevahel heitis pilgu Tuule õue.

Tuled järve taga süttisid ja tõusid püstiaetavate lattide otsas kõrgele. Seal oli neid mitme talu lähedal, ka Tuulel. Vist läheb sinna ka Liivaku rahvas.

Juhan toetas küünarnukid põlvile ja võttis paljasta-

tud pea käte vahele. Meelekohad tuikasid kõvasti. Mis siis, kui Maali ei tule täna? Siis läheb tema, Juhan, homme kindla kosjajutuga Liivakule! Mis aga siis, kui Maali ometi tuleb? Siis peab midagi sündima, siis peab nende vahel kõik selguma! ... Kui Maali peaks nõudma linnaminekut, Soosaare jätmist? ... Sel juhul annab vastuse juba Soosaare ise, mitte enam tema, Juhan. Tuleb küsida Ennult, tuleb küsida õdedelt, emalt, isalt, vaevaga nääri- ja küünlakuu külmadel ehitatud eluhoonelt, längakile vajunud laudalt, Lillikult, Laadikult ja teistelt lehmadelt; tuleb küsida põldudelt, kaasikult, lindudeltki, kes seal kevaditi laulavad, soopadrikult ja marjamättailt, viimaks sellelt järveltki siin. Ja kui siis kõik ütlevad ühest suust: mine! Sinust pole meile peremeest, sa hoolid meist vähe, siis võib võtta oma kompsu selga ja minna õnne otsima linnauulitsa kividelt! Aga Ennu ei tohi enne kutsuda sinna kividele, kui endal on järg kindel, kui endal jalad toetatud tugevasti uuele pinnale.

Juhan oli tukkuma jäänud, sest eile päikesetõusul oli ta juba puisniidul keerutanud vikatit, lüsi ja näsa kõvasti peos; keskhommiku-uinaku ajal oli ta aidanud müürisseppadel kalki segada ja lõunauinaku ajal kraavilõikajal üht kivi kangutada; õhtul oli ta kesköönі kaski raiunud ja koormasse ladunud, siis ühe tunni suikunud, rõivaist lahti võtmata, ja varsti Anne ning Kusta seltsis kasekoormatega läinud teele, et aegsasti turule jõuda. Koduteel oli ta vankris tukkunud, see oli ka kõik tänane puhkus!

Ta peletas une, tõusis ja läks kärmesti järve otsa poole. Tuled Pikavere seljandikul helkisid selgemini, taevas oli läänest pilve tõmbunud ja ehavalge tuhm. Kuuldi ringmängu viisi: «Lilli istus kamberissa, aeg oli igav ootes.» Lauldi vist Tuulel.

Järve otsas oli Liivaku hein juba kahes suures saos. Juhan heitis pilgu saadudele, millest kuiva heina lõhna hoovas, ja igatsus Maali järele muutus teravamaks. Vähe puudus, ta oleks jumalat palunud, et see veel täna, kas või ainsakski korraks saadaks tema armsama siia. Ta läks sinna, kus nad ühe öö veetnud, kuhu neid kokku oli viinud mingi võim, mis neist mõlemaist tuge-

vam. Hein oli siit juba koristatud, ainult muljutud sammal põõsa ääres andis tunnistust, et siin oldud. Ta läks üsna tänava mulgu lähedale, vahtis ülespoole, ei näinud aga kedagi ja pöördus jälle tagasi järve otsa. Vahtinud mõne aja üle osjapõllu kaugemale, kus veepind oli halja adranina karva, võttis ta viimaks püssi õlalt, laadis ja laskis paugu õhku, hoidudes ise mändide varju. Pikavere lähemad hooned ja männik teisel pool järve lajahtasid.

Kui ta nüüd ei tule, siis olgu kõigel lõpp! otsustas Juhan. Sügisel sõidan Tuule Jettale või mõnele teisele kosja Aga kui ta tuleb, mis siis? küsis ta ennast kiusates. Siis peab Maali selgesti ütlema, mis ta õieti mõtleb! Egas nõnda ka ei või!

Tänavat mööda nähti keegi tulevat, aeglaselt, peatudes. Tuulelt kostis ringmängu algus: «Mina, kurblik neiu, seisan teie ees, sest et minu peiu maha jätnud mind.»

Hahkjas kogu liikus mulgu poole, tõmbas latid maha, seadis jälle teivaste vahele ja astus siis edasi. See oli Maali. Juhan tundis tema kõnnakust ja rühist. Tal tuli hingamisel õhust puudu. Ta manitses ennast olla õrn, mitte räpakas ega metsik. Ei saa seda põgusat lindu ometi jõuga kuigi kaua hoida kinni.

Maalil oli ilme, mis midagi ei öelnud, igatahes nii rahulik, et Juhan lõi kartma. Andnud kätt, jäid nad seisma ja Juhan ei tihanud saadu osutada.

«Istume väheks siia,» ütles ta sammalmättale näidates.

«Kas maksab... Ma pean kohe tagasi minema. Tulin Mariga Tuulelt, ta jäi aita. Ütlesin, et kohe tulen tagasi,» kõneles Maali võõrastava kärsitusega.

Nad istusid siiski ja Juhan pani käe neiu piha ümber.

«Ootasin sind mitu laupäevaõhtut,» lausus ta üsna vaikse etteheitega.

«Ootasid asjata. Ma ei pidanud enam tulemagi.»

«Aga lubasid ometi tulla?!»

«Tol korral?!... See oli kõik hirmus kergemeelsus või mis see oli. Paljugi, mis ma siis ütlesin!» kõneles Maali ja vahtis ainiti üle järve.

«Kergemeelsus?» hüüahtas Juhan ägedasti. «See oli,

mis pidi olema! Sinna viis meid mõlemate loomus! Meie veri tõmbas meid teineteise lähedale! Aga nüüd sa kaalud, kus sul kergem ja mõnusam oleks elada!»

«Tasa ometi, tasa! mõni võib kuulda!» manitses Maali.

«Ära pahanda!» lausus Juhan õrnalt ja katsus neidu sülelda. Aga see vallandas end rahulikult ja ütles siis:

«Saa ometi isegi aru — mul on teine! Oleme niihästi kui kihlatud. Sügisel teeme pulmad ja ma lähen linna. Õe pulma ajal saime tuttavaks.»

Juhan istus kokkuvajunult. Ta tahtis anuda kui kerjus: «Maali, ole veel täna minu vastu, nagu olid! Ära jäta mind nõnda!» Aga ta tundis, et tal puudub jõud haarata Maalit, et on asjata suutäit paluda, mida ei suuda alla neelata, milleks pole enam õiget isugi.

«Ära ole kurb!» lausus Maali õeliku osavõtuga. «Saa ometi aru, et nõnda on maailmas need asjad! Sina ega mina ei saa neid muuta! Ei saa meist keegi, keda süda üle kõige ihaldab! Isa ütleb mul alati: Kõht on küll all ja süda peal, aga kõhu hääl käib üle kõige!»

«Kas ta mõne nädala eest seal põõsa ääres käis ka üle kõige?» solvas Juhan.

«Ükskord teeme igaüks mõne rumaluse... Olen neil nädalail palju hirmu kannatanud. Teinekord ei taha seda enam...» kõneles Maali häbelikult ja vahtis kõrvale.

Siis on kõik lõpetatud! mõtles Juhan ega otsinud enam väiteid neiu võitmiseks. Käsi oli veel lõdvalt piha ümber, ta ei tihanud seda ära võtta.

«Tuled hakkavad vist juba kustuma,» lausus viimaks Maali. «Tuulelgi oli üsna tore värk: ilmatu suur vaat aeti lati otsa, inimesi palju koos, Teodor muidugi ka. Oli omalt poolt lasknud sinna tuua korvi õlut.»

Juhan ei pannud seda tähelegi. Ta ei tundnud sellest enam vähimatki rõõmu, et tema kõrval istus üks ilusamaid neide kogu kihelkonnast, istus lähedal, külg külje vastas. Ta istus kui eluhoone varemete ees, mille suure vaevaga juba ehitanud, mõne nädala eest katuse allagi viinud ja mis nüüd on kokku varisenud.

Maali tõusis üles, Juhan ei takistanud teda ja tõusis ka. Seisti hetk ja vahiti järvele, siis andis neiu käe,

lühidalt, tugevasti, heitis ühe suletud pilgugi Juhani poole, aga käändus siis rutusti minekule.

Juhangi hakkas pikkamisi astuma mööda samblast rada kodu poole, tühi püss kaenlas, samm kindluseta, peas kõik segi kui tulekahju järel, mis on hävitanud kauni eluhoone.

Oma poole järve äärde jõudnud, seisatas ta ja heitis pilgu Pikavere seljandikule. Liivaku hooned ja aiapuud mustendasid. Tuulel vilkus veel tuluke. Kuskilt kostis harmoonikat, kuskilt lauluviisi sõnu:

«... nutan, kurdan igavuses
omad mured jumalal'.»

Juhan pöördus sohu ja leidis varsti kraavi, mis tuli järve juurest. Mustendav joon läks sirgelt põõsaste vahelt läbi, otsa polnud nähagi.

Kas ei olegi minu asi tõmmata kraave, laastata padrikut, kaaluda kive, künda sööti, ehitada uusi hooneid, teha Soosaarest talu nagu teised või veel enamgi? küsis ta eneselt. Ehk see polegi minule antud, olla õnnelik nagu teised noored! ... Kes küll korraldab kõiki neid maailma asju, kes juhib inimese saatust, kes laseb ühel sündida kuningalossis ja teisel soohurtsikus?

Juhan tundis alistustungi ja oma hinges laskis ta siin keset sood mustendava kraavi ääres põlvili selle ees, kes juhib maailma, ükskõik kuidas on tema nimi. Kaevelda ja nutta oleks tahtnud ta selle vägeva jalge ees — Elsa oli temalt võetud ja nüüd ka Maali! Ei olnud võtnud see kõige vägevam, vaid need, kellel rohkem raha ja vara!

XXXIII

Kui Juhan ärkas, paistis päike holmiaugust värsketele heintele ja ta kuulis õues isa pühalik-kaeblikku lugemist:

«Mu hingel on tüdimus mu elust; ma tahan oma kaebtusele maad anda, ma tahan rääkida oma hinge kibeduses.

Ma tahan jumala vastu öelda: Ära mõista mind mitte

hukka; anna mulle teada, mispärast sa minu vastu kõvasti vaidled!

Ons hea su meelest, et sa liiga teed, et sa põlgad oma käte tööd ja hõelate nõu heaks kiidad?

Ons sul lihalikud silmad! Kas sina näed, kuida vaene inimene näeb?

Ons sinu päevad kui vaese inimese päevad? Ons sinu aastad kui mehe aastad?

Et sa mu ülekohut üles otsid ja mu pattu taga nõuad? Et sulle küll teada on, et ma ei ole hõel, ja kedagi ep ole, kes su käest ära päästab.»

Nüüd kuuldus ema hääl:

«Just nagu meie kohta kõik kirjutatud!»

«Eks see käi iga vaese inimese kohta ja kel elu raske,» vastas isa.

«Ega muud,» kõneles nüüd ema salaja, «kui et Juhan teeb endale liiga ja tapab enneaegu!»

«Eks siin tapa enese igaüks, aga nooremas eas peaks inime ennast rohkem hoidma!»

«Peaks ometi mõistliku naisegi leidma, kes teda hoiaks!» halas ema. «Meie sõna ta enam ei kuula.»

«Kui ka ingel tuleks taevast mind hoidma, ei saaks ma temagi sõna kuulda!» mõtles Juhan. Soosaare käsib, Soosaare nõuab, Soosaare ajab taga! Ta on kui laps, kes veel pole jalul ja kes antud minu hoolde! Aga see kõik oleks olnud kerge, oleks olnud nagu mäng karjalapsel, kui Maali oleks mind oodanud! Elsa, toeta nüüd sina mind sealt kaugeltki! Sest ma olen oma igatsuses Maali järele kui põldpüü nurmele unustatud püünises! ... Kui oleks olnud Elsa — tema oleks võinud mind hoida ...

Ta tõusis istukile ja katsus otsustada, mis täna teha: kas minna rehe juurde palke tahuma või Tuulele, et Jettaga ajada asjad joonde. Ta on siiski kõigist Pikavere neidudest kõige tublim, kuigi kehvemate hulgas leiduks kenamaid. Peaasi: ta on jõukam nii paljudest! Isal ja emal on muret siis vähem ja õedki võivad kergemini hingata! Maalil on õigus: ei saa meist keegi, keda süda ihaldab üle kõige! Ehk jääb verigi ennem taltsaks ja ununevad need, kelle järele kisendab süda!

Juba oli ta roovi küljest uuemad püksid võtnud ja

tõmmanud jalga, aga siis võttis need jälle jalast ja riputas lati otsa külge. Rõivastunud enese argipäevaselt, läks ta alla ja otsis kirve. Varjud õue murul olid juba üsna lühikesed, päike lähedale lõunas, lehmad tammusid juba laudas, võideldes kärbestega.

Ann tuli toa lävele ja kutsus sööma: «Tegin munaputru ja keetsin kohvi. Saia on ka.»

«Olgu pealegi! Praegu pole isu! Küllap tulen,» vastas Juhan ja läks palke tahuma. Lõuna paiku tuli ta tuppa, sõi natuke, puhkas aidalakas ja läks jälle tööle. Isa tuli varsti järele, kirves kaenlas. Ta oli leebes meeleolus, paljapäi, särgiväel, kotad jalas, heitis korraks pilgu päikese poole ja lausus siis juttu tehes:

«Hommikust ööd tuli sagar vihma. Eks tuled olid siis juba kustunud.»

Isa hääl mõjus kui peasilitus lapsepõlves. Ei olnud midagi õieti öelda, aga Juhan ei raatsinud vastamata jätta:

«Oligi vaja kartulile ja kaerale.»

«Linale niisama. Savine pind — see lööb varsti pragunema. Aga mis nüüd meil — põllud enamasti madalad, põuda pole kergesti karta. Hoidku jumal pikaldaste vihmade eest! Sood auravad nagunii rohkesti niiskust. Eks sealt see hallgi. Sõitsin seda mina ja veel enam ema!»

«Missugune sõna: sõitsin!» urises Juhan heasüdamlikult.

«Aga kuidas siis öelda? Kui tuleb peale, siis värised, nagu oleks sa hobuse seljas ja see jookseks kärmesti! Mõnikord oli teist nähagi — tuli uksest sisse, hall mühakas — mis see muud oli! Aga seda teatakse, et soost tuleb.»

Juhan ei hakanud vaidlema, kuigi teadis, et halltõve põhjuseks on vaid soode niiskus. Tal oli heameel, et isa ei jäänud vait, ent hakkas palke tahudes teoajast kõnelema, kus tulnud käia mõisas ka ehitustöil.

Kollased kooritud sirged palgid lebasid üksteise kõrval ja üksteise peal kui alasti laibad. Õhus oli vaigulõhna, kimalaste parved tantsisid kuulmatult. Tuli ema, taldriku peal suured võileivakäärud, kõrval praetud liha munaga.

«Ehk võtate õhtuoodet,» ütles ta lembelt. «Miina pidi varsti kohvi ka tooma. Suur püha, teete tööd, et siis ometi nõndagi palju...»

«See mõni töö!» vastas Juhan ja heitis emale südamliku pilgu. «Nokitseme niisamuti kirvega — lapsemäng!»

Ta tundis end kui haavatu, kelle valu pehmendatud võietega. Igatsus Maali järele ei olnud siin, isa-ema seltsis, nii terav ega piinav. Istunud koorimata palgile, võttis ta leiva ja liha, hakkas hammustama, et emale teha rõõmu, ja sõnas lahkesti:

«Kui lähed toa juurde, ütle, et viidaks ka Ennule ja Kustale midagi. See «kuninglik» karjapoisipõli on metsikult igav! Iseäranis pühapäeviti.»

«Küla kohal, seal puutuvad üksteisega kokku — ei ole viga!» lausus isa, kes ka oli istunud ja võileiva võtnud. Aga siin — üksinda kesal või lepikus pool päeva — miks ta igav ei ole! Eks me ole kõik sellest koolist läbi tulnud! Ja kui vaatad pärastpoole tagasi — ei olegi ilusamat aega elus! Ega siis ole veel neid suuri muresid, mis tulevad pärast. Kui aga vaatad neilegi tagant järele, neile muredele — ega neidki maksnud muretseda. Näe lauluraamatuski öeldud: «Mis meil sest suurest murest kasu!» ja piiblis jälle nõnda: «Ehk mis te muretsete homse eest, mis te peate sööma, mis te peate jooma ehk kuidas oma ihu katma! Seda kõik nõuavad paganad taga.» Eks tööd pea muidugi tegema, mõnikord ööstki abi võtma või pühapäeval loole minema. Aga murega pole veel aetud väljale vagu ega tõstetud palki seinale.»

Isa kõneles seda palgil istudes, paljapäi, särgiväel, hammustades harva raasu võileivast, mõnuledes puhkusest. Juhan kuulas enam tema rahulikku häälekõla ning sõnade rütmi kui öeldu mõtet ja tundis südame rahunevat. Maali taandus kaugemale, paistis küll kaugelt veel saledam ja jumekam kui eile seal järveotsas, aga oli juba ligipääsematu. Ei olnud siis ka enam tulist kirge, mis oleks kihutanud tema poole tõttama, tema järele jooksma. Ei joosta veereva päikese järele ega minda ehakuma taga ajama, kuigi nad äratavad igatsust.

Juhan võttis end kui haiget ja oli varsti selgusel, et üksinda jäädes ja jõudeajal on valu kõige teravam, on mõnikord otse põletav. Ta hoidus seepärast teiste lähedusse, ja kuigi ei kõnelnud ise, ei tahtnudki kõnelda, sest tõbisel pole maailmaasjade vastu nõnda huvi kui tervetel, kuulas ta ometi teiste kõnelust meelsasti või leidis lahutust nende häältki kuuldes, sõnu tähele panemata. Ta niitis heinamaal poole söögivahet, keerutas vikatit, kus põõsad ja mättad seda võimaldasid, nii laialt kui sai, lõi nii ruttu, et teised lähedalegi ei jõudnud, torkas siis vikati lüttpidi maasse ja läks koju. Müüritöölised vestsid töö juures alati, neid võis kuulata, olles neile abiks kalgi segamisel, aidates neil veeretada kive mööda laudu müürile.

«Pieremies, pieremies ikka see iigal pool piervõi!» kiitis venelane. «Tiema sie mieile dengi annab ja kuušatj muuretseb!»

Villu pistis töö juures laulma:

«Savikoja venelased, minu tütre kosilased . . .»

See oli imelik muretu rahvas, muretu kui varblaste parv ja Juhan tuletas meelde kõiki peremehi ning perepoegi ümbruskonnast: nii muretu ja rõõmus ei olnud neist keegi, mitte keegi! Ega ometi talu, oma põld ja oma niit, omad hooned ja oma kari tee inimesi enneaegu tõsisteks kui surnumatjaid? küsis ta eneselt.

Tegelnud vähe aega müüritööliste juures, läks Juhan söödikündi vaatama ja saatis Peetri pooleks söögivaheks niitma, võttes ise kätte adrakäsipuu. Ta katsus künda paremini sulasest, hoidis atra sügavamal, lõikas mätta laiema, uuristas kivide ja kändude ääred puhtamaks, sundis vahetpidamata hobust igasuguste sõnadega, mis ei olnud sugugi õrnad, aga öeldud sõbralikult ja ainult selleks, et unustada järvetagust neidu. Päev möödus kuidagi, kaugelt halvem oli aga õhtu. Söönud omadega, vestelnud müüritöölistega, heitnud venelasega nalja, läks ta õue ja pidi enese tugevasti kätte võtma, et mitte minna järve poole kõndima. Küll ainult kõndima ja ainult järve poole. Aga ta tundis oma nõrkust ja teadis, et iga sammuga, mida ta astub Liivaku suunas, kasvab tema igatsus ja järve äärde jõudes on see temast tuge-

vam. Ta ei julgenud esimestel õhtutel üksi kaasiku allagi minna, vaid võttis väikese Ennu kaasa ja hoidis selle käest kinni, nagu merehädaline päästerõngast. Ta seletas Ennule kaskede vanust ja ütles, et seda metsa siin hoitakse ainult ilu pärast. Ükskord on kõik need väljad ja seljandikud olnud kaetud kõrge metsaga ja see võib-olla oli nõnda ilusamgi; ainult öösiti ei võinud siis julgesti keegi karude ja huntide pärast käia. Ilu pärast ei võinud aga kõiki neid metsi hoida ega või ka üldse kõiki asju ainult ilu järgi hinnata. Siin leidis Juhan, et ta oli oma mõtetega jälle Maali juurde jõudnud, kelle juures ta ometi ainult ilu hindas. «Läheme koju,» ütles ta vennale, «tarvis on heita magama. Aga kui sa ükskord suureks saad, siis pea meeles, et asju ega inimesi ei või mitte ainult ilu järele hinnata.»

Üks asi oli ometi Juhanile nüüd selgeks saanud ja nimelt need eesõigused, mis on rikastel ka armuasjus. See tegi tema meele kibedaks kogu maailmakorra vastu. Võib-olla ei ole Maali kaugeltki kohane perenaine Soosaarele, võib-olla on temal sada nõrkust ja sama palju ebavoorusi. Aga ütleme, et Maali asemel oleks teine, sama ilus, kuid palju väärilisem — seegi eelistaks mõnd rikast linnameest või jõukat karjamõisa-rentnikku. Kurat võtku, kus on siin õigus! Eks läinud Elsa ka sinna hinda!

Raske oli õhtuti uinuda ja kaua vähkres Juhan aidalakas heintel, puretud igatsusest ja vaeveldes mõtetepadrikus, milles ei olnud sihte ega radasid.

Vihmastel päevadel tehti vihtu ja jälle veeres rohelisi koormaid linna poole. Müürid tõusid kiiresti ja juba võis arvata, et nad nädala pärast on valmis. Kust võtta raha, et maksta töölistele kõik nende töötasu! Nõnda palju ei saa ajada kokku ei vihtadest, mõnest naelast võist ega munadest! Mõnigi peremees on lahke, aga suve ajal pole mõnda rublatki raha. Ja kellel on, see vaatab laenajale kui kerjusele. Kas jälle Arumäele minna? Kuhu mujale! Poolõde hakkab kohe halisema ja etteheiteid tegema: oli nii suurt ja toredat rehte vaja! Eks ehitanud elutoaga ühte, poole väiksem, senikaua kui ehk koguneb jõudu ja soetub rahasid!

Ta rõivastus ühel õhtul korralikult ja läkski Aru-

mäele. Alandav oli talle see nurumine, aga ta lohutas end mõttega, et ei laena enesele, vaid Soosaarele, sellele suurele maatükile, mis vajab laastamist, harimist, viljakandvaks tegemist! Ta ei vajagi muud kui laenu — Soosaare on küllalt suur ja varjab varandusi, nii et kõik võib intressiga tagasi maksta!

Ta sai juba õues poolõele öelda, mispärast tulnud.

«Sa taevane jumal, ei tema anna!» kukkus see halisema. «Ja tal ei olegi! Kust ta on saanud! Ega ta midagi ole müünud!»

«On või ei ole — ütle talle!» käskis Juhan üsna jahedalt. «Kui tahad, kõnelen ise. Vastust muidugi ei saa. Selle tood sina.»

Poolõde tõi seekord varsti selge vastuse: ei saa saamaski! Isegi juba antud, kuidas veel võib anda! Juhan tegi kohe minekut, öeldes ettekäändeks, et tal veel täna vaja käia mitmel pool.

«Ta ehk oleks siiski mõne rubla leidnud,» sosistas poolõde osavõtlikult, saates Juhanit värava poole, «aga tead isegi, need naabrid... Käivad aina hoiatamas sinu eest...»

«Ja ootavad siitperemehe surma!» viskas Juhan vahele.

«Mis nüüd surma või!... Aga annavad head nõu, et raha võib ennem panna hoonetesse või kariloomadesse kui laenata ei-tea-kellele!»

«Kas mina olen ei-tea-kes?!» hüüdis Juhan. «Ütle ometi vanale, ehk ma ütlen teinekord ise: nad tahavad rasvasemat suutäit päranduseks! Seepärast pandagu viimane kui kopik hoonetesse või kariloomadesse! Võtku ja söögu kõigega!»

Juhan viskas värava nii kõvasti enese järel kinni, et mõned varvad langesid maha. Poolõde jäi talle hirmunult järele vahtima.

See oli Juhanil enam teeseldud viha ja ägedus kui tõeline. Ta sai üsna kainelt praegu mõelda. Ei saa ometi kedagi sundida, et ta laenaks. Igaüks teeb oma varaga, mis tahab. Näe, üks Oonurme peremees pärandanud talu ja mõnisada rubla vallakerjusele, kes olnud pealegi viimane lakkekrants, aga oma lihased pojad jätnud hoopis ilma või annetanud neile, nagu mõned

kõnelevad, labida, kirve ja sõnnikuhargi. Et võtku need riistad õlale ja mingu otsima tööd!

Siiski, seisukord on üsna sant. Laupäeval panevad müüritöölised viimase kivi ja kalgilabidatäie kohale, pesevad käed puhtaks, söövad kõhu täis ja lausuvad ühes venelasega: davai dengi! Ei ole anda — siis hakkavad nad «pranitama» ja kõnelevad, kuhu jälle tööle lähevad: Soosaarel ei maksta palka! Soosaarel ei ole rahakopikatki! Vaesem kui viimane pops! Varsti on see kogu kihelkonnas teada, sest kiriku lähedale nad lähevadki tööle.

Juhan pöördus õue alt kirikuteele, et minna sealtkaudu Pikavere poole. Tal olid kamassid jalas, läbi soo polnud nendega sobiv minna. Tarvis käia läbi kolm järvetagust talu ja nõuda kraavilõikuse raha. Sellest peaaegu jätkub müüritöölistele. Ja täna ei tule ta enne õuest välja, kui raha käes. Ta ei nuru ega mangu võlgu, vaid seda, mis maksta lubatud!

Mällul pandi siiski visalt vastu. Tuli kõnelda õues tuule käes seistes, ja kui siis vihma hakkas udendama, jätkati pealekäimist kambris. Siiski, viimaks otsiti kapipõhjast kasti peidetud karbi seest üks roheline paber ja anti värisevate konksus sõrmede vahelt Juhanile.

Tõnul ei läinud nõnda hästi. Seal pakuti küll süüagi, mille Juhan tõrjus kindlasti tagasi, vabandades ajapuudusega. Aga raha ei leitud rohkem kui üks rubla. Kangrult sai ta samuti vaid ühe rubla.

Sadas peent vihma, kui Juhan ruttas Liivaku poole. Ta oli üsna rõõmus: Soosaare on häbist pääsenud! Liivakult saab ta kindlasti ühe sinise ja siis jätkub ühe osagi maksmiseks. See aitab ka. Lähenedes Liivakule nägi ta iga sammuga ikka selgemini Maalit. Vihma sadas vastu nägu. Juhan võttis kübaragi peast ja laskis piiskadel langeda otsmikule ja juustele. Kuidas vaatab ta Maalile? Kas külmalt, ükskõikselt, nagu vaadatakse suve ajal leivaahju tagumikule, millest ei vajata soojust, pigemini kardetakse, sest see on ülearune, isegi tüütav? Kas teeskleb ta niisugust ükskõiksust või teeb veel viimast katset?

Liivaku vanad olid tagakambris. Maali öeldi olevat lauda juures talitamas, Oskar keskmise õega linnas ega

vist tulevatki täna. Mis nüüd viga linnagi jääda — tütre ja väimehe pool oma peavari!

Perenaine läks õhtusööki nõutama, Juhan kasutas aega selleks, et õiendada rahaasju, Liivaku-vana oli mõnusas, muhelevas meeleolus.

«Ega neid rahasid palju olegi,» lausus ta avameelselt. «Näe, Oskar läks õega linna, toovad sealt üht ja teist, mis hädamalt vaja. Tahtsime pühapäeval Maali kihlusi pidada.»

«Või siis nõnda kaugel!» sõnas Juhan kuiva suuga.

«Sai teine õe pulmade ajal linnamehega tuttavaks,» jätkas Liivaku-oma piipu seades. «Oma kõva järg käes, puurib kaevusid ja paar maja ka. Eks ole ikka hooletu, kui lapsed korra peal.» Ta pidas seda nähtavasti enese teeneks ja imes mõnuledes piipu.

«Jah, muidugi!» kiitis Juhan vaevaliselt liikuvate huultega, aga lisas kohe: «Raha on kraavilõikajale vaja. Ei ole tänavu veel sugugi maksnud. Kraavi on juba enam kui kolmveerand valmis.»

«Või valmis? . . . Järve juurest veel ots kinni?»

«Selle avab kõige viimati. Sügiseks on teie karjamaa järve ääres üsna tahe,» kõneles Juhan, et mitte mõelda Maali kihlusest.

Peremees läks kapile raha otsima, öeldes, et nõnda palju ehk ikka leidub, kui labidamehele läheb tarvis.

Ta oli heas meeleolus nagu see, kes on kasvatanud lehma ja kellele on pakutud head hinda, mitte vähemat kui ta soovinud. Parajasti kui ta sinise oli pannud Juhani ette lauale — tal tuli teistest rohkem maksta, sest tema piir ei riivanud ainult järve idapoolset kallast, vaid ka põhjapoolset otsa — parajasti siis astus Maali uksest sisse. Tal oli roosalilleline rätik köidetud ümber pea, nii et äär varjas madalalt otsaesist ja andis näole salapärase, peaaegu patuse ilme. Ta heitus Juhanit nähes, ei suutnud aga rõõmu varjata, kui lausus:

«Niisuguse vihmaga!»

«Ei saa vaene peremees ilma valida, kui vaja käimist käia,» vastas Juhan raha rinnatasku kätkides. Ta oli rahutu ja segane, ei mõistnud rõõmu tunda ega teadnud, kas ennast ükskõikseks sundida või lasta jälle minna soojaks.

«Ma toon midagi lauale,» sõnas Maali, kes enese varsti suutis koguda ja olla, nagu poleks midagi nende vahel juhtunud. Ta väljus ja peremees, süüdanud uuesti piibu, hakkas kõnelema lahkesti, mõnuledes, kuidas ta noorpõlves ka küllalt näinud raskeid päevi. Isa pole sugugi hellitanud, ajanud suvel enne päikest põllule, sügisel enne kukke rehte rabama või linu masindama.

Tuul lõi vihma krabinal vastu akent ja peremees tundis end seda kuuldes veel hubasemalt. Juhan kuulas hajameelselt ja arvutas, kas jätkub saadud rahast, et pooltki müüritöölistele kinni maksta. Jõudnud otsusele, et peaaegu jätkub, mõtles ta Maalist ja katsus end sundida jahedaks. Paljugi, et ta on täna jälle üsna lahke, lapsik oleks sellest veel lugeda ei tea mis; niisugune on juba tema komme — olla igaühe vastu sõbralik ja naeratadagi lahkesti. Seda enam, et mingit tüli ega riidu pole olnud ja et asjad kaevupuurijaga nõnda kaugel.

Kui võtaks õieti kätte ja läheks praegu siit Tuulele, laenaks saadud rahale peremehelt lisa ja kõneleks Jettaga salajas mõne sõna! Kes teab, ehk ta jätaks mu sinna! Saaks unustada Maali ja rajada uue raja läbi soo, otse Tuulelt Soosaarele, mööda endist teoteed...

Juhan oli isegi oma mõtetest hämmastatud ega saanud õieti aru, mis talle pähe oli hakanud. Vist see laenamise nurjumine Arumäel ja võrdlemisi kerge rahasaamine siin. Sinna juurde veel Maali lähedus ja lahkus ning teadmine, et see on ometi kui hetkeline pälguvalgus öösel. Sest varsti on Maali kihlused kaevupuurijaga.

Perenaine tuli ka varsti, oli äripäevaselt rõivais, köitmata haokoo sarnane, rätik kõvasti ümber pea, mida ära ei võtnudki. Söök oli varsti laual ja Maali istus Juhani kõrvale. Kõnelesid enamasti mõlemad vanad, lahkesti, nagu inimesed, kellel maailmas alati on läinud hästi ja kelle südames pole kibedust. Nad lohutasid Juhanitki: enesest-mõista on seal soorabas esiotsa raske ja tuleb rahmeldada ööd ja päevad. Aga vaata, aasta kümme, kahekümne pärast, kui juba lapsed tulevad abiks, siis läheb märksa kergemaks.

Lastest oli Juhan nii imevähe mõelnud, peaaegu mitte sugugi. Ta ei lugenud raamatuid tagant alates ega sallinud mingi asja juures tagurpidi mõtlemist. Enne on lahendada naisevõtu küsimus, siis — võib olla... Esiti on veel Enn lapse asemel...

«Teete ka ehk sügisel pulmad!» ütles perenaine oma tütre pulmadele vihjates.

«Pole mul sellega mingit ruttu!» vastas Juhan üsna jahedalt.

«Ega muud, parajad pruudid ei kärsi ootama, kardavad, et jäävad vanaks!» lisas Maali.

«Kardavad seda?... Las siis minna! Las minna rutem kui muidu!» ütles Juhan solvates. «Pealegi: noori kasvab juurde!»

Varsti pöördus jutt teisale, peremees päris, kas kuskil sõda jälle ei hakka sõdima, kas türk jälle häbematuks ei lähe või mõni teine rahvas meie keisri vastu kurja ei mõtle. Juhan mõistis, et nüüd on tema kord iseteadev olla. Ta varjas seda, aga seletas rahuliku asjalikkusega, kuidas seisukord Balkanil ning Buhhaara piiril, ja puudutas siis ka viimase Vene-Türgi sõja lõpptulemusi. See sõda polnud peremehelegi võõras, Plevnast ja Šipkast oli temagi kuulnud. Juhanil tuli nüüd jutustada Plevna piiramisest, tormiga võtmisest ning vene soldatite vahvusest, mida siis peremees ja perenaine omakorda tõttasid ülistama. Juhan lisas aga kohe, et vanad eestlased ei olnud sugugi vähem vahvad, ja hakkas jutustama C. R. Jakobsoni «Kolme isamaa kõne» kui ka ajaloo andmete põhjal meeleheitlikust võitlusest rüütlitega Viljandi all, Kaarma ning Muhu linnustes ning Ümera jõel.

Ta märkas, et Maaligi teda lahtisui kuulab, otsaesine tõmmatud pinevusest kurdudesse.

Oli juba üsna hilja, kui ta Lembitu surmaga lõpetas ja istmelt tõusis. Vihm oli kuuldavasti lakanud, aga väljas üsna pime. Maali saatis külalise õue ja lausus seal üsna tasa ja ükskõiksust teeseldes:

«Oleks sinuga kõneleda väheke... Kui ehk ootaksid pilguke aidaräästa all. Mitte õues, vaid tänava pool...»

Juhan oli oma ajalooseletusist veel soe, kõige muu unustanud. Ta sai üsna rahulikult vastata:

«Eks ma's oota. Ega sul kaua aega siin lähe?»

«Ei, mitte kuigi kaua. Tulen kohe!» Ja ta jooksis jalgu vallatult pildudes esikusse.

Juhan tõmbas sügavasti hinge ja läks üle õue. Kui vahest siiski! hüüdis ta süda. Kui ta nüüd nägi ja mõistis, et ma ometi olen ehk enam kui see rikas kaevumeister...? Kuid mingit alandlikku palumist ega mangumist minu poolt ei ole! Ei ole! kordas ta enesele väravast väljudes ja tõmbas enese aida äästa alla seina äärde ning toetus palgiotsale.

Kui Maali siiski on valmis ootama... Ehk valmis tulema Soosaarele, ehitama ühes minuga kõik hooned, kündma ühes minuga sööti, kaaluma kive... Mitte just et igas raskes töös käed ise külge paneks, aga mind toetaks hea sõnaga ja lahke pilguga...

Maali ei lasknud täna tõesti kaua oodata. Ta oli võtnud enesele suurrätiku ümber pea ja õlgade, nägu paistis mustas rätikuraamis kahvatuma ja ilusamana. Ta astus Juhanile üsna ligi, nii et tema hingeõhku tunda võis, vaatas lapseliku otsekohesusega silmi ja küsis osavõtlikult:

«Ega sul ei hakanud igav?»

«Sa tulid üsna ruttu,» vastas Juhan.

«Tahtsin sulle veel mõne sõna öelda... Olen neil päevil palju sinust mõelnud...»

«Oled mõelnud minust?!» hüüatas Juhan ja ohkas järsult. «Lähed ometi teisele!»

«Saa aru, minust ei saa sulle naist...»

Juhan pani käe tema piha ümber ja tõmbas enesele lähemale. «Saan aru!» ütles ta. «Aga saa sinagi aru: korra, seal järveotsas ütlesid nagu nõnda, et ootad... kolm aastat, viis aastat...»

«See oli kergemeelsus... Sa tead, missugune ma olen...» Maali laskis oma pea süüdlaselt Juhani õla najale.

«Kõik on ju selles asjas siiski kindel: ma lähen sellele kaevupuurijale. Tuleval pühal on kihlused. Aga kõnelda tahtsin veel sinuga...»

«Aida uks on lahti?» küsis Juhan

«Mõni võib näha,» lausus Maali, aga vastupanu ei kuuldud tema hääles.

«Mine vaata enne,» ütles Juhan.

Maali läks õue, tuli varsti väravale ja viipas peaga.

«Aga see öö on viimane!» ütles Maali kindlasti, kui nad riivis ukse taga teineteise kõrval voodi serval istusid.

«Olgu!» vastas Juhan. «Ei kiusa sind enam ilmaski!»

«Ära sa tõesti pahanda: täna kiusasin ma sind!» ütles Maali. «Aga ma ei saanud teisiti! Ma lähen küll teisele, aga...»

Nad suudlesid teineteist ja ruttasid kallistustega, sest suveöö on lühike...

Kesköö ütles Juhan, hoides neidu oma käte vahel: «Oleme üks, meid ei lahuta enam keegi!»

«Oled sa hull!» vastas Maali ja silitas tema põske. «Tänase ööga on sel kõigel lõpp!»

«Pärast tänast ööd? On lõpp?»

«Tean isegi, et nõnda ei tohiks. Aga olgu see viimane kord. Ja see on viimane kord!» Ta otsis Juhani suu ja vajutas sellele oma huuled.

«Tule minuga ühes, tule veel täna!» sosistas Juhan.

«Võta ometi aru pähe!» manitses Maali hellalt. «Mõtle ometi ise: kuhu me läheksime!»

«Järve! Või otsast mööda sohu!»

«Ei, ei! Parem ära kõnele sõnagi! Minust peab mõistlik naine saama ja saab ka.»

«Pärast seda!... Mõistlik naine!» Juhan naeris kuuldavalt. Maali surus talle peo suule, vaigistas ja ütles siis:

«Kas arvad, et igal tüdrukul siin enne pulmi mingit armulugu ei ole!... Jah, muidugi, mõni üsna kole jääb ehk elupäevad poisist puutumata. Aga muidu — kui need lakad, aidad ja heinamaa põõsad teaksid jutustada! Aga need olekski ehk need kõige ilusamad lood! Ja ühtlasi kõige kurvemad!... Olen sulle öelnud: ei saa meist keegi, keda tahab — seepärast!» Maali ohkas.

«Kui aga tänasest ööst... et me nüüd oleme nõnda... kui sul sellest midagi peaks olema?... Mis siis?» küsis Juhan peaaegu võidukalt.

«Mis siis?!... Võib-olla et tahangi seda,» vastas neid üsna häbelikult.

«Aga su peigmees, su mees... Pulmad on alles sügisel...?» päris Juhan arusaamatuses.

«Peigmees tuleb laupäeval ja...»

«Ja sa tuled temaga siia, aita?... Oled nagu minuga?... Kas see ei ole häbematu?»

«Võib-olla. Aga see on juba nõnda... Teisiti ma ei saa. Ära ole kuri, et olen niisugune halb tüdruk... Aga lapse sinult kasvataksin üles, ja mis suuremat mälestust võiks sinust jääda!»

«Kui sa ei oleks mulle nii armas!» sosistas Juhan.

Vihm krabises laudkatusel, aeg-ajalt inises laudas lehm ja määgis talleke.

XXXIV

Juhan otse mässas tööd murda ega andnud teistelegi puhkust, olgugi et neid sõnadega ei käsutanud. Loogu riisuti, kuni kaste niisutas heina ja isa tuletas seda meelde. Kodus jännati siis veel vihtadega ja saadi alles kesköö! magama. Müüritööliste pillimängu peale ei olnud aega minna ja nad isegi olid juba tüdinud pillerkaaritamisest. Ainult Villu käis veel õhtuti kaasiku all või väljade ümber, harmoonika rihmaga kaelas, Enn kaasas. Ta mängis kõndides, laulis mõnele loole kaasa, istus vahel kivi otsa, laskis otsakile pillile ja unistas helidega, vahtides ehasse. Enn peatus eemal, hoidudes selja taha, sest mõnegi loo puhul tuli tal pisaraid pühkida.

Hommikul oli Juhan enne päikest jalul, käis õues kõvasti köhides, et õed ärkaksid, lõi uksi paukudes kinni. Isa ja ema olid temaga ühel ajal ülal, õdesid tuli äratada, Peetrit õlast raputada.

«Oled näost otsa jäänud,» lausus kord ema Juhani läheduses asja tehes. «Eks seda tööd ja muret ole, aga egas või endale liiga teha. Oled ju veel noor... elu ees.»

Ega need sõnad olnud midagi, aga hääl oli emal nii südamlikult paluv, et Juhan kõrvale pöördus ja silmi pühkis.

«Ah et liiga teen?» lausus ta siis teeseldes imetlust.

«Tühja ka! ... Praegu siin on kibe, aga sügisel, talvel, siis võib puhata ja magada!»

Ta vaatles end tagatoas väikeses seinal rippuvas peeglis ja nägi, et emal on õigus: päevitunud põsed olid sisse vajunud, sarnad teravad, lõug kitsas, huuled lüheldaseks lõigatud pleekinud vurrude all ahtad, kaelal ainult sooned ja suur kõrisõlm. Käed olid luised, sõrmed kondised ja kõverdunud kui hanguharud. Aga ta tundis, et hoolimata öösiti tuikavaist liikmeist ja hommikuti valutavaist ristluist ning pihtadest on hoog tal suurem kui kunagi ennem, et ta liigub kui käimapandud hooratta tõukel, pole vaja alatist enesesundi ega -ergutust.

Müüritöölistel kulus veel poolteist nädalat ja kui siis ühel pärastlõunal istuti maha, et teha arveid, siis selgus, et Juhanil nende töö tasumiseks ei olnud küllalt raha. Rublat kümme jäi puudu. Seda oli ta arvanud ja linnast targu pudeli atsissinat toonud. Selle asetas ta nüüd lauale, võid, heeringat ja praetud liha kõrvale. Võlaga oldi valmis kannatama mihklipäevani, kiideti Juhani ning õdede lahkust ja tagatoas oli mitu tundi suur kära. Villu tõi veel pilli, mängis mõne loo ja venelane lausus peremeest mitmel-setmel korral kaelustades:

«Tak miina jütlen — jüks tuubli miees! Jüks uussin ja karsske miees, mitte kui miina jüks loodõr, kiess kui ljäähheb liinna, siiss joob maahha ssie viimane krooss! Dai tebe bog sdorovja, milõi tšelovek!»

Soosaarel jäi nüüd, kui Peeter müüritöölised oli viinud linna, järsku vaikseks. Ei olnud enam tööajal rehemüüride ümber kära, sõnelust ega liikumist. Ei olnud õhtuti enam kaskede all pillimängu ega laulu. Aga Miina ja ka Leena käisid nutetud silmiga ja hoidusid kõigist kõrvale.

Juhan kõndis müüride ümber, seisatas sees ning väljaspool ja tundis salahirmu: müürid on küll valmis, rehealuse jaoks üheteistkümne jala kõrgused, rehetoa jaoks jalga kuus kõrged, sest ahte jagu pidi tulema palkidest. Aga need olid paljad müürid; nende ümber hunnikuis läbisegi kive, kilde, kalki, liiva, lauaotsi ja latitükke. Otse õudne oli seda hirmsat segu ja korratust

vaadata, oleks tahtnud kohe käed külge panna kasimiseks. Aga enne oli tarvis maha istuda ja mõelda, kuhu koristada siit iga asi, et poleks teist korda tõstmist, kandmist ega vedamist.

Paljad müürid olid ülal, sinikashallide lõhutud kivide laikudega, hahkja kalgiga, millesse kilde pistetud. Ehitada tulid veel seinad, laed, katused, põrandad, siis veel kummiga ahi tuppa ja uksed, aknad, väravad ette.

Seda kõike oli tarvis ruttu teha, sest rukis oli juba löömas paatjaks, magasist laenatud vili oli üsna veere korral.

Lellepoega Andrest oli nüüd hädasti vaja!

Juhan saatis talle sõna ja hakkas ühes isaga rehe ümbrust koristama, jättes heinateo naiste asjaks. Võeti vahetevahel Peeter söödikünnilt, et ta aitaks raamil raskemaid kive kanda või kangide abil veeretada.

Nädala pärast oli müüride ümbrus üsna korras, kivid, kalk, liiv ja prügi eemal hunnikutes, põrandad sillutatud, liiva ja savi korraga kaetud. Peeter võis jälle sahaga raiesmikku tuhnida ja tema käratsemist hobusega oli seal päevad otsa kuulda.

Juhan isaga mõõtsid palke, tahusid ja lõikasid otstesse tappisid. Ainult kibeda loovõtu ajal või kuhjategemisel mindi naistele abiks.

Kui siis aga tuli raskete, mehejämeduste talade veeretamine rehealuse müüridele, pidid Miina ja Anngi selle juures abistama, kõnelemata Peetrist, kes palki tõugates tegi niisugust kära, nagu sunniks tagant laiska hobust. Naised pidid soost samblaid kitkuma rehetoa palkide vahele, et sealt soe ei pääseks välja.

Kui tuli Andres, hakati kärmesti nelja mehega palke seintele veeretama ja tappidesse seadma. Ühe nädala pärast oli kõrge nelinurkne kollane kuup müüridel, ja kui Juhan seda eemalt üksinda vaatles, oli ta nõnda liigutatud oma kordaläinud kätetööst, et tänas oma hinges jumalat, keda õieti ei uskunud, keda ei tahtnud uskuda, sest et ta kirikhärra ja järelikult kõigi härrade jumal oli.

Õhtupäike paistis sirgetele seinapalkidele ja need olid heleda kulla karva. Juhan oleks seda kellelegi näidata tahtnud, seda ilu, mis on palkidest seinal. Võib-

olla ei ütle see võõrale midagi, aga tema näeb selle kõige küljes ka oma vaeva ja see kuldab iga palki enam kui päike, mis paistab Taga-Saare poolt, üle noorte kaselatvade.

Ta ronis mööda tellingut üles seinale ja leidis koha, kust vanade kaskede vahelt võis lahedasti Pikavere seljandikku näha. Rohelised ja paatjad vöödid käisid nõlvakut mööda alt üles ja kadusid harja taha. Seina ülemist äärt mööda edasi liikudes leidis ta viimaks Liivaku hooned, rohelised aiapuud rühmas ja laudkatusega aida. Sinna sadas tookord vihma... Õugi oli näha, aga seal ei liikunud keegi. Täna on laupäevaõhtu, peigmees linnast on jälle seal...

Juhan ronis seinalt alla suures kärsituses ja kahetses, et sinna üldse oli roninud. Milleks end veel kiusata ja vaevata! See on lõpetatud ja olgu kustutatud südamest!

Otsus oli tehtud, et enam ei kordu säärased asjad, et ollakse kui võõras ja jäädakse selleks. Aga igatsus näris südant ja ainult raske, katkestamatu töö oli aidanud seda unustada. Päike metsaladvus läks punasemaks ja igatsus näris valusamini. Enn ajas parajasti sead õue. Juhan käskis Leenal sead võtta oma hoolde ja viipas käega väikesele vennale — tulgu ühes!

Enn pidi talle olema päästjaks, kui kiusatus kipub vallutama, Ennust haarab ta kinni, kui enam ei suuda seista!

Ta läks mööda kahe välja vahet rutates Pikavere poole. Enn järel. Jõudnud soo äärde, võttis ta Ennu käe ja aeglustas sammu. Midagi oleks tahtnud ta öelda vennakesele, aga ei mõistnud. Oleks tahtnud öelda:

«Ära sa ole millaski nii rumal kui mina!» Aga siis oleks pidanud ta seletama, missuguseid rumalusi mitte ei pea tegema. Seda ta ei mõistnud. Kas see säbrupeaga, mõtlikkude silmiga vennake tõesti ükskord samuti peab vaeva nägema, väsimusest nõrkema, murede all ägama ja lisaks veel lootusetust igatsusest põlema nagu tema?!

«Tahaksid sa saada ükskord targaks inimeseks, niisuguseks, nagu need seal, kellest loed lehes ja raamatuis?» küsis ta sõrmi Ennu pea peal säbrus juustes hoides.

«Sellepärast ma loen neid nii heameelega,» vastas

Enn sumbunud häälega. Ei olnud tal kerge nii tähtsas asjas vastust anda.

«Tahad ehk sellepärast, et siis kergem oleks kui meil kõigil siin?» küsis Juhan.

«Miks mulgi kerge peaks olema!» vastas nüüd Enn peaaegu kurvalt.

Selle vennakese eest pean ma hoolitsema! otsustas Juhan. See poiss oli talle kallim kui Maali ja temale jätaks isegi Soosaare, läheks ise mujale kas või kraavi kaevama! Aga see talu kannab enesega niisuguse koorma muresid, et neid ainult vaenlasele tahaks jätta päranduseks.

Põõsad harvenesid, mättad madaldusid, veel mõnikümmend sammu ja nad olid järve ääres, sel kohal, kus see jagunes kaheks: vasak pool Liivaku piiri poolse otsaga oli kaetud tumerohelise konnaosjaga, millest paistsid laigud vett, parem pool oli puhas, peaaegu klaasine, vähimagi laineta. Harva lõi kala siin-seal sulpsu ja pardiparv ujus vastaskalda ääres kuulmatult rohelistest latvapidi sügavusse rippuvatest noorte mändide varjudest läbi.

Aga Juhani silmad tõusid mööda järvetagust nõlvakut varsti üles ja peatusid Liivaku õues. Seal liikus inimesi, aga võimatu oli seletada, kas need mehed või naised, noored või vanad.

Midagi lõi Juhani südames hõõguma ja hakkas nii valusasti põletama, et ta Ennu hüüdis, kes eemal unistavalt veepeeglisse vahtis.

Poisike tuli joostes ja vaatas arglikult vennale silmi, nagu tahaks sõnatult küsida: ons sul midagi viga?

«Ma niisama...» lausus Juhan. «Lähme edasi.» Ta pani käe Ennu säbrus juustele ja nad astusid aeglaselt sinna, kust algas suur kraav. Kolm sammu rohist maad lahutas järve kraavi otsast, mille põhjas oli vaksasügavuselt vett.

«Kunas see jooksma lastakse?» küsis Enn uudishimulikult.

«Varsti, nädala või kahe pärast, siis on teine kraavi ots Loigu lähedal ojas ja vesi pääseb sealt edasi... Tead kuhu?»

«Eks ikka Emajõkke ja sealt Peipsisse!» vastas poisike.

«Täiesti õige. Mõned Nõva küla poisid ei teadnud neljandalgi koolitalvel, kuhu voolab meie kõige suurem jõgi.»

Tõstes jälle silmad üle järve Liivaku poole, märkas Juhan, et kõnelus Ennuga oli igatsust tema südames pehmendanud. See avastus lohutas ja julgustas teda. Teine kordki, kui olemine läheb väga raskeks, kui tuleb kiusatus minna Liivakule, põgeneb ta Ennu seltsi ja kõneleb temaga. See poiss on talle enam kui kümme Maalit kõigi oma võludega!

See oli enne rukkilõikust, kui kraavilõikaja tuli, labidas õlal, piip suus, ja lausus lühidalt: «Valmis!»

Juhan võttis selle teate vastu rõõmu ja ehmatusega. Järvest võib vee nüüd jooksma lasta, aga tal ei ole raha kraavikaevajale maksmiseks. Sellest ei teinud ta esialgu veel siiski mitte juttu. Söödi üheskoos lõunat ja mindi, labidad seljas, läbi soo järve äärde. Andres, Kusta ja Enn tulid kaasa, sest kõik tahtsid näha, kuidas vesi hakkab järvest voolama.

Hakati nüüd kahe mehega kraavi suud läbi kaevama. Selgus, et vesi järves on umbes poolteist jalga kraavi põhjast kõrgemal. Viimast õhukest seina ei saadudki läbi kaevata, vesi surus selle puruks, tormas kraavi ja sedamööda nii kiiresti edasi, et poisikestel sai sellega võidu joosta.

Katsuti veel kraavi põhjast vee seest mättaid välja visata, aga vesi kihutas nad kiiresti allapoole ja purustas vähehaaval.

«Õhtuks on ots meilt ja Loigult mööda,» ütles Andres.

«Homme on ots Emajões,» arvas kraavilõikaja oma kätetööst mõnuledes.

Juhanil oli suur kiusatus minna nüüd Pikaveresse, nimelt Liivakule ja öelda seal, mis on sündinud. Võiks isegi arvutada, liiga raske see ei oleks, kui pika aja jooksul järve pind alaneb ühe jala võrra. Siis ei tarvitse nende karjad enam põlvini poris käia ega lambad neeruhaigust põdeda. Liivaku võib järve otsast hoopis suurema kuhja heinu saada. Oleks paras ettekääne

Maalitki näha, ehk vähemalt tema kuuldes kõnelda, tema poole vaatamata. Aga olgu, ta ei lähe! Misjaoks ennast kiusata ja vaevata.

Tuldi mööda kraavi äärt, mille vesi juba pooleni täitnud ja mis nüüd korraga siia surnud sohu näis elu toovat, pikkamisi kodu poole. Tuiksoon selles surnud kehas oli hakanud lööma. Ükskord ehk hakkab kogu see soo elama. Võib-olla lokkab siin ükskord vili, kus nüüd kasvavad vaid kõrged samblamättad, sinika- ning kukemarjavartega ja suured pajupõõsad heinputkedega.

Nagu oleks Andres Juhani mõtteid lugenud, lausus ta kraavi pervel käies:

«Inime võib suuri asju teha!» Aga siis lisas ta vähe aja pärast, kui oli künnise otsa kohta jõutud: «Kui aga seda õigust maailmas oleks rohkem...»

«Kus see sul puudub?» küsis Juhan.

«Ühel käes maailma plarakas maad, teisel ei jalatäitki.»

«Mõisnikkudel, jah,» vastas Juhan. «Aga minusugusel, nagu näed, põldu vähe.»

«Minul pole vakamaadki — pean ka elama!» sõnas Andres kibedalt.

Koju jõutud, läks Juhan kraavilõikajaga tagatuppa, sulges ukse, osutas laua ääres istet ja võttis kapist viinapudeli klaasidega.

Ta kallas endalegi, aga sõnas kohe seletuseks:

«Minust endast joojat ei ole! Näe, vennas läks hauda — mina pean ennast hoidma! Tohtrid ei luba suhu võtta ei viina ega suitsu. Ja ega ole himugi.»

«Ega muud, elu läheb sel kombel sul igavaks!» vastas kraavilõikaja, peletas kärbse oma läikivalt pealaelt, viskas klaasi korraga suu peal kummuli ja pühkis pikad mustad kaares vurrud kuivaks.

Juhan otsis kapist rahakoti, võttis enese kokku nagu raske tala tõstmiseks, vaatas labida-Joosepile otse silma ja lausus vaevaliselt huuli liigutades:

«Kõike kaugeltki maksa ei saa. Pikavere meestelt on natuke saadud, aga nägite isegi — mis see rehi maksma ei lähe! Kulus sinna...»

«Miks ta maksma ei lähe!» möönis kraavilõikaja.

Juhan lükkas talle oma klaasi ette ja jätkas:

«Kui mulle seda kraavitööd algasime, kes siis nägi või aimas punast kukke!... Siin on kõik, mis anda võin.» Ta pani kolm rublalist lauale.

Kraavilõikaja jõi teise klaasi tühjaks, lausus «olge terve!», pühkis vurrud kuivaks, aga raha ei võtnud.

«Mis mul sellest rahast!» ütles ta mõtlikult. «Lähen Koitsamile tööle, seal teenin jälle ja saan süüa... Mujalegi veel tööle kutsutud. Aga mõtlesin nõnda, et ma keskeast juba läbi, vanad päevad pole enam ei tea kus... Omal ulualust ega maalapikest ei ole — kauaks nõnda!... Et sul seda maad on, kuid veel kõik pole sile niit ega atra näinud... Et kui annaksid sealt Loigu poolt vakamaa või teise mulle. Ehitaks onni peale, vaataks ümber, ehk saaks vanul päevil naise-natukesegi, kes talitaks seapõrsast ja paikaks pükse.»

«On see maahimu ka nüüdsel ajal kõigil!» vastas Juhan heasüdamliku etteheitega ja tahtis veel klaasi täita, aga Joosep tõrjus selle kindlasti ja vastas:

«Mis seal nälg või! Ometi vallavaeseks ei taha ka jääda! Ja s e e leib igaühte meie hulgast ootab! Nii et peab katsuma õigel ajal, kui veel on jaksu, oma peavarju soetada...»

Juhanil tuli meelde Miina peigmees, ta ägestuski ja tahtis üsna teravalt vastata, aga nägi laual kolme rubla, mis polnud veel võetud, ja lausus üsna mõõdukalt:

«See on üsna tõsine asi! Selle üle peaks mõtlema, üsna tõsiselt mõtlema!... Ei või nõndasama, ülepeakaela. Aga võtke nüüd seegi natuke!...»

«Mis see natuke!... Ja egas mulle see muu osa ka hädaline ole!... Aga siis, kui jääks nõnda, et võiks asuda Soosaare välja servale, tõmbaksime tuleva suvel jälle sohu kraave. Iga madalama välja veerde on neid ka hädamalt vaja... Muidu ei pääse kevadel hobusega peale... Mul natuke kogutud, võiksin laenuks anda, vahel juhtub ikka, et on puudus...»

Juhan ei tahtnud järsult «ei» öelda, aga just nagu tükki tema ihu küljest oleks tahetud lõigata, põikles ta nõustusest kõrvale, lükates tagasi isegi laenupakkumise. Kraavilõikaja võttis kolm rubla ja läks, et tulla teinekord uuesti sama jutuga.

Juhan oli sellest kõnelusest otse masendatud. Teised

peremehed ümbruses liidavad popsikohad oma taluga, põlgavad neid kui risu jalus või koguni kui vargapesi, — tema peaks oma väljadele soetama popse! Ei ole ta siis enam siin kui kuningas. Ta on kui üks neist popsidest! Ei, ei! Ennem läheb ta siit hoopis minema!

Ta ei läinud sel õhtupoolel tööle, riivis tagatoa ukse, võttis paberi ning pliiatsi ja hakkas arvutama oma võlgu ja sügisel oodatavaid sissetulekuid. Pilt, mis tekkis paberile, oli väga halb: võlga oli Taga-Saarele, Arumäele, Andresele palk juba talvise töö eest maksmata, Peeter saanud ainult mõne näljase rubla, müürseppade ja kraavilõikajagagi võlg... Siis veel võlad linna mitmesse poodi, telliskivivabrikusse... Kaugelt, kaugelt üle viiekümne! Kui siis veel lisada väljaminekud, mis suve kestel ehituse juures hädavajalikud, kui lisada sügisene rent ja Anne-Peetri pulmakulud — issand halasta! See on ju lausa pankrot!

Higi tuli tal ihule, ta ei mallanud enam istuma, tõusis, avas ukse ja nähes Miinat, hüüdis talle üsna hädaliselt:

«Mine, vaata, kas näed Andrest, kutsu siia!»

Miina vaatas ehmunult venna otsa ja küsis kõheldes: «On midagi juhtunud?...»

«Ei, mitte midagi!» vastas Juhan ja katsus naeratadagi. «Mul ainult vaja natuke aru pidada. Mine n'd mine!»

Miina läks ja Andres tuli varsti, paljapäi, kollakad salgud uljalt laubal. Ta tuli tagakambrisse, istus toolile ja hakkas vilkat keerama, küsides hooletult:

«Mis on?»

Juhan kohendas paberilehti enese ees ja tundis niisugust häbi oma arguse pärast, et silmigi ei tõstnud.

«Tahad ehk klaasi viina?» küsis ta, et aega võita ja mõelda, millest üldse lellepojaga kõnelda.

«Eks ta kuluks kui marjaks, aga lase tuua suutäis soolast kõrvale,» vastas Andres.

«Vaja nõu pidada, kudas nende töödega...» algas Juhan. «Kraaviga on nüüd asi nõnda kaugel... Tea kas lasta neid tänavu veel kaevata... Väljaveertesse oleks vaja... Siis need ehituseasjad... Tea kas minna varsti

telliskivide järele, reheahju jaoks ja ühtlasi teeks eestuppa pliidigi valmis. Ühesõnaga: tööde järjekord.»

Seda kõneldes oli Juhan nõnda kaugele toibunud, et otsustas oma võlgadest mitte poolt sõnagi kõnelda.

Miina tõi varsti leiba, võid ja heeringat lauale, viinapudel ja klaasid olidki seal.

Andres jõi klaasi ja laitis mehise sõnaga ruttamise kraavidega. Teiste tööde kohta oli tal silmapilk oma järjekord. Mitte mure jälgegi ei olnud ta näol. Ja kui ta siis oli võtnud pudeli oma pahklike sõrmede vahele, kallanud klaasi teist korda täis ja visanud alla, oli ta nii uljas ning sõjakas, et Juhanigi nakatas.

«Pole viga, pole midagi viga! Natuke võlgasid — mis see täpe teeb suurele talule! Eks ole?» sõnas ta, et kuulda lellepoja arvamist.

Andres tõmbas sügavad kortsud otsmikule ja kostis laitvalt:

«Ära n'd seda ka ütle, et täpe! Siplemist on sul seamoodi, jei bogu! Ja mina arvan, muidu läheb see kupatus sul liiga raskeks, litsub su enneaegu küüra, — sa pead ühe mõistliku sammu astuma ja oled korraga vaba! Võid hinge tõmmata ja inimese moodi elada! Ja Soosaare on, nagu ta olema peab!»

«Mis sa mõtled?» päris Juhan ja laskis põnevusega rinnuli lauale, lellepojale lähemale.

«Võtad naise! Võtad jõuka naise! Niisuguse, et sulle loetakse oma kaks-kolmsada peo peale!»

«Kust kurat ma niisukest saan!» vastas Juhan, natuke pettunult. Ta oli oodanud Andreselt mingit hoopis teissugust abinõu.

«Kust sa saad?! Oled peremees, noor, jumekas poiss, kellel oma täisaru peas! Ja seda on dovolno! Võin sulle ise isameheks minna ja hobust juhtida. Küllap leiame õige talu! Kus tütar langeb sulle kaela ja äi patsutab õlale.»

«Jätame selle!» vastas Juhan. Aga hääl kõlas tal kindlusetult, peaaegu järeleandlikult.

Andres tõmbas jälle sügavad kortsud laubale ja lausus üsna tõsiselt, peaaegu süngelt:

«Muidu on asjad üsna sandid. Niipalju kui ma tean, on sul rahast alati hirmus nappus. Võlgu koguneb ka. Rehi

pole veel valmis. Ega sa Annegi siit sügisel ilma kopikuta minema saada. Aga mis see nüüd minu asi! Tead ise paremini! Ne majo delo! Muidugi, mulle oleks ka rahasid hädasti vaja. Aga mina olen viimane, kes sulle noa kõri külge paneb!»

«Spassiiba hea sõna eest!» ütles Juhan kõveralt naeratades. «Lähme jälle tööle. Eks ma mõtle, mis teha.»

«Spassiiba sa tsarku!» vastas Andres ja tõusis istmelt. «Kaalu kõike hästi ja, ma arvan, sa teed minu nõu järele.»

Juhan ei läinud tööle, vaid alla koplisse, püstkojast mööda, läbi soise noore kasemetsa ja pajupõõsastiku järve kraavile. See oli pooleni veega täidetud. Vaikselt põimlev virvendus osutas jooksu. Juhan kitkus mõned lehed hallpaju okstelt ja viskas vette. Need peatusid hetkeks, tiirlesid ja ruttasid siis kärmesti lõuna suunas.

Juhan vaatas vasemale ja paremale. Sirge läikiv veejoon, kahe mustendava perve vahel, lõikas soise noormetsa ja põõsastiku läbi.

Ta tundis, et sirgub. Tema on see, kes selle soo võimsa kraavisihiga läbistanud; kes järve veed pannud jooksma ja saadab nad siit üle soode ja heinamaade kaugele Emajõe oru poole! See on alles algus! See on tema esimene tegu! Lastagu tal siin aastat kakskümmend töötada! Siin on palju teha. Jumalat peaks ta tänama, kes talle niisuguse koha on andnud. Pikaveres pole muud kui künda põldusid, mis juba isadelt päritud valmilt, käia luhaheinamail ja tulevane aasta on kui tänavune, kahekümnegi aasta pärast pole midagi muutunud. Ainult inimesed vananenud ja hooned vajavad kohendust! Aga Soosaare, see on kui hoone, millel rajatud vaid vundament. Tema asi on ehitamine, katuse alla viimine. Vundament on niisugune, et sellele maksab ehitada!

Ta läks mööda kraavi perve kõrvuti veevooluga ja meelde tuli korraga Elsa. Temale tahaks ta näidata oma esimest suurtegu. Temaga tahaks siin kõrvuti käia, tema näolt rahuldust lugeda. Vaevalt ütleks ta ühtki sõna kiituseks, suunurgad oleksid tal lohkudeks tõmmatud, et hoiduda sõnu kergesti libisemast, isegi laita leiaks ta midagi. Aga see tuleks heast südamest, öel-

dud pigemini kiusamiseks; sest kui inimene on teisele õige hea, siis armastab teda mängeldes kiusata. Siiski, Elsa on läinud ega tule tagasi! Maaligi on läinud tema järele...

Kraav suundus itta, lõikas Soosaare tee risti läbi ja pöördus varsti jälle lõunasse, madalale heinamaale. Siin ta lõppeski ja vee võttis vastu lai soonestik, mis läks otse Loigu poole ja ühines teise soonestikuga, mis tuli kirdest. Kraav kallas vee soonestiku hõredasse heinasse, kust see pikkamisi valgus lõuna poole.

Juhan istus sammaldunud kivile. Täna ta ei rutta tööle. Täna võib ta hinge tõmmata — 437 sülda kraavi on tema algatusel lõigatud. Tema talu, Soosaare talu on saanud võimsa tuiksoone, mis viib ära kõik ülearused veed ja tõmbab kuivaks sood. On ootamas teisigi suuri töid, aga nüüd ta neid ei karda, nüüd usub ta oma jõusse ja usub, et jumalgi ei keela oma abi, kui ta aga ise ei kahtle ega laiskle!

XXXV

Päevad ja nädalad aga läksid teistele peremeestele Pikaveres, Nõval ja mujal nõnda, nagu olid läinud mullu, tunamullu ja aastakümned. Heinategu lõpetatud, tõmmati hinge ja heideti pilke rukkiväljale, mis tõmbus iga päevaga paatjamaks, kuna rasked pead painutasid kõrred looka. Ihuti sirbid teravaks, ja kui siis peremees oli tulnud ühel õhtul põllult, kus katsunud tera näpu vahel ja hamba all, löönud pea vastu vasema käe selga ja näinud pudenemist, ütles ta heameelt varjates: «Homme!» Kogu pere küürutas kolm-neli päeva, mehed ja naised läksid kõrvuti, lõikudes sirbiga peotäisi ja sidudes neid vihkudeks. Õhtuti tõusid kollased kuhelikud ja peremees ise seadis neile tõmbi pea otsa.

Rukkilõikuse järel aheti varsti, kui ilm oli kuiv, esimene rehi partele ja hakati pidevalt ahju kütma.

Esimeste rehtede ajal toimus rukki külvamine ja seemne kündmine. Senikaua lõi juba oder pead ja linakupar tõmbus pruuniks.

Ei olnud siin palju mõtlemist tarvis ega aja arvamist,

ainult käed kõvasti hommikul vara külge ja mitte enne jätta, kui on saabunud öö. Vaieldi vahel sugulaste, tuttavate pool külas käies, munaga praetud sealiha süües ja sigurivett kohvi nime all peale rüübates, kas on kasulik lina rohkem või vähem külvata, kas meerikaid või väikesi punaseid rohkem maha panna. Ja kui mõnel peremehel oligi üsna kitsas, sest et põllud halvemad, karjamaad soisemad, siis oli ta jäänud aastate jooksul tuimaks, nagu jääb tuimaks kõhn hobune, kellele alati antakse piitsa ja kes iga sähvaku peale enam sabagi ei liiguta.

Hoopis teisiti oli lugu Soosaarel. Siin tuli tavaliste tööde kõrval künda sööti, ehitada rehte, köita vihtu, hankida selleks kaseoksi. Pere oli jagatud harilikult mitmele tööle, sagedasti tuli inimesi võtta ühe töö juurest teise juurde lisaks. Päev ja öö ei jaganud siin töö- ja puhkeaega. Heinamaal ja põllul pidi kõik õigel ajal olema tehtud, aga Peetrit ei raatsitud söödikünnilt võtta ja isa ning Andres pidid ehituse juures ruttama, sest rukist tuli peksta, niipea kui see põimatud. Oli juba nagunii Arumäelt paaril korral leivajahu laenatud. Ööst tuli päevale sagedasti võtta lisa ja pühapäeval hingati vaid jutluse ajal. Elu ja töö teistes taludes läks kui sõit maanteel, mis pole küll igas kohas väga tasane, aga pole õieti tarvis silmigi lahti pidada, lase vaid parajat sörki, ehk kui on püüd teistest jõuda pisut ette, siis vihistada aeg-ajalt piitsa ja hüüda: nõõ! Soosaare elu aga sarnles sõiduga kivide ja kändude vahel, kus polegi veel rööpaid, kus tuleb alatasa valvel olla, et mitte vankrit ümber ajada; kus tuleb väsinud hobust piitsutada ja enesel vankrit tagant tõugata, kui see auku vajub või kännu taha kinni jääb. Kiiresti oli tarvis edasi jõuda, nii või teisiti, teiste kombel sörkisõiduks polnud aega.

Väsinud olid kõik, ei kõneldud tööl ega söömalauas muud kui hädavajalist. Isegi Ann, kes tühjemastki asjast ennem oli pikalt kõnelnud, lausus nüüd ainult mõne sõna, ja kui keegi sellele ei kostnud, jäi pahaselt vait, nagu poleks teda meelega tahetud tähele panna. Andresel oli endine rõõmus tuju ainult vähesel mõõdul veel säilinud, seda võis veel ainult näoilmest, silmade

pilgust ja suunurkade mängust märgata; aga selle väljenduseks sõnadega polnud jaksu. Söönud lõuna, istus ta toa ette pingile, laskis röötsakile ja suitsetas oma vilka lõpuni. Siis läks, heitis aidalakka või kuhu juhtus väheks pikali. Juhan läks harilikult kohe, kui söönud, marjapõõsaste vahele rohule ja uinus sealsamas. Vähe aja pärast sööstis ta istukile, hõõrus silmi, tõusis jalule ja hakkas rutusti astuma, ise veel unest segane.

Paaril korral katsus Ann pulmadest juttu teha. Et kuidas on ja jääb? Et tema asja üle märdipäeva ei lükka, aga võiks veel palju ennem... Peeter ka ei olevat nõus päevagi edasi lükkama, kas või nui pooleks!

«Mis sa kisa teed!» vastas Juhan niisugusel korral. «Minu pärast võite enne mihklipäeva pulmad pidada, kui just püsti häda on!»

«Kõnelda ka enam või! Tohoo hull!» hädaldas niisugusel korral Ann.

Isa lõi rehetoa kõrgetel seintel palkide vahe hoolega sammalt täis. Selle juures seisis ta ahtakestel laudtellingutel, nii et Juhan mitmel korral hoiatas. Isa aga vastas muretult:

«Mis ma, vana inimene, enam nii väga oma elu-tervist peaks hoidma. Minek nagunii lähedal...»

«Kui inimene nii muretu ja julge, ei siis juhtu õnnetust,» arvas Andres.

Aga sarikapaaride püstiajamisel see juhtus ometi, kuigi isa ise polnud selles karvaväärtki süüdi. Ta katsus sarika otsa seinapalgi tappi seada, aga sarikas libises, ots tõukas isale vastu rindu ja lõi tema tagurpidi tellingult alla. Kukkudes põrkas ta alumise tellingu vastu, kaotas selle läbi hoogu ja langes siis räntsatades maha. Teised karjatasid ehmatusest, lasksid sarikapaari langeda ja ruttasid ülepeakaela tellingutelt alla.

Peeter jooksis toa poole, hüüdes naisi appi, Andres hakkas latiotstest kanderaami tegema, nagu seda soldatipõlves õppinud. Juhan astus isa juurde, kes liikumatult, pooleldi keras lebas ja elumärki ei avaldanud.

Puudutades teda õrnalt õlast, küsis Juhan:

«Elad sa veel, isa?»

Isa avas silmad, liigutas end vähe, maigutas suud ja lausus, kui meelemärkusele tulnud, jõuetult:

«Rindu lõi, prohvus.»

«Kus sul valus on?» päris Juhan tema üle kummardudes.

«Ei saa aru... Jõud on otsas... Rinnus ja seljas nagu...»

«Ma ütlen: paneme kanderaamile!» lausus nüüd Andres õpetlikult.

Juba jooksis ema nuttes ja tütred tulid heitunult järele.

Isa kanti eestuppa voodisse. Ta ei kurtnud valude pärast, aga oli täiesti nõrk ja nurises vaikselt:

«Kudas ta ometi nõnda libises!... Hoida ka ei jõudnud...»

Juhan tahtis kohe hobuse ette rakendada, et viia kukkunu linna kliinikusse. Aga isa ei lasknud sellest kõneldagi.

«Kui on surmast — mis ma's veel!... Või mu'st enam kauaks nagu nii...» ütles ta ja lisas kohe:

«Ega muidu saa, köis tuleb sarikapaari harja köita. Siis naised võivad sellest vinnata, mehed seavad otsad tappidesse.»

Õhtuks oldi selgusel, et katki pole ükski luu ega paigalt ükski jätk, aga põrunud on kogu keha ega salli vähematki liigutust, valutab rahulikultki lebades. Õhtuks olid ka kõik sarikapaarid püsti ja teade sellest rõõmustas isa.

Muresid võib veel palju enam tulla, kui neid seni olnud! mõtles Juhan aidalakka minnes kibedusega ja tundis, et tal suu selle juures isegi sapisele naerule tõmbub.

Esimesed rehed aheti üles, aga ei olnud enam isa partel vihkusid vastu võtmas ja püsti seadmas nagu alati varemini. Seda tegi nüüd Juhan ise.

Pikaveres ja Nõval oli rukkipeksmisega juba ette jõutud, juba toodi õlekoormad rehekatuse jaoks Soosaare õue ja õuest juhiti nad uue rehe juurde. Imetleti hoone suurust ja kõrgust, vaadati lugupidamisega või ka salakadedusega Juhani otsa, heideti jälle pilk rehele ja lausuti lühidalt:

«Elupõline!» või «Ega midagi!» Aga siis päriti ka sellest kraavist, mille trummist üle tuldud. Kõmu sellest oli juba üle valla levinud.

«Nii et ikka järvest toob vett?»

«Järvest,» vastas Juhan teeseldud ükskõiksusega. «Kust mujalt suve ajal vett tuleks!»

Mehed kõngutasid pead ja laususid imetlust varjates: «Vaatah!»

Isa ajas enese juba voodis istukile, päris igal sõõmaajal tööde käigust ehituse juures, andis nõu ja juhatust. Iseäranis kahetses ta, et ei saanud minna õlgkatust lööma.

See töö jäi nüüd Andrese hooleks. Ta ronis rõõmsalt roovidele, võttis kaasa tubli koo Anne ja Miina raiutud pajuvitsu. Juhan ulatas talle sinna hanguga õlekubusid.

«Küllap toon härmoonikugi siia üles,» naljatas lellepoeg, «ja lasen siit kõrgelt maailmale mõne lustliku loo!»

Juhan aga haudus isa kukkumisest saadik muremõtet: kui pea ei või jälle juhtuda üht või teist õnnetust. Sellega on, võib olla, kulusidki. Võlad aga suruvad peale... Sügisel on suured väljaminekud. Ahjutegemiseks laenatud telliskivide eest peab ta paari nädala jooksul raha viima... Andres nõuab mõnda rublagi, Peeter nõndasamuti... Isa enam viina ei nõua, aga tubakat peab talle ometi tooma. Mis aga peaasi: koha rent poole aasta eest!

Kõigi nende ja sarnaste mõtete tulemuseks oli sundiv, kuigi mitte kõva, aga ometi üsna selge sisemise hääle nõuanne: Mine üle soo Tuulele! Mööda teoteed...

Ja kui ta püüdis vastu kõnelda, jätkas seesama hääl kiusavalt:

Mine niisama... Ei ole kaua käinud... Muidu nagu kardaksid või häbeneksid...

Mispeale Juhan hooplevalt vastas:

Mina kardan või häbeneks!... Ei tea keda?!... Teodori või Pikavere poisse!... Pole veel juhtunud sarnast asja!

Aga ta lükkas mineku edasi, seniks kui rehi on täiesti katuse all.

Isa ajas enese nädala kahe pärast jalule. Ei kärsinud enam voodis lebada, kuigi ei suutnud veel kaugemale minna kui uue reheni. Seal ta siis istus palgijummi otsas, vestles Andresega ja kahetses, et ei jõudnud üles minna. Suurem jagu roovist oligi juba tasase kollase muruga kaetud ja Juhangi ronis mitmel korral roovi mööda harjale, et «niisama vaadata», sest kui hari juba valmis, siis ei luba Andres enam kellelgi sinna ronida.

Ta ei vaadanud aga «niisama», vaid piilus vanade kaskede vahelt, mis rehe taga, Liivaku ja Tuule poole, otsis isegi Mõhut. Ta tahtis, et neile kõigile katuse kõrge kollendav pind näha oleks, eriti kui õhtupäike sinna oma kiiri heidab ja õled otse kullaseks muudab. Kogu katuse pinda need kased sinna paista ei lase, küll aga laike, ja küllalt sellestki.

Korra mõtles Juhan juba need vanad kased langetada, ainult seepärast, et nad takistasid Pikavere rahvast tema suure uue hoone katust nägemast. Ta kõneles asjast ääri-veeri mööda isalegi, tuues ette põhjuse: puud oma laiade okstega ja tiheda lehestikuga ei laskvat päikest paista viljale ja teiseks: jämedatest tüvedest võivat mõne kümne rubla saada.

«Varja nad kedagi!» vastas isa üsna pahaselt. «Egas päike paista ühelt poolt, iseäranis suve ajal! Raha jaoks võib kaski ennem mujalt raiuda! Need siin vanaisa ajast väljade vahele jäetud, just nagu pühaks teised saanud.»

Juhanil hakkas üsna häbi ja kased jäid puutumatuks. Aga nende all seisis ta nii mitmel korral ja vaatles sealt, sammu viiekümne kauguselt uut hoonet, mis oli pikkuselt ja kõrguselt otse vägev. Küll ainult rehi, aga ometi uus hoone, mehiste müüridega, laiade väravatega, sügava saraalusega kuivatustoa kohal. See on teine suur tegu, mis ta korda saatnud, jumala abiga küll, sest muidu oleks võinud kõik ei tea kuidas nurja minna. Esimene tegu oli järve kraav, üle neljasaja sülla pikk. Eks ole see linaväligi mullu küntud uudismaal ka tegu, mis on nõudnud julgust ja pihtade vaeva! Ärgu pidagu jumal seda kõrgiks hooplemiseks, kui tema, Juhan nüüd vaatab oma tehtud tegudele rahuldusega! Ta on kõige selle juures vaeva näinud ja ööd

ning päevad tundnud muret. Seda peaks jumal ka nägema ja arvestama. Ja kui ta nüüd tahaks seda kõike teistelegi näidata, siis seepärast, et Soosaarele, tema isa kohale ei vaadataks halvakspanevalt kui popsikohale. Ja temale ei tohitaks enam vaadata kui popsnikule metsakurust!

Juhan rõivastus pühapäeva õhtupoolikul üsna korralikult, aga ei püüdnud teha, mis iganes võimalik, heitis katkisse peeglisse vaid põgusa pilgu. Asja ka veel! Pole ju ees kosjasõit ega laualeminek!

Läinud mööda välja äärt põhja suunas sooni, peatus ta kraavi ääres ja jälgis rõõmuga voolavat vett, vaatas kraavi sihti mööda järve poole, nägi konnaosja-välja taga kitsast hõbedast veeriba, selle taga ahta karjamaa kääbusmände ja puhmaid, siis aga kumerat Pikavere nõlva rohelise kaeraväljaga. Selle sihi siit läbi soo on tema rajanud!

Ta hüppas üle kraavi ja tahtis suunduda otse Tuule poole. Siit läks põõsaste vahelt lai rada, mille põhjas olid õhukese samblakihi ja harvade rohukõrte all pehkinud palgid. Need olid heidetud siia tol ajal, kui Pikavere rahvas käis siit otse läbi soo, siis Soosaare välja äärt mööda, Loigu ja Arumäe kaudu mõisa, kus tehti põldudel ja heinamail tegu. Soosaarel liitus Pikavere rahvaga vanaisa ja vanaema, hiljem isa, lelled ja ema. Kõik nad olid üheskoos mõisas käinud, et rasket tegu teha. Kas neil seal mõisapõldudel, niitudel oli raskem kui temal siin Soosaarel? Isa kõneleb sagedasti, et teomees end kupja selja taga vaevalt liigutanud. Mis aga kibestas siis meelt ja halvas liikmeid, oli teadmine, et vili läheb mõisa aita, et hein läheb mõisa küüni, et kodus oma tööd ootamas, et neid tuleb teha uneajal ning pühapäeviti.

Sellest mõeldes oli Juhan pöördunud laialt rajalt kõrvale, järve otsa poole ega märganud enne eksimist Tuule teelt, kui nägi enese ees konnaosja-välja ning selle taga veeviiru. Ta seisatas, vaatas Liivaku poole, ei näinud kedagi tänaval ega õues, ohkas ja pöördus tagasi Tuule poole. Tööraskuse ja murede koorma all oli tuhmunud terav igatsus Maali järele, aga nüüd siin lõi paranev haav jälle valusalt tuikama.

Ta astus ruttu edasi, nagu sõjamees, kelle vana haav on kistud lahti ja kes ruttab sidumispunkti.

Oli vaikne pilves õhtupool, Tuule õues ei liikunud kedagi. Peremees rinnutas piipu suitsetades madala pistandaia najal.

«Etse näe... ka üle soo saanud!» lausus ta Juhanit silmates ja aia najalt tõustes.

Ta astus sammu vastugi, võttis piibu suust ja sirutas sõbralikult käe.

Mindi marjaaeda, istuti põõsaste vahele ja hakati noppima mustsõstraid, mis veel säilinud lehtede varjus. Peremees hakkas pärima tulekahjust, ehitustest ja järvekraavist.

«Või et viib muudkui vett allapoole, sõge?» päris ta imetledes.

«Ööd ja päevad viib vett Emajõe poole, järvest ja meie soost,» vastas Juhan.

Peremees nikutas heakskiitvalt pead ja, silitanud oma põski ning lõuga ümbritsevat halli habemesõõri, lisas mõtiskledes:

«Sel viisil saab Soosaarest asi.»

Parajasti tuli vanem tütar lahtisel kambriaknal nähtavale ja peremees hüüdis talle, osutades peaga Juhani poole:

«Mul siin külaline. Vaata, kas seal ei leidu suutäis soolast. Süda läheb marjadega vesiseks!»

Truuta nikutas Juhanile sõbralikult peaga.

Need tüdrukud pole ilusad, seepärast nii lahked, mõtles Juhan. Peavad viimaks mõne sulasega leppima. Jetta on neist siiski kõige nägusam.

Aga virgad on nad siin kõik ja kuulekad meestele. Ja egas ta vaja ainult endale naist! Palju hädasemalt on Soosaarele vaja perenaist, kes tooks sinna mõnisada rubla! Sood ootavad kuivatamist, padrikud ja võsad laastamist, põllud laiendamist.

«Eks me seda tea kõik, et tubli peremees võib sealt viimaks rahagi teha!» vastas Tuule-vana. «Teil jo seal oma suur hulk kasemetsa...»

«Las see kasvab, et seda maksa veel puutuda! Hind aina tõuseb iga aastaga!» vastas Juhan elutargalt. Ta pani tähele, et Tuule peremees tema vastu pole huvitu.

Ilm oli pilvine ja Juhanigi südames polnud rõõmu kiirtki, aga ta otsustas kainelt ja natuke hoolimatultki astuda täna esimene samm.

Kutsuti sööma ja tagakambris kohtas Juhan kõiki kolme õde.

Laual oli valge lina ja Juhan otse imetles, et ei antud munaga praetud liha, nagu tavalisesti kogu kihelkonnas ja võib-olla kogu eestlaste maal, kus aga üldse leidus sealiha ja kanamune. Taldrikule olid lõigatud üsna õhukesed roosad seasingi-lehed. Ei puudunud või, leib ja rõõsk piim. Peale selle oli veel sõstardest keedist.

Istuti lauda ja Jetta oli see, kes hakkas pärima (vist küll selleks, et anda Juhanile võimalust oma teadmisi ja tarkust näidata), mis ajalehes uudist ja mis maailmas sünnib.

«Kas tal siis aega suvel ajalehte lugeda!» lausus Truuta laitvalt.

Juhan vastas hoolimatu mehisusega, peaaegu kõrgilt:

«Magan küll vähe, töötan isegi pühapäeviti, aga lehte ei jäta lugemata! Ma muidu nagu pimedas padrikus, ei tea, mis sünnib maailmas!»

«Eks ta nooremal inimesel vahel ikka...» tähendas peremees nagu vabandavalt ja hakkas siis pärima, mis seal maailmas siis on ka uudist.

Juhan jutustas kõigest, mis viimase aja sündmusist meelde jäänud. Kahvatud need sündmused olidki, ainult plahvatus Messiinas ja raudteeõnnetus Illinoisis, kus üle 600 inimese saanud surma ja haavata — see pani peremehe pead raputama ja jumestas tütreid.

Kõneldi ka rahvapidust ja näitusest, aga Juhan ütles kohe, et tal kummalegi minekuks pole tänavu ei raha ega aega.

Siis kõneldi veel Mõhu Teodorist, kes hakanud viimasel ajal kirikhärraga käima kalal ja ostnud enesele kõrge jalgratta.

Teodori nöögiti siin. See oli Juhani meelepärast, aga ta ei aidanud kaasa poole sõnagagi.

Videviku ajal tuli Juhan tulema, rahul vastuvõtuga ja käigu mõjuga, kuigi südames polnud rõõmu.

Jetta saatis ta õdede nähes väravast välja ja tuli ühes tänavat mööda alla.

«Olete kõik tublid tüdrukud!» lausus Juhan üsna puhtast südamest, meelitamata, ja pani käe tänava käänaku taga Jetta piha ümber.

«Mis seal tublidust või... Oleme kõik tööloomad...» vastas Jetta siiralt.

«Tuulel pole seda kõrkust, mis nii mõneski teises Pikavere talus,» jätkas Juhan.

«Ei tea mis me kõrgid oleme!... Ei ole rikkad ega ilusad,» ütles Jetta.

«Noh, jätame selle!... Ütle parem, Jetta, sa oled alati mu meelepärast olnud kui tõsine ja tubli tüdruk, kas sa tuleks mulle naiseks?» küsis Juhan nagu jutujätkuks, kui nad karjamaa põõsaste äärde olid jõudnud.

«Mis sa a'ad niisukest juttu!» tõrjus Jetta häbelikult ja vahtis maha. «Võid omale pruuti leida igast talust.»

«Ega Soosaarele maksa igaühte tuua,» naljatas Juhan. «Liiga raske töö ja elu seal... Igaüks ei pea vastu.»

«Arvad, et mina pean vastu?» küsis Jetta salajase rõõmuga ja heitis pilgu Juhani poole.

«Arvan,» ütles Juhan, peatus, pani käed neiu õlgadele ja vaatas talle silmi. Jetta ei löönud pilku maha, vaatas niisuguse tõsidusega Juhanile otsa, nagu oleks tema saatus praegu selle mehe otsustada. Oh, ta ei olnud ilus ega võluv, aga kaugeltki mitte vastumeelt. Nägu oli tal munajas, põsed tähnilised, silmad kui mõrsjapisara õied sinised, takukarva juuksed soetud siledalt üle pea.

Juhan võttis tema piha ümbert kinni, tõmbas ta enese ligi ja suudles suule. Ta suudles kui seltsilist, kireta, andumuseta, unustuseta. See oli mingi lepingu kinnitamine, asjalik, tõsine, peaaegu kurb. Jetta langes tema rinnale ja puhkes nutma. Juhan silitas tasa ta juukseid, mis olid takukarva ja läiketa.

«Ja siis veel, Jetta, on mul üks asi südamel,» ütles Juhan. «Vasta mulle otsekoheselt, põiklemata...»

«Mis ma peaks põiklema!» vastas Jetta, kui pea rinnalt tõstnud ja läbi pisarate Juhanile silmi vahtis.

«Saatsid sina mulle jõuluks suure kompsu toidupoolist ja ihukatet?»

«Mis sa sellest...!»

«Tähendab, sina?...»
«See tühi asi...»
«Hea süda on sul, Jetta!... Ole terve!...»
Ja Juhan suudles neidu laubale.
Nüüd vallandas end Jetta, andis nutetud silmi peites tugevasti kätt ja pöördus rutusti tänava poole.
Juhan vaatas talle mõne hetke järele, ohkas, raputas pead ja suundus sohu.
Oli juba üsna hämar, kui ta jõudis teoteed mööda järvekraavi äärde, peatus hetkeks, nagu ammutaks sealt jõudu, ja hüppas siis üle. Piki seljandiku harja, mööda krabisevat rukkikõrt läks ta kodu poole, aeg-ajalt seisatades. Ilm oli selginud, tähti vilkus pea kohal ja kaugel idas. Üks asi oli selge, selles polnud vähimatki kõhklemist: homme teeb ta tööd veel suurema agarusega kui seni! Kui juba teisedki usuvad, et Soosaarest võib saada asi ja et tema sellest talust teeb asja, kas siis temal eneselgi võib veel olla kahtlusi! Ei olegi! Aga kõik muu on tume, on segane. Kas see oli õige, mis ta täna tegi vaese, tubli Jettaga? Tüdruk haaras temast kinni liiga tugevasti. Tubli tööloom saaks temast, sadat kolm tooks ta kaasagi. Aga... Juhan ohkas. Jetta selja taga seisis Liivaku Maali, sale kui osi, metallise läikega juuksed kui siid, võluv naeratus näol. Hoopis kaugel tema taga seisis Elsa ja levitas enesest kui kustuva eha kuma.
Ta jõudis rehe taha vanade kaskede alla ja istus lamedale kivile. Kas elu on niisugune igaühel või ainult temal? Kas ta igaühel on nõnda kui teerada põlises metsas, mis hargneb iga saja sammu tagant ja ei tea, missugust neist haruradadest valida? Ei tea, kuhu nad viivad. Kui on jumal, siis näidaku teed. Ta ei palu enesele ei kerget elu, ei rikkust ega jõukustki, ainult mõistust õige tee leidmiseks.
Kaasikust, üle välja, sellest kaasikust, mida ta on hoidnud kui templit, kostis tasane mitmehäälega laul. Vist on õed üle kaua aja täna jälle nõnda puhanud, et suudavad tõsta häält, nagu nii sagedasti varem. Vaesed õekesed, see on nende ainuke rõõm!
Juhan kuulatas. Nüüd algas uus laul. Selgesti kostis viis ja sõnad:

Vaikne öö, oh kalla sa
oma taeva rahu ka
minu südamesse nüüd,
kui ma olen jätnud tööd.

Selle laulu olid nad õppinud lahkunud koolmeistri juhatusel kooris ja sedagi mäletas Juhan, et viisi on loonud üks maailma suurimaid komponiste.

«. . . ma teie juurde saada ka igatsen —» kostsid viimased sõnad.

Jah, ma igatsen tõesti teie juurde! mõtles Juhan, vahtides latvade vahelt välkuvaile tähtedele. Aga enne on mul tegu teha, nagu mu isal ja isaisal! Neil mõisapõllul, mul siin soodest piiratud saarel! Kitsad on selle saare piirid ja vaevaline töö, mis siin tuleb teha, ja väikesed kõik need teod, mis siin vaja korda saata. Lõpmatu suur ja ilus on maailm, kuhu me igatseme! Aga seegi maailm siin võib olla ükskord ilus, kui sood haljendavad põldudena ja inimene ei värise enam homse päeva pärast.

Siiski, mis tasu saavad need, kes on teinud tegu mõisaväljal või kes nüüd siin ei tee kergemat tegu! Ehk on see ainuke tasu, kui heidame silmad õhtul hetkeks tähtede poole või kuuleme katke jumalikust viisist! Kui mõtleme hetke armsamast, kes meilt jäädavalt läinud, kes on meile sama kättesaamatu kui need vilkuvad tähed Linnuteel!

XXXVI

Isa oli juba üsna kõbus, nokitses raiepaku juures ja aitas tõugugi riisuda. Aga raskema töö juures nõrkes ta varsti valude kätte ja pidi maha heitma. Istudes jäi ta aeg-ajalt kaugusse vahtima, nagu näeks seal kauase ootamise ja lõpmatute vintsutuste järel viimaks ometi igatsetud randa. Ta hingas siis kui võitleja, kes oma hea võitluse on lõpetanud ja relvad maha pannud.

Aga mõnikord oli ta näol ilme nagu sellel, kes jälgib murega jätkuva võitluse käiku, kes lausa õnnetu, et ei suuda enam sekka lüüa.

«Tehtud minu tegu!» kuulis Juhan teda kord emale

ohates ütlevat. «Maetagu isa kõrvale. Seal nagu seltsim!»

«Mis sa niisugust juttu ajad!» tõreles ema teeseldud pahameelega.

«Mis ma siin veel! Ainult risuks jalus! Oleks, et lastelegi saanud kergema põlve!...»

«Eks me ole nad kasvatanud ja vaeva näinud küll!»

«Kes tänab selle eest!»

Mõlemad ohkasid.

Oh, kui suudaks neile olla tänulik! mõtles Juhan.

Otsus temas sai kindlamaks — kosida Jetta.

Tõu koristasid enamasti naised. Juhanil oli käimisi veskil ja linnas. Uudsevilja tuli kohe rahaks teha ja võlglastele siia-sinna mõni rublagi tasuda.

Linad suges Juhan üksi — Peetrit ei raatsinud ta söödikünnilt selleks võtta. Vakamaad viis peab olema hilissügiseks uudismaad valmis ja kevadel läheb see külvi alla!

Vahepeal laastati lepikut ja juuriti võsas kasvavaid noori kuuski ning kaski, mis kohe laasiti, katki lõigati, lõhuti ja riita laoti. Sellest võis talvel mõne rublagi raha saada.

Mihklilaadale viidi Lehik, aher lehm, kuigi oli kuulda, et hinnad odavad.

Andres tuli kohe pärast seda, et osagi palgast kätte saada. Ta tuli õnnelikul päeval, just siis, kui tapetud paar lammast ja keedetud supiks pead-jalad ning magunahad. Kahekesi Juhaniga sõid nad tagatoas värske liha suppi, võtsid konksutõmbunud jalad sõrmede vahele ja närisid neilt maitsvat õhukest nahakesta ning vintskeid kõõluseid. Juhan tõi kapist atsissinapudeli ja kallas sellest viimased tilgad lellepojale klaasi.

Kui kõigist maailmaasjust kõneldud, küsis Andres vahvust teeseldes ja lellepojale otse silmi vahtides:

«Kaebad ikka, et sul see söödikünd raske ja muidu ka kogu selle koha värk... Mis on, kui annaksid paar vakamaad mulle! Mis tähendab see Soosaarele! Aga siis oleksin sul, kui tarvis, abiks igal ajal... Lööksin löövi üles ja võtaksin ka naise. Egas minagi eluaeg ilma...»

Ta jäi häbelikult Juhanile otsa vahtima, võttis siis,

et midagi teha, tühja klaasi ja kummutas seda suu peal.

Juhan pühkis oma suu ja käed takuse laudlina ääre külge, lõi silmad maha ja vastas südamlikult:

«Oled mulle parem olnud kui keegi teine peale kadunu venna, isa ja ema. Olen sulle palju võlgu peale raha. Aga seda ära nõua! Ainult seda mitte! Ei ma taha Soosaaret tükkideks lõigata, nagu poes lõigatakse loomanahka, et müüa kasulikumalt. Kes võtab, võtku tervelt!»

«Ega sa müü mulle!» hüüdis Andres. «Maa jääb sinu omaks, ainult et ma seal asun oma elupäevil! Ja teen sulle selle eest päevad või maksan, mis nõuad, rahas!» Ta võttis hajameelselt näritud lambajala ja katsus seda veel järada.

«Nõnda või teisiti, aga ei ma saaks siin ise enam õieti elada, kui teised asuvad mu krundi peal. See oleks niisama, kui istuks kärbes mu ninal. Olgugi et ta oma nokka ei pistaks mu nahka, ometi ei saaks ma rahulikult ei tööd teha ega magada.»

«See on õige peremehe jutt!» pahvatas Andres vihaselt ja viskas näritud lambajala kolksatades nurka, kus Eku juba teise kondi kallal järas. «Tsort vas vseh! Maad teil ilmatu lahmakad käes! Ei jõua ise õieti harida, aga teisele ka ei anna, kellel jalatäit ei ole!»

Ta teeskles viha, aga Juhanil ei olnud seepärast kergem. Tal ei olnud ühtki mõjuvat väidet tuua, aga oma südames ta tundis, et ei raatsi jagada oma talu, nagu ei saaks jagada parimagi sõbraga tüdrukut, kes südamele lähedal. Ta vastas lellepojast mööda vaadates mõtlikult:

«Oleks, et sa üksi... Siin on teisigi, kes käivad peale: lase ma löön oma löövi su välja nurgale! Viimaks oleks Soosaare kui mustlaste laager!»

«Jedroona mat!... Mustlaste laager!... Pead sa siia siis kümme popsnikku võtma?!... Ja kui ka tahavad ei tea mitu — eks ole mina ometi su lellapoeg ja meie isad vennad!» pahandas Andres süngelt ja isegi pisar tuli tal vasemasse silma.

Juhan tundis, et tal süda lööb pehmeks ja ta kartis,

et järele annab. Seepärast otsis ta kõrvalepääsu ja lausus üsna lepitavalt:

«Ma mõtlen sellest asjast. Kõneleme teine kord. Tean, et olen sulle palju raha ja veel enam tänu võlgu. Aga Soosaare vastu on mul kohused. Ega neidki tohi unustada. Muidu olen halb peremees... Ühesõnaga: teine kord.»

«Nu i k tšortu!» lausus Andres ja lõi käega. «Meiesugune saab igapidi maailmast läbi! Kõnele parem, kuidas oli laat.»

Juhan hakkas meelsasti kõnelema kariloomade hindadest, rõõmus, et sai vastumeelsest asjast eemale. Ei jaga ma Soosaaret kellegagi! kordas ta enesele jätmatult, et saada üle nõrkusest.

Koolipõlves oli talle antud, et ta rehkenduses oli tugevam teistest, «pähkleid» pureda. Need olid keerdülesanded, millede kallal tal mõnikord päevade viisi tuli pead murda ja mõnest ei saanud ta üldse jagu — koolmeister pidi lõppeks tulema appi. Nüüd oli tal viljamüügist ja laadal loomadest saadud raha jagamine samasuguseks keerdülesandeks. Maksta oli kümnesse kohta, igale poole hädasti. Koguni ilma ei võinud kedagi jätta, õieti rahuldada ei suutnud ta kedagi. Rahale tuli siis häid lubadusi lisada. Aga nendega ei raatsinud Juhan ka liialdada. Linu oli küll tänavu üsna rohkesti, aga õed olid mitmel korral öelnud, et särgid juba kõigil otsakorral, et kogu talv tuleb kedrata ja kududa. Selle jaoks tuleb hulk linu jätta, ei saa kõiki kaugeltki kaupmehele viia. Ann tahtis ühe linase kanga veel enne pulmi valmis kududa.

Juhan veendus ikka kindlamini, et Jettale tuleb kosja sõita ja pulmad teha küünla- või vastlapäeva aegu. Ta ohkas igakord selle mõtte juures, aga otsis igakord ka lohutavaid väiteid. Eks ole ometi Jetta kõigiti mõistlik ja tubli tüdruk, lugupeetud Tuule talust, mitte ei-teakust! Tubli perenaine saab tast Soosaarele, töökas, kokkuhoidlik, vähenõudlik, lahke. Aga rõõmu tundis Juhan Jettast mõeldes vähe või mitte sugugi.

Sügis oli kätte jõudnud ja suvi läinud kui eilne päev. Kollastel kõrreväljadel külitasid veel mõned lameda

seljaga tõmpotstega rõugud, lehtmetsade rohelised rõivad lõid laiguliseks ja kaasiku all sahises kõndides kolletanud lehti. Oli veel päikesepaistelisi päevi, vaikseid, sooje, mil väljadel helkisid hõbelõngad ja ülalt kostis rändlindude kurblik jumalagajätt. Nende järel tulid tuulised ilmad ja sajud, kolletanud lehti kandus kopli sangleppadelt ja kaskedelt õuemurule, loigud ja kraavid täitusid veega.

Ühel sadusel õhtul tuli Peeter sööti kündmast ja lausus jalatsitega tuppa astudes Juhani ja teiste kuuldes:

«Küllalt!»

Ja kui Ann ruttas osavõtlikult küsima: mis on? Kas väsinud väga? vastas sulane riimimata, tüdinult:

«Käsi on õlast... Pihad haiged.»

«Egas nõnda ei või!» kädistas Ann. «Tapetakse inimene ära eluks ajaks!»

«Küllap ma lähen ise homme kündma,» ütles Juhan ja lõpetas sellega jutu.

Asi oli üsna halb, sest Peeter ei saanud, nagu järgmisel päeval selgus, ka mitte enam saksamaa adraga kõrt künda. Isast ei olnud ammugi enam kündjat. Nii tuli siis söödikünd Juhani suureks meelehärmiks tänavu hoopis lõpetada, sest kõrsi ei võinud jätta kündmata.

Rehepeksu-hommikul tõusti esimese kukelaulu ajal ja valgeks oli juba pahmas tallatud ning sasid puistatud. Kui kuiv ilm, siis oli keskpäevaks juba uus ahe partel. Selle kõige juures sai Peeter abiks olla. Aga võsaraiumise ja kraavikaevamise jaoks oli õlg liiga valus. Küll käis Ann seda soojas rehetoas voolimas ja mudimas — õiget töömeest tänavu Peetrist ei saanud. Virelnud sel kombel nädalat kaks, võttis ta oma kompsu ning kandle ja läks emakoju puhkama. Ann otse ulus kurvastuse pärast. Ta sõimas Juhanit, et see kõik inimesed tööga ära tapab, kellelegi palka ei maksa ja talu pankrotti viib. Juhan ei vastanud sõnagi. Tal oli nõnda nagu kergemgi: las ütlevad kõik, mis neil südamel, las teevad talle liigagi, seda julgemini võib ta pea püsti kanda: mitte ainult tema ei tee teistele liiga, ka talle enesele sünnib nõndasamuti.

Tal tuli nüüd kahe mehe eest töötada. Niipea kui

uus rehi ahetud, jättis ta tuulamise, ahjukütmise ning kõik kodused tööd ja ruttas kündma. Pimedani ajas ta vagusid, söömavahesidki pidamata, ainult hobust vahetades. Vihmavalinguist ei hoolinud ta vähematki. Lõpetanud kõrtega ja jätnud ainult madalamad kohad, mis ei kandnud enam hobust, peatus ta söödi ääres. Ega seda olnudki vähe, mis Peeter tänavu sahaninaga läbi tuhninud — lähedale neli vakamaad! See on juba väike popsikohake! Ta hakkas seda nüüd ristvagudega läbi ajama, aga ei jõudnud kuigi kaugele. Algasid suured sajud ja pind läks liiga poriseks.

Rehed olid ka lõpul, võis hakata linu harima ja pidigi hakkama, sest neist oli loota natuke raha. Ann kõneles aina pulmadest ja Juhan ei võtnud oma sõna tagasi: las lähevad kadripäeva paiku paari, on asjad ühel pool. Seda enam oli Juhan asjaga päri, et siis Ann siit läheb minema. Saab ruumi, ja seda on Jetta jaoks vaja.

Sel sügisel oli Juhan Soosaarel ainuke masindaja. Isa ei jõudnud enam vänta kahele poole vajutada. Aga ta ropsis hoolsasti ema kõrval ja hoidis, et ei löö hoolimatult ühtki kiudu katki. Et teistel oleks tööd ja asi läheks rutemini, tõusis Juhan hommikuti ühe, kahe ajal ja väntas väikeste söömavaheaegadega õhtu kella kaheksani. Anngi pidi nüüd veenduma, et kui vend nõuab teistelt palju, siis eneselt mitte küüneväärtki vähem. Ainult laupäevaöösiti magas Juhan inimese viisil, tõusis pühapäeval, kui juba oli valge, ja võttis ajalehe kätte.

Paari nädalaga olid linad haritud, kimpudesse köidetud ja margapuuga kaalutudki. Niipea kui siis esimesed külmad tahendasid teid, pani Juhan ühele vankrile kaerakotid, teisele linapunnad ja läks Miinaga linna. Paberilehekesele oli kirjutatud paarkümmend asja, mis vaja oli osta.

Vanu võlgu äridesse maksis Juhan korralikult, aga kitsilt, igaühele rublahaaval. Las ootavad, hätta ei jää, Soosaare ei ole veel pankrotis!

Käidi veel mõni voor sel kombel linnas ja sügisene osa rendirahast oli peaaegu käes. Ann tõstis hirmsat kisa, et miks ei võetud teda kaasa, kuna tema ometi pruutinimene ja tal sada asja vaja.

«Eks kirjuta paberile, mis sul vaja,» vastas Juhan rahulikult. Ta ei usaldanud ostmisi Annest-õe hooleks, teades, et ta raha tühja-tähja peale raiskab. Ann sorkis siis ka tõmbi pliiatsiga paberiraasule ilmatu hulga asju, isegi niisuguseid, mida polnud ise eluilmaski näinud.

Juhan ostis ainult hädavajalist, sedagi enam talule kui Annele. Õde pidi leppima esialgu vaid lõimede ja värvidega.

«Suurringi-poodide» hoovis tuli Juhanile juurde keskmist kasvu noor mees, peenemalt rõivais kui tavaline talupoeg, pruuni nüri habemega, õitsvate põskedega, siniste lahkete silmadega, sõbralik-usaldava ilmega. Ta ütles «tere», sirutas käe ja lausus naeratades:

«Ometi kord see Soosaare noor peremees mul käes! Olen teist palju head kuulnud, vend käib minu all koolis... Üle soo paistavad teie katused.»

«Uus koolmeister?» küsis Juhan ja tundis võõra vastu usaldust.

«Just nõnda! Totšno tak! Sest nüüd peame kõik hoolsasti vene keelt õppima. Tuleva neljapäeva õhtul tulge koolimajja. Asutame laulu- ja mänguseltsi. Mujal igal pool on... Sinna tuleb ka teisi ärksamaid peremehi. Egas meil mõni pime nurk ole! Tarvis ainult inimesi koguda!»

Juhan oli sellest meelitatud, tema iseteadvus tõstetud. Julgemini tingis ta ärimeestega võlgade pikendamise pärast ja otsustas koduski lellepoja, kraavilõikaja ning teistega talitada nõndasama. Kannatagu ometi! Ammu oli see tuleõnnetus ja igaüks teab, mis see sõi! Kannatagu ometi! Nad on oma silmaga näinud, et ta ei laiskle, et vaevab end enam kui ükski neist! Kannatagu raha «rentereisse» kogumisega! On aga kellelgi nälg varaks, või muidu häda — tulgu! Ilma ei jää! Aga ärgu pingutagu lingu tema kaela ümber nii kange rutuga koomale!

Kui aga koha rent makstud ja kõiki võlglasi enam sõnadega kui rahadega rahuldatud, ei jäänud endale enam järele kui sepale maksmiseks hobuserautamise eest. Muidugi, seda oleks tehtud võlgu, aga siis oleks hõisanud kogu vald või isegi kihelkond kahjurõõmsalt,

et «Soosaarel mängitakse viimase vindi peal», nagu juba siin-seal öeldud.

Isa oli eestoas regede tegemisega hoolsasti ametis, jalased olid juba metsast otsitud ja seina küljes vaiadel painutatud, kodaraid ja painardeid pandi jalaste külge. Taldadeks oli aga rauda tarvis ja üsna tublisti! Oli teisigi vähemaid väljaminekuid ees, sest talukohal kerkib neid kui sügisel seeni. Mis aga peaasi: Anne pulmad ei olnud enam kaugel, nendeks oli tarvis mõnikümmend rubla, kui mitte poolsada. Sest väimeespojale Peetrile tuli noorikuga elamiseks tema palk suuremalt osalt, kui mitte kõik, pulmade puhul pihku pista.

Juhan tuletas meelde kõiki, kellelt võiks laenata, ei leidnud aga kedagi parajamat kui Tuule-vana. Muidugi oli see laen siis seotud Jetta kosimisega, teisiti juba sealt raha ei anta.

Nüüd aga tekkis küsimus: kas minna enne kosja ja siis laenama, või ümberpöördult? Minna enne Jetta pärast ja varsti laenama — see tähendas: kositakse viimases rahahädas! Parem juba minna enne raha pärast ja selle juures võiks ju vanal olla teada, et Jettaga suhted soojad... Sellest soojusest mõeldes naeratas Juhan sapiselt. Mingit soojust Jetta vastu tal ei olnud, pigemini vennalikku kaastundmust. Aga kui ei saa lubada jõukamadki peremehed enestele südame hääle järgi kosimist, kui isegi Liivaku Maali läheb ükskõikselt kaevumeistrile, kuidas tohib siis temagi, kehva ja põlenud Soosaare omanik enesele nõuda niisugust asja! Ta peab sellest loobuma samuti kui vedruvankri, täku, korviga saani ja kümne muu säärase asja nõutamisest.

Enne Tuulele minekut oli ta koolimajas uue seltsi asutamise koosolekul. Sinna olid kokku tulnud: Taga-Saare Jüri, selle vend Hallika Jaan ja Nõvalt Süti peremees, Elsa sugulane.

Kui need parajasti lese koolmeistri väikses toas rohelise kupliga lambi valgel koos vestlesid, astus sisse Mõhu Teodor.

Juhan ehmus, ei mõistnud muud, kui sundis enese rahulikuks. Ka Teodor oli esimesel pilgul pisut juhm, lausus siis, et ta käeandmisega ei hakkavat kedagi tüü-

tama ega laskvat ennast tüüdata. Ta võttis kohe istet ja hakkas pärima: mis lahti? Kas tahetakse palvekirjaga keisri ette minna või pastorile ständchenit viia?

Koolmeister seletas pikemalt seltsi asutamise tarvidust. Et mujal igal pool ärksamates valdades olevat seltse, ja teiseks: ärksamad inimesed tahtvat koos käia, nõudvat vaimuvalgust. Raamatukogu on kehv, ütles ta, selts võiks selle heaks mõne pidu korraldada. Seepärast on kutsutud kokku valla kõige arukamad mehed, kellel haridust ja kes loevad lehti ning raamatuid . . .

Teodorigi käinud koolmeister korra otsimas, pole aga kottu leidnud.

«Kas asjast on kõneldud õpetajahärrale?» küsis Teodor ükskõikselt, pabeross suunurgas. «Ta ikkagi kihelkonnas esimene inimene, tudeerinud ja nii edasi.»

«Mis me temast!» lausus Hallika Jaan pahaselt.

«Kuidas: mis me temast!» osatas Teodor haavunult. «Ta ometi mõistab saksa keelt ja ehk hakkaks esimeheks!»

«Saksa keelega võib ta nüüd p.... minna!» ütles Jaan põlglikult, ja tema sõnadel oli kaal, mis vastas tema keharaskusele.

Koolmeister võttis siiski sõna hingekarjase kaitseks, kiitis teda kõikepidi (vist küll enam teeseldult), aga lisas kohe, et saksa keele tähtsus nüüd enam ei olevat see mis ennem, et vene keel tulevat kui kohinal, et kõik asjad tulevat vene keeles ajada ja tema isegi, ehk küll saksa keeles üsna kindel ja seda põhjalikult õppinud, pidavat nüüd nägema vaeva vene keelega.

«See laev on põhja minemas — ja las läheb! — ei hakka meie endid tema külge siduma!» arvas Jüri.

«Mis me siis veel! Abgemacht!» kostis Teodor haavunult. «Ma muidu astusin sisse. Seltsi jaoks mul aega ei ole. Pealegi siin niisuguseid tarku mehi!» Ta riivas pilguga Juhanit.

Koolmeister katsus teda lepitada, kiitis tema haridust ja rohkeid kogemusi, aga Teodor jäi tõrksaks ja läks varsti minema. Tutvuti siis naabervalla seltsi põhikirjaga ja otsustati endalegi sarnane valmistada. Asi jäeti koolmeistri hooleks.

«Lase jookseb!» lausus Hallika Jaan, kui Teodor läi-

nud. «Vist korra kirikumõisa köögis kohvi saanud! Nüüd selle eest kannab keelt! Vaat homme seal teada, kes siin täna koos! Aga eks näeme, kes ennem hirmu tunneb!»

Nõnda vihaselt kõneles Jaan harva. Aga täna oli ta äge, otse raevuhoos, nagu inimene, kelle kanda nõelatud.

«Egas me asja salga kiriksanda ees!» lausus Juhan. «Eks löögu mesti, kui meeldib!»

«Täiesti õige!» kiitis Süti peremees.

«Eks teie pea talle ikka lahket nägu näitama!» ütles Taga-Saare Jüri koolmeistrile. «Muidu peab jakobsonlaseks ja siis pole siin pikka püsi.»

«Saame näha, ehk see vene võim käänab saksa värgil kaela!» urises Hallika Jaan kahjurõõmsalt.

Koolmeister pani südamele lauluproove, mis algavat järgmisel pühapäeval, ja seepeale hakati minema.

Juhan tuli pimedas läbi soo, mis kindlasti juba kandis, kuigi oli veel lumeta. Tänase õhtuga oli ta rahul. Ta oli arvatud valla ärksamate ja erkamate peremeeste hulka, mis sellest, et kehvem neist teistest! Mis veel tähtsam: Teodor löödi täna reast välja! Selle eest oleks tahtnud Hallika Jaani vägevat kätt suruda. Pastoril on tugevaid vaenlasi! Las katsub nendega maadelda!

Ta teadis, et neist peremeestest keegi ei lähe laulma, aga otsustas ise minna. Võib-olla on Jetta seal, siis saab teda näha ja võib-olla tema kaudu Tuule-vana vajalikult ette valmistada. Ei kõlba ometi uksest sisse astuda ja kohe pahvatada: «Laenake poolsada rubla, siis ehk kosin tütre!»

Kodus aga kõndis Juhan rahutult, pani käsi külge kümnesse kohta, aga ei kärsinud õieti midagi teha. Kodused askeldused ei too midagi sisse! Isa teeb reed valmis, kelgu või kaks veel lisaks. Teeb paar toobrit, taaritõrre, lännikuid, vitsikuid ja pütte veel pealekauba.

Mis küll tänavu talvel võtta ette, et teenida vähegi? Kaks hobust seisavad jumalamuidu, tema enese kaks kätt nõndasamuti! Metsalanki võtta ei maksa ega saagi — selleks olgu kõvad rahad. Peaks minema metsahärra juurde kuulama, kas ei ole kellelgi palke linna vedada...

Aga ilmad olid heitlikud, õiget külma ei tulnud ega tulnud; ehk kui kahutaski mõne öö järgemööda, siis tuli jälle sula ja taevast sadas lumelörtsi, mis ei jäänud ega jäänud püsima.

Naised ketrasid, kraasisid, haspeldasid, ajasid pooli ja paugutasid hommikust õhtuni kangastelgedega. Seejuures arutati sajandat korda iga pisiasja eelolevatest pulmadest. See sündis Juhani seljataga, tema kuuldes oldi vait või kõneldi ainult vajalikku.

Kaks siga oli sulus: üks vanem emis, kes oli kui lest ega tahtnud vangipõlveski rammu võtta; teine noor orikas, kelle lühikesed jalad kadusid juba täiesti kõhu alla. Õlletegemine oli otsustatud ja Andres pidi pruulijaks kutsutama. Pulmaliste nimekiri oli sajale peale naiste hulgas koostatud, parandatud, täiendatud, heaks kiidetud, jälle aga muudetud. Esialgu huupi arvatud pulmaliste arv oli kahekümne viiele määratud, aga nüüd oli see tõusnud poolesajani ja näitas aina tõusu kalduvust.

Miina kandis vahetevahel tähtsamad asjad Juhanile ette, kes enamasti vaikides kõike kuulas, harva naiste kavatsusisse mõne paranduse tegi, mis oli sihitud kulude vähendamise poole. Ta oli tahtnud pulmi pidada mardivõi kadripäeva aegu, et siis halbade teedega hoida ära liiga suure hulga pulmaliste tuleku. Ülevoolavad ojad ja sügavad rööpad aitaksid sel kombel väljaminekuid vähendada. Aga nüüd oli juba selge, et pulmad jäävad jõuludeks.

XXXVII

Juhan läks lauluproovile ja nägi koolitoas neidude ees Teodorit, kes neid oma naljadega ajas kõvasti hirnuma. Juhan seltsis eemal perepoegadega ja heitis salaja pilke neidude poole. Jettat ei olnud. Aga varsti tuli ta uksest oma kahe õega ja silmas kohe Juhanit, isegi naeratas temale.

Tuli koolmeister viiuliga ja Teodor ütles paberossiotsa nurka visates, et läheb proovi ajaks ajalehte lugema.

Juhan kaalus harjutuste kestel, mis tal täna teha. Ta

otse ohkas raske otsustuse eel. Kas ta siis ikka tõesti võtab Jetta enesele naiseks, selle rukkilillsiniste silmiga tähnilise, elutu näoga tüdruku, keda tema süda ega veri sugugi ei ihka, kuigi mõistus teda kõrgesti hindab! Aga teisedki neiud ei tõmba teda. Maali on läinud ja Elsa hakkab ununema — mis siis veel!

Väikesel vaheajal sai ta Jettast mööda minnes sõnada: oodaku kaskede all, jäägu viimaseks, hoidku mõne vana tüve taha. Ta ütles seda külma südamega, nagu annaks juhatust mõneks talutööks.

Ta oli otse liigutatud, kui viimasena õuest välja minnes kohtaski pimedas Jettat. Truu süda on Jettal ja hea on ta minu vastu kui ingel! mõtles Juhan.

Teel oli lumelobjakat, jalad libisesid kergesti, Juhan pistis oma käe Jettale kaenla alla ja tundis, et seda surutakse. Kaugelt eestpoolt kostis Teodori vali lõõpimine ja neidude kiljatused.

«Kudas sa elad? Ei ole su enam ilmatu aeg näinud!» ütles Jetta ja vahtis alt üles Juhanile otsa.

«Kuhu ma lähen — ei pääse kuhugi!» vastas Juhan. «Murede soo on nii sügav, et ei pääse läbi! Sellest pole isegi teoteed veel läbi tehtud.»

«Mis mured sul siis nõnda?» päris Jetta osavõtlikult.

«Mõtlen aina ööd ja päevad, kust saaks laenata mõnikümmend rubla.»

«On sul siis nõnda hädasti tarvis?»

«Õe pulmad ees... Suvistele töölistele veel maksta... Eks see tulekahju lõi augu, mida enam kuidagi ei saa täita,» kõneles Juhan, hoidudes kaeblemisest.

«Eks siis katsu kusagilt laenata. Egas see mõni häbiasi ole!»

«Ega ole, aga kes laenab?! Kas sinu isa laenaks?»

«Mitte ei tea öelda... Võib-olla et jah... Ma küll ei tea... Sa võiksid kõnelda... Ega ta kergesti kellelegi ei anna...»

Juhan raputas pead, ohkas ja ütles siis:

«Ega ta vist anna. Mis sugulane või sõber mina tal olen!»

Vaikiti mõni aeg. Juhan sai aru, mis tal öelda. Ta võttis enese kokku ja lausus mõõdetud sõnadega, vaikselt, ühetooniliselt:

«Armas Jetta, nii see on ja olema peab: raskevõitu on minu elu. Kas sa ei tuleks mulle abiks?... Sinna murede sohu... Kuivatame seda ühisel jõul, teeme sellest teoteed läbi!» Viimased sõnad olid öeldud naljatades.

«Mis sa n'd nõnda: muresood! Kus neid ei ole, neid muresid!» vastas Jetta, ja tema häälest kostis varjatud rõõm.

Eeskäijad olid peatunud, nende kära kostis hoopis lähedalt. Juhan ja Jettagi jäid seisma, et mitte Teodori jõugule järele jõuda.

Üsna jaheda südamega, tundes kahju vaid enesest, tõmbas Juhan neiu enese ligi ja suudles teda siidrätiku ääre alla, laubale. Jetta hakkas nuutsuma ja hoidis näo mehe rinna vastu.

«Mis sul on?» küsis Juhan, surus ta eemale ja vaatas silmi.

«Ma tean, mis ma sulle olen!» kaebles neiu läbi nutu.

«Mis sa siis oled? Tubli ja armas tüdruk.»

«Kõlban ainult teise asemele... Et paremat ei ole...»

«Kuidas: teise asemele!» osatas Juhan.

«Et sa Maalit ei saanud ega kedagi muud.»

«Olen ma neid siis kosimas käinud!» teeskles Juhan pahameelt.

«Kosjas mitte, aga muidu.»

«Paljugi, et mõeldakse mõnest... Noore inimese rumalus...»

Nad hakkasid jälle libedal teel pimedas edasi minema. Juhan tundis, et ta on teesklemisest tüdinenud, ja andis seepärast jutule asjaliku käigu.

«Nii et sa arvad, sinu isa poole võiks minna raha asjus?...» küsis ta.

«Arvan, et katsuda võiks,» vastas Jetta, juba üsna toibunud.

«Kui ta teaks meie kavatsustest... Et saame sugulasteks ja nõnda edasi...» Need sõnad pidi Juhan otse suruma enesest ja jäi kärsitult vastust ootama.

Jetta ohkas, vaikis mõne aja ja küsis viimaks üsna arglikult:

«Kunas see siis oleks?...»

«Ah see? . . . Meie pulmad? . . . Jumaluke, mis nendega siis hirmus pikale venitada . . . Vahest kevadel. Mis sa arvad?»

«Mis mul seal arvata . . . Hea küll . . . Isa võib ju selsest teada . . .»

«Jõuluks või kunagi sõidaksin kosja,» ütles nüüd Juhan, sundides häält pisut rõõmsamaks, ja lisas varsti, nagu enese pilkeks: «Siis, kui reele korvi jõuan peale muretseda.»

Sellega siis lõppesidki need kõnelused. Juhan pöördus otse mööda peenart alla, kuigi seda õieti näha polnud. Küllap ta leiab pimedaski teotee, mis viib soost läbi. Üksi tahtis ta olla ja pimedas, et keegi ei näeks tema häbi.

Jõudnud läbi soo järve kraavi äärde ja karanud sellest üle, peatus ta oma välja otsa juures. Jälle oli tal enese õigustuseks tugev väide: mitte minu pärast ei sünni see! Mitte minule pole seda laenu vaja — Soosaare, need väljad, põõsalised ja mätlikud niidud, sood ja võsad nõuavad raha! Mina ise võiksin leiba mujalgi leida ja võib-olla mõne neiugi, kes sama armas kui Elsa või nõnda hukutav kui Maali! Aga Soosaare vajab tublit perenaist, kes tooks enesega jõudu tallu.

Täiesti ei saanud ta end õigeks mõista ja tundis end järgmisil päevil kodustegi ees süüdlasena. Ta lausus emale mõne sõna, käskis tervist hoida — küllap Ann ja Miina talitavad lauda juures, Leena teeb süüa; magagu hommikuti kauem — küllap jõutakse ketramistegagi õigel ajal! Ta aitas isa õhtuti eestoas puutöödel, laskis Ennul lugeda Jakobsonist ja ajalehest, et parandada vigu või seletada mõnda raskemat asja, kõnelda Diogenese puhul Kreekamaast, Vaskjala silla piiga puhul kuust jne. Annegi jaoks leidus mõni lahke sõna, kuigi naljatlev või õrnalt pilkav.

Ilmad ei läinud ega läinud tõsisemalt talvele. Vahetevahel tuli küll lund ja mõnel ööl kahutaski, aga siis puhus jälle läänetuul Suure metsa poolt, tõi selle tagant halle pilvi, või koguni tumehalle, mis puistasid lumega ühes ka vihma. See sulatas maapinna ja tegi jääkorra soodel hapraks. Hobust polnud see tänavu veel üldse kandnud, aeg-ajalt vaevalt inimest. Juhani

lootused — teenida metsaveoga veel enne jõule natuke — luhtusid. Ei saanud ta neid puuriidakesigi linna vedada, mis tekkisid suvel niidu laastamisel. Kivegi oleks paar-kolm kuupsülda võinud hea teega linna vedada.

Jala läks ta otse läbi soo ühel õhtul Tuulele. Otsis asjata mingit ettekäänet, ei leidnud ja lõi käega. Mis seal veel ettekäänetega! Minna ja küsida otsekoheselt, avameeli! Ei anta — siis tuleb ka Jettaga kosjajutt lõpetatuks pidada ja astuda mõne teise talu väravast sisse. On mujalgi veel kolme-, neljasajalisi tütreid, olgugi et mitte just meeldivaid!

Tuule-vana oli kodus, ja tagakambris hakati juttu puhuma. Juhan sundis enese muretuks ja mehiseks, kõneles hobusevargustest, mis ajalehe teadete järgi minevat nüüd pimeda aja tulekul ikka sagedamaks; tuletas meelde kõik viimase aja tulekahjud ja hakkas isegi Pompeii viimaseid päevi jutustama. Vana oli selle läbi paelustatud, unustas piibugi, vahtis mõnuledes Juhanile silmi ja tütredki kuulasid külalise vestlust suure huviga ega raatsinud kambrist lahkuda, kuigi isa neile mitmel puhul õhtusööki meelde tuletas. Aga see oli kõik vaid sissejuhatuseks.

Viimaks, soojendatud verikäkki süües ja pihlakateed peale rüübates jäid mehed kahekesi kambrisse ja Juhan küsis hetkegi viivitamata poolsada rubla laenuks. Ta küsis nii järsku, et Tuule-vana üsna ehmus või seda osavasti teeskles, siis aga lõugapiiravaid halle karvu hakkas näppima, tee hoopis unustas ja pikalt «hmjaa!» venitas. Ta muigas nii segaselt, et Juhan sellest Pikavere peremehe kõrkust ja ühtlasi tulevase äia heatahtlikkust võis lugeda. Ehk ka mõrumaigulist alistumist asjaoludele. Ta kordas «hmjaa!». Rüübanud siis keelekasteks tilgakese pihlakamarjateed, mis pidi olema tütarde seletuse järgi kõigi tõbede vastu, algas ta elutargalt:

«Selle rahaga on ju kudas ta on... Eks teda sugupärast ole ka... Ega seda või öelda, et sugugi ei ole... Aga see laenamine on ka, kudas ta on... Oleks nüüd varsti vaja olnud?»

Juhan vastas, et õige pea oleks tarvis ja seletas ava-

meelselt, misjaoks. «Võite ise arvata, mis tähendas tulekahju!» ütles ta lõppeks.

Parajasti tuli tagakambrisse Jetta ja isa pöördus naljatades tema poole:

«Soosaare Juhan küsib raha laenuks — mis sa arvad, võiks anda! Teeb kuidagi tasa?»

Jetta nägu jumestus porgandivärviliseks, aga ta kogus end varsti ja lausus vahvasti:

«Kui sa arvad, et ta aus inime ja oma lubadust peab, eks siis võib ka!»

Juhanile torkas see «aus inimene» südamesse ja «lubadusegi pidamine» ei olnud meelt mööda. Vist mõtles Jetta selle all kõnelust pimedas, porisel teel, laululuproovilt tulles. Vähe puudus, ta oleks öelnud: «Eks saaks ka ilma läbi, kui annate head nõu. See on ju mõnigikord palju enam kui suured rahad.»

Aga juba küsis vana, kui suur summa läheks, ja kuulnud selle, ütles, et kodus nõnda palju ei ole, ainult mõni rubla. Lähemal ajal sõitvat ta linna ja kui siis Juhan juhtuks samal päeval sõitma . . .

Juhan oli sellega päri ja Jetta tegi enese nüüd üsna koduseks, küsis pulmade-valmistusest, kallas teed, pakkus veel käkki ja lubas külalise laternaga tänavat mööda alla soo äärde saata.

Juhan ohkas salajas. Ei maitsnud talle enam tee, mis pidi olema küll kõigi hädade ja ohtude vastu, ja käkkidel oli mõru maik. Ta tundis enese kui noor härg, kellele pandud rõngas ninna ja selle külge pandud sile puu, nii umbes toobripuu-jämedune ja -pikkune. Jetta võtab sellest puust kinni ja Juhan astub vastupanematult talle järele, ei julge tõrkumise tunnuseks peadki raputada.

«Niisugune on siis elu!» lausus ta ohates, kui oli jõudnud sohu teoteele. Madalad männid ja põõsad mustendasid kahel pool, teerada oli jäätunud lobjakast hall.

Juhan katsus mõelda vaid rahaasjust: kellele maksab eeskätt ja kui palju, kui suure summa kulutab Anne pulmadeks, kui palju jätab järele igaks juhuks. Aga mõtted olid varsti mujal, hoopis kaugel, Elsa juures, Maali juures, neile jumalagajätu-külaskäike tegemas. Elsale tahaks ta kirja kirjutada ja tunnistada: esimene

hirmus eksisamm oli suuremeelne ja suuresõnaline kerge loobumine sellest, kes kõige armsam; ja teine on nüüd Jetta kosimine. Õigustav seletus tuleks juurde lisada: Soosaare nõuab jõuka neiu kosimist...

Ta sundis oma mõtted jälle tagasi lähema aja ülesannetele. Aga sealsamas tuli tal kiusatus minna järveotsa, kõndida neil kohtadel, kus ta heinaajal Maaliga olnud...

Raha sai ta mõne päeva pärast Tuule-vanalt renteis, kes teda kutsus trahterisse pudelile õllele. Aga Juhan ütles, et ta peab ruttama väga hädalise asja pärast, tänas, peitis saadud poolsada hoolsasti tasku ja väljus joostes. Kuhugi polnud tal tarvis rutata, aga sõnagi ei tahtnud ta oma tulevase äiaga täna vahetada.

Pärast läks ta renteisse tagasi ja pani poole saadud rahast sinna hoiule, otsustades kaugeltki mitte kõiki võlgu tasuda. Teda ei hirmutata nüüd enam nõudmistega — tal on raha ja see teadmine julgustab teda vastupanule.

Kodus ei lausunud ta kellelegi sõna laenamisest. Et ta endale ostis «Üleüldise ajaloo», Ennule aga «Eesti rahva ennemuistsed jutud», sellest ei pidanud veel paistma, et tal raha külluses, et ta seda kuskilt erakordselt saanud. Emale tõi ta uue pearätiku ja isale pisut paremat Gabai tubakat kui muidu.

Hulgast väikestest võlgadest oli ta nüüd niihästi kui lahti; nende asemel oli üks suur. Muredestki oli jäänud vaid üks suur — Jetta kosimine. Juhan ei mõistnud seda muuks pidada kui mureks. Sest mõtles ta sellest alatasa ja mitte sugugi rõõmuga, pigemini salahirmuga.

Külmad algasid, maapind tardus sügavamalt, soo võis kanda juba hobustki. Kui siis natuke lund tuli, sõitis Juhan viibimata metsaülema poole vedu kuulama. Seda peaks nüüd vist hea tasu eest saama, sest talv jääb lühikeseks, palgid ja puud veel kõigil metsas.

Metsaülema pool anti häid lootusi, tuttava metsniku pool kinnitati neid ja kästi nädala pärast uuesti tulla. Juhan ägestus, aga ei lausunud sõnagi. Raha on mul vaja teenida! oleks ta hüüdnud. Hobused seisavad jõude laudas lehmade kõrval, õues tuleb neid kõnnitada, kor-

ralikult sööta, eneselgi pole õieti midagi teha — «tulge nädala pärast!»

Tuli aega viita soos hagu tehes. Ei tahtnudki olla kodus, kus kõneldi vaid eelolevatest pulmadest. Juhangi mõtles neist, aga möödus kõigest sellest kribu-krabust, mis oli naistel südamel: kuidas ja kui palju küpsetada saia, kas rosinatega või ilma, kas valget või kollast? Kas keeta sülti vaid vasikalihast või raiuda sea peadjalad hulka, ja mida sinna veel lisada peale loorberi? Ann nõudis, et saiad oleksid hästi magusad ja sült rasvane, Miina pani rõhku toitude välisele näole ja maitsvusele, ema hoiatas asjata kulutuste eest.

Kõige sagedamini alustas Ann juttu mõrsjaehetest. Ta ise ikka kudus veel, Miina seal kõrval õmbles talle pesu ja mõnd muudki rõivast. Kleit oli Kaste küla parima õmbleja käes.

Vahel õhtuti tuli Peeter Soosaarele ja võttis naiste arutlustest jõudumööda osa. Juhan ei lasknud teda tagatuppa muuks kui arvete õienduseks. Ei olnud talle meelt mööda selle poisi naljatlused ega teeseldult lollakas naeratus, mis pidi peitma olematut kavalust ja tarkust.

Päeval, töö juures oli Juhanil tegemist enesega, oma kosjade ja pulmadega. Kosja oodatakse teda Tuulel pikisilmi ja pulmigi ei või maailma taha lükata. Üksikasjust oli siin veel vara mõelda ja need teda ei vaevanudki. Aga see Jetta kosimine üldse, temaga edaspidine kooselu — rõõmu ei mõistnud ta sellest põrmugi tunda. Parimal juhul võis see olla kui haoraiumine lumisel pinnal, katkised nahkkindad käes, misjuures kirves satub sagedasti läbi õhukese lumekihi salakivvi ja käerandmed on külmast tuimad.

Õhtuti luges Juhan tagatoas ajalehti, mis olid jäänud suvel pooleli lugemata, selle kõrval «Üleüldist ajalugu» ning raamatuid põllutöö ja karjapidamise aladelt. Oh, ta teadis, mis teha, aga teadis sama hästi, kui vähe sellest kõigest võimalik tema kehvuse juures Soosaarel teostada! Kui aga Jetta toob siia paarsada rubla, siis, jah, alles siis võib siin töö alata! Siis on ta mõne aastaga järel kõigil Nõva ja Pikavere suurematel peremeestel! Mitte vedruvankri ega täkuga, kes tammub

tallis nädal otsa, et pääseda vaid pühapäeviti kirikuteele traavima! Neid ta ei soetagi. Sõidab ühes oma naisega suvel töövankril, talvel korvreel kirikusse ja linna, töö-hobune ees. Aga karjas on tal siis kümme head lüpsi-lehma ja lambaid mõnikümmend. Sood on laastatud ja mätastestki puhastatud, kraavide võrk käib neist läbi, hein kasvab põlvini. . .

Ta katkestas oma unistused alati, niipea kui end neilt tabas, ja häbistas end. Ei kõlba kavatsusi teha teise arvel. Ei kõlba mõelda rahadest, mis pole veel käes!

Teist korda sõitis Juhan metskonda ja sai nüüd teada, kes vajab linnas palgiveoks hobusemehi. Kohe sõitis ta lelle poole Andrest abiks kutsuma. Aga lellepoeg ei olnud nõus.

«Mina pean ennast seal külmetama! Hommikul enne koitu mine metsa ja sealt linna, kust alles õhtuks koju saad!» pahandas ta sõbralikult. «Parem nokitsen kodus puutööd teha — seda, jumalale tänu, mul on! Iseasi, kui sul oleks niisuke häda või õnnetus kui mullu — siis läheks kesköö1 sulle abiks! . . . Las peremehed tapavad endid, meie, vaesed orjad, peame tervist hoidma.»

Pulmadeks õlut tegema oli lellepoeg nõus tulema, ja juhatas aegsasti, mis kõik selleks vaja muretseda.

Ei jäänud siis Juhanil muud järele, kui kutsus Peetri abiks palke vedama.

Lumised üksildased teed, võimsad kõrged puud kahel pool, raske palkide veeretamine raiesmikul ja pikk linnatee, mis tuli osalt jala käia — see kõik aitas unustada mured ja peletada mõtted tulevikust. Väsinult tuli Juhan koju, hõõrus mõnikord kõrvu ja varbaid lumega, sõi siis üksinda tagatoas sooja toitu, hõikas Ennu, ja kui see arglikult, aga salajase uudishimuga tuli, siis andis talle kringli või sarvesaia. Pärast söömist võttis ta ajalehe või raamatu, sest nüüd oli tal õigus puhata ja lugeda. Sel ajal tuli mõnigi kord Ann ja loetles pahuralt, mis jällegi pulmadeks läheks vaja ning mis tulnud meelde. Juhan ei lausunud sõnagi. Siis loetles Ann naabrid ja sugulased, keda kõiki peab kutsuma, ja tuletas meelde, et olevat juba viimane aeg kutsuda.

«Sinu pulmad — sina kutsud,» lausus Juhan, aga nimetas vähese vaikimise järel metsakuru peremehi,

keda vaja kutsuda, ja ka Hallika Jaani, kelle kutsumise võttis enese hooleks.

Kas kutsuda ka Tuule-vana tütardega? Vist nad ootavad kutset. Aga pulmi peab Ann Peetriga, nemad on Tuule omadele üsna võõrad... Juhan otsustas neid mitte kutsuda. Ei tahtnud oma kehvust veel äiale näidata.

Kodus läks naistel talitus ja õmblus ikka kibedamaks, nende suminat oli kuulda eestoast poole ööni.

Siis tuli viimaks linnasõit kahel reel, Peeter Annega ühel, Miina Juhaniga teisel. Miina pidi aitama ehteid valida ja ühtlasi hoidma (see oli Juhani salajane käsk), et ei ostetaks üht nõelagi ülearu. Kulub raha küllalt hädavajalisegi peale!

Käidi siis läbi neljakesi Maslovid, Goruškinid, Kazarinovid, Besnossovid, Frederkingid ja Bulgakovid, astuti kullassepa juurde sisse ja peatuti juudipoodide juures, kust Peeter enesele tallenahast karvase talvemütsi ostis.

Annel oli mitmel puhul nutt varaks: ei olnud talle üks asi küllalt hea, teine küllalt tore, kolmas küllalt kallis; palju asju, mida ta oli ihaldanud, jäid hoopis ostmata. Ta kordas mitmel puhul, kauplusest uulitsale tulles, pisarad silmis: «Kas ma olen peretütar või ei ole?!» Juhan vastas talle, et peretütar küll uulitsal, võõraste ees nõnda kära ei tegevat. Siis pahandas mõrsja oma peigmehega, et see olevat tossikene, ei mõistvat nõuda oma palkagi, kõnelemata muust. Nutuga sõidetigi videviku tulekul linnast välja, kummalgi reel mitukümmend pakki.

XXXVIII

Et pulmad saavad popslikud, sellest oli Juhan aegsasti teadlik ega püüdnudki pisiasjadega üldist pilti parandada. Süüa-juua pidi aga kõigil olema küllalt, tulgu kokku või kaugelt üle poolesaja. Et lõbus oleks, selle eest kandku igaüks ise hoolt, ja kellel hakkab igav, kõhigu minema! Ei või ometi keegi nõuda mullu põlenud talust juba suuri saale ja ei tea mis toredust!

Ta andis üldisi korraldusi Miina kaudu, ei seganud

end kuidagi naiste sagimisse, kuulas Andrese seletusi õlle käärimise käigust ja käskis Peetril rehetoa soojaks kütta ning rehealuse hobuste jaoks valmis seada.

Ise rõivastus ta korralikult, et minna koolimajja jõuluõhtusele palvetunnile. Aga juba õues pöördus ta Pikavere poole ja sammus väljade vahet mööda järve suunas sohu. Teda tõmbas nende kohtade poole, kus ta suvel oli olnud Maaliga. Uuesti lõi see vana haav valutama.

Ta peatus valge järveväljaku ääres ja kuulatas, kas Liivakult ei kosta mõnd häält. Pikavere voorel mustendasid majade rühmad, vilkusid tuled, aga kuulda oli vaid harva igavat koerte haukumist ja kaugeid aeglasi kirikukella lööke. Ilm oli pilves, leebe ja tüüne, järv kui mahalaotatud valge palakas.

Mis see ometi on, mis meid nõnda vaevab?! küsis ta eneselt ja jumalalt otse karjudes. Mis meid ajab paigast paika ega lase rahu leida?! Üks on läinud ja teine on läinud. Ei ole lootustki, et tuleks kumbki veel tagasi! Aga igatsus nende järele ei kao südamest! Ei surma seda tappev töö ega kained mõtlemised!

Jälle võrdles ta Elsat ja Maalit, seadis kõrvuti oma südame tundmused mõlema vastu ja jõudis otsusele nagu varemgi: Elsa on kui koidukuma kaua pimeduses eksinule, Maali kui ahjupaiste pakase ilmaga metsatöölt tulijale.

Ta süüdistas end jälle, et ei haaranud ükskõik kummast kinni täie noormehe jõuga, et laskis mõlemad minna teiste kätte.

Ta kuulas kirikukella kumisevaid lööke ja arvas, et tunneb jumala lähedust, arvas, et tema on siin soos, järvel, madalate pilvede all ja kõikjal. Kui paluda praegu temalt midagi? Mis see oleks? Et ta annaks lahedamat põlve emale, isale, kõigile omastele, aga enesele. . . ?

Ta võttis kokku oma julguse ja palvetas avameelselt, sõnatult: «Anna mulle nii armas inimene, kui oli Elsa! . . . Ehk ka Maali!» Aga siis muigas ta sapiselt oma lapsikuse pärast.

Kui ta hilja koju jõudis, oli juba rehe all võõraid hobuseid ja toas ahjusuu ees ajas isa oma vennaga

juttu teoajast, õllekann kahe vahel. Mäel, kahes toas oli hulk võõraid, ema vend puujalaga ja hiigeltugeva naisega, kaugemalt sugulasi ja võõraidki. Juba kaeti tagatuppa pikka lauda, kanti praade ja sülte ning saiapätse peale. Juba laskis Andres meeste hulgas püstijalu õllekannu käia ning hooples märjukese kangusega. Peeter naeratas igaühele laia näoga. Ann jooksis hädaldades ümber, nagu oleksid kõik maailma asjad lõplikult segi.

Juhan otsis Ennu, võttis tema käekõrvale ja viis rehetuppa. Heitku nurka õlgedele, las vanemad inimesed askeldavad ja käratsevad. Säilitagu rahu ka siis, kui kogu maailm tantsib pea peal.

Rehetuba oli soe ja pime, ainult ahjukumas paistis kaks nägu, mõlemad nüri, halli habemega; isal olid ainult harvad juuksed paljal pealael, lellel aga veel hõbedased, tõrksad kahlud laubale tikkumas. Mõlemate näod olid liikumatud, harva pilkuvad silmad pöördud kustuvaile sütele, nagu loeksid nad sealt oma noorpõlve sündmusi.

Kus küll mina kord Ennuga kõnelen omas vanas põlves, ahju ees istudes isamaja põlemisest, uue hoone ehitamisest keset talve ja ehk oma südamegi piinadest? küsis eneselt Juhan, nurgas õlgedel Ennu kõrval külitades ja ahjukumas istuvaid vanakesi vaadeldes.

Pulmalisi hakkas voorima esimese püha hommikul aovalgel jala ja hobusega. Regedest ja saanikorvidest toodi esile suured kompsud liha ja saiaga. Taga-Saare Jüri saanist kanti aita korv õlut. Rõivastest lahtikoorimisel tuli nähtavale atsissinapudeleid, aga mõni peremees pistis Annele või Juhanile pihku isegi peenviinapudeli.

Kirikusõidu ajaks oli koos hobust viisteistkümmend. Kusta sai käsu pulmalised loendada, aga see ei andnud selgeid tulemusi. Esimene kord tuli poiss ja teatas õhinal, et on kolmkümmend neli võõrast. Siis aga tuli Leena, kes täna oma pikliku kurva näoga oli haruldaselt jumekas, ja teatas, et saunas olevat ka inimesi. Kusta jooksis neid lugema, tõi uued arvud, aga needki polnud kindlad. Enn istus pea tagatoa, pea eestoa nurgas ja silmitses kui teise maailma olend omade ja võõraste

suurt sagimist. Ta oli unustatud kõigist ja nõnda oli tal paremgi.

Oli rutuga söödud juba aovalgest saadik, muist võõraid, kes hiljemini tulnud, pidid siiski söömata kirikusse sõitma.

Juhan oli täna näilikult kui rahu ise. Ta teadis, et enamjagu pulmalistest on tulnud vigu ning puudusi otsima ja et neid siin leidub leegion. Las otsivad, kerge on neid igal sorimisel leida, aga tema ei jõua neid katta ega kõrvaldada!

Ta teadis, et nüüd on kogu vallal ainet kõneluseks, arvustuseks, hindamiseks ja keelepeksuks kuni järgmiste pulmadeni kuskil ümberkaudsuses.

Ta liikus aeglaselt õues, võttis seal külalisi vastu, andis Andresele ja Peetrile juhatusi, kuhu viia hobused, saatis aeg-ajalt Kustat siia ja sinna. Vaevaltmärgatav naeratus näol, paar lahket sõna igaühe jaoks valmis.

Üsna hilja hakati kirikusse sõitma. Taga-Saare Jüri võttis mõrsja oma väikesesse toredasse saani. Tema järel pidi sõitma Juhan Miina ja Peetriga korvreel, siis tuli veel kaks-kolm saani ja kümmekond rege.

Talvetee läks Taga-Saare kaudu ja käändus siis läbi soo Pikavere nõlvakule. Üsna Tuule lähedalt tuli mööda sõita. Juhan ei vaadanud sinnapoolegi. Sõideti nõlvakust alla soo poole ja Andres tegi katset kõigist mööda kihutada. Juba oligi ta Juhani kohal, aga siis vilistas Taga-Saare Jüri ja tema väike must otse lendas mööda sooteed edasi. Juhanil oli tegemist oma hobusega, et talle järele jõuda. Varsti aga pidurdas Jüri oma hobust tasasele sõidule, vahest liigagi tasasele. Tagant kuuldus kära, huilgamist ja pilkavaid hüüdeid. Teine pulmarong oli järele jõudnud ja nõudis kiiremat edasipääsu.

Jüri vaatas tagasi ja lausus naeratades: «Las sõidavad mööda, kui neil tuli taga!»

Möödakihutamine algaski varsti keset sood. Varsti oli võõras peiupoiss oma hobuse ja saaniga Jüriga kõrvuti. Siis aga pingutas Jüri ohje ja üsna kibe võiduajamine algas. Tõusis kära, vastastikku hurjutamine ja isegi sõimlemine. Raudteenõlvaku lähedal hüüdis Jüri: «Küllalt!», andis hobusele ühe piitsalöögi ja oli varsti

võõrast rongist kaugel ees. Juhan hoidis kindlasti tema lähedusse ja keegi järelsõitjaist ei jäänud maha.

Kiriku õu oli hobuseid tungil täis, sest täna oli mitu laulatust. Juhan leidis, et see on õnneks: ei panda Soosaare omi nii väga tähele. Ta jättis noorpaari Jüri-Miina juhtida, läks ise kirikusse ja tungis aegamööda rahvast läbi ettepoole. Eemal, seina ääres nägi ta Jettat õdede kõrval seismas ja hoolsasti hingekarjase sõnu kuulamas, kes altari võre ees põlvitajatele kallutas karikast viina ja aina kordas: «Võtke ja jooge... Võtke ja sööge...» Mida siis ka tehti.

Juhan teadis, et teda pannakse tähele, aga tal ei olnud sellest ei külma ega sooja. Ta teadis, et tema kasuka tallenahast krae on juba üsna kulunud ja pealisriie siit-sealt nühkinud, aga see ei teinud talle muret. Teda oli karastanud tulekahju, elumaja-ehitamine keset talve, kraavikaevamine, uudismaakündmine ja suure rehe püstitamine. Sellest on küllalt! Ei võida ometi nõuda, et ta peale seda käiks toredasti rõivais!

Korraga märkas ta altari lähedal esimeses pingis valge siidrätikuga noort naist ja võpatas — see oli Maali! Nüüd käändus pea siidrätikus ja Juhan nägi võluvat profiili, natuke ettepoole tungivat nina ja iharaid huuli. Kohe aga koondus Juhani tähelepanu Maali kõrval istuvale mehele. Sel oli tugevate õhetavate sarnadega kondine nägu, hoolsasti üleskeeratud hõredad üsna valged vurrupintslikesed ja paljal pealael mõni harv valkjas karv. Nüüd tõusid mõlemad püsti, toiming altari ees nõudis seda, ja Juhan nägi, et see mees oli Maalist pikem, kondine kui kärbis ja vähe vildak. See on siis see kaevukaevaja! Võiks ka olla hauakaevaja! mõtles Juhan kahjurõõmsalt ja tundis südames kergendust.

Jumalateenistus venis pikale, sest neid oli esimesel jõulupühal õige palju, kes tahtsid armulauaviina ja -leiba maitsta. Kaks paari laulatati enne Anne ja Peetrit, osa kirikulistest, eriti naiste poolel, kes olid tulnudki paaripanekut vaatama, mõrsjaid ning peigmehi hindama, väsisid seismisest, tüdinesid isegi istumisest ja läksid minema. Juhangi läks välja ega näinud otsustavat hetke Anne ja Peetri laulatusel. Ta kõndis hobus-

te juures, kohendas rakmeid ja nägi eemalt, kuidas Maali «linnunahkses» kasukas, siiski sale ja nõtke, oma kärbisega läks Liivaku hobuste juurde ja istus saani. Ta tõmbas oma südames veel kord kriipsu alla ühele arvele, mis oli juba lõpetatud ja alla kriipsutatud. Ree servale laskudes ta ohkaski korra.

Varsti tuli noorpaar käbedasti ja pulmalised tagant järele. Andres võttis pudeli taskust, andis Peetrile, Annele ja rüüpas ise. Juhani karistav pilk ei lubanud rohkem ja Taga-Saare Jürigi hüüdis üsna käskivalt: «Istuge peale!»

See polnud küll mingi tavaline kord, aga nii see rutuga juhtus, et Jüri kõrvale ei leidunud õiget neidu ega naist. Ta istus siis Juhaniga saani, kuna Peeter Annest ei raatsinud lahkuda ja aitas oma nooriku ree-korvi, kuhu Miinagi mahtus. Jüri hoidis ohjad pingul ja laskis niisugust traavi, et teistel oli vaeva järele-jõudmisega.

«Tuled isameheks, kui lähen kosja?» küsis Juhan.

«Ma oma isa sulane. . .» vastas Jüri sõbralikult. «Võta mõni peremees.»

Ta oli lõppeks siiski nõus, küsis ainult, kuigi suurema uudishimuta:

«Tuleb kaugele sõita?»

«Mõne kuivema koha peale, soost välja,» vastas Juhan.

Kui koju jõuti, leiti sealt umbes poolteistkümmend pulmalist, kes vahepeal tulnud. Nende hulgas oli ka Hallika Jaan, kes omas saanis ka korvi õlut toonud. Juhan tundis salarõõmu ja uhkust: see valla kaalukam peremees, kes julgeb kirikhärragi vastu võidelda, pole teda halvaks pannud! Sellest kõnelevad kõik pulmalised koju minnes!

Leena vaiksel, aga arukal juhatusel oli tagatoas pikk laud kaetud, eestoas teine vähem ja rehetoaski olid lauad seatud tünnidele ja vakkadele; toite ja jooke laudadel külluses. Isa ja lell olid kirikusõitu põlanud ja rehetuppa hommikupoole jooksul vanemaid peremehi ning naisigi kogunud. Seal tuletati siis meelde nooruspäevi, aga kurtmata, et need olid olnud üsna rasked.

Täna oldi rõõmus, ei lastud mineviku musti varje ega tuleviku halli muret südamesse.

Mõnigi vana arm tuli seal hämaras toas avalikuks ja sellest ei häbenetud enam kõnelemast. Paistis nendes kõnelustes kõigile kui ehaviir kustuvast päevast.

Mäel, tagatoas saatis Miina hoolsasti valides mehi ja naisi lauda. Tähtsamad peremehed ja perenaised pidid seal esimeses järjekorras aset leidma. Parajasti tuli ka koolmeister, värskete õhetavate põskedega ja naeratavate avatud huultega. Ta asetati Hallika Jaani kõrvale ja nüüd võis alata sööming, mida juba kärsitult oli oodatudki. See algas meeste jutukõmina, naiste kära, taldrikute tärina ja klaaside kõlina saatel.

Juhan istus laua keskpaigas Taga-Saare Juula ja igavesti vaikiva, nüüd aina naeratava Arumäe «habeme» vahel, koolmeistri ja Hallika Jaani vastas. Kusta seisis tema lähedal selja taga, tõi ja viis, mida kellelegi vaja. Teisel pool lauda olid lelle nooremad pojad, mõlemad valgejuukselised, lauas istujaid teenimas.

Juttu veeretati mitmes rühmas, aga enamik püüdis kuulata, mis tuleb suuremate ja targemate, Hallika Jaani ja koolmeistri suust. Seal algas vaidlus ainel: kas on õigem naida mõistuse kaalutluste või südame hääle järgi. Hallika Jaan soovitas eeskuju võtta loodusest: kas isapääsuke istub enne kaevukoogu otsa ja rehkendab, kui ta läheb meeldivat emapääsukest omaks võtma? Kas isarebane peab enne omastega aru, kui jookseb emasele järele? Ehk siis meie esivanemadki — neist võib ka eeskuju võtta: näe, mindi ja rööviti neiu, kui ta oli meele järgi!

«Siis just nagu metsloom või röövel!» äigas Juhani onunaine, kes võttis enda alla paksuse tõttu kaks kohta.

«Aga näe: järeltulev sugu metsloomadel priske ja terve!» tuli Jürist vend Jaanile abiks.

Koolmeister seletas nüüd instinkti. See olevat loomadel, aga inimestel juba ammu kadunud. «Loomi juhib paarimisel instinkt, aga inimesi armastus,» lõpetas ta oma seletuse. Selle peale tuli mõnede suust kahtlusi kuuldavale, teised hüüdsid: «Õige! täiesti õige!»

Juhan võttis sõna üsna vaikselt:

«Armastus juhib meid ses asjas — koolmeistril on

õigus! Ta näitab, keda me peaks võtma! Aga ometi: seda veel me võtta ei või, võtta ei saa ega võtta ei tohi! Me peame mõistuse hääle järgi käima ja (ta kõvendas häält) armastuse kui hullu koera maha tapma, ilma halastuseta!»

Seda kiitsid paljud õigeks ja Juula surus enese Juhani külje vastu.

Nagu vastukajad kostsid veel nõude kõlina ja jutukõmina hulka ütlused: «Salajas on kõik lubatud!... Salajas võib rikas peremees oma karjatüdrukutki armastada!»

Jutuaine valgus laiali, siin-seal kuuldus keelepeksu ja vängemaid sõnu, mis tekitasid naeru.

Koolmeister sattus Hallika Jaaniga vaidlusse kirikuasjus.

«Ütlete ikka, et oleme vabad!» pajatas Jaan ja rüüpas mõnuledes õlut. «Kudas me vabad oleme, kui meil kirikhärra jalg on kaelavarrel!»

«Kui ta võib meid sõimata, nagu arvab!» täiendas Jüri.

«Veame talle sinna varandust kokku!» ühmatas nüüd ka Arumäe peremees, kelle keelepaelu kõvasti käärinud õlu oli leotanud.

«Et ta ennast ja oma peret nuumata võiks!» lisas Juhani puujalaga onu.

Koolmeister hakkas lepitavalt seletama, kui tarvilik olevat usk inimesele.

«Usk — võib olla, on tarvilik, ja keegi inimene ka, kes meile igas hingehädas nõu annaks,» arvas Juhan.

«Olgu usk ja jäägu!» kiitis Hallika Jaan. «Aga milleks see mustas mantlis nuumhärg seal kirikumõisas!»

«Keegi peab ometi õpetama jumalasõna...» puikles koolmeister.

«Ah see on jumalasõna õpetamine,» kargas Jaan vahele, «kui ta paneb söed suua sisse ja hõljutab seda leerilaste ees, suurrätik hõlstikuks ümber — et vaadake, niisugune on see vene usu värk! Nende mustakuuemeeste ainuke palve rahva eest, seda olete kuulnud:

Oh puista maha pimedust
ja ämbritega hämarust,

et ükski silm ei valgust näe
ja küünlad üksi meie käe!»

Jaani kuulati tähelepanelikult; juba sellepärast, et tal oli hiiglase kogu, aga veel enam sellepärast, et ta oli suure koha omanik ja et ta julges kirikhärrast nõnda kõnelda. Koolmeister ruttas siiski usku ja kirikut kaitsema.

«Usk ja jumal on üldse argade asi!» lausus Jaan. «Ja vaeste asi!» lisas ta vähe aja pärast tasemini.

«Usku on rikastele kõige enam tarvis!» hüüdis nüüd Andres laua otsast. «Jumal peab nende varandust ühes koerte ja öövahtidega valvama! Muidu ei saa nad magada.»

Miina, Leena, Kusta ja nooremad lellepojad kandsid aga toitusid lauale ja viisid ära tühjaks söödud nõusid.

Õhtu eel tundis Juhan, et ta kõigest juba tüdinema hakkab. Ei hoidnud teda seegi erka, et ta siin viibis peremeeste hulgas, nagu Hallika Jaan, kes kohtles teda kui omasugust ja omavanust.

Eestoast kuuldi kaasitamist ja see oli vist Anne hääl:

«Emakene, eidekene,
kui ep sa tänagi nuta,
nutad homme ometigi!
Lähed aita hulkumaie —
ait on harva riietesta,
tuba tühi tütterista.»

Aga see oli ema hääl, kes kaeblikult kaasitas:

«Kus on meie Anne maada,
meie Anne kirstu maada,
kus on häida hooneida,
pühituida põrandaida,
kasituida kambreida?
Peiukene, poisikene,
vii Anne oma kojuje!
Seal on meie Anne maada,
meie Anne kirstu kohta.»

Mehed ja vanemad naised tõmbusid tagatoas rühmadesse ja seletasid maailma asju, nagu nad on ja veel enam: nagu nad olema peaksid.

Hallika Jaan oli tähtsamate peremeeste keskuseks. Ta veeretas iga sõna oma lihavate huultega kui rasket kivi ja ei saadud õieti aru, kas ta naljatleb või kõneleb tõsiselt:

«Olime orjad — oli alati hooletu. Mõis hoolitses oma orjade eest. Nälga surra ei lasknud.»

«Oli see aga hoolitsemine!» lausus puujalaga onu piipu suust võtmata.

«Hoolitses selle eest, et nahk saaks pargitud!» täiendas Juhan.

«Ka seda, kui oli vaja,» nõustus Jaan, kui oli rüübanud õlut. «Nüüd aga oleme vabad. Vabad ja priid. Nüüd peab igaüks meist ise enese eest hoolitsema. Kes tahab, teeb tööd, kes ei taha — sundi ei ole! Kes tahab, võib saada rikkaks, aga seda ei ole, et keegi teise eest hoolitseks. Peale selle: igaüks võib nüüd ise orje pidada.»

Vaadati üksteise otsa, tunti isegi jubedust. Juhanile ei olnud säärane naljatlus meele järgi, ta tõusis ja astus lävele. Eestoas läks parajasti «Klaasvaaberkant» ja lauldi sõnu:

«Sest kübarast võib tunda meest,
mis varjab valju tuule eest.»

Juhan läks välja, kõndis õues ja laskis tuulel puhuda peast pulmakära. Siis vaatas ta rehetuppa. Ahju ees vaka peal põles lambike, isa, lell ja mõni metsaküla peremees külitasid õlgadel, õllekapp ees. Siingi olid elulised küsimused arutusel.

Lell seletas parajasti, hõbedased salgud laubal:

«Inimesed on samati kui loomad metsas: näe, ühed aina õgivad nõrgemaid ja vähemaid! Teised aga närivad puukoort, söövad rohtu või sammalt. Meie, Soosaare tõug, oleme nende teiste laadi.»

«Mis sa sellega kiitled!» vastas talle Loigu pops. «Kas hunt on halvem loom kui põder?»

«Eks ta ole kiskjam,» lausus isa. «Elab teise verest.»

«A' kui sa lähed püssiga metsa, eks sa kõmmutad põdra samati maha kui hundi, või veel parema meelega!» vastas pops. «Ei anna sa talle armu ühtigi, kuigi ta pole kiskja! . . . Ei, ei! See on siin ilmas nõnda: ei ole

sa seepärast parem ega anta sulle armu, et sa pole kiskja! ... Ainult nälga näed rohkem!»

Isa võttis jälle sõna:

«Ma sepa juures kord vaatan, kuidas seal paaripunnalise vasaraga aina valatakse alasile; et küll võib sel vaesel alasil olla valus, kui ta seda tunneb! Aga sealsamas tuleb meelde: ega sel vasaral pole kergem ühtigi! Eks tema saa sama palju hoope!»

«Aga vaat see alles tunneb valu, kes jääb vahele!» lausus lell, mispeale naerdi ja õllekann käsile võeti.

Juhan väljus, kohendas hobustele rehe all heinu ette ja läks jälle mäele. Toast kostis parajasti naiste ja poiste laul:

«Me pruudi pärga punume...»

Ta ei läinud sisse. Las punuvad! ... Meelde tuli Maali ja siis Elsa. Kui neist oleks kumbki siin! ... Aga olgu, need mälestused tulevad maha matta! Koolmeistril on tuline õigus: armastus näitab, kes peaks meie omaks saama... Aga südamevalu on meil sellest, muud ühtigi!

Ta peletas kujutlusest Maali ja Elsa. Täna ei olnud see raske. Nii palju arvamusi oli kuuldavale tulnud, need kõik olid tema pähe paisatud korratult, läbisegi, nagu ehitusmaterjal uue hoone vundamendi juurde. Enamjagu sellest on lausa praht, aga leidub mõnigi kõlblik ehituskivi, mõni sirge palk.

Poole ööni võis ta kuulata kõike seda, mis oli kogunenud peremeeste hingesse. Igaüks tuli oma kogemustega ja neist võrsunud tarkusega. Läks aga keegi liiale, siis katsus koolmeister vastu vaielda, nagu näiteks sel puhul, kui Hallika Jaan seletas:

«Mis on kõik seadused ja mis on see, mida keelab kirik? ... Kõik see, mida peab suure hulga eest hoidma! Et rahvas seda kätte ei saaks! Et see härradele jääks! Selleks on härrad seadused kirjutanud!»

«Eks nüüd on priius, igaüks võib härraks saada!» nöökas Andres.

«Eks katsu!» vastas Jaan naeratades ja jätkas: «Paljaks näritud koplile on aed ümber tehtud — kari nälgigu! Aga aia taga lokkab rammus ristik. Vahel siis kari tungib läbi ja saab mõne suutäie.»

«Aetakse jälle koplisse ja antakse hagu,» ütles koolmeister.

«Antakse hagu neh,» vastas Jaan. «Aga loom sai ometi kordki maitsta värsket ristikheina. See on ka midagi!»

«Tunneb seda valusamini koplis nälga,» arvas Juhan.

Nii see läks. Nooremad peremehed käisid vahetevahel eestoas tantsu löömas, aga ei jäänud sinna kauaks. Jaan lausus korra sosistades koolmeistrile, et ilusaid tüdrukuid siin hoopiski ei ole.

Öösel oli siiski kuulda tüdrukute kräunutamist aida- ja laudalaka heintel ning eestoa õlgedel.

Järgmisel päeval algas lahkumine juba hommikusöögi järel. Silmad olid kõigil unised, näol tülpinud ilme. Asjata katsuti õllega end värskendada, asjata rõõmsat meeleolu saada.

Jaan sõitis minema ja võttis koolmeistri enesega, et teda koju viia. Sõitis minema Taga-Saare Jüri oma kahe õega ja varsti ka teised metsaküla peremehed. Jäi vaid sugulasi ja kehvemat rahvast.

Juhan tundis kergendust. Ta oli nii palju kuulnud ja tahtis enesega üksi jääda nagu kaupmees, kellele on tulnud palju kaupa, aga see lebab hunnikus, läbisegi, hindamata, sorteerimata, lauditele ladumata.

Peamiselt Hallika Jaani sõnade värske mõju all valmis tal peas mingi otsus: olla hoolimatu, nii enese kui teiste vastu ja mitte põlata teesid, kuidas jõuda järjele. Siis on uksed lahti, siis võib kergemini koplist välja tungida värske ristikheina põllule! Siis on sõnadel mõju ja igas söömalauas antakse aukoht!

Kui ta aga kolmanda püha õhtul, pärast noorpaari lahkumist, nägi Ennu tagakambri nurgas istuvat, pisarad näol, härdus temagi süda; ta astus vennakese juurde, istus tema kõrvale, võttis tema põlvele ja sõnas pisaratega võideldes:

«Ära muretse! Meie jääme ühte! Sinust peab parem inimene saama kui me kõik siin.»

Ja kui ta siis nägi ema, kellel pea oli otseti, silmis pisarad ja huuled kõvasti surutud, oleks ta temalegi mõne sõna öelnud. Aga ei olnud tal niisugust sõna, mis

oleks olnud küllalt hea emale, kes oli andnud praegu ära tütre näol ühe osa enesest. Niisuguseid sõnu ei olnud ta tarkadest raamatuistki leidnud.

XXXIX

Leinameeleolu jäi pulmadest Soosaare tallu, kuigi Ann oli viidud kodunt elavalt ja kõigest kolme-nelja versta taha. Selle meeleolu oli jätnud peamiselt rõõmus pillerkaar ja kaasitamised, aga niisamuti ka kõik need kõnelused, mis tuletasid meelde möödunud aegu. Ehk kui oli mindud arutlustele, siis oli lõpptulemuseks, et elu on raske, et õiglust on vähe, et sellest, mis kõige armsam, tuleb loobuda, ja et jumal vist on küll, aga et ta väga harva oma abistajat kätt sirutab, karistavat aga sagedasti.

Siiski, üheskoos oli unustatud kõik mured ja hädad ja oldud üle hulga aja rõõmus, otse uljas. Ehk just selle tõttu, et elu oli muidu hall, rõõmutu, rõhuv ja koormav, oli püütud unustada väheks ajakski kõik.

Nüüd olid kõik jälle kained, tõsised, murelikud ja lukustasid oma hinge teiste ees.

Juhan ei tahtnud päevakski koju jääda. Et aga Peetrit polnud — noor abielumees oli mõne päeva oma abikaasa läheduses tahtnud veeta ja oma koduseid asju kohendada —, siis rakendati Kustast-poiss, loomult hakkaja ning kasvult tüse, vennale palgiveole paarimeheks. Oli tal ju koolivaheaeg ja kodus isegi igav, sest raamatut ta vähema vennata kätte ei võtnud, kui polnud just midagi õppimiseks antud.

Juhan otsustas iseendas juba vist sajandat korda kosjasõitu. Oli küll kõik juba otsustatud, aga jälle tekkis kahtlusi, eriti siis, kui meelde tuli Maali või Elsa. Siis arvutas ta oma võlgu ja seadis saadud summale vastu sissetulekud lähemal kevadel, suvel ja sügisel. Palju ei puudunud, et oleks ehk kuidagi läbi tulnud, kuigi võlg Tuule-vanale oleks jäänud. Samuti oleks ka jäänud laut ehitamata. Peaks siis Tuulel ütlema, et Jettat Soosaarele ikka viia ei maksa. Olemine liiga kitsas ja töö raske. Vahest kunagi edaspidi . . .

Aga käinud selle otsusega paar päeva palke vedamas, kohanud linnas mõnd poemeest, kellele veel kauba eest maksta, kuulnud koju jõudes, et käinud kraavilõikaja oma palka otsimas, tundis ta tüdimust kui loom, keda piirab parmude parv ja kes põgeneb viimaks ülepeakaela tihedasse põõsastikku varjule.

Mis seal's veel! ütles ta enesele. Asi oli juba otsustatud, kui läksin Tuulelt laenu otsima!

Ta võttis õhtuti «Isamaa kalendri» ja otsis sealt parajat päeva kosjasõiduks. Harilikult käiakse neljapäevaõhtul, kuljused hobusel kaelas. Aga tema ei taha asja köita kohe alguses suure kella külge, sõidab teisipäevaõhtul, ilma kuljuste ja kurinateta.

Ta lükkas siiski asja küünlakuu lõpu poole.

Pulmad võivad siis nihkuda lehekuuni, ja kui just mõrsjal pole pakki, kas või sügiseni. Mingi salajane lootus ajas idulehti — vahest ehk sünnib siin midagi. Aga ta lämmatas need idulehed kui umbrohu.

Ta kutsus Taga-Saare Jüri isameheks ja see oli nõnda lahke, et pakkus oma saanigi sõiduks üle soo. Juhan seisis aga kindlasti vastu:

«Ei ole ma neile reega küllalt hea, siis... sõidame edasi!»

Lauluproovil lausus ta möödaminnes Jettale, mil õhtul neid Tuulel oodatagu, aga hoidus pikemaist kõnelusist ja üldse Pikavere rahvast.

Juhan ajas habeme hoolsasti ja rõivastus korralikult, aga mitte ka enam. Kaks pudelit Krimmi veini, mis olid juba aegsasti kapis varuks, pistis ta kasuka põuetasku, paki kompvekkidega asetas heinakarsi alla.

Sadas lund ja tuiskaski natuke, aga ilm oli pehme ja sõiduks sobiv. Juhan ajas Taga-Saare õue, läks, kutsus Jüri, kellega aegsasti kõik kokku kõneldud, ja reekorvis istudes liiguti aeglase sõrgiga mööda sood Pikavere poole.

«Sinu lehekülg on siis niisugune,» lausus Jüri sõbraliku tõsidusega.

«Või mul palju valida... Olgu visa hingega, kes sinna sohu tuleb,» vastas Juhan nagu enese vabanduseks, sest ta teadis: Jüri õde Juula ei olnud Soosaarele tuleku vastu.

«Kellel tõsine poolehoid, ei seda hirmuta soo ega raba,» ütles Jüri.

«Poolehoid... hmjaa... See peab tulema kahest südamest... vastastikku...»

«Kuidas muidu!»

«Seda aga juhtub harva.»

Soo tee oli lühike. Varsti sõideti nõlva mööda üles ja käänati väljateed mööda Tuule väravasse. See oli lahti.

«Asi läheb meil hästi!» naljatas Jüri.

Koerad kukkusid haukuma ja varsti tuli esikust Vidrik, vaigistas õuevalvureid ja kõnetas lahkesti tulijaid.

Juhan võttis karsi alt kompvekipakikese ja läks Jüri järel sisse. Vidrik jäi hobust varju alla viima.

Praelõhnad lõid tulijaile ninna. Tütred olid hoolsasti ehitud, tagakambris laual oli tikitud lina, kupliga lamp põles heledasti. Peremees ise oli särgiväel, sest truubid hõõgasid sooja. Ta tõusis istmelt, astus mõne sammu tulijaile vastu ja käskis Jettal kasukate võtmisel abiks olla.

Juhan sai kompvekid ja mõlemad veinipudelid tähelepanematult oma tulevase kätte poetada, patsutas talle seejuures julgustavalt õlale, tahtes nagu öelda: pole viga, küll läheb!

Jüriga oli juba varemini kokku lepitud: ei mingisuguseid ümbernurga jutte ega keerukaid kõnesid kadunud kanast või mõnest teisest loomast! See ei sobi siia.

Alati siis juttu ilmadest, kõneldi kirikhärra uuematest kärkimistest ja jõuti Teodori uusimate tempude juurde. Ta toonud enesele linnast ühe päris umbkeelse saksa jõuluks külla ja käinud sellega üheskoos mööda küla. Igal pool käskinud parimad toidud ja joogid lauale tuua, et saks näeks, kui peenelt siin elatakse. Pärast selgunud, et saks olnud moonaka poeg teisest kihelkonnast ja kauemat aega peenemas joogikohas kelneriks olnud, kus siis ka keele ja kommete kooli saanud.

Seda jutustas Vidrik.

Hakati varsti lauda katma ja ilmus isegi verivorste ilmatu taldrikutäis. Jetta ei teadnud, kas pudelid kohe toiduvaagnate kõrvale tuua või hiljem. Ta küsis sosis-

tades Jürilt nõu. See soovitas hiljem tuua. Aga söögi juurde ilmus õllekapp, kust siis ka ohtrasti rüübati.

Juttu leiti suurema vaevata. Jüri tundis end asjamehena, lükkas vahetevahel üle oma käharate tõmmude juuste, naeratas kuivalt ja oli isegi õpetlik. Vidrik puistas rohkesti külauudiseid ja õdedel jäi ainult võimalus siia-sinna mõni sõna vahele heita. Oli selgesti tunda, et kõiki on haaranud ootuse elevus ja püütakse seda varjata rohke jutuga. Toidud kanti viimaks laualt, toodi teed suurtes lillelistes tassides ja varsti asetas Jetta kaks võõrkeelse sildiga tõmmu sisuga pudelit kesk lauda.

Jüri võttis nüüd sõna. Ta kõneles maheda tõsidusega, heites pilkusid neidudele ja vanale.

Sissejuhatav osa ei olnud tal kuigi pikk, aga täiesti ilma keeruka kõneta ei saanud temagi asja juurde. Et ilmas on juba nõnda, varem või hiljem tuleb seda teed meil meestel kõigil käia. Et Juhan on nõnda kaugel, vajab seal Soosaarel kõvasti abi, kes oleks, enesestki mõista, südamega talle lähedal. Ta juba ammu heitnud silma üle soo Pikavere poole (Juhanile tuli siin meelde Liivaku) ja viimaks jäänud peatuma Tuulele. Juba koolipäevist mäletab Jettat, ühes käidud laulmas ja muidu ka... Nõnda et kui siitpoolt ei oleks suuri takistusi, kui isa ja samuti ka Jetta kalduks selle poole, et olla nõus või nii, siis kevade poole või suve algul, nõnda kuidas nüüd leitakse parem, — et siis vahest sõidetaks kirikhärrale asjast kõnelema...

Nõnda umbes pajatas Jüri üsna kohmetult ja saamatult, kuigi muidu oli rahulikult mehine ja selge sõnaga.

Jetta lõi hõõguma kui tulistel sütel, õed ja Vidrik vahtisid piinlikult enese ette, isa tegeles piibuga, torkis ja täitis seda, ei saanud ega saanud põlema.

Jüri vaatas nüüd Juhanile otsa, nagu ei mõistaks enam ise sõnagi lausuda, nagu ootaks rutulist abi. Vaikus läks piinlikuks kõigile, eriti Juhanile, kes tundis end peasüüdlasena. Peremees raiskas mitu tikku, sai viimaks tule tubakale, mis tasakesi ragisedes hakkas hõõguma.

«Mjaa...» venitas ta viimaks mahvimise vahel. See oli tema poolt ka kõik.

Juhan sundis enese sõnu tegema, et aga piinlik vaikus lõpeks:

«See on juba nõnda... Nagu öeldakse: jumalast säetud... Kas nüüd jumalast... Olgu... Ja et ikkagi inimesel peaks olema keegi, kes lähem... Kas või toekski... Nii et meie oleme Jettaga mõne sõna sellest kõnelnud...» Nüüd sai Juhan naljatooni võtta ja lisas: «Kui tema ei hakka salgama...»

«Mis sest salata või!» kostis Jetta oma sülle vahtides üsna moondunud häälega.

Vana võttis piibu suust ja lausus tüdimust teeseldes: «Mis seal's ikka!... Kui see nii on!... Noorte asi... Või ma hakkan segama... Peaasi, et saaksid leplikult elada...»

Ta hakkas jälle kärmesti piipu mahvima.

Jüri naeratas kergendatult, võttis veinipudeli, tõusis ja kallas ise klaasidesse. Kaks klaasi puudus, vanematele õdedele tuli vein teetassi kallata.

«Nii et siis Juhani ja Jetta terviseks!» sõnas ta püsti seistes. Tõusti üles, löödi kokku klaase ja tasse, öeldi «terviseks!» ja joodi põhjani.

Nüüd läks kõik kergemini, jutt kaldus kosjadelt hoopis kõrvale, kõneldi mitmekesi korraga ja Jettagi võttis mitmel puhul sõna. Aga silmad läksid tal vesiseks, kas ta kõneles lehmade sulbist või laulukoori proovist. Juhani poole saatis ta arglikke pilke ja selgesti võis näha, et ta on üsna tublisti joobunud. Seda ta oligi, aga enam õnnest kui veinist.

Juhanil olid kõik köidikud täna vabamad kui muidu. Ta langetas julgeid otsuseid, heitis nalja, mis oli jämedusele lähedane, ei hoidunud hooplemisestki. Ta oli kui inimene, kellel pole enam kaotada, kes võib ainult võita, kes aga vilistab oma võidule ja teeskleb, nagu vilistaks kaotuselegi.

Kesköösk olid kaks kaasatoodud pudelit tühjad, aga kapist leiti veel kolmaski. Jüri aga keeldus kindlasti, öeldes, et seegi joomata ei jää omal ajal. Egas Jetta teda ometi pulma kutsumata jäta, teda, kes niisuguse tubli peigmehe tõi?!

«Olgu siis pealegi esimene pulmaline kutsutud!» kostis Jetta, õnnelikult naeratades.

Juhan suudles oma mõrsjat õues enne reele istumist. Ta tegi seda mehiselt, nagu jooks viina, mis küll ei maitse, aga millest kombe pärast ei kõlba loobuda.

Sõideti kiiresti nõlvakust alla, soo peal andis Juhan hobusele piitsa, nagu tahaks rutemini oma mõrsjast eemalduda.

«Eks ma oleksin tulnud meelsamini su õe Juulale kosja,» ütles ta viimaks. «Aga tead ise, mis see Soosaare on — kes seda elu seal näinud, ei see kergemeelselt tule!»

«Mis me sellest!» mühatas Jüri.

Sõnalausumata sõideti Taga-Saare väravani, kust Juhan pöördus kodu poole, hobust sundimata, aeglaselt. Ta tundis väsimust ja ükskõiksust. Las nüüd läheb ses asjas nagu minema peab! lausus ta enesele. Ei ole seal enam midagi mõelda.

Mingi tuima ükskõiksusega jätkas ta järgnevail päevil tööd. Enese vastu oli ta hoolimatum kui enne, külmetas palke vedades kõrva ja sõi enamasti iga päev esimest korda, kui tuli õhtul palgiveolt koju.

Kodus ütles Juhan oma kosjaskäigust ainult Miinale, ei keelanud aga sellest teistele kõnelemast. Ei kantudki siit seda tähtsat uudist laiali, küll aga Tuulelt. Sealt levis see varsti üle Pikavere, üle valla ja mõne nädalaga üle kihelkonna. Et kõigest sellest, mis sündis maailmas tõeliselt suurt, teati vähe või mitte midagi, siis omas iga peremehe naisevõtt haruldase tähtsuse. Hangiti lähemaid teateid kosjaskäigust ja anti neid edasi tulise innu ja agarusega, arvustati ja hinnati mõrsjat ning peigmeest, käidi läbi Tuule ja Soosaare elamud, nuhiti läbi kõik kapid, varnad ja nurgad, kõnniti rehe all, laudas, aidas, saunas ja lakkades, pisteti nina taaritõrde ja soolalihatünni. Mõrsjal-peigmehel võeti isegi rõivad seljast ja vaadeldi lähemalt iga täpet ihu küljes. Kui sellest tüdineti, siis hakati tegema oletusi tulevase abielu õnne kohta ja seati kokku pulma kutsutavate nimestikku.

Ega Tuulel ja Soosaarel kõneldud vähe sellest, mis sündinud ja mis veel tulemas. Juhan kuulis oma kõrvaga õhtuti sosistusi toast ja nägi, kuidas talle heide-

takse mööda minnes uurivaid pilke, nagu oleks ta ei tea mis korda saatnud.

Juhan käis palke vedamas nõnda palju, kui hobused jõudsid. Oli pakane väga tugev või tuiskas, siis polnud Peeter enam nõus talle abiks tulema. Ann oli tal käes, ta polnud enam kaugeltki nii teovalmis ega kuulekas. Niipea kui ta uues kodus oli saanud enesele laudanurga, tuli ta kohe ühes Annega lehma ja lammaste järele. Tekkis ilmatu tüli, sest Ann nõudis kõige paremat lehma Lillikut, kellelt oli pealegi varsti vasikat oodata. Juhan oli järeleandmatu ja Annel-Peetril tuli leppida üsna kesise Mustikuga. Kaasavara nõudmine lükati Juhani naitumiseni ja rahulduti esialgu kümne rublaga. «Aga siis olgu nelikümmend rubla mul korraga peo peal!» hüüdis Ann ähvardavalt.

Juhan vastas sellele rahuliku muigega, aga süda lõi üsna jahedaks. Sinna läheb siis osa kaasavarast! Teine osa läheb võlgade katteks. Sel kombel ei jää palju järele Soosaare jaoks.

Kavatsused tulevaks suveks olid aga suured. Kõige esiti laudaehitus. Seegi peaks saama elupõline ja ruumikas, et lehmade arvu võiks kord tõsta kahekordseks. Siis terve rida kraave põldude äärde, ja sealt edasi suurde järvekraavi.

Ta häbenes ennast, et oli nõnda kergesti raskustele alla andnud. Ei tahtnud seepärast mõelda enesest ega Jettast, hoidus üldse mõtlemisest ja üksiolekust. Ehk kui pidi olema üksi, siis tegi midagi nõnda, et ununeks kõik. Õhtuti aga kutsus ta Ennu enesele ette lugema, et vältida üksiolekut, seletas talle loetavat ja laiendas vennakese silmaringi, nõnda palju kui seda lubasid tema enese teadmised.

Laulma ei tihanud ta enam minna, aga kui tuli kutse koolmeistrilt, et seltsi asutamise asjas kokku tulla, siis kuulis ta seda rõõmuga.

Jälle olid koos needsamad mehed koolmeistri väikeses toakeses: Hallika Jaan, Taga-Saare Jüri ja Süti-vana. Laulu- ja mänguseltsi põhikiri oli kinnitatud. Uhkusega teatas sellest koolmeister ja lisas kohe:

«Nüüd pole muud, kui algame tegevust!»

«A mis tegevust?» küsis Süti-vana.

«Mis muud: laul ja mäng! . . . Laulukoor ongi. Ostame pasunad ka ja puhume vägevasti kui Väägvere mehed!» vastas koolmeister.

«Seda nagu vähe!» lausus Hallika Jaan üsna kaheldes.

«Teeme näitemängu ka!» möönis koolmeister.

«Näitemängu võib ka teha,» kiitis Juhan järele, aga ei suutnud enam varjata, mis südamel kipitses:

«Keegi peaks kõnelema siinsele rahvale. . . Teda virgutama. . . Kas või mõne üsna kõva sõna ütlema. . . Jõukad peremehed — lehte ei loe! . . . Imevad talv otsa piipu või vahivad niisama, tuimalt enese ette nagu lojused. . . Ei tea midagi sellest, mis sünnib laias maailmas või meie kodumaalgi. . . Noored inimesed ei näe üksteist mujal kui pidovkadel või lakkades. . . Õnn veel, et kõrts kaugel! . . . Kaua's nõnda!»

Juhan sai isegi aru, et ta segaselt kõike seda väljendas, mis tal südame peal, ja et ta kedagi sel kombel ei suuda veenda. Teda kuulati siiski huviga ja Taga-Saare Jüri ütles kohe:

«Uues seltsis võtame kõik need asjad kõne alla.»

«Soosaare Juhanil on tõesti õigus!» kiitis koolmeister. «Teeme mõned pidud — las noored seal näevad üksteist, tantsivad ja mängivad.»

«Seal võib ka midagi õpetlikku kõnelda,» arvas Sütivana, oma lühikest kaheharulist halli habet siludes.

«Võime ka põlluharimisest ja karjakasvatamisest kõnelda!» ütles Hallika Jaan.

Otsustati liikmeid koguda ja asutamiskoosolek veel enne kevadet kokku kutsuda.

«Mispärast peab just meie nurk pime olema!» lausus Juhan Taga-Saare Jüriga läbi soo kodu poole tulles.

«Ega ta kõige pimedam olegi,» vastas Jüri. «Mine kaugemale, mine Peipsi poole. . . Siin mõistab igaüks piiblitki lugeda, seal ei tunne tähtigi. Ja siis: ära looda, et kõik ühes vallas kunagi sarnaseks saavad! Et kõiki huvitavad ühteviisi maailmaasjad! Või teadused! . . . Loe sa ise lehte ja raamatut, aga ära käi peale, et igaüks seda teeks!»

«Igavaks läheb sedasi see elu siin. . .» vastas Juhan ohates.

Järgmisel nädalal oli vallatäiskogu kokku aetud Jäätma Madise Siberisse saatmist otsustama. Juhan teadis väga hästi, et Hallika Jaan ja Taga-Saare Jüri selle asja päevakorrale olid võtnud. Taga-Saare Jüri tahtis nimelt Jäätma popsikohta ostu teel oma isatalu külge liita, aga Madis polnud sellega nõus. Kui aga Madis saadetakse külmale maale, küllap siis õde müüb kohakese kergesti.

Aasta eest, siis oleks Juhan kaks kätt tõstnud Madise vastu. Aga nüüd oli vaen jahtunud, ja kui pealegi oli teada, mis andis mõnele tõuget Madise ärasaatmiseks, siis lõi Juhan oma südames kahtlema. Muidugi, ta ei lähe valla täiskogu koosolekule, et kõnelda kangavarga ja arvatava süütaja kaitseks. Seda ta ei mõista ega tihkagi. Aga Siber oli tema kujutluses nii hirmus, et sinna isegi Madist ei oleks raatsinud saata. Seal pidid mehed rauusjalu maa all kulda kaevama, täidest vaevatult palja maa peal magama ja neid pidi vähimagi sõnakuulmatuse või eksimuse pärast poolsurnuks pekstama. Kas see pole siiski metsik kättemaks, kui ta aitab oma häälega Madist eluajaks Siberi põhja saata?!

Ta ei läinudki täiskogu koosolekule, aga kuulis varsti, et seal peaaegu ühel häälel otsustatud Madis minema saata.

Mitmel korral mõtles Juhan Taga-Saare peremehe püüdest ühendada oma küllalt suure krundi külge ka Jäätma popsikoht. Hallika Jaan oli ka parajasti sirutamas kätt oma naabri Uibo väheldase koha järele, et seda liita oma taluga ja luua sel kombel karjamõis. Kas on õige see maa-ahnitsemine? Kus peab siis elama Andres, labida-Joosep ja teised ulualuseta inimesed? Kas ei teki karjamõisatest viimaks mõisad oma hulga moonakate ja kandimeestega?

Siiski, kui tal enesel oleks jõudu, kas ei katsuks ta Loigu Tohvri popsikohta ära osta ja Soosaarega liita? Ja kui oleks veel enam jõudu, kas ei liidaks ta Taga-Saaret kõige Jäätmaga Soosaare külge? Kas ei ole nõnda, et see kõik on lubamatu ja kõlvatu, mida me ise ei suuda teha, aga teine teeb?

XL

Lähenesid ülestõusmispühad ja Juhan otsustas, südame kõvaks tehes, Tuule omad külla kutsuda. Las tulevad ja näevad — tore see elamine siin ei ole, aga talu on tõusu teel. Ja kui nad ei märka seda, kui nende meelest on asi vilets, eks tühistagu siis kosjad! Poolsada rubla on laenatud — paljugi, et laenatakse! Tähtajast pole sõnagi kõneldud, häda neil pole, aega maksta on!

Ta sundis enese minema korra Tuulele, aga äripäeva õhtul, et ei kohtaks seal võõraid. Üldse hoidus ta viimasel ajal vähimaistki asjata käikudest. Kes teda nägi, hakkas kohe pärima eelolevatest pulmadest, ja kui teadis viisakat kommet, soovis õnne, misjuures Jettat ülistas kenamaks ja tublimaks kogu vallas. Mõni lisas nagu lohutuseks, et Tuule-vana oma tütart paljaste kätega kodunt minema ei saada.

Juhan võeti Tuulel vastu kui ammuoodatu ja mõrsja nurises kõikide kuuldes, miks nii kaua pole tuldud teda vaatama. Ons see kellegi viis ja komme! Inimene käib kosjas, aga pärast seda kaob kui kirves kaevu!

See oli öeldud naljatledes, aga sellest kuuldus kibe etteheidegi. Vana parandas asja sellega, et omakorda Jettale tegi etteheite: tütar ei mõista Juhanile siiatulekut küllalt armsaks teha.

«Kudas mina seda mõistan!» vastas Jetta ohates, pööris näo kõrvale ja pühkis kärmesti pisara.

Pandi pannid särisema ja toodi lauale parimat, mis oli. Leidus isegi kollast pihlakaviina peenes kuhelikukujulises pudelis, ja et see alles nüüd esimest korda avati, siis polnud kahtlust, kelle vastuvõtuks see oli toodud.

Kõik olid üksteise võidu lahked ja sellest luges Juhan selgesti, et Jetta minekust suurt rõõmu tuntakse. Mitte nõndapalju sellest, et ta läheb Soosaare noorele peremehele, vaid et saadakse tast Tuulel lahti. Jääb ju sinna veel kaks tütart kosilasi ootama. On üks võetud, on ots lahti ja hakatakse teistelegi silma heitma.

Pärast õhtusööki näitas Jetta eeskambris telgedel linast kangast, avas isegi suure pruuni rautatud kohvri, kust koirohu lõhn lõi ninna. See oli kuhjaga täis rõi-

vaid, särke, villaseid, linaseid, toimseid ja labaseid kangaid, vöösid, kindaid, sukki ja säärepaelu.

Juhan kõngutas muiates pead:

«Ära seda kellelegi näita! Muidu hakkavad perepojad su peale tormi jooksma ja mina jään ilma sinust kõige kohvriga!»

«Ära hakka pilama!» vastas Jetta ja surus oma põse vastu Juhani õlga. See õrnus oli nii liigutav, et Juhan häbi tundis oma külmuse pärast. Veel enam seepärast, et nii külma südamega jätkab sidemete sõlmimist elueaks. Ta pani käe Jetta piha ümber ja lausus vennalikult:

«Oled hea tüdruk... ja tubli tüdruk...»

Jetta pühkis kärmesti põsele veerenud pisara.

«Nii et siis esimesel pühal tulete Soosaarele,» ütles Juhan. «Näed minu vaest olemist — ehk tulevad sulle hoopis teised mõtted!»

«Ära sa seda oota!» vastas Jetta rõõmu varjates.

Mindi tagakambrisse ja Juhan ütles istet võtmata kõigile oma kutse.

Kõik tõusid püsti nagu mõne kõrge isiku lahkumisel. Seisti rivis Juhani ees: lüheldaseks vajunud peremees, kustunud piip käes, tema kõrval Vidrik, isast natuke pikem, siis Jetta ja kaks vanemat õde. Neile pilgu heitnud, oli Juhanil selge, miks tema vastu ollakse siin nõnda lahke: nad olid vist kadunud ema moodi, pikavõitu, õhukesed, puusadeta ja näostki kui katusel kuivatatud ja enne tublisti soolatud rääbised. Perepojad olid neist möödunud, sulastele minekuks olid nad veel liiga noored ja kõrgid. Oldi õnnelik, et nüüd ükski õdedest oli leidnud peremehest peigmehe.

«Kui aga läbi soo pääseb!» lausus vana kutsele vastates.

«Ega hobusega küll mitte,» vastas Juhan. «Aga Soosaarele võib külaline, kes pole kõrk, jalagi tulla. Küllap kelts siis veel kannab!»

«Võis me kõik karjaga!» tähendas Vidrik. «Mõni peab koju ka jääma. Eks isa lähe Jettaga...»

Nõnda siis jäigi ja Juhan tuli oma mõrsja saatel üle õue tänava poole.

«Mul südames niisuke raske tundmus!» sõnas Jetta.

«Mis tundmus?» küsis Juhan ja lisas lohutades: «Noortel inimestel on seda igaühel aeg-ajalt.»

«Mul niisuke tundmus, nagu ei elaks ma enam kaua või nagu juhtuks mingi suur õnnetus,» jätkas Jetta.

«Mis ikka juhtub! Madis Siberis — ei ole, kes süütab! Tervis sul hea...» katsus Juhan naljatada, aga süda oli tal eneselgi raske ja meel tusane.

Ta manitses mõrsjat tagasiminekule. Kui kergesti võib ta nõnda külmetuda ja, näe, siis ongi aimus õige! Ta hingas kergemini, kui Jetta pöördus tagasi.

Aga südames oli murelik mõte: kui raske on elada inimese seltsis, kes sind armastab, aga kelle vastu su süda on külm kui küünlakuu öö!

Ta lohutas end kummatigi mõttega, et Soosaarel pole Jetta südamesoojus talle ainukeseks raskuseks, et seal on teisigi koormaid küllalt kanda, mis veel rängemad, ja Jetta sulavat liibumist pole vist märgatagi.

Koolmeister oli Kustaga saatnud kutse — tulla palmipuudepühal seltsi avamise koosolekule. Paarkümmend liiget olevat juba vastu võetud, tarvis valida juhatus ja esimees.

Oli päikesepaistene ilm ja Juhan istus pärast hommikusi talitusi tagatoas laua ääres, lugedes vahetevahel ajalehte, siis aga jälle kirjutades vanasse vihikusse arvusid ja kaalutledes juba ei tea mitmendat korda, mis teha Jetta kaasavarasummaga, kuidas seda otstarbekohasemalt Soosaare kasuks rakendada. Ainult sel kombel kogu selle summa, loodetavasti kaks ja pool sada, Soosaare põldudesse ja soisse mattes on Jetta võtmine õigustatud. Ja kui ta ei tunne edaspidi suurt heameelt naise tähnilisele ja pisut nagu kivistunud näole vaadates, siis seda enam oma isakoha haljendavatele põldudele ja rohendavatele heinamaadele pilku heites.

Aga südames polnud õiget rõõmu ega rahu. Nädala pärast tuleb mõrsja oma isaga külla. Ei ole põhjust häbeneda kehvust — las näevad, mis siin on ja mida ei ole! Miina on lubanud hoolitseda süldi ja saia eest, Andres tuleb ja paneb tubli õllelaari käima — mis siis veel!

Pärast lõunat rõivastus ta pühapäevaselt ja astus õue. Ees sätendas lumine väli päikesepaistel ja paremal sel-

lest nöörõige kõrge kaasikumüür, kaugemal pikkamisi madaldudes. Otse välja taga oli tuhm, lillakas noor soomets ja üle selle paistis koolimaja kõrge kasesalu. See oli Juhani meelest kui püha hiis, kus ta oli veetnud poisikesepõlves omavanuste seltsis ilusaid tunde. Need olid elu pühapäevatunnid, hoolimata kõigest. Seda hiit vahtis ta alati, kui seisatas õuel või koolitoa pool väljal.

Siit oleks lühikese viivuga jõudnud otse üle soo. Aga oli veel vara koosolekule minna. Et niisama päikesepaistel kõndida ja varakevadest maailma vaadelda, hakkas ta liikuma Loigu suunas, et Arumäe kaudu koolimajja minna.

Päike soojendas juba nägu; Juhan võttis mütsi peast ja tundis, et ta pikkamisi otsekui joobus valgusest ja kevadeõhust. Ta oleks võinud enesele öelda, et on otse õnnelik, kui sügaval, üsna sügaval hinge põhjas poleks olnud mingit närivat kahtlust, nagu on inimesel, kes ei tea end juba ammu olevat õigel teel.

Ta hulkus Loigult mööda, oleks Tohvrile mõne sõbraliku sõnagi öelnud ja temagi varitsevat pilku juhtinud kevadise päikese poole. Arumäe kohal oleks ta peaaegu sisse käändunud, jutukat õde ja vaikivat «habet» teretanud ja avameelselt öelnud: «Müüge talu, kui tahate, Teistre Toomale, aga vaadake, et teid ilma peale ei jäeta!» Aga ta ei raatsinud päikesepaisteselt teelt vilusse majja astuda.

Arumäe seljandikul, sel kohal, kust kirikutee viis lõunasse ja kirdesse, peatus ta ja heitis pilgu kaugesse põhja. Üle Pikavere voore oli näha kirikutorni ja sellest vasemal tuhmilt sinavaid metsatukki ja salusid. Seal kaugel elavad inimesed, kaugel, kuni Peterburi linnani ja veel kaugemale. Aga õnnelikumad nad ei ole, järelikult vist ka mitte targemad ja paremad. Sest targem ja parem inimene peaks ometi olema õnnelikum!

Siit paistsid ka Nõva küla katused. Elsa sähvas Juhanile meelde ja ta hakkas edasi astuma, ei suutnud enam paigal püsida.

Päike paistis soojasti, valgust oli sinendava taeva all nõnda palju, et silmadel oli valus.

Varsti ununes Elsagi, valgus ja kevadine õhk lõi pähe, Juhan tundis end nõnda kui koolipoisipõlves, muretu

ja veidi vallatuna. Ta võttis tee kõrvalt sula lund, pigistas pihkude vahel kõvaks plonniks ja viskas läheda kase tüve suunas. Siis lõi ta saapaninaga jäätükki tee peal ja hakkas viimaks vilistama.

Eemal teekäänakul tuli kuheliku moodi mustendav naisterahva kogu nähtavale. Juhan lakkas vilistamast ja astus viisakalt edasi. Eit, vist soldatitekülast, lähenes lühikeste sammudega kui veeredes, hüüdis halisedes: «Tere!» ja läks mööda, arglikult Juhani poole piiludes.

Ka üks elu! mõtles Juhan. Kes teab, mis temagi kõik on kannatanud!... Aga päike paistab rõõmsalt ja taevakumm sinab — hoolimata inimese kannatusist.

Kahel pool teed kasvasid madalad kase- ja pajupõõsad. Ei võrsu nad samblasel soopinnal kunagi suureks puuks. Ei astu neile keegi lähedale ega silita tüve. Nõnda nad kasvavad siin, kellegi pilku väärimata aastakümneid, kuni viimaks mõni pops või saunik saab peremehelt luba teha siit ahjukütteks hagu. Siis raiutakse nad maha, köidetakse kuppu ja veetakse sauna ette pinusse. Aga ometi on igal jässakal sookasel ja hallpajul oma elu seljataga, hulk kevadeid, kus maast tõusid mahlad ja käärisid taimedes, kus pungad paisusid ja oksad ehtisid end lehtedega kui mõrsja peigmeest oodates... Ja lõppeks ainult hagu saunakütteks! Kas on inimese elul rohkem väärtust?... Või on rõõm see ainuke, mis siit võime haarata! Rõõm kevade päikesest ja valgusest! Ja raiskame oma elu, kui sedagi ei mõista võtta ilusal kevadepäeval!

Jälle lähenes eemalt kohmakas naisekuhelik.

Juhan jätkas oma abituid mõtisklusi, nagu padrikus eksija rada otsides. Kui mõistaks mõelda ja seletada kõik need elu mõtted! Tuleb aga leppida tuhmi aimamisega, kus see õige suund, kuhu ilmakaarde käända, ilma et oleks ees teed või rada, ilma et paistaks kuskil juhatavaid tähiseid. Siiski, kui paistab päike, võib edasi astuda rõõmsal meelel, ka padrikus ekseldes.

«Tere, Soosaare Juhan!» hüüti üle tee.

Juhan pilutas silmi, võttis tervise vastu ja astus edasi. Aga siis järsku peatus ta ja hüüahtas kui ehmudes:

«See on ju... Süti Roosi!» Ta astus nüüd rutusti üle tee. «Kas jälle siin?... Kas juba ammu?» päris ta läbe-

matult ja võttis suurrätiku alt väljapistetud käe ega raatsinud seda lahtigi lasta.

«Tulime mõne nädala eest,» vastas Roosi näost õhetades ja silmiga naeratades.

«Tulite... sealt, linna tagant... Elsa poolt?» päris Juhan ja astus hingeldades ühelt jalalt teisele.

«Elsaga ühes tulimegi,» ütles Roosi nagu süüdlaselt.

«Elsaga ühes?... Sütile külla või?» jätkas Juhan pärimist, saades otse kurjaks, et Roosi nii napilt annab teatmeid kõige tähtsama asja kohta maailmas.

«Mis seal külla või!... Elsa tuli päriselt ära...»

«Tuli päriselt ära...!? Kuidas päriselt?... Mispärast?» Juhan oli Roosile nõnda lähedale astunud, et see kartma lõi ja sammu taganes.

«Ei saanud enam läbi... Tuli siis hoopis ära.»

«Tuli hoopis ära!...» Juhan otse hõiskas need sõnad. Aga siis tuli talle meelde, äkitselt kui välgu sähvatusel, Jetta. Ta surus huuled kinni ja peatas end rõõmu väljendamises.

«Või nõnda... Et ei saanud läbi...» sõnas ta siis kõrvale vahtides.

Ja nagu oleksid tema mõtted edasi andunud, lausus Roosi:

«Kuulsime, et hakkate ka naist võtma... Et juba kihlatud...»

«Mina?... Kihlatud?!» hüüdis Juhan tõrjuvalt. Aga lisas varsti üsna alistunult:

«Sai talvel korra sõidetud Tuulele... Mis me sellest...» Ja järsku ilma, et oleks mõelnud, mis peab ütlema: «Mis need kosjad või kihlused!... Kui abielugi mõnikord äpardub... Aga ehk nad lepivad jälle?» küsis ta murelikult.

«Elsa ütleb küll: ei ilmaski!... Eks ta seal leppis mõnigi kord, aga jälle seesama: purjus peaga... paneb käed külge... Elsa pole niisugune, et seda salliks.»

Juhan oli seda kuulanud meeleldi, aga ühtlasi mõelnud Jettale.

«Vii palju tervisi,» ütles ta nüüd. «Ja nähagi tahaksin teda...»

«Eks tulge sinna.»

«Ei seda nüüd küll, et ma sinna läheks!... Ja või

sealgi kõnelda saab... Vii, jah, tervisi... Ma pidin koolimajja minema. Ja ütle, et ta tuleks kord Soosaarele!... Et ta nimelt tuleks. Mul oleks talle paljugi öelda.»

Ta astus edasi, üks samm lühem, teine pikem, rahutult, vahel peatudes. Ta oleks hõisanud Elsa tuleku pärast, aga Jetta seisis meeles ja laen Tuule-vanalt. Ta ei ole enam vaba. Kogu kihelkond teab, et suvistepühiks pulmad tulemas... See teadmine kammitses samme, tumestas päikesevalgust ja segas rõõmu Elsa tulekust.

Ta seisatas aeg-ajalt, et mingit otsust teha, et rahulikumalt mõelda; aga mingile otsusele ei julgenud ta jõuda ja astus jälle kindluseta sammul edasi.

Koolimajas oli umbes kakskümmend peremeest ja perepoega koos. Juhan nägi neid kui läbi une, tõrjus tagasi esimehekoha, mida koolmeister ja Hallika Jaan talle pakkusid; muidu oli tal seal kõik ükstaspuha. Kogu koosoleku kestel otsis ta teed Jettast ja Tuule võlast pääsemiseks.

Kas mul on aga julgust? küsis ta eneselt vahetevahel ja lõi kõvasti kahtlema. Aga siis tuli tal meelde, et julguse puudusel oli juba kaotanud korra Elsa, ja ta otsustas nüüd olla mehisem. Oleks küll ilus olla suuremeelne Jetta vastu, aga suuremeelsuse tõttu ta kord ütles lahti kõige armsamast inimesest. Teine kord ei taha ta korrata seda viga.

Kuidas tasuda laen? Ja kas ta jõuab Soosaare järjele seada ilma Jetta kaasavarata?

Nagu palavikus ruttas ta pärast koosolekut läbi soo, vaevalt mäletades, et valiti abiesimeheks. Kasukat seljast võtmata otsis ta aidast pika nööri, võttis kirve ja haokoo seest mõne vembla. Kusta seltsis ruttas ta siis kaasiku alla ja hakkas selle laiust ning pikkust mõõtma.

Pärast päevaveeru tuli ta koju, maitses vaevalt õhtusööki ja käskis aseme teha aidalakka heintele. Aga kohe ei läinud ta magama, istus tagatuppa laua äärde ja arvutas seal poole ööni.

Siis rebis ta puruks paberid arvudega, tõusis üles, võttis laudilt huupi raamatu, lõi lahti ja luges:

«Kes tahab orjaksi ujuda,
sulaseksi suisa minna,

see tulgu minult küsima,
kuda orjaks oldanekse,
käsku-jalaks käidanekse.»

Ta mõõtis veel teiselgi päeval kaasikut ja arvutas uuesti. Kui kõik maha võtta, võiks halgudest saada Jetta kaasavara ja veel enamgi. Aga selle vastu hakkaks isa, ema ja õedki, nähes selles Soosaare hävinemise algust. Ise ta ei julge ka kerge käega tõsta kirvest nende kaskede raiumiseks, mis seisavad kui valges rüüs sirged sõjamehed õuest kagu pool välja ääres, täisealised, jõulised, uhked.

Ta oli kuskilt ajalooraamatust või romaanist lugenud, et tark väepealik ei saada kunagi kõiki oma rügemente lahingusse, vaid jätab alati ühe osa tagavaraks, viimase häda korraks või taganemise kaitseks.

Ühe kolmandiku sellest metsast võiks siiski maha raiuda, nimelt nigelama osa koolimaja pool ja hõredamad kased karjamaa lepikus, arvas Juhan.

Lõuna ajal küsis Miina õues, kui ei olnud kedagi kuulamas, kunas mõeldakse vasikas tappa.

«Vasikas?...» küsis Juhan hajameelselt.

«Kudas muidu!... Ise ütlesid, et tulevad külalised... Vaja ometi sülti keeta...» kostis Miina.

Juhan vaatas ümber ja, veendudes, et kedagi pole lähedal, lausus silmi õe poole tõstmata, nõutult:

«Külalised, jah... Kutsusin Tuule omad... rumalast peast... Tarvis oleks sõna saata: ärgu tulgu!»

«Mis see siis tähendab?» küsis Miina otse ehmunult.

«Olen veel noor. Ei ole kolmekümmet aastatki. Mõnigi asi saab tehtud ülepeakaela... Ma ikka nagu Jettat võtta ei saa...» kõneles Juhan, küünega pihlaka koort näkkides häbelikult.

Miina kõngutas murelikult pead, astus kaevu juurde ja pani käe koogu külge.

«Kõik maailm juba kära täis, et varsti pulmad...» lausus ta otse õnnetult. «Mis ütlevad Tuule omad!... Ja Jetta, see viskab enese häbi ja kurvastuse pärast kaevu!... Siiski, tee, kuidas arvad!»

Ta hakkas kooku pangega alla vajutama. Juhan lonkis õuest välja.

Jetta viskab enese kaevu? . . . kordas ta eneses. Kas olla nüüd suuremeelne, nagu tookord, Elsast loobudes . . . Ei, ei! Vaja öelda Jettale avameelselt, kuidas asjad on. Ta on mõistlik, saab aru, nutab mõne peatäie ja . . . jääb vanatüdrukuks või läheb mõnele popsile. Kära ja keelepeksu on üle kihelkonna, aga see on teenitud karistus. Kust aga võtta viiskümmend rubla, et maksa Tuulevanale võlg? . . .

Juhan kõndis kaasiku all, õhukene lumekoorik murdus igal sammul. Ta toetus tüve najale ja otsis nõutult väljapääsurada.

Kui võtta Andres popsnikuks . . . Orjab suve, teise ja kolmandagi ilma tasuta? Senikaua on ehk hädalisemad asjad joones . . . laenata labida-Joosepilt raha ja anda talle paar vakamaad Loigu poolt välja otsalt? . . . Küsida Hallika Jaanilt nõu — temal olevat pankadest raha laenatud, soolovekslite peale või kuidagi? . . .

Aga pääseteed otsides seisis tal meeles, hetkekski ununemata Elsa. Elsa pärast jääb katki Jetta kosimine, Elsa pärast on jätnud ta mõttedki päästa end kaasavara abil, olgu see Jetta või kellegi teise oma. Elsa tõttu tahab ta end püsti ajada teiste abita, jalul seista kogu Soosaarega võõra toetuseta. Aga mitte selle sõnni naise pärast, vaid selle Elsa pärast, kes on ära tulnud mehe juurest, kes sinna enam tagasi ei lähe ega end peksta ei lase. Selle Elsa pärast, kellele on nüüd jälle lootusi.

Kas need lootused ei ole aga enneaegsed, kergemeelsed, põhjendamatud? Peaks kõnelema Elsaga . . .

Aga ei, ei! Ei kõlba kaubelda! Ei kõlba enne küsida Elsalt: kas tohin loota jälle sinule? Kui tohin, siis ma jooksen jalamaid Tuulele ja palun andeks oma kergemeelse kosimise.

Ta otsustas loobuda Jettast ja siis Elsaga kõnelda.

Siiski, Tuulele minek oli talle liiga raske ja Tuule rahvalegi ei pidanud ta selle teate vastuvõtmist kergeks. Tulevad seal kõik kolm õde lahkesti vastu, vana ise ja poeg nõndasamuti. Pannakse siis pannid särisema ja tuuakse kapist peenviinapudel lauale. Hakka siis söögilauas seletama, et kogu see talvine kosjaskäik oli vaid nali ja Taga-Saare Jüri juttu ei tule võtta tõsiselt! . . . Jetta minestab, isa põrutab rusikaga vastu

lauda, Vidrik kargab üles, et visata välja oma õe suksutaja. Siis alles leitakse, et Teodoril oli õigus niisugust meest nöökida, et asjata Jetta jooksis niisugusele appi.

Neil öil magas Juhan hoopis halvasti. Keegi ei kuulnud, kui mitu korda ta end aidalaka heintel käänas.

Ta sai viimaks Miina nõnda kaugele, et see lubas suurel reedel koolimajja palvetunnile minna ja seal Jettale öelda, et ärgu külasse tuldagu ja veel enamgi. Ei ole Jettat ennast koolimajas, siis mõni õdedest ometi on ja neilegi võib ta seda öelda. Ja kui on seal vahest ka Elsa — mis seal's ikka kõhelda! — siis palugu teda Soosaarele. Tulgu varem või hiljem, mida varem siiski, seda rõõmustavam.

Päike paistis suurel reedel tagatoa lõunapoolsest aknast tuppa. Juhan istus laua ääres ja luges kirjatükki valgusest. Et juba India, Etioopia, Egiptuse, Kaldea, Babüloonia, Assüüria ja Föniikia rahvaste juures valgust pühaks peetud ja talle pühitsemise laulusid lauldud. Eestoas luges isa laulvalt pühaliku häälega Kristuse kannatamise lugu.

Lugenud oma raamatust, et Jupiter on maakerast 41 316 000 penikoormat eemal, hakkas Juhanil häbi oma viiekümnerublase laenu pärast. Ja kui ta veel kuulis eestoast Kristuse ristilöömise lugu, hakkas tal veel enam häbi oma kannatuste pärast, mis olid siiski nii tühised.

Jah, muidugi, see viiekümnerublane laen tuleb korraldada ja kõik muud asjadki joonde ajada, aga ei maksa nende pärast hirmu tunda nagu laps videvikus mustendavaid põõsaid nähes.

Miina tuli õhtu eel koolimajast, üsna tõsine ilme näol. Ta näinud Jettat, istunud temaga kogu palvetunni kõrvuti ja ütelnud alles väravast välja tulles, mis tarvis. Jetta jäänud keeletuks, ahminud siis õhku, lausunud viimaks «Oo jumal!» ja pöördunud kõrvale.

Elsat pole koolimajas olnud. «Või mehe juurest ära tulnud naine tihkab end nõnda pea näidata!» arvas Miina. Aga tema häälest ei kostnud vähimatki laitust.

On mul hea õde ja tubli õde! mõtles Juhan hardudes.

Päike paistis nüüd õhtupoolsest aknast väikesele

lauale voodi otsas. Enn istus seal laua juures ja oli süvenenud raamatusse.

«Näed, Enn, päike paistab jälle, kevade päike!» lausus Juhan.

Enn ärkas, heitis pilgu õhtuse päikese poole, rõõmuhelk käis tal üle näo, ta ei lausunud aga sõnagi.

Pühadeks siiski külalisi kutsuti, vasikas tapeti ja Andres keetis õlutki.

Tuli lell oma kahe noorema poja seltsis, kes nagu Andreski valgepealised ja juba künnipoisi-eas, aga veel üsna arad ja häbelikud. Tuli puujalaga onu oma naisega, kes oli kui mägi, ja tugeva poja Hansuga. Siis tuli veel Peeter Annega ja pool-õde Arumäelt oma vaikiva «habemega».

Oli kära, juttu ja nalja tubades, õues ja soojaks köetud rehetoas. Juhan ei hoidunud teistest kõrvale ega olnud tal vett suus. Miina oli esimese püha hommikul koolimajas palvetunnil käinud ja sealt häid sõnumeid toonud. Elsa olnud seal, julge, mehine ja lahke. Istunud esimeses pingis, kedagi häbenemata, nagu õige inimene kunagi. Vastanud Miina pärimisele, et nõudvat mehest lahutust. Miina kutsunud teda Soosaarele külla, mispeale ta naeratades vastanud:

«Eks näe!»

Veel tõi Miina koolimajast teate, et Liivaku Maalil juba poeg.

«Juba poeg!» oli Juhan seda kuuldes hüüatanud. Ja üksi jäädes oli ta arvutanud, et poeg natuke nagu vara sündinud, ja ta tundis sellest rõõmu.

Sugulaste ja omaste keskel kõneles ta oma kavatsusest osa kaasiku, nimelt kehvema mahavõtmise asjas. Ta ei leidnud kellegi poolt vasturääkimist.

Kui siis viimaks küsiti, kunas tulevad pulmad, jumestus ta, ei suutnud silmi tõsta, aga vastas mehiselt:

«Seda tuleb teil üsna kaua oodata. Võib-olla mõni hea aasta.»

«Kuidas?!» hüüatas poolõde. «Aga kosjas ometi käidud ja, nagu kuulda, mõrsjal kangadki kootud ja säärepaelad punutud!»

«Eks need kulu mõnele teiselegi minnes,» vastas Juhan.

«Vot tebe na?» lausus lellepoeg Andres. «Kae, võtan kätte, sõidan ise Jettale kosja! ... Ma olen nii mõneski asjas Juhanile abiks olnud!»

Aga see nali võeti üsna jahedalt vastu, silmitseti vargsi Juhanit ja katsuti selgusele jõuda, miks ta jõuka peretütre jätab, kellel juba kosjas käinud.

Juhan võttis kannu ja rüüpas mitu tugevat sõõmu, nagu tahaks oma häbitunnet ühes õllega alla uhta.

Peetriga tehti jälle suvilisekaup, aga nõnda, et sööti küntakse vaheldumisi, teine mees teise söögivahe.

«Aga laudaehitus — kunas see algab?» küsis Andres, kui nad kahekesi õllekannu juurde olid jäänud. «Kõnelsid talvel, et minu abi suvel selle juures tarvis ...»

Juhan raputas pead, katsus naeratadagi ja lausus siis süüdlaselt:

«See oli mõeldud nõnda, et Jetta kaasavarast tuleb toetust ... aga nüüd ... Nüüd see jääb ära ...»

«Tšort tebä! Mis kurat sel Jettal siis viga, et ta enam ei kõlba?»

«Mitte, et viga oleks ... Mõni tähnike näos — ega see veel ole viga ... Siiski, tuul puhub teiselt poolt ja nüüd nõnda tugevasti, et ei lase üle soo,» katsus Juhan naljatada.

«Bog tebe sudja!» lausus Andres otse kurvalt. «Davai piiva! Ei ole mina sulle kohtumõistja!»

«Laudaehitus jääb, jah, tänavu suvel ära ...» algas jälle Juhan. «Aga ära seepärast arva, et siin laisklema hakatakse! Läheb edasi veel suurema hooga.»

«Vaata, armas lellepoeg,» kostis Andres üsna tõsiselt. «Kui vaja, tulen sulle appi, hätta ei jäta. Aga ühte ma ütlen sulle, ja seda olen varemgi öelnud: rähkled ülearu! Ja selle tõttu oled sa siin enam ori kui peremees. Vaata, et end pärisorjaks ei tee!»

«Ära karda! ... Et õigeks peremeheks saada, peab enne ori olema,» katsus Juhan end vabandada.

«Aga minule ikka poolt vakamaad löövi alla ei anna?» küsis Andres enam juba naljatades.

«Ega isa mulle kohta jagamiseks pärandanud,» vastas Juhan põigeldes.

«Ah nõnda! . . . Tahad, et ma vanul päevil mõne võõra saunahurtsikus konutaksin?!»

«Ise kiidad oma käsitööd, et toob hästi sisse ja toidab! Eks kogu raha, osta . . .» Vähe puudus, Juhan oleks öelnud: osta või mõis! Aga ta sai veel sõna sabast kinni ja lausus lepitavalt: «Osta või rendi kusagilt paar vakamaad.»

Enne veel kui Andres jõudis vastu rääkida, ruttas Juhan seletama, et Miina peigmees samuti Soosaarelt mõnda vakamaad tahtnud . . . Jätnud Miina mahagi, et pole maad saanud . . . Labida-Joosep pakkunud sularaha, et aga võiks oma lõõvi siia üles lüüa.

«Kellele sa annad või andmata jätad!» lõpetas Juhan.

«Tšort s toboi! . . . Orjake oma suuri kohte ja saage õndsaks!» kirus Andres tusaselt, kuigi kurjuseta. «Elame ära meiegi!»

Mindi teiste hulka, kus kõnel oli parajasti kirikhärra saatmine kaugele põhjamaale või sinna, kuhu varemini läkitatud Jäätma Madis. Naised avaldasid lootust, et nüüd ometi ehk tuleb siiagi ristiinimene kirikhärraks. Mehed kõngutasid kaheldes pead ja puujalaga onu lausus piipu suust võttes ning põrandale süljates:

«Ühe vitsaga kõik nad löödud!»

Juba oli kõigil külalisil teada, et Juhan oma kosjad Jettaga tühistanud. Aga ei tihanud pärida talt eneselt, miks see sündinud. Poolõde oli arvamust avaldanud, et vist Juhan mõne üsna rikka enesele leidnud, mõne kuue-, seitsmesajalise või koguni tuhandelise. Anngi hakkas seda kergemeelselt uskuma ja samuti ka Peeter. Selle tõttu olid nad lõbusad ja sõnarikkad, nii et Miinal neid aina vaigistada tuli selle ettekäändega: las ometi teised, vanemad inimesed ka kõnelevad!

Juhan kuulas hajameelselt külaliste juttu, oli üsna rõõmus, kui vaieldi ägedasti ega pandud teda tähele. Ta näis kartvat, et keegi tema südamesse võib vaadata ja näha, keda seal varjatakse ja hellitatakse. Üht mehe juurest ärajooksnud naist!

XLI

Kaasiku juurimine algas kohe, niipea kui kelts sulanud. Kõige esiti laastati madal lepavõsa ja kadakad kaskede alt, siis kaevati suuremate puude juured kaugelt paljaks ja raiuti need hoolsasti läbi. Kusta viis igale poole köie otsa ja mitmekesi pandi siis latv ning tüvi nõnda õõtsuma, et tervekski jäänud juured raksudes murdusid. Juuriti seepärast hoolsasti, et siinsamas varsti sahaga taheti töötama hakata.

Enne künni- ja külviaega oli juba raiesmaal hulk haopinusid ja puuriitugi, aga ühtlasi Peetril ja Juhanil käed nõnda õlast ära, et tuli sauna kütta.

Pühapäeviti ootas Juhan Elsat. Maa tahenes, teed olid jälle kuidagi käidavad, hiirekõrvul kaasikus siristas ning vilistas õhtupooliti leegion väikesi linde ja soodel hüüdsid koovitajad. Aga Elsat ei tulnud.

Algas kibe külviaeg, laastamine kaasikus tuli katkestada, õlad said töö vaheldusel pisut puhatagi, aga asjata ootas Juhan pühapäeviti Elsat — ikka ta ei tulnud. Juba võttis ta hoogu, et minna Sütile, hoolimata kuuldusist, mis võiksid sellest tekkida.

Aga siis, nädal enne suvisteid, kui puud juba lehis, pühapäeval, jutluse ajal, tuli keegi noor naine, valge rätik peas, mööda tänavat õue poole.

Juhan oli parajasti sinnapoole minemas, kirves ühes käes, vaiad ja nöör teises kaenlas. Ta kavatses teesihti jätkata otsejoones tänava lõpust kuni Loigu krundini. Paras pühapäevane töö; ei kõlba ometi temalgi minna jutluse ajal kündma või kraavi kaevama!

Jah, see oli Elsa! Ta jõudis väravani ja sai selle avadagi, enne kui Juhan oma tööriistad häbelikult aia äärde poetas ja väravasse ruttas.

Elsal oli tumeroheline kleit seljas, tihedalt ümber rindade ja puusade. Valge siidrätiku kolmnurgast otsaesiselt paistis tumedaid juukseid, kulmud olid juba päikest saanud ja heledamad. Pruun, kerge siidrätik oli tal käsivarrel. Kahvatu nägu oli värskest õhust jumestunud. Ilme näis tal olevat mehisem ja kindlam kui aastate eest.

Ta naeratas Juhani hulga ja segaste tervitussõnade

üle, silmist paistis varjatud rõõm ja suletud huulte nurkade mängust võis näha, et tal rohkem oleks öelda, kui ta ütles. Ta tõreles sõbralikult pühapäevase töö pärast, aga ütles, et on valmis sihi ajamisel abiks olema.

Juhan lõi käega: «Pole sugugi hädaline!» Aga ta oli rõõmust nii segane, et ei teadnud, kuhu viia oma külaline. Mindi siis esiti üle õue uue rehe juurde.

«See on tulevase Soosaare esimene hoone!» lausus ta mitte just ilma uhkuseta. «Vana elumaja põlemine tähendaski joont endise ja uue Soosaare vahel!»

Elsa ei lausunud sõnagi kiitust, aga näoilmega avaldas ta oma rahulolu ehitusega.

Juhan piilus üsna arglikult tema poole. Hoopis teissugune oli ta, kui kõik need teised neiud siin ümberkaudu. Liiga palju naiselikku ja lapselikku pehmust, ühes sellega valmisolekut alistumisele oli kõigi nende näos. Nad just nagu vaatasid ümber ja otsisid, kus on see, kelle sõna peaksid kuulma, kellele kui isandale naeratama. Ehk siis olid nad vanemaks saades, mõned isegi noorelt üsna tigedad või ka tuimad.

Elsa oli rahulik, ei näinud talle muret tegevat üldse hoiak. Ta oli, kuidas ta oli, ei otsinud alistumisvõimalust ega püüdnud nõrkusega valitseda.

Ta näitas käega kaasiku poole, üle välja, lausudes: «Seda tahaks näha! Niisugust ei ole siin kellelgi!»

Mindi mööda veevagu üle orasevälja otse kaasiku poole, Juhan ees, Elsa järel. Juhan seletas oma kavatsusist selle kaasikuga, osutas eemale puuriitade ja haopinude poole.

Nad jõudsid kõrgete kaskede alla, valgete tüvede vahele. Pind oli siin täiesti kuiv, õrnad rohuudemed olid lehepurust läbi kasvanud.

Elsa vahtis kõrgete latvade vahelt sinavasse kummi, mõõtis siis silmiga nõtkete tüvede kõrgust, katsus käega tohikut, noppis sellelt helbeid ja sammalt ning ütles viimaks üsna tõsiselt:

«Seda ei tohi sa maha raiuda. Ilusama osa pead jätma!»

«Nii see on mõeldudki,» vastas Juhan.

Elsa laotas oma pruuni õhukese suurrätiku maha ja nad istusid sellele.

«Täna on nagu esimene pühapäev sellest ajast saadik, kui mul enam Märti seltsiliseks ei ole!» sõnas Juhan rõõmu varjamata. Ja siis kõneles ta Elsa vaikse pärimise peale Märdi surmast, kangavargusest, elumaja öisest põlemisest ja uue ehitamisest kesktalve pakasega. Ta ei salanud ka kitsikust, mis ehituste ajal tekkis.

«Seepärast ongi sulle jõukat naist vaja,» naljatas Elsa õeliku lahkusega.

«Seda ma arvasin ka...» vastas Juhan kuivalt ja jätkas siis küünarnukile laskudes (ka Elsa laskus tema vastu):

«Aga siis korraga leidsin ma, et ei kõlba nii noorelt sirutada kätt mõne jõuka äia armuanni järele!...»

«Kust sa seda nii järsku...?» küsis Elsa õrna pilkega.

«Kuulsin Roosilt, et sa tagasi tulnud... Ja et sa ei lähegi enam tagasi...» Nüüd vaatas ta Elsale otse silmi. Aga see oli rohukõrre noppinud ja mängis sellega.

«Ega sa ei lähe tagasi?» päris Juhan vähe aja pärast.

Elsa viivitas vastusega, ohkas lühidalt ja vastas üsna tasa, aga kindlasti:

«Ei!»

Aga siis tõusis ta istukile ja küsis üsna asjalikult:

«Saad sa hakkama oma võlgadega?»

«Küllap saan,» vastas Juhan üsna üleolevalt ja tõusis ka istukile.

«Kui suured nad sul õige on?»

«Koguneb saja ümber... Või umbes nõnda.»

«Ma arvasin, et palju enam,» tähendas Elsa naeratades.

«Sinu arvates ei ole ka palju?!...» hüüdis Juhan julgust saades.

Nüüd pani Elsa oma käe tema käe selja peale ja ütles üsna lõbusalt:

«Näita mulle seda kraavi, millest kogu kihelkond kõneleb.»

«Kas kõneleb?» küsis Juhan salajast uhkust varjates.

Nad tõusid üles ja läksid mööda ahtakest karjarada läbi tiheda lepiku kraavi suunas. Varsti olid nad heinamaa ääres. Saja sammu kaugusel paistis savise harjaga kraavimulla vall. See oli koht, kus kraav, tulles lää-

nest, lõikas tee ja pöördus siis täisnurga all mööda heinamaad lõuna poole, et laskuda Loigu lähedal madalasse soonestikku. Seda mööda võisid veed kraavitagi edasi minna.

Nad astusid üle mullavalli ja seisatasid. Vesi jooksis siin käredasti, Kusta oli käänakul isegi veski käima pannud.

«Vaata, vaata!» hüüahtas korraga Elsa ja näitas oma päevitunud käe sõrmiga vette.

Kaks saledat tõmmu seljaga purikat suundusid lühikeste, äkiliste tõugetega vastuvett ülespoole.

«Mis sa nüüd ütled!» lausus Juhan naljatusega uhkeldust varjates. «Purikadki Emajõest tulevad Soosaarele külla!»

«Rühivad järve poole, nagu näha... On seal ka mingisugust kala?» küsis Elsa.

«Kogresid on seal küllalt... Märdi ajal oli meil oma truup ja mõrrad. Nüüd on lagunenud. Pole aega niisuguste asjade jaoks,» seletas Juhan ja lisas natuke kärsitult: «Kui palju siin on teha!... Ja kui palju siin võiks teha!»

Elsa vaatas talle laitvalt ja lausus õeliku manitusega:

«Sa peaks siiski pühapäeva pühitsema ja muidu ka... Ruttad ja tormad... Olen sellest kuulnud. Tahad kõik ühe aastaga...»

«Sul on ehk õiguski... Aga vaata, kuidas teised talud... Kõik on neil korras... Siiski, hoolimata sellest,» Juhan sattus sellest kõneldes hoogu — «hoolimata sellest näed neid aina rühmamas ja rahmeldamas, oma peret sundimas ja veel enam iseennast! Vähe sellest, et nad murravad tööd teha — tehku! Kui nad aga peatuvad, kas söögivahel, õhtul või pühapäeval, siis ratsutab mure nende seljas ja surub nad enneaegu küüra! Mure, et ikka ei ole küllalt, et ikka jäi veel midagi teha, et kõigega ei jõudnud õhtuks või nädala lõpuks valmis!... Muret aitab paljudel peletada kadedus, näriv kadedus! Et naabril on sõiduhobune siledam, vedruvanker läikivam, rukkikõrs jämedam, teras rohkem päid!... Ehk et tütrel on jõukam peigmees või pojal rahakam mõrsja!... Lellepojal on õigus: oleme

kõik oma talude orjad!... Kõneldakse ikka: talurahvas on vabastatud!... Tuldagu ja vaadatagu meie peremehi!... Vabad?... Ma ei kõnele töö vastu!... Seda tuleb teha. Kuigi enamjagu meist on sattunud ahnitsusse... Murest ja kadeduse kihutusel võidujooksmisest peaks keegi meid vabastama!... Ainult harva, mõne pidu puhul, hulgakesi koos olles, siis saame kõik jälle väheks ajaks inimesteks... Ega üks ole parem teistest...»

Juhan oli kõnelushoos kübara peast võtnud ja vasema käega mitu korda üle lauba ja juuste pühkinud, nagu tahaks sealt eemaldada kõike seda, mille üle kaebab.

«Ole üsna rahulik!...» ütles Elsa naeratades. «Kümne, kahekümne aasta pärast on ka siin kõik korras. Teil meestel on sama viga mis mõnel hobusel: niipea kui näeb teist ees — kohe tahab mööda tormata!»

«Kui sina mul oled,» lausus Juhan vette vahtides, mis põimis kärmesti voolates säärepaela-toime, «kui sina mul oled, siis ma muidugi... siis ma ei rutta... Siis ei hirmuta mind ka see, mis teised arvavad... Saan võlglastega pikkamisi toime ja sean talu korda... Ilma ruttamata... Aega on... Eluaeg...»

«Läheme seda kraavi mööda järve poole,» ütles Elsa.

«Järve poole?... Siis tuleb soost läbi minna...» vastas Juhan ja pani jälle kübara pähe.

«Sood ma just tahaksingi näha!» ütles Elsa.

«Vaata, et sellest end hirmutada ei lase!»

Nad hakkasid kraavi pervel, mööda mullale tallatud rada vastu veevoolu ülespoole minema. Vahetevahel kõndisid nad mullavalli kõrval hõredas sootarnas. Siin kasvasid madalad, tugevad sookased ja juurikate ümber olid kõrged samblamättad. Kaskede vahel oli ka suuri hallpajupõõsaid. Neist heidutasid nad lähenemisel väikesi linde lendu. Päike paistis soojasti, soo näis tukkuvat mõnulevas uimas.

Kraav tegi käänakuid ja varsti olid nad paksus padrikus. See oli nii tihe, et oksi kätega kahele poole surudes edasi pääses. Kraavi perve muldki oli põõsastes.

«Mis sa nüüd ütled?» küsis Juhan seisatades.

«Ei ole ennem näinud niisugust padrikut,» vastas Elsa ja silmist paistis tal lapselik rõõm.

«Aga vaata,» jätkas Juhan uhkusega, «ainult tallaalused on sul niisked. Ennem aga tuli siin vesi suvelgi üle jala. Kraav on teinud oma töö!»

«Aga see padrik?» küsis Elsa.

«See tuleb laastata! Mättadki välja raiuda, nii et oleks laudsile heinamaa,» kõneles Juhan innuga.

«Ära sellega jälle rutta — teed enesele liiga!» manitses Elsa.

«Ükskord peab Soosaare korras olema!» katsus Juhan end kaitsta.

«Ükskord — jah,» kõneles Elsa, kui nad kõrvuti põõsaste vahel enesele teed otsides edasi kõndisid. «Olen kuulnud, kuidas iseäranis peremehed kõnelevad: ükskord, kui mul see ja see asi korras, siis võin elama hakata. Elu algab neil alati homme, kunagi, ükskord. Siis aga näevad nad, ühel kurval päeval, et elu ongi möödas. Et pole saadud alatagi seda õiget, seda päris elu.»

Tihe padrik lõppes, algas hõre põõsastik, viril kaseja pajuvõsa, sinikamarja-mättad, siin-seal mõned paakspuud.

«Kui tuled kesksuvel, sööme siin marju,» ütles Juhan. Siis võttis ta Elsa käsivarrest ja tõmbas ta enesega kraavi äärde. See tegi siin viimase käänaku ja suundus otse järve.

«Mis see seal?» küsis Elsa, kui nad sihti mööda järve poole olid vahtinud.

«See on Pikavere seljandik, Kangru tõuväli.»

Nad astusid pikkamisi edasi laiade põõsaste vahel järve poole.

Kas oli see kevadsuvise päikese soojus ja valgus või sookaelte lõhn, aga Juhan tundis, et talle midagi on hakanud pähe. Ta hoidis Elsa käsivarrest kõvasti kinni ja küsis nagu vannutades:

«Sa ei lähe enam tagasi, Elsa?»

«Ei, ma ei lähe enam sinna . . .» vastas Elsa kindlasti ja väristas pead. «Misjaoks lasta end alandada!»

«Ja ootad mind?» päris Juhan seisatades, võttis Elsa õlgadest õrnalt kinni ja vaatas talle silmi.

Elsa kannatas tema pilgu ja vastas naeratades:

«Sul tuleb mind oodata... Need asjad ei lähe ruttu seal kohtutes.»

«Ma ootan!... Kui aga tean, et sa oled kusagil ja et sa ei lähe jälle... Et ükskord...»

Nad suudlesid teineteist seal soo üksilduses oma sõnade kinnituseks ja kõndisid siis, käed teineteise piha ümber, järve poole.

Kaks västrikku lendasid nende eest mööda, kaarjais joontes õõtsudes.

Põõsad madaldusid ja harvenesid, pind muutus tahedamaks ja kindlamaks, rohi tihedamaks ja madalamaks.

Korraga avanes nende ees haljas osjaväli loikudega, sellest paremal sinakashall puhas järv.

Elsa hüüatas imetlusest, vaatles pooleldi rohtunud järve ja siis Pikavere seljaku haljast nõlvakut.

Kui nad vaikides mõne aja olid seisnud, Elsa lapseliku innuga järve, selle ümbrust ja veerjate põldudega tagaseina imetlenud, Juhan aga Liivakut silmitsenud, mis talle Maaliga ja kõige muuga nüüd kui kauge muinaslugu meenus, istusid nad põõsa varju mättale.

«Mis siin kõik on!» lausus Elsa imetlusest toibudes.

«Sealpool kraavi on Soosaare krundi ääres ka puhast kallast, sinna toon truuba,» ütles Juhan. «Kui Märt elas, käisime igal pühapäeval siin...»

Kiilid metalliste tiibadega lendlesid osjastiku ääres, eemal sulistas pardiparv, paremal, koolimaja pool järve otsas hüüdis koovitaja. Pikavere halja seljandiku kohal sinisel taevaserval seisis kuivade pilvede killavoor ja liikus nähtamatu aeglaselt lõunast põhja.

Ilm oli pühalik-vaikne, laotus täis valgust.

«Juhan, siin on ilus!» lausus Elsa.

«Sama ilus kui Märdi ajal,» vastas Juhan, ja pannud oma käe Elsa käsivarrele, lisas ta vaikselt:

«Nüüd ma mõistan: elu ei alga homme. Elu on alanud täna, siinsamas.»

KUTSUTUD JA SEATUD

*

Ühe hingekarjase päevik

I

On kesköö, väljas ulub talvine tuul, kõle ja kaeblik kui prohveti hääl, mis kuulutab häda ja alandust. Olen üksi oma toas lukus ukse taga, ei taha silmi tõsta Õnnistegija pildi poole, mis ripub mu vastas seinal, vaid loen taas pühakirjast sõnu:

Valgus saab pimedaks Tema majas ja lamp kustub ära Tema pea pealt.

Olen alandatud põrmuni, olen teotatud ja häbistatud. Jumal on pannud oma käe minu külge, ta on mind pannud seisma enese ette, et ma ei saaks põgeneda ega varjata oma häbi.

Kuusteistkümmend aastat olen ma inimesi igas ihuja hingehädas juhatanud jumala juurde ja käskinud neil troosti ning kinnitust otsida tema sõnast. Aga nüüd, kus mul enesel kitsas käes, ei mõista ma paluda temalt abi ega tihka sirutada oma kätt tema püha sõna järele.

Enne kui ma jälle tema ette astun, tuleb mul läbi katsuda see süüdistus, mis mulle heideti, ja tagasi tõrjuda see häbistus, millega mind alandati.

Oma käega tahan ma jäädvustada süüdistuse, mis mu vastu tõstetud, kuigi mu silmad ei tahaks näha neid jõledaid sõnu kirjapandult ja mu käsi tõrgub neid kirjutamast.

Nõnda see sündis kaheteistkümne tunni eest, keskpäeval. Ma tulin koguduse kantseleist, kus mul oli olnud pahandus tõrksa ja ulaka mehega, kes nõudis tunnistust teise kogudusse minekuks, kus pidi olema tema mõrsja, aga maksude õiendamisest ei tahtnud ta teadagi. Omas pahameeles ütlesin talle, et vaevalt ta võib loota jumala õnnistust oma abielus. Siis hakkas ta vaimulikke ja

kirikut üsna jämedalt irvitama ja teotama, nii et ma ta välja pidin saatma. Tulnud koju, ei leidnud ma siit oma abikaasat ja see pahandas mind veel enam, kuigi mul polnud teda õieti tarvis ja ma oleksin tahtnud teda vaid näha. Käinud tormakalt läbi kõik toad, lükkasin ma uuesti lahti ukse Tamaara tuppa, kuigi mul sinna polnud vähimatki asja. Puudri ja odekolonni lõhn lõi mulle ninasse ja täna ei olnud see sugugi mulle meelepärane. Astusin edasi, laua juurde, mis oli veel korraldamata. «Lady Hamilton'il» oli lugemismärk vahel. Mitu korda olen talle öelnud, et ta vähem loeks sääraseid tunde-elu üleliigselt soojendavaid raamatuid. On ometi mu kogus küllalt karge sisuga teoseid, mis kõneleksid südamele ja vaimule.

Keset lauda eesääres oli moodne kirjablokk. Sinna oli vist äsja kirjutatud, sulepea oli otsapidi tindipotis.

Avasin kirjabloki — jumal näeb, et ma seda tegin ilma mingi tagamõtteta.

Esimene lehekülg oli kirjutatud Tamaara kärsitu, aga siiski meeldiva ja julgejoonelise käekirjaga allääreni täis.

Lugenud tahtmatult mõned sõnad, ei saanud ma enam peatuda, kuigi teadsin, et seda peaksin tegema. Ma süüdistasin end alatuses, aga silmad lendasid üle ridade ja olidki poolelijäänud kirja lõpul. Ma lugesin uuesti, süüdistasin end veel kõvemini, lubasin tunnistada kõik Tamaarale, paluda andeks, aga ei suutnud silmi kiskuda kirjalt.

See oli palav, kuum, põlevate sõnade ja tunnetega kirjutatud armastuskiri.

Jah, see oli minust jõledus, et ma siia, oma naise lauale olin sorima tulnud. Pean andestust paluma, aga sealsamas heidan ma talle süüdistuse ja nõuan seletust, nõuan pihtimust.

Astunud ühe alatu sammu, astusin oma kiivuses ja raevus ka teise: ma rebisin lehe blokist ja peitsin oma taskuraamatu vahele. Mul peab ometi olema dokument, millega põhjendada oma süüdistust!

Kümnekordselt vastumeelne oli mulle nüüd selle toa lehk ja ma väljusin rutusti.

Jäin teda ootama ja põlesin kärsitusest. Küsisin tele-

foni kaudu kümnest kohast, kus arvasin Tamaara olevat. Ma ei püsinud paigal, rõivastusin ja ruttasin välja, isegi teadmata, kuhu minna. Hajameelselt võtsin vastu oma tuttavate tervitusi, kes vist küll arvasid, et ruttan mõnele surijale viimast hingekinnitust andma ja kardan vikatimehe ettejõudmist.

Tulin jälle koju, ei leidnud veelgi Tamaarat, võtsin taskust pooliku kirja, lugesin seda uuesti mitmele korrale ja katsusin otsusele jõuda, kellele see küll võiks kirjutatud olla. Siis peitsin kirja hoolsasti kui väärtusliku võlatähe oma rahataskusse ja hakkasin halastamatut süüdistust koostama. Küll katkestas selle üks teine hääl, mis oli tasasem ja rahulikum ja tuletas mulle meelde, et olen kutsutud ja seatud; olen suure õpetaja jälis käija, kellel ei kõlba oma ligimese üle kohut mõista, kes peab kohtumõistmise jätma jumala hooleks, kes tohib ainult kristlikult manitsedes eksijale õiget teed näidata. Aga ma sundisin selle tasase hääle vaikima ja otsisin teravaid sõnu, alandavaid ütlusi, mis pidid mu abikaasale südamesse tungima, tema põlvili langetama ja kahetsusele sundima.

Sealsamas hakkas mul hale meel enesest ja ma tundsin end kui rikas mees, kellelt võetud kavala kauba ja petise tööga kõik ta varandus. Ehk ma olen kui võitmatuks peetud pealik, kes saanud teate oma truu abilise üleminekust vaenlase poolele.

Uuesti sööstsin ma süüdistama oma abikaasat: ta on unustanud, kelle naine ta on! Mitte mõne parkali, lihuniku, turukaupleja või kõrtsimehe oma, kelle majas säärased asjad tavalised ja selle tõttu sallitavad, kel pole häbi inimeste ega jumala ees!

Panin käed külge mitmele tööle, aga kõik tundus mõttetuna; võtsin kätte mõne oma armsama raamatu, lugesin Marcus Aureliusest ja pühast Augustinusest mõne kauni mõtte, aga leidsin sealsamas, et kõik nad ei kõnele enam mulle.

Siis kuulsin lõunalauda kaetavat ja viimaks, kui mind juba sööma kutsutud, Tamaaragi tulevat.

Meie majaline ja mu abiline koguduse kantseleis preili Renée puudus lõunalauast. Aga oma pojagi juuresolekul ei pidanud ma sündsaks selle asja kõnele-

võtmist. Vööras on mulle see viieteistkümneaastane tugeva kasvuga, sportlase hingeeluga poiss, nagu ei olnud väga lähedane mulle tema emagi, mu kadunud esimene naine. Maksab selle poisi ees hakata omavahelisi asju õiendama, abielutüli lahendama! Tamaara istus lauda, terve, ilus, rõõmus, muretu, just kui metsloom, vähemagi südametunnistuse piinata. Märgates mu värisevaid käsi ja kuuldes mu hääles harjumatut karmust, kui laususin mõne sõna teenijale, tõmbus Tamaaragi enesesse, ei tõstnud silmi minu poole, lõpetas kärmesti söömise ja läks varsti oma tuppa. Küllap ta nüüd leidis pooliku kirja puuduvat!

Kui siis teenija oli koristanud laua ja poeg läinud välja, lähenesin ma Tamaara toa uksele ja koputasin.

Kuulsin teda tõusvat ja üsna jahedalt küsivat:

«Kes seal on?»

Ta avas ukse ja tema sügavaletõmmatud suunurgist võisin lugeda, et ta kõik teab. Ta pööras mulle kohe selja ja astus aeglaselt eemale.

«Sa vabanda, see oli minust inetu... Aga see oli esimene kord ja jääb viimaseks, et ma sinu asju puutusin!»

See oli siis öeldud!

Tamaara oli järile laskunud, kumer piht minu poole, tõmmud juuksed kohevalt kuklas. Ta ei lausunud sõnagi. Ma jätkasin, end vaevu talitsedes:

«Kui sa edaspidi oma armsamale kirju kirjutad, siis peida hoolsamini. Võib muidu kas või teenija kätte sattuda. Meie majal peab hea nimi olema! Veel kord andesta, et tulin su tuppa ja lõin lahti su kirjabloki...»

Ta käänas pikkamisi oma palge minu poole, huuled raudselt kinni, silmis vaenuline pilk, otsmikul tõmblevad kortsud.

«Nii et siis salaluure!» lõikas ta ja irvegi tekkis ta suu ümber.

Ma tõmbasin taskuraamatu, võtsin selle vahelt kirja, hoidsin talle üsna silmade lähedal ja ütlesin iga sõna selgesti hääldades:

«Need read siin, sinu ilusa, mehise ja vaba käekirjaga kirjutatud, kõnelevad üsna selget keelt. Ehk ütled, kellele kirjutad: «igavesti sinu» ja need teised sõnad?»

Ta kahvatus, hammustas alumist huult ja lausus viimaks põlgust teeseldes:

«Oled hakanud salakuulajaks — eks uuri välja!»

«Sa pead ütlema... kellele kirjutad!» kurjustasin ma kidakeelselt, olles nüüd veendunud, et ta on tõesti süüdlane.

«Kirjutan, kellele tahan! Ei ole su ori, et igast sõnast ja sammust sulle aru pean andma!»

«Sa unustad, kes ma olen!» hüüdsin abitus vihas. «Sa unustad minu eluseisuse, minu kõrge ameti!»

Seda ei oleks ma pidanud ütlema, sellega ei oleks ma pidanud hooplema. Olin nüüd ise paljastanud koha, mis kõige õrnem, kuhu puudutus kõige valusam. Ja nüüd ma nägin Tamaarat esimene kord tema hoolimatuses. Ta hakkas võikalt mu sõnade peale naerma, pöördes seejuures oma jäiga pilgu kõrvale, ja lausus siis, tõustes ja mulle sammu lähemale astudes, minu poole kummardudes, nagu tahaks heita mulle sõnu näkku:

«Sinu eluseisus!... Sinu kõrge amet! Ära püüa end katta pühade hilpudega! Tunnen sind, sa... jumalasõnaga sahkerdaja!»

Viimase sõna ütles ta kui madu sisistades ja ma tundsin, et see sisin mind kui tulise rauaga põletas.

Ma olin kui meelest ära ja hüüdsin talle, et ta teotab jumalat. Et olen kes ma olen oma eluviiside poolest, oma nõrkuste poolest, aga ma olen kutsutud ja seatud jumalasõna kuulutaja...

«Kuulutad nõndakaua, kui sulle hästi tasutakse!» raevutses Tamaara ja tema tihedad teravad hambad välkusid huulte tagant kui vihasel kiskjal. «Ammu see oli, kui sa kaalusid, kas mitte minna oma venna äri ajama!... Kutsutud ja seatud... jumalasõna kuulutajaks — ähähäh!»

Ta hakkas naerma ja pööris mulle selja. Nõnda naerdakse küll vist vaid põrgus.

Häbistatud, alandatud, purustatud, hävitatud, põrmusse heidetud, tõin oma hingeriismed sealt välja.

Pidi see kõik sündima minu majas! Aga ometi olin ma siin nelja aasta eest püha abielutalituse puhul tõotanud:

«Mina ja mu pere, meie tahame Jehoovat teenida!»

Ja nüüd ütleb mu lähem inimene: siin majas sahkerdatakse jumalasõnaga!

Ma pean talle jõudma selgeks teha, et see on jõle teotus, mitte minu, vaid jumala teotus! Jumala abiga tahan ma seda talle selgeks teha, et ta teotab minuga ühes kirikut, seda, mis seal kuulutatakse, ja kõiki neid, kes seda kuulutavad!

Ja nagu oleksin ma tahtnud end kaitsta ja seletada, kui mõtlematult on Tamaara oma rasked sõnad öelnud, tõusin ma istmelt. Käinud oma toas mõne korra edasitagasi, märkasin ma väikesel laual lahtist raamatut. Võtnud selle kätte, nägin ma jämedalt punase pliiatsiga märgitud kohta ja lugesin sealt järgmised sõnad:

Wer heute noch auf mittelalterliche Art an Dogmen glaubt, ist entweder ein Zurückgebliebener, ein Feigling oder ein Schelm. Seitdem der vorgeschrittene Geist Mythen zu durchschauen gelehrt hat, ist es unehrlich, an durchschaubare zu glauben.[1]

See on tänapäeva suure nimega filosoof, kes nõnda kirjutab. Meie salongis on temast kõnet olnud mõnel puhul ja ma ise olen tunnustavaid sõnu tema kohta lausunud, sest ta ei ole religiooni vastane ega jumalasalgaja. Selle koha on muidugi Tamaara ära märkinud ja raamatu lahtiselt siia lauale asetanud, et mind niisuguse autoriteedi abil alandada. Ta ei loe nii raskeid teoseid, aga küllap on talle mõni «sõber» seda osutanud.

Nii: mahajäänu, arg või kelm!

Ma panen raamatu käest ja meelde tulevad mul Hiiobi sõnad, mis nüüd minugi kohta käivad:

Kõik on teistviisi minuga saanud! Suur hirm ajab kui tuul au taga ja mu õnnis põli on kui pilv mööda läinud.

Omas kärsituses sean ma küsimuse järsult ja kiusakalt: Kui on jumal ja kui ma usun temasse, miks peaksin siis kartma ja ahastama? Miks ei ütle ma julgesti: Jehoova on andnud ja Jehoova on ära võtnud, Jehoova nimi olgu kiidetud.

Kas ei ole aga nõnda, et ma küll teisi nende sõnadega

---

[1] Kes tänapäeval veel nagu keskajal usub dogmasid, see on kas mahajäänu, pelgur või kelm. Sestsaadik kui arenenud vaim on õpetanud müütisid läbi nägema, ei ole aus uskuda läbinähtavasse.

olen kinnitanud, aga o m a asjade juhtimist ei usalda ma mitte tema hooleks!

Enam kui poolteist aastakümmet olen ma kuulutanud kolmainu jumalat ja kinnitanud usku temasse. Aga mul pole mahti olnud aru anda oma hinge majapidamisest. Kes see jumal mulle enesele on, kui kindel on mu enese usk temasse, kas see ka mulle enesele jõudu ja väge annab raskel tunnil, seda ei ole ma eneselt küsinud.

Need sõnad, mis ma teistele sajad korrad ja enamgi igasuguste õnnetuste ja kaotuste puhul korrutanud, on mulle enesele nüüd kui vask, mis kumiseb. Ainult Laulja sõnad kostavad mu kõrvus:

Sest Sinu nooled on minu sisse läinud ja Su käsi mu peale tulnud.

Kui oleks põlenud maha minu maja ja tules hävinud mu varandus — ma oleksin käinud püstipäi ja kaevanud koguduseliikmeile oma õnnetust. Kellele kõnelen ma aga sellest, mis sündinud Tamaaraga, ja kes ei naeraks selle üle oma südames!

Mu hingel on tüdimus, ma tahan oma kaebusele maad anda, ma tahan kõnelda oma hinge kibeduses.

II

Olen kaotanud oma viisipärase rahuliku kõnnaku, kõne ja oleku. Jumalasõna on mu meeles segi kiiva voorimehe sõimuga. Pühakirjasalmile järgneb mu peas joobnud kingsepa kirumine oma truuduseta naisele. Kohkudes näen ma nüüd, mis mu hing õieti on ja missugune on mu süda olnud seni. Kes teaks, mis on mere põhjas, kui torm ei pööraks seda suurte lainetega peale ega uhuks rannale! Siiski, vaevalt väärib see võrdlust tormiga, mis mu hinges sünnib, pigemini sarnaneb see tuulekeerisega. Ehk on see kõik saadetud selleks, et ma iseennast õpiksin tundma?

Pühapäeval pidasin ma jutlust, puhu ahastades, puhu alandlikult halisedes, puhu kaeveldes, et jumala armunõu meile igavesti arusaamatuks jääb ja tema teed meile mõistmatud on.

Hiiobiga tahaksin ma nagu enese pilkeks öelda: *Et hüüa, kas on keegi, kes sulle kostab? ja kelle poole pühade seast tahad sa ennast pöörata!*

Ma pean teistele seda jagama, mida mul enesel ei ole: südame rahu, lootust jumalale, vääramatut usku tema tõotusisse. Kellelt tema võtnud südamele kõige lähedama, sellele soovitan ma ikka jälle alistust: Sinu tahtmine sündigu!

Aga iseenesele ei julge ma neid hirmsaid sõnu öelda, sest see tähendaks: kui see on sinu tahtmine, siis võta minult see naine!

Siinsamas tulevad mulle meelde suure õpetaja sõnad: *Kes minu järele tahab käia, see jätku kõik maha...*

Olen Tamaarast enesele ebajumala teinud ja tema juures on mu süda. Ta on mulle enam olnud kui ebajumal... Aga nüüd on jumal mulle seda käsusõna meelde tuletanud, mida ma enam kui poolteist aastakümmet teistele õpetanud: Sul ei pea teisi jumalaid olema minu kõrval.

Kes on ta siis õieti, kelle pärast ma alandatud põrmuni, kelle pärast ma kaotanud oma hingerahu ja kõnnin kui see, kelle meel on segane?!

Tamaara on majaperemehe ja endise koloniaalkaupmehe tütar sealt, kus kesklinn juba lõpeb ja agul algamas. Ta on keskkooli avaraist väravaist mitte just kõige parema lõputunnistusega välja pääsenud, kakskümmend kuus aastat vana ja minuga neli aastat abielus. Juba arvasin ma tundvat kõiki tema nõrkusi ja need olid mulle armsakski saanud nagu vanemaile südamelähedase ainukese lapse omad. Ma leidsin, et ta on kui lill aias, mis silmale armas, mille ilust laulavad laulikud, ja kellelgi neist ei tule meelde nõuda lillelt ei teadmiste rohkust või kõrgeid voorusi.

Eks öelnud Õnnistegijagi oma jumalikus tarkuses: *Pange tähele lillekesi välja peal...*

Nõnda vaatasin ma Tamaarale teda naides ja mu süda sosistas tänusõnu jumalale, kes mulle annab niisuguse kalli varanduse.

Kui mitmel korral olen ma teda võrrelnud teiste naistega ja uhkust tundnud oma südames, et ta on kõigist neist kõige kaunim ega ole ma leidnud teist, kes

tema sarnane. Eriti siis, kui ta on end ehtinud mõnele heategevale ballile või peole minekuks, kus siid langeb lainetes alla ta saleda keha ümber, kus tema rinna kumerust ehib verev roos ja näoilme on tal kui keskhommikul metsaladvust kõrgemale kerkinud päike.

Nüüd alles saan ma aru, kui madal mu meel on olnud ja kui tühine mu hing teda sel kombel jumaldades.

Mu isa, kes võitles eluaja muredega kui hiline teekäija talvisel ajal näljase hundikarjaga, kes ei igatsenud ise mõnulemist ega mõelnud minulegi seda soovida, vaataks peole ehitud Tamaarale kui jõledusele ja minule kui jõledale, kes tühisest naisest teinud enesele ebajumala ja ehib seda küll kalli riidega, et teisedki ühes temaga seda kummardaksid.

Kas ma nüüd veel saan Tamaarast nõndasamuti heameelt tunda või tema pärast uhke olla, nähes, kuidas teisedki mehed teda kummardavad ja naised teda kadetsevad? Senikaua kui teadsin olevat ta enese oma, ainult enese oma, ilutses mu süda, kui nägin mehi saatmas Tamaara poole igatsevaid pilke, ja mu meel kihkles kõrgist rahuldusest, kui nägin naiste nägusid moonduvat kadedusest, et teda imetleti.

Nüüd tulevad mu meelde tema käitumisest nii mitmed sündmatud seigad. Mäletan, kuidas kord külaskäigul, kui ühe noore naise abielurikkumise lugu oli hukkamõistmisel, Tamaara pahandavalt oma naabrile lausus: «Oli ka tõesti tobe! Ei mõistnud asja salajas hoida!» Kas ta ise ei talita nüüd oma elutarkuse järgi?

Juhtusin teine kord, jällegi külaliste hulgas, kuulma (ei tea isegi miks, aga ma pean teda teiste hulgas viibides alati salaja silmas), kui ta noorele eluhimulisele preilile seletas: «On täiesti iseasi abielu ja iseasi armastus! Kui kord abiellute, pidage seda meeles ja te võite õnnelikult elada, samuti teie mees!» Ja jälle teine kord: «O m a elu peab abielus alati kummalegi jääma!»

Seda kõike pidasin ma seni mõtlematuks vallatluseks ega ole talle seepärast teinud ei vähimatki etteheidet.

Aga teinekord on Tamaara olnud niisugune, et ma ei tea, kuidas olla tema vastu. Ta on olnud kui naine, kes ei tunne veel head ega kurja.

Tulime kord mullu, pärast ülestõusmispühi kuskilt

kellaviie-teelt. Olime seekord vist mõlemad maitsenud viinamarjamahla või midagi muud, süda oli mõlemail üle voolamas, öelda oli teineteisele nii palju, et kõnelesime korraga.

Võtnud pidukleidi seljast, viskus Tamaara oma toas uljalt selili diivanile.

«Elu on siiski kuradima kena!» hüüdis ta nii siiralt, et ma pisut heitusin ja käega märku andsin, et ta kõneleks tasemini. Aga tookord tundsin ise umbes sedasama mis temagi, olin temaga hingeliselt kooskõlas, kuigi oleksin väljendanud seda oma seisusele kohasemate sõnadega.

«Lükka mulle veel teine padi pea alla... Nõnda!... Nüüd too mulle veini!...» käsutas ta kui vallatu laps. «Sul on ju seda lahjat lõrtsi, millega pühapäeviti oma lambaid joodad!?...»

Ma katsusin teda kui üleannetut, aga lõpmatu armast last viisakusele manitseda, läksin siiski ja tõin veini.

«Soo, nüüd anna mulle jumalaarmu!» jätkas ta otse ulakalt lebades.

«Mitte just jumalaarmu, aga niisama,» vastasin talle, et oma seisuse viisipärasust vähegi säästa. Panin käe tema kukla alla, tõstsin magusalt lõhnava pea ja jootsin teda punase viinaga.

«Nüüd hakkab juba minema!» lausus ta mõnuledes ja pühkis keelega huuli. «Inimene elab üks kord siin maailmas, eks ole? Või usud sa ise tõesti ka seda, mida teistele õpetad?... Ära ole narr!... Mõnikord usun küll ise ka... Oleks ju muidugi kena teist või kolmat kordagi veel elada, või ka igavesti, kui asi seal huvitav on. Aga ei maksa ennast petta, eks ole?... Ma ei tea, kes mu tuttavaist ütles: sada korda ausam on siiski teisi petta kui iseennast!»

«Sa oled purjus,» laususin ma sõbraliku tõsidusega.

«Lase, et olen! Ja ole ise ka... Joo üks klaas, muidu mul hakkab halb sinu seltsis... Soo, nõnda!... Elu on nagunii lahja, veniv, kilastanud, igav!... Siis olgu meil mõnikordki inimese tundmus! Eks ole?... Aga sa teed juba vagatseja näo, nagu hakkaksid mõnda eite teise ilma saatma! Uh, vastik on mulle vagatseja nägu!»

Põlguse vari lendas tal üle näo. Aga siis oli ta jälle kui mänglev metsloom ja jätkas:

«Ma tean, sul on siiski veel elava inimese veri soontes ja mõnikord, kui sa mõnes Kaana pulmas oled veini võtnud, võid veel päris huvitav meesterahvas olla. Mitte ainult mulle. Ja see pole tähtiski.»

Nii ta kõneles tookord, ja niivõrra kui need talitsemata sõnad mulle kui hingekarjasele olid võõrastavad, isegi pahandavad, seevõrra olid nad mulle kui inimesele nagu ilmutus. Tamaara väljendas end sellena, mis ta tõeliselt oli, siiralt, julgesti. See, kes pühapäeviti altari ees luges pühalikult patutunnistust, kes jutlustas, manitses ja noomis — see oli otse haavunud. Aga see teine, ilmlik inimene, oli oma noorest ilusast naisest, kes seal pooleldi katmata lebas, otse hurmunud!

«Siiski, Tamaara, sa unustad, kes me oleme, kes sina oled,» tõrelesin teda kui armast last.

«Kes me oleme?!...» hüüatas ta põlglik-lõbusalt. «Et oleme väga auväärt pastori perekond?... Mul veel asi! Tahan olla, kes ma olen!... Tahan olla, kelleks mind jumal on loonud!... Sa vist ei aimagi, kui hea see on!... Vaata ometi kord, missugune ma olen! Kas ma ei ole kui lilleke väljal?»

«Toredam oled sa kui lilleke v ä l j a l. Sa oled kui lill a i a s,» viskasin naljatades ja õrnalt pilgates vahele.

«Tõsi, kui aedlill! Mille juurte ümber rohkesti sõnnikut ja rammusat mulda pandud! Sellepärast on vars pikem, lehed lopsakamad, õisik värvikam ja pehmem!... See ma olen!... Eks minus ole midagi jumalikku?»

«Muidugi, nagu meis igaühes.»

Ta osatas pahandatult:

«Nagu meis igaühes!... Usud siis, et minus k a nagu mõnes Turu-Leenas või Porgandi-Maris on midagi jumalikku?... Nii et võiksid mu kergesti vahetada mõne niisuguse vastu! Sest neis on ju k a jumalikku!»

«Ma ei vahetaks sind kellegi vastu maailmas!» hüüdsin tõotades ja tahtsin käed tema kaela ümber põimida. Aga ta tõrjus mind sõbralikult eemale ja ütles naljatades (ma arvasin tookord, et ta naljatas):

«Mina võiksin sinu küll vahetada. Igavaks läheb viimaks — ikka üks ja seesama, päevad ja ööd!»

Olin talle tookord uhke nagu peremees, kel on noor sõiduhobune, kuigi hädaohtlik on teda ette rakendada. Olin uhke, kui keegi, kel on koera asemel leopard või jaaguar ja keda siis iga võõras imetleb ja kadetseb.

Varsti hakkas aga minus kõnelema keegi, keda ma nimetaksin vaimuks, kes esindas minus kõrgemat mina. Ta tõreles mind valjusti sellepärast, et olin oma ihadele liiaks voli andnud, et olin laskunud sellele pinnale, kus oli Tamaara. Vaim peab valitsema, see jumalik osa meist. Ja kus enam tema ei valitse, seal on lihal lühikese pillerkaaritamise järel ots lähedal.

Ma nõustusin sellega, seda enam, et mu isagi vaim näis kinnitavat seda seisukohta. Kuid aeg-ajalt ärkas minus kahtlus ja aeg-ajalt olen isegi veendunud, et vaim teeb meile liiga, et ta närtsitab meie hinge, kuigi hoopis ei sureta; et ta kui pikaldane põud röövib meie elava hinge lehtedelt eredama värvi, teeb nad enneaegu koltunuks ja veab kortsu. Õnneks ei lase suurem osa inimesi vaimul piiramatuks valitsejaks tõusta...

Palju ei taha ma mõelda Tamaara seikadest, arvates, et sel kombel jõuan inimese hinge madalamatesse kihtidesse. Eks ole meie kõigi hing nende arvates, keda kohtame igapäevases elus, kellega ajame asju, kellega istume lauas, — eks ole meie hing väliselt kui järvepind, ühel avaram, teisel ahtam, ühel hõbedane, teisel hahkjas, mõnel pisut tumegi, aga siiski küllalt kaunis, et kaldal istuda ja metsalatvade või pilvede peegeldust jälgida. Kui aga laskuda pinnast põhja poole, kui vaadata, mis peitub sügavuses, kus algab mudakiht ja kõnts, kui liigutada seda ja silmitseda lähemalt — missugune nilbete liimukate, ligedate roomajate, haraliste ämblikkude ja võigaste sajajalgsete hulgad seal end liigutama hakkavad!

Kas on aga tarvis seda mudast põhja songida? Ehk olgu siis, et kellelgi on selleks teaduslik huvi. Eks ole see meile kõigile meelepärast, kui inimesed liiguvad, väliselt viisakalt kaetud?! Milleks näidata igaühele oma vermeid ja reigu või koguni mädapaiseid! Milleks näidata teistele oma hinges pesitsevaid roomajaid ja lii-

mukaid, milleks eneselgi neid vahtida ja end piinata neist imaldust ning jälkust tundes!

Aga nüüd, kui neidsinatseid asju meelde tuletan, siis saab mulle selgemaks Tamaara eluviis ja on mulle mõistetavad tema kombed. Küllap ta elabki, nagu ta liha teda käsib, ega püüa end talitseda või piirata, sest siis ei oleks ta enam see, mis ta on, nagu ta ise ütleb. Ta teab, et mina seda kõike sallida ei võiks, ja seepärast hoiab ta oma teod mu eest salajas. Ta kardab, aga mitte jumala häält oma südames, vaid astelt, mis jumalasõna näol minu kätte antud.

Siiski, miks ei ole ma näidanud Tamaarale seda, mis mu hinges on paremat, tõsisemat, ilusamat, kõrgemat, jumalikumat! Miks ei ole ma seda julgenud talle näidata, samuti kui tema oma jõledust mulle näitas?! Miks olen ma seda varjanud!

Tahaksin minna Tamaara juurde, langeda põlvili tema ette ja paluda andeks oma senist eluviisi. See ei ole olnud mina ise, see ei ole olnud see tõeline mina, vaid hoopis keegi muu, keda ta seni näinud. Oma õiget palet ei ole ma julgenud talle seni veel näidata, kartes, et ta ehk selle üle naerab, et see talle liialt tõsine või igav oleks. Olen end katnud eraelus kerge ilmliku looriga, olen olnud kui neitsi, kes ei andu täiesti, kes varjab oma neitsilikkust, kuigi ta hoiab oma meest ja kuigi see talle armas.

Olen oma hinge salajasimad kambrid lukustanud hoolsasti Tamaara eest. Olen teda lasknud vaadata vaid neisse, kus on rohkesti päikesevalgust ja seinad on ehitud rõõmsate maalidega. Aga sügaval on katakombid pühade kannatajate kujudega ja surnuluudega. Seal puhkavad minu esivanemad. Sinna pole julgenud ma Tamaarat viia, kartes, et ta pöörab silmad kõrvale ja põgeneb hoopis, et ta hakkab seda kõike põlgama ja võõrastama mind ennastki. Imelik tõesti, aga nüüd ma saan aru, et oma kõige lähema inimese vastu olen olnud küll kõige vähem avameelne selles kõiges, mis minus tõsisemat ja sügavamat. Jah, oma suurimaidki muresidki olen alati hoolsasti varjanud nimelt Tamaara eest.

Korraga sähvatab mul mõte ja ma kohkun, kas sellest mõttest või et see alles nüüd, pärast nelja-aastast

kooselu mu ajus läitnud: kas on Tamaara mulle kõige lähem? Olen ihanud, et ta oleks seda, ja siis lapsikult uskuma hakanud, et nimelt tema, keda jumal ehtinud kui lille aias, et nimelt tema ongi minuga mitte vaid üks ihu, vaid ka üks hing. Aga nüüd ma mõistan, et suur osa, parim osa, salajasem ja vist püham osa minust pole ühtinud temaga. Ja nüüd ma tunnen selgesti, et võiksin seda avada vaid siis, kui muutub tema.

See oleks muidugi ilus, et võiksime enesele eluseltsiliseks saada inimese, kellele kauni keha kõrvale jumal on andnud ka õilsa ja ülevate tunnetega hinge ja kõrge vaimu; aga kas tohime nõuda ühelt inimeselt nõnda palju?! Kui mulle kogudus annetaks maja, kas ma tohiksin nõuda, et selle juures oleks ka aed paljude viljapuudega?! Ehk kui mõni koguduseliige annetaks mulle kallist puust raamatukapi, kas mul kõlbaks soovi avaldada, et see oleks täidetud väärtuslikemate teostega nahkköites, päral kuldtähed?!

Aga praegu ei nõua ma palju, oh ma lepiksin piskuga! Siiski, kui või issand jumal ise küsiks, kumba ma ihkan praegu enam, kas Tamaara ihu või ta hinge, siis hüüaksin ma südame põhjast: anna mulle tagasi ta ihu! Anna taas ta ihu mulle, ükskõik kelle päralt ka tema hing ei oleks! Vaevalt lepib keegi kaua tema hingega, ainult hingega!

Ma tean, see on jõledus ja jumal ise on tahtnud sellega näidata mulle mu hinge madalust.

Ilma et ma sunniksin end palvetama, kostab mu ahastavast südamest hüüe: Issand, ole mulle, vaesele patusele, armuline!

Aga sellele lisandub teine minu enese tahtmata: Ja anna mulle tagasi, kes mulle üle kõige armas!

Vähe puudub, ma ühendaksin palvega tõotuse: Anna tagasi Tamaara ja ma tahan sind eluaeg truusti teenida!

Aga enne kui pöördun selle palve ja tõotusega tema poole, peab mul seletatud olema süüdistus, nagu oleksin ma jumala nimega sahkerdaja.

Mõista mulle ise, jumal, kohut ja seleta ära mu riiuasi.

III

Kui ma heidan pilgu tagasi oma lapsepõlveaastaile ja kui ma uuesti kõnnin oma nooruse radadel, siis selleks, et end õieti näha ja paremini tunnetada. Kaua ei ole mul selleks mahti olnud, — Tamaara ja suur kogudus, üle viieteistkümne tuhande hinge, on võtnud minult aja.

Kui ma tagasi vaatan neisse aastaisse, mis veetsin meelt märkava lapsena isakodus, siis näen alati ennekõike — laotuse avarust, taeva kõrgust ja päikesepaistet. Alles selle järel tuleb haljendav maa ja mets, õlgkatusega, hallest palgest hooned ja roikaist õueaed. Näen end koduõuel murul, ümber on pühapäevarahu ja kaugelt kostavad aeglaselt kellalöögid.

See on esimene pilt, mis mul meelde tuleb lapseeast. Sellele järgneb äripäev täis askeldust ja rähklemist, kui talitati kärmesti, joosti ja käratseti, oldi pahane ja kurjustati. Siis oleksin ma tahtnud seda kauget pühapäevakella helistada, et kõik seda kuuleksid, peatuksid või astuksid aeglaselt, pühapäevase sammuga, et lõpeks rutt ja kära.

Ma tahtsin kuulutada, enne kui teadsin, mis see on. Minust on saanud kuulutaja.

Oma elu rakseil hetkil, kui tunnen end mahajäetuna ning seisan nõutult, tuleb mul meelde mu isa. Vaimulik seisus ja haridus ei luba, muidu usuksin peaaegu samuti nagu meie rahvas aastatuhande eest, et esivanemate vaimud meid juhatavad, meile abiks on, meid lohutavad ja meile nõu annavad.

Viimaseil öil on isa mu lähedal olnud, ja kuigi ta ei anna mulle nõu, siis seisab ta mu juures ja mu süda on kergem, kui näen tema tõsist, murelikku palet.

Oma vanemaist ja lapsepõlvest ei ole ma kunagi taht-nud palju kõnelda ei sõpradele ega omastelegi. Eriti olen sellest vaikinud Tamaarale, sest tema on kasvanud jõukamas perekonnas ja võib hoobelda muretu lapsepõlve ning kinkiderohkete jõuludega, mina mitte. Ei mõistaks tema kunagi mu isa hinnata ega sellest kõigest midagi pidada, mis minu südames lapsepõlvest kui pühad aarded säilinud.

Ma ei saanud tunda ei nälga ega viletsust oma isakodus, aga ma ei suuda mõelda südamevärinata oma isale, kes võitles ööd ja päevad sangarlikult, et meie majasse tungivat puudust tagasi lüüa. Kaugele ei suutnud ta seda peletada, kui hall lummutus varitses see alati meie õueaia taga, et sisse pääseda. Et see heitlus oli isale raske, mõnikord otse tappev, seda lugesin juba lapsena tema näost, seda mõistsin, kui mu isa oma nõrga tervise tõttu haigena voodis lebas. Ta oli tolle aja talutöö jaoks liiga peene kondiga ja kiduravõitu. Ta kõneles vähe ja kaebles veel vähem, aga seda enam ja seda kurvemalt kõneles ta kinnine ilme ja silmade murelikult valvel olev pilk. On küll kõige ilusamad silmapilgud mu elus, kus ta õhtul, töölt koju tulnud, väsinud ja rambunud, istus järile, võttis mu enese kõrvale, pani käe mu piha ümber või õlale ja — vaikis. See vaikimine kostis sügavamale mu hinge kui kõik targad sõnad ja kuldsuude kõned hiljem. Nõnda, vaikides, oleksime nii mõnelgi videvikutunnil või enne magamaminekut nagu rännanud sügava metsa ahtal rajal, kus hädaohte igal sammul varitsemas; aga ma uskusin, et isa mind kaitseb ja kaitsta suudab, ega kartnud. Ma uskusin, et ta minu eest võitleb ja nii raske, kui see ka ei ole, hirmsamagi peletise tagasi tõrjub. Võib olla, et ta isegi enesesse uskus, aga liiga raske oli tal aastakümneid kestev heitlus, et ta rõõmsate silmadega jumala maailma oleks suutnud vaadata.

Ta oli maal kooliõpetaja, aga oma ülemusega tülli sattunud ja pidi kohalt lahkuma, kui mina olin seitsmeaastane. Mäletan selgesti tuulist ja pilves sügispäeva, kui mu isa minu enese kõrvale võttis ja me kraamikoormate ning väikese karja järel õuest välja läksime. Ta ei kõnelnud sõnagi, okslik kadakane kepp oli tal käes, ja kui ma vargsi pilgu tema näole sain heita, siis nägin seal pisaraid. See oli kõige sügavam ja ma ütleksin kurvem elamus mu lapsepõlvest. Oleksin tahtnud karjuda ahastuses: «Isa, ütle, mis ma pean tegema, et sul oleks kergem!» Aga ma sain isegi aru, et must talle vähimatki abi ei ole.

Mindi kuhugi vesiveski kohale rentnikuks, kus ma sõbraks sain väikese jõega ja paar suve hoidsin sea-

karja. Sealt läks isa pika haguküla viimasesse tallu rentnikuks ja jäi sinna kauemaks peatuma.

Ma käisin kolm talve ühes teiste omavanustega vallakoolis, kus mul läks üsna kergesti, sest isa oli talviti mind ette valmistanud ja ma olin kodus juba õige palju lugenud. Suurt rõhku pani õpetaja tol ajal veel jumalasõnale, nõnda et ma piiblilugudega põhjalikult tutvusin ja ka hulga kirikulaule sõnade ja viisidega teadsin. Mis veel tähtsam: õpetaja mõistis meile lood eriti Uuest Testamendist nõnda ette kanda ja nõnda neid seletada, et nad mulle lähedaseks ja armsaks said.

Kolmandal koolitalvel tuli mul sagedasti hommiku- ja õhtupalvust pidada, mis-eest ma õpetajalt kiita sain: ma lugevat ja laulvat kui köster!

Vallakoolist saadeti mind linna kooli, sest nagu ma õelt kuulsin, tahtis isa, et mina ei jääks inimestele jalgu, et ma ei oleks teistele tõmmata ja lükata. Nagu ta isegi, olin liiaks peene kondiga, kiduravõitu, nii et ta minust talutöö tegijat ei lootnudki. Vend ja õde ei olnud vallakoolis kirjatarkusest suuremat hoolinud, nemad pidid isale abiks jääma.

Selles talus, kus põllud lauskjad ning madalad, savipõhjaga ning sügiseti vesised, kus karjamaaks mätlik vesine soo, nii et lambad põdesid aina lutikatõbe, lühidalt öelda: talus, mille pind sarnanes minu isa saatusega, — seal peatusime kauem, kuni isa surmani. Õde oma mehega jäi sinna veel kauemakski, kuni ostis naabruses kohakese, kus kiratseb hulga lastega tänaseni.

Isa suri siis, kui mul oli veel üks aasta ülikoolis õppida. Vend oli rängast talutöö murdmisest tüdinenud ja linna rauakauplusse õpilaseks pagenud. Oma väleduse ja tubli hakkamise tõttu oli ta varsti selliks tõusnud ja aitas mind pärast isa surma. Ta kandis tol ajal juba kõvakübarat ning hõbenupuga keppi ja hooples kõigile sellega, et minust saavat kord kirikhärra või veel enamgi. Praegugi veel hoopleb ta minuga, ehk küll ainult selleks, et kergemini laenude pikendust nõutada.

Oma emast tean ma vähe, sest ta suri, kui ma olin kuueaastane. Aga seda ma mäletan, et ta oli mulle hea ja võttis mind põlvele, kui talitusest sai aega.

Kui ma üliõpilaspõlves õppisin orelit mängima ja tutvusin selle kuningliku riista muusikaga, leidsin korraga oma isale sealt võrdkuju. Need olid Bachi kantaadid. Muidugi kõlab see võrdlus kui ülistus mu isale. Aga ma ei mõtlegi teda võrrelda suuruselt ja sügavuselt nende jumalikkude heliteostega, vaid ainult tahan öelda: nende kaeblik kurbus tuletab mulle meelde mu isa ilmet. Kui mul on rasked päevad ja mure koormab südant, siis lähen kirikusse, sulen uksed ja katsun orelil jälgida selle suure helides mõtleja mõtteid ja tundmusi. Siis ma tunnen, et isa on minu lähedal, istub koori pingil, süngelt-nukker ilme näol, nagu katsuks ta asjatult lahendada olemise ja kannatuse mõtet. See mõte oli tal jäänud lahendamata, nagu mäletan tema viimasest kõnelusest haiguse ajal. Ma ei tea, kas ta oli usklik või mitte, sest jumalast ta ei kõnelnud. Igatahes ei olnud ta säärane usklik, kes oma rängast tööst ja murekoormast oleks rõõmu tundnud või selle eest koguni jumalat tänanud.

Mäletan, kuidas ta tõvevoodil mulle oma viimased rahad andis ja seejuures lausus:

«Seda pole mõistnud ma koguda... Ära sinagi... Aga vaesus on raske... Oh, see on raske...»

Kui ta sealt maailmast näeb mu nüüdset elu, mu senist «õnnelikku» elu Tamaara kõrval, kui ta näeb mu hästi kaetud lauda, kas ta peaks sellest rõõmu tundma? Kas tal sellest peaks heameel olema, et ma sagedasti enam võin maitseda kui see hädapärast tarvilik? Üsna rahuldav sissetulek ja noor, õitsev naine mu kõrval on aidanud lahendada kõik rasked eluprobleemid, mis vaevasid mu isa ja on vaevanud nii paljusid mõtlejaid.

Oma kooli- ja üliõpilaspõlves pidin alati väga piskuga läbi ajama, kuigi ei kannatanud lausa nälga. Kaasvõitlejad olid enamasti jõukatest taludest ja hooplesid sagedasti, kui palju nad keegi oma isalt saavad taskuraha. Enamasti kõigil neil oli mingi kindel alus ja nende meel oli selle järgi kindel ning muretu. Oli kehvigi hulgas ja mitte just vähe, aga ma hoidusin neist eemale, otse kartsin neid. Nad tuletasid mulle meelde mu enese kehvust ja kahekordistasid mu vaesusmuresid. Nad olid kui jändrikud puud, mis kasvanud liivasel pinnal tee

ääres, tallatud möödaminejaist, hoolimatult kõverasse käänatud, okstel mürgised harvad marjakobarad. Mõni neist oli andekaski, aga niisugust kibedust ja sappi täis, et hoidusin meelsamini eemale. Andku jumal mulle ise andeks, aga jõukate hulgas tundsin end alati hubasemalt (kui minu kehvus jäi seal tähele panemata). Nende hinged ja sõnad olid mulle siis ja on mulle tänapäevani kui mugavad toolid, mis nad mulle isteks pakuvad. Kuigi ma kantslist nii sagedasti oma karjalambaid manitsen, et nad piskuga lepiksid, kuigi ma neile veendunult seletan, et vaesuseski võib õnn olla ja rikkad õnnetult vaevelda, on mul enesel vaesuse ees otse hirm. Igakord kui astun agulis längakile vajunud, luitunud, pehtinud ja hallitanud seintega majakesse, et mõnele viletsale surijale jumalaarmu anda, siis imaldub mul süda neist lehkadest, mis mulle sealt vastu löövad, ja mu silmad hoiduvad armetut sisustust vaatamast ja ma ei taha neile enneaegu vananenud, lootusetult alistunud nägudele pilku heita. See jääks mulle pooleks päevaks või kogu õhtuks meelde.

Tunnen end selles nagu kaassüüdlasena, kuna ometi mõistusega saan enesele selgeks teha, et mina siin midagi ei või parata. Täidan oma kohust nii hästi kui võin ja kõik muu — see on teiste asi.

Vaesus on mulle sama võõrastav ja häiriv nähtus kui mingi inetu haigus. Kui mõned mu praegusist tuttavaist, kes jõukusele jõudnud, vähemalt vaesusest välja rabelnud nagu mina, kui need oma lapsepõlve viletsusest kõnelevad, sellega nagu hooplevad, siis on see mulle väga vastumeelt. Mulle näib, nagu kõneleksid nad paisetest või langetõvest, mille all nad kord kannatanud.

Tamaara ees eriti olen oma vanemate kehvust ja oma koolipõlve viletsust lausa varjata püüdnud. Kardan, et ma sellest kõneldes temale vastumeelseks võin saada. Tean, et ta kõigist neist midagi ei pea, kes oma lapsepõlves karjas käinud; need kuuluvad tema silmis alama seisuse hulka.

Jumal on mind kehvusest päästnud. Ta on minu käekäiku kõigiti õnnistanud.

Kirjutanud need sõnad, tunnen häbi oma südames: kas tohime neid rohkeid ande tema õnnistuseks pidada,

mis meid temast eemale viivad, milles mõnuledes meie tema unustame?! Kõige kallimaks varaks on mulle Tamaara, sest ma annaksin tema viimsena, isegi pärast oma lihast poega esimesest abielust. Aga eks ole just Tamaara mind viinud kõige enam jumala unustusele ja olnud mulle ebajumalaks! Eks ole just tema olnud see, kelle tõttu ma olen võõrdunud ikka enam tõelisest vaimuliku elust ja vaimsest elust!

Tundsin juba keskkoolis üsna selgesti, et tahtsin saada õpetajaks kas koolis või kirikus. Võib-olla andis viimase tõuke hingekarjase-kutse valikuks raske marjatõbi viimasel keskkooliaastal, mis mind juba igavese pimedusega ähvardas. Selle tõve kestel palvetasin südamest ja andsin mõnegi tõotuse. Kui siis kevadel gümnaasiumi lõpetuse järel isa mu kodus varjatud rõõmuga vastu võttis, isegi väikese peo oli valmistanud, ja kui ta väheste külaliste mineku järel nelja silma all minult küsis, kelleks ma tahaksin tudeerida, siis vastasin üsna kindlasti, kuigi talle otsa vaatamata: «Eks ikka õpetajaks.» Ta jäi väga tõsiseks, tõmbas oma hõredat halli ja ruugega segatud habet mõne korra läbi sõrmede ja lausus siis pettumust varjates: «Nii et mustakuuemeheks... Jaa... Ega meie suuremad mehed neid küll ei sallinud... Siiski, kui arvad...»

Ma algasin oma õpinguid hoolsasti ja isegi huvi ning innuga. Aga s e e jumal taandus minust nüüd ikka kaugemale, kelle silm lapsepõlves taevalaotusena minule oli vaadanud, kes päikesena mu peale oli paistnud, kes tuulena mu kõrvus rohisel kesaväljal laulnud või kevadise jõe voona võimsalt hoovanud. See jumal ei pääsenud mulle linnas, hämarates kooliruumides, kitsas toakeses raamatute keskel, tolmustel uulitsatel ja hiljem ülikooli auditooriumes enam lähedale. See-eest hakkasin ma tunnetama üht teist jumalat, mitte aga enam südamega ja kogu olemusega, vaid mõistusega ja teadmisega.

Alguses huvitas mind eriti filosoofia ajalugu. Aga varsti valmistas see mulle suure pettumuse ja heitis mu sügavasse pessimismi. Ma olin lootnud sealt leida viimase tõe, millele oleks võinud mõistusega toetuda. Olin lootnud, et selle on leidnud mõni üksik filosoof või

et nad kõik üheskoos sellele samm-sammult lähenenud. Aga mis ma nägin? Igaühel neist oli oma filosoofia, oma tõde ja tänapäeval oldi tõest sama kaugel kui Heraclidese ajal või Platoni päevil.

See tõukas mind innukamalt tõde otsima pühakirjast ja tõstis usundi tähtsust minu silmis. Kui me ei leia tõde oma mõtlemisvõimega ja loogiliste arutlustega, kui teadmised meid viimaste küsimuste lahendamisele ei vii, eks tule siis pöörduda pühakirja juurde ja rajada elu usule! Sel kombel võime tõetundmisele tulla ja seda kõike mõista, mis meil muidu jääb arusaamatuks.

Mind ei lohutanud tol ajal tark sõna, et tõe otsimine on tähtsam kui leidmine; et otsimisest enesest tuleb rahuldust leida. See näis mul tol ajal, kui olid tärganud igatsused noore naise järele, keda võiks armastada, sama sõgedana, nagu oleks mulle öeldud: naise otsimine, kes võiks igatsusi rahuldada, on tähtsam kui leidmine. Oota ning otsi eluaeg, vaevle ja tunne sellest õnne!

Kirikuisade targutlused ei äratanud minus aukartust, pigemini lugesin nende sofistlikke arutlusi jumalast ja usundist esiti otse tüütusega, siis aga muiates. Eriti võõras oli mulle Paulus ja mulle tundus varsti, et see rabilik kirjatundja Kristuse lihtsat ja selget õpetust skolastiliste võtete ja mõtetega liiga omavoliliselt käänas ja väänas. Tänapäevanigi pole ma temaga õieti leppinud.

Üldiselt ei olnud aga see jumal, kellest ma ülikoolis nii palju kuulsin ja lugesin, kuigi lähedane. Ta oli mulle kui valitseja korralikule kodanikule, kes elab tuhanded verstad pealinnast eemal. Ta teab, et valitseja juhib targasti riiki, peab korda, mõistab õigust ja nõuab kohusetäitmist. Kui see kohus täidetud, kui südames pole mässumõtteid, võib rahulikult oma tööd teha ega tarvitse ei magama minnes ega tõustes kaugest valitsejast mõelda, ei teda tänada ega kiita.

IV

Teise kursuse sügisel sattus minu kätte Renani «Jeesuse elu». Ma lugesin seda salajas, lukus ukse taga, lugesin müstilise hirmu ja otse põleva uudishimuga,

nagu mõnd läkitust teisest maailmast, ütleksin peaaegu: allmaailmast, sealt, kus asub see vana kaval madu. See tark inimene, kes jumalalt suured anded saanud, julges oma äratundmise põhjal öelda: Jeesus Kristus oli vaid inimene, surelik ja ihulik, nagu iga teine, kuigi neist ei tea kui palju kõrgem oma armastava südame, puhta hinge ja kõrge vaimu poolest. Jüngrid oma lapselikus usus ja naised oma truus armastuses tegid temast tõe ja luule läbi jumala poja. Naised olid need, kes tema surnustki äratasid, sellest ilusat legendi luues.

Ma püüdsin oma elamusi jumalagi ees varjata, kartes, et ta mind nuhtleb. Sest mu usk tema pojasse oli kadunud. Ma ei julgenud seda eneselegi tunnistada. Ma püüdsin tõendada jumalale, et Jeesus Kristus on mulle nüüd veel armsam kui enne, et ma temast kui täiuslikust eeskujust tahan alati jõudu ammutada, temalt igas asjas nõu küsida.

Aga ma ei suutnud siiski varjata, et minu jumalausku ja mu kristlikku usundisse oli Renani lugemisel mõra löödud, et ma seda aga ei taha või ei julge enesele tunnistada, et ma teesklen endist uskumist. Lugenud siis veel salajase uudishimu sunnil David Friedrich Straussi, oli mul otse häbi oma senise teadmatuse pärast. Nagu möödaminnes, muu jutu vahel, küsisin oma kaasvõitlejailt, kas nad on lugenud neid kahte Kristuse jumaliku olemuse salgajat. Lugenud olid vähesed, teisi ei huvitanud üldse see küsimus. Eksamil ei olevat seda tarvis teada; neid asju tulevat nõnda võtta, nagu kateedrilt õpetatakse. Kes aga olid lugenud, need vastasid üsna ükskõikselt: kirjutatakse nii ja teisiti, poolt ja vastu, nagu igas küsimuses. Terava mõistusega inimene võib igas küsimuses poolt sama hästi kõnelda kui vastu. Pühakirja vastaseid on alati olnud, ega seepärast või studeerimist pooleli jätta.

Mind ei pahandanud nõndapalju teadmatus kui leigus ja ükskõiksus niisuguses küsimuses. Mina läksin asja juurde kogu hingega, nemad vaid jaheda kaalutlusega. Minule oli jumal ja usk olnud seni vääramatu kindel, oli enesestmõistetav eeltingimus kõrge kutse valikul, neile oli see eksami- ja karjääriasi.

Ajutiselt jäid mul loengud ja õpingud hooletusse, ma

hankisin enesele ülikooli raamatukogust neid teoseid, mis arvustasid usundit üldse või ristiusku eriti. Mu vaimust puhus kui tuul läbi ja kustutas seal mõnegi nõrgalt vilkuva küünlakese, mille leeki seni olin kangekaelselt püüdnud säilitada.

Tähelepanematult oli minus meeletu mõte tärganud ja võrsunud: hakata uue usundi või õieti öelda — uskmatuse kuulutajaks. Valmistada end hoolsasti, kuulata kõigi professorite loengud lõpuni ja samal ajal valmistuda nende õpetuse kummutamisele; õppida tundma selle usulinnuse müüride paksust, väravate tugevust ja vallikraavi sügavust; õppida tundma ühtlasi kõiki müüripragusid ning valmistada põhjalik ründamiskava. Ja siis! . . .

Ükskord peab ometi meiegi rahva hulgas tõusma mees, kes kõneleb jumalikestki asjust julgesti tõtt! Kui kaua peab siingi rahvas kuulama pimedate aegade ebausklikke müüte, võõraste rahvaste muinasjutte ning legende, mida jutustatakse täisealistelegi kui tõesti sündinud lugusid!

Maitsesin juba ette seda rõõmu, mis toob mulle ärksama rahvaosa poolehoid. Pidasin enese juba Prometeuseks, kes toob taevast inimestele tuld, s. o. valgust. Maitsesin ka eelrõõmu sellest mehisest võitlusest, mis mul tuleb pidada tagurlike ja tumedate ollustega heideldes, niipea kui nende senine autoriteet satub hädaohtu. Olin valmis mingi suure kogu ees, nagu usuisa Wormsis, kaitsma oma tõekspidamisi ja mehiselt hüüma: «Siin ma seisan, teisiti ma ei või!»

Juba kõnelesin ma kaasvõitlejatega sõnamõistu suurest pöördest, mis ümber lükkab vanad jumalad ja kisub maha maskid kahtlaste nägude eest. Juba esitasin ma parajal juhul professoreile kiusavaid küsimusi ja võtsin nende vastused pilkava muigega vastu.

Nõnda kestis see enam kui pool aastat. Tegin väljakirjutisi usuvastastest teostest, hakkasin isegi läkituse kallal töötama, mis pidi trükis ilmudes, lubatult või lubamatult, andma esimese löögi meie kirikule ja selle ebausu-õpetusele.

Aga vastu kevadet hakkas taltuma mu võitlusind ja kaalutlev ning arukas talupojamõistus võttis minus või-

must. Võib-olla tuli mul ka sagedasti meelde mu isa. Eks ma suurendaksin tema murekoormat, kui ta kuuleks, et minust ei saa korralikku hingekarjast, vaid mingi lõhkuja, keda ootavad ei tea missugused eluvintsutused. Kas maksab kippuda inimestega või loodusvägedega heitlusse, kui see pole hädaliselt vajalik! Pealegi on selle kõigega veel aega küllalt. Tarvis on koguda enne palju teadmisi, et võiks edukalt lüüa vaenlasi, kelle hulgas õpetatud meestest pole puudu. Enne vaja lõpetada ülikool, astuda ametisse, koguda teadmisi ja natuke rahagi...

Sääraste ja teiste ettekäänetega rahustasin oma noort, võitlust ihkavat verd.

Teise õppeaasta lõpul juhtus pealegi sündmus, mis mu mõtted noilt küsimusilt kõrvale viis, mu elamustele teise suuna andis.

Mul oli juba koolipõlvest saadik naiste vastu salajane jumaldus ja mulle oli väga võigas see viis, kuidas mõned mu kaasvõitlejad neist kõnelesid. Paljudel neist, eriti linlastel, olid juba suured kogemused ja nad ei salanud isegi oma intiimsete suhete üksikasju. Minagi igatsesin kellegi järele, aga see pidi olema mu südame kuninganna, kellele ütleksin oma ilusamad sõnad, kellele avaldaksin oma salajamad mõtted, kelle pärast hoiaksin oma hinge puhta kui püha astja kirikualtaril.

Viimaks ma arvasin selle leidnud olevat noores piimapoodniku herneõielise jumega tütres. Ta oli väga mu meele järgi, ei varjanud ka mulle oma poolehoidu ja ma ehtisin ta oma kujutluses kohe kõigi inimlikkude ja jumalikkude voorustega. Ta oli mu Laura, mu Dulcinea, mu Beatrice, mu Maria. Ma kiindusin temasse, ei suutnud päevagi elada teda nägemata ja mul polnud enam vähimatki kahtlust, et tema on see, keda jumal mulle ise saatnud eluseltsiliseks.

Lahkumine suveks oli raske; isatalus rasket töödki tehes ei jahtunud mu kirg. Kui teised magasid lühikest und pärast lõunasööki, kirjutasin ma kirju oma kallimale. Suur oli meie õnn sügisel, kui jälle teineteist nägime, teineteisele kaela langesime ja endisi tõotusi kinnitasime.

Kas nüüd selle tõttu, et olin kasvanud kooliõpetaja

kodus, kus oli rohkesti raamatuid, või oma loomuomaduste tõttu, aga ma armastasin lugeda juba lapsepõlvest saadik. Ada oli käinud vähe koolis ja raamatud olid talle üsna kauged asjad. Siin oli mul suur, kõrge ja ühtlasi raske ülesanne: viia teda raamatule lähedale, äratada temas vaimseid huvisid, tõsta teda hariduslikult enese kõrgusele. Ma nägin rohkesti vaeva, et leida niisugust lugemist, mis ei käiks Adal üle jõu, mis oleks huvitav ja laiendaks ühtlasi tema huvide kitsast piirkonda, hariks ja kasvataks teda. Mul tuli talle raamatuid oma raha eest nõutada ja ma ei pidanud seda ohvrit suureks, et aga oma armsamat teenida, temale meelehead teha. Ta näis minu kõnelusi tähelepanelikult kuulavat, aga mu sõnad olid kui paele külvatud seeme — ei idanenud ega ajanud juurt. Talle ei olnud jumalast antud annet raamatutarkuseks ega raskemaks mõtiskluseks, kuigi tal oli suur lugupidamine selle kõige vastu. Ta imetles minu teadmisi ja hakkas aegamööda isegi avaldama kahtlust, kas ta on mulle küllalt sobivaks kaaslaseks. Ma lohutasin teda, tuues näiteid ajaloost, kus mõnel tähtsal ja targal mehel olnud lausa kirjaoskamatu naine, ja kordasin mitmel juhul, et armastus, tõsine ja sügav armastus ehitab kõige tugevamad sillad üle igasuguste kuristikkude. Ma uskusin seda tookord, sest esimest korda noorel naisel nõnda lähedal viibides helisesid minus vaid tundmused ja mõistuse häält polnud kuuldagi. Ma ei suutnud Adat ega suhet temaga õieti näha ega hinnata. Olin kui kaua nälginud hunt, kes haarab esimese vastusattuva loomakese ega küsi liha maitsvusest.

Ada suutis minu «tarku» seletusi vaid kuulata, mitte aga neile muu kui imetlusega vastata. Ka raamatuist, mis talle andsin, ei suutnud ta, nagu nägin, õieti aru saada, ehk olgu siis mõni üsna kerge jutt või romaan. Varsti leidsingi, et mul tuleb vastastikkuse soetamiseks tema tasemele langeda, tema huvidest osa võtta, tema elamusi kaasa elada, nii algelised kui need ka olid. Ta kõneles õhtuti minu pool oma päevastest pisisündmustest poes, piimamüügil. Ta vestles ka oma õest, kes pidi olema rätsepa naine agulis, ja oma kahest vennast, kes pidid olema käsitöölised ja natuke ulakad. Laskusin

tema vaimsele tasapinnale ega olnud see ohver mu hõõguva armastuse juures kuidagi suur.

Kõnelesin Adast ettevaatlikult, nagu maad kuulates, ka mõnele oma kaasvõitlejale, andes mõista, et ma asja võtan tõsiselt. Need pärisid kohe, kes mu armsam on seisuse poolest, kui rikas ja missuguse haridusega. Ma ei tihanud õigust öelda, ei tahtnud ka valetada ja põiklesin vastustest. Oma südames kiindusin aga veel kindlamini Adasse ja kavatsesin tema naida kord kõige kiuste.

Jõulu ajal, mäletan väga selgesti, jäädes kord isaga kahekesi kambrisse, kus põrandal olid õled, ja kõneldes temaga oma õpinguist ja väljavaadetest, laususin korraga, südame värisedes ja moondunud häälega:

«Mul on pruut ka juba valmis vaadatud.»

Isa pööris oma kõhetu mureliku näo hõreda, halliga segatud nurgeliseks pöetud habemega minu poole, riivas mind lühida, usutleva pilguga ja küsis nagu halba aimates:

«Ei tea, kes see?»

Ma ei söandanud talle asja kuigi palju ilustada, pidasin oma kohuseks teda halvemalegi ette valmistada. Ja nõnda ma siis jutustasingi oma tutvuse piimapoodniku tütrega, ei jätnud nimetamata tema väikest haridust ega tema õe ja vendade seisust. Ma lisasin kohe raamatuist omandatud elutarkuse, et armastus on kindlamaks pandiks abieluõnnes.

Isa vajus otsekile, käed põlvil, ja ma nägin kõrvalt kortse ta silma ümber värisevat. Ta vahtis ähmase lambikese valgel põranda õlgedesse ega vastanud mõnel ajal sõnagi. Siis viimaks:

«Mina olen haridust püüdnud... Tahtsin, et sinagi... Arvasin, et otsid kord, kui koolid seljataga... otsid endasuguse seltsi... ja kellel ka oleks haridust...»

Ma ei suutnud istuda, hakkasin kahisevatel jõuluõlgedel edasi-tagasi käima. Mul oli selge, et isale raske löögi olen andnud, aga hakkasin siiski oma teguviisi õigustamiseks seisuste vaheseinte küsimust seletama. Et meie ei peaks enam äraiganenud vaadetest kinni pidama, ajad on põhjalikult muutunud... Peaasi on

niisugusel korral mõlemapoolne armastus... Ja see siin ei puudu.

«Ehk sa veel mõtled seda asja... Viivitad... kui suudad...» sõnas viimaks isa ja ta häälest kostis valusam etteheide, kui ta seda mingisuguste sõnadega oleks võinud öelda.

Enam me sellest teineteisega ei kõnelnud. Mõne aasta oma isa elust olin selle jutuga küll riisunud.

Oma südames aga andsin veel samal ööl kangekaelse tõotuse, et jään truuks Adale ja tõstan ta hariduslikult enese järjele.

Nagu soojus võib muutuda mõneks teiseks energia liigiks, nii ka armastus mõneks teiseks elamuseks. Ma tundsin varsti, et osa mu tundmustest Ada vastu ja üsna suur osa muundus kaastundmuseks isa vastu. Ja kui pärast jõule see piimapoodniku tütar tuli jälle mind külastama, kostiks kaks vesikringlit oma poest kaasa võetud, siis tundsin esimest korda meie seniste suhete lapsikust, peaaegu naeruväärsust. Siiski, ma ei öelnud seda temale, ma kartsin, et veel lahkuda ei suuda.

Ta kutsus mind kord enese poole külla ja ma läksingi, otsekui enese kiusamiseks. Vist oli ta kodus öelnud, et olen tema kindel peigmees. Piimapoe taga, ruumikas toas, kus oli mitu voodit ja lauda, võttis mind Ada ja ta isa, vana kidur mehike, lahkesti vastu. Tulid varsti ta kaks vendagi koju, teretasid viisakalt, aga tõid peagi nurgast õllepudelid lauale, kallasid minule, jõid ise ja muutusid liiga koduseks. Ada keetis teed ja pääsemist siit polnud nii pea loota. Tuli laskuda madalamale kui kunagi ennem, et vähegi sarnaneda nendega. Tuli võtta osa nende vestlusest ja juua nendega õlut, mida Adagi ei põlanud.

Siin kuulsin mitut labast agulisõna oma jumaldatu huulilt ja mul oli korraga selge, et ei siin ega selle tüdruku seltsis ei ole minu koht. Oleksin või veel samal õhtul isale oma eksimust kahetsenud.

Seepärast on minu nõuanne olnud pärastpoolegi hingekarjaseametis noormeestele: minge oma mõrsja kodusse, vaadelge teda omaste ja omasuguste seltsis, kuulake seal tema sõnu, siis õpite teda enam tundma

kui aastate kestel kahekesi viibides. Taimegi õpitakse õieti tundma selles ühiskonnas, kus ta kasvab.

Aga ma ei julgenud ometi veel Adast loobuda, kartsin igatsust tema järele, mis võiks tugevam olla mu mõistusest ja tahtest. Hakkasin teda arvustama suu ees ja tagaselja, tegin talle etteheiteid hariduse puuduse ja huvide väikluse pärast, mis oli muidugi suur ülekohus selle vaese tütarlapse vastu, keda jumal oli nõnda loonud, nagu ta oli.

Lahkumine tuli alles ülestõusmispühade eel ja jättis ühe tumedama mälestuse mu ellu. Kui ma oma toas Adale olin ütelnud, et peame kumbki minema oma teed ja et see on minu lõplik otsus, siis laskis ta mu ette põlvili, hoidis mind kinni, nuttis meeletult ja palus mind otse ahastavalt, et ma teda ei jätaks, et ma peaks teda oma teenijakski.

Ma viisin ta kesköö1 poolvägisi koju, jätsin poe ukse ette ja põgenesin. Kuulsin pärast, et ta mitu nädalat raskesti haige olnud. Vennad ähvardanud mind maha lüüa.

Aeg-ajalt tuleb ta mul meelde ja siis ma tunnen otse hirmu: kui petlikud on meie tundmused, kui puhangulised meie elamused ja kui nõrk on meie mõistus kogu meie sammude juhtimises! Kas ei ole sellest nõrkusetundest tekkinudki palve: ära saada meid kiusatusse, vaid päästa meid ära kurjast!

Kunagi hiljem sain kuulda, et Ada läinud mehele ausale käsitöölisele, ja ma hingasin kergemini. Olin salajas kartnud, et ta ahastuses võib halvale teele sattuda või ei tea mis enesele teha ja sellega mu hinge eluajaks koormata.

Pidasin seda armuseika õpetlikuks hoiatuseks ja katsusin sellest teha edaspidiseks kasulikke järeldusi. Koostasin enesele elureeglid ja kirjutasin nad paberilegi; nende järgi kavatsesin edaspidi elada ja naisi kohelda.

Aga mu õilsad, ilusasti paberile kirjutatud reeglid osutusid täiesti paberisteks, elu ei hoolinud neist vähimatki.

Läinud ülestõusmispühiks koju, ütlesin isale, et olen jälle vaba, täiesti vaba ega mõtle naitumisele, enne kui

olen kindla koha peal, ja et siis ei tee seda kergemeelselt.

Isa heitis mu poole hella pilgu, ohkas kergendatult ja lausus siis rõõmu varjates:

«Noored inimesed... eks ikka juhtu... Peaasi, et oleks pikka meelt kõiges...»

Neljanda aasta sügisel astusin korporatsiooni, peale muu selle salajase tagamõttega, et siis tutvun parema seltskonnaga ega satu enam kokku mõne piimapoodniku tütrega.

V

Olen kõnelnud lõunalauas meelsasti juhtumeist ametitalitustel, koguduse kantseleis ja koosolekuil. See ei olnud mitte väga ammu, kui märkasin, et ainet neiks kõnelusiks valin väga hoolega, kuigi ebateadlikult. Panin nimelt tähele, et väldin kõike tõsist, kus inimesed avaldavad teineteisele oma sisimat mina, oma sügavamaid tõekspidamisi, oma vääramatuid veendumusi, oma viimaseid soove. Peale selle olen vaikinud kui kinniaetud haud neist hädalisist, kes tulevad minu juurde nälja, viletsuse või raske hingekitsikuse pärast. Sest kui ma kord, oma abielu esimesil kuil üht oma käiku vaesuse pesasse kirjeldasin, ilmendas Tamaara oma näol kannatamatust ja otse vastikust, lausudes tõrjuvalt: «Ära kõnele mulle niisuguseist asjust! Ma ei või vaesust sallida! Vaesed inimesed haisevad ja lehkavad: nad on mustad, jälgid, toored, joodikud ja liiderlikud!» Ta läks seda öeldes ägedaks ja põsed lõid hõõguma. Sain aru, et tema vaadet neis asjus raske oleks muuta, aga vastasin siiski, oma ameti ja veendumuste kohaselt: «Keegi peab neid siiski aitama, nii ihu- kui hingehädas.» Mispeale Tamaara mulle otsa vaatamata pahuralt urisedes kostis: «Tehku seda, kes selleks kohustatud ja kes nende juurde minna saab. Minu esteetiline tunne ei luba seda!»

Sestsaadik vestlen lõunalauas või õhtueinel jõukate matustest, ristsetest, pulmist ja majaõnnistamisist, või ka koomilisist juhtumeist kehvadega, oma edusammudest koosolekuil, valimisil jne. Katsun sellest teisest,

äratõugatute maailmast vähe mõeldagi ja lähen sinna ainult siis, kui see paratamatu, kui ametikohus mind sinna kutsub. Ma tunnen selgesti: sestsaadik, kui mul Tamaara, on see inimestest ja jumalast mahajäetute maailm mu südamele üsna võõras.

Nädalapäevad olin hoidunud oma kodustega üheskoos lõunalauda istumast. Kuidas mõistaksid Renée ja Rolf minu vaikimist! Kui võõrastav oleks neile minu ja Tamaara vastastikune vaen! Ja varjata me seda ometi kumbki ei suudaks! Ega kõlbakski!

Täna läksin jälle teistega ühes lauda ja veel enne, kui vaikus läks piinlikuks, hakkasin Rolfilt tema koolipäevast üht ja teist pärima. Ta vastas jämedavõitu märkustega õpetajate ja «dire» aadressil, jutustas siis paberist noolte lennutamisest võõrkeeleõpetaja juustesse ja naeris seejuures laia suuga.

Rolf on oma viieteistkümne aasta kohta kehaliselt hästi arenenud, laiade õlgadega, jämeda kaelaga, suure ümara peaga, pikkade tugevate kätega. Liialt selgesti tuletab ta meelde oma kadunud ema, mitte vaid oma välimuse ja lõpmata hea isuga, vaid ka oma rässaka iseloomuga ja kalapilguga. Andku jumal mulle ise andeks (need sõnad tulevad mulle meelde harjumuse tõttu, kuigi ma neid ei taha öelda, sest mulle näib, et oma suhted sellega pean uuendama, kelle nimega olen Tamaara arvamuse järgi sahkerdanud), et ma oma esimesest naisest ja tema pojast paremini ei saa mõelda. Aga enam kui kunagi varem tahan hoiduda enese, teiste ja jumala ees teesklemast.

Ma ei söandanud seni oma ihusugu arvustavalt vaadatagi, kuigi ta mulle väga ammu ei teinud heameelt. Ma pidasin seda oma südame kalkuseks, et nägin temas midagi võõrast, mulle hingeliselt kauget, et ei mõistnud talle läheneda, teda oma sõbraks võita.

Aga nüüd, kus ma ei häbene kõigele vaatamast lahtiste silmadega, nagu need mulle jumalast loodud, nüüd ma tihkan ka oma poega iseloomustada, tema võimeid, tema käitumist ja olekut hinnata.

See oli tema enese maitse, et ta tellis enesele kottlaiad püksid, mis ulatuvad alla põlve ja sääred sealt

väljudes näivad õlekõrtena. Vurle stiiliehted ja aguli argoo on ta küll mujalt õppinud kui minu majast. Ta kinnitab, et koolis kõik kõnelevat nõnda. Kõik vahest mitte.

Ta püüab näole lasta elumehelikku, blaseerunud ükskõiksust, kõneleb tütarlastest põlglikult, nimetades neid «totsideks». Kord kohtasin teda köögis, kus ta üsna laialt istus, jalg põlvel ja suitsetas mõnuledes piipu. Raadiost kuulab ta vaid operetiviise ja lööklaule.

Kui mitmel korral olen katsunud läheneda Rolfile ja kasvatada temast enesele sõpra, aga ikka olen pöördunud pettunult eemale. Ta on kui madalveejärv: kus sa ka sisse ei lasku, varsti puutuvad jalad põhja. Ta on oma ema poeg ja praktilise vaimuga: juba on ta köögiasjus täiesti kodus, vestleb teenijaga asjatundlikult kurgisoolamisest ja annab talle juhatusi kalasüldi keetmises. Kord avaldas ta soovi saada meieriks, mispeale ma tahtmatult ohkasin. Teinekord ütles ta küll, et tahab pangahärraks või diplomaadiks saada, aga seegi ei rõõmustanud mind. Nüüd olen temaga juba harjunud ja lasen tal areneda oma kalduvuste järgi. Keskkooli õppekava läbiminekuga on tal suuri raskusi, iseäranis keeltes ja matemaatikas. Selle-eest on ta spordis üks esimesist ja poksis on juba nii mitmed tema rusikaid tunda saanud.

Hoopis teisiti olin kujutlenud oma lapsi, kelle hulgas pidid olema mõned pojad. Nendega oleksin kõnelnud iga päev elu raskemaist küsimusist, nende seltsis oleksime eritlenud mõtteteaduse ja nimelt metafüüsika põhiprobleeme. Ehk oleksime võtnud ajaloo üksikud momendid vaatlusele, oleksime tõmmanud rööbasjooni oleviku sündmustega, oleksime hinnanud suuri mehi ja nende tegusid, oleksime mõistnud nende üle kohut kristliku moraali seisukohalt, katsunud mõista nende sammude salajasimaid motiive. Üle kõige oleksime püüdnud mõista jumala nõu ja tarkust inimkonna ja maailmade juhtimises.

Kõik on läinud teisiti!

Rolf hakkab kõnelema, suus suur tükk leiba ja lusikatäis suppi, viimasest poksivõistlusest, kus lätlane keeranud osavasti meie omale hirmsa haagi, aga meie

oma polevat maganud ja vajutanud kungsile «ühe» vahvasti keset magu, südame alla.

«Eks magu ole südame all kõhu ringkonnas?» küsis ta siis üsna jõhkralt Renée poole pöördudes.

Renée punastus ja vaatas abiotsivalt minu poole. Tamaaragi oli üllatatud Rolfi julmusest. Ma ägestusin, nagu see mu seisusele vist kohane ei ole, ja käratasin rusikaga lauale lüües, nuga püsti peos:

«Rolf, sa lahkud lauast! Silmapilk!»

Rolf tõmbas otsmiku kortsu, urises midagi, viskas noa ja kahvli kõlinal lauale ja tõusis püsti.

Nüüd lõi Tamaara Rolfi poole ja tiukus kaeblikult:

«Mis see siis tähendab?! See on ju lausa türannia!»

Ta tõusis lauast, mina ka. Renéegi katkestas söömise; ta oli segaseks löödud, tõusis, kehitas õlgu ja vaatas kõrvale. Temast oli mul kahju.

Renée töötab koguduse kantseleis, on mulle seal paremaks käeks. Tal on mõned eksamid ülikoolis veel õiendada. Tamaara võttis ta majja, enesele seltsiliseks ja prantsuse keele õpetajaks. Rolfil on õigus alati Renée poole pöörduda, kui tal õpiasjus midagi tume on. Nende vahekord on aga mõnda aega juba pingul. Nagu ma kuulsin Tamaaralt, olevat Rolf korra eneses vist juba mehelikkust tundes käed sirutanud sündmatult Renée kui naise järele, mis-eest ränga hoobi põsele saanud.

Tulin lõunalauast oma kabinetti, hing kui viljaväli, millest kari kabjalisi hoolimatult üle joosnud.

Õhtusöömale tuli vaid Renée. Ta oli kahvatu ja tõsine, aga teeskles lõunase tüli unustust ja tegi juttu koguduse kantselei tööst. Ta on vaeslaps ja praegu on tema käekäik meist olenev; aga ta suudab küllalt sirgelt ja iseseisvalt siin majas liikuda. Ta hoidub isiklikest hinnetest, ja niipea kui Tamaara lõunalauas hoogu sattudes teeb mõnele oma sõbrataridest või seltskonnadaamidest liiga, siis võtab Renée sõna iseloomu või nähtuse erapooletuks seletuseks ja pehmendab sel kombel rünnaku isiklikkust. Ma näen, kuidas ta end pingutab, kuidas ta oma otsmikku kortsutab, et olla objektiivne, et nähtusi seletada ning põhjendada.

Kui mina oleksin nõnda tark, on Tamaara mitmel korral Renéest kõneldes öelnud, siis ma juhiksin kõiki

meie naisi... Ja võib-olla veel enamgi! lisab ta paljutähendavalt.

Veel soovib ta, et tal oleks pea ümber niisugune kohevil juuksevõra, nagu on Renéel. Muidu aga peab ta end Renéest nägusamaks, eriti nimelt naiselikult võluvamaks. Ta on pikem, nõtkem ja saledam kui Renée, näojume on puhtam, juuksed tõmmumad. Renée on keskmist kasvu, nurgelisem, tugevam, mehisem, peenelt tähnistatud näojumega, energilise suuga, õige ninaga, mis aga moodustab otsmikuga nurga, kuigi üsna tõmbi.

Renéeks ristis ta Tamaara, kellele senine nimi Maria polnud küllalt peen.

Istusime söömalauas kahekesi, vaatamata kumbki teenija poole, kes tõi köögist teed, Renée jätkas juttu koguduse kantselei töödest, et vältida vaikuse piinlikkust.

Mina aga katkestasin selle otsitud jutu poolelt sõnalt järsku ja ütlesin kahvlit kõvasti lauale lüües:

«See poiss... olen temast pettunud... ta ei täida mu lootusi...»

Renée leevendas oma sõnu vaevaltmärgatava naeratusega, ohkas kergesti, tegeles taldrikul noa ja kahvliga ning lausus minu poole vaatamata:

«Paljud pettuvad kogu maailmas — jumal olevat selle halvasti loonud... Nemad oleksid kõik hoopis teisiti ja paremini teinud.»

«Kui aga põllumees harib oma põldu ja külvab sinna head seemet, siis on tal õigus head vilja oodata!» vastasin peaaegu pahandades.

«Aga öösel tuli vaenlane ja külvas umbrohtu,» jätkas Renée sõbraliku pilkega.

«Vaenlane? Kes see on? Kus ta on?» küsisin avameelse huviga.

«Neid on suures linnas igal sammul. Rolf on hommikust hilja õhtuni võõraste hulgas... Seal on kõiksuguseid. Ja umbrohi, see võrsub mõnel pinnal lopsakalt.»

Ma puhusin tüdinult ja panin kahvli käest.

«Meil on mingi ü k s ideaal, ja siis me tahaksime, et k õ i k sarnaneksid selle ühega,» ütles Renée, enam

nagu enesega kõneldes. «Lähme mõnikord nõnda kaugele, et otsime tamme otsast õunu. Ja kui leiame vaid tõrud, siis pahandame.»

Aga ma ei läbenud laskuda arutlusisse, vaid vastasin ägedasti:

«Siiski... Õpetaja majas... kraade kombed ja sõnad... ei tea kust!»

Kõnelus katkes väheks. Siis algas Maria hoopis mujalt:

«Leidsin teie laualt uue huvitava raamatu... Vabandage, et võtsin. Olete selleks luba andnud... See on kellegi saksa professori-teoloogi — nime ei ole meeleski — uurimus ürgkristlusest.»

Pidin peaaegu vastama: «Ei huvita mind praegu ei ürgkristlus ega tänapäevanegi. Mul on suuremad mured ja asjad.» Aga ütlesin siiski:

«Jaa, jaa, tean. Ei ole veel aega saanud lugeda.»

«Meil peavad teoloogid piiblit ikka veel sõna-sõnalt jumala ilmutuseks. See seal julgeb võtta kogu Uut Testamenti, kõnelemata Vanast, ja kogu ristiusku selle esimestel sajandeil puhtajalooliselt, olles vaba kiriku pärastise õpetuse traditsioonidest ja eelarvamustest... Ta võtab ristiusu tekkimise seoses tolle aja ühiskonna ja kultuuri arenguga, seoses pärimustega...»

Renée heitis häbeliku pilgu minu poole, sest tema kõne oli liiga «teaduslikuks» muutunud.

«Teid huvitab see?» küsisin hajameelselt, mõeldes Tamaarast.

«See peaks igaüht huvitama, kes on ristiusku... Siis ta mõistab mõndagi asja hoopis teisiti... Ma mõtlen: kunas ka meil nõnda julgetakse kirjutada... Kunas meie teoloogid nõnda julgevad kõnelda!»

«Arvate, et julguses on küsimus!» kostsin peaaegu pahaselt.

«Milles siis?«

«Meil ei kirjutata veel usuteaduslikke uurimusi... Pole selleks eeltingimusi,» seletasin autoriteetlikult.

«Siis tehtagu vähemalt välismaa teadlaste uurimuste tulemused meil tuttavaks,» vaidles Maria süüdlase viisakusega.

Ma ei vastanud ja sellega lõppes kõnelus. Tõusime lauast.

Renée oli üks neist haritlastest, kes kiriku ja usundi vastu mitte hoopis leigeks pole jäänud. Ta käib aegajalt jumalateenistustel, tunneb kõigi meie hingekarjaste jutlustamisviise ja hindab meid mõnikord avameelselt. Tal on luba minu raamatukogu põhjalikult kasutada ja ta teeb seda innukalt; ütleb, et selle tõttu tema ülikooli töödki venivat.

Istusin pärast õhtueinet oma kabinetis ja ootasin Tamaara kojutulekut.

Olin küll otsustanud meie tüliasja seletusega oodata, kas või mitu kuud, mitu aastat, kuni Tamaara ise tuleb, oma süü tunnistab, oma teotavate sõnade pärast andestust palub ja tõotuse annab edaspidi laitmata elu elada. Aga varsti tundsin, et see ootamine käib mul üle jõu. Olen pidanud end mehiseks, tugevaks, järeleandmatuks, nagu seda peab olemagi inimene, kelle jalg toetub usu ja jumalasõna kaljule. Aga nüüd on mul selge, et Tamaara, see nõder, kergemeelne, edev, tühine naine (oma ägedas ja kärsitus meeles ütlen need sõnad ja isegi usun, et nad on õiged) on minust tugevam — ootan teda, mitte tema mind.

Mõistus tõi ettekäände, et tarvis on see tüliasi seletada niipea kui võimalik, veel täna õhtul; et ei kõlba ühe katuse all elada, vaen vastastikku südames, inetud kahtlused hinges. Tarvis on seletada, andestada, leppida ja alata uut elu, täis usaldust ja poolehoidu. Küll ütles minus keegi teine, et see on asjata, et enne peaksin ma uut elu algama ja seda mõne aja elama, siis, alles siis maksab Tamaaraga kõnelda.

Ma läksin siiski enne kesköödi, varsti, kui kuulsin, et Tamaara oma tuppa tõmbus, kikivarbail tema ukse taha ja koputasin üsna tasa. Kuuldus vaiba kahinat, vastust ei tulnud. Koputasin kõvemini, Tamaara küsis vaikselt, pahura häälega: «Kes seal on?» Kui ma olin öelnud, et mina ja et ma sooviksin temaga kõnelda, vastas ta üsna tüdinenult: «Oh Jumal! . . . Homme on selleks ometi aega küll!»

Sel hetkel ma kahetsesin, et ma ei ole autojuht, kingsepp, parkal või kõrtsmik. Siis võiksin põrutada rusi-

kaga uksele ja ähvardada sissemurdmisega. Nüüd aga, olles jumalasõna-sulane, pidin ma alandatult ja häbistatult tagasi tulema.

Oleksin vähe aja pärast joosnud uuesti Tamaara ukse taha ja nõudnud, et ta oma süüasja seletaks, veel täna öösel, viibimata ja tagasi võtaks oma inetu teotuse. Ta peab ometi isegi mõistma, kui inetu, kui teotav, kui metsik on see sõna: jumalasõnaga sahkerdaja! Mina, kutsutud ja seatud, mina oma koguduse, ametivendade, oma ülemuse poolt lugupeetud hingekarjane, mina — jumalasõnaga sahkerdaja!

Kas ta teab, mis tähendus on sõnadel: kutsutud ja seatud! Kas ta teab, kes rajas ristiusu ja missugusele kaljule see on rajatud! Kes teotab nüüd üht neistsinatseist kutsutuist ja seatuist, see teotab kiriku rajajat ennast! Või on tema selleks kutsutud, et kirikut ja hingekarjaseid hinnata! Seda teeb see, keda meie teenime, kes on kirikupea, kes näeb läbi inimese südame mõtlemised ja teab tema teod!

Olen kuulutanud jumalasõna, olen kuulutanud puhastatud ristiusku. Olen kuulutanud neile, kes on kokku tulnud, kedagi pole sellega vaevatud! Olen andnud hingekinnitust neile, kes seda vajavad, olen jaganud sakramente neile, kes on omas südames selle järele janunenud — ja nüüd korraga: jumalasõnaga sahkerdaja!

Mis puutub minu eluviisi, siis olen ma söönud, joonud ega ole mõnikord tagasi lükanud klaasi veinigi, sest meie Suur Õpetaja pole seda mitte keelanud. Minu tööd, minu suurt tööd ei mõista ega taha Tamaara sugugi hinnata! Aga ometi on selle läbi temal võimalik üsna muretult elada, on tal laud kaetud ja tema ise ehitud kui lill väljal!

Olen kord näinud «Othellot» teatris, juba siis, kui olin hingekarjane. Kas on mu kutse mind nõnda kasvatanud või on mul loomus niisugune, aga ma tulin etenduselt koju häiritult ja otse pahandatult.

Oleksin ma vaadanud samasugust roimarlikku etendust tõelises elus, näiteks mõne kingsepa toas või lihuniku karnis — andestatagu mu toored sõnad, mis küll on mu raske hingelise rahutusega seletatavad —

kindlasti oleksin olnud ma põrutatud veel sügavamini. Võib-olla oleksin sellest ka teinud tulusamaid järeldusi: meie kingsepa ja lihuniku hing on toores, selle õilistamiseks tuleb midagi teha. (Ega mõni neid ometi «Othello» etenduse kaudu looda ümber kasvatada!)

Aga nüüd tulevad muidugi kunstiinimesed ja ütlevad: see «Othellost» saadud elamus või põrutus on siiski hoopis midagi muud. See on puhtesteetiline! Ja usute ikka tõesti, et need metsikud stseenid seal puhastavad, ülendavad ja õilistavad vaataja hinge! Aga seda te ei usu, et pühalik jumalateenistus seda teeb! Et see on vaid harimata vanakestele, hambutuile eidekestele, kössis puujalgseile, tudisevaile taadikesile ja ka mõnele nooremale, kes vaimust vaene?!

Ma ei suuda nõnda kõneldes varjata eneses hingekarjast ega tahagi.

Ei kahtle, et kord, kui inimkond hingeliselt tõesti kõrgele astmele on jõudnud, siis «Othellot» vaid kirjandus- ja hingeteadlased loevad; et sellest kirjutatakse kui inimdokumendist, mis kaugest barbaarsest ajast jutustab; et selle kaudu aga keegi enam ei mõtle end ega teisi esteetiliselt ega eetiliselt kasvatada, sellest mingeid väärtuslikke elamusi otsida, ehk olgu siis ainult närvide vapustust!

Mitte «Othello» ei ole see, mis mind hoiab praegu tagasi Tamaarat toorelt ründamast, teda tunnistamisele sundimast, tema laekaid lahti murdmast või talle käsi kõrri löömast. Oh ei! See on mu isa, kes oma lõpmata suure südameheadusega ja mureliku näoga ikka mu kõrval seisab, kuigi ma teda alati ei pane tähele. See on mu kodu, siis veel nii mitmed mu kasvatajaist, mu õpetajaist koolis, ülikoolis, paljud head raamatud, siis jumalateenistused (jah ka need, eriti õhtused, kui kirikus põlevad harvad küünlad ja orel kuulutab inimese südame kannatusi ning lootusi). Need on mu kasvatanud, mitte «Othello». Ja siis veel: Jeesuse Kristuse kuju, nii mehine ja ometi nii rahulik ja nii puhas — kas kõlbaks mul tema kõrval seistes vaadata «Othellot»? Tema nimegi ei sünni suhu võtta mõnest sarnasest geniaalsest teosest kõneldes!

Ja kui kõik see mind veelgi paremaks pole kasvatanud, siis olen oma tuimuse, hoolimatuse ja kergemeelsusega selles süüdi.

VI

Läksin välja, kui koitis, ja kõndisin puiestikus. Ei ole ma tõusnud enam ammu nii vara. Lumi krabises jalge all, olin täiesti üksi. Arvasin, et isa kõnnib mu kõrval, pisut vimmas, murelik ilme näol, nagu inimesel, kes kannatab oma lähemate kergemeelsuse ja tühjuse pärast. Minu majasse ta ei tule, ma tean, see on talle võõras, nagu ma isegi keset seda pehmust ja mugavust. Minu majasse ta oma jalga ei tõsta, seal oleks ta kui vana kulunud kaantega piibel moodsas iluköites ajaviiteromaanide hulgas.

Kõndides mustendavate tüvede vahel arvasin kuulvat oma isa häält, kui ta mulle kõneles vaikse, sõbraliku etteheitega:

«Saatsin su maailma, et sa katsuksid läbi inimese kannatused ja otsiksid selle viimased juured. Et sa mõistaksid, mis on sellest kasu, kui me vaevleme oma eluaja ega saa puhata enne, kui heidame hauda. Kas see on seatud jumalast, et meil nii palju tuleb eksida ja kannatada? ... Aga selle asemel peidad sa end elu eest ilusa naise seltsis pehmele asemele. Kui see naine sinust aga küllalt saanud, vaata, siis jätab ta su sinna üksi ja sa vaevled oma pehmel asemel, tõstad kaebust ja ahastuskisa. Aga sel naisel ei ole südant sinu jaoks.»

Ma lasksin oma isal takistamatult kõnelda ja mind noomida. Rahunesin ja läksin koju otsusega: kõnelda Tamaaraga, kõnelda südamlikult, lepitavalt, mõjuda, et ta võtaks tagasi oma sõnad, oma teotavad sõnad, ja kui tal on vahest olnud mõnd eksimust, mis ei sobi meie eluseisusega, siis olgu sellel lõpp, olgu see unustatud ja andestatud.

Otsisin parajat juhust, et oma abikaasat tabada, temaga nelja silma all, lukus ukse taga kõnelda. Aga ta põikas eest kui kala, kes püüdja västart märkab ja

mõne uimelöögiga väledasti sügavusse või vetikate alla varju viskub.

Viimaks, pärast lõunat, kui ta kööki läks ja sealt tulles oma tuppa ruttas (nimelt ruttas, nagu oleks midagi hädalist ees), astusin talle vastu ja ütlesin sõbraliku kindlusega: «Mul on tarvis kõnelda sinuga! Ole hea, tule kabinetti!»

Ta riivas mind vaenlik-pelgliku pilguga ja küsis solvava muigega: «Miks nimelt sinna! Ega ma kirikumaksu võlgne, et seda seal õiendada.»

Läksin tema järel buduaari ja esimest korda tundsin, et selle lõhnad tekitasid mus jälki imaldust. Tihe aknaeesriie oli maha lastud, peegli kõrval põles roosa lamp, millist värvi, ma ei mäleta, et oleks nimetatud kordagi pühakirjas. Laual sädeles kristallist lõhnaõliklaase, läikis kullatud puudritoose, haljaid kääre, nuge, viile, ilustus- ja iluasjakesi.

Laskusin pehmele järile, see oli mulle vastumeelt, tõusin kohe ja laususin aega viitmata:

«See imelik kiri siiski ... sa võiksid seletada ... Egas nõnda ...»

«Pean ma iga sõna sulle seletama, mis ma kõnelen ja kirjutan?! Ei tea, kus Korintuse või Kolossuse raamatus s e e kästud on!»

«Abielu mõte ... tõsine usaldus teineteise vastu ...»

Sain aru, et olin halvasti valmistunud temaga vaidluseks.

«Kui sa mind usaldad, siis ei hakka sa koduseks politseiks — hingekarjase ameti kõrval,» lausus ta jäiga häälega.

Mu viha süttis järsku ja ma hüüdsin tõsiselt:

«Sina ära puuduta enne minu ametit, kui oled oma huuled puhtaks pesnud sellest halvasti lõhnavast võõbast ja kes teab veel millest!»

«Millest veel?!» lausus ta irvitades ja ma nägin esimest korda, et tema võluv nägu ilmendas lausa saadanlikkust.

Nüüd tõmbasin ma taskust raamatu, otsisin paberilehe äraandlike ridadega ja hoidsin tema silme ees, küsides kui inkvisiitor:

«Tunnista, kes see on? Pihi, sina jõle!»

Ta nägu tardus hetkeks ja ma nägin selgesti, et ta oli löödud kui süüdlane. Mul ei jäänud enam vähimatki kahtlust. Juba tahtsin ma võidukalt hüüda: «Kõik tuleb päevavalgele! Midagi ei jää peitu!», kui ta esimesest löögist toibus, äkitselt paberilehe minu sõrmede vahelt tõmbas, puruks rebis ja põrandale viskas, sõnades vihaselt läbi hammaste:

«Uuri, aja jälgi, otsi, ühesõnaga: näita ennast oma täies kristlikus suuruses!»

Ma nägin, et siin vaielda ega väidelda ei saa, vahest ainult teineteist mustata, tõrvata, tallata. Siiski, ma ei suutnud end pidada ja heitsin talle näkku:

«Ma ei võtnud sind selleks siia, oma majja, ei ümbritsenud sind mugavustega, et sa siit, kui oled kõhu täis söönud, kui oled puhanud, enese hästi riietanud ja peenelt lõhnaõlitanud, mõne võõra mehe kaenlasse võiksid lihatsema minna!»

Aga ta vastas mulle irvitades:

«Ah nõnda! Aina ootad, et ma kõhu täis sööksin ja sinu kaenlasse lihatsema tuleksin! See sul puudub, sa jumalasulane! Kui noore naise kõrval küllalt oled lihatsenud, siis oled hästi ette valmistatud altari ette minekuks! Siis oled kõlblik jumalariigist kõnelema!»

Ägestusin ikka enam ja jätkasin mõtlematult:

«Aga et sa minu majas, minu kulul elades teistega sõbrustad . . .» Kahetsesin isegi neid sõnu, sest Tamaara astus sammu tagasi, nagu selleks, et tugevamini otsustavat lööki anda, ja küsis üsna tasa, läbi hammaste:

«Kunas ma lähen siit, kas täna õhtul või homme?»

Ta oli tabanud mu kõige nõrgemat kõõlust. Olin löödud ja kogelesin lepitust otsivalt:

«Tamaara! . . . Mis sa nüüd nõnda! Kõneleme ometi!»

«Ahaa!» võidutses ta nüüd. «Peale kõige muu oled sa arg! Kardad skandaali! Kardad kära. Kas Paulus ei ole mõnd parajat salmi selle kohta öelnud! . . . Oma argust varjad hõltsikuga, mis Kristuse õlgadelt laenatud! . . . Ma sind tunnen läbi ja läbi! . . . Nii et kas lähen siis?»

Küll oleksin karjunud talle meelsasti näkku: «Käi kus kurivaim! Ja veel täna õhtul, kõige oma lehkava tolmu ja virtsaga!» Aga mu kaine arukus ei lubanud

seda. Talitsesin end, sest mul oli meeles mu seisus, ja laususin välja tulles:

«Sa ei teä, mida kõneled!... Rahustu ja mõtle järele... Head ööd!»

Harilik abielutüli. Aga vist küll mitte harilik hingekarjase majas. Kui ma ka läbi käiksin oma ametivennad üle maa, kellegi majas ei teataks säärastest asjadest, sest neid ei ole seal juhtunud.

Aga ma võin kindlasti öelda: kellelgi pole ka nõnda võluvat, noort, saledat naist kui on Tamaara.

Kerge on ratsutada kehva setukaga või vana märaga, kel kõht ripub maani. Aga katsu istuda noore sälu turjale, kel pole veel valjaid peas olnud ega raudu suus, kes pole kandnud range kaelas ega sedelgat seljas!

Ma ärkasin hommikul vara — õiget und ei ole enam «sestsaadik» olnud — ja hakkasin kohe oma hinge haiget kohta kratsima. Mina — jumala nimega sahkerdaja! Enne öelgu Tamaara, kellele ta armastuskirju sepitseb! Enne öelgu, missuguse himuri, elumehe, kergatsi, ahvi või nolgi kaenlasse ta ruttab!

Rolf oli ka juba jalul, kuulsin tema samme ja siis kostis raadiost uulitsatüdruku laul: «Olen naine armastusele» ja selle järel varsti: «See öö kuulub meile». Niisuguse joogi- või lõbumaja lauluga äratatakse meil nüüd kogu rahvast hommikuti!

Ega ma ometi kõrtsi tagatoas ela, kus joomarite maitse mulle muusikat määrab! Tõusin voodist ja läksin hüüdsin ukse vahelt, et raadio silmapilk suletaks.

Tulin tagasi ja viskusin jälle voodisse.

Meelde tuli mul mu kõrge seisus ja ma katsusin end taltsutada, lugedes peast mõnd pühakirja salmi, näiteks: «Kes on mulle armsam kui Sina? Kui ma Sinu juures olen, ei himusta ma ühtegi siin maa peal.»

Aga sõna «himustama» tõi jälle Tamaara mu silme ette ja ma hakkasin vihaselt oma tuttavate hulgas segama: kes on see neetud himur, kes on võrgutanud mu naise? Ja ma saadan talle needmisi, ning täie õigusega, sest «jumal nuhtleb hoorapidajaid ja abielurikkujaid».

Ma ei saa kogu päeval mõelda muust kui oma abi-

kaasast. Ta on mulle olnud kui põnev raamat, mida ma aina edasi tahaksin lugeda, peatumata, tagasi mõtlemata, hindamata, arvustamata. Ta on mulle olnud — häbi on mul seda tunnistada — kui pühakiri, mida ei kõlbagi arvustada. Ehk ta on olnud mulle kui lill, mis jumal lasknud kasvada, ja kuidas kõlbaks mul seda vaadelda halvakspanevalt, selle vigu hakata otsima!

Kuigi neli aastat olen elanud oma naisega — ometi ei võiks ma öelda, et teda küllalt tunnen. Vist on mu sõbral, doktor Remmelil õigus, kui ta ütleb: lähedaid inimesi armastame või põlgame, aga ei tunne.

Tamaara on juuste ning kulmude poolest üsna tõmmu ja seda peab ta kõrgema soo tunnuseks. Et mina olen märksa valkjam, seda peab ta talupoegliku päritolu välismärgiks. Palju muudki leiab ta minus talupoegadest esivanemailt olevat päritud ja kord üsna heas meeleolus ütles ta, et ma sarnanen puuslikuga, mis maamees palgiotsast kirvega tahunud. Lohutavalt lisas ta kohe, et niisugune peabki mees olema, kes koguduse kantseleis, kirikukantslis ja agulikalmistul aina turueitede, lihunikkude ja kojameestega peab rassima. Just niisuguseid jämedaid sõnu tarvitas ta tookord minu ja mu koguduseliikmete kohta. Aga ma ei pahandanud, sest ta oli mulle armas kui laps, olgugi et see mõnikord oma sõnades on üleannetu.

Ma olen teda vaadelnud alati meelsasti ja rõõmu tundnud tema tumehallide silmade elavast pilgust, mis lendab kärmesti siia-sinna kui lind ühelt oksalt teisele, kuskil kaua peatumata. Tema ülemine huul viskub vallatult üles ja paljastab valgete hammaste tiheda pihtaia. Tema tihedad lühikesed kulmud (kui nad olid veel raseerimata) tuletasid meelde linnutiibu, mis tõmblevad elavalt lendumineku eel.

Aga milleks ma kõike seda meelde tuletan? Kas enese kiusamiseks? Siis ma võin veel kaugemale minna ja kõrvutada ennast Tamaaraga. Minu puhmalised juuksed, halva taku värvi, nagu mu abikaasa öelnud, kipuvad keset laupa madalale silme vahele, aga nurkadelt viivad laiad teed üsna sügavale. Minu silmad olevat liiga värvita, mu küllalt pikk nina keskelt kühmaga, minu põsesarnad laiad, nii et laup tundub selle jaoks

ahtana, samuti kui lõualuude osa. Ehk küll jumal mind saatnud noore rohumaa peale ja värske vee allikate juurde, nagu ütleb Tamaara, olevat ma jäänud kõhnaks ja kondiseks kui talumehe tööhobune.

Ka minu kombed on Tamaara meelest liiga talupoeglikud ja esimesel aastal nägi ta vaeva, et minust kasvatada seltskonnainimest. Ma ise ei näinud sellega vähem vaeva, aga veendusin varsti, et talupoeg on minus üsna visa surema, et vaevu võimalik on tema koredust ja kohmakust välise peene koore all varjata. Tegin siis hädast vooruse ja ütlesin isegi Tamaarale, et nimelt oma talupoegliku mehise mühakuse tõttu kõige jõudsamini issanda viinamäel töötades edasi liigun.

Külaliste ees, minu kuuldes, samuti ka selja taga on Tamaaral kombeks minust väga kiitvalt kõnelda. Panen mõnikord, nagu ta kiitleb, kirikutäie naisi oma jutlusega nutma, laulan liturgial altari ees kui Caruso ja koguduseliikmed ilmuvad minu jutule, nagu astuksid keisri palge ette. Teinekord kiidab ta minu osavõttu seltskonnaelust, misjonitööst, heategevusest, vaimsest liikumisest, poliitikast. Kes ütleb kirikupäeval mõjuvama sõna, kes kaitseb kirikut ilmlikkude rünnakute vastu kõige kindlamini, kes hoiab jumalasõna küünla kõrgel?! Ikka praost Harald Päivil! Kes pastoreist on nii suuremeelne, et, olnud mõni aasta praost, loobus sellest ametist — ajapuuduse ettekäändel, tõeliselt aga alandliku meele tõttu!

Nõnda kõneleb ta minust avalikult, teiste ees. Nelja silma all on tal mulle märksa vähem kiitvat öelda. Aga olgu nii — mina teen tööd ja rühman, tema kannab minu head kuulsust laiali.

On olnud mul temalegi mõnikord laitvat öelda ja ma olen seda teinud vahest liigagi jämedalt, kuigi seda juhtub harva. Nii näiteks läinud aastal, ühel heategeval ballil, kus lõpuks tantsiti ka kõiki neid moodsaid tantse ja muusika sinnajuurde oli mu meelest üsna rõve. Seal juhtusin ma nägema, kuidas Tamaara tantsis ühe frakis noorhärraga, kes võis olla mingi artist või muud sarnast, kelle kombed üsna lõdvad või lausa ulakad. Ma nägin, kuidas Tamaara surus end tema vastu, tõstis põlvi ja painutas puusi kui pisut joobnud kõrtsitüdruk

(jumal andku ise andeks, aga ma ei saa teisiti öelda), kes sattunud paari liiderliku kelneriga. Mu hing kihvatas väga, sest paljud nägid seda ega jäänud see tähele panemata.

Niipea kui ta oli lõpetanud tantsu, läksin ja ütlesin, et kohe läheme koju, ajaviitmata. Vist ütlesin ma seda liiga teravalt, sest ta lõikas põlglik-vihase näo ja vastas otse irvitades: «Ootad vist nii kärsitult voodisseminekut? Võiksid minna koju ja selle öö minuta magada!»

Läksime siiski jalamaid minema, teel ja kodus sõna lausumata. Kuulsin, kuidas ta võtmega ragistas, oma magamistoa ust lukustades, ja see kestis nädalapäevad igal õhtul nõnda.

Pidasin ennast tookord süüdlaseks, et ei mõistnud õrnemalt oma abikaasat manitseda (seda enam, et teadsin, kui meelsasti ta tantsib) niisuguste sõnadega, mis talle südamesse oleksid läinud, mitte aga pahandanud. On olnud vähemaid tülisid, nägelemisi ja arusaamatusi, aga need on lõppenud harilikult sellega, et mina olen läinud ja lepitust või andestust palunud. Nii mitmel korral on siis Tamaara mulle mu talupoeglikku meelt ja jämedat maitset või maitsepuudust meelde tuletanud. Olen tõotanud end parandada ja vabanenudki paljudest «eelarvamustest», nagu Tamaara seda nimetab. Kas võisin ma varemini sallida naiste juures kulmude raseerimist, nii et neist järele jäävad ainult terava sulega tõmmatud jooned! Vastumeelt oli mulle ripsmete, näo ja huulte värvimine, küünte poleerimine ning punaseks lakkimine ja veel nii mitmed iluravivõtted. Nüüd olen harjunud seda kõike pidama paratamatuks ja isegi sallin seda, kuigi ei pea seda hädavajalikuks ega igale naisele sobivaks.

Minu maja on muutunud sestsaadik kultuurilisemaks, kui Tamaara selles valitseb. Mul tuli kõige esiti suurem korter võtta ja see hoopis uuesti moodsalt sisustada. See ületab kõigi mu ametivendade omad, jääb taha vahest ainult suuruse poolest kirikupea omast. Mul tuli esiti võlgu teha, et oma elu «aja nõuete järgi» seada (nagu Tamaara ütles), ja ma tarvitasin tol korral, kahjuks, oma venna abi, sest siis tema kui ärimehe

allkiri maksis veel midagi. Pärastpoole, kui tal äri hakkas allamäge minema, olin sunnitud temale vastutasuks allkirju andma ja sellest võib veel palju pahandusi tulla.

Võlgadest olen aga õnnelikult üle, kuigi olen pidanud end ülearugi tööks pingutama. Olen ka kuulnud, et oma koguduse liikmeilt vaimulikkude talituste eest, kus see vähegi võimalik, üsna kõrge tasu võtvat. Võib olla. Nõndapalju on ju tõsi, et ma varemini, lesena sagedasti üsna ilma tasuta käisin ristimas, kirstu panemas, matmas ja jumalaarmu andmas, et üsna sagedasti vaestele ja viletsatele, kui need tulid mu juurde, andsin helde käega armuande omast taskust. Nüüd pean olema tagasihoidlikum, sest mul on lähemad inimesed, kelle eest enne kõiki teisi tuleb hoolt kanda.

Kas ei ole siiski katoliku kirikul õigus, kui ta vaimuliku kohustab vallaliseks jääma! Mis tähendavad mõned preestri pattulangemised, kuna ta ometi oma jõu, oma anded ja kogu oma elu võib pühendada jumalale ja kogudusele, ega täida alalised perekonnamured tema hinge?! Ja mis puutub pattulangemistesse, siis ei juhtu seda vist meie vaimulikkude juures harvemini. Ei ole perekond ja püha abielu meie kiriku vaimulikke kunagi kaitsnud, küll vahest mõnikord ainult takistanud kuuenda käsu vastu eksimisel. Kui palju teab sellest Tamaara jutustada! Muidugi enamjagu sellest on keelepeks, aga jääb järele tõttki üleliia.

Kuuldes sellest kõigest on mul mõnikord raske olnud end taltsutada, et mitte hakata vana seaduse prohveti viisil nuhtlust kuulutama. Aga seal heidan ma pilgu enesele, näen palke oma silmas, jätan pinnud teiste silmi ja lähen päevatööle, et teenida raha, mida meie majapidamine üsna rohkesti nõuab.

Muidugi, mina olen pühas abielus ja seni pole kellelgi olnud mulle midagi ette heita. Kirjatähega olen võinud end kaitsta. Aga oma südametunnistuse ees, oma jumala ees (kui tema nime kõlbab nimetada seoses minu «püha abieluga») võiksin ma küsida ja peaksingi küsima: kelleks on olnud mulle Tamaara ja kelleks on kõik temasarnased naised oma meestele?! Milles on ta mulle abikaasaks olnud! Majapidamine on

hoolsa teenija õlul, kellel käib teine iga lõuna eel abiks. Juhatusi küsib teenija Renéelt, kes ka arveid peab ja üldse kogu majapidamise eest vastutab.

Sellest mõeldes lõin ma rusikaga lauale ja sööstsin istmelt. Kes on mulle Tamaara olnud? küsisin veel kord eneselt kui kohtunik ähvardava valjusega ja lõin kui kaebealune häbistatult silmad maha. Mis on mul enese kaitseks ette tuua?! Et olen veel küllalt noor ja Tamaaragi tõenduse järgi hästi hoidunud, kuigi juba üle neljakümne! Et ei ole halli karvagi juustes ja mu rüht on hoolimata kohmakusest sirge ja mu samm kindel ning mehine!

Et ta siiski on mulle väga vajalikuks saanud, seda tõendab kõige paremini mu kiivus ja hirm, et ta kaduma võib minna, teiste kätte sattuda; ehk et ta ongi juba kellegi teise käes.

Minu juures käib mehi ja naisi nõu küsimas, kui abielusidemed on katkemas, kui teinepool on kodunt läinud või minemas, kui ta on laulatusel antud tõotusi murdnud või murdmas. Kõige esiti soovitan ma jätta teisepoole süüdistuse ja otsida palki omast silmast. Soovitan pikka meelt ja leplikkust, küllap siis läheb kõik hästi! Palun ikka meeles pidada, et inimesed on nõrgad ja ekslikud, et kohtumõistmine on jumala käes...

Oo, ma mõistan kõnelda ja nõu anda — kui asi puutub teistesse! Ja kus inimlik nõu ei aita, seal soovitan jumala poole pöörduda, küll tema kõik asjad hästi seab.

Mul enesel aga ei sünni tema poole pöörduda, selle poole, kelle nimega ma sahkerdavat. Kuidas võiksin ma paluda, et ta annaks mulle selle tagasi, kes mind sahkerdamises kahtlustab!

VII

Võtsin end viimastel aastatel ülikoolis kokku. Juba sellepärast, et isa mind varsti kantslis võiks näha. Ta ei näinud seda. Mul ei jäänud aega usundi probleemidega tegelemiseks ega oma usuliste elamuste vaatluseks. Korporatsioon viitis ka rohkesti aega.

Olin vähehaaval jälle usklikuks saanud. Ei salanud jumala olemasolu, kuigi ta oli mulle nüüd, pärast rohke

kriitilise ja lausa ateistliku kirjanduse lugemist muutunud õhuliseks, peaaegu abstraktseks maailma vaimuks. Jeesus Kristus ei oleks saanudki enam tema «kõrval» istuda, kuigi ta oleks olnud jumal, nagu tema isa ise. Nagu seda «istumist» ma ei saanud võtta otsekoheses mõttes, nõnda ka mitte põrguhauda ega taevasse minekut ja sealt tulemist viimselpäeval, et kohut mõista. Ma võtsin seda kõike piltlikult. Ja nõnda on see jäänud tänapäevani.

Võtsin vastu kiriku õpetuse ja dogmad, osalt kui paratamatuse, püüdes neist meelega vähem mõelda. Uskusin, et minust saab hoolimata kõigest hea hingekarjane, ja ootasin igatsusega aega, kunas võin kantslisse astuda ja jumalasõna kuulutada.

Prooviaastale minnes unistasin ma mingist suurest pöördest, mis minu tulek pidi tooma. Kuskil pidi kirikuõpetuses või õpetajais viga olema, et neid leigelt kuulati või hoopis kuulamata jäeti; et elus mindi hoopis teist rada, mis ikka enam eemaldus pühakirjas näidatud õigest teest; et lähedale kahe tuhande aastane armuõpetuse kuulutamine ei olnud veel jumalariiki maa peale toonud, ei olnud inimkonda sellele lähemalegi viinud. Oma proovijutlusega abiõpetaja kohale tahtsin ma püstitada tähise uue ajajärgu alguks. Ei ole tarvis mingit tuliuut õpetust, sest Kristuski ei tulnud käske ja prohveteid tühistama, vaid neid uuesti kuulutama, neid teostama, kehastama. Harnack tõendab oma uurimuste põhjal, et Kristus on väga vähe uut öelnud. Vist ainult see on tema õpetuses täiesti algupärane, et taevas tuntakse ühe patuse pärast, kui see pöördub, suuremat heameelt kui üheksakümne üheksa õige pärast. Tarvis on vaid usutuld, küll see levib rahva hingedes kui tõeline tuli põuas kuivanud rohtlaanes. Tarvis ainult heita hõõguv tungal, põud on nagunii kaua kestnud, vähimgi säde võib leekidemere tekitada. Suur tund läheneb, minu tund, tarvis selleks vääriliselt ette valmistuda.

Ma paastusin, palvetasin, lugesin pühakirja, lehitsesin kirikuisasid, süvenesin öösiti teoloogiasse — lugesin, kirjutasin ja kõnelesin oma toas. Kitsas oli seal, mu vaimustus ei mahtunud laavana purskama, mereranda

polnud lähedal, kus ma oma häälega lainete kohina oleksin võitnud, oma usujõuga nad seisma pannud.

Minu jutluse aineks olid Kirja sõnad: ole külm või kuum, aga mitte leige. See hüüe pidi nüüd kostma üle maa ja mere ning äratama kõik leiged, kas või kiriku vastu töötamiseks.

Aga vaimustusest lõõmavat hüüet kuulis vaevalt mõnisada väsinud taluinimest, kellest nii mõnedki tukkusid. Sest oli kibe tööaeg ja maarahvas argipäevarähklemisest surmani väsinud. Jah, ma sain tookord aru, et väsinud inimest jumalike asjadega ei peaks tülitama. Sain aru veel enne, kui jutluse olin lõpetanud, üsna selgesti, et see ollus ei võta kergesti tuld. Seda tuleb hõõruda nagu metsmees hõõrub üht lõmmu teise vastu, et saada sädet ja süüdata tael. Või ei olnudki tuld mu sõnades? Mu vana ametivend kiitis jutlust, kiitis seda sisu ja vormi poolest, aga ei jätnud õrnalt lisamata, et ma rahvale pakutud kauni vaimutoidu tundmustega pisut liiale läinud.

Kui ma pärast olen kuulnud pastoreid, eriti noori, kantslis hingpuhult vaakumas, häält väristamas, pead pildumas ja kätega vehkimas, nagu oleksid nad vaimust vaevatud, siis tuleb mul meelde mu esimene jutlus ja mul on häbi enese ning nende pärast. Neile kõigile peaks ütlema mu vana elutark ametivend, nagu ta ütles tol korral mulle.

«Kui meil on tuld, siis sütitab see suure kära ja vehklemiseta. Päike paistab ja soojendab kõige enam sügavas vaikuses.»

Seal vaikses kirikumõisas, kuhu olin asunud prooviaastale, andis hingekarjase koolieelisele tütrele õpetust nägus ja ärksa vaimuga neiu, rätsepa tütar Liisa sealtsamast kihelkonnast. Mis seal meie vahel suve kestes arenes, see polnud kerge tunnete lõõsk, vaid tõsine vastastikune poolehoid ja kiindumus. Varsti oli mul aga teada, et Liisa on, ehk küll keskkooli kiitusega lõpetanud, kõigest külarätsepa tütar, ja juba esimesi armu idulehti märgates tegin kaljukindla otsuse, et ma teda ei nai. Ometi, veel enne kui esimesed koltunud lehed langesid puilt, kui pimenevail õhtuil olime mitmel korral kalmistult suudeldes lahkunud — sest nii maine

meie armastus oli — haudusin eneses kavatsusi, kuidas Liisa võiks edaspidigi minu lähedusse pääseda või mina tema lähedusse. Aga tema pidi minema, et enesele mujal leiba teenida, ja mina pidin veel paigale jääma. Aasta pärast, vahest siis... Ja nii me lahkusimegi, mina lootusi andes ja mitte sugugi petlikult mõeldes, Liisa aga pisaraid varjates ja uskumatult pead raputades.

Me vahetasime kirju. Siis pidin kui aus inimene Liisale teatama, et kihlan enese vana hingekarjase õetütre Mausiga. Seda ei teinud ma enam kergemeelselt, oh ei! Pidasin tarvilikuks kord ka mõistuse järgi talitada, arvates, et siis ei tee enam midagi, mis hakkaks mind hiljem vaevama, mida tuleks jälle kahetseda. Kartsin vist ka, et muidu ehk ometi varem või hiljem rätsepatütre kosin, ja seda pidasin enese kohta miskipärast tookord üsna alandavaks. Tahtsin säilitada mingit seisuseau, kuigi olin alles hiljuti üsna ägedasti seisuste vaheseinte kaotamise poolt kõnelnud.

Enne jõule tuli kirikumõisa Mausi ja võttis minu lõplikult oma hoole alla. Olin teda suvel ja sügisel mitmel puhul kirikumõisas näinud, aga ainult lühikestel külaskäikudel. Juba siis oli ta olnud mulle õelikult või otse emalikult lahke, oli mu sokke nõelunud ja mu pesu paiganud. Nüüd aga, pikemalt oma onu juurde peatuma jäädes — võib-olla kindla tagamõttega — olin talle varsti kui alaealine poeg. Ta algas minu ihupesust, otsis mustad asjad kokku ja andis talitajale pesemiseks, võttis katkised enda kätte, tuletas mulle meelde, mida lähemal ajal hädasti vaja muretseda ja kuidas kõike odavamini saab. Ta ostis mulle ise sokke, kraesid, kaelasidemeid, ostis isegi ülikonnariide ja kutsus rätsepa — Liisa isa —, kellele andis mõõduvõtmisel nõu ja juhatust. Siis leidis ta, et ma olevat kõhn kui kärbis, tõi mulle lõuna- ja õhtuoodet minu tuppa ja täitis ka söömalauas mu taldrikut nii mitu korda, et olin mõnikord otse meelt heitmas. Ta juhtis varsti kogu mu käekäiku. Tundsin, kuidas ike mu kaela pandi, raputasin vist mõnikord kui härg seejuures peadki, aga alistusin kui saatusele. Seda kergemini, et mõistus kõneles mul alati Mausi kasuks. Oma instinkte ma enam ei usaldanud.

Mausi kuulas mu jutlusi, oli nendega üsna rahul, ainult et südamlikumalt pidin kõnelema ja lauldes tugevamini häält väristama.

Vana hingekarjane ei seganud end meie suhetesse, tundis aga heameelt oma õetütre edaspidisest saatusest. «T u b l i naise saate enesele igatahes ja head läbisaamist andku jumal!» ütles ta mulle kihluse puhul.

Ma kardan, mul oli Mausi vastu liiga vähe südamlikku poolehoidu, ilmlikus keeles öelda: armastust, ega ma muidu saa temast niisuguse ükskõiksusega mõelda, kuigi palvetan nii mõnigi kord tema hingerahu eest ja katsun seda teha puhtast südamest.

Vana hingekarjase eestkostmisel ja Mausigi agaruse tõttu sain varsti hingekarjase koha ja kohe pärast seda me abiellusime.

Maal, kirikumõisas võis nüüd Mausi oma tublidust mu elujärje korraldamises näidata. Kuidas ta liigutavalt hoolitses, et mul talvel välja minnes oli alati soe särk seljas, kaks paari villaseid sokke jalas ning pehme sall kaela ümber! Kuidas ta mind söötis vara hommikul, kui ma vaevalt olin tõusnud, ja õhtul enne kui läksin voodisse, ja mõnikord tõi ja pistis mulle veel voodiski palukese suhu! Hommikust hilja õhtuni oli ta liikvel köögis, söömatoas, peretoas, pesuköögis, keldris, pööningul ja isegi aias ning põllul. Mõnikord tuli ta kantseleisse ja võttis sõna sinna tulnud koguduseliikmete hingeasjus. Keerukamategi küsimuste lahendus ei teinud talle raskusi, ja kus ei tahetud tema nõuannet või manitsust kuulda, seal põrutas ta üsna kurjasti rusikaga lauale. Talitusist väsinud, istus ta minu lähedusse, alati mingi käsitöö näppude vahel, sest jõuludeks ja sünnipäevaks oli tal heaks kombeks mulle midagi kinkida, mis enda kootud, õmmeldud või tikitud.

Külalisi võttis ta lahkesti vastu, söötis neid oma küpsiste ja keedistega, jootis neid oma veinidega, nii et tema perenaisekuulsus levis varsti üle kihelkonna piiride.

Aasta pärast pulmi sündis Mausil poeg, kellele ema soovil pandi nimeks Rolf. See oli mulle armas esimestel aastatel, aga pärastpoole on ta jätnud mu südame nii leigeks, nagu oleks ta mulle hoopis võõras või tee äärest

leitud. Andku jumal mulle ise andeks, aga siin lukus ukse taga ei taha ma kõnelda muud kui tõtt ja näidata varjamatult oma südame kalkust.

Neli ja pool aastat pärast Rolfi sündi suri Mausi ja lein mu südames ei kestnud mitte kaua. Seda hoolsamini käisin pojakesega tema haual, et väliseltki teha seda tasa, mis jäin talle sisemiselt võlgu.

Ehk ei ole seegi tähtsuseta, kui lisan, et ta suri maohaigusse. Arstid olid talle mitmel puhul keelanud soolased ja vürtsidega toidud, eriti liha, aga tal oli raske neist loobuda. Vaene Mausi! Ülendagu jumal ise tema hinge!

Olin Mausi soovil hingekarjase ameti kõrval ka põllumeheks hakanud, juhtisin tema abil väliseid töid ja võtsin neist osa enam, kui see mul mõnikord meele järgi oli. Vähe aega jäi mul järele raamatute jaoks ja isegi jutlused koostasin tööde ja talituste vaheajal rutates, pealiskaudselt.

Esimesel talvel pärast Mausi surma hakkasin end vaimselt koondama ja mingit suuremat ülesannet otsima, et sellele pühendada kogu oma vaba aeg. Talv kulus kaalutlemises, ülikooli kogust hangitud raamatute ja nimestikkude lehitsemisel. Kevadel andsin kirikumaad rendile ja teisel talvel asusin tööle.

Raske oleks mul praegugi öelda, kas see oli auahnus või mu tõsine kalduvus, aga ma kavatsesin kirjutada uue kristliku kõlblusõpetuse. See pidi olema teaduslik, aga ühtlasi rahvalik, juhiks ja käsiraamatuks igaühele tema eluteel. (Vähe puudub, ma lisaksin: et ei juhtuks sääraseid vääratusi nagu minul!)

Ma teadsin, et sellel alal juba suur kirjandus on olemas. Kui ma aga enesele vastavat bibliograafiat olin hankinud ja lehitsenud, siis veendusin, et eetikast on juba terved mäed kokku kirjutatud. Seda kõike tuleb lugeda, seda üsna põhjalikult tundma õppida!

Tol korral mul oli salajane ja kuritahtlik soov, et kõik raamatukogud sütiksid, et keegi nad süütaks ja nad põleksid tuhaks kustumatus tules. Siis võiks inimene jälle vabamalt hingata ja o m i mõtteid mõtelda. Siis oleks kergem uusi uurimusi kirjutada.

Hakkasin siiski tööle, s. o. sadade raamatute hanki-

misele ja lugemisele. Aega selleks ei jäänud palju, mu kogudus oli suur. Peale selle tuli mul majapidamist ja poja kasvatust juhtida.

Viie aasta pärast kutsuti mind linna koguduse peale. Siin kulus mul aega ametitalitustele palju enam. Siiski, ma jätkasin eetikaprobleemi uurimist ja mul oli läinud aasta alguseks juba paarsada lehekülge kirjutatud. Andsin selle oma sõbrale doktor Remmelile lugeda. Ta on filosoofiliste kalduvustega ja ma hindan tema arvamusi kõrgelt. Ta lausus mulle sõbralikult:

«See raamat on kirjutatud juhiseks jumalatele. Kes neist kõigist sinu õpetustest kinni peab, see ületab isegi vana jumala. Teatavasti on sel viimasel rohkesti üsna inimlikke nõrkusi...»

Hiljem ta lisas: «Kui inimestele kirjutada eetilist käsiraamatut, siis tuleb lähtuda inimese põhiomadustest ja -tungidest. Muidu peksad tühja tuult.»

Katsusin talle vastata, et inimese põhiolemus on siiski jumalik... Aga ta kehitas õlgu, lõi käega ja ütles üsna pahaselt: «Mõnda sõna tarvitatakse selleks, et mõtet tumestada, et suitsukatet teha ja selle taga varju otsida! Mis tähendab jumalik?»

Ta on mu südamesse mõndagi kaksipidi mõtet istutanud, ja mul ei ole mahti olnud neid põhjalikult välja juurida. Ei ole aega olnud kummutada kõiki tema ristiusu- ja kirikuvastaseid väiteid.

Oli kord tuuline pühapäev, kui doktor Remmeliga seltsis linnast eemale matkasime. Päike paistis selja tagant, kollendav rukis kummardas valminud päid maani, haljail tõuviljapõldudel käisid lained meist mööda. Linna paesed müürid, kivised kõnniteed ja tolmunud raamatuvirnad olid ununend. Isegi kirik oma hämara valgusega ja hallide võlvidega meenus mulle siin, jumala päikese paistel, sinise kummi all, põldude vahel, võõrana ja õudsena. Meie suur õpetaja pidas oma suurimad jutlused järve ääres või mäekünkal, haljas looduses.

Üsna tee ääres seljakul seisis hall musta peaga tuuleveski ja vehkis kui hullumeelne tiibadega.

Üks poisike seisis lähedal, käed taskus, ja vaatles tiibade metsikut tiirlemist.

«Käib tühjalt?» hüüdis Remmel.

«Tühjalt!» vastas poiss uhkusega.

Küllap ta ise oligi vist veski käima lasknud ja imetles nüüd oma kätetööd.

«Kas see ei tuleta meelde kirikut!» lausus Remmel, kui me veskist möödunud. «Eks ole see kirikuvärk samuti käima pandud ja nüüd võite imetleda, kui palju jutlusi aastas peetud. Kui sedaviisi poolteist tuhat aastat armuõpetust ja ligimesearmastust kuulutatud, on kõik rahvad küpsed — üksteise hävitusele. Igatahes ei takista ega tõkesta neid ühelgi sammul ristiusu moraal. Nii et need jumalasõnaveskid, need on kõvasti käinud...»

Ta kõneles seda vaenuta, tema häälest ei kuuldunud pisematki pilget, tema ilmest ei paistnud vähimatki solvet. Peaaegu kurvalt kõneles ta neid sõnu.

«Oletame, see etteheide on õige. Oletame, kantslid on tulevast pühapäevast vabad teile, ilmlikele. Mis te sealt kuulutate? Teadust?»

«Meie valgustame inimest — esiteks.»

Ma aimasin, kuhupoole vaidlus kaldub: kirik levitab pimedust ja ebausku, ilmlikud aga vaimuvalgust.

Aga see musta mütsiga hall veski, räbaldunud riidetükid meeletult lendlevate tiibade küljes — see lõikus sügavale mulle meelde ja mõnigi kord kantslisse minnes küsin ma eneselt: kas nüüd ei lase ma tuulikut tühjalt käima?! Et mõnigi kuulaja võib imetledes lausuda: küll vehib!

Kui ma oma hoolsasti kirjutatud lehekülgi uuesti hakkasin lugema, siis leidsin pikkamisi, et Remmelil on õigus: minu teos oli kõlblik enam jumalatele kui inimestele.

Olin tahtnud kirjutada kuldsed reeglid, mille järgi inimene peaks elama. Aga miks ma isegi ei suutnud nende järele käia?!...

Olen hakanud viimaseil nädalail elu elama, mida ma ise võiksin pilgates nimetada jumalameelepäraseks. Osalt vist selleks, et Tamaara mind hakkaks teisiti hindama, et ta hakkaks mind austama ja kahetseks oma teotavaid sõnu. Osalt aga selle tõttu, et mind kõik liiga

maised ja tühised asjad «sestsaadik» enam ei veetle, et nad minu silmis väärtuse on kaotanud. Võiksin kõnelda peaaegu ärkamisest, kui see ei kostaks eneseülistusena või ka pilkena.

Söön ja joon kasinasti, lükkan enamasti kõik kutsed pidulikkudele koosviibimistele kahetsemata tagasi, ei jää laulatuste ega ristsete puhul peaaegu kunagi söömaajale. Teen kodus ja koguduse kantseleis kahekordselt tööd, kuulan kõiki, kes ihu- või hingehädas minu poole pöörduvad, lahtise südamega, ja mis ma neile ütlen, see on minu südame tõsine and.

Ma tean, et see kõik on tühine jumala, inimeste ja mu enesegi ees. Ma tunnen end rohke tööga vaevates: see ei ole see. See kõik ei ole see, mis peaks olema. Olen kui hoolas palgatööline, kui tige sulane, kellele ei lähe korda isanda mured viinamäe pärast. Olen kui agar ehitustööline, kes katsub pahandatud ehitusmeistri poolehoidu võita selle läbi, et kannab hoolsasti kivikesi ja laob müürisse, kunagi küsimata, mis sellest hoonest saab, kas seda üldse tarvis on, kas tuleb sellest joogimaja või vangikoda, kas mitte palju hädalisemaid hooneid pole tarvis rajada ja püstitada!

Kui ma nüüd tänaval kõnnin, siis loen ma inimeste nägudelt patu ja mure jooni. Ühed on liigselt söönud, joonud ja mõnulenud, jäljed sellest on neid moonutanud. Teistel on alatine viletsus ja kustumatu mure homse eest selgesti silmist ja paletelt lugeda. Kõik on kui ajujahil, kõik ruttavad, tormavad, kihutavad, ühed häda sunnil, hirmutatud homsest päevast, teised, et rühmata, ajada kokku, ikka enam, ikka enam, kolmandad oma rikutud närvide sunnil, neljandad, et lõbutseda, nautida, unustada iseennast.

Oh, kuis ma tahaksin neid kõiki peatada ja nende kõigi vastu prohveti viisil rääkida!

Aga minu huuli ei ole tulise söega puudutatud ega mu keelt kõlblikuks tehtud. Mina ei julge öelda: Siin ma olen, issand, läkita mind!

Olen töötanud kui sulane viinamäel. Peaasi, et viinamäe isand jõuaks mulle palka maksta. Kui palju ta ise kasu saab, see on tema asi. Kui palju on tänapäeval vabrikus töölisi, kes on huvitatud ettevõtte kasude suu-

rusest, selle saaduste levikust? Kui palju on hingekarjaseid, kelle südames ja meeles on Kristuse õpetuse tõeline levimine ristitud paganate hulgas, nagu me seda oleme! Meie ruttame misjonitööd tegema mustade, punaste ja kollaste hulgas, et aga suureneks ristitute arv. Seejuures unustame aga misjonitöö iseenese juures ja omas majas.

VIII

Täna enne lõunat, kui olin lõpetanud koguduseliikmete vastuvõtu ja lehitsesin võlgnevate nimestikku — see aina kasvab ja kasvab! — tormas mu armas vend vehkides sisse. Tema näoilme ei väljendanud midagi head; seda enam püüdis ta teeselda üleliiagi rahulolemist maailma ja iseenesega. Ta algas ilmadest, mis olevat selged ja külmad, nagu see vastu kevadet otse kuulmatu! Siis kõneles minu viimasest jutlusest, mida kuulanud oma naisega otse hinge kinni pidades. Iseäranis tabavad olnud näited argielust ja siis see vaimuvarade võrdlus valuutaga — suurepärane! Lõppeks jälle see suur troost, et õndsaks saame usu läbi — pagan võtku, kas arvate, et meie, ärimehed, seda ei usu?!

Kui ta mulle mitmel korral asjata oli suitsu pakkunud ja küllalt jahvatanud — raske on seda teisiti nimetada —, tõmbas ta järsku oma rebastest kasuka põuetaskust krabisevad paberid ja lõi mu ette lauale, sõbralikult käskides:

«Tee käsi alla!»

Ma vaatasin talle valjult otsa, et ta ometi häbenema peaks.

Tal on ümarik, kindlate joonteta, pisut rõugearmiline nägu, silmad lahjalt sinised, kulmud ja hõredad juuksed pleekinud. Tal on tõusiku teeseldud iseteadvus ja kombed, aga olen teda hinnanud tema püüdlikkuse pärast ja, ütleksin peaaegu, häbematuse pärast äritsemises. Tal oli suur rauakauplus ja põllutööriistade ladu, peale selle oli ta veel kümnes ettevõttes osanik ja istus mitme panga nõukogus. Nüüd on sellest kõigest veel vähe järel, äriruumidest ainult osa ja õuel vanaraualadu.

Juba aastat viis liiguvad venna allkirjaga ja minu

žiiroga vekslid pankades. Alguses, kui venna ärid läksid mäkke, elasin sellele innukalt kaasa ega keelanud oma toetust. Kord olin asjast nii kaasa kistud, et ühe olengu lõpul, veinist julgustatud, vennale õlale lõin ja pooleldi veendunult sõnasin:

«Veel mõni aasta — ma heidan musta mantli seljast, panen piibli käest ja kõnnin sinu ärri — direktoriks!»

Vend langes mulle kaela ja suudles mind venelase kombel. Alkoholi hais ähvardas mul matta hinge ja kainestas mu jalamaid. Ei, ei, mitte nii lähedale ei vennale ega tema ärile! Vahemaa peab jääma kiriku ja kaubamaja vahele! Aga uhke tahtsin oma vennale olla ja mõndagi mõnusust tema abil maitsta. Juba oli väljavaateid automatkale läbi Euroopa ja Pühamaa-rännakule, mis kõik venna kulul pidi sündima.

Jumal ise tahab mind, nagu näha, kõige selle eest karistada. Vend läheb kõigi oma äridega viimasel kahel aastal imekiiresti mäest alla ja ma ei taha muud, kui et see köis katkeks, mis meid seob. Häbenen seda enesele tunnistada, aga viimasel ajal olen salajas soovinud, et niisugust venda mul poleks olnudki. Ma tahaksin oma pealkirjad kõigilt vekslitelt tagasi võtta, enne ei saa ma enam rahulikult magada. Seda enam, et mu naise teades pole ühelgi venna vekslil enam ammu minu nime. Mis siis, kui ühel päeval — mis ütlen ma siis Tamaarale ja kuidas me siis elama hakkame! Aga vend ründab mind järjest nii tugevasti, et ma ei jõua vastu seista. Ja kui ma näen tema ahastavat ilmet, millel ühtlasi meeleheite julgus ja julmus, siis ei suuda ma talle abi keelata. Kuidas sa jätad võitlejale, kes viimse jõu vastupanuks kokku võtab, abistava käe sirutamata! Isegi siis, kui tead, et sellest suuremat abi ei ole!

Nii mõtlen mõnikord. Siis aga tunnen, et nõrkuse pärast venna mangumisele vastu ei suuda panna ja silmi tuleviku peale kinni pigistades žireerin jälle tema veksleid.

Kui ma nüüd jutlustades end korraga leian kogudust manitsemas: «Seepärast ärge koguge enesele varandust maa peal . . .», siis ärkab järsku mu südametunnistus ja ma tunnen, et eeskätt ise vajan seda meeldetuletust, kuigi ühtlasi tean, et need sõnad minus kaljuse

pinna leiavad. Eks ole ma venda aidata tahtnud tagamõttega (ja mitte sugugi salajasega), et ta rohkesti seda vara kokku võiks ajada, mida koi ja rooste rikub, mida vargad meelsasti läbi kaevavad! Ja kui mul praegu oleks suure palgaga direktorikoht saadaval, suurema palgaga minu praegusest — pikema jututa vahetaksin pühakirja pearaamatu vastu, võtaksin risti rinnalt, pistaksin täitesulepea taskusse ja kombineeriksin jutluste asemel ärilisi tehinguid, et Tamaarale mõnusamat elu võimaldada.

Samuti teeksid küll vist üsna suur hulk «kutsutute ja seatute», nende seast, kes jumalariigi põllul käe adra külge pannud; nad peatuksid, vaataksid tagasi ja jätaksid sinnapaika selle töö, mille vilja — kui julgesti öelda — ka tõesti vähe on näha. Ma ei taha aga sellega öelda, et see töö, kui seda õigesti tehakse, oleks ülearune. Kui seda teeksid aga tõelised viinamäe töölised!

Nõnda siis kirjutasin ma jälle oma nime vekslitele, kuigi tean, et venna asi on varsti otsas. Ta kippus mind käepigistusega tänama ja päris, kas sõda pole lähenemas. Siis tulevat ärimeestele jälle rõõmsamad päevad, siis võivat inimene jälle elada.

Ma ütlesin talle, jumala kohus on lähenemas, mitte sõda.

Vend hakkas seepeale naerma ja lausus lohutatult: «See peaks tulema! Siis alles näeksime, kes need kõige suuremad võllaroad on. Maine kohus suurtele peale ei hakka!»

Kui ta läinud, hingasin kergemini, nagu vastumeelsemast ja tüütavamast võõrast vabanedes. Aga mure tuleviku pärast jäi ega suuda ma peletada seda õpetaja sõnadega, mida nii sagedasti teistele korranud: «See-pärast ärge muretsege homse eest, mis peame sööma, mis jooma või millega ennast katma.»

Kui õige ütleksin Tamaarale: Varsti kolksub meie majas oksjonivasar, müüakse ära meie pehmed istmed, su peeglid ja iluravi-laekad ning lauad, suurem jagu su ehteasjustki... Kas ta ei langeks mulle siis kaela ja paluks, et mina ta päästaksin!

Aga ma tean, see oleks kahjurõõm ja ma ei hakka seda oma südames hellitama.

Tamaara püüab silmakirjalikult lahke olla minu vastu, aga ma mõistan, see on ükskõikne lahkus, teenijale ja Mariale (nõnda nimetan ma nüüd Renéed) on ta meelde tuletanud, et minu toas kõik oleks korras, et toit oleks õigel ajal laual või minu ootel soojas hoitud.

Lõunal või õhtueinel, kui kõik juhtume ühel ajal lauda istuma, kiusab Tamaara Rolfi ja Mariat vestlusele ega hoidu minugi harvadele lausetele reageerimast, kuigi üsna arvustavalt.

Kõik peavad mõistma tema kõnest ja käitumisest, et ta on minule hoolitsev ja viisakas abikaasa, aga ühtlasi ka veenduma, et minu kutse on vaid rahateenimise abinõu, et see on kõlblik tõlbile vanamoelisele inimesele, kes selle juures peab variserlikult vagatsema. Ta ei ütle seda ühegi jämeda sõnaga ega tee halvustavaid märkusi, aga läbi peab see paistma tema kõnest. Ja paistabki; ega muidu Rolf teda oma lihtsameelsuses sagedasti aitama ja täiendama ei tõtta.

Rolf on juba nõnda koolitatud, et isegi minu ründamisel algatusvõimet avaldab. Nagu see täna lõunal selgesti väljendus.

«Tead sa, papi, mis meie pesunaine köögis pajatas?... Ta oli maal, oma sugulaste pool käinud ja teadis sealsest hingekarjasest otse imeasju kõnelda.»

Nõnda algas ta laia suuga, juba aegsasti oma loost mõnuledes.

«Mis siis jälle?» küsisin üsna vastumeelselt.

«Egas midagi halba!» jätkas Rolf, läbemata rüüpimises, järamises ja neelamises peatuda. «Oi, vahva oleks sul maal õpetaja olla! Siiski, sa oled selleks natuke vana. Õpetaja peab olema noor, näitelaval esimene armastaja või operetis tenor.»

«Sul on aga neis asjus laialdasi teadmisi,» laususin laitvalt.

«Inimene kuuleb ometi inimeste hulgas liikudes mõndagi,» vastas poeg elumehelikult ja jätkas süües: «Mõtle ometi, kas see ei ole vahva: mullu kevadel tulnud paljas poiss papilasse, kohver musta pesuga käe otsas, paarkümmend senti taskus. Tulnud sinna hingekarjaseks. Naised saanud sellest kuulda veel enne, kui ta korra üle kantsli ääre oma lõpuseid näidanud. Kus

siis hakanud neid sinna voorima, kes jala, kes käruga, kes hobusega. Üks katsunud ikka enne teist kohale jõuda. Mõned istunud juba oma kompsude ja korvidega enne koitu kirikumõisa trepil... Ühel suitsusingid üle õla, teisel või vitsikus, kolmandal munad korvis, neljandal saiapätsid rätikus, viies toonud kana ühes poegadega ja lasknud õues lahti. Noh, siis tulnud teised, või ka needsamad, linaste ja villaste kangastega, patjade, linade ja vaipadega. Varsti olnud laudas lambatalled ja seapõrsad — päris elusad põrsad kohe! See tulnud üksikute naiste poolt. Siis aga astunud nad kokku ja tellinud majasse toolid, lauad, kummutid ja kapid, ühesõnaga: mööbli.»

Poiss pidi karbonaadikondiga ägedasti tegeldes oma jutustamise katkestama ja Tamaara, kes sellest salajas heameelt oli tundnud, lisas seletuseks (häälest vähimatki vaenu kuulda laskmata):

«Senikaua kui leidub pimedat massi, võib vaimulik seisus ikka veel floreerida.»

Viimase sõna on ta meie haritud külalistelt omandanud.

«Nii et: andku jumal pimedat massi!» vastas Rolf jõhkralt naerdes, pühkides lauarätikuga suud ja higist nägu, mispärast Maria karistavalt tema nime hüüdis.

Rolf ei hoolinud sellest palju, kuhjas enesele roosamannat hulga taldrikule ja, tundes end kangelasena, jätkas mõnuledes:

«See kõige huvitavam alles tuleb, oodake ainult!... Eks tänavu talvel tulnud õpetajale rasked päevad — kutsutud teine linna sõjaväeõppusele. Kas ta seal sammugi marssis või püssi kätte võttis, ei tea, aga sinna ta läinud. Vaevalt niisugune jumalasõnasulane julgebki pauku teha! Eks jumal saatnud parajasti külma ilma, oma paar-kolmkümmend kraadi tselsiust või veel enam! Naised jäänud maal muresse — nüüd külmab meie hingekarjane hoopis ära! Kes meile siis veel taeva teed näitab!»

Maria hüüdis jälle karistavalt Rolfi nime ja mina pidasin tarvilikuks öelda:

«Poiss, sul võiks lugupidamist vähemalt nende asjade vastu olla, millest sul aimu pole!»

«Mis ma siis ütlesin?» küsis Rolf pahaselt. «Ma kordan seda, mis Kadri kõneles. See võiks teile kõigile õpetlik olla... Eks naised läinud siis ühte tallu kokku ja palunud kõvasti jumalat, et ta pehmemat ilma annaks... Paari päeva pärast olnudki ilmad, kas nüüd jumala tahtmisel või mõne tsükloni tõttu, lausa sulad... Naistel usk kindel ja süda rõõmus. Õppused möödas, tulnud õpetaja koju — kange nohuga. Öelnud, et jalad saanud õppustel suure sulaga märjaks. Naised kuulnud sellest, olnud täis ähmi ja pahandanud iseenestega: liiga kõvasti sai palutud!»

«Nüüd on vist sellel lõpp,» ütlesin ma varjatud valjusega, mida Rolf oleks pidanud mõistma. Aga ei, ta hüüdis üsna iseteadvalt:

«Oh ei! Kaugeltki mitte!... Eks hingekarjasel puudunud kasukas. Ühed pannud siis raha kokku, et kalevit osta, teised hakanud talust tallu käies musti tallenahku koguma. Tulnud nõnda välja, et mõni nahk jäänud puudu. Siis otsustatud veel mõni tall tappa, et aga õpetaja võiks käia soojas kasukas... Eks ole: lõppeks tapetakse ikka see vaene tall, nagu pühakirjaski!»

«Esiteks puudub sul taktitunne,» ütlesin kurjust varjamata. «Teiseks... kui sa niisuguse toore kõnega esined võõraste hulgas, siis nad arvavad, et oled metsmees, võsavend või kraade.»

Sain isegi aru, et olin läinud liiale.

«Ma arvan, neist sõgedatest naistest võib ometi vabalt kõnelda, kedagi haavamata,» lausus Tamaara otse ingelliku arusaamise ja andestusega.

«Vabalt võib kõnelda neist, aga selleks olgu valitud teine koht!» vastasin resoluutselt.

«Kas sel pole variserlikkuse maiku: siin ei või, teisal võib?!» küsis Tamaara, jällegi südamlikkust teeseldes.

«Mis kõrtsis sobib, ei kõlba altari ette!» vastasin talle.

«Jumal öeldakse kõikjal olevat,» kiusas Tamaara. «Järelikult on ta vist ka kõrtsis.»

«Täiesti õige!» kinnitas Rolf autoriteetselt. «Tema on kõikjal!»

Täna sõime Mariaga kahekesi õhtust. Püüdsin teeselda rahulikku muretust ja küsisin lauda istudes, misjuures tooliga hooletult kolistasin:

«Tamaara on välja läinud — ei tea kuhu?»

«Ei tea,» vastas Maria diskreetselt, kohendas salgud kõrva taha ja lisas vabanduseks: «Tal palju käimisi seltsides.»

Hakkasin heasüdamlikult hurjutama koosolekult koosolekule jooksvaid naisi ja ütlesin:

«Mõnikord on Tamaara mulle loetlenudki neid loendamatuid organisatsioone, seltse, liite, klubisid ja ühinguid, kus ta tegev, aga mul on see peas segi läinud nagu nende pagana vürstide ja kuningate nimed, kellega Israelil tuli sõdida! Saadagu ometi aru, see on uusim seltskondlik sport! Sport, mis arendab aga peamiselt suumuskleid või ka aju pinnapealseid kihte!»

Olin üsna ägedaks saanud, kuigi liialdasin teeseldes. Maria katsus naisliikumist ja sellega ühes naistegelasi kaitsta, kuigi tegi seda, nagu häälest kuuldus, jaheda südamega, ainult viisakuse pärast. Lõppeks lisas ta nagu enesele: «See ju on: neil ei jää aega vaikse elu jaoks... Annavad vaid välja... Võib tulla viimaks puudujääk.»

«Õige!» hüüdsin mina. «Tuleb puudujääk! Aga selle katavad nad siis «elamustega» ja sõnarohkusega!»

Siin tuli mul meelde mu enese alaline rühmamine, mu nõrgasti valmistatud jutlused, mille lüngad alati sõnarohkusega kaetud, ja ma vaikisin.

Varitsenud hetke, kui Maria seda ei märganud, kui ta hoolega võid leivale määris ja siis teed kallas, silmitsesin teda, silmitsesin vist esimene kord julgesti, ennast pidurdamata, enesele kõlbelisi kaesid silmile surumata. Meelde tuli sõna «elamus», mida üks meie majasõpradest sagedasti tarvitab. Ma sain Mariast elamuse kui värvikast lillest põllul, elamuse, mida mul ei tarvitsenud häbeneda. Palusin teda, et ta midagi jutustaks Pariisist. Ta tegi seda meelsasti, hakkas meenutama loenguid, kus istunud hiinlasest noorhärra kõrval ja hiljem tutvunudki sellega. Siis jutustas oma jalutuskäikudest kalmistuile, Metsa, Versailles'sse ja S. Denis'sse.

Kuulasin enam tema häält ja kõnemeloodiat kui sõnu. Veel hoolsamini aga vaatlesin vahelduvat ilmet näol, kulmude tõmbumist koomale, parema kulmu tõusmist kõrgemale, laugude mängu mõne ununenud asja pinguldatud meenutamisel ja soengu langust madalamale, kui otsmikule tekkis mõttekortse.

Kui lauast tõusime, imetlesin, et olin lühikeseks ajakski võinud Tamaara unustada. Miks on Tamaara minu lähim inimene, isegi minu ebajumal?! Miks mitte see siin?!

See oli küll öeldud enese kiusamiseks.

Niipea kui olin tulnud oma tuppa, hakkas mind jälle närima kahekordne mure: esiteks, kus on Tamaara? ja teiseks: kuidas on lugu minu usuga, kas ma tõesti olen sahkerdaja?

See ei olnud ammu, kui olin uhke, et mu naine ei istu kodus tikkides või õmmeldes «välja» sohvapatjade kuhje või jälitades teenijaid, et need ei kõrvaldaks turuarvetest mõnd senti. Pidasin teda kaugelt kultuursemaks oma ametivendade ja teiste paremlaste ja enamate prouadest nimelt selle tõttu, et ta käis sagedasti koosolekuil ja võttis igasugustest «liikumistest» elavalt osa. Mitmel, mitmel puhul oli tema nimi ajalehiski märgitud, tema enese ja tema kleidi kenadust kõmulehes kiidetud. Ma olin temaga rahul, olin samuti ka enesega rahul, olin isegi uhke, et mul on niisugune naine.

Aga seal kuskil sügavamal kuulsin mõnigi kord, kui enesega üksi juhtusin jääma, kas õhtul mõnelt talituselt tulles või öösel oma toas, kui olin töö lõpetanud ja pilguks peatanud — kuulsin seda teist häält. See ei ähvardanud, ei noominud, ei manitsenudki, tuletas vaid meelde: see ei ole enam sina ise, see õnnelik abielumees!

Ja siis ma kujutlesin, et võtan Tamaara kord isepäinis, lukustan ukse ja katsun talle öelda, kes ma õieti olen. Kuidas see sünniks, seda ei mõista ma veel isegi õieti, aga nõndapalju oli mul selge, et kõnelen oma isast, oma lapsepõlvest, kooliaastaist, eksimustest ja nooruse ideaalidest. Ja et siis hakkame tõelises osaduses elama, koostame seltsis jutlused ja võtame hinda-

misele välismaailma nähtused ning eneste teod. Võtame vaatlusele oma suhted jumalaga ning pühakirjaga ja hindame elu selle valgusel.

Olen näinud kujutluses, kuidas istume vaikseil tundidel, kõnelemata sõnagi, aga elades ühiseid elamusi, mis igapäevsuse kärast kauged ja puhtad, nagu valged pilvepurjed sinisel taevakummil.

Ärganud lühikesist unistusist, mõistan isegi, et see kunagi ei teostu. Nagu piimapoodniku tütrest ei võinud saada mulle õpingute kaaslast, nii ka Tamaarast mitte usulistesse elamustesse või elufilosoofiasse kaassüvenejat.

Ega ma taha teda seepärast hukka mõista ega ole mul selleks ka vähimatki õigust. Nõnda on jumal tema loonud. Tema tõi pealegi mu kuivaksjäänud ellu kord soojust ja valgustki. Mu laud oli kuhjas täis raamatuid, mu tuba oli vaimuvarast tulvil ja ma ammutasin sealt oma vähestel vabadel tundidel, kuigi võib-olla ühekülgselt ja mingiks otstarbeks, mis elust oli kaugel. Olin enese matnud töösse, hoolisin vähe jumala päikese valgusest, haljendavast maast ja sinendavast merest. Mis siis ime, kui minust põlatud loodus Tamaara näol tungis mu ellu ja sünnitas seal segadust!

See kõik, mis ta mulle tol ajal kõneles, oli vist üsna tähtsusetu, isegi üsna tühine (samuti ka see, mis kõnelesin mina temale), aga selle taga tuikas noor elu. Nimelt Elu. Tamaara kaudu, temaga ühes, tema seltsis õppisin minagi jälle elu maitsma, hakkasin seda jooma suurte sõõmudega. Olin liiga janunenud, karistus ei jäänud tulemata. Mu meeleline elu oli kui hooletusse jäetud, paatunud põld, kuhu nüüd sadas sooja vihma.

Katsun teda nüüd mõnikord oma mõtteis alandada, oma kujutlusis tema kenadust moonutada. Tõendan enesele, et ta on oma hinge poolest alatu kui tüdruk, kes vahib uulitsail himuralt meeste järele. Otsin kujutluses tema näolt kergemeelsuse, edevuse, tühjuse, himuruse ning nautlusjanu jooni. Väheks ajaks läheb see kordagi. Aga siis mõistan oma jõledust, löön silmad maha häbi pärast ja varsti tahaksin põletavast igatsusest aetuna hüüda: «Tamaara! Tamaara! Kõik on sulle andeks antud! Ole mulle ainult hea!»

Kui tema patud oleksid ka suuremad Maria-Magdaleena omist, ma saaksin teda endiselt sallida ja hoida.

On muidugi sõgedus oodata, et Tamaara tuleks kui Maria-Magdaleena ja langetaks süüdlaselt pea minu ees. Tema patt võib olla küll niisama suur kui Maria-Magdaleenal, aga ei ole mina oma rohke töö ja praeguse kasina söömise-joomise pärast veel seda väärt, et abielurikkujad naised mu jalge ette langeksid. Kes teab, kumb meist jumalale meelepärasem ongi, sest seal on kõik mõõdud ja hinded hoopis teissugused.

Patu ja süü küsimus on mind hakanud «sestsaadik» eriti huvitama. Tuletan meelde, mis ma sellest lugenud, lehitsen uuesti vaimulikkude ja ilmlikkude kirjutusi sellest. Varemini hoidusin ma sellest mõtlemast. Kuulutasin seda, mis dogmas oli öeldud. Nüüd korraga ei rahulda mind dogma ega selle seletused, sest asi puutub minusse endasse.

Patt ja sellest pääsemine, õigeksmõistmine, lunastus, — sellega vaevab end kristlik teoloogia juba enam kui tuhat aastat. Paulusest ning Augustinusest saadik vaevatakse end patupaelte keerdsõlmede lahtiharutusega. On tõesti imelik, et ristiusu põhjendaja kõneles vähe patust, veel vähem pärispatust, seda enam aga tema järelkäijaid.

«Kes teie seast on patuta, see visaku esimene kivi,» ütleb ta abielurikkuja puhul. Korraga olid need iseteadvad käsureeglite täitmise valvurid madalamale seatud patusest naisest. Jeesus pidas õigemaks talle patud andeks anda, kui teda hukka mõista. Jumalik elamus põletab patu nagu tuli õlekõrre, nagu tuulehoog tahi, mis halvasti lõhnates hingitsenud. Sügav süütunne puhastab meid patust, nagu võimas vee vool peseb mustuse jõenupu lehelt.

Kui Õnnistegija astuks tänapäev minu majasse, kas ei oleks Tamaara kui patuse süda talle vastuvõtlikum minu omast, kes toetub oma teenetele, oma seisusele, õigusele, kõlblusele ja käsuseadusele? Tema ei pöördunud õigete poole, patuseid oli ta tulnud otsima. Et uks avaneks jumalariiki, selleks on vaja suurt valguse sähvatust südames, nagu see oli roimaril ristil. Ja ei

muud midagi, ei salapäraseid sakramente ega rohkesõnalisi seletusi? . . .

Taevas tuntakse rõõmu ühe patuse pärast, kes meelt parandab, enam kui üheksakümne üheksa õige pärast. Seda meelde tuletades ei saanud ma paigale jääda, sööstsin istmelt ja kõndisin peaaegu pahandatult mööda tuba.

Kas siis see tõesti midagi ei maksa, et ma talitsen oma liha, paastun ja elan kasinat elu, et ma täidan oma kohut ligimeste vastu! Ja see, kes tulnud kaheteistkümnendal tunnil, saab sinnasamma, kuhu kogu päeva palavust kandnud töötaja viinamäel!

Pööran lehekülje ja seal ongi seletus: kui sa kõik teed, mis su kohus olnud teha, siis oled sa kui halb sulane — ei midagi enam! See pole teene, mille eest võiks saada taevariiki. Tõesti, maapealsed seadused on õiglasemad!

Idamaa õpetajad lausuvad julgesti: jumalariiki astudes kustuvad teened samuti kui patud. Mõlemad on liiginimlikku päritolu ja kustuvad jumalikus valguses. Seal oleme meelelise maailma mõistetest ja hinnangutest vabad. Kes sünnib oma südames uuesti, see elab väljaspool selle maailma aega ja ruumi, väljaspool selle maailma väärtusi.

Aga siin tunnen ma mässuvahku oma südames selle jumaliku õigluse vastu. See ei kõlba maa peale, see ei sünni sinna, kus elab lihalik, meeleline inimene. Seal, jumala juures pole tarvis mõõta aega, seal teda ehk ei olegi. Meil aga peab kell õigesti käima ja ma pean hoolsasti vaatama, et teenistusele, matusele, ristsele või laulatusele ei jää hiljaks. Seal, võib olla, pole tarvis ka kellegi tööd ega tegusid mõõta, aga siin on see tarvilik, et maksta tasu igaühele, selle järgi, kas ta on aelnud nautlustes või teinud kasulikku tööd. Siin on meil õigus tegude kõlblustki mõõta ja selle järgi inimest hinnata. Ehk mis õigus see on: mina hüüan eluaeg jumala poole, palvetan öil ja päevil, Tamaara aga ajab taga lihalusti, elab hõlbuelu ja siis kui sellest kõigest küllalt, siis laseb korraks põlvili, lööb silmad ülespoole, avab oma südame taevasele armule — ja talle öeldakse lunastussõnad: «Mine, sinu usk on sind aidanud.» Vähe puudub, ma

hüüaksin raevunult: käigu kus kurivaim niisugune õiglus! See edendab vaid patuelu ja julgustab himude täitmisele!

Tuletan meelde Õnnistegija ütlust, mis minus omal ajal palju kaksipidi mõtlemisi äratas:

«Mina ep ole tulnud õigeid, vaid patuseid meeleparandusele kutsuma.»

Sõna «meeleparandusele» on hiljem lisatud. Sest õigeid pole mõtet meeleparandusele kutsuda ega nende mittekutsumist mainida. Esialgul võis lause olla ainult nõnda: Mina ep ole tulnud õigeid, vaid patuseid enese juurde kutsuma. Seda enam, et tookord, nagu Markus jutustab, Jeesus vastas etteheidetele, et ta s ö ö b patustega. Meeleparandusest polnud juttu. Meeleparandust pole tarviski?! Patused on lihtsalt kui inimesed eesõigustatud seisukorras, neid kutsutakse! Patuneolek on privileegium!

Tamaaral on see privileegium!

IX

Kui Tamaara eile lõunalauas jälle püüdis endiselt lahke olla ja mindki kõnelusse tõmmata, olgugi mitte otsekohe, vaid Maria ja Rolfi kaudu, siis oli mul raske tõrksaks jääda. Kui kõneldi homsest lõunast ja mu abikaasa otsis midagi, mis tema arvates mulle meelepärane, siis oleks ma hüüdnud istmelt sööstes: «Tamaara, mu armas, kõik on jälle hea!» Oleksin jumalatki kiitnud, sest sõnad selleks on vaimulikul kerged tulema ja südagi on harjunud hõlpsasti harduma.

Pärast lõunasööki küsis Tamaara, mulle küll otsa vaatamata, oma toa ukselt tagasi pöördudes:

«Külalised võivad neljapäeval tulla?»

«Enesestki mõista!» vastasin nõnda, et häälest ei kuulduks enam varjugi võikast tülist.

Minus tärkas lootus, et ehk külaliste hulgas, nende tõttu lepib Tamaara jälle minuga ja langeb nende mineku järel mulle kaela, nagu see ennemini sagedasti sündinud.

Siiski, vaevalt mõistaksin ma enam segamatut rõõmu

tunda. Minu rõõmukarikasse on tilgutatud mürki, ja see jook pigemini kainestaks mind, kui laseks mul unustada mu elu väärsamme.

Olen elanud juba ammu iseeneses kaksikelu ja summutanud hääli, mis kuskilt kaugelt öövaikuses mu kõrvu kostavad. Sügaval maa all arvan kuulvat aeg-ajalt tumedat kõminat, eriti siis, kui olen tulnud õhtu hilja seltskonnast, kus oldud lõbus ja unustatud elu sügavused, kus arvatud, et kerge eneseunustus ongi väärtus, mida tuleb taotleda täna ja homme, niikaua kui on elupäevi.

Tamaara on viinud mu kaugele iseenesest, tema seltsis on mul olnud kerge eemale tõrjuda seda teist mina, kellega tahaks nii mõnigi kord mu isa kõnelda.

Tamaara on minult peletanud eluarguse, on mind õpetanud julgesti, otse rüsinal edasi tungima, natuke hoolimatult teed murdma, mehiselt takistusi tõrjuma, isegi mitte jõhkrust häbenema, kui see mõnikord tarvis näib olevat. Mu abikaasa on mitmel puhul kiidelnud: ma olevat hoopis teine inimene kui tookord, teda kosides ja naides.

Minu suu on saanud tema ajal sõnakamaks ja mu keel käändub kantslis väledasti. Pühakirja seletamine ei tee mulle kuigi suuri raskusi, ja kus jääb mõte takerduma, seal aitavad valmis laused, üldised meeldejäänud kohad, hea häälekõla, kartmatus ja mõni lai käeliigutus.

Oma koguduseliikmetega olen kõnelnud kantseleis asjalikult, lühidalt, viisakalt, püüdes lahkegi olla. Ma pole laskunud liigsesse hardusesse ega püüdnud iga nutjaga pisaraid valada. Seda võis teha see, kellel oli hoolitseda vaid kaheteistkümne hinge eest ja kes jutlustas harva; siin, seal. Seda ei suuda meie aja hingekarjane, kelle hoole all on enam kui poolteistkümmend tuhat lammast. Olen isegi hoobelnud mõnikord Tamaara ja mõne ustavama külalise ees, kui osavasti ma mõistan lihtsa inimese, kes tuleb mu juurde liiga pika jutuga ja kaldub asjast kõrvale, lühidalt ja kärmesti minetada. Muidugi on mu nägu seejuures pühalik-tõsine ja mu häälest kuuldub pahameel kõige selle kurjuse pärast, mis maailmas sünnib.

Need asjad omandab iga arukas hingekarjane üsna

pea. Iga juhu jaoks on tal juba sõnad valmis, nagu on nad osaval kaardipanijal, ainult pisut isesugused kummagi sugupoole ja eri vanuse jaoks. Ja kui on asi tõsine või koguni kurb, mille kuulamisest ei kõlba keelduda, seda enam, et me kõik teame, kui suurt kergendust toob inimesele pihtimisvõimalus, siis ei takista ma kõnelejat või kaeblejat, vaatan talle silmi ja mõtlen omi asju või koostan pühapäevast jutlust. Aega on tõesti vähe ja sellest peab väikenegi osa peale ametikohuste täitmise jääma enese jaoks.

Nõnda oli see «selle ajani».

Nüüd aga võtan ma iga asja kui ülesannet, mis mulle antud lahendada ja millest ma ei katsu ega tohigi kõrvale põigata.

On neid ju olnud ja saab olema edaspidigi, kes oma lapsikus meeles nõuavad, et me talitaksime tänapäeval oma suurtes kogudustes nagu Kalilea õpetaja omal ajal Geneetsareti ja Tibeeria ääres kümmekonna kaluriga.

On neidki, kes nõuavad oma usulikus üliagaruses, et me iga vähimagi teo juures küsitleksime: kuidas toimiks sel juhul Jeesus?

Minu viimaste aastate veendumuse järgi on need lausa sõgedad.

Aga praegu ei tahaks ma neid*küsimusi enam nõnda kergesti otsustada. Kui see Betlema laudas sündinu, kes nõudis halastamatult kõige mahajätmist, kes küsis otse jõhkra hoolimatusega: Kes on minu ema? — kui see ei kõlba enam nüüdisaja inimesile eeskujuks, kes keelab siis mind kehastama eneses ideaali, mis tõrjuks kõrvale kalameeste lihtsameelse juhi? Keegi kiusab mind selle küsimusega, aga ma põikan kõrvale, käsin end rahule jätta. Tahan olla mõõdukas kõiges, ka pühaduses ja oma suhetes jumalaga. Eeskujuna tuleb mul silme ette vanaldane hingekarjane, kelle juures veetsin oma prooviaasta. Rahulik meel ja kristalliseerunud elutarkus oli temas sulanud ühte. Nii mõnelgi korral, istudes õhtuti veiniklaasi juures ja kastes vaid aeglaselt huuli, mitte ahnelt rüübates, kõneles ta oma rohketest ja selgunud kogemustest ja kordas lõppeks ikka jälle: inimene saab õndsaks usu ja vaikse meele läbi, mitte aga käsu sunnil tegusid tehes.

Olen pärastpoolegi, nagu nüüd mäletan, nii mõnigi kord oma eksimuste ja väärsammude, oma nõrkuste või liiginimlikkude kalduvuste vabanduseks käsutegude tühjust ning lihtsameelse uskumise tähtsust meelde tuletanud ja sel kombel oma südametunnistuse häält vaigistanud. Mõnigi kord on aga kahtlus tekkinud: kas mitte pimeduse vürst ise apostlile ja meie usuisale ühel nõrkuse hetkel seda kavalat tõde kõrva ei sosistanud: inimene saab õndsaks usu läbi, jumala armust...

Meil käib kahte liiki külalisi ja me hoiame neid hoolega teineteisest lahus, nagu mõistlik peremees hoiab ühel laka poolel ristiku ja teisel aasaheina ega kühvelda ühte salve rukist ja nisu segi. Esimest liiki külaliste hulka kuulub doktor Remmel, kunstiajaloolane Kuriste ja pangadirektor Sander. Teise liigi moodustavad peamiselt Tamaara sugulased, minu omastest ainult vend, peale selle mõned koguduse juhtivatest meestest. Need toovad oma naised kaasa, mõned lapsigi ja keskmiseks numbriks on siis suur söömine. Ei põlga mehed siis kõrvalises toas bridži juures kangemaidki jooke võtmast. Naiste kära on siis võrratu, mehed naeravad kõvasti ja jutustavad lugusid tänapäeva Dekameronist.

Lasen neil õhtuil end lainest kanda. Vesi pole küll kristallselge, aga soe, ja soojas vannis võib mõnuleda. Tamaara näib olevat omas õhkkonnas, siiski küllalt suursugune. Ta suudab neid külalisi kõigiti rahuldada, kuigi on neist üle.

Kui aga külalised läinud, lahtub mu mõnulev meeleolu ja ma tahaksin pageda niipea kui võimalik oma toa üksindusse. Tamaaral alles algab siis meeleolu tõus. Ta pakub mulle veini, joob ise, laulab, hüpleb, haarab mu ümbert kinni, keerutab mind, nimetab meelitades tõmpjalaks ja mätaskaruks, kiidab oma sööke ja jooke, mida mõned meestest, naistest otse õginud ja puginud, imetleb paksude naiste täitmatust (selle juures tuleb mulle piinlikult meelde Mausi), laulab lõbusalt: «Tädi Anna, kes paks ja palju higistab», naerab vananenud riidemoode ja mõne kirikumehe kommete kehvust. Üldiselt on ta aga rahul, kõik läinud suurepära-

selt, olnud väga lõbus ja ülearugi peen «niisuguste» jaoks.

Ma lähen oma tuppa ja lukustan ukse. Hoidun vaatamast seinale, kus ripub Õnnistegija pilt. Meelde tulevad mul pühakirja kehvad söömaajad ning leivamurdmised, kus aga jumaliku vaimu juuresolekut aimati. Ma häbenen palvetada, sest kuidas ma ütleksin: «Taevana isa, õpeta mind ise õieti elama!» Nagu ei teaks mina, kes kutsutud ja seatud teistele elurada juhatama, õige elu aabitsatki! Nagu ei teaks seda mina, kes kirjutanud inimkonnale õige elu juhist! Häbenen ka palvetamast: «Taevane isa, anna mulle jõudu, et ma ei väärataks ega langeks lihameele kiusatusse!» Nagu ei jätkuks mul jõudu säärastestki vääratustest ja kiusatustest hoidumiseks, kui ma ainult tõsiselt tahaksin, kui ma ainult julgeksin tahta!

Need külaskäigud on Tamaara ajal kombeks saanud ja kuidas võiksin ma nad lõpetada teda pahandamata!

Külalised tunnevad säärastel õhtutel suurt rahuldust ja otse rõõmu, et õpetajahärra on samasugune inimene kui nemad, ei küüneväärtki teissugusem, et sööb, joob ja kuulab nende üsna julget juttu.

Kui saaksin sedagi enesele öelda, et see kõik on mulle tõeliselt nautluseks (nagu öeldakse ilmliku sõnaga), olgu see ükskõik kui meelelik või ka lausa lihalik. Aga seda ma enesele öelda ei või, seda ma ei ole neil õhtuil kunagi õieti tundnud. Tulnud oma tuppa, tunnen lausa tülgastust, olen enesele vastumeelt, tahaksin enese eest ja sellest majast kuhugi kaugele põgeneda. Pühakirja ei tihka kätte võtta, liiga suur on selleks pieteet selle raamatu vastu. Jutluse koostaminegi tundub jumalateotusena. Võtan siis käsile mingi «musta töö», arvete korraldamise või kirjadele vastamise.

Minu abikaasa kõneleb kõigiti kordaläinud vastuvõtust isegi järgmisil päevil ja on rahul kui ärimees õnnestunud reklaamiga.

See kõik kõlab kui süüdistus Tamaara vastu, kui keelepeks tema peale. Või koguni kättemaks selle eest, et ta mind «sahkerdajaks» nimetas, mis mul ikkagi meelest ei lähe, kuigi me nüüd oleme väliselt, vaikides nagu leppinud. Aga peab ometi olema inimesel koht,

kus ta võib kõnelda kõige lähemastki omaksest tõtt. Olgu siis mulle niisuguseks kohaks siin see päevik!

Peab olema julgust hinnata oma jumalatki, ütles kord doktor Remmel.

Eile õhtul olid meie pool esimest liiki külalised. *Qualité supérieure*, nagu Tamaara Marialt õpitud prantsuse keeles ütleb, selle juures rahuldatult muiates.

Need külalised, minu lähimad inimesed, peale Tamaara muidugi, on, imelik küll, täiesti uskmatud, vähemalt kiriku seisukohalt vaadates.

Doktor Remmel on mulle lähedane juba ülikooli päevist, hoolimata sellest, et alati mu «lapseliku» usu üle nalja heitnud ja kristlikule kirikule kui võõrkehale meie rahva elus ja kui kultuurilisele rudimendile vaadanud. Siiski, ta näib otsivat usundit ja kannatavat. Ta on kui inimene, kes purjetanud kodurannalt ülemeelikult merele, lootes avada kuskil uue tõotatud maa, mille olemasolust pole tal aga aimugi. Ja nüüd heitleb ta ning eksleb, otsides lohutust vaid sellest, et peab end paremaks neist, kes jäänud koduranda, pühale isade maale.

Kunstiajaloolane Kuriste ja direktor Sander on uskmatud oma mõtlematuse tõttu. Neil pole küllalt tõsist meelt, et süveneda küsimusse jumala olemasolust, hinge surematusest jne. Aga siin löön ma silmad maha ja ägan häbi pärast. Nagu oleksin mina ise julgenud, viitsinud või läbenud neisse küsimusisse süveneda, neile ise tõsist lahendust otsida! Neil minu sõpradel või «sõpradel» on ikkagi veel tõlneri tee valla, mina aga kui kirjatundja ei või sellest õigeksmõistmist loota.

Jah, need mu ilmlikud sõbrad! Kas on mul õigus neile avada oma uksed, et nad võiksid siin, kutsutu ja seatu kojas pilada nii mõnigi kord jumalasõna ja panna kirikut ning Kristuse õpetustki ei mikski! Kui ma pean end issanda sõjameheks, kas on mul õigus vastasleeri meestega öösiti lauas istuda! Eks ole nad ju vastased, sest meie suur õpetaja on selge sõnaga öelnud: kes minu poolt ei ole, see on minu vastu!

Seekord ei suutnud ma siiski külaliste arvamustele endiselt naljatleva sõbralikkusega vastu vaielda, vahepeal on minus siiski midagi muutunud.

Nii see läks meil eile.

Doktor Remmel, talupoeglik aristokraat, tugev ja kohmakas, kräsus juustega, kühmad otsmikul, kõndis salongis edasi-tagasi, peatus laua juures, segas kärsitult teed, rüüpas, pistis sandvitši suhu ja sammus jälle, teine käsi püksitaskus, kõneldes nagu iseenesele:

«Moraali reeglid peab koostama arst, mitte aga see, kes koolis ega ülikoolis sekreetidest, hormoonidest ja seedemahladest midagi pole kuulnud, kes selle asemel mõne muistse kirjatähe pärast juuksekarvu lõhki ajanud! Ei ole kristlikku ega ilmlikku moraali. Täiuslik, jumalik on see moraal, mis on loodusseadustega kooskõlas.»

«Hoidku jumal moraali ja selle reeglite eest!» lausus seepeale Tamaara diivaninurgast, kuhu ta enese oli surunud. «Need on kui valmisriided — ükskõik, missugune su keha, ikka üks ning sama fassong! Õlgadest lai, kaenla alt pigistab, selja peal kott!»

«Siiski on see parem, kui et inimesed hoopis alasti käiksid,» vastasin ma üsna leplikult, sest ma ei taht-nud Tamaarat selle teema juurest peletada. Las reedab oma siseilma ettevaatamatu jutuga.

«Mehed võivad kristliku moraaliga üsna päri olla,» ütles nüüd direktor Sander diivanil Tamaara kõrval istudes, jalad välja sirutatud. Vaatasime küsivalt tema poole ja ta jätkas, kui sigaretist ühe sõõmu suitsu tõmmanud: «See moraal kasvatab meile häid kodukanu — te vabandate muidugi, armuline proua ja preili Renée!»

«Olen selle sõnaga täiesti päri!» ruttas Tamaara tõendama. «Nimelt kanu!... See moraal seob meie tiivad juba pesas, nii et me jäädavalt kaotame lennuvõime!»

«Pole puuri vajagi!» lisas Kuriste, kes konutas kui ahv toolikorjul, teetass käes.

«Kuhu nad õieti lendaksid?» küsisin ma küllalt ettevaatamatult. Hakati mitmehääleliselt protestima: kas selleks tohib tiibu siduda, et ei tea, kuhu lind lendab?! Eks see ole lendaja enese asi, kuhu ta suundub! Kust on hingekarjased õiguse võtnud tiibu siduda?! Kust teavad nemad, et kuhugi pole lennata?! Küllap vaist juhatab!

Varemini läks säärane kõnelus lõbusalt, aga eile oli mu meel siiski tume ja ma ei suutnud näolegi teist ilmet anda.

Kuriste, palja läikiva peaga, žonglööri paindlikkuse ning väledusega, oli senikaua, kui ma käisin teises toas, ei tea missugusel teel jõudnud oma armsama mänguhobu juurde. See on elamus, tuletatud elust, elamisest, mis olevat tähtsam kui kõik jumalad.

«Kõik, mis on paigalpüsiv, tarduv, igav, mis on ühetooniline, mis on tuim, mis ei anna meile uut suurt, isegi kerget või lõbusat elamust — see on taunitav,» dotseeris Kuriste. «Elu on liiga lühike, kui et sellest veeta hetkegi igavuses ja ükskõiksuses. Kui igavene õndsus on igav,» jätkas ta naeratades ja sõnu minule saates, «siis loobugem sellest! Esimesel päeval võib see ehk huvitavgi olla, eriti kui ei puudu vaimukas seltskond, kellega igavese õndsuse elamusest kõnelda — aga nädalad, kuud, aastad, aastatuhanded — ei, ei! Nii hirmsaid asju ei peaks ristiinimene enesele kujutlema!»

«Ei vaidle elamuste väärtuse vastu, aga siiski — on elamuse ja elamuse vahel vahe,» vastasin talle, andes häälele hädavajalist lahkust. «On kõrgeid ja madalaid, puhtaid ja rõvedaid elamusi.»

«Kust teab teine mu elamuse väärtust õieti hinnata?!» ruttas Tamaara mulle vastu vaidlema.

Ma ei saanud talle vastamata jätta:

«Siiski, siiski! Kes teist kõneles hiljuti, kui jälle siin nõnda koos olime, prantsuse kirjanikust... nimi on ununenud. Ta kujutanud inimest, kes tundnud igavust ja tapnud tuttava, et saada tugevat elamust, esiteks mõrvast enesest ja hiljem selle varjamise raskusest. Nõnda võivad üksiku suured ja sügavad elamused ühiskonnale hädaohtlikuks saada.»

«Sa kargad jälle kohe ei tea kuhu!» hurjutas Tamaara.

Mina aga jätkasin:

«Eks otsinud Nero suurt elamust, kui süütas Rooma. Kristlaste põletamine areenil, nende heitmine metsaliste ette — missugused «suured» elamused!...» Olin otse ägedaks saanud seda öeldes.

Remmel tuli mulle appi:

«Suur elamuste jaht tähendab alati lõpp-ajastut.»

«Ja kõrget kultuuritaset,» lisas Kuriste. «Ja peale selle on paljugi nn. avaliku arvamuse poolt taunitud elamusi subjektiivselt suure väärtusega, mis inimese elutahet aitavad tõsta... Nii et hing lööb haljendama, otse õitsema. Tuletame meelde näiteks madam Bovary'd tema «lubamatu» armuloo najal.»

«Aga lõpp?!» sõnas Remmel kui vali kohtunik Kuriste ette seisma jäädes. «Ei tohi unustada, et Bovary enese mürgitades likvideeris! Oli pankrotis oma «elamuste»-kõlblusega.»

«Mees ei mõistnud teda, keegi ei mõistnud teda!...» kaebles Tamaara. «Sellest tema enesetapp.»

«Nõnda võib minna inimesega, kui ta moraali ei tunnusta, kui ta arvab enesel õiguse olevat... käia oma ihade järel,» ütlesin ma, vist küll väga õpetlikult ja õpetajalikult.

Et tähelepanu mu sõnadelt kõrvale juhtida, palusin Mariat, et ta mulle teed tooks. Võib-olla tahtsin teda Sanderist eemaldada, kes oma käe üle tema tooli korju oli sirutanud. Mulle on nende lähenemine vastumeelt, võib-olla sellepärast, et Tamaara neid kõigiti lähendada püüab. Ta on mitmel korral mulle öelnud, et Renée peab tema hoolitsusel hea partii tegema, vähimalt mõne pangadirektori naiseks saama.

Direktor Sander on üle keskmise kasvu, pisut rootsik, tõmmu näovärvusega, pika palja peaga, nelja-, viiekümne vahel. Tal on alati heatahtlik-irooniline muie näol, alumine huul natuke hooletult ettepoole hoitud. Ta on flegmaatiline ja mõistab vaikida. Kogu tema edu arvatakse olenevatki sellest. Ta on pangadirektor, olgugi kahe teise kõrval. Peale selle on ta viies-kuues suures aktsiaühingus juhatuseliige, kust igaühest saab palka. Ta laskvat igal koosolekul teistel endid tühjaks kõnelda ja väsinuks vaielda, üksteise vastu vaenuliseks saada, siis alles lausuvat mõne sõna. Selle tõttu hinnatavat teda kõikide poolt kui «erapooletut». Kultuuriliseks peetakse teda sellepärast, et ta armastab raamatut, on bibliofiil, maksab suured summad harukordsete eksemplaride eest. Loeb ta vähe ja mitte seda, mis nõuab vaimset pingutust, mis tõuseb üle keskpärase.

«Oh see moraal!» õhkas Tamaara. «Öelge nüüd teie ka oma sõna, olete kogenud inimene!» pöördus ta Sanderi poole.

«Ons moraal hädaohus?» küsis Sander flegmaatiliselt.

«Ümberpöördult!» ruttas Kuriste vastama. «Moraal ähvardab inimesi! Nad ei tohi enam täie rinnaga hinge tõmmata, nad ei tohi enam oma vaistu usaldada! Nad ei tohi seda süüa ega juua, mis neile maitseb, sinna minna, kus neil hea on olla... Nad ei tohi surra ega hukkagi minna oma maitse järgi!»

«Moraalireeglite täitmine, mis teiste poolt koostatud, on kui kitsal teel kõndimine, kus kahel pool okastraataed,» lausus Remmel, kui ümara laua ääres teed rüübanud ja siis jälle, teine käsi püksitaskus, kõndima hakanud.

«Bravoo!» hüüdis Tamaara. «Nii see on!»

«Pidage, ma ei lõpetanud veel!» sõnas Remmel tema poole pöördudes ja hoiatavalt kätt tõstes. «Iga inimene peaks ise enesele moraali looma, o m a moraali.»

«Õige!» kinnitas Kuriste. «Ja s e l l e järele käima!»

«Aga seejuures tuleb kannatada veel enam kui teiste tõmmatud okastraadil end veristades,» lisas Remmel.

«Tulgu! See on oma asi!» hooples Tamaara.

Midagi sarnast polnud ma ennem tema suust kuulnud. Ta oli täna kui uuesti sündinud, aga mitte kõrgemaks, õilsamaks eluks.

Istusin tugitoolil, katsusin külalistele lahket ilmet näidata, sest sõnadega ei mõistnud neile midagi lahket öelda. Olin esimene kord kui võõras nende hulgas. Olin nagu unustanud selle keele, milles seni nendega kõnelnud. Senine keel hakkab mul ununema. Aga uut ma veel ei mõista. Lausun vaid üksikuid sõnu. Uue ellusuhtumisega ühes õpime ka uue keele, omandame uue sõnastiku ja seame sõnad hoopis teisiti ritta.

Saatnud külalised, hoidus Tamaara Maria lähedusse, kaebles väsimusest ja pages varsti oma tuppa, lukustades kuuldavalt ukse. Kartis ta, et hakkan teda manitsema, noomima või sõitlema, et ta nii ägedasti elamuseteooriat kaitseb?

Kas ei ole Tamaara peamiselt neist vastuvõtuõhtuist kui mitte põhjust, siis vähemalt tõuget saanud, et mind jumalasõnaga sahkerdajaks nimetada? Mõne aasta kestel on ta kuulnud, kuidas ma äripäevaõhtuti sõbralikult uskmatute killas istun ja ainult naljatledes neile vastu kõnelen, kui nad usule, kirikule või jumalale liiga kipuvad tegema. Pühapäeval aga, siis kinnitan kantslist pühaliku tõsidusega, millest kuuldub valmisolek minna või tuleriidale: Kes mind tunnustab inimeste ees, seda tahan mina tunnustada Isa ees!

Miks ma neid külalisi nii meelsasti olen sallinud oma majas? Osalt küll uhkuse pärast, et mul on niisugune «intelligentne salong», nagu ütleb Tamaara. Mõnikord nimetab seda ka «filosoofiliseks salongiks».

Osalt olen neid sallinud oma vaimsete tarviduste pärast.

Kelle seltsis peaksin mõnikord õhtul istuma? Ega ometi oma ametivendadega! Ma hüüaksin peaaegu: hoidku jumal! Siis peaksime kas üksteist püüdma variserlikkuses üle trumbata (vabandatagu niisuguse labase sõna eest!), sest igaühel on meil väikesi kahtlusi kirikuõpetuse ja jumalasõnagi asjus, missuguseid kahtlusi peab varjama, kui ei taheta uurimise alla langeda; või peaksime võidu oma ülemust ülistama, tema voorusi kiitma; või peaksime hirmsat igavust tundma, nagu inimesed omavahel, kellest igaüks teab sedasama, mida teinegi, ja muud ka mitte midagi.

Olen püüdnud oma ametivendadega nii vähe kokku puutuda kui võimalik. Ja lähedasi jüngreid, nagu olid meie Suurel Õpetajal, pole ma mõistnud enesele leida. Mis siis ime, kui olen avanud ilmlikele sõpradele oma uksed!

Kas ei ole aga Tamaara nende kõnelusist julgust saanud, et purustada oma väikekodanlikult kõlbelised vaated, mis teda kord kaitsesid, kuigi nõrgalt, ja takistasid teda kui mitte omas hinges, siis vähemalt välispidigi patuteele astumast? Ma mäletan veel väga hästi, kuidas ta meie abielu algul valjusti mõistis hukka kõik naiste vääratused ja meeste liigvabad sammud. Ta polnud küll kaugeltki ilmsüütus, aga vaated ja vaistud olid kuidagi tervena säilinud. Ma mäletan väga hästi, et

temas kasvas seltskonnas liikudes elujanu ja -iha ning julgus seda iha kustutada. Tema hing muutus vihmast niisutatud kohevaks pinnaseks, kus seeme kannab head vilja, niipea kui see sinna heidetud. Vabameelsuse ja vabamõtlemise seemet külvati aga tema hingesse minu enda majas.

Mul on meelde jäänud üks esimestest «filosoofilistest» õhtutest aasta või poolteise eest.

Kuriste ründas, lauaserval või tooli korjul istudes ja aeg-ajalt tee kõrvale konjakit rüübates, usku ja jumalat, heasüdamlikult, lõbusalt, umbes nõnda:

«Jumal on psühholoogiline funktsioon. Inimene usub, sest et tal jumala olemasolu tarvilik on. Inimese egoism kihutab teda jumala loomisele.»

«Unustad inimese kalduvuse otsida kõigi põhjuste põhjust,» ütlesin mina. «Ja kes on see viimane põhjus?»

«See mootor, kes kogu selle kosmilise värgi paneb liikuma?» küsis Kuriste omakorda. «Ühed ütlevad: kes see muu olla võis kui jumal! Ja et ta nii suure asjaga hakkama sai, siis on ta üsna vägev. Ergo: on kasulik teda uskuda, et temaga häid suhteid pidada. Jumal on paljude inimeste kujutluses, elamuses või isegi mõistuses olemas, vaevalt küll aga kuskil mujal. Aga sealgi on ta ausate usklikkude tõenduse järgi määramatu, lõpmatu, vormitu, ainult omaduste loetelu, lühidalt: midagi niisugust, mida üldse olemaski ei ole.»

Tamaara istus diivanil keras ja naeratas heameelest. Ka mul oli sellest heameel — olin ju mina see, kes niisuguse julge mängu siin korraldanud. Muuks ma seda ei pidanud kui vaimseks mänguks. Egas Kuristele ometi vastu maksa vaielda!

Remmel aga käis edasi-tagasi, kühmlikul otsmikul kortsud. Tema ei võtnud seda vaid mänguna, ta ei loobunud hetkekski religiooni tarviduse mõttest.

«Olgu jumal kas või ainult psühholoogiline funktsioon, kui ta oma ülesande inimese juures täidab, on kõik korras,» ütles ta tõsiselt. «Paraku, vana jumal aga seda ei täida — enam.»

«Pooldan kõigiti jumala uskumist, olgu tema olemasoluga kuidas on,» lausus nüüd direktor Sander, diivanil istudes, käed kahel pool korjul laiali, jalad välja

sirutatud. Ja kui me küsivalt tema otsa olime vaadanud, lisas ta seletuseks:

«Niipea kui inimesed usu jumalasse kaotavad, on pankade seisukord märksa raskem. Ei või siis enam nii kergesti veksleid diskonteerida. Tavaline, keskmine inimene on õpetatud jumalat kartma. Ja kui nüüd selgub korraga, et karta pole kedagi . . .»

Tamaara hakkas seepeale kõvasti naerma ja ütles otse vaimustatult Mariale, kes parajasti sisse tuli:

«Sa oleksid pidanud kuulma, mis mehed siin kõnelesid!»

Ma mäletan, et Remmel selle kohta tähendas, võibolla päris tõsiselt:

«Naistele võib niisugune jutt kiusatuseks saada.»

Tekkis kõnelus kiusamisest ja kiusajaist. Kuriste arvas, et inimest ei kiusa mitte keegi muu kui jumal, sest, näe, palveski on öeldud: «Ära saada meid kiusatusse!»

Ma laususin siin, et oma ametit au sees hoida:

«Niipea kui suur jumal troonilt tõugatakse, algab väikeste ebajumalate hiilgeaeg!»

Aga see väide kummutati ja jumalavallatu vestlus kestis hoogsalt edasi.

Kuriste tsiteeris üht kirjanikku, kes öelnud, et loomade mõistus olevat kõrgem inimeste omast, et loomad vähem ja harvemini eksivat kui inimesed.

«Nad ei tea küll midagi palju matemaatikast, aga selle-eest pole nad oma mõistust ka teoloogiaga koormanud,» ütles ta lõppeks.

Selle peale naerdi ja minagi näitasin, et mõistan vaimukat nalja hinnata. Tamaara pani käe Kuriste käsivarrele ja manitses sõbralikult:

«Ärge unustage, kelle katuse all te olete.»

Aga kunstiajaloolane oli hoos, ta tõi esile kõik, mida lugenud usuvastaste kirjadest ja mis tal meelde jäänud. Tal oli tahet mind kiusata ja Tamaara huvi niisuguse julge mängu vastu ergutas teda. Ta jätkas:

«Nii nõrk kui inimese mõistus ja mõtlemisvõime ongi, kirik peaks õpetama teda mõtlema, eriti nn. igaveste küsimuste üle. See on: suhete üle loodusega, kõiksusega. Sest kunagi on olnud filosoofia ja religioon

üks ning seesama. See oli muidugi üsna ammu. See võiks nüüdki nõnda olla. Sa näiteks» — ta pöördus minu poole — «annaksid oma kogudusele pühapäeval järgmise teesi mõtlemiseks: Looja arm on lõpmatu. Selle juures soovitaksid meelde tuletada kõik ajaloos kirjapandud sõjad ning massakrid, näljahädad Venes ja uputused Hiinamaal. Et kuidas need asjad kõik kokku sünnivad jumala armuga?»

Ma hüüdsin midagi vahele jumala maailma suurusest, mida ei maksa mõõtma minna meie väikeste õnne ja õnnetuste mõõdupuuga. Tõin näiteks kakluse uulitsal, milles mõned inimesed surma saanud — egas sellega saa veel midagi tõendada jumala omadustest! Et meie ei näe tervikut, ainult osa, seepärast peame mõndagi asja mõttetuks.

Kunstiajaloolane aga jätkas, tunnistades isegi, et seda kõike hiljuti kuskilt lugenud:

«Religioon võib inimesi moondada, see on tõsi. Samuti kui korsett võib naise ilusa rinna või saabas tema kena jala inetuks teha. (Tamaara plaksutas siinkohal käsi.) Esiti loovad inimesed religiooni ja siis see religioon teeb nende kallal oma töö. Ristiusk on moonutanud inimese hinge ja ka ihu, sest ta on ehitatud liha põlgamisele.» Ja vaadates Tamaara poole: «Järelikult ka naise, eriti naise ilu põlgamisele.»

Ma laususin midagi ristiusu kõlblusest, aga Kuriste vastas kohe:

«Arvate, et uskmatu ärimees halvemat kaupa müüb kui usklik? Et uskmatu kingsepp halvemad saapad teeb kui usklik?... Et usklik, nimelt ristiusklik rahvas teist halvemini ekspluateerib, orjastab või vägivaldselt ümber rahvustab kui uskmatu, paganlik?... Ja siis edasi: on ristiusk, näiteks, sõja poolt või vastu? Ta on nõnda, nagu seda ilmlik võim nõuab!! Ta võtab kui kameeleon värvi sedamööda, kuidas pind ja ümbrus!»

Ta kõneles veel pikalt ses mõttes, aga heitis lõppeks isegi enese kui hasartiläinud pildipurustaja üle nalja.

Nii et kõik oli kui mäng? Meile meestele küll, aga Tamaarale mitte.

Tookord olin ma isegi uhke, et mu majas käib nii

tarku külalisi, aga nüüd see mürgine seeme on vilja kandnud ja see on mu suus üsna mõru.

Teinekord, ma mäletan, ütles isegi doktor Remmel midagi niisugust, mida Tamaara otse ahnelt sisse hingas. Vestluse kestel abielust ja armastusest avaldas ta umbes järgmist: Muistses Kreekas, kus rahvas oli kultuuriline ja hingeliselt terve ning tasakaalus, ei seotud kunagi armastuse mõistet abieluga. Armastus oli väljaspool abielu. Ja Provençe'is, kus armastust eriti kultiveeriti, oli enesestmõistetav, et tõeline armastus ainult väljaspool abielu võib eksisteerida. Samast pinnast on võrsunudki tänapäeva abielurikkumise romaan.

Ta kõneles veel armastuse kui niisuguse väärtusest, mis abielus väga sagedasti puuduvat. Armastus ja armastuse kvaliteet — see on kõigi suhete kriteerium, ütles ta. Mispeale Kuriste taldrikult võileiba võttes natuke ulakalt (nüüd ma ütlen: ulakalt) sõnas: *Ergo, rapiamus, capiamus et fugiamus!*

Ma ruttasin seda pühakirja keelde tõlkima, nagu seda võime lugeda prohveti raamatust: Riisumiseks peab tõttama ja riisutud asjaga ära ruttama.

Tamaara jagas meile vaimukuse eest kiitust. Paraku ei hinnanud ta seda kõike ainult kui vaimukat, kohati isegi ulakat naljatlust, vaid leidis sellest õigustust oma nautlushimule.

Sel kombel on minu majas tuult ilmale toodud ja nüüd ma lõikan tormi.

X

Täna nägin Tamaarat vaid lõunalauas, kus ta vaatas minust mööda ja kõneles vaid Maria ning Rolfiga.

Mõnda aega juba huvitab teda sport ja kõik, mis sellega seoses. Ta on kuskilt meelde jätnud tüütava lause *mens sana in corpore sano* ja ta pärib lõunalauas aina rekorditest ja võistlustest. Ta lubab ise ka sportima hakata, tegevatki juba oma toas mingi meetodi järgi harjutusi ja minevat plastika- või rütmikakursustele.

Ta ütles enesel olevat jälle palju koosolekuid ja käimisi.

Mina aga jäin õhtul üksi... Oleksin peaaegu öelnud: oma jumalaga. Aga ma ei söanda seda öelda, sest ma ei tea õieti, kuidas mul temaga suhted, kes ta õieti on.

Kui ma kõnelen kogudusele kantslist, kui ma ristin, matan, laulatan või annan viimast sakramenti, siis on mu silme ees ikka see Aabrami, Iisaki ja Jakobi jumal, nagu teda mäletan piltidega piibliloost; see vana jumal on üsna inimlik, aga seetõttu lähedane, kättesaadav, kõnetatav. Kui ma kordan tema pühalik-tõsiseid sõnu, mis ta öelnud prohveteile, siis arvan isegi nägevat tema pikka, halli, rinnale ulatuvat lainesse löödud habet, halle puhmas kulme ja üsna ähvardavat ilmet näol.

Ta istub troonil, valitsuskepp käes. Liigub, tegeleb, kõneleb ja kuulutab tema poeg, kelle näol on üsna murelik ilme pattulangenud inimeste pärast.

Püha vaim, see on neist välja minemas, enamasti nägematu, ainult mõnikord kiirtena leviv, mõnikord tuvina allalaskuv.

Ingleid on mitmesuguseid, mõned õrnad, naiselikud, valmis laulma kiituselaule, teised mehelikud kui sõdurid; Gaabriel ja Miikael kui väepealikud kiivreis ja relvis.

Nõnda on see taevalik pere meie silme ees, kui sellest alati aastakümneid kõneleme, kui sellest pilte ja kujusid loome ja viimaks ka ise selgesti näeme.

Võib-olla on see hirmus patt, et ma nõnda kõnelen ja kirjutan, aga siis on patt iga avameelne, siiras tunnistus, iga aruandmine oma hingest ja vaimust.

Kui ma palvetan teiste või enese eest, siis pöördun ikka selle kolmainsa poole, sest ma arvan, et tema, olles üsna inimlik, näeb meie häda ja kuuleb meie sõnu, et ta on suuteline meid mõistma.

Aga mul on veel teine jumal, abstraheeritud kõigest loetust ja mõistusega mõistetust, kes on kõikjal, siin ja Siiriuse ning Odatähe ümber ja — ma ütleksin peaaegu — keda ei ole kuskil. See on see, keda Pauluski aimas, kui ta ütles: Sest tema sees oleme, elame ja liigume meie; keda Philo ja Plotin pidasid tajumatuks ja mõistetega tabamatuks ürgoleseks, kellest aga välja on läinud Logos ja Vaim.

Jah, see teine jumal, kes on loodud mu mõistuse abil,

tarkade raamatute lugemisel, kes on kõikjal ja keda me ei taju ühegi meelega... «kujutlen» teda jõuna, mõnikord kosmilise hingena, mõnikord loodusseadustena, aga siis kaob ta hoopis mu vaimse tajumise piiridest või ma kordan enesele: neti, neti, ei ole see, ei ole see!

Kärmesti katkestan siis mõtlemise ja kinnitan enesele, et ma usun, et ma siiski usun! Et ma usun seda vana, armast jumalat!

Kuidas võikski see, kes on kuusteistkümmend aastat kõnelnud jumalast, kes on ikka jälle korranud: mina usun... kuidas suudaks, võiks või tohikski see veel olla uskmatu!

Ei mina ega keegi mu ametivendadest või ega saa seda olla. Oleme endid sugereerinud uskuma, kui me seda ka ennem ei olnud.

Ma usun kogu kosmost juhtivat vaimu, hinge, mõistust, jõudu, logost. Kui ma aga kujutlen, et tema juhtida on miljardid taevakehad, siis on mul selge, et mul ei kõlba pöörduda tema poole oma tühiste asjadega, et tema ei võigi minu palvete järgi seada selle maailma väikesi asju.

Kas see ei ole jumala arm, et keegi meist saab kindlasti uskuda? Armu osaliseks ei saa me aga oma tahtega. Nii et minugi usu kindlus oleneb tema armust.

Juhtusin täna koju tulema kaugelt varem kui tavaliselt. Vaevalt see oligi juhus — ei kärsinud kõnetunnil kaua istuda, lasksin öelda neile, kes ihu või hinge hädas tulevad, et ma rutulise asja pärast välja läinud. Nagu ei oleks see küllalt rutuline ja hädaline asi, kui pool minust ähvardab kaduma minna! Eks me ole ju Tamaaraga üks ihu ja üks hing. Jumala palge ees selleks saanud! Ja nüüd tahetakse meid kaheks kiskuda!

Uks oli lahti, tulin sisse kellegi kuulmata ega püüdnudki end teha kuuldavaks. Köögist kostis kõva kõnelus ja hele naer — Tamaara ja teenija olid seal lõbusas vestluses. Mul ei kõlvanud ometi kuulama jääda, aga kõrvu kostis sõna «kavaler» ja «romaan». Mul oli nii piinlik, et kõhatasin kõvasti; aga et seda ei kuuldud, astusin kärmesti edasi, läksin kabinetti ja otsisin laua

juures kärmesti tegevust, ümisesin innukalt ja rutulises taktis: «Üht on tarvis, armas jumal.» Varsti kuulsin Tamaarat trallitades ja lapseliku ülemeelikusega läbi söögitoa hüpeldes oma tuppa minevat.

Kui saaksime ühe tunni kestel nähtamatult vaadelda ja kuulata oma lähedasi inimesi nende omasuguste või veel madalamal seisvate hulgas, siis tunneksime neid paremini kui pool eluaega kõrvuti elades! Minu seltsis, minu juuresolekul varjab Tamaara üht osa ja võib-olla suurt osa iseenesest, ei tihka seda avaldada ega ehk võigi. Kes teab, võib-olla on see tähtsam osa, ühtlasi ka parim osa tema hingest, mis tal minu eest hoolega lukustatud, mille võtit ta varjab ja kord mõnele teisele annab. Kui ei olegi juba andnud?!

See oli meie abielu algul, kui Tamaara kord üsna avameelses vestluses mulle ütles:

«Kui ma su jutlust kuulasin, tuli mul otse hirm peale. Sa tood ikka eeskujuks selle Jeesuse Kristuse! Kordad ikka, et me tema õpetust peame täitma, nõnda elama kui tema! Arvan, et sa iga mu sõna kaalud, iga mu sammu hindad, iga mu tegu arvustad, et kas see on ka Jeesuse õpetuse järgi õige või mitte!... Otse kole! Ja siis ma ei julge viimaks õieti sõnagi enam lausuda ega sammugi astuda!»

Ma vastasin, naeratust teeseldes, nii hästi kui see võimalik. Ma lohutasin ja julgustasin teda, tuletasin meelde, et Jeesuski mõistis olla rõõmus rõõmsatega, istus pulmalauas ega põlanud tölneritegi seltskonda.

«Aga miks ta siis andis nii metsikud moraalireeglid, mida keegi ei jõua täita ega võigi täita! Siis läheks elu päevapealt hullupööra segi!»

«Sa ütled: metsikud? Ja miks neid täita ei või?»

«Eks jaga siis oma varandus vaestele!... Jäta oma perekond maha!...»

Tamaara heitis lootusetult käega.

Ma seletasin talle asja, kuidas mõistsin, aga kahtlused jäid talle ja selles veendusin ikka enam ja enam, et ta end minu ees siiralt ei saa või ei julge avaldada. Aga ometi pidin talle kõige lähem olema, mitte ainult ihult, vaid ka hingelt. Olen juhtunud üsna sagedasti nägema ja kuulma, kuidas ta hoopis võõrastel laseb

pilku oma sisemaailma heita. Minul aga mitte! Teenijagi on talle nüüd lähem kui mina!

Mis ime, kui ta nüüd leidnud mõne teise mehe, kellele võib oma mõtted ja tundmused kui endasarnasele avaldada!

Ma ei suuda võita eneses kahtlusi, kuidas ma ka ei süüdista ennast väikluses, kuidas ka ei katsu meeles ja silme ees hoida oma suurt kutset. Milleks nii rohkesti kangeid lõhnaõlisid, milleks nii palju värvi huultele ja põsile, milleks nii paksult puudrit otsmikule, ninale ja kaelale. Milleks juuksed nii kohutavalt krässutatud ja sukad kõige peenemast välismaa siidist! Oma tuppa ta mind enam ei lase. Vist on see teine talle seda keelanud. Et Tamaara minuga seda uut abielu ei rikuks!

Ma kirjutan need madalad mõtted paberile, nagu selleks, et end karistada. Mida selgemini ma hakkan mõistma, või vähemalt aimama oma kõrget ülesannet, seda enam alandavad mind need mõtted. Aga ma ei suuda neid peletada. Olen inimene, mitte ainult hingekarjane, inimene ennekõike.

Täna pärast lõunat, kui Tamaara oli jälle välja minemas, ehitud kui mõrsja oma peigmehele pulmaööks, astusin talle vastu ja küsisin üsna ükskõikselt:

«Kus sa sel kombel käid?»

«Kuidas «sel kombel»?» lõikas ta, teeseldult solvatud.

«Nõnda ei sobi sul igatahes naiste või viisakate meeste hulka minna.»

Puna lõi ta näovärvist läbi, sõõrmed hakkasid tõmblema.

«Sa mõõdad kõiki mehi enesega!» salvas ta mürgiselt. «Kes ei mõista vagadust teeselda, see ei ole enam «viisakas mees»! Mina olen ilmlik inimene, minu mõõdupuud on hoopis teissugused!»

«Seda ma näen. Ja seepärast, ma arvan — meil tuleb lahku minna.»

Katsusin seda öelda rahulikult, aga seda enam veenvalt. Lootsin, et sellega teda kohutan. Aga ta vastas otse irvitavalt:

«Seda ma olen juba ammugi arvanud.»

«Oled arvanud?...» küsisin ma üllatatult ja lisasin mõtlematult: «Ei tea, mispärast?»

«Püha abielu see meie vahel ometi ei ole. Patuelu aga ei peaks sa isegi sallima.»

«Patuelu, ütled sa?...»

«Meie, ilmlikud, nimetame asju õige nimega. Ei katsu asju pühakirjasõnadega võõbata. On ausam.»

«Ausam?» hüüdsin ma ja oleksin ta oletatavat salajast vahekorda hindama hakanud. Aga ta läks oma tuppa ja lukustas ukse, võtmega ragistades.

Vähe puudus, oleksin talle järele läinud ja uksele koputades palunud:

«Anna mulle andeks, Tamaara. Oled mulle armas, enam kui taeva õndsus! Sellest mu kahtlused. Anna mulle andeks mu talupoeglik meel ja mu kõlvatud sõnad!»

Aga ma suutsin end talitseda ja läksin kabinetti.

Varsti kuulsin, et Tamaara läks välja.

Vaevlesin kiivusest ja lasksin kujutluses mööduda kõik tuttavad mehed, kellele võiks kahtlus langeda. Ma sarnanesin vist küll vähe vaga hingekarjasega, rutates rahutult ja ekslevate sammudega ühest toast teise, tõugates toole paigalt teisele. Tamaara toa uks oli lahti, laual ja riiulil tuttavaid ajaviiteromaane, ehtimis- ja iluravivahendeid. Puudrilõhn peletas mu siit välja. Pidin minema last ristima.

Rõivastusin ülepeakaela, jätsin mantli nööbidki lahti, unustasin kalossid, pidin uulitsalt käänduma tagasi. Tulnud uuesti välja, viipasin autole, jooksin talle järele, vehkides käega, hüüdes, peaaegu karjudes, nagu oleks mul kallim inimene surmaohus. Käskisin kihutada dr. Remmeli juurde, ulatasin autost väljudes juhile mündi ja tormasin välisuksest sisse. Kõlistasin ja katsusin oodates kärmesti otsustada, mis teha, kui leian Tamaara siit. Kõnetunnid olid möödas — paras aeg himudes aelevaid naisi ravida! Kõlistasin kärsitult mitu korda. Mu kujutlus töötas kui filmiaparaat, kui see on lastud käima sajakordse kiirusega, nii et kiivusdraama pildid aina lendlevad.

Kuuldus pikki mehiseid samme ja doktor Remmel ise avas ukse.

«Oi, sina!» hüüahtas ta rõõmsa üllatusega. «Missugune jumalatuul su sel tunnil siia toob? Võta lahti...»

Ma kõhklesin, ei mõistnud õieti sõnagi vastata, võtsin mantli seljast ja katsusin naeratada. Oli selge, et ta oli töölauast tõusnud. Vähe puudus, ma oleksin tunnistanud oma kahtluse ja andestust palunud.

Mu sõber on liiga suursugune, nüüd ma usun seda, et minu teadmata tarvitada mu omandust, minu raamatut, lampi, lillevaasi, kaelasidet või kübarat! Ja eks ole naine samuti, või veel enam, mu omandus, sest ta on pühalikult mulle antud, ja eks ole ta enam kui raamat, vaas või kübar! Ei, ei, Remmel ei ole väiklane kelm ega ülelööja! Ennem juba see ahv, see elamuste jääger... Aga siiski, ei, ei! Tamaaral on maitset! Niisugust «artisti» ta minu asemele ei vali!

«Ega ometi kui patsient?» küsis Remmel.

«Peaaegu,» vastasin kergendatult.

Ma läksin tema järel kabinetti, võtsime istet ja ma pidin end küsitleda laskma kui närvihaige. Konsultatsioon piirdus vaid pulsi, südame ja vererõhu katsumisega. Siis lõi Remmel veel vasaraga mulle põlvele — jalg hüppas löögist mul kui balletitantsijal kõrgele.

«Mingi dissonants meie hinges, kogu meie elus — see on alati närvlikkuse põhjus. See tuleb leida ja kõrvaldada... kui võimalik. Paranemine sünnib siis iseenesest,» kõneles Remmel pisut teeseldud hooletusega, istus, viskas jala põlvele ja süütas paberossi, mille aga kohe unustas. Ta näis mult pihtimust ootavat, ei söandanud seda aga küsida, vaid ütles nagu muu seas:

«Tuleta meelde, kui on mõnikord aega, mis häirib, tekitab rahutust, mis hoiab pinevil, mis tekitab kaksipidimõtlemisi, mis nii-öelda kummitab. Peaasi, jumalarahu, mida teistelegi soovitad... Võiks ka broomi juua...»

Imetlesin kühme tema otsmikul ja näojoonte elavat mängu, mis oli mõjuvaks saateks sõnadele ja mõtteile. Imetlesin tema talupoeglikku nägu, millele vaimsed pingutused olid vägisi intelligentseid jooni vajutanud.

«Vahest mõni teine kord pihid lähemalt oma elamusi ja kinnisideid, mis riisuvad hingerahu,» lisas ta sõbralikult.

Nõustusin meelsasti, sest tundsin end Remmeli mõjul juba rahulikumana.

«Luther puhastas teil usku liiga räpakalt,» jätkas Remmel paberossi uuesti süüdates.

«Kuidas: räpakalt?» küsisin pahameelt teeseldes.

«Hävitas pihitooli. Hinge tervise pärast oleks aga pihtimine igale inimesele tarvilik. Kloostridki ei oleks ülearused neile, kes vaiksele üksildusele sündinud. Seal võiks filosoofia, hingeteadus ja midagi muudki õitsele lüüa.»

Tõusin üles, öeldes, et laps tarvis ristida.

«Ristimise asemel peaks laps lastama arstil või arstide konsiiliumil põhjalikult läbi vaadata,» naljatas Remmel mind välja saates. «Altari sakramendi asemel peaks inimestele, neile vaestele ja viletsatele, sooja vanni andma.»

Kihutasin koju, käisin kõik toad läbi — Tamaarat ei olnud. Andsin retsepti teenijale ja käskisin broomi tuua.

Olin häbistatud ja alandatud. Oma h i n g e hädas olin i h u arstilt abi otsinud ja saanudki temalt kinnitust, enam kui seda mõistan leida oma jumalalt. Võib-olla rahustavad broomiannused mind ka enam kui Kirja sõnad ning tõotused. Kus on minu usk?!

Kas Tamaara tõesti mõtleb minust lahkuda! Mina nimetasin lahutust vaid hirmutuseks, et teda seletusele ahvatleda... Siiski, kui see nõnda sündima peab... Ükskord peab ometi lõppema niisugune piinlemine! Ma pean tagasi saama oma hingerahu, oma kindla usu... kui see mul kunagi on olnud.

XI

Minu kabinetti koguduse majas tuli täna korralikult riietatud proua, aastat kolmkümmend vana. Pisut lihava nina, väikese suu ja põselohkude järgi ei olnud raske otsustada, võttes arvesse ka üldist ilmet, et ta kuulub nende hulka, keda selle maailma meelelised lõbud igal sammul kiusavad ja vaevavadki, kellel neist aga raske loobuda. Nüüd oli ta näol murelik ilme ja vist oli ta vähe aja eest nutnudki.

Tahtsin ta kaebustest ette jõuda ja võib-olla oma inimesetundmisega hiilata, seepärast ruttasin sõbralikult

seletama, enne kui ta oma asja sai seletamagi hakata, vaid ohanud ja öelnud, et elu on kole: kõik meie ristid on enese valmistatud, kõik meie hädad on oma mõtete, tunnete ja elamuste läbi kaela tõmmatud; ei või me õnnelikku vallalist põlve ega abielu elada, kui me ei valitse täielikult oma ihu ja hinge, oma ihasid ja kiimu. Ta kuulas seda pisut imestatult, pisut võõrastavalt, vist mõeldes, et see on tavalise hingekarjase sõjakunst: rünnata «vaest patust» manitsuse ja noomimisega ja lüüa põlvili, et ta alandlikult oma eksimusi kahetseks. Oma elutarga seletuse lõpul aimasin, et ta peaaegu valmis on üles tõusma ja minema, nähes, et pole õigest uksest sisse astunud. Jäi siiski istuma ja hakkas minu ettepanekul oma tuleku põhjust jutustama. Aasta nelja eest läinud ta omavanusele mehele (ja nüüd muidugi tülid, riiud, teineteise petmised! mõtlesin eneses), haritud mehele, üliõpilasele. Kõik läinud esiti hästi (esiti, mesinädalatel muidugi, kuni see lihalik meel nautleb!), mees õppinud hoolega ja andnud tunde, ta ise teeninud pisut käsitööga, valmistanud toitu, koristanud kodu. Siis aga lõpueksamitele lähenedes hakanud mees tuleviku ees muret tundma: teenistust pole kuskil loota, aina vabastatakse temagi kutsealal tublisid mehi. Hakanud muret tundma, halvasti magama, rahutult õppima, kuni viimaks hirmunult jutustanud: uulitsal läinud temast kaks isandat mööda ja teine neist lausunud: «See küll kunagi teenistust ei leia!»

Olnud selge, et mees pole enam vaimliselt päris terve, et ta põeb mingit hirmumaaniat. Pikkamisi tõestunudki see ikka selgemini, kuni viimaks teadvus üsna tumedaks löönud ja segane sonimine alanud. Nii kestnud see aasta. Tema, see proua, teinud kõik, mis jõudnud, et arstid mehe päästaksid; teinud meeletult võlgu, et maksta ravimise eest ja osta arstimeid. Viimaks läinud ta, et muud teenistust polevat leidnud, baaridaamiks, et vaimuhaige mees oma vaese isa-ema juures suurt viletsust ei tarvitseks kannatada. Baaridaami amet — ühes külalistega juua, neid «eeskujuga» joomisele ergutada — mõjuvat hävitavalt. Juba märkavat ta, et meelsasti alkoholi rüüpab ja, mis kõige hirmsam, ei tahagi selle vastu võidelda. Tunneb tahet sel kombel pikka-

misi alla minna... Ainult harva tulevat hirm hukkumise pärast ja tahe ennast päästa, lootes meestki päästa, aga sealsamas hirmutavat teda ei tea kui pikk elu vaimuhaige mehe kõrval. Näidaku mina kui hingekarjane pääseteed, aga ärgu soovitagu kannatada aastakümneid, närbuda pikkamisi, kõduneda aegamööda, päev-päevalt!

Kõneldes sai noor proua haaratud oma hingepiinast, ta hüüdis mind abiks kui vee alla vajuja, kel pole lootust, et veel mõni teine võiks lähedale sattuda ja ta päästa. Ta oli oma kenaduses otse hirmsaks muutunud, nagu muutub elu-ihaline inimene, teades, et tapakirves on pea kohal ja varsti võib see langeda. Ta oli rinnuli lauale laskunud, nagu tahaks minust kinni haarata. Kui ta vaikis, sulges ta suu nii kõvasti, et selle asemele jäi vaid ahtake joon; sõõrmed laienesid sagedatel hingetõmmetel, sest ta lõõtsus ärevusest; silmad olid suureks ümardunud ja kulmukarvad harjastena püsti tõusnud. Ma ütlesin mõne sõna rahustuseks ja ta jätkas toolile laskudes:

«Öösiti tõuseb mu mees hirmunult voodist ja söögistab põrandale. Ta näeb läbi seinte, läbi pimeduse ja kauguse. Ta näeb «neid» lähenemas igalt poolt, tahab pageda siia ja sinna, aga kõikjal on «nad» tal ees, kõikjalt püüavad «nad» teda. Siis hüüab ta kui meeletu: «Kaitske mind! Päästke mind! Nad tulevad! Nad sirutavad oma luised sõrmed mu järele! Viige mind alla keldrisse, laske mind sügavasse kaevu!» Nii ta vaevleb «nende» käes igal öösel. Aga päevalgi ta aina kõnnib paigast paika, hirm näol, vahtides igale poole, kas «neid» lähenemas ei näe... Vaesed vanemad on temast väsinud, paluvad jumalat, et ta pojale rutemini rahu saadaks. Nad paluvad talle surma. Aga poeg on tugev noor mees, ta võib veel vaevelda pool aastasada... Kogu talve ma teenin baaris, kevadel lähen oma vaimuhaigele mehele ravitsejaks. Ta on mulle armas... Kui sügisel sealt tulen, ajavad mind ennast tuhat kurivaimu taga. Ma põgeneksin sügavasse keldrisse või kaevu põhja, et nad maha jääksid, et ma nad unustaksin. Mis nad peletab, on viin. Aga seegi üheks ööks, pooleks päevaks.»

Ja sirutades jälle käed konksus sõrmiga üle laua minu poole hüüdis ta kui uppuja, kes juba sukeldunud mitu korda, aga tulnud veel pinnale: «Päästke mind! Päästke!»

Ma võtsin ta kätest kinni ja surusin ta istmele.

«Miks on mu mees selle hirmsa haigusega karistatud! Et ta ise ei teagi sellest midagi!»

Ma olin keeletu ja nõutu. Kui aga viimaks suu sain avada, laususin sügava veendumusega, eneselgi pisarad silmis: «Teid võib ainult jumal aidata.» Vaikides lisasin sellele iseeneses: «Mina ei saa teid aidata ega ükski inimene.» Ma tundsin salajast aukartust ja otse lapselikku hirmu selle noore naise ees, sest jumal oli teda ära valinud ja kõige raskema karistuse vääriliseks arvanud. Ma lohutasin teda, kuidas mõistsin, soovitasin tal palvetada, nii sagedasti, kui selleks mahti, palvetada kas või joogilauas, paluda jumalalt toetust ja abi. Annetasin talle väikese Uue Testamendi ja soovitasin lugeda igal ööl enne uinumist.

Kui ta oli läinud, käisin ma kaua väikeses ruumis edasi-tagasi. Mis on minu õnnetus selle kõrval! Kas ei ole see noor naine nagu saadetud minu juurde, et ma näeksin, et ma kuuleksin, mis on tõeliselt õnnetu elu!

Peab tõesti olema kindel usk sellesse, et maailmade käik ja kogu meie elu pole mõttetu — muidu on niisuguse risti kandmine üle jõu. Peab olema usk...

Teisi kinnitan ma selles usus, teisi ma lohutan sellega, teistele soovitan palvetada ja lugeda pühakirja — ise ma sealt kinnitust ei leia! Kas ei ole Tamaaral õigus mind süüdistada!...

Küll aga on seegi juhtum tõenduseks, et hingekarjane ei ole veel mitte ülearune ega ole seda kunagi edaspidi. Alati on olnud, on ja saab olema maailmas õnnetuid, keda ei aita arst, keda ei lohuta ega kinnita ei kunst ega kirjandus, kes ei leia troosti inimkonna edust kõigil aladel — pigemini tunneb pettumust sellest kõigest, sest see kõik ei aita teda hingekitsikuses ega ahastuses.

Siis peab olema keegi, kes ütleb, et see kõik pole mõttetu, mis meil siin tuleb kannatada, kui me aga seda õieti mõistame kannatada. Nagu suures sõjakäigus ei

saa hoolida üksiku võitleja haavadest ja reigadest, tema vaevlemisest lahinguväljal, kus taplus käib edasi, vaid tähtis on eesmärk ja lõplik võit, nõnda tuleb meil endid pidada võitlejaiks jumala suure plaani teostusel maailmade juhtimises, kuigi me ei mõista tema eesmärki selle suuruse ja kauguse pärast. Kannatuste pärast ei tohi me elu mõttetuks pidada, nagu ehitustööline ei tohi, kui tellinguilt kukkudes end vigastab, ehitamist üldse mõttetuks arvata.

Silm teenib inimest ja kõik temas on lõpmatu otstarbekohaselt ehitatud. Kas mõistab seda aga üksik rakuke silmateras! Ometi ei ole ta ülearune, ei, kogunisti mitte! Nõnda ka üksik inimene jumala suures loomistöös.

Kes muu peab sellesse usku kinnitama kui mitte hingekarjane! Aga enne ma pean kinnitama usku iseeneses.

Eile, pühapäeva hommikul, enne kui läksin jumalateenistusele, helistas mulle doktor Remmel ja kutsus õhtuks, «kui surnud maetud ja lapsed ristitud», enese poole.

Päev oli raske, ei saanud õieti hingegi tõmmata, enne kui hilja õhtul. Siis helistasin koju — Tamaara oli ära. Sõitsin ristsetelt, kus joonud klaasi veini, otseteed Remmeli poole.

Ukse avas noor preili, kelle nägu tuletas meelde kuud, mis esimesest veerandist vähe üle. Jume oli vaevalt roosatav, silmis sõbralik-alistuv, lahkust otsiv ilme. Varsti tuli ka Remmel ise, püüdes olla joviaalne, kõneldes kõvemini kui harilikult. Nägin, et ta oli elevil kui laps sünnipäevakinki oodates, mis veel peitub lukkude taga. Ta tutvustas mulle preili Vaidlat. Astusime edasi Remmeli kõvasti kõneldes. Saalis diivani nurgas istus või pigemini lebas pikas mustas siidkleidis noor neid, jalg julgesti üle põlve, käed kukla taga ristamisi. Juuksed olid tal kollaka tule valgusel tõmmud ja madala otsa kohalt kahele poole soetud. Üldiselt jättis ta esimesel pilgul nunna ilme. Tutvustuse juures — nimi öeldi olevat Gerlet — ajas ta end vähe korralikumalt istukile ja ulatas mulle käe. Pigistus oli lühike, tugev, hoolimatu.

Ta nägu oli mehelik, korralikkude joontega, valju, peaaegu julma ilmega. Aga selles oli metsalise ilu.

Ta heitis pilgu minule, siis Remmelile ja lausus pilkavalt:

«Hinge- ja ihuarst!... Eks kuuleme siis!»

«Et arst võiks hästi mõjuda,» vastas Remmel seistes ja parema käega sõnadele hoolsaid saateliigutusi tehes, «selleks peab patsient teda täiesti usaldama.»

«Ma peaksin kedagi usaldama!» hüüahtas preili Gerlet põlglikult ja viskus seljakile diivanile. «Vaadake ometi, missugune on maailm!»

«Ärge hakake jälle vaidlema!» manitses preili Vaidla emalikult. «Parem mängi midagi.»

Preili Gerlet vastas tõrjuva käeliigutusega. Ta vahtis lakke ja ümises tasakesi mingit viisi, vist «Palverändajate koori».

«Muusika aitab meid kokkukõlla seada enese ja maailmaga,» seletas Remmel, võtnud istet toolil, preili Gerleti vastas.

«See igavene kokkukõla võib viimaks tüüdata,» sõnas preili Gerlet ja kordas otse kurjalt: «Võib hirmsasti tüüdata!»

«Mitmekesisuseks on lühikesed läbiminekud dissonantsidest, mis paratamatud,» arvas Remmel.

«Jumal sallib küll ainult kokkukõla ja akorde?» küsis preili Gerlet minu poole vaadates.

«Dissonantsidki pole tema tahtmata olemas,» laususin üsna ilmlikult.

«Kas neid ei tee saadan?» küsis preili Gerlet.

«Võiks ka nõnda öelda,» vastasin talle jahedalt.

«Aga mitte jumala nõusolekuta,» lisas Remmel.

Õhk oli kui äikese eel. Kõik olid pinevil. Hooletu ja ükskõikne näis olevat ainult preili Gerlet. Aga temagi teeskles.

«Ehk preili Vaidla mängib?» küsis Remmel, et vaikus ei läheks piinlikuks.

Preili Gerlet otse võpatas Vaidla nime kuuldes ja hüüahtas käskivalt:

«Ärge öelge seda nime! Ma ei või neid — la-lõppe kuulda! Imaldub! Miks ometi loomakaitseselts vahele

ei astu nimede moonutamise asjas! Miks neid ei kaitseta maitsetuse vastu!»

Remmel vabandas, tõusis ja läks teise tuppa. Varsti tuli ta lävele ja kutsus meid einele.

Keset söögituba oli väheldane nelinurkne laud rohkete külmtoitudega ja mitme pudeliga.

Võtsime esimesed suupisted püsti seistes. Panin tähele, et Remmel ja preili Gerlet tühjendasid kahel korral valge viina klaasid. Siirdusime viimaks lauakeste juurde ja istusime paarikaupa, mina Vaidlaga, Remmel Gerletiga.

Võisime omaette vestelda.

«Kuidas teile meeldib see preili?» küsis Vaidla madaldatud häälega ja vaatas lapseliku usaldusega mulle silmi. «Peaksite teda ümber kasvatama. Ta on alati rahutu, otsib midagi, tormab ühest kohast teise, keegi ei ole talle küllalt hea... Alati on tal mingi tuju. Maailm ja inimesed ei kõlba tema meelest kuhugi. Elusiht ja ülesanne puudub tal! Aga andeline tüdruk on ta. Käisime ühes koolis, istusime ühes pingis. Ta ei õppinud, puudus sagedasti, aga mõistis kõike hästi, kirjatööd olid parimad... On palju lugenud, mängib hästi klaverit... Tõuliselt mingi veresegu... Aidake teie teda!»

«Millega ta siis õieti rahul ei ole, mida ta otsib?» küsisin tasa.

«Ta ütleb ikka: näidake mulle üht meest, üht julget meest, kes mehe nime vääriks — ja ma kummardan tema ees!... Aga ei ole niisugust tema arvates.»

«Siiski... Näiteks Remmel...» ütlesin mina noa ja kahvliga tegeldes.

Vaidla mõistis mind ja vastas üsna tasa:

«Ta hindab Remmelit, võiks isegi öelda: on temasse armunud. Ta ajab Remmelit taga, helistab talle mitu korda päevas. Aga ühtlasi põgeneb ta Remmeli eest... Mul on otse hirm nende mõlemate pärast.»

Ma kõngutasin abitult pead ja võtsin veiniklaasi.

Teise laua juurest, minu selja tagant kostis sagedasti klaaside kokkulöömist ja preili Gerleti heledaid, järske, põlglikke naerupurskeid.

Tõusime ja läksime tagasi saali. Preili Gerlet istus klaveri ette ja hakkas raskelt lüües Rahmaninovi pre-

lüüdi mängima. Varsti katkestas ta selle, hakkas kärsitult moduleerima, sai Liszti 2. rapsoodia otsa peale, katkestas sellegi, võttis mõned taktid Brahmsi valsist, väristas pead, lõi süngeid dissonantse ja lõpetas järsult, meelevaldselt, tõustes üles.

Kesk tuba jäi ta seisma, ristitas rinnal käed, vaatas ülespoole ja lausus tõsiselt ohates:

«Mis pean ma tegema, et õndsaks saaksin?!»

Irvitus ja ahastus kuuldus neist sõnust.

Preili Vaidla läks Remmelile appi kohvi tooma. Preili Gerlet istus minu vastu lauakese äärde, vaatas mulle julmalt, kuigi ilma kurjuseta silma ja küsis üsna tõsiselt:

«Kas on pattu?»

«On.»

«Ega te ei kõnele kirikukeelt?»

«Ei. Päris ilmlikku.»

«Mis on patt?» küsis ta, pani oma tugevad käsivarred vaheliti lauakesele ja laskus rinnaga selle vastu. Tundsin tema hingeõhku oma näol. Vastasin siiralt kui pihtijale:

«Kreeklased ütlesid: harmatia. See tähendas eksimist, viltuminekut. Asi oli viltu tehtud maailmamõtte — peaaegu oleksin öelnud: jumaliku plaani seisukohalt.»

Preili Vaidla tõi meile kohvi likööriga ja asetus ise Remmeliga teise lauda.

«Teie nimetasite maailmamõtet või jumalikku plaani?» küsis preili Gerlet huvitatult.

«Igal heliloojal on tahe oma intuitsioonis saadud viisi täiuslikult väljendada, eks ole?» algasin abitult, nagu eksamineeritaks mind. «Samuti on igal inimesel, kui ta enesele vaikuses aru annab, püüd võimalikult hästi oma eluülesannet täita, neid andeid ja algeid, mis tal on, välja arendada, et elu suures sümfoonias hästi kaasa mängida.» Sain isegi aru, et oma mõtet puudulikult väljendasin.

Preili Gerlet puhkes naerma, põlglikult, peaaegu võikalt.

«Teie kõnelete kui noorsoo-aktusel!» ütles ta siis. «Oma andeid ja algeid arendada!... Kui vähestel on see võimalik!... Olen vaesest perekonnast — ärge tulge

mulle tolmu silma ajama!... Siis kõnelete suures sümfoonias kaasamängimisest!... Preili Vaidla on kaks aastat kohta otsinud — kuskile ei võeta teda kaasa mängima. Öeldakse: mingu maale, seal olevat töölisi tarvis... Esiteks, on linnas kasvanud, ei mõista heina niita ega linu kitkuda. Teiseks — vaadake tema rühti... Aga jätame selle!... Teie sõnad, nagu ütlesin, tuletavad meelde aktusekõnet või mõne koolipapa targutust noorsoo-ajakirjas... Nii et siis patt on eksimine, teie arvates. Ja andeks võib seda igal pühapäeval altari ees saada kahekümne sendi eest?»

«Võib selletagi saada.»

«Oo! Vaata! Öelge seda kirikus!... Aga seda te ei tee — kaotaksite leiva!... Siiski, mulle võite öelda: kuidas saab õnnistatud leiva ja viinata pattu andeks?»

Preili Gerlet küsis seda naljatades, aga võis märgata, et ta tõsiselt vastust ootab.

«Kahetsedes ja puhtsüdamlikult otsustades edaspidi eksimusest hoiduda.»

«Aga patu tagajärjed tulevad ometi kanda, eks ole? Kui ma enese täna täis joon, siis võin homme hommikul kõvasti kahetsedes selle andeks saada?... Aga peavalu tuleb ometi, seda ei saa nähtavasti jumalgi ära võtta. Mis mõte on siis kahetsusel ja andekssaamisel!»

Ma katsusin vastata, kuigi see ei olnud kerge.

Preili Gerlet kuulas hajameelselt, jäi mõtlikuks, peaaegu kurvaks. Siis ütles ta minust mööda vaadates, enam iseenesele:

«Ei saa, ei saa kellegagi kõnelda kui sõbraga, kui inimesega! Kõik on targad, kõik on «head», igaüks aina õpetab! Või hiilib filosofeerides küsimustele vastamisest mööda!» Siis vaatas ta mulle jälle silma, naeratas ja ütles naljatada katsudes: «Peaksite mind siiski võtma oma käe alla... Aga oma kirikumehe trikid jätma... Ärge kartke, et ma teid skandaliseeriksin!... Teie või keegi teine, muidu ma lähen hukka... Ei ole kellestki kinni hakata... Paljud lähevad hukka.»

«Usun, et mu sõber Remmel teile heaks sõbraks ja juhatajaks võib olla,» ütlesin tõsiselt. «Ainult usaldama peaksite teda.»

«Remmel?... Ei!... Ta on ju tark... Aga siiski...

Ta otsib ise, kobab ise. See peab olema juba leidnud, kes mind võiks aidata.»

Ta tõusis toolilt ja hakkas käima, käed seljal vaheliti.

«Lähme!» sõnas ta siis käskivalt preili Vaidlale, ja see tõusiski minekuks.

Remmel pakkus end saatjaks, aga preili Gerlet vastas järsult:

«Ei, ei!»

«Saadan tema ise koju,» tähendas preili Vaidla.

«Koju?!... Ei mõtlegi koju minna!» vastas preili Gerlet.

Kui nad läinud, kõndis Remmel mõne korra edasi-tagasi, rüüpas siis oma likööriklaasi tühjaks, süütas paberossi, hoolitses minugi eest ja lausus nagu endamisi:

«Integra... Andeline... Metsik!... Kodu ja praegune ühiskond on oma töö teinud — halvasti!... Kool ja kirik pole parandanud!»

«Üht on temale tarvis,» ütlesin mina. «Jumalat.»

«Aga ilma dogmata kolmainusest, igavesest hukatusest, põrgust, saadanast, sakramentidest, pärispatust, isa vihast ja selle verisest lepitamisest,» kõneles doktor Remmel ärritatult ja käis edasi-tagasi. «Teile on see kõik püha, sest et «kirjutatud on»; sest et keegi kunagi need asjad kirja pannud, mõni konsiilium selle kirja jumalasõnaks kuulutanud! Teie ei julge oma mõistust selle kõige hindamisel tarvitada, kuna see mõistus ometi ka jumalast antud. Või kardate, et saadan selle andnud?»

Doktor Remmel katsus oma sõnu naljaks käända, aga raske oli tal oma ägedust varjata.

Ma nägin, et täna vaielda ei maksa, ja lahkusin õige pea, vabandades tööga, mis mul veel teha.

Preili Gerlet ei läinud mul koduteel meelest. Jumalat on talle tarvis ja suurt hingekarjast. Kus on niisugune!

XII

Kunagi ei ole ma segasemate tunnetega andnud leeriõpetust. Varemini on olnud kõik enesestmõistetav; on olnud palju kära, on olnud ulakaid, aga lõppeks on läi-

nud kõik siiski vastastikuse usaldusega. Vähemalt on mul arvamine olnud, et õpilased mind usaldavad ja et ma olen neid isalikult kohelnud, kuigi mõnikord valjult. Olen neid vähe vaevanud, neilt mõõdukalt nõudnud, neile dogmast vaid hädavajalikku seletanud, keerukaisse ja raskeisse küsimusisse laskumata.

Ega ma tänavugi seda tahtnud teha, aga juba teisel päeval hakkas keskkooli lõpetanud poolharitud kraade mulle jalga ette panema. Ta avaldas soovi, «kõigi arusaajamate ja haridust saanud leerivendade ja -õdede nimel», et ma usudogmasid tõestaksin, mitte vaid aksioomiliste tõdedena ette ei kannaks, nagu seda pastorid tavaliselt armastavat teha. Leerilapsi ei võivat siiski «lasteks» pidada, kellele vagajutte ja müüte kui tõestisündinud lugusid ette kantakse. Haritud noortele inimestele ei kõlbavat juttu jumalast esitada, nagu väikelastele kõneldakse kurest ja selle ülesandest.

Ma kuulasin ta juttu ja panin tähele, et tema sõnu suure huvi ja isegi poolehoiuga jälgiti. Ma tundsin, kuidas minus pahameel tõuseb, vähem tema sõnade kui irvitava lõusta ja tooni pärast, ja mu sõrmed tõmbusid kõverasse, et haarata sel vaimsel kraadel kraest ja visata ta uksest välja ning trepistki alla.

Õnneks väljendas ta oma mõtteid aeglaselt, otsides sõnu täpsemaks, «teaduslikumaks» väljenduseks, ja selle tõttu oli mul aega rahustuda ja oma teo tagajärgi kaaluda. Läheb laiali kära: niisuguste argumentidega vastavad hingekarjased nüüdisaja inimese kahtlustele ja küsimustele!

Kui noormees lõpetanud, võidukalt ümber vaadanud ja istunud — tagapool kuuldus isegi jalgade hõõrumist kiiduavalduseks —, esitasin küsimuse:

«Kas siin on neid, kes eitavad jumala olemasolu?» Ja lisasin kohe: «Kui on, siis palun neid lahkuda. Neil pole siin midagi teha.»

Tagantpoolt kuuldus tähendus:

«Järele jäävad ainult usklikud... Mis neile veel õpetust vaja! Tervetele pole arsti tarvis! Viige aina altari ette, saavad oma sakramendi ja asi vask!»

Taas küsis üks tütarlastest, mitte just näost kena, aga nina poolest terav:

«Jumala olemasolu eitada on sama raske kui seda tõestada. Nõnda et...»

Kuni ta sõnu otsis, viskas keegi vahele:

«Lubate ehk kõigil siia jääda.»

«Ja küsimusi tohib teile esitada?» küsis üks poistest silmakirjaliku alandlikkusega. «Sest me oleme üsna tumedad vennad ja õed...»

«Jumalikes asjus,» öeldi täienduseks.

Andsin luba küsimuste esitamiseks. Veel päris keegi üsna nigel poiss, nähtavasti teistest hukutatud, kiusavalt:

«Kas see, kes jumalat usub, peab ka kuradit uskuma?»

Säärane eelmäng ei tõotanud midagi head. Kahtlemise ja kiusu seeme oli vaenlase poolt visatud ja oras lõi varsti lopsakalt haljendama. Usu- ja jumalapilkamise taud oli varsti nakatanud suurt osa õpilasist. Üksteise võidu hakati küsimusi mõtlema, üks «sügavam» kui teine. Ma vastasin kindlalt, kõhklemata, pidades kinni kirikuõpetusest, sest siin polnud «filosoofiline salong».

Täna paluti mind seletada, mis tähendab totemism. Ma seletasin sõna tähenduse. Seepeale võttis selle asja algataja, nimega Varilaid, sõna, teeskles suurimat tõsidust ja lausus küsivalt: kas kristlased ei tee sedasama armulaual, süües jumalapoja, s. o. jumala ihu ja juues tema verd, mis tegid nende kauged esivanemad, ürginimesed, maitstes tapetud isa ihu, et saada osa oma vanema ja vägevama mehe jõust ja tarkusest? See isa liha ja veri pidi kosutama ja tegema jumalasarnaseks, nagu seda lootsid ürgmetsa pojad. Et igatahes sarnasust on palju ning totemismi jäljed on ristiusus liiga tugevasti tuntavad.

Ta nimetas ka kohe õpetlasi, kelle teostest seda igaüks võivat lugeda.

Ma näitasin talle vastates, et mulle see asi pole sugugi uudis, seletasin totemismi põhjalikumalt ja rehabiliteerisin altarisakramenti kui õige teoloog. Aga ma mõistsin — seda oli vähe. Paljud olid selle ristiusu sakramendi algupära suhtes kahtlema löödud ja seda kahtlust ei suutnud ma peletada.

Korraga küsib üks poistest:

«Kas on õige, et kirikumakse nõutakse politsei abil sisse?»

«Neilt, kes muidu ei maksa, võidakse nõuda,» vastasin talle avameelselt. «Aga neil, kes maksa ei taha, on võimalus kogudusest hoopis välja astuda.»

«Seda tulebki teha,» kuuldus tagantpoolt «lilleaiast», nagu tütarlaste ridasid nimetatakse.

«Käime enne leeris ära, saame tädidelt-onudelt kingitusi ja noorhärradelt lilli.»

«Saame kaks uut kleiti.»

«Mõni saab kulduurigi.»

«Selleks me leeris käimegi!»

«Pidu veel pealekauba.»

See oli vaevaltkuuldav vestlus; ma ei hakanud seda uurima.

Vaevalt sain ma puudutada abielu, kui see terava ninaga tütarlaps — vist küll mitte alla 20 aastat — ruttas küsima:

«Kas on ilus, kui naised nimetavad Kristust oma «peigmeheks»?»

Ma parandasin: «Hinge peigmeheks.»

Arstiteaduse üliõpilane lisas heatahtliku õpetlikkusega:

«Sel kombel saavad nad end ära reageerida. Püha Katariina Sienast nimetanud Kristust isegi: «magusaim ja lembituim poisu».»

Ja teine hüüdis sealsamas: «Kui Aadama ja Eeva vahel poleks olnud pattulangemist — kuidas siis?.. Inimkond oleks siis nendega ära lõppenud?»

«Uh!» kuuldus tütarlaste hulgast.

Ma keelasin ära kõik küsimused ja väljendused, mis sisaldavad, olgu peidetudki kujul, ristiusu halvustamise tagamõtet.

Sunnitigi siis viisakam ilme näole, püüti varjata alasti skandaali- ja sensatsioonilusti.

Kirikulootunnil ma kõnelesin kristlaste tagakiusamisest vanas Roomas; tõusis üks noormeestest ja küsis, miks säärased tagakiusamised veel suuremal mõõdul kristlikul ajajärgul on jätkunud. Ta tuletas meelde ristisõdasid nn. paganate, s. o. teiseusuliste vastu, siis

kristlaste omavahelisi sõdasid mõne tähe pärast, siis tuleriitu Hispaanias ja mujalgi Euroopas. Ometi olevat kristlase peamine tunnus armastus ligimese vastu?

Muiates vaatas enamik minu poole, tunnistades mind lööduks. Ma vastasin, kuigi ei suutnud peletada kõiki kahtlusi. Ettevaatamatult laususin lõpul, et reformatsioon tõi ses asjas parandust.

«Aga kolmekümneaastane ususõda!» hüüti nüüd poiste poolt. «See oli ju otse reformatsiooni tulemus! Hullemaid aegu pole Euroopa näinud! Sada aastat võideldi reformatsiooni poolehoidjate ja selle vastaste vahekordade klaarimiseks!»

Siis tuletati meelde umbes miljonit «nõida», keda veel pärast reformatsiooni kristlased hukanud.

Kõigist neist asjust olin ma varem kergesti üle saanud. Kirik õpetab nõnda, dogma ütleb nõnda — polnud minu mure, kui seda vastu ei võetud, kui selles kaheldi. Küllap vastutust kannab jumala ees igaüks ise!

Aga nüüd ma tunnen, et vastutust kannan ennekõike mina, nende õpilaste hingekarjane; et ma ei tohi seda vastutust veeretada ka kirikuõpetusele ega dogmale. Sest misjaoks on jumal andnud mulle enesele mõistuse ja kõik meeled!

Olen sestsaadik, kui Tamaara mind oma sõnadega alandanud, hoidunud jumalaga nelja silma all kõnelemast. Olen palvet teinud seal, kus see mu kohus, kus see mulle «tasutakse», nagu ütleb Tamaara. Olin siiski salajas oodanud, et Ta mulle midagi ütleb. Nii ootab jonnakas laps, kui tema üleannetus on avalikuks tulnud ja talle mõni sõna laituseks öeldud, et isa ise astub tema juurde, lausub mõne lahke sõna ja silitab pead! «Et oled siiski minu armas poeg, hoolimata kõigest oma eksimustest ja vääratustest! Oled küll liialt oma südamega ilmlikes asjus kinni, aga rassid mehemoodi mu viinamäel, nii et — pole viga!»

Vähehaaval hakkan mõistma oma sõgedust ja alandan ennast jumala ees. Muidugi mitte rõivaid käristades ning tuhka kiirule riputades ega kummuli langedes ja laupa mööda põrandat lüües. See pole meie rahva veres.

Aga mu silmad on maha löödud kui inimesel, kes tunneb oma süüd.

Ma tean, et lapselik palve oleks enam kui kõik ilusasti seatud sõnad ja arukalt koostatud tunnistused. Mis on kõik hiilgavad tõendused jumala olemasolust või vääramatud väited tema tarkusest ja vägevusest maailmade loomises, kui süda ei saa lapselikus usus palvet teha! Ma kardan, et see usk minus küllalt kindel ei ole, ja ma pean mõistusega selle usu kinnituseks uusi tõendusi otsima ning neid, mis ma juba tean, uuesti läbi katsuma. Pealegi on need tõendused hädapärased neile, kes ei suuda oma südamega jumalat õieti tajuda, kes ei tunne teda oma elamusis, ei hardu tema ees tähistaevast vaadeldes või laotuse lõpmatust kujutledes.

Mul enesel oleks aega tõenduste otsimisega ja endiste läbikatsumisega. Kui aga Tamaara peaks jälle tulema oma halva kahtlustusega, siis peab mul olema ka tõendusi kilbiks, et kaitsta seda usku, mida ma kuulutan, et kaitsta ühes sellega iseennast, selle usu kuulutajat.

Ma võiksin talle öelda, et ristiusk on igaühele, kes ta vastu võtab, kui valgustav, soojendav päike, teised usundid aga selle kõrval kui vilkuvad ja petlikud sootulukesed. Ma võiksin talle näiteid tuua, kuidas see usk lõikab sügavale inimese olemisse, kuidas muudab tema hoopis teiseks, loob tema südame uueks, peletab sealt kõik ilmliku tühjuse.

Aga ma tean, ta on mu lähematelt sõpradelt halvakspanu ja kahtlust usu ning kiriku vastu õppinud ja nüüd küsiks ta minult sedamaid:

Kui see usk tõesti on nii ilus ja kui tal on niisugune imevägi ning -jõud, miks ta siis ei ole sügavale s i n u olemisse lõikunud ja s i n d uueks loonud, hoopis teiseks inimeseks? Minu arust ei ole sa parem kui näiteks doktor Remmel või nii paljud teisedki uskmatud. Ja kus on need, kes sinu kuulutuse tõttu on saanud hoopis teiseks, uueks inimeseks?

Tõesti, mul ei oleks talle kerge vastata.

Jah, ma olen kutsutud kuulutama ja mu jalg on õigel teel. Aga kuidas ma kuulutan ja kuidas ma käin seda teed, mis mulle määratud,võib-olla juba maailma algusest — sellest mõeldes tahaksin ma hüüda: «Issand, ära

mine minuga kohtusse ja ära pööra oma palet ära minu pealt!»

Miks ei ole minu lähemad inimesed saanud minult seda, mis ma pakun igal pühapäeval sadadele ja mõnikord isegi tuhandeile! Ja kui ka mu lähedal on pind paene ega idaneks seal parimgi seeme, siis ometi mu koguduses, enam kui viieteistkümne tuhande hulgas peaks olema neid, kelle südames on süttinud usutuli, kelle hinges on Kristus ellu ärganud ja kes on osa saanud Püha Vaimu andidest. Aga kus nad on?

Siin löön ma jällegi oma silmad maha issanda ees ja tunnistan varjamata: Olen oma tööd teinud kui korralik sulane, kes oma palga ausasti ära teenib, kes hoolsamini oma kohust täidab kui mõnigi teine. Aga enam ka mitte. Tuld ei ole olnud minus eneses, tõsist usutuld, ja kuidas võiksingi ma selleta sütitada!

Olen alati uskunud, et on jumal, aga selles ei tuldagi mind kahtlustama. Usun, et ristiusk on ületamatu, aga et ta haaraks kui nelipühavaimustus inimesi, seda ma ei suuda uskuda. Et ta puhuks üle maade ja rahvaste, kisuks enesega noori ja vanu, muutes elu uueks, sisendades kõigile esimese ristikoguduse vaimu — seda ma ei jõua uskuda. Seda ei sünniks vist isegi siis mitte, kui jumal ilmutaks end jälle pojas ja inimesed saaksid näha oma silmaga särapärga tema pea ümber ja kuuleksid oma kõrvaga temalt jumalariigi rõõmusõnumit — nad paneksid selle kirja ning laseksid sellest pühapäeviti kõnelda, aga kõik läheks endiselt.

Andku jumal ise andeks mu nõder usk, aga kui me teame, et jumal on juba kord läkitanud oma poja, ent ometi selle õpetus ei tee imet rahvahulkades, ehk olgu siis vaid neis üksikuis, kes on valitud pühakuiks ja seks sündinud, siis ei tooks ka tema teiskordne tulek ja uus armuõpetuse kuulutamine maailmale õnnistust. Kuidas võiks siis keegi meist surelikest teha seda, mida pole suutnud korda saata lihaks saanud jumal ise!

Täna tõusis üks leeripoistest, kes teiste pealekäimisest julgustust saanud, ja «palus» luba küsitleda Kristuse ohvrisurma mõttest. Ma tean, see küsimus on keerukas, viib patu, pärispatu mõiste ning lunastuse sele-

tusele — oleksin meelsasti sellest hoidunud. Aga nüüd pidin sellest kõnelema.

Poiss oli end hoolsasti ristiusuvastase kirjanduse abil ette valmistanud. Ta seletas üsna pikalt juutide ohvreist, neist oinaist, keda lepituspühal tapeti ja kes inimesed pidid patust puhastama, nende süü vihastatud Jehoova ees lepitama. Hiljem, kui inimese tungid peenenesid, õilistusid, rahulduti tapmisega kujutluses ehk tapmise rituaali sooritamisega elavat objekti tapmata. Kahe-kolme tuhande aasta eest õitsesid Pärsias, Egiptuses, Babüloonias ja Väike-Aasias usundid, kus kombeks oli, et igal kevadel tapeti jumal. Nimetame siin Osirist, Tammuzi, Attist, Mithrat ja Dionüsost. Nad tapeti või surid ise. Keha või selle tükkideksraiutud osad maeti maamulda, kust aga varsti jumal jälle üles tõusis. Jumala tapmise või surma puhul peetakse püha söömaaega, maitstakse leiba ja viina kui jumala ihu ja verd...

Ma tähendasin, et see pole küsimine, vaid loeng religioonide ajaloost.

Poiss esitas nüüd teeseldud viisakusega kiusava küsimuse:

«Kas ristiusu legend Kristuse ohvrisurmast ja samuti ka õhtusöömaaja sakrament pole puhtalt paganausunditest üle võetud?»

Ma täiendasin tema loengut ja vastasin siis seletusega, kuidas Kristus põhjendas püha-õhtusöömaaja, oma kannatuse ja surma mälestuseks. Ma ei suutnud peletada kõigilt seda arvamust, et see sakrament on paganatelt laenatud. Aga ma ütlesin, et paganad on ette aimanud ja ammu oodanud seda, mis Kristus täitis.

Taas küsiti minult:

«Kas teie sõnad teevad tavalise viina ja leiva Kristuse vereks ja lihaks?»

Ma tuletasin meelde pühakirja sõnu: «See on minu ihu ja veri.»

Aga minult küsiti:

«Kas see, kes Kristuse sõnu üles kirjutas, umbes poolsada aastat pärast tema surma või veel palju hiljemini, kas see ei võinud eksida? Sest inimene on ekslik...»

Tõesti, ma olen neist küsimusist otse tüdinenud. Ilmlik vaim võtab noorte hulgas ikka enam maad. Ainult kombe pärast tulevad nad veel leeriõpetusele.

Küsisin oma õpilastelt: keda nad peavad ajaloo või kirikuloo kangelastest kõige suuremaks, kõige väärilisemaks ideaaliks? Keda sooviksid nad seada kui tulesammast kõigile eeskujuks? Palusin vastata siiralt ja julgesti.

Nimetati Marxi, Caesarit, Napoleoni, Aleksander Suurt, Leninit, Goethet, Loyolat, Lembitut.

Mina ise pidin neile meelde tuletama Jeesus Kristust.

«Iga kangelast on võimalik ei tea kui suureks puhuda, kellest ajalugu peaaegu midagi ei tea!» kuuldus poiste hulgast.

«Tal oli kerge inimestest üle olla — ta oli jumal, ainult inimeseks maskeeritud!» ütles terava ninaga tüdruk.

Ja ometi tulevad kõik need irisejad, kahtlejad, lausa uskmatud või usuvastased õnnistamisele ja altarisakramenti saama! Kas ma ei peaks hüüdma neile, et nad läheksid ja katsuksid elada jumalata, kuni nende tund tuleb, kuni neil teda vaja, kui nad kisendavad tema järele! Et jääksid ainult need, kellel usk on vääramatu, kes tahavad käia Kristuse jälgedes!

See oleks väepealiku hüüd: «Kes ei karda surma, tulgu minu järele, kogunegu selle lipu alla, mida ma kannan ja millel on ristimärk!»

Siis ootaksid nad mult õigusega kangelastegusid ja eneseohverdust. Aga mul on oma maised mured, mul on Tamaara, venna vekslid; mul on palju kahtlusi — ei ole mina see, kes võiks need noored inimesed tulle viia, võitlusse uskmatu meele ja ilmliku tühjuse vastu! Senikaua kui tõde pole saanud meis lihaks ja vereks, võime sellest vaid kõnelda ja sedagi tasu eest! Kui palju tõdesid on õhus ja nad lendlevad seal kui linnud. Nende ilu ja lendu imetletakse ja — minnakse edasi. Ei ole neid, kes kehastaksid jumalikku tõde.

Ma kõnelen neile nüüd vähem usust kui jumalariigist. Ma püüan peletada arvamusi, et see on kuskil seal, et sinna võime saada ükskord. Ma näen vaeva, et seletada: jumalariik pole mõni kauge välismaa, kuhu

hõlpsasti kedagi ei lasta; kui aga keegi sinna tõesti minna tahab, võib ta sinna pääseda.

Ma seletan seda ja tunnen esimest korda, nagu kõneleksin iseenesele.

Jumalariik on meie lähedal, meie keskel, meie juures. Meie oleme jumalariigis, kui me mõneks hetkekski vabaks saame iseenesest, kui me julgeme oma hinges kõik ära anda, mis meil on, et vastu võtta hoopis uut...

Kui ma sellest kõnelen, unustan ma kõik kaalutlused ja ma elan nende noortega ühes mõne suure hetke, mille kestel isegi need tõrksad ja pilgesed, need enese meelest targad ja teadjad ei tihka irvitada ega tiukuda.

Hetkeks vabanen oma liigmaisest minast ja elan selles teises maailmas, mida kuulutan.

Oli töörohke päev. Valmistan end hoolsasti leeriõpetuseks. See oleks nagu mu enese läbikatsumine, minu tõekspidamiste proovimine. Kõigest sellest, mis mul pole enesel kuigi kindel ega selge, lähen mööda. Selleeest olen enesele ülesandeks teinud Jeesust Kristust kogu ta inimlikus suuruses oma õpilaste silme ette tõsta. Kerge on sõjamehel olla vahva, kui tal elavalt silme ees sangari kuju.

Ma ei keela oma õpilasil otsimast või leidmast ideaalsemat kuju. Otsigu seda ajaloost või loogu oma kujutluses! Aga senikaua kui nad suuremat pole leidnud, on neil enneaegne Galilea õpetajat ei mikski panna.

Maria tuletas õhtusöögil oma leeriaega meelde ja ütles, et sellest ilus mälestus jäänud.

Küsisin, millest nimelt.

Olnud kevadine aeg, hulk noori rõõmsaid inimesi. Lillelgi võib rõõm olla hulga teiste seas õitseda! Siis see mustis rõivais kogunemine pihile ja pühapäevahommikul valgeis rõivais kõndimine kirikusse — pidulik, eks ole? Ainult liiga kaua tulnud istuda, jutlus olnud metsik-pikk, mõned tütarlapsed minestanud. Ja siis see ühest karikast viina s u h u k a l l a m i n e — see olnud vastik.

Asjata ootasin, et ta mõne sõna lausub sellest õpetusest, mis ta seal sai; et meenutab õnnistamise muljet...

Küsisin, kas ta pärast seda veel laual käinud. Mui-

dugi ei! Arvas isegi, et tema leerivendadest-õdedest keegi enam altari ette põlvitama pole läinud, et sealt viina ja leiba antaks.

Ma tean, Maria pole ususalgaja ega kirikuvastane. Seda rõhuvamalt mõjus mulle tema siiras tunnistus. Armulaual käib tõesti vähe noori inimesi. Sellest maksaks kõnelda, sellest maksaks kõnelda kirikupäevil. Võib olla, et mitte ainult rahva ilmlikku meelt ei peaks süüdistama... Otsigem pindu ka oma silmast.

XIII

Vend tuli täna otse ulakalt minu poole, kasukahõlmad lahti, hõredad juuksed muist laubal rippumas, muist üle läikiva pealae soetud, lahtine mapp kaenlas, pooljoobnut teeskleva ilme näol. Nõnda juhtis teda teenija, kellele ta tänuks käemusu saatis, minu kabinetti. Ta katsus esiti ust siseruumesse, käänas selle lukku ja ütles siis natuke lällutavalt:

«Lähme, teeme väikesed viinad — mul on sulle ühtteist öelda, ja — ühesõnaga: lähme!... Mis sa siin ikka sulega sorgid — see töö enam ei toida! Ennevanasti — siis oli kirikhärra kui mõisnik! Oli jõukas, sõitis kahehobusetõllas. Aga nüüd... lähme ühte viisakasse kõrtsi! Mina maksan!»

Ma ei lausunud ühtki sõna, jätkasin oma tööd. Mu vend, keda olen kohustatud armastama vähemalt samuti kui teisi ligimesi, oli mulle lausa vastik. Pidin end talitsema, et talle mitte mõnd halba sõna öelda.

«Uhkeks teeb see jumalasõna inimese! Ei tunne enam venda! Aga näe, see Jeesus Kristus, kellest sa nii ilusti kõnelda mõistad, see istus tõlnerite ja patustega,» jätkas ta pahandades ja lisas siis kainemalt: «Egas ma niisama tulnud, mul ikka päris tõsiasi.»

«Mis seal's jälle on?» küsisin silmi tõstmata. «Žiirot vaja või?... Ütlen kindlasti, et enam ei anna! Otsi mujalt!»

«Mis see žiiro või,» lausus ta üsna alandlikult. «Vaat asi on nõnda, et mõni veksel läheb täna protesti... Ei kohe saa välja osta! Sinu pealkirjaga vekslid...»

Nüüd ma vaatasin talle silma ja vist nõnda ahistatult, et ta vaikis ja süüdlaslikult kõrvale vaatas.

«Minu pealkirjaga vekslid — protesti?!» hüüdsin ma püsti tõustes. «Ja sel puhul tuled mind kõrtsi kutsuma!»

«Mis seal muudki enam mõistad!... Ehk oleks nõu leidnud... üheskoos...»

«Kõrtsis?!... Võid sinna üksi minna või teisi endasarnaseid pankrotmeistreid kaaslaseks leida!»

«Hea küll, las siis lähevad vekslid pealegi oma teed!» ütles ta peaaegu rahustunult. «Äriga on nagunii asjad läbi. Varanatuke, mis on, see on naise nimel... Et ei tarvitseks tal päevapealt kerjama minna.»

Ta pöördus juba minekule, aga ma peatasin ta ja ütlesin, et lähen temaga ühes.

Sõitsin autos tema ärisse ja ma süvenesin tema raamatuisse. Pikkade arvutuste ja arutluste järel kippus vend uskuma, et äri võib jälle jalule aidata, tarvis ainult raha. Muretsegu mina seda. Mul suured tutvused!

Veksleid oli ilmatu kimp, nende hulgas mitu minu žiiroga. Kas protest algab täna või homme — ükskõik! Aga ometi ei tahtnud ma seda täna sündida lasta. Vähehaaval hakkasin isegi uskuma (ja soov oli selle uskumise põhjustaja), et kõike võiks ehk veel parandada. Tarvis ainult mul enesel käed külge panna, iga päev tund või kaks venna äris veeta, teda kontrollida, talle nõu anda, siin-seal kokku tõmmata, ja siis laenu asjas mööda panku joosta... Vennal ei ole küllalt usku. Seda vaja kinnitada. Seda peab äriinimesel olema enam kui hingekarjasel; siis ta võib lainetel kõndida kui Peetrus, või Kristuse sõnade järgi mägesid paigalt nihutada. Selle usu peaksin mina oma venna ärri viima. Kui mul aga enesel seda oleks!

Hommikupool kulus jooksmiseks ühest pangast teise, ühe ärimehe juurest teise juurde, siis olime vennaga nõnda kaugel, et vekslid täna ei läinud protesti. Selles askelduses unustasin ma isegi Tamaara. Alles hilinenult lõunale jõudes ja kuuldes, et mu abikaasa väljunud, tundsin jälle torget südames ega istunudki lauda. Ei maitse enam leivapaluke, kui jumal sind vasakult ja paremalt lööb. Heites kabinetis diivanile, katsusin nagu pilkeks tema nime kiita. Mis tema teeb, on hästi tehtud!

Mul on nüüd sobiv ettekääne Tamaaraga tõsisema kõneluse alguseks. Kui õhtu eel teda saalis kohtasin, peatasin ta ja algasin üsna murelikult:

«Meie asjad on majanduslikult üsna halvad.»

«Kes jumala peale loodab, ei muretse,» vastas ta ja jäi akna juurde seisma, selg minu poole.

«Siiski... Tarvis mõelda homsele, et me ei jääks hoopis hätta... Kui ma oleksin üksi...»

«Tahad üksi jääda?... Väga hea...»

«Ma ei ütelnud, et tahan... Arvan aga, et perekonnaisa peab hoolsamini homse peale mõtlema kui mõni vallaline elumees...»

«Milles siis asi õieti on?» küsis ta kärsitult.

«Sul peaks ometi mahti ka koduste asjade ja meie maja jaoks jätkuma,» sõnasin üsna tõsiselt.

«On mulle mingit tööd anda?»

«Praegu veel mitte, aga võib-olla tuleb meil kõigil varsti tööd teha ja kitsamalt elada.»

«Tuleb mul hakata turul sibulaid müüma?... Või käima saksu passimas?»

Minagi sain tõrksaks ega jäänud talle neid sõnu võlgu:

«Äri pole sulle täiesti tundmatu — küllap isa kaupluses müüsid vahest ka sibulaid... Ja mis mõne saksa passimisse puutub, siis... ennem juba raha eest nende pool käia kui ilma, niisama neid lõbustamas.»

Nüüd oli mõõt täis. Tamaara käändus minu poole ja silmad põlesid tal, kui ta hingeldades hüüdis:

«Sina, mats, hakkad minu isa kauplust meelde tuletama!... Tema kauples ja lõpetas ausasti. Aga sinu vend on varsti pankrot — terve linn teab seda. Ja sina lendad temaga ühes — olete ju üks sahkerdajate kamp kõik!...»

«Tamaara!» hüüdsin ma karistavalt. «Sa unustad...» Aga ma unustasin ise, mis pidin talle ütlema, ja ta sai mahti oma tuppa minna, mille ukse nõnda kõvasti kinni lõi, et teenija köögist jooksis vaatama, mis juhtunud.

Jäin üksi oma abielu lõhkise küna ette, millest kõik arm, vastastikune poolehoid ja isegi majanduslike huvide tugevasti liitev ollus oli välja nõrisenud.

Vähe puudus, ma oleksin Mariale Tamaara üle kaeblema hakanud. Juhtusin nägema, kuidas ta õhtu eel

end väljaminekule ehtis, kuidas ta juuksed olid värskelt säbrustatud, kuidas põsed värvist lõkendasid, huuled karmiinpunased, pikad küüned roosaks lakitud. Toad lõhnasid puudrist ja lõhnaõlist. Peab ometi olema mõni ebajumal, kelle auks see kõik sünnib! Lastekaitseseltsi koosolekule või näljaste heaks pidu korraldama minekuks ei ehi end naine nõnda!

Ta juhtus mulle söögitoas vastu, tahtis kõrvale põigata, aga oli juba hilja. Küllalt oli sellest kõrvalepõikekatsest tema kahtlustuseks. Tahtsin juba heita talle mõne kahtlustava sõna, aga parajasti tuli teenija köögist ja Tamaara pääses.

Käisin ära oma talitustel, lugesin kirstupanekul hajameelselt kirjasõnu, kõnelesin ägedasti neist, kes meie elu rikuvad, kes meile kannatusi valmistavad, halisesin sellesinatse hädaoru viletsuse pärast ja ruttasin koju, kuigi olin kindel, et Tamaara nõnda pea ei tule. Ka Rolf oli välja läinud, vist poksi jälgima.

Sõime Mariaga kahekesi õhtust ja juba otsisin sõnu, kuidas viisakamalt alata oma abikaasa süüdistamist. Aga Maria, kes oli täna tõsisem kui muidu, jõudis oma jutuga ette ja päris, kas ma mäletavat tema kooliõde Silviat. Täna pidi olema tema surma kuues aastapäev. Miks ma Silviat ei mäleta, seda hõõguvate põskedega, lõõskava pilguga, kõrge kumera otsmikuga tütarlast, kes esitas usuõpetustundides mulle sagedasti küsimusi, mis olid rasked vastata, kuigi polnud mõeldud kiusamiseks!

«Kui ta suri, oli mul nagu häbi edasi elada,» ütles Maria. «Ja praegugi, kui loen mõnikord tema päevikut, mõtlen ikka: miks peavad minusugused... tuimad hinged elama, niisugused tulihinged aga enne surema, kui veel midagi suudaksid öelda, midagi teha, kuskil käsi külge panna!»

«Ta jättis päeviku järele?» küsisin erilise uudishimuta.

«Ta jättis selle minule mingite tingimusteta. Ehk ainult sellega, et keegi ei naeraks tema lapselikkuse üle, kes juhtub seda lugema. Võiks ehk teilegi see olla huvitav, siis teate, mis mõtleb üks neist, kellele olete õpetanud jumalasõna, kellele kõnelnud kõrgeist asjust.»

Ta tõigi mulle paar luitunud kaantega vihikut ja ma võtsin need vastu pisut teeseldud huviga. Mõtlesin pinevalt Tamaarast ja oleksin pigemini temast kõnelnud, tema käitumise hukka mõistnud ja Mariagi poolt sedasama oodanud. Aga ta näis mõtlevat vaid oma varasurnud tulihingelisele sõbratarile ja ma ei söandanud oma liigmaiste muredega häirida ta puhast leina.

Tulin oma tuppa, lukustasin ukse ja katsusin mõelda enesest, oma suhtumisest jumalasse ja tema olemusest. Mind ei rahulda ontoloogiline tõestus, nagu ei võiks me jumala mõistet püstitada, kui jumal ise poleks seda mõistet meisse istutanud. Kui kellelgi on mõiste kuradist, kas see peab olema siis kuradi enese poolt sisendatud?

Sama vähe kui see Canterbury Anselmi ning Descartes'i ontoloogiline tõestus, sama vähe rahuldab mind kosmoloogiline tõestus, et peab ometi olema üks esimene (või viimane) «liigutaja», kelle juurde jõuame, kui ühest põhjusest teise ja nii ikka edasi läheme. Nagu ruumi ja aja mõistes me ei jõua «otsani», nõnda ka mitte põhjuste, mõjurite või «liigutajate» reas. Liikumine on olnud igavesti, ei ole alanud ega lõpe. Et kosmost käiku tõugata, selleks polnud jumalat vaja, sest see kosmos oli ja on igavesti olnud nagu vaimgi, mis temaga ühes eksisteerib ja teda juhib igavesest ajast igavesti... Kui ta üldse eksisteerib.

Kaugelt vastuvõetavam on mulle teleoloogiline jumalatõestus. Organismi osad töötavad kooskõlas terviku kasuks, terviku alalhoidmiseks. Taime õite ilu ja lõhn ei ole juhuslik ega mõttetu, sellel on oma otstarve. Uurige läbi inimese silma ehitus — mina tegin seda siis, kui põdesin marjatõbe —, kui keerukalt ja ometi kui otstarbekohaselt on seal viimane kui osake selleks, et me võiksime näha. Eks ole kogu kosmos niisama otstarbekohaselt ehitatud.

Kanti moraalne jumalatõestus on mulle samuti vastuvõtmatu kui tema kategooriline imperatiiv. See kõlbab vahest preisi leitnandile.

Kõige vastuvõetavam on mulle kogemustõestus. Jumala-elamus ei ole mulle tundmatu. Mis see on? Tunnen end olevat osa kõiksusest, tunnen kõiksuse suu-

rust, kõiksuse arengu vägevust. Aga öelda lähemalt, kes on see jumal, kes on kõiksuses, kes on kõikjal, kelles meie elame, oleme ja liigume, katsuda defineerida teda, — see on minu arvates ilmaaegne vaev ja viib sündmatu targutluseni. Leppigem Moosese mõeldud ebamäärase, mitte midagi ütleva kavala määratlusega: «Ma olen, kes ma olen.»

Edasi ei saa ma mõelda. Leian end jälle Tamaarale etteheiteid tegemas. Et sellest pääseda, võtan kätte tuhmunud kaantega päevikuvihikud. Rahutu, kuigi arenenud käega kirjutatud read hakkavad mind varsti paeluma. Vaene Silvia, sa pekslesid tiibadega vastu puuri, tundes, et surm sulle kui halastamatu röövlind läheneb. Nad teevad mu rahutuks, need päeviku leheküljed, nad sunnivad mind vastuste otsimisele, kuigi küsija pole enam elavate kirjas. Sest neil lehekülgedel kõneldakse ka minust enesest.

Ma kannan neist mõned oma päevikusse:

Miks ei saa ma päikest peatada päeval ja kuud seisma panna kesköö! Hirm vallutab mind, nähes, kuidas kustub üks ehakuma teise järel ja saabub öö, enne kui ma midagi korda olen saatnud, enne kui õieti ümber vaadatagi olen suutnud. Maailm on suur, maailm on lõpmatu, maailm on aarderikas, aga mina selles kui januneja Tantalus. Tahaksin haarata midagi maast ja taevast, lilleaiast ja Linnuteelt. Ma sulen silmad ja sirutan käed, et nende vahele võtta kõiki maailma aardeid. Aga midagi ei jää mu käte vahele, tühjalt vajutan nad oma rinna vastu, mis kärsitusest kipub lõhkema.

Olen varsti kaheksateistkümne-aastane ja värisen elu ootusest. Katsun end lohutada kujutelmist, mis olevat vaeste ainuke vara. Olen nendega end lohutanud juba aastate kaupa nii mitmel, mitmel õhtul poolsöömata viletsale asemele heites. Aga kahtlus on kasvanud: kas see pole üllas enesepett, et teha elu vähegi elatavaks? Et vaesed lepiksid kergemini oma osaga?

Minu kooliõde sõidab vihmase ilmaga kooli oma isa autos; koolis kõnnime kõrvuti palvele, mul on läbi katkise talla vesi kinga nirisenud ja kipub seal lörtsuma. Teisel minu kooliõel on suur raamatukogu, kolmas

läheb suvel välismaareisile, neljas merd sõitma. Mina aitan vabal ajal ema, aitan heameelega, aga ma kardan elu, see päris elu jääb elamata, läheb mööda. Mind ei vaeva kadedus, vaid kartus, et elu läheb minust mööda. Ma ei igatse nautlemist, vaid elu mõistmist, elu kogemist.

Mulle ei anna rahu usuõpetaja pateetiliselt hüütud sõnad:

«On siiski rikkusi, mis kõrgemad maistest, on siiski hingeaardeid, mille kõrval on maailma kõik teadmiste rohkuski kui suitsupilveke kõrge taeva sina kõrval. On siiski elamusi, mis kui päike vilkuva sootulukese kõrval! Ja see kõik on meie rinnas, kui me seda seal aga mõistame avastada, kui see kõik ei mattu ilmliku tühjuse alla.»

Ma kahtlesin, aga tahtsin teada, ons see tõde, kas ta usub seda ise. Ma katsusin oma pilguga tast läbi tungida, ma kiindusin tasse oma pilguga nõnda, et ta otsekui valu tundes minu poole vaatas ja rahutult päris:

«Mis teil on?»

Ma panen päeviku käest ja küsin eneselt:

Kas ma tõesti nõnda kõnelesin?... See oli küll siis, kui mul ei olnud veel Tamaarat, kui ma kirjutasin oma kõlblusõpetust. Miks ei otsi ma nüüd oma hinges neid aardeid, miks ei ela ma niisuguseid elamusi, millest siis oma õpilasile kõnelesin? Miks olen ma kõik lasknud mattuda ilmliku tühjuse alla!

Aga ma loen edasi Silvia päevikust:

Kui selt inimeselt ära võetaks kõik, mis tal on, kas ta siis ikka veel kõneleks neist rikkusist, mis on meil rinnas?

Siiski ma tahaksin uskuda, kirjutab Silvia, *et ta kõneles seda, milles oli hinge põhjas veendunud, vähemalt seekord. Ma sunnin enese uskuma, et on inimesi, kellel tõde ei ole vaid sõna, kellel tõde on elu ise.*

Kaheksateistkümne-aastane vajab seda usku. Vähemalt minusugune, kes vaene ilmlikest varadest.

Olen suutnud täna vaevu oma ülesanded sooritada, sukkade nõelumine võttis aega, toiduvalmistamine, õdede aitamine ja muud kodused talitused samuti.

Oleksin tahtnud jätta meelde mõned jumalikult kõlavad värsid, lugeda Hugo'd, kuulata Chopini, viibida noorte seltsis, kõnelda tarkadega, käia eha poole pöördud palgega. Oo, veel palju muudki tahaksin teha, sest olen kaheksateistkümne-aastane! Aga juba on päike Maa all, otse seniidi vastas. Olen väsinud, pean heitma voodisse, vaene ihult ja hingelt, kibeda teadmisega, kui rikas on maailm igasugustest võimalustest ja aaretest.

Olen juba ammu haiglane ja võib-olla sellest mu kartus, et suren viimaks kõike nägemata, kuulmata, mõistmata!

Kui ma sureksin täna öösel? Kas muutuks midagi selle läbi maailmas, kas tuntaks minust puudust? Kõik läheks nagu seni. Tähendab, minu elul pole tähtsust? Kas tohib inimene elada ja maksab tal maailmas elada, kui ta elul pole tähtsust?

«Nad matsid ta maha ja läksid tööle nagu iga päev,» ütleb laulik.

Naabermaja korstna tagant tõuseb kuu tagurpidi. Ta on otsekil ja kõhn kui väsinud mõtleja. Maised mured vaevavad mind, aga need teised mitte vähem. Kui ma suudaksin uskuda, et õpetaja rääkis tõtt — et on siiski aardeid, mis õilsamad kõigist maistest! Aga miks ajab kogu kristlik maailm neid maised varasid taga? Ja seda tagaajamist soodustatakse igapidi. Kuskil peab olema viga!

Ja siis kõneles meie usuõpetaja igavesest elust. Et igaüks meist elab igavesti. Et me seda kunagi ei peaks unustama.

Kas ta ei teinud seda kui palgaline? Kas ta seda tõesti usub? Ja kui ta usubki, kas ei ole soov uskumise isa? Kus on tal selleks tõendused? Pühakirja sõnad? Seal on samuti ka viimsestpäevast kõneldud, kus inimesepoeg tuleb taeva pilvede peal — peame seda ka sõna-sõnalt uskuma?

Vist kõneleb ta seda, et on harjunud nõnda kõnelema ja et tema amet nõuab seda.

Ma ei suuda seda päevikut edasi lugeda. Vaene Silvia! Kui ta surigi kahtluses, et ma palgalisena kõnelesin igavesest elust? Ma tahaksin käe vajutada südamele

ja hüüda vannutades: Sa ei eksinud, Silvia, nii tõesti, kui ma siin seisan...

Aga sealsamas ärkab mu südametunnistus ja ma ütlen: Anna andeks, vaene Silvia! Kes meist ei ole halb sulane!

XIV

Täna kuulsin ma Rolfilt, et Tamaara sõitvat ülestõusmispühadeks kaheks nädalaks oma õe poole, teise linna. Kuidas ta nii kauaks siit tahab eemale minna? Varemini on ta seal käinud ja alati juba paari päeva pärast tagasi tulnud.

Korraga tekkis mul kahtlusi. Kas ta ei sõida kellegagi ühes, selle teise seltsis?

Katsusin peletada neid mõtteid, matta end töösse või mõelda jumalast. Aga kumbki ei läinud mul korda.

Õhtul hilja oma tuppa tulnud, võtan kätte oma ametivenna teose, kust loen: jumala õiglus on tema kõlbeline norm, mis vastavalt tema pühadusele karistab ülekohtuseid.

Siis ikka see Vana Seaduse jumal, kes «ülekohtuseid karistab», nii et kõlbluse rippuvus tuleb «usust», et pattu ei tehtaks «karistuse» kartusel.

Aga miks on siin, oma ligimeste kasu arvestades, ütlemata jäetud, et niisugust teokraatlikku jumalat on võimalik lepitada ohvrite ja paastuga, *opus operatum*'iga, mis ei nõua südamlik-lapselikku andumist, vaid variserlikku, formaalset rahulduseandmist?

Ma loen dogmaatilisi targutusi, löön raamatu kinni ja võtan teise. Seal julgeb üks valgustatud teoloog pimedate dogmakummardajate kohta öelda: «Ikka jälle kipuvad inimesed võõrast vara valitsema, eestkostmist teiste eest enda kätte kiskuma, teistele ette kirjutama isegi lubatud või sallitud mõtte peensusi. Ikka jälle tahetakse oma silmi teiste meelte üle otsustama panna. Miks nõutakse nende ja nende vaadete tunnustamist usus ja kultuuris, mis sagedasti ei taha kuidagi sobida? Miks pakutakse teistele poolvägisi oma maitset peale? Eks ole huvitav, et evangelistide Jeesus ei agiteeri kuskil mingi dogma kasuks? Küll aga on tal usumees-

tele palju öelda nende liigse agaruse vastu, kes tegelikult isegi jumala eestkostmise olid oma kätte võtnud.»

Tõesti, me oleme kahe tule vahel. Ühelt poolt surub meile peale osa koguduseliikmeist ja igakord mitte halvem osa neist, et me keskaja dogmat ei kaitseks; teisest küljest kohustab ülemus seda dogmat kaitsma ja isegi kannatama selle eest.

Kerge oleks mul leida väiteid dogma ja kiriku õpetuse kaitseks, sest neid on mul rohkesti meelde jäänud õpingute ajast ja neid pole raske leida ilmatu hulgast teoloogide kirjadest. Nendega võiksin ma mõne üleannetult targutleva leeripoisi kui gladiaator oma vastase võrku mässida, et siis teisedki näeksid tema abitut siplemist.

Samuti võiksin ma Tamaaraga teha. Aga ma ei taha sel kombel teda võita ega oleks see aus. Siiski, kui kaua pean ma alandlikus meeles jälgima tema iharate seikade arengut? Kas pean minema talle õrnusega vastu, kui ta tuleb mõnelt kahtlaselt käigult!

Tulgu ta üks kord, tunnistagu, mis sündinud, ja ma ütlen talle, et jumal ei ole seadnud mind kohtumõistjaks, et ma ei tunnusta üldse karistajat jumalat, vaid andestajat.

Tulgu Tamaara ja öelgu, et ta vaevleb kire küüsis, et see temast tugevam, aga et ta loodab sellest kord võitu saada, ja ma ei heida poole sõnagagi talle ette ei eksimust ega abielu truudusetõotuse murdmist, vaid püüan teda kinnitada jumalasõnaga. Ehk tulgu ja öelgu, et ta leidnud teise, kellega ühes tahab hakata eluteed käima, ja ma — ei! ma tahaksin siiski näha, kes ta on! Võib-olla peaksin ma Tamaara silmad avama.

Kui kaua see siis peab kestma, see kõrbes kõndimine, kus pole elustavat vett ega saja öösiti taevast mannat!

Tamaara on jälle viisakas minu vastu, laseb minu eest teenijal kui ka Marial hästi hoolitseda. Ta on isegi lahke, nagu võõras, nagu külaline või kaaselanik. Aga minu lähenemisest põikab ta otsustavalt kõrvale ja lukustab õhtul ukse nõnda, et ma seda kuuleksin.

Arvan, et näen läbi ta hinge, sest kiivus annab meie silmile erilise teravuse. See võõras mees ei ihalda teda jäädavalt enesele, laseb tal minu juures elada ja minult

lahkesti ülalpidamist võtta. Nii tuleb tal palju odavam. Ja Tamaara on sellesse mehesse nõnda kiindunud, et lepib niisuguse alandava seisukorraga. Ja et ennast õigustada, süüdistab mind sahkerdamises.

Oh, kui inetu on sellest kõigest mõelda, kui alandav neid asju selgete sõnadega väljendada! Aga olgu kõik selge mu enese ees, et ma mõistaksin, kui sügavalt jumal mind alandanud. Siiski, kas ma ei ütle jõledust! Mitte jumal ei ole mind tõuganud sinna, kust ma ei julge silmigi tõsta, vaid mina ise. Sest ma usun, inimesel on vaba tahet oma väikeste asjade ajamiseks.

Mõnikord on mul Tamaarast otse kahju. Ta peab end alandama, mulle lahke olema, et ma salliksin teda oma majas, et tal oleks võimalik oma kire järgi käia.

Ma näen, kuulen ja haistan, kuidas ta ehib end väljaminekuks, ja mõistan, et see võõras on üsna nõudlik, et Tamaara pingutab end tema rahuloleku ärateenimiseks.

Ei ole enam elanud kaua oma elu! Ei ole enam ammu kõndinud rahulikult päikesepaistel, silmad taeva sinasse suunatud, mõtlemata millestki, muretsemata midagi! Ei ole enam ammu julgenud jätta kõike jumala hooleks ja olla tema läheduses ja temaga nagu laps oma emaga või isaga, kelle seltsis pole muret, kartust ega hirmu.

Ma hoidsin enese täna vabaks kogu pärastlõunaks, et valmistada palmipuudepühaks jutlust.

Ma istun laua ääres, päike paistab heledasti minu tuppa. Väike mustakaaneline kuldristiga piibel on kinniselt mu ees, ma ei ava seda. Üle kaua aja tunnen hetkeks rahu ja isegi rõõmu oma südames, nagu seda vist tunneb metsapuu kevadel, kui päike teda külma talve järel jälle soojendab. Väheks ajaks on rahutus minus vaibunud, murelikud mõtted eemaldunud ja ma mõistan, mis mu hingele ammugi vaja.

Siis löön ma viimaks piibli lahti ja loen Jesaja raamatust needsinatsed sõnad:

Maa otsast oleme meie kiituse laulusid kuulnud; ilu on õigel; aga nüüd ütlen mina: «Ma olen lahja, ma olen lahja, häda mulle! Petised teevad pettust petisel viisil.»

Need sõnad tulid mulle otsimata ega käinud nad minu kohta, aga nad mõjusid kui kauge pühalik, kaebav hääl:

«Häda mulle!» Ja et ma kuulsin parajasti Tamaara samme kõrvaltoas, tuli mul meelde, et ta ülehomme vara sõidab. Tõusin üles, avasin ukse ja palusin ta enese juurde.

Ta oli end jälle ehtimas väljaminekuks nagu mõrsja, kes tahab minna oma peigmehe poole. Ta heitus, jumestus ja küsis pahaselt:

«Mis seal's jälle on?»

Tõrksalt astus ta minu kabinetti ja ma sulgesin ukse.

«Istu,» laususin üsna sõbralikult ja asusin oma kohale laua taha. See ei olnud sugugi taktiline, märkasin seda kohe, sest siin, laua taga olin ma kui ülem, kui kohtunik, kes kuulab üle, mõistab õigust, langetab otsuse. Ta istus minust eemale, raamaturiiuli lähedale ja võttis sealt huupi ühe köite, mida teeseldud tähelepanuga hakkas lehitsema. Tal oli tumesinine harvade tuhmroosade lilledega kleit tihedalt ümber piha ja puusade, tema tõmmu kael oli vähimagi kortsuta, mustjad juuksed hoolsasti säbrutatud. Nägu oli õrnalt jumestatud, huuled punased.

Veendusin ühe pilguga, et ta on kaunim kui ennem, meie abiellumisel. Ta on oma keelatud armastuses õitsele löönud.

«Sõidad ülehomme?» küsisin ükskõiksust teeseldes.

«Ülehomme hommikul.»

«Pidid nüüd välja minema?»

«Jah.»

«Kauaks? ... Ei tea, kuhu?» jätkasin pärimist, tegeldes laual paberitega. Pahandasin enesega, et ei mõistnud juurdlust paremini toimetada.

«Tuttavate poole,» kostis ta vastumeelselt.

Mul oli selge, et see vastus polnud enam otsekohene, et ta tõtt ei öelnud ega võinudki öelda. Aga ma mõistsin, et mu pärimine oli ülearune, sundis teda valetama. Ta käänas rutusti raamatu lehti ja püüdis mõnd rida lugeda, nii et isegi huuled liikusid.

«Meie abielu ei ole ju enam see, mis ta peaks olema. Peaksime tõsisemalt lahutusest kõnelema,» algasin nüüd asjalikult.

«Ütlesid ise, et sul asjad halvad — minuta tuleb sul elamine odavam,» kostis ta silmi tõstmata.

«Ma ei mõelnud seda nõnda . . . Seaduses ei ole niisugust paragrahvi, et kui mehe rahaasjad halvad, siis see lahutuseks vormilist põhjust võib anda.»

Päike paistis nii soojendavalt ja leebelt, et ma seda naljatades sain öelda.

Tamaara ei vastanud sõnagi, teeskles lugemist.

«Nii et siis sul on keegi teine?» küsisin viimaks ja kõvendasin häält.

«Võib olla.» Ta pea vajus madalamale, ta vahtis pinevalt raamatusse.

«Olgu siis nii. Ütle sellele teisele, et asi kuidagi selgust nõuab.»

Tamaara ei vastanud.

«Sul tuleb valida, ja parem täna kui homme: mina või see teine,» ütlesin kindlasti, kuigi sõbralikult.

Ütlesin seda veel salajases lootuses, et ta valib minu. Ta näis võitlevat eneses, otsmik kipras, ja siis ta vastas teravalt, huuli õieti avamata:

«Mina ei sobi . . . jumalamehe naiseks!»

«Tahad öelda: «jumalamees» ei sobi sinule.»

«Võib ka olla . . .»

Ta tõusis üles ja pani raamatu riiulile.

«Nii et . . . lõpp meie abielul?»

«Sel on juba ammu lõpp.»

«Aga ma ütlesin juba: see nagu ei sobi, et käid siit võõra mehe pool, ei tea kelle pool!» sõnasin nüüd ägestudes.

«Tahad mind siit välja saata?» See oli juba naiseliku tigedusega öeldud.

«Ma loodan, et see võõras sulle võimaluse annab siit üsna pea lahkuda.»

«Ma ei taha sulle enam kuigi kaua koormaks olla,» ütles ta ukse poole minnes.

«Veel üks asi!» hüüdsin talle järele. Ja kui ta vastumeelselt peatus, minu poole vaatamata, ütlesin talle jaheda asjalikkusega:

«Maria peab teadma, kuidas siin majas asjad on. Ehk seletad talle seda ise.»

Tamaara pea pöördus järsu nõksuga, ta heitis riivava pilgu minu poole ja küsis otse irvitavalt:

«Miks Maria peab seda teadma?»

«Siis ta mõistab meid... õieti kohelda.»

Arvan, et seda nõudsin ainult selleks, et Tamaarat Maria ees alandada, talle üht piinlikku silmapilku valmistada.

«Sa tahad vist sel kombel Maria enda lähedale tõmmata!... Talle selgeks teha, et mind enam takistuseks ei ole! Oo, ma mõistan neid jumalamehi!»

Mul oli selge, et ta otsib sel kombel õigustust oma eluviisile, tahab öelda, et ma pole temast parem. Tundsin oma abitust säärase kahtlustuse ees, ärritusin ja hüüdsin vihaselt:

«Jäta Maria!»

«Ta on mu sugulane — ma pean tema eest hoolitsema!» vastas Tamaara nüüd juba täis õigust. «Ta peab parema mehe saama kui mõni vaimulik.»

«Mul pole selle vastu. Aga sellele oma teisele ütle nüüd õige pea, et ta sinuga ainult voodit ei jagaks, vaid ka lauda.»

Muidugi oli see minust täiesti ülearune. Tamaara otse karjahtas äkilisest raevust, pillas või viskas raamatu maha ja tormas välja.

Päike oli selle tüli ajal laskunud halli pilveserva taha, tuba oli jäik ja hämar.

Meelde tuli prohveti sõna:

Sest te peate olema kui tamm, kelle lehed pudenevad, ja kui rohuaed, kel ep ole vett.

Nüüd on see kõik mulle juba liig. Ma valitsen end halvasti.

Minu kõnelused leeriõpetusel ja ametitalitustel on lühikesed ja järsusõnalised. Koguduse kantseleis on mul raske lahke olla nende eitedega, kes kohendavad end uksest sisse, alandlikumalt kui vaja, kaebavad liialdades oma häda, valavad pisara raiskuläinud tütre või poja pärast.

«See oli üleliigne ema-armastus, millega rikkusite oma lapse!» hüüan neile valjusti. «Tegite lapsest ebajumala — seal ta teil nüüd on!»

Tuleb noor naine, kaebab nurjaläinud abielu pärast.

«Kuidas algas teie kooselu — teie abielu — tuletage meelde?!» küsin kui kohtumõistja. «Mina mäletan seda: suureviisilise pulmapeoga! Kergemeelse lõbutsemisega!

Miks arvate, et see lõbutseja eluseltsiline peab alati teist kinni hoidma? Et teie selleks kõige kohasem olete? Või arvate, et teised peavad selleks tööd tegema, et teil oleks võimalik aina lõbutseda! Teie lõikate, mis olete külvanud!»

Tuleb töömehe riides mees ja palub mind oma naist matma! Nüüd olen ma tal meeles, aga raamatud näitavad, et kümnel aastal pole ta oma jalga koguduse kantseleisse tõstnud, muidugi mitte ka kirikusse!

Kui ma talle meelde tuletan korda, mis ka koguduse asjus peab valitsema, ühmab ta tõrksalt midagi vastu jumalariigi asjust, mis ei pea ometi sarnanema politseiliku maise korraga ja asjaajamisega.

«Nii et jumalariigi asjus võib teie arvates korralagedus valitseda?» küsin temalt. «Tulete, kunas tahate, lähete, kunas heaks arvate, maksate või ei maksa — meie olgu rõõmsad teid nähes! Tõstke silmad mõnel selgel ööl taeva poole — see kõik on jumala riik! Kas need miljonid seal võivad hulkuda nagu teie, hoolimata kõigist seadusist, kaldudes teelt vasakule ja paremale!»

«Neid juhib jumal!!» uriseb tõrkjas töömees.

«Juhib teid ka. Aga teie peate end targemaks — hea küll, ta laseb teil siis oma tarkust proovida! Küllap näete, kui kaugele jõuate ilma temata!»

Nii ma kurjustan oma karjalammastega, kelledest paljud on muutunud üsna metsikuks.

Ma tean, et mu riiakad sõnad neid ei paranda ega tule kasuks ei karjale ega mu heale nimele, aga kuskil pean ometi välja kallama kõige selle, mis mu hinges Tamaara pärast on löönud kohama ja vohama.

Läksin muude talituste vahel venna pooleldi suletud ärri, kuigi polnud sinna õieti asja.

Vennal on meeleheitja vahvus, ta vehib käia mööda laostunud kabinetti, käed püksitaskuis, ning hoopleb:

«Kui visata siia sisse mõni värske miljon — eh! Vaat kus äri voolaks üle kallaste nagu jõgi kevadel! Kuidas siis jälle pangahärrad naerataksid ja kõrtsikelnerid kummardaksid!»

«Seda sa enam ära oota,» vastan talle mürgiselt. «Ja vist on asjata sul neidki kummardada — nad ei pane seda enam tähele. Ja selleks on neil õigus.»

Ta sõimab pangamehi röövleiks ja kõrtsmikke kaabakaiks, aga nähes, et ma lehitsen ükskõikselt tema kurbi äriraamatuid, hakkab ta kõnelema üsna viisakalt, kõneleb oma eluviisidest, mis olevat nüüd üsna kasinad, ja kiidab mu jutlust. Siis lisab ta üsna rõveda naeratusega, aga häälest on kuulda tõsist veendumustki:

«Päästa mind — ja must saab kõige kindlam usklik sinu koguduses.»

«Enne usk, siis ime!» vastan talle.

«Jah, kui see aitaks!» lausub ta ja lööb käega.

Imestan isegi oma jahedust venna vastu: kui poleks mängus minu žiirod, ma võiksin üsna külma südamega lausuda: vend, mis on mul sinuga tegemist!

Tahan leerilaste õnnistusel kõnelda kui see, kes on tõeliselt kutsutud. Võib-olla täidan ma altari ees ainult vana vaga kommet, aga kantslist kuulutan ma seda, mida ma usun viimase kui täheni ja mida mul neile noortele eluteele astumisel kõige suuremat on öelda.

Mulle selgub, et ma ei kõnele ainult teistele, vaid veel enam iseenesele.

Tunnen oma nõrkust. Aga nimelt selle pärast vaevan ennast ja katsun oma sõnu läbi kui kullassepp pärleid, millest tahab koostada kaelakee oma mõrsjale.

Tamaara sõitis hommikul ära. Pidin end saatjaks pakkuma, aga siis tuli veel viimasel hetkel meelde, et ta ei sõida vist mitte üksi, ja tõmbusin tagasi. Nii rõõmsas elevuses ei ole ta kunagi kodunt välja läinud.

Maja oli pärast lõunat tühi. Rolfki oli kodunt läinud. Kõndisin mööda tube, istusin vahel klaveri ette, mängisin mõne koraali, ja kõndisin jälle. Olin kurb, aga ühtlasi rõõmus. Olin kurb kui inimene, kes tõrjutud eemale rikkaliku joomaajaga lauast, aga ta on ühtlasi rõõmus, sest askees tuleb talle kasuks.

Õhtul läksin kirikusse ja lukustasin ukse.

Oli juba üsna pime, vaevalt nägin altarivõre ette astuda. Kõrged aknad olid kui hõreda luustikuga kaamed vaimud. Kivi ja klaasiga piiratud ruum elas siin oma pühalik-vaikivat elu ja vähehaaval ühinesin minagi selle eluga.

Siia ei ole tihanud mulle järele tulla mõtted Tamaarast, tema uuest mehest ega mu venna võlgadest. Siin

ei kõlba mul vaielda oma sõpradega usuküsimuste üle. Siin ma aiman, et elan ühist elu Kõiksuse Vaimuga, et olen osa temast.

Astusin altari astmeilt põrandale, tulin oma sammude kaja võõrastades läbi kiriku ja tõusin koorile. Süütasin lambi ja istusin oreli ette. Esimene pikaldane akord kostis kui süüdlase, abitu ja mahajäetud hinge lootusetu kaebushüüe. Siis läksid helid igaüks oma teed, aga kõik nad kokku kostsid kaeblikult ega tihanud ükski neist kuulutada pääsemist, lootust ega rõõmu. Niisugune on maailma olu, ärgem petkem ennast! Rõõmu on vähe.

Ma võtsin noodid ja otsisin nende hulgast Bachi kantaadi. Mõistsin seda vaid veerida, aga nii oli see paremgi: sain iga heli ja iga kooskõla leidmisel vaeva näha ja peatusin sellel siis, et kõike kuulda, mis selles peitub. Nii mõndagi jätku kordasin mitmel korral ja ma arvasin, et suudan aimata, küll ainult aimata selle suure hinge sügavat kannatuste mõistmist.

Ma arvasin mõistvat kannatuste ilu, kuigi mul enesel ei ole suurt ega sügavat kannatamist.

Minu kannatused on väikesed, neist ei kõlba siin pühas, vaikses paigas mõeldagi. Puhastada on vaja hinge väikesist asjust ja kõigest sellest, mis meid kisub lahti jumalast, mis meid eemaldab temast. Ja kuhu on meil siin põgeneda mujale kui pühakoja vaikusesse?!

Ma võiksin öelda kirikusse astudes ühe suure lauljaga: Kui armsad on mulle, Jehoova, su kojad!

Südamevärinaga läksin ma esimest korda seitsmeaastaselt oma isa käe kõrval kõrgest võlvitud uksest sisse ja see oli uus maailm, mis ma seal nägin. Aga veel enam aistsin ma kogu oma hingega selle koja pühalikku õhkkonda. Olin seni näinud vaid madalaid, kitsaid kambreid, täis kola ja kraami, ahtakeste akendega. Olin harjunud poolpimeda saunaga, jahutolmust härmatanud aidaga, sõnnikust haisva laudaga. Siin korraga äsjaehitatud uues kiviseintega hoones, kus värvitud toestikuga lagi, kõrgel, kõrgel, kuhu silmil raske tõusta, — siin olin korraga teises maailmas. Hallidest maakividest laigulises seinas kõrged terava otsaga aknad, lugematu hulga siniste, kollaste, roheliste, verevate

ruutudega, mille taga puude oksadki paistsid värvilistena. Siis korraga hakkas orel mängima. Olin kuulnud oma ema taevast kõnelevat, mis pidi olema kuskil väga kaugel ja kõrgel, seal sinise kummi taga. Nüüd arvasin ma enese olevatki seal. Helid käisid minust üle kui lained ja hakkasid mind hõljutama. Ma sulgesin silmad, et anduda täiesti nende võimusesse.

Külmaks ei ole ma jäänud pärastki kiriku kui hoone vastu, milles hajub igapäevsus ja hing kandub maisest kõrgemale. See jumal, keda kiidame ja täname kirikus, pole küll see, kes paistab päikesena taevast ja puhub tuulena kõrvu, see mu lapsepõlve jumal, aga ma olen seda uutki, keda tundma õppisin raamatuist ja loenguist, meelsasti teeninud ja kuulutanud.

Praegune kirik, kus ma jutlustan, on ehitatud enam kui poolesaja aasta eest ja meistril ega koguduse tolle aja juhtidel pole olnud suuremat vaimulendu kui aguli majaperemehel, kes enesele vaevaga kogutud kopikate eest soetab peavarju linnaservale, kapsaaia äärde. Aga vähenõudlikule vanemale põlvele on ta armsaks saanud, nõudlikum noorpõlvgi harjub temaga ja ma isegi ei näe tema puudusi, nagu ei panda neid tähele oma isa või ema juures.

Teel kirikusse püüan ma mõelda kodus jutluseks valitud pühakirja sõnast ja mind haarab selle juures kuulutamise vaim. Ma ei saagi kirikule lähenedes enam selgesti mõelda, mu süda on täidetud eelseisva kõrge ülesande täitmisest ja mu keelele kipuvad sõnad, võib-olla küll palju tarvitatud, tuhandele korrale kõneldud ja kuuldud, aga ometi suured ja ilusadki.

Ilma hinge värinata ei loe ma altari ees Kirja pühalikke sõnu ega tõsta tühja südamega oma käsi ülempreestri õnnistuse lugemiseks. Kantslis, seal alles on aga minu õige koht.

Minu jutlusi on kiidetud ja ma näen jutlustades oma silmaga, et mu sõnu tähele pannes kuulatakse, neid kuulates südamessegi võetakse. Aga mul pole aega oma jutlusi õieti ette valmistada ja on küllalt sellest, kui ma kava paberile märgin, mõnikord ka näiteid elust aegsasti meelde tuletan. Kantslis on see koht, kus ma enama jao oma jutlusist olen koostanud, ja ma tean

isegi, et mu sõnades on mõnigi kord enam tundmusi kui sisu ja mu kõnel enam hoogu kui mõtteid või kujusid.

Ei loe ma kalmistul ega surijaile jumalaarmu andes oma sõnu ka ainult huultega ega mõtle selle juures tasule, mis mind ootab. Ei kuulu ma hingekarjaste hulgas üldse nende kilda, kelle ahnusest imelugusid teatakse jutustada ja kes tõepoolest lese viimase veeringu on valmis enese kätte kiskuma.

Kõike seda meelde tuletades ei või ma enesele teha etteheidet seepärast, et olen valinud vaimuliku kutse. Jumal on mind kutsunud oma viinamäele ja ma peaksin teda selle eest aina tänama. Ja jällegi pean ütlema: kui hea sulane ma tema viinamäel olen, see on hoopis teine küsimus. Varemini leidsin troosti ja kinnitust sellest, et teised pole minust mitte paremad. Nüüd aga on mul sellest vähe.

Tulin kirikust koju. Nüüd olin ma oma hinges õieti valmistatud jutluse koostamiseks noortele inimestele.

XV

Ma pole kunagi õnnistatud karikat ja leiba niisuguse kahtleva südamega pakkunud kui eile, kahesajale noorele. Oleksin ennemgi kahelnud, kui ma sellele oleksin mahti saanud mõelda. Kui mulle meelde tulid kõik need kiusavad küsimused, mis kuulsin ettevalmistuse päevil, siis võtsin karika kätte raske südamega ning jagasin leiba segaste tunnetega.

Võin tunnistada jumala ees, ja kui vaja, inimestegi ees, et ma sakramendi sõnu: see on minu ihu ja veri tõlgitsen enesele omavoliliselt: see tähendab. Sest mina ei usu, et ma ühes leiva ja viinaga jagaksin Kristuse ihu ja verd. Ei usu, et seda teisedki hingekarjased teevad.

Altariteenistuses kui ka jutluses võtsin ma jõu kokku, et anda neile noortele elamust jumalusest, ja kutsusin neid pöörduma jumala kui päikese poole ja kummardama teda vaimus ja tões.

Pärast teenistust oli mul vaimulikke talitusi lähedale õhtuni. Olin väsinud kui teomees pärast pikka päeva,

olin tüdinenudki kõnelemast. Et me südamega saaksime öelda iga oma sõna, peaks meie koorem kergem olema. Et me iga koguduseliikme elu saaksime kaasa elada, igaühele alati tõeliselt toeks olla, peaks meie igaühe kari olema kümnekordselt väiksem. Nüüd oleme kui ametnikud, kes teistest erinevad selle poolest, et oma töö juures jumala nime ja jumalasõna tarvitavad.

Läksin õhtul pärast rasket päevatööd jõukasse perekonda leeripeole ja istusin meelsasti rikkalikult kaetud lauda. Lillesid oli kõikjal, nende lõhn oli otse uimastav.

Leerilapse ema istus mu vasakul käel, täidlane, lopsakas, hakkaja naisterahvas. Ta käib ühes oma mehega kaks korda aastas lauakirikus ja peale selle näen teda sagedasti kantsli lähedal minu jutlust kuulamas. Ta toetab kirikut igapidi ja on omal kombel eeskujulik koguduseliige. Täna, tema kõrval istudes veendusin kindlamini, mis tähendab nüüdisaja tavaline usklik, nagu seda on proua Sermat. Ta usub jumalat, tema poega ja püha vaimu, usub ingleid, kõrgemaid ja alamaid; usub kuradit ja tema kavalaid käike inimeste hulgas. Sest seda on kirik, oleme meie talle õpetanud! Ja kui ta ühe osa meie õpetusest vastu võtab, miks peaks ta teise hülgama! Surnud inimeste vaimud liiguvad tema arvamuse järgi meie ümber, mõned annavad enestest isegi märki, eriti öösiti, nagu ta seda nii mõnigi kord oma kõrvaga kuulnud. Ta usub unenägusid, posimist, kaartidelt ja kohvipaksult ennustamist. Teiste sõnadega: see eeskujulik koguduseliige, kindlasti usklik inimene, on läbi ja läbi ebausklik. Mul tuli meelde doktor Remmeli ütlus ühel meie vastuvõtuõhtul:

Kas ei ole kõik kiriku-usklikud kõige esiti ebausklikud, ühed vahest natuke lapsikumalt kui teised! Ja kas ei ole kirikumehed ebausu tõsised kuulutajad! Sest kus on usu ja ebausu piir?

See mõte tuli mul lauas istudes pähe ja ma ei rutanud seda peletama, sest pereproua oma vaimujuttudega oli mu väsitanud. Tema kinnitused, et ta alati jumalat uskunud, said mulle tüütavaks. Olin seepärast üsna rõõmus, kui kohvilauda tulid minu juurde kolm preilit, kõik minu all leeris käinud.

Majaproua tütar preili Sermat, lõkendav ja vohav

kui värske pojeng, alustas sellega, et ülistas leerilastele annetatud lillede rohkust ja hiigelpikka autode rida kiriku ees. Ka riides olnud kõik tütarlapsed väga kenasti: puha valges siidis! Ainult kahel olnud midagi kahtlast seljas, vist vanadest ümber tehtud või odavast särgiriidest. Poistest olnud mitu hallis ülikonnas.

Preili Sermat ütles seda üsna põlglikult.

Tekkis vaikus, rüüpasime kohvi ja tõstsime klaasidki huultele. Teises toas taoti klaveril fokstrotti. Kõhn, valgejuukseline, kidurat jäneselille meenutav preili Ronimaa, prillid ninal, sõnas kiuslikult:

«Kui Kristus ise oleks praegu siin, istuks meiega!»

«Kas ta istuks?!» kahtles väike elav mustajuukseline preili Toom.

«Oo, ta istus isegi tõlnerite ja patustega!» ütlesin mina.

«Siis polnud niisugust muusikat ega tantsu,» arvas preili Ronimaa, kes nähtavasti oli tantsu vastane. «Kui ta hoolimata sellest kärast istuks meiega... Kas me tunneksime ta ära?»

Mind pahandas see küsimus ja ma võtsin sõna:

«Vähem arenenud inimene, kingsepp, rätsep, pesunaine, aguli majaomanik, kesklinna kojamees...»

«Minu kadunud isa oli kojamees...» ütles preili Ronimaa.

«Mu ema peseb pesu...» lisas väike preili Toom.

«Oletame, et ma olen õmbleja, s. o. rätsep!» sõnas majaproua tütar.

«Tahtsin öelda: tavaline rätsep, kingsepp, kojamees, lühidalt: vähearenenud inimene... Ma tunnen teda hästi, teda näen äripäeval kõige sagedamini oma kabinetis ja pühapäeval istub ta truusti kantsli läheduses...»

«Tema õlgadel teie kirik seisabki,» viskas preili Ronimaa sõbralikult solvates vahele.

«Täiesti õige: tema, selle väikese inimese õlgadel...»

«Vähemarenenud inimese õlgadel see teie kirik seisab,» kordas preili Ronimaa ja tõstis tassi aeglaselt huultele. Ma jätkasin:

«Olgu või nii. Ka jüngrid olid mõne tolle aja kreeka targutleja sofisti silmis lausa tumedad vennad. Ja

Maria — te oleksite teda kohelnud halvemini kui oma talitajat või kojanaist... Aga kuhu ma jäin?...»

«Teie algasite, nagu selgesti aimata võis, üsna pikka perioodi tavalisest rätsepast, kingsepast ja kojamehest, kes teid teie kabinetis kõige sagedamini tülitavad...» vastas väike mustajuukseline.

«Naistes on ikka midagi kurjast, oletasid kirikuisad ja Pauluski ei olnud neist väga kõrges arvamises...» ütlesin ma naljatades. «Aga läheme tagasi selle rahva juurde, kes veel kristlikku kirikut truusti kannab...»

«Oma arenematuse tõttu,» viskas preili Ronimaa vahele. Ma läksin edasi:

«See inimene loob enesele kujutluse Kristusest selle pildi järgi, mida ta näeb kirikualtaril, lauluraamatu esilehel või odaval turult ostetud pildil. Ja ta arvab, et Kristus tänapäevalgi, kui ta uuesti tuleks, peaks kandma värvilist mantlit, habet, laugust kahele poole soetud pikki juukseid, käima paljapäi ning sandaalides.»

«Nii võiks ta kõige enam meeldida,» arvas majaperemehe tütar.

«Ei kahtle selles,» vastasin talle. «Tahtsin ainult öelda: kui Kristus taas tuleks...»

«Kas arvate, et ta tuleb lähematel aegadel?» küsis väike mustajuukseline otse uudishimulikult.

«Oleks ülearune,» vastasin mina.

«Kuidas nõnda?» küsis preili Ronimaa.

«Ta on kõik öelnud, on öelnud sõna ja teoga — milleks ta veel tuleks? Et teile meeldida? Aga kuhu ma jäin?... Õige: kui Kristus tänapäeval taas tuleks, oletame seda, siis ei tuntaks teda küll välimuse järgi ja vist mitte eluviisidegi poolest. Sest ta sööks ja jooks, kannaks tavalisi nüüdisaja rõivaid...»

«Mitte pikka kirikukuube ega valgeid lõpuseid...» arvas väike mustajuukseline.

«Oo, kus seda! Ta läheks paelust piitsaga templit puhastama!» hüüdis preili Ronimaa.

Nõnda kostsid vahelehüüded, naerdi vallatult ja ma isegi vist naeratasin.

Aga siis jätkas see kõhn prillidega valgejuukseline lõbusa pilkega:

«See tänapäeva Kristus kannaks inglise riidest ülikonda, kahekordne krae oleks kaelas, moodsa sidemega seotud, valge rätik rinnataskust ripnemas, sõidaks... mitte Fordi autos...»

«Ja teda võiks kergesti mõne proovireisijaga, agendiga või diplomaadiga vahetada!...» hüüdis majaproua tütar.

«Aga teda tuntakse ometi sellest, et ta hakkaks õpetama!» hüüdis väike mustajuukseline. «Ja mina oleksin kohe tema jalge ees.»

«Noh, kui ta hakkaks avalikult kõnesid pidama, et varandus tuleb rikastel ära jagada ja muud sellesarnast, siis pistetakse ta kohe pokri või saadetakse Seevaldi,» arvas preili Ronimaa.

«Oletame siiski, et ta jääks selle nn. jumalariigi asjanduse juurde, ei puudutaks rikkaid ega vägevaid. Siis vahest pokri ei pistetaks,» sõnas majaperemehe tütar.

«Kantslisse ta siiski ei läheks,» arvas kõhn valgejuukseline. «Tema hakkaks kirjatundjatega võitlust pidama.»

Ma sain mahti vahele hüüda:

«Tõepoolest, ma poleks uskunudki, et te kõik nõnda arenenud ja valgustatud olete.»

«Pole viga, sellest hoolimata jääme teie koguduse liikmeiks,» ütles majaproua tütar. «Käime suurtel pühadel kirikuski, maksame maksud ja laseme kord teil endid laulatada!»

Teised kiitsid selle heaks.

«Aga nali naljaks: kas te ei leia, et praegune kirikuõpetus ja kogu see vaimulik asi on panetunud, tardunud, hüübinud?» küsis prillidega valgejuukseline üsna tõsiselt.

«Inimesed nõuavad — eriti nüüdsed ajal — alati uut, sensatsioonilist, ennekuulmatut, ennenägematut,» vastasin talle. «Egas kirik taha ses asjas teatri, kino, ajalehe või tsirkusega võidu joosta!»

«Täiesti õige, härra õpetaja!» kiitis preili Toom. «Üks koht peab ometi jääma, kuhu mõnikord ka minna, kui see tants ja kõik muu tüütab. Eriti suurtel pühadel.»

Preili Sermat lisas sellele:

«Ja kui me ükskord vanaks saame, kui meil palju lapsi ja palju muresid, siis oleme kõik igal pühapäeval kirikus.»

«Ega te ometi ei pahanda, et me nõnda lõõbime?» küsis preili Toom. «Sel kombel õpite tänapäeva noori tundma ja teate oma jutlustes öelda, mis nende rahule tarvis läheb.»

«Sina ei lähe seda jutlust aga kuulama,» tähendas kõhn valgejuukseline.

Tuli keegi noorhärra, kummardus minu poole ja palus preili Sermati tantsima.

Lähenes härra Sermat ise, aeglaselt, naeratades, ümar, palja peaga, puhtaks aetud õhetava näoga.

«See on ilus, see on ilus!» lausus ta sigarit sõrmede vahel hoides ja naeratades. «Noored neiud kuulavad hingekarjast! Kes teab, kuna's see kõik vajaks tuleb!... Mina ütlen ikka: mis kindlam, on kindlam! Kes teab, kuidas need asjad sealmaailmas on — seepärast parem ikka ettevaatlik olla ja anda jumalale mis jumala kohus.» Ta laskus toolile ja sundis mind likööri maitsma.

Tulin varsti tulema. Olin väsinud, olin tüdinenud, kõrvus kumises tantsumuusika. Meeles oli mul uskliku majaproua pime ebausk, majahärra usklikkus ettevaatuse pärast «igaks juhuks» ja noorte lõõpimine.

Muidugi ei ole vaid tänapäeva noorus kergemeelne. Aga miks on nii vähe märgata kooli ja kiriku kasvatavat mõju? Kas tõesti kõik meie õpetus on tuulde läinud ja kõik meie sõnad kaljule langenud? Sinepiivake on visatud meie maapinda seitsmesaja aasta eest — kus on see suur puu, mille okstele linnud taeva alt võiksid tulla pesa ehitama?! Kõikjal heidetakse kiriku üle ainult nalja või tullakse sinna viimases hädas! Või ongi kirik ja selle õpetus ainult vaevatuile ja koormatuile, nõtradele ja vaimust vaeseile?

On Kristuse kannatamise nädal. Tema kannatustest peaksime otsima troosti ja kinnitust omis kannatustes. Minu kannatused on väikesed, mul ei kõlba neist mõeldagi. Mul on süüa, mul on juua, mul on peavari ja ihukate — neid ei võeta mult hoopis ära, kui ka tul-

lakse venna võlgade pärast. Tamaara võetakse minult, aga võib-olla ei saa tema hing selle läbi mitte kahju. Ja miks ma tahan, et pojast saaks vaimse töö mees, kui ta on jumalast loodud tubliks käsitööliseks, meieriks või poeselliks!

Tõesti, mu kannatused on väikesed ja mul ei kõlba neid jumala ette kandagi. Aga ometi, ma olen rusutud ja mu süda kui peksetud! Maja on tühi — Tamaarat ei ole. Mu südagi on tühi, aga ta on puhtam kui ammu juba ja ma saan jälle palvetada:

Taevane isa, õpeta meid ise õieti paluma. Et meie süda oleks puhas kõigest maisest ja meie ainukesed palvesõnad oleksid alati: Sinu tahtmine sündigu. Et me ei tunneks hirmu, kui sünnib Sinu tahtmine ja meie süda leiaks rahu Sinu tahtmisele alistudes. Aamen.

Mu rahutud mõtted on palvega eemale tõrjutud ja ma tunnen, et elan kaasa kõigile neile tuhandeile ja miljoneile, kes tõesti kannatavad, kes ahastuses ja hingekitsikuses otsivad abi, pääsu, rahu ja kinnitust.

Vähehaaval ma hakkan, küll mitte veel mõistma, küll aga aimama kannatuste väärtust. Sõge on see, kes palub enesele risti, aga arg ja põlgusevääriline, kes sellest põgeneb. Kui see antud, siis ei tule mitte südant stoalase kombel tuimaks teha. Kannatamist ja valu tuleb kuulata kui sügavat helitööd ja lasta sel oma hinge puhastada. Ja kui see on iseäranis raske, siis põletab see meis kõik, mis on liialt siit maailmast, mis on väike ning madal. Avagem oma hinge aknad ja laskem kannatuste puhastav tuul sellest läbi puhuda!

Ainult noored ja mõtlematud arvavad, et elu peaks olema vaid nautluseks, mõnulemiseks ja meeleliste lõbude maitsemiseks. Kannatuste karikas on kümne võrra suurem rõõmude omast; et seda väärikalt juua, on tarvis mehisust. Mehisus ei kasva lõbutsedes. Nagu päikesepaistelisi päevi on meil ainult harva sajuste seas, nii ka rõõmsaid hetki kurbade hulgas.

Täna on suur reede.

Päev möödus teenistuses ja talitustes. Tulin vara koju. Ei olnud Rolfi ega Mariat. Istusin klaveri ette ja mängisin iseenesele:

Oh Jeesus, sinu valu, su raske kannatus.

Tuli Maria, istusime kahekesi lauda. Temagi oli tõsine ja vaikne. Ütles, et ta käinud kirikus, kuulanud kannatuse-jutlust. See aga häirinud teda sügavasti. Hingekarjane kõnelnud surmast, mis on patupalk, siis patust ja pärispatust, esimeste inimeste langemisest, siis Iisraeli jumala vihast, mida polevat saanud kuidagi muidu lepitada, kui ta saatnud oma poja maskeeritud inimesena maa peale ja lasknud ta patustel inimestel risti lüüa. Siis lahtunud jumala viha ja ta lubanud inimesi pärispatust vabastada. Või umbes nii.

Maria oli kõneldes läinud ägedaks, mis tema juures nii harv nähtus, nägu jumestus tal ja tihe pähklikarva juustevõra otsmiku ümber tõusis ja vajus aeg-ajalt.

«Ma läksin selleks sinna, et anduda palveluse meeleolule ja et mulle ehk seletataks inimkonna lõpmatute ja enamasti teenimata kannatuste mõtet. Aga selle asemel serveeritakse mulle juutide müstikat oma verejanulisest jumalast ja legende pattulangemisest! Serveeritakse ebausklikkude kirikuisade ja sofistlikkude teoloogide targutlusi. Kas see on kuskilt mulle meelde jäänud või mul enesel selgeks saanud: juudid lõid Kristuse risti, see on nende hirmus süü. Aga kristlased on ülestõusnud õpetaja oma dogmade alla maha matnud.»

«Teie võite mehiselt jutlustada!» laususin ma naljatades.

«Igaüks võib seda, kui midagi puudutatakse, mis temas on püha!» vastas Maria. «Suur reede on mulle lapsest saadik pühalik päev olnud — sellega ei sobi targutlused pärispatust ja muust.» Ta lisas varsti üsna lapselikult: «Ja ikka veel imestate, kui kiriku vastu jäädakse leigeks.»

Ma andsin järele, et leigus kirikuõpetuse vastu on valitsemas, aga arvasin, et see tuleb peamiselt inimeste pealiskaudsest haridusest, kõrkusest sellele haridusele, nautlushimust, ruttamisest ja aukartuse puudusest kõige selle vastu, mis pole mõistusega jalamaid seletatav.

Maria kuulas mind hajameelselt ja jätkas oma mõtet, osalt mulle vastates:

«Maailm on hukas, eks ole?... Nimelt see kristlik maailm. Kus on siis Kristuse lunastustöö tulemus?!»

Ma pidin sellele vastama ja vastasingi:

«Jeesuse ristisurma on kirik, eriti Lääne oma, tõesti liiga mõistuslikult seletama hakanud. Muistne sugukondade veretasu nõudmise põhimõte pääses siingi maksvusele. Rooma õigus vajutas siia veel oma kinnitava pitseri: sügav auhaavamine nõudis rahuldust. Kaks poolt protsessisid: jumal ja inimene. Vaene eksinud kaebealune ei saanud teisiti kõrget isandat rahuldada kui vereohvriga.»

«Teie kõnelete seekord kui inimene, mitte kui teoloog!» hüüdis Maria, kes minu sõnu tõstetud kulmel oli kuulanud.

«Ma ei lõpetanud veel, oodake, siis alles hinnake... Mingit õigeksmõistmist ei toonud Kristuse ristisurm — see on mu isiklik vaade —, sest see polnud jumala ja inimese kohtuprotsess juriidilise formalismiga.»

«Aga mis see siis oli?» küsis Maria.

«Kui ma seda kindlasti mõistaksin, siis ka kuulutaksin. See oli, kui julgen arvata — vaimu sissemurd maailma, inimeste hingesse, neisse, kes ootasid, kes olid vastuvõtlikud. Nagu jüngrid ja mõned naised. Nad aimasid, mis on kõrgeim vaimne elu... Siiski, kes meist suudaks ära mõista kõiki igaviku saladusi!»

Kuuldi Rolfi tulevat. Küsisin, kus ta käis. Käinud «Kadrinskis», kuhu sõitnud «omkal». Aga põsed olid tal jumekad ja meeleolu kõige parem. Terves kehas terve vaim!

Omas toas võtsin ma kätte Silvia päeviku ja lugesin sealt:

Haigus aga närib mind kui uss õuna, kui koi seinapalki.

Enne siiski kui lahkun siit ja lõpeb kõik — kas kõik? — tahaksin näha inimest, suurt inimest, ühtegi suurt inimest. Suuri luuletajaid olen lugenud (nad ongi vaid lugemiseks!), tarku mõtlejaid on olnud, neidki olen katsunud lugeda, vahvaid sõjamehi, kavalaid poliitikamehi on olnud. Aga praegu jätavad need mu südame külmaks. Tahaksin näha vaid inimest, olgu

ta kas vaene metsatööline või põlevkivikaevur. Minevikus oleks Jeesus Kristus mu ideaal, aga ta oli Jumala poeg, tal oli kerge ideaalselt elada. Tal oli kerge kiusajat peletada, kiusatusi võita, eksimatuks jääda, imesid teha. Pealegi — ta on legendaarne. Antagu meile ajalooline inimene, antagu tänapäeva inimene, naisest sündinu, mitte neitsist ega saadud pühast vaimust.

Kord oli minu ideaaliks meie usuõpetaja. Ta kõneles Jeesusest nii veenvalt ja ilusasti, et ma teda ennast hakkasin samastama suure Õpetajaga. Aga siis mulle kõneles keegi kooliõde, kes on uskmatu ja kiriku vastane, et need mustakuuemehed on vaid palgalised ja et nad kõnelevad seda, mis kirik käsib. Ma lõin kahtlema. Ja siis hakkasin pikkamisi mõistma, et temagi, see meie ilukõneleja usulistel teemadel, õpetab meile kui palgaline asju, mida ei või ta ise ometi uskuda ega tõeks pidada.

Nii et siis minust ta pettus, vaene Silvia! Väga õige. Loen edasi:

Kus on küll inimene, kes kõneleks tänapäeval tõtt, kes julgeks kuulutada tõtt! Niisugune, kes julgeks ka valitsejaile ja rahvale tõtt öelda, kuigi see on hädaohtlik. Kes julgeks tõtt kuulutada kantslist ja kateedrilt, sõnas ja kirjas. Kes julgeks tõtt öelda ka tuimale ja keskmisele inimesele. Et vaadaku taeva kõrgusse ja maa sügavusse, ärgu mõelgu vaid sellest, kuidas paremini süüa, mõnusamalt elada ja enam koguda!

Kas siis ühtegi ei ole, kelle poole võiks vaadata alt üles? Kas siis ühtegi ei ole, kelle järel võiks käia? Kas kõik täidavad vaid oma kohust, nagu tige sulane? Ehk kui keegi teeb enam, rahmleb päevad ning ööd, siis ainult selleks, et rohkem kokku ajada või «kõrgemale» jõuda!

Meie, noored, oleme valmis kannatama, ei tule meil kannatusi meeldegi, kui me silmad näevad ees tulesammast. Kas esimesed ristiinimesed kurtsid eluraskuste pärast!

Kus on see, kes meid enese järele hüüaks!

Nõnda kirjutab Silvia, see hõõguva südamega tütarlaps. Ma ei saanud edasi lugeda, tõusin püsti ja hakka-

sin toas kõndima. Jumal ise võtab mind kiusata. Ta hüüab mind selle tulihinge suu läbi, ta käsib mind tõusta, kingad jalga panna ja vöö vööle. Ta käsib mul puhuda pasunat ja äratada neid, kelle hing on uinunud. Ta käsib mul tõsta lipp ja käia eel, et kõik kahtlejad teaksid, kuhu minna.

Aga ma tõrgun vastu ja ütlen: Issand, olen mina see, kes peab kartmatult kuulutama, mis sina käsid? Lase mind olla üks neistsinatseist sulaseist, kes teevad oma päevatöö ja võtavad selle eest palga. Aga selleks, kes käiks eel ja näitaks teed, kutsu keegi hoopis teine.

XVI

Ma mõtlen Tamaarast nii sagedasti, et mul häbi on enese ees. Vaeveldes oma asemel und oodates või ärgates, söögilauas, altari ees lauldes, kantslis jutlustades või lahtise haua ääres kõneldes — igal pool näen teda enese ees, igal pool pean peletama mõtteid temast. Sest need polegi mõtted, vaid rahutult lendlevad kujutluste katked, riismed.

Olen lugenud sääskede parvedest tundrates suvepäevil; nüüd ma mõistan, kuidas need putukate leegionid katmata näoga inimest võivad piinata. Püüan oma nägu katta palvelinikuga, katsun kaine, loogilise mõtlemise jaheda õhuga neid hoida — kõik on asjata.

Ma noomin Tamaarat, manitsen teda, vaidlen temaga, mõnikord isegi palun teda, ütlen talle õrnusi, kallistan ja hellitlen teda. Tean isegi, et see on niihästi kui mõttetu. Ja see kõik Kristuse ülestõusmise pühade ajal! Jumal on tõesti mind alandada võtnud selle noore naise läbi, keda ma enesele ihaldasin ja ka sain.

Täna, viimasel pühal ei suutnud ma enam enesega üksi olla ja läksin Maria tuppa. Leidsin ta lugemas ja pöörsin jutu varsti Tamaarale. Küsisin avameelselt, mis ta arvab mu naisest, mis ta peab temast ja tema käitumisest. Maria riivas mind üllatatud pilguga, vaatas kõrvale ja püüdis seletada midagi motoorsest tüübist, kes kõige tugevamad elamused saab liigutusis, eriti tantsus, mida Tamaara harrastab. Ta arutles parata-

matusest iga inimese iseloomus, konstitutsioonis, millega tuleb leppida.

Teda kuulates kaalutlesin küsimust, kuhu teda täna õhtuks kutsuda. Ma ei tahtnud üksi olla, ei tahtnud ka kodus olla. Pühade lõpu hingeelu oli mindki haaranud. Maria seltsis tahtsin aga olla sellepärast, et tema minu... ütleksin peaaegu: minu õnnetusest teadis. Keegi võõras ei mõistaks minu haigest südamest hoolida, osataks teda ettevaatamatult, sünnitaks veel suuremat valu. Ma võtsin kõik oma julguse kokku ja palusin teda tulla ühes enesega linnast välja. Mul on mõni kiri. Ehk ta viib need posti, ja kui ta sealt väljub, ootan teda autos.

Maria riivas mind pilguga, nagu tahaks mind läbi näha. Ta jumestus, näis lühikest võitlust võitlevat ja vastas siis:

«Hea küll. Mitte väga kaugele ega liiga kauaks... Olen lubanud õhtul veel kuhugi minna.»

Ma ei uskunud hästi viimast lauset. See oli öeldud vist hoiatuseks, et mu kavatsused ei ulatuks liiga kaugele.

Maria tuli postkontorist ja astus häbelikult naeratades autosse. Sõitsime läbi uulitsate, kus otse kihas jalakäijaist. Meid vahiti hoolsasti ja mul oli üsna jube.

«Oleme oma kutse orjad,» tähendasin pahaselt.

«Kas Jeesus ka seda pidi tundma, kui ta, näiteks, patustega lauda istus?» küsis Maria naljatades.

«Igatahes langes selle eest ta peale küllalt kahtlustusi ja süüdistusi.»

«Variseride poolt!» vastas Maria lõbusalt, aga lisas varsti pehme pilkega: «Neid kahtlustusi tuleb teil siiski üsna kõvasti arvestada.»

«Seda enam, et meid vaimulikke ka variserideks peetakse,» vastasin naljatades.

«Ja et te seda ka olete — nagu me kõik...»

«Mõnikord tahaksin variseride kaitseks kõnelda. Nad ei olnud nii halvad, kui meie neid peame. Nad täitsid kõik käsud... Kui meiegi neid täidaksime!»

Olime linnast väljas maanteel. Harva tuli siin mõni auto vastu. Sõitsime aeglaselt. Vasakul sinas tuhmilt mereväli, selle taga tõusis hall pilvesein hõbedase ääri-

sega. All tee ja mere vahel oli tuhmroheline madal männik. Jõudnud viimaks kõrge metsa äärde, peatusime ja väljusime autost. Pöördusime kitsast kõverat jäätunud rada mööda metsa. Jalad libisesid, ma toetasin Mariat. Mõne aja vaikides käinud, ütlesin ma:

«See oli üliõpilaspõlves, kui kord ühe neiuga Tähtvere pargis kõndisime. Ta tegi ettepaneku: kumbki öelgu mõne aja vaikimise järel avameelselt oma mõtted. Tegimegi nõnda. Kas teiegi ei nõustuks selle mänguga?»

«Meeleldi!» vastas Maria. «Ehk algate.»

«Olgu. Mulle tuli meelde evangeeliumi jutustus Emmause jüngreist. Kes ka kolmanda-päeva õhtul käisid kahekesi. . .»

«Legend.»

«Olgu või legend. See ei vähenda väärtust ega ilu. Sest mõelge ometi: kaks lihtsat meest, kaks kalurit või töölist käivad teed ja südamel on neil oma aja — mis ma ütlen: oma aja! — kõikide aegade ja kogu inimkonna suurim küsimus. Nad ei kõnele oma väikestest muredest, ei oma toidusest, kehakattest ega homsest päevast, kuigi olid vaesed mehed. Nad ei kirunud ka Rooma valitsust, kes kõigile juutidele oli verivaenlaseks, nad ei kõnelnud oma naistest, lastest, vendadest ega õdedest. . .»

«Tahate öelda: nad ei kõnelnud maistest asjadest,» lausus Maria naeratades, nagu kuulaks lapse juttu.

«Tahan öelda: neil olid südamel asjad, mis kogu parimat inimkonda alati vaevavad, seda osa inimkonnast, kes igatseb paremat tulevikku, kes igatseb vabanemist kõigist tühiseist muredest, kes ootab suurt õpetajat ja kes tunneb sügavat kurvastust, kui süütu inimese kallal vägivalda on tarvitatud. Kas te arvate, et sääraseid teekäijaid leidub nüüdisaja kalurite, käsitööliste, vaeste, rikaste või haritudki inimeste hulgas? . . . Ehk kui ütlemegi: see on legend — kas kirjutatakse veel tänapäeval sääraseid legende?!»

«Igal ajal on oma legendid. Küllap aastasadade ja -tuhandete pärast jutustatakse meiegi päevist mõni ilus legend,» kostis Maria. «Kui on aga olemas liigmaiseid asju, siis ka liigtaevalikke. Need jüngrid seal Emmause teel — eks kõnelnud nad ka prohvetite kuulutusist? . . .»

«Seda tegi kolmas, kes nendega tee peal seltsis — ülestõusnud Jeesus.»

Olime juba üsna hämaras kõrge metsa all. Maria jätkas:

«Teie kinnitate, et see oli ülestõusnud Jeesus, sest teil pole õigust kahelda tema ülestõusmises. Kirjutatud on nõnda ja mis kirjutatud, selles ei tohi te kahelda... See kolmas kõneles prohvetite kuulutusist — õige! Ka need kuulutused on ilusad. Nende läbi äratati oma raskesti rõhutud rahvas usku tulevikku, usku päästjasse. Suurem osa inimkonda on aga maiste muredega nõnda koormatud, et ta üleliia peab mõtlema neist nn. liigmaiseist asjust. Kui perekonnaisal ei ole homse jaoks leiba lastele, kui ema ei tea, kuidas neid katta — siis on otse patt temalt nõuda nende maiste asjade unustamist. Samuti on patt, kui aina unistatakse ja kõneldakse taevalisist asjust.»

Maria kõneles seda rahulikult, peaaegu õpetajaliku iseteadvusega. Ma mõtlesin iseeneses: küllap need filosoofilised õhtud minu pool on tedagi «äratanud»!

Ma katsusin talle leplikult vastu vaielda, öeldes, et need lihtsad kalamehed ja käsitöölised on sellega, et nad ei muretsenud üleliia oma maiseid muresid, maailmas vaimu äratamiseks ja maksvusele pääsemiseks teinud enam kui paljud õpetatud mõtteteadlased, kes salgavad evangeeliumi ja kõike, mis pole mõistusele tänapäeval mõistetav.

Küsisin nüüd, millest t e m a mõtles, kui metsa alla tulime.

«Mul tuli meelde,» sõnas Maria, «vist selle tõttu, et enne seda vaade kaugele üle mereselja avardus: kui seda metsa ees ei oleks.»

«Siis oleks silmapiiril taevastki näha,» vastasin avameelselt, kuigi vist kohtlaselt. Maria hakkas heledasti naerma.

«Jälle teil see taevas!» ütles ta seletuseks. «Sammugi ei saa te selleta astuda, sõnagi kõnelda! Olete tõesti õige jumalasõna sulane!»

Muhelesin isegi ja laususin siis:

«Igaüks mõtleb, mida tal «mets» takistab nägemast.

Mõtleja, näiteks, tahaks näha igavest tõde — «mets» on ees. . .»

«Ehk te jätate selle juurest ära sõna «igavene», siis mõistame kergemini teineteist!»

«Minugipärast.»

Ta hakkas kõnelema sellest «metsast», mis suurema jao inimeste silme ees igapäevase leiva muredena seisab ega lase näha kaugemaid, vaimseid randu. Juba nende nägemine ise ärataks igatsust, kui aga maiste murede «metsa» ees ei oleks. Ta nurises kirikuga, kes orjaajalgi inimeste pilke aina taeva poole juhtis, küsimata, kas neil kõht pole tühi, kas neil pihad ei valuta, kas neid ülekohtuselt ei pekseta. Kirik oli «metsaks» ees. Kui praegu peksetaks, oleks kirik ikka nõus. Asi on kõigiti paranenud, orjus on kadunud, seadused humaansemad. Aga sellest ei tule küll vähimatki kiriku arvele kirjutada. Ja kui ühiskond jälle mõne sammu edasi astub, inimlikuma poole, siis peamiselt uskmatute nõudmisel ja pealekäimisel või uskmatute rahvajuhtide algatusel. Kirik tuleb alati tagant järele, nõustub sellega, mis ilmlik inimkond oma heaolu tõstmiseks teeb. Eks ole?»

Maria kõneles seda sõbralikult, toetudes usaldusega minu käsivarrele, vaadates vahetevahel minu poole, nagu küsides, kas ma ei pahandu.

Rada muutus auklikuks, paiguti oli kiilast jääd, pöördusime tagasi.

«Unustate ära kiriku heategevuse,» ütlesin ma.

«Teie mõtlete almuste andmist!»

Ma ei leidnud järsku mingit väidet, mis oleks kummutanud korraga kõik selle ilmliku tarkuse. Aga vaikida ma ei tohtinud, see oleks tõendanud minu nõustumist ja alistumist; seepärast ma ütlesin:

«Meie ülesanne, kiriku ülesanne ei ole töö ja kapitali tülide lahendamine, ei ka streikide õhutamine või nende ärahoidmine.»

«Ja-jah, ma tean, te jõuate varsti jälle sinna: nõudke esiti jumalariiki, kõik muu antakse pealegi!»

«Peaaegu nõnda.»

«Hea küll, aga siis hoolitsege inimeste vaimliste ja hingeliste tarviduste eest vääriliselt.»

Ma olin metsa minekul mõelnud, et me hoopis muist asjust kõneleme... Et kõneleme oma elamustest, pühade lõpust ja mina võin kaeveldagi...

Jõudsime auto juurde. Juht seisis, nahkkuub seljas, jalad harkis, pabeross hambais. Ta heitis meile pilgu, nagu tahaks veenduda, kas meie rõivad korras on. Siis ronis ta rooli taha ja sõit läks linna poole.

Kõnelesime Mariaga mõne sõna homsest tööst.

Linna vahele jõudnud, pööras juht pead ja küsis üle õla:

«Kas õpetajahärra sõidab oma koju või?»

«Ära tuntud!» laususin ma enesele mõrult ja käskisin sõita koguduse maja juurde. Küllap see mees nüüd hoolitseb, et mu sõit Mariaga saab paljudele teatavaks!

Pühadenädal on lõppemas. Eile tuli Rolfile kiri Tamaaralt, et ta saabub mõne päeva pärast. Minule olevat kirjas tervitusi öeldud. Minus lõi hõõguma sädemeke lootust: kes teab, ehk on ta seal eemal igatsust hakanud tundma minu järele! Tuleb, langeb mulle kaela, valab süütundepisaraid, kahetseb ja kõik on jälle hea! Aga endistviisi ei hakka me enam elama! Uut elu algan vähemalt mina ja Tamaara alles näeb, kes ma õieti olen!

Mul polnud küll aega lähemalt mõelda, missugune see uus elu oleks, aga ma tundsin, et valmis olen kogu maailmaga võitlema, tõtt kuulutama ja kannatama, kui mul aga Tamaara on, see noor naine!

Täna hommikupoole tuli kõnetunni ajal minu kabinetti preili Nöörmaa, aastat nelikümmend vana ja kehalise kauniduse poolest mitte eriti õnnistatud; selle-eest aga valju, sõjaka vaimuga ja kõrge kõlblusega. Ta tuli, et end armulauale lasta kirjutada. Heategevates seltsides on ta mu abikaasaga lähedalt tuttavaks saanud ja kohtleb seetõttu mindki kui head tuttavat.

«Teie proua, nagu ma kuulsin, sõitnud pühadeks ära,» algas ta koduse osavõtuga.

Vastasin kuivalt, raamatutega tegemist tehes, et tuleb homme, ülehomme tagasi.

Preili Nöörmaa annetas misjoni ja oreli heaks, ei unustanud isegi koguduse vaeseid, aga jätkas oma veeringuid lauale lugedes:

«Eks ta ole — noorte inimeste asi! Iseäranis nüüdsel ajal! Või siis nüüd nagu ennem! Aga olgu mis on ja tehtagu mis tehakse, jumala kohtu ees tuleb kord igaühel vastust anda... Siiski, õpetaja proua, lubage öelda, see ei peaks nõnda avalikult, maailma ees... Mitte nõnda!... Võib ju olla, et seal midagi ei ole, et kõik on niisama, noorte mäng ja üheskäimine... Aga need tühjad jutud, mis sellest võivad tekkida!... Need võivad meie armsa õpetaja heale nimele halba teha... Ja sellest oleks väga kahju!»

Ma läksin palavaks ja suutsin vaevu tema ande raamatusse märkida. Oli selge: nüüd see tuleb, ja ma ootasingi seda uudishimuga. Kostsin raamatuisse vahtides:

«Tühja kah!... Paljugi, mis kõneldakse!»

«Siiski!» jätkas preili Nöörmaa peaaegu sosistades: «Juba mõnda aega kõneldakse, et ta selle instruktor Joasooga liiga sagedasti ühes käib, mõnikord isegi tema poole koju läheb... Õhtuti seal on... Poissmehe korteris!... Ega ma siis muidu, ma ainult, et ta ettevaatlikum oleks. Eks igaüks käi ja või käia. Käin mina ja käib iga teine!»

Tegelesin nõnda rutusti ja hädaliselt raamatutega, et aega polnud muud öelda kui:

«Nii et asjad on korras, annetused märkisin raamatusse... Jumal armastab rõõmsat annetajat...» Tõusin üles ja ulatasin käe, mis vist värises.

Preili Nöörmaa lausus midagi vabanduseks; ta tahtnud ainult mind hoiatada. Tervitagu ma Tamaarat...

Salaja sai mu kätte sõna ja kuminat sai mu kõrv sest kuulda, on Kirjas öeldud.

Käänasin ukse tema taga lukku, et end koguda. Kõrvus kostis aina Joasoo nimi ja ma nägin teda enese ees.

Istusin toolile ja katsusin rahuneda.

Joasoo on mu ohvitserist naisevenna seltsis mitu korda minu pool külas käinud; sel talvel küll enam mitte. Ta on pidudel Tamaaraga sagedasti tantsinud. Varemini kandis ta ohvitserimundrit, viimasel ajal pidi olema spordiinstruktor, võimlemisõpetaja või midagi sarnast. Ma mäletan Joasood, sest ta ei jätnud mulle kahvatut muljet. Ta on kindla, käskiva ilmega, ja ma arvan, et ta vallutas Tamaara, öeldes talle kui ülem alamale,

kui tugevam nõrgemale: «Oled minu!» Ja Tamaara tundis, vähemalt arvas tundvat, et see on tema õige peremehe hääl, *his masters voice*.

Joasoo on minust aastat seitse, kaheksa noorem, aga vaevalt oli siin aastatel palju tähtsust, sest Tamaara ise on mitmel korral kinnitanud, et ta noori mehi ei sallivat. Tema ülalpidamises olen seda ka märganud. Palju enam võis otsustavat mõju avaldada Joasoo vallutaja-iseloom. Ta on inimene, kes ei tunne kahtlusi ega kaksipidi mõtlemist, kes ei ole vist kunagi kaldunud üldse mõtisklusele. Temas on veel metslooma tervet instinkti, tulgu see talle inimühiskonnas kasuks või kahjuks. Mäletan, et ta sisse tulles viskas alati ukse räntsatades kinni, nõnda et maja värahtas. Mürinal viskas ta tooli laua äärde ja laskus sellele, lõhnates kallist kölni veest. Head sigaretti suitsetades kuulas ta pisut üleolevalt teiste kõnelusi ja langetas siis kõva häälega otsuse, mis ei sallinud vasturääkimist, mis oli kui kindrali sõna väerinna ees. Temal näis kõik selge olevat, ja võib-olla nimelt selle selguse ja kindluse tõttu oligi ta mulle, kes ma kõigist küsimusist pean vaevaga läbi võitlema, meele järgi, isegi üsna meele järgi. Nii mõnigi kord kuulasin tema avameelseid sõnu ja otsuseid, sest neis tuli kuuldavale inimene, nagu ta on, mitte, nagu ta arvab, et peaks seltskonnas häile kommetele vastavalt olema. Ta oli vist küll siiram kui keegi meist. Ta meeldis mulle ja võib-olla Tamaaralegi kui tugev ja ilus metsloom. Nüüd on Tamaara tema küünte vahel, on tema saak!

Nüüd on ta õnnelik Tamaara läheduses. Ja miks ka mitte!

Kas metseesel hirnub noore rohu peal? Kas härg iniseb oma sulbi juures?

Ma ei leia ühtki sõna, et neid häbistada. Ma ei leia enesel õigust olevat neid noomidagi või neile kõlblust jutlustada. Ei julge ka jumala ees kaevata nende peale. Tunnen, et see kaebus tuleks haavunud enesearmastusest, mitte et neid kahte patuteelt päästa. Aga ometi on mul ka selge, et Tamaara selle ilusa metsalise seltsis kuigi kaua õnnelik ei või olla.

Selle ilusa metsalise all tuleb Tamaaral kannatada!

ütlen ma enesele ja isegi ilma kahjurõõmuta. Aga missugune kannatus suudaks naist kohutada või peletada, kui ta armastab! Ja mis teame meie õnnest! Suurimaiski kannatusis võib naine end mõnikord õnnelikuks kiita, kui tal aga on, keda tõesti armastab ja hoiab.

Joasoo on terve vaistuga metsloomale lähem kui mina. Mina olen sellest eemaldunud, olen eemaldunud loodusest ja loomast, et läheneda jumalale. Kas ma ei ole aga loodusest, loomast ja jumalastki kaugemal kui Joasoo?

Vaim ei ole minus veel nõnda tugev kui Joasool vaist. Teda juhib vaist, mind aga ei juhi veel vaim, vaid mõistus. Sellest piisab vaid igapäevaste asjade ajamiseks ja selle mõistmiseks, mis teised, pisut tugevama mõistusega, vaevu ja segaselt üles ehitanud. Olen ma sellepärast Joasoost kõrgemal, et olen teoloogiat studeerinud? Et ma tean nõnda palju taevalikke asju, et olen mõnevõrra usklikki?!

Nüüd see on läinud laienedes üle linna kui sõõrlaine, mille tekitanud vettevisatud kivi. On ometi kord jälle, millest kõnelda, millest rõõmu tunda, millest otse innustuda! Tuntakse segamatut kahjurõõmu: hingekarjase, jumalamehe majas säärased lood! Mis siis veel ime, kui ilmlikke abielupaare lahutatakse iga päev!

Mitmelt poolt kantakse seda kõlbelise pahameele taha varjatud nautlusega minu kõrvu. Minu ees lastakse langeda mõnigi süüdistav sõna Tamaarale tema kergemeelsuse pärast, kahetsetakse mind kui kannatajat. Aga teisest küljest kuulen, et ei kõnelda vaid Tamaarast ja Joasoost, vaid samuti ka minu salajasist ja keelatud suhteist Mariaga. Tavaline romaan majasse võetud koolipreiliga, öeldavat kõikjal.

Ettevaatamatult olevat Rolfki mõne kahtlustava sõna oma koduõpetaja kohta lausunud. Vist ei ole ta Marialt saadud lööki unustanud.

XVII

Tamaara tuli koju. Igaüks nägi, et tal raske on oma õnne varjata. Ta ei kärsi kaua viibida oma toas, läheb kööki ja vestleb seal teenijaga, naerab kui vallatu laps,

küsib luba turult toodud toiduainete maitsemiseks, ähvardab naljatledes põhjapõlemise pärast karistada. Lõunalauas pärib ta Rolfilt põhjalikult koolitöist, poksist ja korvpallist, manitseb õppimisele. Siis pärib ta minultki teateid mõne ühise tuttava kohta, kuigi arglikult, mulle otsa vaatamata. Ma mõistan: minulgi tahaks ta oma õnnest lasta osa saada, sest õnn teeb suuremeelseks. Kas aga nimelt sel kombel peavad meie naised õnnelikuks saama? Abielu rikkudes?!

Õnn teeb inimese nooreks ja terveks. Tamaara otse vohab tervisest. Ta on nüüd veel noorem kui mõrsjapõlves. Isegi juuksed ta peas lokkavad ja jumet on enam näos kui varem hoolsa värvimisega. Kas aga võõraste meeste abil peame oma naisi tervendama ja noorendama! Elu seadused on imelikud. Elu ei näi hoolivat meie väljamõeldud kõlblusest. Siiski...

Vaevalt on ta oma nüüdseil õnnepäevil mõelnud jumalale, kirikule või usule. Ta võib jumalatagi õnnelik olla. Kas ta ka õnnetuses jumalata läbi saab?!

Kas ma tema õnnele seepärast lõppu soovin, et ta jälle jumalat hakkaks igatsema? Siis peaksin ma kogu inimkonnale õnnetust soovima, et ta oma uskmatusest ärkaks!

Mul ei ole kerge, aga ma ei kaeba. Katsun unustada tuikavat valu küsimuste lahendamisega: kuidas pean ma kohtlema nüüd Tamaarat, kuhupoole suunama seda kõike! Kas aidata kaasa nende õnnele, soodustada seda kõigiti, lähtudes inimlikust suuremeelsusest või jumalikust armastusest? Või astuda vahele, tõrjuda nad hoolimatult teineteisest eemale kui patuelus aelejad?

Aga sealsamas küsin ma eneselt, oma kõlbelist kõrkust võita püüdes: mis tean mina jumala teedest? Õnne ja õnnetuse kaudu võib ta inimesi juhtida! Ehk ongi see õnn Tamaarale vaid selleks, et ta kord selgemini mõistaks oma abitust, oma üksindust ja hüüaks selle poole, kes teda tõeliselt võiks toetada.

Ehk kust tean ma sedagi, et jumal teda iga hinna eest enese juurde tahab kutsuda ja valib selleks igasuguseid abinõusid ja teid? Ehk et ta selleks teid ja abinõusid ei valigi.

Ma tean, niisugused sõnad tulevad mu hinge kibeduse pärast keelele.

Jutud linnas on juba Tamaara enesegi kõrvu jõudnud ja häirivad tema õnnetundmust. Ta laseb lõunalauas mürgiseid sõnu langeda seltskonnadaamidele ja «kogu kupatusele», kes end elatavatki keelepeksust. Ta käib nüüd vähe väljas, koosolekutest ja bridžiõhtuist ei võta ta enam osa.

Mingi pööre toimub tema elus. Juba ma kuulen, et ta loeb tõsisemaid raamatuid ja teeb käsitööd, millest ennem kõneles nii halvakspanevalt.

Minust hoidub ta eemale, minu eest on tal vaja varjata kõike seda, mis toimub tema hinges. Ma ootan talt seletust, ootan kärsitult ja vaeveldes.

Läksin täna varem kui muidu kogudusemajasse, oma kabinetti. Ei ole mul hea kodus Tamaara läheduses viibida.

Varsti hakkas inimesi tulema ja neid on mul nüüd mahti lähemalt kohelda kui varemini. Mul on kergem, kui on, kellega kõnelda.

Tuli paar noori inimesi, kes soovisid end laulatada lasta ja nimelt kirikus. Ilmlikult on nad juba abielukirjas. Leeriajast saadik pole nad kumbki oma jalga üle kiriku läve tõstnud. Miks siis nüüd? küsisin mina. Kas tunnevad tõesti muret pika abielu ees ja tahavad end toetada jumala abile? Noorikul olid kulmud ainult vaevu märgatavaks jooneks pöetud, ripsmed tõmmuks, huuled erkpunaseks, põsed roosaks värvitud. Nad ei suutnud varjata, et tahavad kirikus oma laulatusega sugulasile ja tuttavaile etenduse anda.

Ütlesin neile seda üsna tagasihoidlikkude, tõsiste sõnadega. Nad lõid silmad maha, vaatasid nõutult teineteisele otsa, nagu oleksin ma neid tabanud kuriteolt, aga siis vastas noorik, kes oli mehest hakkajam, võib ka olla, häbematum:

«Me tasume õpetajahärrale korralikult!»

Ei hakanud neid noomima. Aga mu vaikne pilk häiris vist nende iseteadvust ja kergemeelsust, nad lahkusid segaste tunnetega, kõheldes.

Siis tuli teine paar end kuulutuseks üles andma: mitte

enam väga noor lesk, aga väliste vahendite abil noorendatud, tema kaasas üsna noor, aga elujanus noormees. Lesk on jõukas, noormees teenistuseta. Mul oli raske oma suhtumist sellesse ühendusse varjata ja ma soovitasin neile veel hoolsasti asja kaaluda. Aga lesk proua tähendas ilge naeratusega: kõik olevat juba nagunii korras, vaja ainult veel sõnad peale lugeda, asi paberile kirjutada ja maailmale teatavaks teha.

Neile järgnes naine, aastat kolmkümmend viis vana, huuled kinni pigistatud, tigedusejooned näol. Mul tuli meelde, et olen ta laulatanud aasta kuue, seitsme eest. Ta nagu lõikas sõnu oma õhukeste huultega ja ärritus varsti oma jutust nõnda, et lõi rusikaga vastu lauda ega suutnud hoida vihapisaraid. Mees läinud tema juurest minema, jätnud tema ühes lapsega maha, elavat noore libuga. Ta ähvardas mehe ühes ta armukesega kõige lähemal ajal sandiks peksta ja palus minult nõu . . .

Tuli veel vanu naisi ja mehi, ihult ja hingelt armetuid, kellel puudus varaks, kellel lapsed läinud ülekäte, kellel abikaasa pikaldaselt haige.

Nii vilets nõuandja, nii nõrk lohutaja kui ma ka olen, neile inimestele olen ma vajalik. Veel ei ole hingekarjane ülearune. Aga suur ja raske on ta ülesanne. Sagedasti tuleb tal inimest seal peatada, kus ta viimase piirini jõudnud. Ta peab seal käest kinni haarama, kus ollakse valmis kuristikku hüppama.

Lõpetanud koguduseliikmete vastuvõtu, läksin silmi tõstmata läbi kesklinna oma venna ärisse. See on nii tühjaks ja kõledaks jäänud kui inimese süda, kes prassinud ning pillanud ja kellele viimaks tühi kätte tulnud. Läksin tagatuppa ja laskusin diivanile, mis määrdunud, kulunud, mille vedrud paiguti läbi riide paistmas. Nurgas oli tühi konjakipudel, laual luitunud rohelisel paberil korratult äriraamatuid, arveid ja kirju, sealsamas tühi teeklaas, suhkrukott ja tassil suupiste riismeid.

Vend oli täna tõsine, isegi tige, nagu oleks ta verist ülekohut kannatanud. Ta oli mässumeeleolus, sõimas ja kirus kedagi ebamääraselt. Teistel kustutatavat kümnete miljonite viisi võlgu korstnasse, temal mitte sentigi! Kus on seal õiglus! Teadagi: tutvused, sõprused,

pistmised, altkäemaksud, jootmised! Upakile tuleks lüüa kõik!

Ma katkestasin ta meeleolutsemise ja käskisin aru anda seisukorrast, kuigi teadsin, et vaevalt midagi on muutunud paremuse poole. Uus oli vaid see, et vend annab oma äri riismed üle esimeseks kuupäevaks ja et mul tuleb veel mõnda tema võlga tasuda, pealegi puhtas rahas. Muidu tuleks skandaale.

Ma unustasin enese väheseks ja hüüdsin vihaselt:

«Minul tuleb maksta! Miks minul! Need on s i n u tehtud võlad! Ja mis on mul sinuga üldse tegemist!»

Ta näis sellest suurt rõõmu ja rahuldust tundvat, et ma nõnda pahandan. Enamjagu inimesist tunnevad alati suurt rahuldust, kui need, kes neist kõrgemad ja õilsamad või kes endid selleks peavad, langevad nende tasapinnale või veel madalamale. Seepärast sunnib joodik karsket viina võtma ja laiale teele sattunud tüdruk tahaks näha, et kõik neitsid kaotaksid oma süütuse ja hakkaksid kergemeelselt ümber ajama.

Muidu äge ja räpakas vend oli nüüd rahulik, naeratas mõnuledes ja lausus kahjurõõmsalt.

«Armas vend issandas! Saad vihaseks kui Kristus templi puhastusel! Ära mu lauda siiski ümber lükka... Senikaua olin sulle kuldaväärt vend, kui mul olid pankades jooksvad arved ja pangamehed mu joomasõbrad! Nüüd, kus mu arved enam ei jookse, kui mu laenud külmunud — nüüd korraga: mis mul sinuga tegemist! Nüüd jah: minu kuningriik ep ole siit maailmast, mis mul ärimehega tegemist!»

«Sahkerdaja oled sa, mitte ärimees! Halb sahkerdaja!» laususin vihaselt.

«Sahkerdaja — võib olla,» vastas vend ikka oma võika rahuga minust üle olles. «Aga mis oled sinagi muud? Mina sahkerdan vanarauaga, sina jumalasõnaga, mis veel vanem ja roostetanum kui minu kraam! Õppisid ülikoolis need trikid kätte ja nüüd vead seda väheteadjat rahvast ninapidi, kiidad oma kaupa, mida keegi pole näinud ja mida olemaski pole. Müüd kirikus napsi ja suupistet kallimini kui ükski kõrtsimees...»

Ta näis lõbu tundvat oma labasest naljast, naeratas jõhkralt ja läks äriruumi.

Tulin välja, tõmmates ukse nõnda kõvasti enda järel kinni, et kuskil klaas klirises ja killud kõlisedes maha langesid.

Olin mitmest uulitsast läbi tulnud, kui leidsin, et mu ülekuue nööbid on lahti ja käes on mul tavalise mustakaanelise kirikutalituste raamatu asemel kassapäevik venna ärist. Olin sel kombel juba mitu tervitust vastu võtnud...

Aeglustasin sammu, panin nööbid kinni ja suundusin kesklinna, kus andsin määrdunud sildiga kaustiku ekspressi kätte õigele kohale viimiseks. Pöördusin siis kõrvalisse uulitsasse ja kogusin ennast. Ei kõlba inimesel end sel kombel näidata, kellelt oodatakse hingekinnitust!

Rahunenud vähegi, läksin panka Sanderi poole.

Mul tuli tema kabineti ukse taga pool tundi oodata. Tuttav suurärimees väljus kabinetist ja lausus sõbraliku pilkega:

«Ka jumalameestel tuleb rahavürste kummardada! Nõndaks see on, paraku!»

Kas ma tõesti olen need alandused ära teeninud? küsisin iseeneselt. Need ja kõik, mis veel tulemas?

Direktor võttis mu vastu sõbralikult (nagu vist kõiki teisigi). Ta naeratas nagu harilikult, nõnda et vaevalt võis iroonilist ilmet märgata. Kuulanud minu seletused, ütles ta pead kõngutades, kulmegi kokku tõmmates ja koduselt laua vastu nõjatudes:

«Saad üle koera, saad ka üle saba. Tuleb väike laen teha. Otsi mõned žiirod.»

Sõnasin häbelikult midagi venna laenude kustutusest.

Direktor raputas tõrjuvalt pead.

«Ennem seda tehti, kui olid suuremad võlad või suurem võlgnik, nüüd enam mitte?» katsusin vaikselt solvata.

Direktor laskis selle kõrvust mööda. Lubasin tuua veksli ja allkirjad.

Sadas kevadist vihma, kui väljusin. Autod kihutasid, inimesed ruttasid, naised turukorvidega, mehed mappidega, kõigil rahutu pinge ilmes. Vaevatud ja koorma-

tud on nad kõik, kuigi paljud petlikkude illusioonidega või lõbustusist mõeldes unustavad oma mured.

Eemal oleksin tahtnud ma olla inimesist, nagu puretud loom kuskil metsakurus, et seal kellegi nägemata oma haavu lakkuda. Sest mu haavad ei ole niisugused, et nendest inimeste ees võiks uhkust tunda, ja mu reiad, et nendest kõlbaks kiidelda. Ma ei ole kui sõjamees, kes isamaad kaitstes saatnud oma elu hädaohtu, ei ka rahulik kodanik, kelle varanduse riisunud sissetunginud vaenlane ja kelle naisegi ta viinud vangi, et seepärast võiks nüüd kaebust tõsta ja tasu nõuda. Ei kõlba mul kaevata oma häda inimeste ees ega või ma õigust nõuda üheltki kohtult. Ei kõlba mul hüüda jumalat appi, et ta aitaks mul kätte tasuda mu vaenlastele või tagasi saada varanduse, mis minult ülekohtuselt ära võetakse.

Hulkusin mööda kõrvalisi uulitsaid vihma käes, kuni vilu niiskus õlgadesse tungis; siis pöördusin kogudusemajasse.

Leidsin Maria veel töötamas, pea kummardatud raamatute kohale, huuled kokku pigistatud, otsmik surutud nina juurde.

«Ons tööd nii palju?» küsisin veest nõrguvat, rasket mantlit seljast võttes ja tooli korjule heites. Siis võtsin teeseldes riiulilt ühe oma hingekirja, et sealt midagi otsida, ja kummardudes selle üle laususin üsna möödaminnes:

«Vend on mulle kaela tõmmanud üsna suure võla — umbes kolmveerand miljonit. Võib-olla oleks õigem öelda: seda olen ise enesele kaela tõmmanud. See tuleb maksta...»

«Ega seda järsku nõuta,» sõnas Maria mulle kui lapsele otsa vaadates, kes tühja asja pärast mures.

«Ega mult palju järsku ei saagi... Siis need teised asjad. Teate vist paremini kui mina, kuidas on lugu Tamaaraga. Pean ma lahutust nõudma või... laskma minna, kuidas läheb?»

«Olete küsinud, mis tema mõtleb teha?»

«Ei ole.»

«Siis kõnelge enne temaga. Arvan, ta ei põikle,» lausus Maria ja süvenes töösse.

Maria sõnad olid väikeseks, aga küllaldaseks tõukeks, et asja liikuma panna. Täna pärast lõunat palusin Tamaara oma kabinetti. Ta tuli tõrkumata, isegi meelsasti, oli vist kutset juba oodanud. Ta katsus sõrmega mu raamaturiiulit, kas see on tolmust puhas, ja nurises, et teenija hooletu. Siis lausus ta minu poole vaatamata:

«Tahtsingi kõnelda sinuga.»

«On tõesti juba aeg. Eks istu,» laususin ma istet võttes ja püüdsin olla siiras. «Kuidas te olete mõelnud, sina ja see härra...»

«Sa tead?» hüüahtas Tamaara peaaegu rõõmsalt.

«Kogu linn teab... Seepärast oleks viimane aeg...»

«Nüüd neil on ometi midagi!»

«Kuidas teil need vahekorrad on?... Et teaks, mis teha...»

«Mis seal's veel!... Kõik on selge,» kõneles Tamaara rõõmu varjamata.

«Kuidas selge?»

«Me abiellume. Niipea kui võimalik... Seepärast nõuta lahutus. Mine hommepäev advokaadi juurde.» Tamaara ütles seda sõbralikult, peaaegu meelitavalt paludes ja lisas kohe ülevoolavast südamest:

«Sa ju tunned Joasood... See on esimene inimene, keda ma tõesti armastan. Tema mind samuti. Ta on öelnud, et võtab selle, kes talle meeldib, kas või lõvi küünte vahelt. Et oleks valmis oma elu andma minu pärast.»

«Niisuguseid sõnu öeldakse palju... Siiski, kui see on teie tõsine nõu ja tahtmine...» sõnasin ma ohet varjates.

«Sul ongi siis kergem — pole enam niisugust pillajat nagu mina.»

«Ega sa ometi sellepärast tema juurde läinud... teda nii palavalt armastama hakanud!»

«Ära nüüd pahaseks saa!» ütles Tamaara lapselikult paludes. «Küllap leiad sinagi teise... Muidu oleks ju Maria sulle kõige kohasem. Aga tema ju Sanderiga niihästi kui kihlatud...»

«Kihlatud?» küsisin ma üllatatult.

«Ma ütlesin ju ammu, et neist paari teen. Ja ära sa

arva — Maria mõistab mehi hinnata! Ta on ka otse õnnega koos.»

Tundsin, et olin tüdinenud. Igaüks on siin aina õnnega koos! Olgu pealegi!

«Sel suvel ma siiski vajaksin sinult rahalist toetust,» ütles Tamaara.

«Toetust? Sa ju võid siin senikaua elada...»

«Ma läheksin Berliini.»

«Mis sinna?»

«Tantsu ja võimlemist õppima. Joasoo läheb ka end täiendama. Saab stipendiumi või midagi sarnast.»

«Aa!» hüüatasin tahtmatult kõvasti ja küsisin kaheldes: «Tahad tantsu õppida?»

«Tahan iseseisvaks naiseks saada, ise enesele ülalpidamist teenida.»

Vähe puudus, ma oleksin hüüdnud: «Suured on, issand, sinu imeasjad!»

Lubasin raha nõutada ega salanud, et see mul pole üsna kerge.

«See oleks viimane meelehea mulle,» ütles Tamaara peaaegu meelitavalt.

Nüüd on siis kõik selge. See küll veel mitte, miks ta mind sahkerdajaks peab. Aga see on mu südametunnistuse asi.

Tamaara läks. Ma jäin vahtima päikesest valgustatud nelinurka kollaseks lakitud põrandal. Vahtisin nõutult, peaaegu mõttetult, sest neid katkendilisi läbisegi vilksatavaid ja lendlevaid mälestusi meie neljaaastasest abielust ei maksnud mõteteks pidada.

Istusin nõnda, toetudes rinnuli lauanurgale, vist üsna kaua, sest kui ma jälle päikese nelinurka tähele panin, oli see juba pöördunud ja veninud pikaks lähedale ukseni, kust Tamaara väljus. Tema nõtke rüht, kaetud musta siidiga, ja kuklas kähardatud tõmmud juuksed olid mul veel silmis. Siiski, ta on mulle armas olnud...

Tõusin istmelt, isegi teadmata, milleks. Tundsin, et olen väsinud, nagu raske koorma kandmisest. Aga nüüd oli see koorem võetud mu õlgadelt. See oli kallis koorem, see oli mu suurim varandus ja ma olin lootnud, et see jääb mulle kanda eluotsani. Nüüd oli see mu õlgadelt võetud ja ma tundsin, et nõnda on kerge. Oli jää-

nud vaid väsimus. Keegi teine võtab selle kalli koorma oma õlgadele. Andku talle jumal jõudu!

Kuulsin, et Tamaara läks välja. Rolfki oli kodunt läinud. Astusin saali, istusin klaveri ette ja mängisin enesesse süvenenult: «Eks mu kohus tänu teha jumalale ilma peal».

Ma ei pilganud iseennast ega jumalat.

Üle kaua aja tundsin, et olen jälle vaba. Sidemed, mis mind köitsid, olid langenud. Aga valutasid need vermed, mis nad mu ihusse olid lõiganud.

Olin valmis võtma elu, nagu seda mulle antakse. Mu meel ei olnud enam tõrges ega tahtnud ma meelevaldselt oma saatust juhtida. Ma andsin selle jumala hooleks.

XVIII

See juhtus eile öösel ja ma olen hoidunud sestsaadik inimestega kõnelemast, neile silmi vaatamast. Olen käinud söömalauas, kui seal kedagi teist ei ole, aga midagi ei ole mu suust alla läinud.

Käisin eile öösel mõrvarile jumalaarmu andmas, sest vastu hommikut pidi ta hukatama. Mõne kuu eest oli ta öösel linna ääres oma sõbra pea purustanud ja tema raha röövinud. Mitte joobnud peaga või mõistuse äkilise tuhmenemise hoos, vaid kaine ettevalmistuse järel.

Kui karistuse määramine oleks antud minu hooleks? küsisin ma eneselt. Kui ta oleks oma tegu kahetsenud ja meelt lubanud parandada, kas ma oleksin talle Õnnistegija õpetuse ja eeskuju järgi andestanud? Ja kui ta poleks kahetsenud, kas oleksin ta surma mõistnud?

Läksin kesköösl vangikotta, sinna eksinute kivisesse, halli, kõledasse asupaika. Sammud kaikusid pikas hämaras käigus, lukk ragises ja ma astusin väikesesse kongi. Näitasin käega, et vaht lahkuks.

Voodi serval istus hallis rüüs noor mees vahakarva näoga, mis nürilt habendunud ja aeg-ajalt siit-sealt tõmbles. Väheldasi silmi pilutades tõusis ta ehmunult, aga laskus siis jälle istuma ja kaamed lihavad huuled sosistasid midagi, nagu küsides: mis nüüd? kas juba?

Tema otsmik oli järsk ja madal, paremalt siiski pisut kõrgem. Tõmmud juuksed tõusid puhmas püsti, olid pealt siledaks soetud. Kulmud olid mustad, tihedad, korratud, teine silm teisest väiksem, nina lihav, aga korralik. Nägu oli suu kohalt lai, alumine lõug tugev, kuigi lühike. Ilme oli julm, aga pisut lapsik ja kohmetu.

Ta jäi umbusklikult, peagu aralt minule otsa vahtima ja ootas.

Olin ametirüüs, aga ütlesin siiski, et olen hingekarjane ja tulnud teda kinnitama. Istusin ta vastu paari sammu kaugusel pingile.

«Kas see... varsti peab sündima?» küsis ta ja huuled liikusid tal vaevaliselt.

Ma sain aru, mis ta küsis, ja arvasin, et vist küll.

«Kas te ei saa mulle... armu paluda?» küsis ta ja ma nägin, mingi lootussäde lõi temas veel leegitsema.

Ütlesin, et ma ainult jumala armu võin paluda.

Ta ohkas pettunult ja silmad käisid hajameelselt siiasinna, nagu otsiks ta veel kuskilt pääsu.

Hakkasin kõnelema röövlist ristil, keda Kristuski ei saanud päästa, aga enesega paradiisi võttis. Vang kuulatas seda esiti huviga, otsmik tõmbus tal korratult kurdudesse. Ta katsus nagu millestki aru saada. Aga siis raputas ta uskmatult pead ja lausus murelikult:

«Mis mul sellest!... Sündigu hingega, mis sünnib!»

Ma katsusin veel kõnelda, aga nägin, et ta oma suures hingekitsikuses ei läbenud mind õieti kuulata. Siis ütlesin, et ta minuga ühes palvetaks. Langesime mõlemad põlvili. Vaevalt olin ma mõne sõna saanud öelda, kui ta järsku käed silme ette lõi, nutma purskas, siis kummuli voodi äärele laskus ja läbi nutu karjus:

«See on siiski hirmus!... Nad tahavad mu tappa!... Kas siis tõesti!...»

Ma tuletasin talle meelde tema vaest sõpra. Ta kainenes kohe ja me palvetasime. Aga ma mõistsin, see oli tema ihuhing, mis kartis surma ja ahastas, sügavamale temas ahastus ega kahetsus ei tunginud. Lõpetanud palve, küsisin, kas ta soovib jumalaarmu, ja seletasin selle tähendust. Ta nõustus ja ma andsin talle õnnistatud karikat ning palukese.

Palvetasime siis jälle ja ta näis rahunevat.

Kui ma aga käe andsin talle jumalagajätuks, haaras ta sellest kinni, näol meeleheite ilme, suu avatud, silmad pärani.

«Ärge jätke mind!... Öelge neile, et nad ei tapaks mind!... Paluge!... Ma ei taha!... See on hirmus!...»

Ma rahustasin teda jumalasõnaga. Ta nägu kõverdus valust, ta laskis mu käe lahti, ägas korra, pöördus kõrvale ja viskus lootusetult voodile.

Ma tegin ristimärgi tema kohal ja lahkusin.

Vaht ütles, et ta muidu tuimalt ja peaaegu ükskõikselt istunud või lebanud.

Varsti pidi kätte jõudma tema hukkamise tund.

Tulin koju, aga uinuda ma ei saanud, sest ma teadsin, et teda minnakse nüüd hukkama.

Rõõmujoovastuses, ekstaasis alles ühineme õieti jumalusega, ütles kord Kuriste. Inimene, kes kannatab nälga, mõtleb vaid leivast, mitte jumalast; kes kannatab hambavalu, selle meeled ja mõtted on pöördud neetud hambale.

Kes vaevleb surmahirmus, ei saa mõelda jumalale.

Mina olen kaitsenud tõekspidamist, et alles kannatused teevad inimese vaimseks, tõstavad ta looduslikult, meeleliselt tasemelt kõrgemale, kihutavad teda vaimseile otsinguile. Kannatusteta poleks üldse vaimset elu tärganud. Ma ei mõtle selle juures kehalisi valusid.

Usundid on selle maailma suhtes pessimistlikud; nad on inimkonna kannatuste tulemus. Usklik taotleb pääsu, lunastust, jumalariigi tulekut, rahu- ja õndsuseriiki. Usund peab kannatusi mõtestama.

Kurjuse olemasolu suhtes ei ole mul aga kindlat tõekspidamist ja ma kõigun ikka veel kahevahel.

Miks laseb jumal, see, kes on armastus, sündida maailmas kõige hirmsamaid asju, kui tema võimuses on seda kõike ära hoida? Miks laseb ta sündida kõige kisendavamat ülekohut, kui tema võimuses on seda kõike kustutada, jäljetult ära pühkida?

Olen kaugel ära nende lapsikust arvamusest, kes pahandavad, et jumal pole osanud luua eksimatut, täiuslikku endasarnast inimest, kellel poleks tarvis kannatada ega surragi, kes ei teeks teistele ülekohut ega kurja.

Neile ma tahaksin vastata, et jumal on tahtnud jätta meile vabaduse valida hea ja kurja vahel, teha head või kurja. Mis me oleksime, kui me peaksime aina head tegema, kui meil poleks midagi valida! Kas võiksime siis veel uhkustada vaimu vabadusega, mida me peame ülimaks hüveks!

Ei tea kust see mul meelde on jäänud: vaimu vabadus on pärit elu ürgpõhjast, jumalalgi pole selle vabaduse üle võimust. Kurjus on aga selle vabaduse tulemus. Jumalal ei jää üle muud, kui ühes meiega võidelda selle kurjuse vastu ja vähendada sel kombel kannatuste hulka.

Mõnikord kaldun uskuma, et kõik kurjus, kõik hädad ja kannatused on siiski jumalast äralangenud vaimu kätetöö. Kurjusevaim, kes oma kõrkuse tõttu jumalast ära taganes, jätkab oma võitlust ja, olles jõuetu head tegema, eksitab inimesi, ässitades neid jumala vastu, tekitab maailmas kurjust ja kannatusi, et inimesed viimaks ometi kaotaksid usu jumala kõikvõimsusse, et ta isegi kaotaks selle usu.

Ma tean, see dualism on idamaa paganausundeist ristiusku üle tulnud, ja juba sellepärast peaksin seda hülgama. Aga mis pole ristiusus paganusest pärit! ütleb Remmel.

Kõige sagedamini kaldun küll monistide vaatele: ei ole muud kõige olemasolu allikat peale jumala. Tema on kõige ürgallikas, järelikult on ka kõik pahe, kurjus, kõik kannatused temast. Kurjus ja pahe on seda ainult näilikult, sest et me maailmast näeme vaid väikest osa, mitte aga tervikut. Kui me võiksime oma mõistusega haarata kogu olemasolu, kogu elu, siis muutuks kõik kurjuski meie silmis hüveks. Seepärast ma lohutangi inimesi, kes kannatavad, kelle silmis see maailm on vaid hädaorg, et nad usuksid jumala äramõistmatut armunõu.

Küllap selle noore mehe hukkamine ja tema poolt kordasaadetud mõrv sündisid ka jumala tahtmisel, olid tema suures kavas. Kui ma siiski mõistaksin, milleks oli tarvis seda hirmsat mõrva ja sellele järgnevat uut karistusmõrva! Kas selleks, et me mõistaksime, kes meie, jumalalapsed, õieti oleme! Me võime silmi pilgu-

tamata vennaveres käsi pesta, võime pool Euroopat ära hävitada, miljonid maha tappa ja kõnelda seejuures ligimesearmastusest!

Palusin telefoni kaudu kirikupea audientsi ja see lubati mulle lahkesti. Minu tulekut oleks nagu oodatudki.

Vastuvõturuumist väljus parajasti ametivend, vaatles mind kahtleva uudishimuga ja päris kohe, mis asjas? Veel mul sõber, kellele peaksin oma koduseist asjust kõnelema! Sõnasin talle üsna tõsiselt:

«Eks meil teki kahtlusi ja küsimusi — kelle muu poole pöörduda siin maa peal?! Tuleb kurat kiusama ja kipub öösiti umbrohtu külvama — kellelt muult otsime abi ja toetust siin maa peal kui kirikupealt!»

Ametivend pahandus ja läks minema.

Mind paluti sisse astuda.

Avara kabineti põrand oli lakitud ja värskelt poonitud just kui tantsuks. Ma libisesin, enne kui sain käe ulatada oma ülemale.

«Kui kergesti ei või juhtuda see siin maailmas!» naljatas kirikupea mulle juba kaugelt lahkesti kätt sirutades.

«Eriti vaimulikul pinnal,» vastasin naljatamata.

Piiskop päris ülilahkesti Tamaara ja poja käekäigust, koguduse elust ja leerist.

Siis kõneles ta, naeratusega sõnu pehmendades, ma olevat öelnud, vist leeriõpetusel, et ei ole põrgut, taevast ega jumalariiki.

Vastasin samuti naeratades:

«Olen soovitanud neid territooriume otsida omas südames, mitte maailmaruumis. Toetusin selle juures Luuka 17. peatüki 20. ja 21. salmile.»

Piiskop ruttas sellega nõustuma, aga avaldas kartust, et vanemate inimeste juures võib nende riikide järsk eitamine kaksipidi-mõtlemisi ning valearusaamist tekitada.

Veel olevat talle ette kantud, et ma eitanud igavest elu, kas kantslis või leeris.

«Kui oletada, et aeg on ainult meie mõistuse kategooria, siis kaob ühes ajaga ka igavik... Siiski, seda

filosoofilist vaadet pole ma kantslis avaldanud. Seda enam, et usun: elu ei kustu kunagi... Võib kustuda ühes osas, kandub aga teise... Muide, kes usub, sel **on** igavene elu, teiste sõnadega: see aimab, mis on igavene elu. Seda olen alla kriipsutanud. Eshatoloogia jääb ju ikkagi üsna vaieldavaks alaks... Peale jumala ei tea küll vist inglidki taevas inimkonna ja maailmade tulevikku.»

Piiskop raputas rahuldamatult naeratades pead, nagu oleks tahtnud öelda: mis teiega ikka teha!

Veel olevat mõnedes pahameelt äratanud minu sõnad, et kirik, usutunnistus ja sakramendid ei toovat veel kellelegi õnnistust ega kindlustavat taevariiki. Sel kombel öeldult võivad inimesed kirikut kergesti hüljata, usutunnistust ja sakramente ei mikski panna.

Muidugi, tema, piiskop, ei tegevat mulle vähimatki etteheidet. Aga parem on tema arvates, kui ma sellest kõigest tean, mis minu õpetusest kuulda...

Ma tänasin. Aga omalt poolt, ütlesin ma, peaks meist igaüks ja ka kiriku ülemus sellest teadlik olema, missuguseid etteheiteid tehakse meie õpetusele teiselt poolt.

«Missuguseid?» küsis kirikupea ja tema ilme tumestus.

Ma kandsin talle ette need küsimused ja märkused, mis ma kuulma pidin leeris ja hiljutisel leeripidul. Veel tegin ma talle teatavaks kõik sellegi, mis meie «filosoofilistel õhtutel» kiriku ja tema dogma kohta öeldud, nimetamata jättes koha ja isikud, kus need arvamused kuuldavale tulnud.

Piiskopi ilme tumenes järjest. Kui ma lõpetanud, tõusis ta kärsitult püsti, käis korra edasi-tagasi, misjuures tedagi libisemishädaoht ähvardas, istus siis minu kõrvale, naeratas ja ütles peaga noogutades:

«Ons jumal meie poolt, kes võib meie vastu panna?»

«Tõsi küll. Kui aga jumal on meie poolt?» kahtlesin mina.

Ta võttis nüüd pikemalt sõna ja hakkas uue aja kiriku ajaloost neid kohti otsima, kus ka ilmlik «valgustus» ähvardanud kiriku õpetuse hoopis varju jätta, kustutada. Aga jälle pöördub rahvas ja ka haritud inimesed

kiriku poole tagasi, jälle otsib ta seda vana jumalat, jälle otsib ta viimast tõde pühakirjast.

Ma tähendasin, et usundigi mõisted kuuluvad arengule nagu kõik siin jumala maailmas, aga lisasin kohe, et ei tulnudki selles asjas ega ole end valmistanud ettekande jaoks. Sellest mõni teine kord...

Kõnelesin nüüd oma asja: lubatagu mulle lahutus oma abikaasast. Seletasin ära lähemad asjaolud.

Piiskop tõusis jälle istmelt ja käis libedusest hoolimata mitu korda edasi-tagasi. Ta oli üsna norgus ja surus kulme silmile.

«Selles asjas hakkab vaimulik seisus ilmlikule agarasti eeskuju andma,» ütles ta viimaks, tuli ja istus mu lähedale ja lisas sõbralikult: «Mul on kahju, et niisugune asi peab sündima. Enesestki mõista ei saa ma seda keelata.»

Ma tõusen püsti ja tänan. Küsin veel, kas ma ei tohiks kõik need kahtlused, mis tulevad kuuldavale ilmlikkude suust kiriku õpetuse ja dogmade kohta, — kas ma ei võiks need kirikupäeval kõne alla võtta.

Piiskop väristab eitavalt pead:

«Miks kohe seal, suure kogu ees!»

Ma lahkusin.

Ons jumal meie poolt? kostab mu kõrvus. Kes võib öelda, et jumal on nimelt meie poolt! Ta on selle poolt, kes mõistab maailma ja inimkonna arengu teed aimata ja seda teed mööda edasi minna. Nõnda vist ütles kord doktor Remmel.

Ma võtan jälle kätte Silvia päeviku. Eks ole see üks dokument, mis hõõgub elust, milles on varjatult kaebust ja süüdistust. Meie ei ole suutnud seda vaest tütarlast oma õpetusega rahuldada, teda kinnitada, temas vääramatut usku äratada. Ta kirjutab:

Lugesin Svante Arrheniust ja mul tekkis kirglik tahe saada täheteadlaseks. Mitte selleks, et avastada veel mõni uus planeet, kinnistäht või udukogu. Kas neid üks enam või vähem, see vist kogupilti palju ei muuda. Tahaksin selgemat aimu saada sellest maailmast, mis meie kõigi eluasemeks. «Meie kõigi» all mõistan ma inimkonda siin väikese planeedikese peal, aga ühtlasi

ka kõiki neid olendeid, kes arvatavasti elutsevad teiste päikeste süsteemides, Linnuteel lõunast põhja, lõpmatuse äärteni. Ma tahaksin kogu kosmost selgesti oma vaimusilmadega näha ja kõigi tähtede ühisliikumist jälgida. Aga vähe sellest, et teaksin, kuidas see kõik liigub ja kuhupoole see kõik suundub, missuguseid sõõrisid või ellipseid iga süsteem selles suures munakoores joonistab. Palju enam huvitab mind, jah, otse vaevab kogu selle maailma algus ja ots, tema senine tee ja tuleviku suund, kõige enam aga: meie suure teekonna lõppsiht, kui sellest üldse kõnet võib olla. Kuidas võiksin ma enne rahulikult kõndida tähistaeva all, kui mul pole aimu, mis see maailm on! Aga ometi kõnnib suurem jagu inimesi, ma ütleksin peaaegu: kõnnivad kõik, ninad maas, nuusutades, kust tuleb leiva lõhn. Muide, siin ma vist teen ülekohut vaeste vastu, nagu seda on mu emagi. Ei ole tal aega hingetõmbamiseks ega ülespoole vahtimiseks; ta peab vahtima alati maha, et mul oleks võimalik mõnikordki üles vaadata. Peab see tõesti nõnda olema? — Aga leivajaht pole ainuke, mis kammitseb inimese pilku, ei lase tõusta. Tühjus, tühjus, vanitas — see näib kõiki hingi täitvat, iga tänavanurga tagant, iga planguprao vahelt puhuvat. Võib siiski olla, et on inimesi hoopis teissuguseid, aga mina neid ei tunne. Võib-olla on neid, kes näitavad teed tõotatud maa poole. Võib olla, et neid on läheduseski, näiteks meie usuõpetaja, kelle pilk näib mõnikord suunatud olevat sinna maailma, kuhu läheme siit kord; ja mina vist õige pea! Kas läheme? Kus on see maailm? Seal, tähtede taga? — Kust on pärit see jõud, millel pole algust ei otsa, mis ei kasva ega haju, ei vähene ega suurene, millest ei saa keegi hävitada kübet ega lisada helvet, mis aina muundub ühest kujust teise! Kuidas see mõte mind lõõmama lõi, kui füüsikaõpetaja sellest kõneles! Aga sõnakestki ei tihanud ma sellest lausuda kellelegi, peale Maria. Ja ta ei seletanud, see õpetaja, kust see kõik, see jõudude igavene mäng, sünd ja surm, maailmade tekkimine ja hävinemine, igavene jõulainete mäss, hoovus, tõus ja mõõn, areng algrakukesest inimeseni ja jälle tagasi, mullaks, kust see on võetud? Igavene tormi ja vaikuse vaheldus, jumala juurest

tulek ja sinna tagasiminek, sinna Igavese Isa juurde, kellest teada vaid nimi ja seegi ei ütle midagi! Igavene kooskõla otsimine ja vastuolude tekkimine, hävitavad katastroofid, et kõik jälle rahuneks ja vaibuks! Igavene hingus jumala rinnast. Ainult selle poolest erinev meie omast, et iga hingetõmbus kestab aastamiljardeid ja loob maailmu. Kui see aga on nõnda ja meie, kes me surematust igatseme, ühegi niisuguse hingetõmbuse kaasa peaksime elama — kas ei vii see eoonide pikkus meid meeleheitele? Kas on vaim selleks küllalt vastupidav, et elada aastamiljardeid? Kas on tal ikka uut, millega end täita, millesse kiinduda, millele elada? Kas ei hakka ta igavust tundma ja surma igatsema juba aastasadade ja -tuhandete järel ja seda eelistama igasugusele õndsusele, mis kestab kaua?

Tema, see vaene tütarlaps, mõtles maailmade käigust, mina aga, õpetatud jumalasõnakuulutaja, kes inimesile peab näitama igavese elu teed ja pääsu kõigest selle maailma vaevast — mina peaksin muretsema väikesi muresid, mõtlema väikesi mõtteid! Selle asemel et otsida vaid maailma ja elu mõtet, et selgitada jumala tahtmist, avastada tema teid ja kuulutada seda!

Eile käisin tuttava advokaadi juures ja kõnelesin meie lahutuskavatsusist. Ta kohtles mind viisakalt, küsis vaid hädavajalikku ja hoidus uuditsemast, kuid ma nägin, et see minu lahutusasi teda üllatas ja huvitas.

Täna käisime Tamaaraga notari juures. Häbi oleks mul öelda, et see oli Kolgata teekond, aga kerge see ei olnud. Pidin helistama ja auto kutsuma, aga Tamaara pidas seda ülearuseks ja nõnda läksimegi jala. Me ei olnud pahased teineteisele, aga sõnagi me ei kõnelnud, aina piinlesime. Ei saanud teineteisega sammu pidada, häbenesime seda nüüd veel teha. Nii me siis astusime teineteisest ette kippudes või maha jäädes. Olin piinast higine, kui jõudsime notari kontorisse. Ooteruumis olid mõned tuttavad — ma oleksin ulgunud häbi pärast. Haarasin laualt määrdunud moeajakirja ja teesklesin sellesse süvenemist. Tamaaragi laskus kummargile mingi «magasini» üle.

Kui viimaks allkirjad antud ja me välja pääsesime, vaatasime kui vargad arglikult ümber ja ma ütlesin kohe, et «teisele poole» pean minema. Kergitasin kübarat ja pöördusin Tamaarale otsa vaatamata eemale.

Pidin notari juurest minema kohe kirstupanekule. Lahkunu oli noor naine. Tean, et tal tahetud loodet kõrvaldada ja ta saanud sellest veremürgituse.

Kirst oli lilledes, leinajad vaiksed, silmad kõigil maha löödud. Mees ei tihanud kellelegi otsa vaadata. Siin ei saanud ma kõnelda kui palgaline, mul poleks kõlvanudki kõnelda nõnda; siin oleks pidanud ainult alandlikult palvetama. Ja ma nägin, mis tähendavad alandatud ning alandlikult südamest öeldud sõnad. Niipea kui ma olin lausunud sõnad:

«Ära jäta mind mitte maha, Jehoova jumal, ära ole minust kaugel ära —», hakkasid pisarad voolama leinajail ja mul enesel ei jäänud silmad kuivaks.

Kui sünnib hirmus asi, mis mõistame siis muud teha kui palvetada.

Jälle käisin ma venna vanarauakaupluses. Ta kõndis mööda tühja ruumi ja võttis mu vastu irvitava lõustaga. Ütles, et nädala pärast olevat uus omanik sees.

«Mis mõtled tegema hakata?» küsisin talt vaenuta.

«Inimesi tüssama,» vastas vend rahulikult.

«Ehk jätkub juba sellest,» ütlesin vaikse valjusega.

Ta peatus ja heitis mulle vaenuliku pilgu. Siis kurjalt:

«Sooh? Seni olen tüssanud?... Aga sina? Olen sulle öelnud: teed äri kaubaga, mida olemaski pole!» Ta hakkas jälle käima ja jätkas: «Hakkan baptistide, adventistide või mis pagan nad kõik on! — jutlustajaks! Arvad, et mina ei mõista suud pruukida?... Et ma ei mõista kaupa kiita?... Kas ma ei mõista naistel silmast vett välja võtta?»

Oli ülearune temaga kõnelda, aga mul oli nõrkus talle siiski öelda:

«Kardan, et sust tõesti enam ausat inimest ei saa.»

Ta hakkas võikalt ja kõvasti naerma, suu laiali, käed puusas. See oli otse hirmus.

Tulin välja, masendatud sellest nägemusest.

Tulgu karu, kes poegadest lahti saanud, inimese vastu, aga mitte alp oma meeletu viisiga.

Minu juures on käinud mitmed, kes venna veksleile ühes minuga alla kirjutanud. Nad on mind manitsenud, et ma ka nende osa tasuksin, sest laenu teinud ja saanud minu vend, peaaegu mina ise. Seepärast nad julgenudki allkirja anda, et ka minu, hingekarjase, õpetaja nimi on seal kindlustuseks.

Ütlesin otsekohe, et need on kavalad ja kõverad kõned, ega nõustunud. Igaüks tasugu oma osa, igaüks söögu sellest supist, mis me üheskoos keetnud! Tean väga hästi, et need allkirjad anti mu vennale suurte jootude puhul, au eest, et vend neid külla kutsus.

Nüüd käivad mu kaaszirandid mööda linna ja kõnelevad minust igale vastutulijale kui kahtlasest äritsejast, kes aga ühes vennaga viimaks «sisse lennanud».

Olen selle kõige vastu abitu ja vähe puudub, et ma hüüaksin:

Jumal! Kisu ära hambad nende suust; noorte lõukoerte purihambad kisu välja, oh Jehoova!

Mõõnaku nemad kui vesi, mingu nemad sinna ja tänna; kui Ta taotab oma nooltega, siis saagu nemad otsekui ära lõigatud!

Käisin veel läbi kõik rahaasutised, kus tuttavad riivasid mind kahtlustava pilguga, pangamehed aga kohtlesid lahkesti teeseldud heatahtlikkusega, seejuures vist mõeldes: «Ei hoia isegi jumalik tarkus rumaluste eest!»

Jah, asi on korras: nad on nõus, et ma aegamööda tasuksin oma osa, ei nad tule mind korraga laastama. Nagu suure heateo oleksid nad sellega mulle teinud, et seovad mu aastakümneks galeeri külge!

Sain siis ka laenu teha, et mõnd vähemat arvet õiendada, mis venna läbi mulle kaela tulnud.

Need asjad ei kuulu isegi õnnetuste hulka. Õnnetus sünnitab valu ja kannatusi, mis teeb puhtaks ja tugevaks. Need närused rahaasjad ja vekslivintsutused ainult väsitavad, vintsutavad ja purevad närve.

Nagu meeldetuletuseks, et on õnnetumaid minust, ilmus minu juurde jälle nõdrameelse proua. Ta oli nüüd vabastunud baaridaami kohalt terveks suveks, et minna oma mehe juurde. Ööelu, alkohol ja nikotiin olid teda

väsitanud, aga veel enam tema närve narmendama kiskunud.

Ta vajus minu vastu toolile, võttis paberossigi käekotist, aga ehmus, peitis selle jälle ja algas ägedasti:

«See on kristlik maailm! Te peaksite korra kesköösl sinna tulema! Seal on mehed, kes ristitud, altari ja abielu sakramendi vastu võtnud, aga sellest hoolimata on nad julmemad kui paganad ja tooremad kui metsinimesed! Kus on teie sakramentide mõju?! Teie kristliku riigi seadused lubavad joogikohtade ööelu. Nad ei keela, et ma seal hommikust õhtuni ja hilja ööni pean joodikutel olema rüvetada. Ja nimelt siis, kui ma juba õhtul hilja surmani väsinud, kui enam midagi näha ega kedagi kuulda ei tahaks, siis see meie «töö» õieti algab. Siis peame lõbustama mehi, ergutama neid liigjoomisele, uinutama eneseunustusele. Me ei suuda seda muidu, kui peame ka ise jooma. Kui siis avalikus saalis meie ohvrilt mõistus riisutud, minnakse temaga üksikkambrisse... Ärge arvake, et seal joovad ja rõvetsevad voorimehed, lihunikud või äritsejad! Oh ei, seal võite kohata haritud, väljapaistvaid, «auväärilisi» tegelasi!»

Proua kõneles seda, ta huuled tõmblesid, silmad leegitsesid ja aeg-ajalt pühkis ta pisaraid.

Mul oli siin raske midagi vahele öelda. Ta jätkas:

«Andsite mulle Uue Testamendi. Mõnigi kord, tulnud meeste käte vahelt, poolpurjus, viskusin oma kongis voodile ja lugesin Kristuse sõnu. Lugesin ja nutsin... Katsusin ka palvetada. Oli kergem...»

Ta hakkas nutma. Ma ei mõistnud sõnagi lausuda.

Toibunud vähe, katsus ta jätkata:

«Kord käisin ka teie jutlust kuulamas... Kuulasin ja nutsin... Aga nüüd ma tulin teie juurde — tänama Testamendi eest. See peaks pandama mu rinnale kirstu... Tahtsin ainult veel küsida: kas on igavene hukatus?»

Mis pidin ma vastama? Ma hoidusin esialgu kinnitamast, et on igavene hukatus, ja pärisin:

«Milleks see küsimine?»

«Eks teie õpetuse ja usu järgi enesetapjal ole karta igavest hukatust?»

«Teie ei pea mõtlema niisugust asja!» ütlesin ma laua

tagant tõustes, sest tema ilmest võis lugeda meeleheitekindlust.

«Ma ei või, ei suuda enam minna oma nõdrameelse mehe juurde — sest ta tahab minuga elada kui mees naisega... Aga ometi!... Ma ei suuda enam elada seda elu siin joomapõrgus ega seal nõdrameelse kõrval... Ma tean — ainult mõni hetk — ja kõigil mu kannatustel on lõpp. Jumal ei või nõnda metsik olla, et selle eest igavese piinamisega mind karistab. Ta ise näeb mu kannatusi... Kui ma tõesti ei jõua enam... siis paluge minu eest... pärast minu surma...»

Ma katsusin teda kinnitada, kuidas mõistsin, aga tundsin oma nõrkust. Nii ta läkski ja ma ei ole kindel, et ta oma kavatsust ei teosta.

Kui p a l j u on neid, kes heidavad meele! Igapäev kuuleme, kuidas jälle mõni lõpetanud oma elu. Ja meie ei suuda neid sellest tagasi hoida!

XIX

Tamaara käib kergel sammul kui hirv. Ta valmistab end ette uuele elule, uuele abielule. Ta teeb nüüd käsitööd, mida ennem nii väga põlgas. Ta õmbleb, rõõmsaid viise ümisedes, nimetähti taskurätikuisse, palistab ja pilutab, et oma tulevasele teha meelehead.

Ma ei ole kade; aga ma tean, et kerge elu teda ei oota. Siiski, kes teab, siin ehk ootaksid teda veel raskemad päevad ja suuremad mured. Kui minu majas elu enam ei oleks endiselt lahe, siis tunneks ta seda küll üsna valusalt. Seal, uues kodus, jäävad vähemalt senikaua kõik raskused märkamata, kuni kestab armastuse uim. Kui aga see kord lahtub, kui silmad avanevad igapäevaste asjade nägemisele... Siiski, ma ei tahaks millaski näha Tamaara silmis murepisaraid.

Olen oma koguduse jõukamatelt liikmetelt allkirju palunud ja Sanderi toetusel ning juhatusel laenu teinud Tamaara jaoks. Sander on lahke minu vastu, nagu oleks Maria minu tütar ja kosiks ta selle. Miks peaksin mina talle ütlema, et Marial on ehk üsna suuri kahtlusi ja kes teab...

Kui ma Tamaarale teatasin, et talle välismaalesõi-

duks summakene kindlustatud, sai ta üpris väga rõõmsaks, surus minu kätt ja ütles mulle kiidusõnu. Siis andis ta nõu, kuidas mina oma elu peaksin seadma, ja arvas, et ma liiga kaua «leseks» ei peaks jääma. Ta ennustas mulle õnnelikku abielu, aga arvas, et ma peaksin hoopis teissuguse inimese naima, mitte säärast kergemeelset kui tema.

«Küllap sa oma rahaasjadega korda saad ja vennale leidub ka ehk midagi. Sul ju palju häid sõpru!» ütles ta lõppeks.

Nagu oleksid mul rahaasjad üksi südamel! Vähe puudus, ma oleksin küsinud: Kuidas jääb siis kahtlustusega, nagu sahkerdaksin ma jumalasõnaga? Muidugi oleks ta need sõnad nüüd kohe tagasi võtnud ja vabandanudki. Aga mis sellest!

Ja siis arvatavad «sõbrad»! Kus on minu Elivas, Pildad ja Sovar, kes mind nagu Hiiobit lohutaksid!

Rolf läheb suveks oma koolivennaga maale, minu kaasvõitleja perekonda. Kui teda seal aga tema jõhkruse tõttu kogu suvi sallitakse. Ka asetäitja, kes minu äraolekul toimetab vaimulikke talitusi ja peab jumalateenistusi, olgugi pooltühjale kirikule, on mul leitud.

Jääb järele minu oma asi, Tamaara kahtlustuse selgitamine. See on aga võtnud laia ulatuse, haarab kogu minu elu. Pean saama enesega üksi olla ja jumalaga kõnelda. Eemale oma kogudusest, oma tööst ja oma muredest ja rõõmudestki, kui neid oleks!

Maria on nõus senikaua linna jääma ja koguduse kantseleid korras hoidma, kuni ma tulen.

Kui ma temaga sellest eile õhtul söögilauas kõnelesin ja pärast seda jutt kaldus kirikule ning usundile, küsis ta nagu muu seas, teeseldes hajameelsust:

«Milleks õieti teie arvates kirik, usk, usund ja kõik see?»

Küsimus oli nii suur ja raske, et ma söömise katkestasin, lauast tõusin ja edasi-tagasi hakkasin käima. Tõepoolest, milleks usund? Maria ise tuli mulle appi, kui ta ütles:

«Tol ajal, kui usuti selleks, et «kord», «seal» taeva õndsusse pääseda, oli asi lihtne ja selge. Selleks maksis uskuda. Uskumine sündis siis nii-öelda tasu eest, tasu

tõotusel. Ligimest ja jumalat armastati tasu eest. Aga armastus tasu eest . . .»

«Uskumine tasu lootusel langeb ära,» nõustusin mina. «Aga on midagi muud . . . Kui ma kirjutasin oma eetikat — see jäi Tamaara ajal pooleli, võib-olla jääbki — siis jõudsin vähehaaval ikka enam veendumusele, et kõlbluse reegleid peaks vähe olema. Kristus andiski rikkale noormehele üsna lühikese juhatuse, käskides armastada ligimest ja jumalat . . .»

«Kui me aga ei tea, kes see jumal ongi!» lausus Maria.

«Kes ta on, seda ei saa meie iialgi teadma . . . Aga tema seadusi — uskmatu ütleb: loodusseadusi — me võime tunda, tema kätetööd näeme maa peal ja taevalaotuses, lilleõies ja Linnutees . . . Mida meile religioon peab õpetama? Õiget hingehoiakut ja elu vaimus, ei muud midagi.»

«Õiget hingehoiakut,» kordas Maria ja unustas söömise. «Ma pean selle üle mõtlema,» ütles ta siis.

«Sest niipea kui see pole õige, kaob meil side jumalaga, kõiksusega,» ütlesin mina ja lisasin: «Kui me näeme üht inimest uulitsal ärevuses jooksmas, rahutus näol, ärevus silmis, siis me teame: sel inimesel ei ole hingehoiak õige, ükskõik millest ta on lasknud end häirida, ahnusest, ihnusest, kadedusest, muredest või lõbudest. Näiteid võite ise sadasid leida. Peab siis ometi olema keegi, kes sellele inimesele appi tuleb, teda juhatab, kuidas oma hinge ravida, kuidas oma vaimusilmi ülespoole tõsta.»

«Selleks on arstid, et haigeid ravida.»

«Arst ei õpeta, kahjuks, õiget suhtumist kõiksusesse, jumalasse.»

«Ja arvate, et pastor seda paremini teeb? Minu arvates — ja sellest on palju kirjutatud — on kirik, s. o. hingekarjased nimelt valehoiakut õpetanud!»

«Kuidas nõnda?»

«Nad on ülearust alandlikkust jutlustanud. Nad on elu ja ilu põlgamist, meeleliste rõõmude hülgamist ja lihasuretamist jutlustanud. Nad on inimese silmad selle ilma pealt ära teise, olematu ilma peale suunanud.»

«Seda on ehk kirik ennem teinud . . .»

«Ega te taha ometi öelda, et see ellusuhtumus, mida

kirik praegu kuulutab, see kõige õigem on? . . . Ta läheb lihtsalt elust mööda või tuleb sellele järele, nagu ma vist juba ennem öelnud . . . Teie vabandate, et ma nõnda «julgesti» oma arvamusi avaldan.»

Maria ei kõnele nüüd enam nagu ennem, siis kui majas oli Tamaara valitsus. Nüüd on Maria iseseisev inimene ja raamatud, mis ta mu riiuleilt otsinud, samuti vist ka meie «filosoofiline salong» on tema juures oma töö teinud.

Mu silmad on jälle avatud jumala maailmale, mu kõrvad kuulevad jälle.

Vaikne tuul kõneleb mu kõrvus, kord kõvemini, kord tasemini, kord kaeveldes, aeglaselt, kord lausudes lühidaid, katkendlikke sõnu, puudutades tasa mu palet ja kõrvalehte. Kord ründab ta tungivalt, nagu päriks midagi, nagu sunniks millekski, nagu sõitleks ja kurjustaks. Kord on teda vaevalt kuulda ja see on kui sosistamine, nagu tahaks ta mind võita vaikse armastusega.

Teie ütlete, et see keel on meile mõistmatu, et selle sõnades ei peitugi mõtet, et seal kordub igavesti üks ning sama. Kui palju on aga mõtet selles kõiges, mis kõnelevad inimesed igapäevases elus, ja kas ei kordu seal ka enamasti üks ning seesama, ikka üks ning seesama: oma väikesed rõõmud ja veel pisemad mured, oma tühised lootused ja asjatud igatsused, oma kaeblused ja kahetsused! Sajandi kestel tuleb kaks-kolm, kes suutelised kõnelema kaugemaist asjust pidulikus keeles; aastatuhandete kohta tuleb üks, kes näitab inimkonnale uut teed.

Üle kaua aja tõstan ma jälle silmad päikese poole, ma näen pilvevoorisid taevalagendiku sinisel äärel.

Ma näen linna kõrgeid torne ja mul tuleb meelde, et need pole muud kui nähtava kuju võtnud inimeste tung igapäevasusest välja, ülespoole, jumala poole, ükskõik, mis keegi ka selle all mõelnud. Need tornid on kerkinud üles igatsusest olla parem, suurem, tugevam, kõrgem enesest.

Näen järske, krobedast kivist kantsmüüre ja mul tuleb nagu esimest korda meelde, et needki müürid

kõnelevad oma keelt, mitte vähem kui neist kirjutatud sõnarikkad leheküljed. Need müürid kõnelevad inimeste ühisest jõust oma elu kindlustamisel, nad kõnelevad tugevast tahtest end kaitsta ja vaenlast trotsida.

Iga asi hakkab mulle kõnelema sellest, mida ta nähtavalt väljendab. Ma püüan lugeda nähtava maailma raamatut, mille olin hoopis unustanud viimaseil aastail.

Meelde on tulnud mul targa sõna, et kõik asjad pole muud kui jumala mõtted. Ta mõtleb nõnda, et me näha ja kuulda võime. Aga nähes me ei näe ja kuuldes me ei kuule.

Tunnen rõõmu kevade ärkamisest, aga sealsamas tekib mõtteid, küsimusi, kahtlusi nagu vaesel Silvial.

Milleks see igavene ringkäik, õitsemine ja närtsimine? Kas me sellest mõistame lugeda jumala mõtlemise mõtet? Ta näeb und ja tema unelmad kehastuvad. Kas nad ei ole aga samuti suunata ja sihita nagu nõdra inimese seiklused unes? Rohi tärkab, haljendab ja närtsib, vägev tammepuu võrsub, hargneb, sirutab oma harud kui võimsad käed iga nelja tuule poole. Siis aga näeme tema ladvas kuivi raage, kus kevade tulekul ei pakata enam pungad ega löö enam haljendama lehed; siis hakkab jämeda tüve süda pehkima ja viimaks murrab sügistuul metsakuninga ja ta kõduneb varsti põrmuks, kui teda ei põletata. Põlistes mętsades käib see igavene tärkamine ja kõdunemine, aastatuhanded, aastamiljonid, kuni tuleb taas jääaeg ja kõik elu mattub lõplikult külmanud lademete alla. Ehk muutub veel kord kliima, tulevad soojad ajad, sulab jää ja lumi, ärkab jälle elu, kuni jälle kaob — aga milleks see? milleks see igavene ringkäik? Uuesti ning taas uuesti pidutseb elu, kuni viimaks hukkub meie Maakera ja ühes sellega kõik see, mis loonud ja ehitanud inimene, millele ta olnud nii uhke, mida pidanud oma võiduks.

Tekivad ja hukkuvad maailmad — issand, kus on selle kõige mõte? Me teame, et see on sinu kujutluste, su unelmate kehastus, aga kus on see hea- ja kurjatundmise puu, mille viljast inimene kas või sinu loata, kas või needust enda peale tõmmates teada võib saada su igavest loomistöö mõtet, su lakkamatut ehitamise ja hävitamise indu!

Meissegi oled sa selle istutanud ja me püüame kas või enese hukatuseks ikka uut luua, kuigi teame, et see kord hävineb, et selle võib-olla kord ise oma sõgeduses kõik jälle maha kisume, mis me ehitanud. Hävitamise tungigi oled sa elavaile olevusile sisse istutanud, et üks peab langema teisele saagiks ja roaks, et üks võiks rõõmu tundes teise verd juua ja sellest rammu ning tugevust saada.

Aastatuhandete eest on inimene selle su range seaduse lõppemist oodanud ja õiguse ning rahuriigi saabumist lootnud, kus *«hunt elab ühes tallega ja pardrimetsaline magab kitsetallega, ja vasikas ja noor lõukoer ja nuumveis on üheskoos ja pisuke poisike ajab neid.*

Ja lehm ja karu söövad karjas, nende pojad magavad ühes, ja lõukoer sööb õlgi kui veis.

Ja imev laps on lusti pärast kõige vihasema ussi augu juures ja äravõõrutatud laps pistab oma käe pasiliski mao augu sisse.»

Suur prohvet, sa mõistad kõnelda inimkonna igatsusest paremini kui keegi meist, aga me ei peta enam endid sääraseist lootusist nagu sina. Me tunneme jumala loomust paremini kui sina, kuigi meie usk on nõrgem ja meie hing kõiges kahevahel.

Südamega võib inimene sulle hõisata, oh jumal, ja su vägevusest kiidulaule laulda. Niipea kui ta aga järele hakkab mõtlema, ei saa ta aru sinu seaduste valjusest ja su... halastamatusest. Tean isegi, et peaksin ütlema: sinu armunõust. Nagu ma sellest alati olen kirikus kõnelnud.

Aga alles eile matsin ma vaese tüdruku nelja-aastast pojakest. Ema nuttis ahastades haua ääres ja teised pidid teda kinni hoidma, et ta väikese kirstu järel hauda ei hüppaks.

«Laske mind mu poja juurde!... Ma ei saa temata elada!... Ma ei taha!... Ta on mu ainuke!» karjus ta meeletult, mustast rätikust piiratud nägu nutuveest verevalaiguline ja hingevalust moondunud.

Ema polnud enam väga noor ja pojake olnud talle armsam ta enese elust. Pesemise ja paikamisega tee-

ninud ta ülalpidamiseks raha ja olnud oma ainukese seltsis õnnelikum kui ükski rahavürst või kuningas.

Mis pidin ma talle nüüd lohutuseks kõnelema? Eks ikka jumala äramõistmatust armunõust!

Kui me aga ütleme: äramõistmatu, kuidas võime siis sedagi mõista, et see on a r m u nõu!

Aga ma ütlen seda vaid enese kiusamiseks, sest ma u s u n, et elu ja surm, samuti kui maailmade tekkimine ning hukkumine pole jumala mõttetu kujutlusmäng.

Õigem on siiski öelda, et ma p ü ü a n uskuda, sest usuta oleks mu elu mõttetu. Ja enamasti kõigi teistegi elu. Sest oma usu kindlusega ei julge ma veel mitte (või enam mitte?) hoobelda.

Kui ma hommikul ärkasin, kuulutas raadio, et nüüd järgnevat lööklaul: «See öö kuulub meile.» Sellega tervitas mind mu poeg teisest toast. Sellega ja mõne teise maitsetu, tühise, inetu, kõlvatu lööklauluga tervitati ja saadeti tööle kogu meie rahvast. Sest tsivilisatsiooni ja kultuuri «võitudest» peab kogu rahvas osa saama! Lõppeks mingi fokstrot neegrilällutusega ja siis tuli järsku vaimulik muusika ning jumalasõna.

Nii algas päev ja see, mis ma kuulsin lõpul, ei olnud palju rõõmustavam.

Jäin pärast kodust laulatust jõukasse majja õhtusöögile. Minu kõrval istus keskealine advokaat, endine nimekas poliitikategelane. Ta oli parteis, kus kirikut ega vaimulikke halvasti ei koheldud.

Kui ma seda temale tunnustades meelde tuletasin, naeratas ta kavalasti, ja kui oli veinipudelilt silti lugenud, mul ning enesel klaasi täitnud ja tubli sõõmu rüübanud, siis sõnas:

«Nojaa... Mis seda enam varjata. Kui mõni partei läheb valijat püüdma kirikut maha tehes ja vaimulikke naeruvääristades, siis on teisel kasulik seda asutist ja seisust päästma rutata!»

«Teie ütlete: kasulik?...» küsisin mina.

«Kirik on ikka veel vanemate inimeste juures teatavas lugupidamises. Või kuidas seda öelda... Tema kombeid peetakse veel vajalikuks, näiteks ristimise, lau-

latuse või matmise puhul... Tänagi siin, nagu nägime: noorpaar oleks leppinud nimede registrissekandmisega. Vanemad aga arvasid siiski, et on ilusam, kui vaimulik omad sõnad peale lugenud. Ehk usuvad koguni, et on kindlam.»

Ma vaatasin vist liiga valjult oma lauanaabri poole, sest ta naeratas süüdlaselt ja lisas kohe:

«Te vabandate mu otsekohesuse pärast. Aga milleks silmakirjatseda!»

Ta võttis jälle pudeli, vaatas silti ja kallas minu klaasi, kuigi ma olin rüübanud vaid mõne tilga. Siis kallas ta enesele ja maitses meelsasti.

Kõnelus lauas oli nii elav, et meie sõnu vaevalt tähele pandi. Mu naaber jätkas sõnaohtralt, kuigi tõsisemalt:

«Meie inimene ei ole jumalasalgaja. Küsige neilt vanadelt või noorteltki siin lauas, kes seda oleks! Ta annab jumalale, mis jumala kohus.»

«Kas vahest mitte liiga vähe?» küsisin pilgates.

«Oo, härra õpetaja, egas meie jumal ole ometi nii ahne kui juutide Jehoova! Sellega oli tõesti raske: temale anna aina kõige parem, mis sul on. Mõnikord nõudis su käest lihast poega! Metsik otse!»

Mu naaber kõneles nii tõsiselt ja elamusega, nagu oleks tal enesel olnud tegemist selle Jehoovaga.

«Sellega polnud muud teha, kui vii aga ohvreid ja katsu, kuidas saad lepitada!» jätkas ta.

«Arvate, et meie oma vaatab läbi sõrmede?»

«Seda mitte. Aga ma ei usu, et ta oleks väiklasem mõistlikust maisest valitsejast või — ütleme: õpetajast. Mõistab distantsi võtta ega tee tühjast asjast tüli.» Ta rüüpas ja ergutas mindki selleks. Pühkinud siis sõrmekondiga suunurki, jätkas ta asjalikult: «Võiks peaaegu nõnda öelda, või ehk ongi öeldud: igal rahval on jumal, missugust ta väärib. Aga jätame jumala, teda me ei salga, ainult et need nooremad hoolivad vahest liiga vähe tema seadustest, ajavad taga liiga kergeid lõbustusi.»

Teisest toast taoti juba klaveril mingit steppi või foksi, kuuldus taldade hõõrumist vastu põrandat ja sammude müdinat; laud oli üsna tühjaks jäänud, ainult

raskemad mehed ja naised istusid vesteldes, naersid vahetevahel kõvasti ja rüüpasid veini.

«Ütlesite õieti: noored hoolivad vähe tema seadustest. Arvan, et vanemad peavad neist veel vähem,» vastasin mina, kui olin klaasi huultele tõstnud. Ei olnud mul enam endist nautlushimu, ei maitsenud enam välismaagi vein. «Veel ütlesite, et jumala olemasolu ei salata. Kas seda ei ole vähe! Mis kasu sellest, et päike paistab, kui ei minda sumbunud õhust ja hämaratest ruumidest välja soojendavate, valgustavate ja tervendavate kiirte kätte?! Väljas on näha üks jumala suurim ime — Linnutee tähtede miljarditega, aga kellelgi pole mahti silmi tõsta!»

Mu naaber nõksas enese pisut eemale, nagu tahaks asju kaugemalt vaadelda. Ta silus nõutult oma olematuid vurre ja sõnas siis oma tavalise sissejuhatusega:

«Nojaa... Kuidas seda nüüd ütelda... Ihu nõuab ka oma... Homme algab jälle töö... See öeldakse olevat ka jumala teenimine.»

«Kui see sünnib kristlikus meeles, kui see on suunatud jumala tahte järgi. Muidu viib see viimaks kaevikutesse, traataedade taha, toob meile pommide ja šrapnellide saju.»

Et mu naaber neist mu sõnust nagu mingit järeldust ootas, siis ma ütlesingi:

«Enne ei parane asjad maailmas, kui kogu meie tööd ja tegevust juhib kristlik meel; enne kui kristlik kõlblus valitseb inimeste ja rahvaste vahel.» Ma tundsin isegi kohe, et olin jutlustama hakanud. Seda kasutaski lauakaaslane ja haaras sellest kinni otse võidutsedes:

«Kristlik kõlblus ja kristlik meel — olgu nii! Mis see siis on? Eks õiglus, aga veel enamgi: arm ja halastus kaaskodaniku, ehk nagu teie ütlete: ligimese vastu! Ühesõnaga: kõrge eetika! (Mu naaber rüüpas närvlikult.) Aga kas kõneles Kristus sellest esimesena? Mina pole neid asju uurinud, aga õhtuti võtan raamatu kätte, loen üht ja teist. Ja seal mulle on silme ette juhtunud read, mis kirjutatud ammu, ammu enne Kristust kuhugi Egiptuse hauakambri seinale või püramiidi jalale: «Näljasele olen ma leiba andnud, juua janusele. Alastiolijat olen ma katnud.» Kas te arvate, et ta piitsasun-

nil seda tegi? Ju tal oli ikka südamesund seda teha. Kas see polnud seesama, mis teie nimetate kristlikuks armastuseks, kristlikuks kõlbluseks! (Mu naaber läks hoogu, temas ärkas miitingukõneleja, teda jäädi kuulama.) Buddha õpetas mõnisada aastat enne Kristust armastust mitte üksnes inimeste, vaid ka kõigi loomade, lindude ja isegi vist putukate vastu! Konfutsius kiidab kõrgeks ligimesearmastust ja südame puhtust! Laotse soovitab solvamistele vastata sõbralikkusega... Sääraseid tõendusi «kristliku armastuse» olemasolust nn. paganate mail võime igal ajal leida, kui aga kätte võtate mõned «mittekristlikud» raamatud, mis oleks väga soovitav.»

Mu naaber rüüpas suure sõõmu ja jätkas. Laudkonna riismed kuulasid teda põnevusega.

«Ehk heidame pilgu Jaapanisse — jällegi püstipaganad! Kas meie, kes me püha veega ristitud, kes me Kristuse ihu ja verd maitsenud, kas me seisame neist tolli võrra kõlbeliselt kõrgemal...»

Ma sain mahti vahele ütelda:

«Ega ma ei ütle, et meil juba valitseks kristlik kõlblus ja armastus...»

«Kunas ta siis valitsema hakkab?! Kaks tuhat aastat on seda kuulutatud! Meie rahvast sellega seitsesada aastat orjastatud... see tähendab, ma tahtsin öelda: immutatud!... Keskajal oli Euroopa ristiusust kõige kõvemini vallutatud. Aga mis me siis nägime? Aeti inimesi vägivaldselt taevariiki piinamiste ja tuleriitade abil! Ega te ometi keskaega tagasi taha! (Nüüd oli nooremaidki lävele kobarasse kogunenud kõnelejat kuulama...) Siiski, te vabandate... Me usume kõik: jumal juhib maailma ja laseb oma päikest paista paganatele ja kristlastele ühteviisi. Kellelegi pole ta ei monopoli ega litsentsi andnud mingi ülima kõlbluse või armastuse peale!... Asi näib nõnda olevat, et ristiusk on oma aja ära elanud. Me teame, et kultuurid tekivad, õitsevad ja surevad. Samuti on lugu religioonidega. Jäävad järele vaid leheküljed ajalukku, mõned ilusad legendid. Jumal loob alati midagi uut inimese vaimu läbi... Igal rahval on oma heliredel, iga rahvas tänab, kiidab ja austab loojat omal viisil. Euroopa on küllalt

kaua kaugeid jumalaid kummardanud. Aeg on tulnud...»

Siin sirutas mu naaber nii hoogsalt oma kätt, et veiniklaasi ja -pudeli ümber lõi. Mõni naistest kiljatas.

Mu naaber isegi ehmus, palus vabandust, katsus katkenud mõttelõnga sõlmida, aga et see kohe korda ei läinud, tähendasin ma naeratades, et «aeg on tõesti tulnud», kus ma lahkuma pean, nii huvitav, kui ka ei oleks jätkata kõnelust sel teemal. Lisasin veel: kas ta ei löö liiga vara ristiusule surmakella?

Ma tulin välja mitte kui piduõhtult, vaid kui miitingult.

Leian, et mul on kaitsta kiriku õpetus ja minu enese tõekspidamised ja et need igapidi ei ühti. Ma tean, mul tuleb vastust anda ja vastutust kanda kiriku ees ja jumala ees. Kumb neist on suurem, seda ütleb esimene käsk.

XX

Eile oli Tamaara lahkumisõhtu. Ta hakkas sellest juba nädala eest kõnelema, küsides minult nõu, kuidas seda pidada. Ise ta arvas, et mitte ei peaks «suurt karja» kokku kutsuma.

«Ei salli seda «vananaiste» karja... Kuulevad mõne sõna — pärast jälle kogu maailm krapikaja täis!» ütles ta kannatamatult.

«Kutsu, keda arvad,» möönsin ma sõbralikult.

«Kui kutsuks Remmeli, Kuriste, Sanderi muidugi... ja veel mõne...»

«Keda veel?» küsisin ma ennatult.

«Leo Joasoo,» vastas ta häälega, mis oli peaaegu lämbumas ja üsna võõra kõlaga. Ise vahtis ta seejuures kõrvale. Sain aru, seda nime ei olnud tal kerge lausuda minu juures.

Ma nõustusin enesestmõistetavalt, tuletasin meelde, et Joasoo ennemgi siin käinud.

Mõnda päeva olid ettevalmistused käimas, nagu läheneks kuninga vastuvõtt. Võeti abijõudusid majasse, hakati tööle. Juba olid pestud uksed ja uksepiidad, aknaruudud ja raamid, juba oli pühitud viimanegi tol-

mukübe igalt minu raamatult riiulil — kui korraga kõik seisma pandi ja Tamaara mulle möödaminnes tähendas, et Leo Joasoo ei tulevat lahkumisõhtule.

«Ta ei sobi vahest hästi nende «hirmus tarkade» inimeste hulka ja... üldse... mis ta ikka tuleb!»

Minagi leidsin, et nõnda on parem.

Eile olid siis meil tavalised «filosoofilise salongi» liikmed jälle koos.

Tamaara oli lasknud õhtusöögi valmistada, vist selleks, et viimasele koosviibimisele pidulikumat ilmet anda.

Olin seekord otsekui eemal neist inimesist, kuigi nad mulle nii lähedased olid olnud. Vaatlesin neid ja kuulasin nende kõnet kui kauge maa tagant. Kas ei vaatle nõnda mu vaim, kui ma ükskord surnud, oma tuttavaid, sõpru ja omakseid, viibides nähtamatult nende hulgas, laskumata nende väiklasisse askeldusisse, olles vaba nende maistest muredest? Muidugi, ma ei ole neist praegu veel, maa peal elades vaba, vähemalt muredest mitte, küll aga paljudest rõõmudest ja ihadest.

Tulid kõik meie ringi liikmed. Vahetati esiti tavalisi sõnu, päriti kombe pärast uudiseid, mehed süütasid paberossid. Ma ei näinud vaeva, et viia külalisi üksteise lähedusse.

See oli vist esimene kord, kus ma lauda istudes panin tähele helkivat kristalli, läikivat hõbedat ja lumivalgeid kuhelikku käänatud suurätte, mitte nõndapalju lauasistujaid. Kõik nad olid mustas, peale Tamaara, kelle kleit oli tumesinine, valmis kreegi värvi.

Täna oldi tõsisem ja sõnakehvem kui muidu; mina tundsin isegi vaikset kurbust, nagu peetaks siin peiesid. Tuli meelde, et need ongi meie abielu peied.

Remmel võttis klaasi jääkülma viinaga ja lausus vaikselt:

«Kõige esiti — ühendus meie emakese maaga.»

«Kartuli kaudu kodumaa pinnaga,» lisas Kuriste.

Tamaara tähendas, ta ei saavat aru, kuidas niisugust joomaaega võidavat juua.

«Kristusele anti äädikat,» lausus Sander üsna vaikselt ja heitis pilgu minu poole.

«Pidage meeles — kus!» ütlesin omalt poolt.

«Meil meestel on paljugi, mis jääb teile mõistmatuks,» algas nüüd Kuriste Tamaara poole vaadates. «Asjata taotlete üheõiguslust! See pole teile talutav!»

«Pole seda kunagi taotlenud! Tahan jääda naiseks!» vastas Tamaara innuga, nagu peituks tal selles taevalik õnn.

«Kui aga kohta ei anta seepärast, et olete naine?» küsis Maria ja lisas kohe: «Ma ei taha sellega meie kõnelust praktilise elu pinnale kiskuda.»

Kuuldus vähe aega ainult nugade, kahvlite ja taldrikute kõlin. Ei olnud täna tavalist meeleolu ei vestluseks ega vaidluseks.

«Joomine ja söömine peaks saama jälle pühaks rituaaliks,» ütles siis Remmel.

«Õhtu-söömaaeg ristiusus oli seda ja kirik kordab seda,» tähendasin nagu mööda minnes, et nii tõsist asja mitte pikemalt kõne alla kiskuda.

Sander muigas ja, lõpetanud teise poole klaasi valget viina ning pistnud heeringaraasu suhu, algas epikuurlikult mõnuledes:

«Mõne päeva eest tulin kiriku eest mööda. Seal seisis kaks naist ja üks neist tänitas üsna kõva häälega: «Muud seal kirikus sa ei kuule kui ikka see ristilöömine, lihasöömine ja verejoomine!» Kommentaare pole vist vaja?»

Esimesel hetkel ei saadud sellest aru. Siis puhkes Kuriste naerma.

«Kole!» lausus Tamaara ja väristas pead.

Vaadati minu poole. Mine seletama altarisakramendi tähtsust! mõtlesin eneses ja määrisin hoolsasti võid leivale. Kui seda pealegi omal viisil mõistan . . . Või ei mõistagi!

«Siiski, kes usub . . .» sõnas Maria vist selleks, et mind vastamisest päästa. Valge plisseeritud krae mustal kleidil ja muidu kohevil juuksed, mis täna pea ligi kammitud, andsid talle püha neitsi ilme.

«Väga õige,» kinnitas Kuriste. «Kes usub, sellele võib see olla arstimiks paljude haiguste ja ohtude vastu. Eks ole, Remmel?»

«Seal, hulga võõraste ees, hajameelselt neelates . . .» Remmel raputas pead. «Iseasi kui istutaks koos ühise

laua taga — nagu meie siin... Siiski, need on ilusad sõnad: seda tehke m i n u m ä l e s t u s e k s...»

«Kui keegi peale evangelistide veel teaks jutustada teisest sarnasest söömaajast,» ütlesin mina, Remmelilt toetust saanud.

«Platoni sümpoosion!» hüüdis Kuriste.

«Eks katsuge seda lugeda või seletada pettunule, kannatajale, haigele, surijale!» sõnasin mina vist üsna halvakspanevalt.

«Miks te ikka nendega tegelete!» pahandas Kuriste ja rüüpas klaasi tühjaks.

«Ristiusk on neile,» lausus Tamaara irooniliselt. «Ristiusk ei salli tervet, tugevat, rõõmsat, muretut, õnnelikku! Tema tahab, et kõik oleksid õnnetud siin maa peal! Et kõik täidaksid aina oma kohust...»

Ma ei tahtnud temaga vaidlema hakata.

«Täiesti õige, proua!» kinnitas Kuriste. «Ristiusk on elu, maapealse elu vaenlane! Kõige vähem sallib ta ülevoolavat, pulbitsevat elu! Ta ei salli elamust, mis elu küllusest tingitud, mis on loov ja, kui lubate öelda: sigitav.»

«Täiesti õige!» ruttas Tamaara innukalt kinnitama.

«Tasa, lapsed!» hoiatas Remmel ja tõstis tõrjuvalt lapiti peo, nagu kilbiks enese ette. «Kui ainult Eros lasta valitsema või tema kõrvale ka Dionysos, siis on asi varsti üsna halb. Ei üksiku elus, veel vähem rahva elus või ühiskonnas tohi neile liiaks voli anda. Kui see sünniks, oleks tulemuseks vaid armatsemine, santlaagerdamine, paarikuised abielud, isata laste parved ja kõikjal igavene kaos. Osutagu Eros, keda vaja ühendada, kes kõlbaksid ühinema, aga öelgu Logos ikka viimane sõna. Iga ühiskond nõuab seda, muidu on ta varsti kadunud. Elu ise nõuab seda, suure tähega Elu.»

«Mul on aga meelde jäänud,» kostis kunstiajaloolane tõrksalt, «nagu oleks Platon või mõni teine sama tark mees öelnud, et Eros on see, mis inimese enesest kõrgemale tõstab, mis tema suurtegudele viib, nii hästi kunstniku, riigimehe kui ka ennastohverdava sõjamehe.»

Remmeli silmis välgatas midagi ja ta sõnas kui õpetaja õpilasele:

«Niisugused tõed pole igaühele. Need on tavalise kodaniku käes hädaohtlikud. Sest Eros ei hinda ühtki olest, ühtki suhet ühiskondliku heaolu, ühiskonna tõusu seisukohalt. Erosega ei minda sõdureid vaimustama!»

«Nii et ikkagi mõistus on viimane instants,» lausus Sander üsna vaikselt, kummardades pead Maria poole.

Ma sain aru: ta tahtis Mariat veenda: võtku see mõistus pähe ja tulgu temale naiseks!

«Vaim, mitte mõistus!» kurjustas Remmel. «Mõistusega õienda oma jooksvaid arveid, kontoloorosid ja -nostrosid. Vaimuga juhi suuremaid asju, kui pangamehel neid üldse on!»

«Kas see Eros on siis ainult kunstnike, riigimeeste, üldse suurte meeste jaoks?» päris Tamaara, kui enesele teenija hoitud vaagnalt kalkunilõigu oli taldrikule tõstnud.

Vaadati küsivalt üksteisele otsa: kes vastaks? Minul oli selleks vähe tahtmist. Toimetasin klaaside täitmist veiniga ja ootasin vastust. Tamaara näkkis noa-kahvliga kalkuni lihaste kallal, tõstmata silmi.

Remmel lausus isalikult:

«Eros võib tavalisest inimesest mõnikord teha kangelase, see on õige.»

Kuriste lausus varjatud paatosega:

«Ta võib väiklaselt arvutavast vürtspoodnikust teha sangari! Ta võib avalikust naisest teha ennastohverdava pühaneitsi.»

Sander maitses mõnuledes veini, vaatas meelitavalt naeratades Maria poole ja võttis siis rahulikult sõna, lastes noal ja kahvlil puhata:

«Ta võib ka neitsist teha mõnikord avaliku naise.»

See oli nii julgesti öeldud, et kõik üllatatult tema poole vaatasid. Ta hakkas praetükki soola, sinepi ning pipraga prepareerima ja jätkas:

«Noor ärimees, näiteks, oli suvel lahe taga puhkeaega veetmas. Seal armus temasse metsikult noor preili jõukast perekonnast. Armus nõnda, et valmis oli, nagu te nimetasite, «eneseohverdusele». Et tema vanemad aga ei nõustunud nende abiellumisega, otsustati kahekesi üheskoos põgeneda, et õnne maitsta. Põgenetigi, ja nagu ma kuulsin, oldud, nagu öeldakse, õnnelik. Väga

õnnelik!... Poole aasta pärast olnud nad teineteisest tüdinenud ja neiu pakkunud end raha eest vastutulijaile.» Direktor hakkas rahulikult hoolsasti vürtsitud kalkunit sööma.

«Õpetlik!» ütlesin mina.

«See ei ole see! See ei tõesta midagi!» hüüdis Tamaara ägedasti.

«Kui teineteisest tüdineti — tähendab, polnud enam Erost!» vastas direktor silmi tõstmata. «Ta oli ära putkanud.»

«Eros kupeldab inimesed kokku, aga jätab nad siis jumala hooleks!» laususin mina ja rüüpasin veini, mis mulle selle jutu peale isegi maitses.

Kuriste avas suu kõneluseks, aga Sander jõudis ette ja jätkas:

«Siis see eneseohverdus Erose mõjul, nagu siin kõneldi. Mul on pesunaine, üsna noor inimene, aasta viie eest naitunud. Mees vedeleb ja lakub, ajab tüdrukutega ümber ja koju tulles peksab naist. Naine teenib mehele «ennast ohverdades» raha. Kui ma talle olen nõu andnud, et ta end niisugusest õilsast parasiidist vabastaks, vastab ta: see mees olevat talle üle kõige armas; ta olevat õnnelik, et võib sellele lakkekrantsile raha teenida. Nagu näete, Eros armastab halba nalja.»

«Jällegi õpetlik!» sõnasin mina.

Kuriste lõi käega ja süvenes söömisse.

Tamaara oli jumestunud, maitses paaril korral veini ja hakkas siis ka kärmesti sööma, silmi tõstmata.

«Võtsite äärmised juhud,» lausus Maria.

«Et asi oleks selgem,» vastas Sander.

Remmel jõi oma klaasi otsustavalt tühjaks, raputas pead ja ütles siis isaliku tõsidusega:

«Ei, lapsed, nii ei lähe! Ainult vaistul, elamusil ja tundmusil lasta valitseda, see viib katastroofile. Intellekti kontroll on alati hädavajalik!»

Kalduti kõrvale sellelt teemalt, vesteldi esiti läbisegi, siis kahe- ja kolmekaupa rühmitudes.

Kui olime saali läinud ja nägus ettekandja — Tamaara poolt eriti selleks korraks kutsutud — tõi sinna kohvi likööri ja konjakiga, tuli üldiselt kõnele elukunst. Neid sõnu kuuldes eksis mu pilk kollaka valgusega ruu-

mis ühelt toolilt teisele, diivanilt maalidele, kuldtähtedega raamatupäradelt kristallile, milles punetas liköör. Elukunst, Tamaara elukunst on kõik selle siia kokku toonud, vaibast põrandal klaverini. Siin oli mõndagi, mis minu maitsele hoopis võõras, liiga moodne, peenutsev.

Remmel nimetas Goethet, Kuriste Oscar Wilde'i — tema parimail päevil — elukunstnikuks.

«Parimail päevil ta külvas seda, mida pärast lõikas,» ütlesin mina.

«Mis sellest!» hüüdis Kuriste. «Parem üks päikesepaisteline päev kui pikk hall elu ilma ühetagi.»

«Elukunst on selles,» ütles nüüd Tamaara, kuigi nagu häbenedes ja Kuristelt toetust oodates, «et me elust vastu julgeme võtta, mis ta annab.»

«Armuline proua, vastas talle Sander, «paljud inimesed haaravad ka seda, mis elu sugugi n e i l e ei anna. Siingi on küünarnukkidega trügimine harilik asi ja kes tagasihoidlikum, selle osa võtab keegi teine ja peab omaks. Ütleb mõnigikord, et see temale a n t u d.»

Tamaara pilk eksis kui abitul, kes otsib kuskilt toetust.

«Võitja õigusega omandatakse eriti nüüdisajal paljugi,» lausus Remmel.

Kuriste nikutas Tamaarale julgustades pead.

«Ja mis arvate teie?» küsis Sander Marialt.

Maria pani oma tassi aeglaselt ümarlauale, täis klaasi kõrvale, tõmbas kortsu kulmude vahele ja vastas mõtlikult:

«Ega see jää kätte, mis pole oma.»

«Teie elukunsti ideaal?» küsis minult Sander.

Mõtlemata vastasin talle, näolt liigset tõsidust peletades:

«Jeesus Kristus.»

Märkasin kohe, et see sõna kõlas siin salongi mugavuses ja kohviseltskonna mõnulemise meeleolus väga võõrastavalt. Vaikiti piinlikult mõni hetk, siis ütles Kuriste üsna tasa:

«Tema oli surmakunstnik.»

«Ka seda,» vastasin talle leplikult. «Suremiskunsti tuleb eluaeg õppida, end selleks ette valmistada. Muidu

võime viimasel hetkel end naeruvääristada . . . mängu kaotada.»

Nüüd võttis sõna Remmel edasi-tagasi kõndima hakates:

«Kreeka jumalad on meile kaugel, ristiusu jumalad — ütlen meelega jumalad, sest neid on enam kui üks: isa, poeg ja püha vaim — veel kaugemad. Meile ei saa nad ideaaliks olla. Meil on olnud kahekordne raamatupidamine. Üks jumal südames, meeles, tegelikus elus ja ellusuhtumises. Teine, keda kuulutatakse kirikuis ja õpetatakse kooles, kelle õpetuse järgi aga ei käida, ei või käia ega lubatagi käia. Ja mis puutub sellesse, et jumal on üks, siis praegu veel mitte. Võib-olla aastasadade pärast on jumal ja usund internatsionaalne nagu revolver . . .»

«Jumal on üks, nagu päikenegi,» sain vahele öelda.

«See oleks siis seitsmes internatsionaal,» lisas Sander.

Kuriste oli padja põrandale asetanud ja istus nüüd sellel, jalad risti kui hindul, kohvitass põlvede vahel kätel, likööriklaas kõrval toolil, ja pajatas:

«Asi ei parane enne, kui Ilo asendab jumala ja kunst usundi. Ilo olemasolu pole vaieldav, see on kõigile rahvastele silmaga nähtav, kõrvaga kuuldav, lühidalt: meeltega nauditav.»

«See on ju otse kole!» hüüdis siin Tamaara. «Just nagu mõni avalik vaidlusõhtu, kus sõnavõtjaile tasu makstakse! Rääkigem pigemini . . . näiteks õnnest.»

«Ojaa! Nurjatu kena teema!» hüüdis Kuriste. «Läheb lahti! Kes on õnnelik? . . . Kellel pole särki! . . . Teil, armuline proua — vabandage avalikkuse eest! — teil see arvatavasti ei puudu? . . . Ka preili Marial mitte? . . . Selge asi — te pole õnnelikud! Meil meestel, nagu näete, on ka ihu kabedasti kaetud, nii et meie hulgas pole õnnelikke! . . . Muide, see on ristiusu ideaal: olla särgita, kõigest lage ja s e l l e tõttu alles õnnelik!»

«Õnn on tasakaal selle vahel, mis meil on ja mis meil puudub,» lausus Remmel.

Kehitati õlgu. Ainult direktor sõnas heakskiitvalt muiates:

«Õige! Pangamehe õnn seisab selles, et raha mõõdu-

kalt välja võetakse ja küllaldaselt sisse voolab. Aga mis ütleb kirik?» pöördus ta minu poole.

«Kõnelgem õnnetusest, siis ehk selgub asi kergemini,» vastasin mina ja tegelesin klaasiga, et mitte sõnad ei kõlaks traagilistena. «Kes on õnnetu? See, kes laseb minna. See, keda haarab tühjus, vanitas. See, kes peab õnne peale jahti...»

Tamaara raputas pead.

Ma jätkasin:

«Meie pole enam õnnelikud loomad, keda vaist juhib, kes ei vaja askeesi, et olla vormis. Meil on instinkt kadunud ja meil on kalduvus üle süüa, üle juua, üle töötada ja (vaatasin tahtmatult Tamaara poole) üle armastada... Muidugi, kui selleks võimalusi. Ja kui võimalusi pole, siis oleme kohe õnnetud.»

«Ja sellest ristiusu nõue: liha suretada, liha vägistada, liha tappa!» hüüdis Kuriste. «Et ta midagi ei nõuaks.»

«Kes ütleb, et ta midagi ei nõuaks?» küsisin pahaselt.

«Pühakud oleksid siiski tarvilikud,» tähendas Remmel käima hakates. «Muidugi, nad peaksid teissugused olema kui endised. Nad võiksid elukutselt olla ükskõik kes. Aga nad peksid olema aristokraadid, vaimsed aristokraadid. Kes ei himusta midagi, kes ei rabele, ei rähkle, ei rühma, ei hoia eriti elu ega otsi surma... Kes ei ihka isegi taevasse saada, kui sinna pääsemine on võimatu suursugune olles, kui sinna pääsemiseks nõutakse keerukalt väljamõeldud talitusi ja võtteid, posimisi, sissevõtmisi ja pealtmäärimisi... Kes elaksid kõrget vaimset elu, mitte vaid intellektuaalset...»

Mina vabandasin ja tõmbusin väheks söögituppa. Esimest korda tundsin oma valitud külalisist suurt tüdimust, ootasin, et nad minema hakkaksid. Olin kui vaevatu, kes ei tunne rõõmu pidulauast, ja kui tõbine, kes ei hooli kallist joomaajast. Olin kui leinaja, keda ei lohuta targad jutud. Istusin söögitoas üksi vähe aega kui inimene, kellel kadunud soontest ja lihastest jõud, mis teda püsti hoiab.

Kui jälle tagasi läksin, oli vestlus juba vaidluseks muutunud ja üldist laadi võtnud. Sanderil tuli end kaitsta mingi süüdistuse vastu, mis talle vist Remmel

heitnud, kes seisis, jalg tooli äärel, lüües aeglaselt rusikaga põlvele.

«Teie süüdistate materialiste, kelleks peetakse kõiki mitte-vaimutegelasi!» seletas Sander, ja isegi mõnulev naeratus tema tõmmul näol ähvardas kaduda. «Kui inimene sööb, joob, magab, jalutab, lõbutseb ja isegi töötab korralikult, mõõdukalt, kui ta ei hüüa jumalat kõvasti ega otsi teda, kui ta ei kisu oma riideid lõhki, ei riputa tuhka pea peale, ei mõtle end tõtt otsides hullumajja — siis on ta teie meelest juba materialist!»

Kuriste lausus midagi kunstist, aga Sander jõudis talle ette ja jätkas:

«Olge üsna rahulikud: ta ostab jõudumööda ka mõne pildi seinale, see materialist, mõne kuju nurka, soetab isegi mõne mänguriista, ja kui ta pole tööst õhtul tapetud, siis istub mõnikord teatris või kontserdilgi, ta organiseerib ühiskonda sotsiaalselt ja poliitiliselt liigse egoismi vastu — ta . . .»

«See on ameeriklane!» lausus Remmel.

«Mõnulev, lapsik ameeriklane,» lisas Kuriste.

«Eht insektideriigi kodanik!» ütles Remmel, võttis jala toolilt, pistis käe püksitaskusse ja hakkas edasitagasi kõndima.

«Kas te ei arva, et inimese hing, inimese vaim hakkab midagi nõudma, et ta tõstab sellise eluviisi vastu protesti?» küsisin mina.

«Tõstab protesti?» küsis omakorda Sander. «Hakkab kannatusi nõudma või? Enesele ise haavu lööma? . . . Annab kõik ära, mis on, et tunda viletsust? Ja mis puutub hingesse, siis — minusugusel vaevalt seda on. On mõistus, on isegi elamusi ja tundmusi, kuigi mitte sel mõõdul, et nendega võiks esineda . . . Peale hinge arvatakse vaimgi olevat. Muidugi jälle — igal mehel teda pole. Ja kellel ta on, sel tegutseb ta asjadega, mida olemaski ei ole, ja küsimustega, mille lahendusest ei olene ei ühiskonna heaolu ega abieluõnngi.»

«See on siiski nagu liig,» arvas Tamaara. «Te peaksite kord kõvasti armastama hakkama,» lisas ta tasemini, «siis te avastaksite enesel südame, hinge ja ehk vaimugi.»

«Kas te olete nad kõik avastanud?» küsis Sander juba

lobisemise tooni laskunult. «Muidu ehk võikski armastusse langeda, aga siis kaob seegi mõistusenatuke, mis meiesugusel on.»

«Siis alles, kaotanud nn. praktilise mõistuse, saame inimesteks!» hüüdis Kuriste.

Remmel oli vist mu näolt tüdimust lugenud ja manitses «lapsi» lahkumisele. Aga siis ta sõnas veel:

«Ärge unustage: pühakud on tarvilikud, suursugused vaimuaristokraadid.»

«Pühakud ilma jumalata?» küsisin mina.

«Kes seda ilma jumalata ei mõista, loogu või omandagu enesele jumal. Ma arvan isegi, et tavalisele inimesele on see hädavajalik . . .»

«See on siis viimane kord siin selles hubases õhkkonnas viibida,» lausus Kuriste, kui juba püsti tõustud.

«Sel hooajal,» lisasin mina rutusti, sest vaadati minu ja Tamaara otsa.

«Kodanlane ootab suve, et üleliigset rasva maha võtta ja halbu mahlu välja saata,» kõneles Remmel naljatades ja kustutas tuhatoosis paberossi. «Palju hädalisem on hinge puhastamine kõigest ülearusest, kõigest tühjast-tähjast, mis sinna kogunenud. Mingem ja tehkem seda! Kui mitte enne, siis ehk eoonide möödumisel kohtume kuskil kosmose ääremail.»

Vist oli kõigil aimus, et nad enam siia nõnda pea ei tule. Püüti varjata lahkumismeeleolu.

Tamaara näis võitlevat isegi pisaratega.

Niipea kui külalised läinud, tõmbus ta otse rutates minust eemale ja lukustas kuuldavalt oma toa ukse.

XXI

Kevad on jälle tulnud, puud on lehte läinud. Ma ei rutta enam kogudusemajast, ei ka talitusilt tulles otse koju. Milleks sinna? Seal ei ole enam mul kallist varandust, mida ma peaksin valvama. Tamaara pakib seal asju — see ei tee mulle rõõmu. See tuletab pigemini mulle meelde, et olen midagi teinud, mis oleks võinud hoopis tegemata jääda. Siiski ma lohutan ennast: jumala tahtmata ei ole midagi sündinud.

Kui ma täna enne lõunat jälle haljaste mägede kaudu aeglaselt kodu poole tulin, juhtus mulle kirikupea vastu. Ta tuli minuga, hakkas lahkesti, isegi südamlikult vestlema. Päike paistis, oli soe, kuldnokad vilistasid, laksutasid ja siristasid otse ülemeelikult.

«Kevade tulek, elu uuesti ärkamine aitab meis kinnitada usku jumala tõotustesse,» lausus piiskop otse hurmunult, värskeis, rohelisis lehis põõsaid vaadeldes.

«Aga sügise ja talve tulek?» küsisin ma sõbralikult kiusates ja vastasin ise: «See tuletab meile meelde närtsimist, kadumist ja surma.» Lisasin veel: «Ja lahkumist.»

«See on jumala kiusamine, kui siin päikesepaistel neist asjust mõtleme!» manitses piiskop sõbralikult naeratades ja silitas käega sirelite latvu.

«Peagu iga päev tuleb mul kedagi saata, ja meelde tulevad, näete seal kaugel taevakaarel seda pilvekest vaadeldes, Hiiobi sõnad: *«Pilv kaob ja läheb; nõnda ei tule üles see, kes alla läheb hauda. Ei see tule enam tagasi oma kotta ja tema ase ei tunne teda enam.»*

«Miks nii pessimistlikult, armas ametivend! Eks me usu ometi ülestõusmist!»

«Täielikku lohutust annab see küll vaid neile, kes usuvad Kirja sõna täht-tähelt, kes usuvad ülestõusmist lihas. Leeris on see tavaliselt küsimuseks, millega meid kõige enam pahandatakse.»

«Egas me või usku pilkajate ja ulakate jaoks reformeerima hakata! Et nemad selle vastu siis ehk lahkemad oleksid!»

«Mitte küll nende jaoks... Aga ristiusu levimisele on palju kaasa aidanud tema suur kohanemisvõime, nagu seda isegi niisugune autoriteet nagu Harnack oma uurimustes tõendab. See teeb ristiusu eluvõimsaks. Kui me õpetaksime ürgkristlust — ootaksime maailma lõppu, püüaksime elada kommuunas — kuhu see kõlbaks!»

«Teeks head reklaami!» heitis kirikupea naljatades vahele. Aga siis ta lausus tõsisemalt: «Meil ei kõlba seda teha. Kirik ei või sarnaneda ka moedaamiga, kellel iga sesooni jaoks uus kübar.»

«Ei ka pensionile lastud õpetajaga, kelle ees küll

kübarat kergitatakse, aga mööda minnakse. Kirik oma õpetusega ei või saada muuseumiesemeks.»

«Niikaugel see asi pole!» hüüdis kirikupea lõbusalt. «Päike paistab, maa lööb haljendama, lehed on puus — jumal elab veel!»

«Jumal elab — kes meist selles kahtleks! Kas ta aga meie kirikuis meelsasti elab? Kirikumüürid on külmad ja hallid... Kas te pole tähele pannud: päikene, lehis puud — üldse õitseaeg looduses — see on kiriku vastane või koguni vaenlane: hallide müüride vahele koguneb kevadel ja suvel pühapäeviti vaid väike hulgake tudisevaid taate ja küürus eitesid. Mulle on need kojad väga armsad, aga arvestagem ka rahva ja isegi noorema rahva hingeelu.»

«Meie võime oma kantsli loodusse viia! Ja viimegi! Kas peetakse suvel vähe kalmistuil jutlusi!»

«Peaksime kalmistuilt eemale viima. Muidu on seal igaühel aina surm, patupalk ja haud meeles.»

«Lähme hiide! Pühitseme selle!» naljatas kirikupea.

«Siis juba pühitseme Taara nime ka ja tunnustame tema taeva ja maa loojaks... Aga mul jäi jutt pooleli ürgkristlusest. Kui me veel kõigest kinni peaksime, kuidas seal talitati, siis oleks see meie aja inimesele võõras, vähemalt võõrastav. Oleme mõnestki tolle aja kombest ja talitusest juba ammu üle kasvanud. Kas säilinudki kommetest ei ole mõni tänapäeval iganenud...?»

Piiskop raputas pead ja ütles siis:

«Ärgem rutakem nagu revolutsionäärid mõnel maal: suur samm edasi — kaks veel pikemat sammu tagasi. Siiski, kõnelesime juba sellest: tulge oma ettepanekutega! Kaalume neid, esiti omavahel.»

Läksime kastanite all edasi. Nende värsked, lihavad lehekäpad ei suutnud end veel sirgelt hoida ja ripnesid kui noore koera kõrvad.

Piiskop päris lahkesti mu pojast ja naisest, küsis, kuhu lähen suvel puhkama.

Ütlesin, et naine sõidab Berliini plastika- ja võimlemiskursustele.

«Tahab hakata enesele leiba teenima?»

«Võib ka olla.»

«Lähete kaasa?»

«Ei. Esiteks ei saa kolme kuud ära olla ja teiseks vajaksin puhkust ja rahu. Suurlinn, see tänapäeva Baabülon, ei anna seda. Meie, õpetajad, vajaksime aegajalt rahu, üksildust, Patmost.»

«Eks tulge sealt siis ilmutusega!» ütles piiskop ja sirutas sõbralikult käe.

Tamaara sõitis eile õhtul ära ja öösel enne seda nägin ma und:

Minu kogudusemaja oli maal, keset lagedat välja. Uksed olid lahti, ilm oli tuuline, toad hämarad ja tühjad. Ma teadsin, et mu isa alles hiljuti neist ruumest mustas kirstus välja kantud. Ühes toas, rautatud kirstu otsal istus keegi naine, must rätik otsmikul, silmad nutetud, ja laulis laulu:

Miks leinad sa, oh abikaas,
Et oled üksi jäänud . . .

Seda laulu oli lauldud mu ema matuste puhul ja õe suust kuulsin seda hiljemgi mitmel korral.

Ma kõndisin mööda tühje tube ja teadsin: mul ei ole enam siin midagi teha. Läks ruttu pimedaks, saabus öö, ma lahkusin tühjast majast ja mu kõrvu kostsid laulu viimased sõnad:

Ei enam näha saa.

Välja ümber mustendas kõrge mets. Ma teadsin, et sellest pean läbi minema, kuigi tundsin hirmu. Läksin tagasi, et kutsuda enesega ühes seda leinajat naist.

Ta osutus Mariaks ja oli valmis tulema minuga. Ütles, et teab teedki. Me sulgesime uksed ja ma ütlesin Mariale, et tuleme siia jälle tagasi, kui päike paistab... Seal ma ärkasin.

Nii see sündis eile:

Hommikust saadik talitas Tamaara kärmesti ja pakkis oma asju. Siis käis ta veel väljas, vist oma peigmehe pool, ja me istusime neljakesi lauda lahkumissöömaajale.

Kõik me vaikisime. Tamaara lausus korra mõtlikult: «Jaa . . .» nikutas oma mõtte kinnituseks peadki, aga

ei suutnud siis enam end pidada ja hakkas pisaraid pühkima.

Minulgi oli raske pisaraid hoida.

Ma ütlesin Mariale, et ta veini kallaks klaasidesse. Kui need kõlisedes kokku löödud ja minu pilk Tamaara oma kohanud, hüüdis ta otse piinatult:

«See on siiski hirmus... mis saatus teeb inimesega... Või jumal. Te ju kõik usute, et ei sünni midagi tema tahtmata.»

«Tühja kah!» lausus Rolf lohutavalt.

Tamaara rüüpas, aga puhkes siis nutma, tõusis lauast ja läks oma tuppa. Käskisin Mariat temale abiks olla ja tõusin ka lauast.

Vähe aja pärast kuulsin Tamaarat talitavat ja laulu ümisevat. Rõõmus viis see ei olnud, aga hääles kuuldus mehisust.

Siis tuli ta kabineti lävele, reisiks valmis, aga ülerõivasteta. Ta seisatas, vaatas sõbralikult minu poole, langetas siis pea ja ütles tõmblevate huultega:

«Jäta mind jumalaga, Harald!»

Ma tõusin, ruttasin talle vastu ja sirutasin mõlemad käed. Pidin juba ütlema: anna mulle andeks... Aga ta jõudis ette, langes mulle kaela, suudles mind põskedele, niisutas neid oma silmaveega ja sõnas katkendlikult:

«Mina olen süüdi... Olen halb... Anna andeks... Ma ei oota midagi head... Aga nii see peab olema... Nüüd saan tunda, mis on elu.»

Siis vabastas ta enese, surus mu käsi ja ruttas esikusse. Ma tõin talle oma laualt suure kimbu valgeid sireleid ja aitasin tal rõivastuda. Siis suudles ta mind veel otsmikule, hüüdis Maria ja käskis temal end saata.

Nii lõpeb üks järk minu elus, ütlesin enesele, kui keset kabinetti seistes kuulsin, kuidas auto hakkas sumisema ja sõitis minema.

Mis see oli? Kas Elu puhang? Nüüd võin tagasi pöörduda oma eetika juurde? Nüüd ei peaks mind enam miski takistama oma elu elamast!

Ükskõik, mis ma ei tee, nüüd on see minu oma asi, minu südame asi. Nüüd ei ole mul enam ebajumalaid. Nüüd ei taha ma olla enam ei kiriku ega jumalagi ori.

Olen vaba, ehkki tean, et kirikuõpetajal on end ras-

kem vabana tunda kui pärisorjal Epiktetosel. Kirja sõna on ahelateks tema kätel ja dogma talle jalarauda-deks.

Aga siiski... Kui armsad on, Jehoova, sinu hooned!

Ma läksin kirikusse ja lukustasin ukse. Istusin keset kirikut pinki ja andusin vaikuses palvele. See oli vist esimene kord, kus ma sain palvetada sõnadeta, soovi-deta, igatsuste ja ihaldusteta.

Las kõneleb tema. Las saadab tema, mis meile vaja. Las juhatab tema.

Sinu tahtmine sündigu!

Päike paistis läbi värviliste klaaside ja vastasseinal oli rohelisi, siniseid, kollaseid ja tumepunaseid laike.

Kui see kõrgem vaim kehastub inimesteks, siis ta murdub kui valgus värviliste klaaside läbi. Mina aga nõuan oma sõgeduses, et kõik oleks seda värvi, mis mulle meele järgi!

Ma istusin vaikselt, midagi mõtlemata, aga ometi ärkvel ja valvel olles, nagu see, kes kuulab kaugeid hääli. Ma ei kuulnud neid, aga ma olin avatud nende vastuvõtuks ja ma arvasin neid aimavat. Maised hääled minu kõrvus olid kustunud.

Ka meie kiriku vaiksed ruumid peaksid avatud olema iga päev, nagu katoliiklastel, et inimene siia sisse astu-des võiks väheks ajakski igapäevsuse kärast pääseda ja siin palvelises meeleolus viibida. Et tal oleks koht, kuhu võiks pääseda oma liigmaiste ajede ja kiimade eest nagu tagaaetav metsloom põgenedes koerte karja eest.

Istunud nõnda mõne aja, tõusin ma ja läksin koorile oreli ette. Otsisin noodikastist viisideraamatu ja lõin selle lahti. Ma värahtasin otse, kui lugesin sõnu:

Kiida nüüd Issandat, minu süda...

Ega ma ometi oma abikaasa lahkumise pärast kiitus-laulu hakka laulma! Ei, seda mitte, küll aga tema lah-kumise puhul. Selle läbi olen aimuse saanud jumala maailma suurusest ja sügavusest. Kes seda kord aima-nud, selle südamest tuleb kiituslaul ka suurimagi kao-tuse puhul.

See oli kord varasügise õhtul ülikoolilinnas. Ma tulin

aeglaselt kodu poole, taevas oli peaaegu must ja tähed näisid paistvat lõpmatust kõrgusest. Mulle tulid meelde tuhanded aastad, mille kestel valgus sealt siia jõuab. Ma aimasin kogu oma olemisega laotuse suurust, taevaste kõrgust. Korraga kostis kuskilt lahtisest aknast, vist mõne kristliku ühingu ruumest võimas koorilaul:

Kiida nüüd Issandat, minu süda,
Ma kiidan teda surmani.

Seda viisi ja neid sõnu ei ole välja mõelnud keegi palgaline, ei keegi ka oma mõistusega. Niihästi see kui ka teised kiituslaulud on tärganud inimeste südames, kellel on aimus maailmu juhtiva vaimu vägevusest.

Jumal haaras mind tookord ja ma aimasin oma väiksust tema suuruses, aga ühtlasi ka osadust temas. See jumal, keda siin elamusega tajusin, oli hoopis teine kui see, kellest dotseeriti kateedritel ja tarkades raamatuis. Ta oli suur, lõpmatu, vägev, mitte inimlik ja sõnul seletatav nagu see, kellest meile ülikoolis nii palju kõneldi ja kellest nii palju teati.

Mul tuli see nüüd meelde ja see kinnitas mind. Julgesti vajutasin ma sõrmed klahvidele ja kuulasin südame värisedes vägevat kiidulaulu.

XXII

Kaks minu ametivenda ja kaasvõitlejat tulid pealinna ja palusid võimalust minu juures peatuda. Nad pole mulle kunagi eriti lähedased olnud, aastate kestel on nad veel võõramaks jäänud ja minu praeguses meeleolus olid nad mulle otsekui vaenlase poolt saadetud.

Päeval sain neist sel kombel eemal olla, et viibisin talitustel kauem, kui see oli hädapärast tarvilikki. Õhtuks pidin aga koju tulema ja nendega lauda istuma. Nad ei teadnud minu lahutusasjast veel midagi, ütlesin, et mu abikaasa väheks ära sõitnud. Mariat ei olnud õnneks kodus, muidu oleksid nad temale ei tea kuidas vaadanud.

Teine mu ametivendadest, praost Väljamäe on elurõõmus, ümar, punetava näoga, palja pealaega; ei tuleta

ei välimuse ega käitumisega kuidagi vaimulikku meelde, ja vaevalt ongi ta see oma tõeliselt kutselt. Siiski, koguduses olevat ta nimelt oma lõbusa rahvalikkusega paljudele meeltmööda. Teine, noorem, õpetaja Vanaveski on kõhnavõitu, pisut kolletanudki, aga silmad heidavad tal ihaldavaid ja vist kadestavaidki pilke maiste väärtuste poole.

Et ka Rolf lauas istus, siis maitsti valget viina ja veinigi üsna mõõdukalt, seda enam, et oli veel väljavaateid.

Ma pidin nad, eriti Väljamäe pealekäimisel, pealinna parimasse lõbustuskohta viima. Kirjutatavat ju ajalehiski sagedasti sellest ja parim seltskond kogunevat sinna iga õhtu.

Ööelu oli lokaalis juba alanud, kui sinna jõudsime; enamjagu «parimaid» kohti oli juba võetud. Saime siiski veel laua ja tellisime veini. Mu ametivennad vahtisid ümber kui külalapsed, kes esimest korda linnas ja sattunud aastalaada tsirkusse. Väljamäe silmitses heledasti valgustatud saali, pidulikult riietatud publikut ja ütles siis hurmunult:

«See on kui... taeva eesõu! Ja need inimesed võivad siin iga õhtu istuda!...»

Mina pidin nimetama tuntud seltskonnategelasi, kõrgemaid ametnikke ja ärimehi, pidin nimetama, kes istub meist vasakul, kes paremal, kes ees, kes kõige ees, üsna tantsupõranda ääres. Väljamäe imetles kõvasti mõne daami ilu, mõne ülikonda, mõne võluvat naeru.

Muusika hakkas moodsat tantsu lõhkuma. Trumm mürtsus ühtlases taktis, metalsed taldrikud tärtsusid, saksofon hüürgas koomiliselt kui uulitsanaine, kes purjusolekuga kuulajaile nalja tahab teha; teised riistad püüdsid dissonantse tekitades üllatada...

Noori ja vanu tõusis laudade tagant ja tungis rüsinal tantsupõrandale.

Vanaveski huuled olid kinni pigistatud, ta vahtis varjatud imetlusega ja kadedusega neid tiirlevaid paare, kes teineteisele «õnnelikult» naeratades otsa vahtisid.

Väljamäe põrutas rusikaga vastu lauda:

«Kui ma mõistaksin — kohe läheksin tantsima. Aga ei mõista neid uuemaid!...»

«Eks kõnele sellest kirikupäeval,» ütlesin ma temale. «Nõudke kursuste korraldamist.»

«Tõsiasi, peaks kõnelema!» kiitis Väljamäe. «Muidu öeldakse, et me oleme ajast maha jäänud.»

Ma vaatasin seda kõike tüdinult. Mul on alati meel puudunud sääraste asjade nautluseks. Praegu oli see kõik mulle eriti ülearune. Meelde tulid mulle prohveti sõnad:

«Trummide lust lõpeb, nende mässamine, kes rõõmu pärast hüppavad, jääb maha, kandle lust lõpeb.

Nemad ei pea lauldes viina jooma, kange joomaaeg peab viha olema neile, kes seda joovad.»

Vanaveski vahtis altkulmu keerlevaid paare ja lausus üsna tasa, kibe joon suu ümber:

«Kui mõelda, et möödub noorus, möödub elu, ja sa pead kuskil soode ning metsade taga tukkuvaile taatidele-eitedele ikka üht ning sedasama korrutama maisest hädaorust, taeva õnnistusest...»

«Mis sa tiugud!» lausus talle Väljamäe lõbusalt, tõstis klaasi ja andis märku joomiseks. «Eks sa näe,» jätkas ta, kui suure sõõmu rüübanud, «Kirja sõna on täide läinud: *Siis peab jalutu hüppama kui hirv ja keeletu keel rõõmsasti laulma; sest vesi keeb üles kõrbes ja jõed lageda maa seest.*»

Valgustus kustus hetkeks, siis lõi saal punaseks, puhusid fanfaarid ja kaks poolalasti tantsijatari söösti sid publiku ette. Nad võeti elava käteplaginaga vastu. Algas tiirlemine, hüplemine, käte laotamine, jalgade pildumine.

Väljamäe jäi lahtise suuga vahtima neid paljaste käsivartega, nõrgalt kaetud rinna ja palja seljaga teeseldud-lõbusa lõustaga tantsijatare. Vanaveski vahtis kinnipigistatud huulil, laskis siis pea üsna minu lähedale ja kõneles tasakesi ihaluses piineldes:

«Üks kordki tahaks elada siin maailmas! Tahaks minna suurlinna, kus keegi sind ei tunne, ja seal laskuda rõõmuvoogudesse...»

«Lõbustuste voogudesse,» parandasin mina. Aga ta ei hoolinud sellest, vaid jätkas kohe:

«Tahaks kordki maitsta kõike!... Ja siis... Ükskõik!...»

Ta näol oli kannataja ilme.

«See on alles elu!» hüüdis Väljamäe, kui tantsijatarid läinud ja kogu saal kiiduavaldusist mõni minut rõkanud. «Aga meiesugune saab seda vaid korra elus näha!» Ta kallas veini klaasesse ja sundis meid jooma.

Ma ei hinnanud selle peene joogimaja ööelu kõlbeliselt, aga kogu see kära, see muusikaks nimetatud orkestri põrgulik hüürgamine, nende nautlejate lõustad ja hingemattev õhk — kõik oli mulle vastumeelne. Otse imaldus ja ma oleksin sööstnud istmelt ning põgenenud. Aga mu ametivennad ei tahtnud minekust kuuldagi.

Meelde tuli mul lugu maailmasõja päevilt. Juhtusin kord sõitma ühes kupees inimestega, kelle kutse või tööala oli tume. Vist olid nad kahtlased äritsejad ja õnneotsijad. Oldi väga lõbusas tujus, lauldi, heideti rõvedat nalja, lõõbiti ja joodi aeg-ajalt tumerohelisest pudelist. See näis kõigile maitsevat ja tuju tõstvat. Viimaks hakati ka mulle pakkuma ja nii tungivalt, et ma nõustusingi maitsema, olgu uudishimust aetuna, olgu et tüütavast pealekäimisest vabaneda. Rüüpasin tubli lonksu ja siis oli mul raske hoiduda karjatamast põletava kõvaduse ja läiluse pärast. Tahtsin siiski mehisena näida, püüdsin muiatagi ja laususin sangarlikult: «Ei ole viga!» Pidin võtma end kokku, et see joomaaeg sama teed tagasi ei tuleks.

Nüüd seda nn. parima seltskonna öist lõbutsemist vaadeldes ja kuulates, selle peene kogunemiskoha õhku hingates tundsin sedasama.

Meeleolu saalis tõusis, kära kasvas, fanfaarid kuulutasid uute lõbustajate ilmumist... Ma tulin tulema. Lubasin kodus ametivendi oodata.

Hulkusin tühjel uulitsail midagi mõtlemata, midagi tundmata peale imalduse, mis mul sellest «rõõmuallikast» südamesse jäänud. Vähehaaval lahtus see ja ma pöördusin koju.

Magama ei tahtnud veel minna, seda enam, et jätsin uksed ametivendade tulekuks lahti. Võtsin riiulilt raamatuid, aga täna olid nad kõik nii kauged ja võõrad. Mõne läheda inimesega oleksin kõnelda tahtnud, oleksin kaevelda tahtnud või kellegi ahastaja kaebusi kuulda, et üheskoos pääsu ja kinnitust otsida.

Siis tuli meelde Silvia päevik ja ma võtsin selle.

Olen haige, kirjutab ta, järjest rahutuma käekirjaga, *ja kui on julgust ning avameelsust, siis ütlen enesele ja oma sõbratarile Mariale, et varsti on kõigel ots. Et varsti on lõpp mu lootusil, kannatusil ja rahutuil heitlusil. Mõnikord mõtlen, et tuleks neile kannatusile teha lõpp, ootamata viimast armetut hingeldust. Mis mõte on mürgikarikat, kui see mulle pakutud, tühjendada tilkhaaval! Peab olema tõesti tige see vaenlane — kohtuniku nimetus on talle liiga hea — kes nõuab pikaldast vaevlemist surmaminekul! On mürgikarikas mulle määratud, siis haaran ma selle ja tühjendan korraga! Enne kui rutatakse mind siis taunima, loetagu läbi mu kannatuste raamat. Ei saa aru sellest kristlikust humaansusest, mis kohustab surmaeelset vaevlemist pikendama viimase võimaluseni.*

Nii ma mõtlen. Aga sealsamas käib elujanu puhang minust läbi ja mu lootused löövad uuesti lõõmama. Ei taha veel surra ega sure! Võidan kõik haigused ja hädad, võidan surmagi! T a h a n elada — ja see otsustab! Kõik, mis maailmas kaunimat, suuremat, sügavamat, on mul aistimata, nägemata, kuulmata, tundmata, maitsmata, teadmata! Antagu mul veel elada ainult aasta, kaks, kolm! Ma ju ruttan, otse torman elamisega! Mõne aastaga on mul see kõik läbi, mida teised laisalt tajuvad aastakümnetega!

Tänaval käies ma heidan vargsi pilgu iga mehe otsa ja küsin iseeneselt: kas see? Või too? Kes oleks kõlblik minu rüütliks, minu printsiks? ... Kelle ees ma kummardaksin, kelle poole palvetaksin, kelle eest palvetaksin! Mõni näib välimuselt olevatki selleks sobiv. Aga sealsamas tuleb mul meelde, et ta ka vaimseid ja hingelisi väärtusi peab omama, palju enam kui ma ise, sest ta on mees. On tal neid, seda ma välimuse järgi öelda ei või. Tuttavaiks on mul ainult kergeid nolke, kes veel ei mõtle millestki. Võib-olla seepärast, et neil pole ruttu, et nad on terved. Nad luristavad ükskõikselt elu kui januta logelejad lahjat jooki — ajaviiteks. Minu prints peab olema Caesar, Napoleon, Kristus ühes isikus! Tema peab olema see, kelle sündimisest hakatakse

arvama uut aega. Ta peab olema usurajaja, inimkonna lunastaja.

Olen kiindunud oma usuõpetajasse, aga ma ei tea ise, kuidas seda suhtumist nimetada. Kõnelda tahaksin temaga palju, küsitleda lõpmatult, pärida elust ja surmast, heast ja kurjast, Jumalast ja kuradist ... Aga oma õpetajale ei peeta kõlblikuks läheneda pikiks kõnelusiks.

Kuhjan enesele raamatukogust sületäitena köiteid, loen lehekülje siit, teise sealt, otsin vastust mind piinavaile küsimusile, aga leian kohkudes, et lugedes küsimuste hulk aina kasvab ja vastuseid pole lootagi.

Inimesed, ma ütleksin peaaegu: terved inimesed on mulle võõrad oma huvidega, veel enam oma huvide puudusega. Näiteks ei piina end neist keegi küsimusega: ons Jumal või ei ole? Mis on elu mõte? Mõni targutab kui papagoi: teha tööd ja aidata oma ligimesi. Aga kui ma suren enne tööle minekut? Kui surrakse väeti lapsena?

Milleks kõik kannatused? Karistuseks pattude ja eksimuste eest? Aga laste kannatused, kes veel meelt ei märka?

Ei ole halastamatumat olendit kui Jumal. Siiski, ma usun, ma tahan seda uskuda, et ma ei mõista tema suurt loomisplaani.

Arst andis nõu, juba kolmat korda, et ma koolist «ajutiselt» lahkuksin. Ta ütleb seda nii sõbralikult, et ma sellest ei hooli. Ega tohigi hoolida. Sellega kirjutaksin ise oma surmaotsusele alla. On pealegi veel nii vähe aega koolis õppida, siis on lõputunnistus käes. Koolis, teiste hulgas olen ma midagi. Olen elurõõmsa, tugeva, õitsva organismi rakuke. Sellega elan ühist elu. Kui sellest lahkun, olen kui oksaraoke, mis murtud puu küljest. Närbun ja kuivan varsti. Ei ole teist organismi, kellega ma ühist elu elaksin. Oma rahvas, oma riik? Jah, muidugi, need on kõrged, ülevad mõisted. Tean, et rahvaga elan ühist elu, aga ei tunne seda kuigi elavalt. Ehk olgu siis kooli kaudu. Teisiti ma rahvaga kokku ei puutu. Vähemalt nõnda mitte, et tunneksin üheselamist. Käin poes kaupa võlgu toomas, seal ei vaadata meiesugusele kuigi hea meelega. Aga ometi on

poemees üks, kes mulle esindab rahvast. Ega teisedki kokkupuuted pesu kojukandmisel ütle mulle rohkem. Oma rahvaga ajaloos — jah, sellega elan ühist elu. Seal on suuri mehi, seal on suuri tegusid.

Et riigiga või selle juhtidega ühist elu elada, seda ma veel ei mõista. Aga et oma kodanikukohuseid tuleb täita, see on paratamatu, seda ma tean. Täidad sa neid külma südamega, aga korralikult, siis oled parem kodanikust, kes laulab alati isamaalaule ja peab ilukõnesid, aga makse ei taha maksta. Ehk need maksab, aga laenatud rahaga, mida kunagi ei tasu.

Muide, need üldised asjad on mu südamele veel võõrad, kuigi hommikustel palvetundidel neist kõneldakse palju. Ma kardan, selle palju kõnelemise ja paljude ilusate, kulunud sõnade tõttu nad jäävadki ükskõiksemaks ja võõramaks.

Arsti näost püüan ma tõtt lugeda oma tervise suhtes. Meie vahel on otse võitlus tekkinud: tema katsub ükskõiksuse, rahu ja isegi muretuse liniku taha varjata minu tõelist seisukorda; mina katsun seda linikut käristada, selle taha pilku heita. Esialgu on ta minust tugevam. Siiski, tema nõuandeist ja manitsusist võin mõndagi lugeda. Ta soovitab rahu. Võimalikult vähe väsitada. Niipalju kui võimalik vaikselt lebada. Mitte millestki mõelda. Taevas! Ma pean lebama! Ja surma ootama! Vastupanematult! Ei millestki mõtlema! Et surragi nõnda — ilma et midagi oleks teada saanud, midagi maailmast mõistnud!

Aga milleks korraga mu mõtted surmast?! Egas ometi mina või surra! Elu aina lõõmab mu peas, mu südames, mu soontes! Ta otse põletab mind! Minus on enam elu kui sajas, tuhandes vaimselt hingitsevas «terves» inimeses! Kus on see õigus, mille nimel mind kistakse lahti sellest maailmast, viiakse ära, kuhugi pimeduseriiki, olematusse! Ja siia jäävad vaimselt silmitud, kõrvutud ja hambutud eidekesed, kes ei hooli taeva ega maa ilust, kellele ei ütle enam midagi sügavaimgi tõde, kellele on ükskõik, mis teeb inimkond praegu ja kuhu ta suundub tulevikus! Miks jäävad need ja mina pean minema!

Siiski, kui ma kustutan hetkeks tule, vaatan läbi

akna ja näen tähti helkimas, siis tahaksin ma hüüda, hoolimata kõigist kannatusist ja kahtlusist:

Õnnistatud olgu elu! Ilus on olnud siiski see lend läbi selle maailma, kus ma nägin päeval päikest ja öösel säravaid tähti. Õnnistatud olgu elu — mina lendan siit tagasi teise maailma, sinna ookeani, kust mu hing kui veepiisk kord irdunud ja üles tõusnud, päikese poole. Varsti elab ta jälle ühist elu selle suure ookeaniga, mille nimi on inimeste keeles Jumal!

Silvia lebab juba mõnda aastat nõmmeliivas oma tammepuust majakeses, lillekimp rinnal. Siin ei olnud tema kodu, siin ei olnud tema pärismaa, siin oli tal kitsas, siin peksles ta tiibadega kui metslind, kes vangistatud puuri. Tema hing oli kui põlev põõsas, mis ei lõõmanud siiski kaua, vaid lõi korraks kirkalt leegitsema ja siis varises tuhaks. Aga mis ma ütlen: tuhaks! Ma kõnelen ometi hingest! See on siiski surematu, selles ma ei kahtle, sest ma ei taha kahelda. Ta elab edasi s e a l, tähtede taga.

Ma lahkusin hommikul nõndapea kui võimalik oma ametivendadest, ei kuulanud kohvilauas õieti ei ühe vaimustavaid ega teise kadetsevaid kõnelusi «taeva eesõuest».

Kõnetunni algul tuli minu kabinetti preili Nöörmaa ja hüüdis võidukalt:

«Kas ma ei ütelnud?! Kas ma ei hoiatanud teid?! Seal nad nüüd on! Kogu linn kõneleb nende põgenemisest!!» Nüüd muutus ta hääl järsku üsna kurvaks ja ta lausus: «Vaenekene! Miks jumal küll teid nõnda pidi karistama!»

Sain suure vaevaga katkestada tema kaastundlikkude sõnade valingu ja küsisin, kas ta jälle armulauale igatseb tulla.

«Võib ka,» vastas ta ennatult ja tõmbas juba rahakoti. Ma siiski peatasin teda ja soovitasin senikaua oodata, kuni tõsist ja suurt igatsust tunneb jumalaarmu järele.

«Niisugused nad on, need nüüdisaja noored inimesed!» sõnas ta, kui minekuks püsti tõusnud. «Aga kül-

lap tuleb päev, kus nemadki tunnevad, et jumal on taevas ja tasub igaühele . . .»

Post tõi teiste kirjade hulgas ühe, mida lugedes ma võpatasin ja siis ukse kärmesti lukku käänasin. Pidin üksi olema, pidin üksi olles palvet tegema.

Kirjutas see nõdrameelse proua:

Armas õpetaja!

Kui selle kirja saate, ei ole mind enam elavate hulgas. Palvetage minu hinge eest! Olen siin nõnda rüvetatud, et ainult joobnud mehed mind sallivad ja sedagi väheks ajaks. Olen ise jooma õppinud — sellest ma enam ei pääse. Usk endasse on kadunud. Viimaks sain ometi mürki. Uue Testamendi võtan hauda kaasa. Kui ma pooljoobnult ja rüvetatult tulin hommikust ööd oma tuppa, siis lugesin sealt mõne rea ja ma olin iga kord kui teises maailmas, kus ei põlata langenut, kus sirutatakse temale päästja käsi. Siin aga on minu järele iga öö teissugused käed sirutatud. Siiski, viha ei ole mul kellegi vastu südames. Veel kord: tehke palvet mu hinge eest. Palvetades joon ma mürki. Teie olite viimane, kes mu vastu lahke oli — puhtast südamest. Olge tänatud selle eest, samuti ka Uue Testamendi eest! Vaevalt oleksite mulle midagi ilusamat võinud annetada.

Teie

Elviira.

Niisugune oli see kiri. Ma lugesin selle mõnel korral, ristitasin siis käed ja palvetasin.

XXIII

Juba aasta kahe eest avaldati seda mõtet minu koguduse koosolekul ja ma kiitsin selle kõigiti heaks. Töörohkuse tõttu, veel enam ehk hoolimatuse pärast koguduse elu vastu olin selle teostamise ikka edasi lükanud.

Mõned ärksama hingega koguduseliikmed olid nimelt soovitanud seltsi või ühingu ellukutsumist, kus oma-

vahel kokku võiks tulla ja usu- ning kirikuküsimustest kõnelda, evangeeliumi seletada jne. Ei olevat ju sugugi hea suurtel täiskogu-koosolekutel iga asja arutusele võtta. Keegi pani ette seda koondist Evangeeliumi Sõprade Seltsiks nimetada.

Alles nüüd, kus mul kiriku- ja usuküsimus ikka lähedamaks saanud, kus nad on mul juba oma asjaks, pidasin tarvilikuks «evangeeliumi sõpru» kokku kutsuda.

Lasksin Marial kahekümnele koguduseliikmele kutsed saata. Kogumiskohaks oli minu kabinet kogudusemajas. Seal tahtsin ma nendega nõu pidada, nende soove ning arvamusi kuulda. Siis võiksime hakata tuleval sügisel korralikumalt koos käima. Sel kombel tekiks väiksem ring nendest, kes ei ole mitte leiged usuasjas, kes moodustaksid vaimuliku löögirühma minu suures karjas.

Eile õhtul olid nad siis esimest korda koos, ja mis seal kõneldi, ei lähe mul kergesti meelest ega tohigi ununeda. Seal oli ammututtavaid nägusid, nagu Johannes Nõgu, enam kui 60 aastat vana, valge ümar habe ja lühikesed valged juuksed kui hõbepärg ümber pea. Matsin mullu tema naise, kaks last on ammu varemini mulda läinud, ta on üksi maailmas. Tal on agulis majakene, sellest võib ta väikselt elada. Ta on vaikne usklik, võib-olla üks parimaid minu koguduses. Juba mõtlesin kord teda oma teise järgu külaliste hulka kutsuda. Hariduse poolest kõlbaks ta sinna — mõistab saksa keelt ja on rohkesti lugenud. Poeg jõudnud tal ülikoolini ja jätnud hulga raamatuid järele. Aga õnneks taipasin õigel ajal, et ta mu külaliste hulka hoopiski ei kõlba. Ta on selleks liialt vaga ja mõtleja. Ta leiaks end minu kärarikaste ja ilmlikult jamajate külaliste hulgas kui laadakaupmehe sünnipäeval. Ja mis ta siis mõtleks või peaks minust! Ta näib otsivat vastuseid «viimastele küsimustele» ja kõik muu teda enam ei huvita. Ta ei otsi rahutult, ei viskle otsides siia-sinna, ei haara kinni kahtlasist õlekõrtest ega võta ka kellegi sõnu puhta kullana.

Ta on pöördunud juba varemini minu poole mitme küsimusega, mis puutuvad kirikusse, dogmasse ja usundisse. Seejuures vaatab ta alati niisuguse tõsidusega

mulle silma, nagu puutuks asi tema hingeõnnistusse, ja ta oleks valmis seda kaotama, ennem kui võtaks omaks mingi kahtlase tõe. Olen tundnud tema ees väga selgesti, et ei kõlba tulla mingi võõrsilt omandatud tõega ja seda kaupa edasi anda, mis ma ise teistelt saanud, aga mis enesel põhjalikult läbi katsumata. Ei ole hakanud ka pühakirja salmidega tema ees žonglöörima, vaid olen öelnud alandliku meelega: «Mis me teame ilmlikest asjust, seda on vähe. Mis me teame jumalikest, seda on veel palju vähem. Andku Tema ise andeks, kui selleski väheses eksime.» Ma ei ole teda peletanud eksimise võimalust meelde tuletades, pigemini äratasin selle läbi temas usaldust enese vastu.

Kui teda eile teiste hulgas nägin, siis tundsin rõõmu.

Veel nägin seal kokkutulnute hulgas üht nooremat koguduseliiget, keda hüütakse juba ammu Martin Luteruseks, vist sellepärast, et ta eelmise õpetaja ajal kord ühel koguduse koosolekul kõnelnud uue usupuhastuse tarvidusest. Olen kuulnud, et ta mõistvat mitut võõrast keelt ja olevat lugenud rohkesti usundiküsimuste üle. Kas õigusega või mitte, aga mul on niisuguste «iseõppijate» vastu suur umbusaldus. Ma kardan, et nad võivad oma poolikute teadmistega rohkesti pahandust tekitada, isegi vähemaid vendi eksitada, selle asemel et neid juhatada või toetada.

Ma tean, et Luterusel on nooremate hulgas rohkesti poolehoidu.

Ta on kõhn mees, nägu telliskivikarva, juuksed hõredad, halles silmis rahutu pilk; ta tuletab meelde fanaatikut.

Ma istusin laua taga, Luterus laua otsas, nõnda et ta võis teisi koosolijaid ja mind näha. Minu vastas laua ees istus Nõgu. Teises laua otsas istus Maria, kes pidi ettekantavad mõtted lühidalt kirja panema. Muude hulgas oli seal kaks noort naist, ma arvan, Luteruse poolehoidjad.

Kui olin sissejuhatavad sõnad öelnud ja palunud kõiki julgesti oma mõtteid ja arvamusi kuuldavale tuua, palus Luterus pisut erutatult pikemaks seletuseks sõna, miks meil kooskäimised või isegi selts tarvilikud olevat. Tal oli käes seitsmesendine vihik ja sel-

lest hakkas ta lugema. Vihiku andis ta pärast minu kätte ja see on praegu minu ees.

«Protestantlik kirik põhineb pühakirjal,» nii algab Martin Luterus. «Pühakiri ei vanane ajaga, ümberpöördult, ta võtab ikka selgema ja puhtama kuju. Inimese jumalik vaim on kui sulatusahi kõrge kuumusega. Mis sellest sulatusahjust läbi käib, on puhas metall. Kõik, mis väärtusetu, see põleb seal aja jooksul ja kaob. Pühakirigi on sellest sulatusahjust juba läbi käinud ja selle tõttu selgemaks ning puhtamaks saanud. Järelejäänud puhtamas osas peegeldub Jeesuse isik juba üsna selgesti.»

Olin selle sissejuhatusega päri, kiitsin seda pead nikutades heaks.

«Meie ei kahtle,» jätkas Luterus, «et evangelistid, kuigi nad olid lihtsad kalamehed või käsitöölised, aimasid õieti Jeesuse Kristuse jumaliku õpetuse tuuma ja panid seda nõnda hästi kirja, kui üks lihtne inimene seda teha mõistab. Aga et iga sõna oleks olnud jumalast sisse antud, et iga sõna kõlbaks kui kivi sellesse vägevasse ehitisse, mida moodustab õpetus jumalariigist, seda uskudes komistas meie usuisagi rängasti. Aga ma ei taha siin otsima hakata kõike seda, mis ei lisa valgust sellele kagust põhja ning loodessegi paistvale päikesele, pigemini tumestab seda. Peatugem pigemini selle juures, mis kirik on teinud Kristuse õpetusega ajaloo kestes.

Millele tugineb õieti kirik, millele on ta rajatud? Eks ikka Kristuse sõnadele, mis ta ütles Peetrusele, kui see teda Kristuseks, elava jumala pojaks hüüdis: «Õnnis oled sina, Siimon, Joona poeg, sest liha ja veri ei ole sulle seda mitte teada andnud, vaid minu isa, kes taevas on!» Ja Kristus jätkas: «Ja mina ütlen sulle ka: Sina oled Peetrus, ja seesinatse kalju peale tahan mina ehitada oma koguduse ja põrgu väravad ei pea seda mitte ära võitma.»

Aga see pole enam piibli uurijatele uudis, et siin nagu mitmes teiseski kohas on kirikumehed hiljem korda saatnud vaga pettuse, *pia fraus*, nagu seda ladina keeles nimetatakse —: nad on siin Kristusele omad

sõnad suhu pannud, et kirikul oleks, millele kui Issanda enese sõnale toetuda.»

Nii kõneles Martin Luterus ja ma panin tähele, et osa kuulajaist kahjurõõmsalt minu poole pilgu heitsid, teised aga rahutult end kohendasid. Maria vaatas üsna murelikult minu poole.

Martin Luterus aga jätkas:

«Jeesuse elu ajalooline uurimine ei pea mitte igavesti end niisuguseist võltsinguist petta laskma; sellele peab lõpp tulema, nagu ütleb piibliteadlane Merx.

Vaevalt oli Paulus esimesed kogudused asutanud, kui ta juba nende juhtide üle pidi kaebama, et need on sõgedad oma sõnariidlemistega ja arvavad «jumalakartuse õpetuse kauplemise kasu olevat». Just nagu enamjao tänapäeva kirikhärrade kohta oleks see öeldud!»

Jälle riivati mind rahutu pilguga; üks vanem mees pahandas kuuldavalt: «Mis see olgu!»

Aga ma vaigistasin teda ja Luterus jätkas:

«Viiks pikale näiteid hakata tooma neist vagadest pettustest, mis kirikumehed varematel aegadel evangeeliumidesse kandnud ja mida sealt kui puhast jumalasõna nüüdki veel igal pühapäeval ja muil puhkudel altari eest ja kantslist ette kantakse.

Vaimuväest ja sõnast oli kirikul vähe, ta hakkas juba üsna vara ilmlikku võimu enda kätte kiskuma. Ja tõele au andes peame tunnistama, ta tegi seda targasti ja osavasti. Vägev kiriku hoone aina tõusis, katus kerkis selle üle, aknad kaeti värviliste klaasidega — imetlusega peatume selle toreda hoone ees. Aga me teame — jumalariik ei ole kõrgetes kodades, vaid uskliku südames, ükskõik kus ta seda ka ei ava palvelisele elamusele.

Kirik asetas inimesepoja t a e v a troonile, et seda vabamalt ise maa peal valitseda.

Esimestele kristlastele oli kõige tähtsam lapselik uskumine, inimese südame, kogu tema hinge täitumine usaldusest jumala kui isa vastu.»

«Nõnda on see praegugi!» hüüdsin ma vahele.

Luterus ei lasknud ennast aga segada, vaid jätkas:

«Varsti ei olnud kirikule sellest enam küllalt. Ta hakkas Jeesuse jumalikku olemust omal kombel seletama.

Et näe, kui Jeesus oli jumal ja tuli maa peale, siis teine jumal pidi taeva jääma. Kas peab siis kaht jumalat uskuma, kellest üks istus taevatroonil, teine kannatas maa peal? Ja kui Jeesus Kristus läks taeva, oma isa kõrvale istuma, siis ei või ühest jumalast juttugi olla!

Arutlused jumalast ja pojast tõrjusid Jeesuse õpetuse jumalariigist hoopis tagaplaanile. Teoloogia ja eksegees on astunud usundi asemele. Veel segasemaks läks asi, kui tekkis õpetus kolmainust jumalast. See võeti üle kreeka salateadusest, gnoosisest, ja kreeka kristlased tõid selle ristiususse. Nüüd oli juba usutunnistuse koostamine üsna raske ja pole imestada, et kirikukonsiiliumidel vaimulikud üksteisele vemmaldega õiget arusaamist püüdsid pähe panna. Mõnigi kord pandi üksteist üheainsa vaieldava sõna pärast needmise alla. Viimaks tegi Rooma kirik, kes toetus riigivõimule ja oli küllalt tugev, «lorile» lõpu — vabandage sõna eest, aga kuidas seda teisiti nimetada! — ja pani kolmainsuse usutunnistuse maksma. Et asjal oleks rohkem autoriteeti, nimetati seda «püha» Athanasiuse usutunnistuseks. Sestsaadik usuvad kristlased kolmainust jumalat ja meie ka, sest oleme pühas ristimises kristlasiks saanud, kuigi see sakrament pole Kristusest seatud ja suurele Õpetajale on siingi kirikumehed oma sõnad suhu pannud. («Seepärast minge ja tehke jüngriks kõik rahvas, neid ristides isa, poja ja püha vaimu nimel.» Nagu oleks Kristus kolmainsuse õpetuse välja mõelnud!)

Lööme lahti luteri usu dogmaatika õpperaamatu, mille G. Thomasius läinud sajandil koostanud, et tutvuda lähemalt oma puhastatud usuga. Seal seletatakse kolmainust jumalat nõnda:

«Et Isa meile omas Pojas, Poja pärast, oma armuga pöörab, eraldab ta ennast omast Pojast; et Poeg Isa juures meie eest kostab, seisab ta tema ees kui teine; et Püha Vaim meis Kristust seletab ja tema läbi meid Isa juurde saadab, eraldab tema end neist mõlemaist. Siin on meil immanentsed aktid, reaalsed vahed.»

See peab olema usk Kristusse, see peab olema evangeelium, rõõmusõnum jumalariigist!» hüüdis Luterus. Ta jätkas: «Aga lööge lahti Lutheri «Väike Katekis-

mus» ja lugege sealt peatükkide seletusi, siis näete, et me pole keskajast kuigi palju edasi jõudnud. Tahtmata tulevad siin meelde ühe vaga mõtleja sõnad: «Vaiki ja ära lobise jumalast, sest kui sa temast lobised, siis sa valetad.»»

«Kas sa ise ei lobise?» hüüdis keegi naljatades vahele.

«Võib-olla et lobisen, aga mitte jumalast, vaid kirikust,» vastas Martin Luterus üsna sapiselt ja jätkas, nagu käsikirjast näha: «Preestritele on see ikka olnud kasulikum, mida tumedam, mida keerukam ja vähem arusaadavam on nende õpetus. Siis pole kerge ilmlikul seda mõista ja veel raskem on tal selle vastu vaielda.

Võib-olla öeldakse, mina olen võhik ega maksa seepärast mu sõnu mikski panna. Ma lasen siis autoriteedil oma arvamusi avaldada. Kuulus saksa filosoof Immanuel Kant, kes polnud mitte jumalasalgaja, ütleb: «Pappide valitsus, see on vaimulikkude usurpeeritud võim hingede üle, et sel kombel armu- ja halastusvahendid nende käes oleksid ja et see neist lugupidamist tõstaks.» Goethe ütleb: «Kristuse õpetus pole kuskil nõnda maha surutud kui kristlikus kirikus.»

Lõpetades pean tähendama,» lausus nüüd Martin Luterus, «et ma olen usklik, usklik kristlikus mõttes; tahan seda olla — jumal ise kinnitagu minu usku. Olen ka kiriku liige ja tahaksin selleks jääda. Kirik on mulle kallis, aga tõde veel kallim.»

Selle kõne kestel olid halvemad ja õilsamad elamused kui lained minust läbi käinud.

Oleksin tahtnud söösta istmelt ja puhastada kõnelejast see koda. Siis jälle oleksin talle käe õlale tahtnud panna ja lausuda südamlikult: «Jumal ise on sulle need kibedad sõnad suhu pannud, et meid äratada!» Sealsamas oleksin tahtnud talle hüüda: «Saadan kõneleb sinu suu läbi, et vähemaid vendi eksitada ja neid, kes usus nõrgad!» Aga siis oli mul tahe tõusta, kui ta oli lõpetanud, ja öelda tõelises alanduses: «Oleme kõik kaugel Kristusest! Otsigem üheskoos teed tema juurde!» Küllap ta siis ehk kahetseb isegi oma kõrki ja sapist kõnet.

Aga ma ei teinud üht ega teist ja tõusin väga segaste tunnetega, kui ta lõpetas. Mul poleks olnudki tarvis nii väikese koosoleku ees tõusta. Aga ma tundsin — siin

tuleb vastu seista! Oodati põnevusega minu vastust. Katsusin leida õige tooni, aga vaevalt suutsin seda tabada. Teesklesin siiski isalikku lahkust, võib-olla üleolekutki, kui vaikselt algasin:

«See kõik, millest meie armas vend siin kõneles, ei ole võõras meile, õpetajaile, kelleks on usuteadust studeerinud mehed. (Ütlesin vist seepärast «studeerinud», et selle võõra sõnaga sisendada kuulajaile rohkem aukartust oma seisuse vastu.) Neile ei ole ega võigi olla kõik need asjad teadmata, millest siin kõneldi ja mida paljude meelest kristliku kiriku surmapatuks peetakse. Võiksin lugupeetud eelkõnelejale ja meie koguduse armsale liikmele juhatada teoseid, kus meie kirikule palju rängemaid asju ette heidetakse. Võiksin talle raamatu kätte anda, kus tehakse must valgel selgeks, et evangeeliumid on otsast otsani apokriivalised, et nad on võltsingud ja et Jeesust Kristust, kelle elust ja surmast seal kõneldakse — et seda Jeesust Kristust pole üldse elanudki.»

Kuulajad olid sellest üllatatud. Luterus liigutas end rahutult toolil, lõi käe sirgu ja küsis sõna. Mitmelt poolt hüüti vahele, et talle sõna pole tarvis anda, ja keegi lausus üsna kurjasti: «Mingu niisuguse jutuga sotside miitingule!» Tõusis üsna mõõdukas kära, mille seest kuuldus hüüe: «Ärgu tulgu siia, kes tahab pühakirja teotada, kes ei austa jumalasõna!»

«Tarvis see jumalasõna puhastada aganasegust!» vastas Luterus.

«Õige! Ärgem laskem oma hinge kõlgastega toita!» toetati teda tagantpoolt.

«Ärgem laskem segases vees kalu püüda!» hüüdis noor naine ägedasti.

Ma keelasin kindlasti sääraste ütluste tarvitamise, mispeale vastati, et Jeesus olevat ka üsna kõvu sõnu tarvitanud, näit.: «Teie tigedate madude sugu.»

Sõna küsis Johannes Nõgu, kes Luteruse kõne ajal sünge uudishimuga oma halli pärga lõua ümber näppinud.

«Hea oleks, kui hingekarjased ise meile teatavaks teeksid, mis piibli uurimine uut toonud. Muidugi, need evangeeliumid ja epistlid on kirjutatud ammu, ei tea

mitmele pähe ümber kirjutatud ja miks ei võinud sinna üks või teine pista omalt poolt mõnd sõna. Vaat nüüdse aja inimene, tema ei taha enam midagi pimesi vastu võtta! Tema tahab kõike ise teada... Selleks jumal meile ka mõistuse ja kõik meeled on andnud... Kui isegi lugeda pühakirja tähele pannes, lööd kohe mõnes kohas kahtlema: kas see on jumalast enesest sisse antud ehk ilmutatud? Et kui seal üks asi on kahtlane, siis ei saa teist ka uskuda. Võtame näiteks või need Jeesuse mitmekordsed kinnitused viimse kohtu peatsest tulekust.» Ta võttis taskust terasraamiga prillid, seadis ninale, leidis siis küljetaskust väikese testamendigi, niisutas sõrme, lehitses, pilutas silmi ja luges siis: «Jüngrid palusid, et ta neile ütleks viimse päeva märgid ja tunnused. Eks ta siis loebki need märgid, nagu see siin öeldud: maavärisemised, nälg, katk ja hirmsad asjad. Ja siis: see sugu ei sure mitte enne, kui see kõik saab sündima. Teine kord ta ütleb koguni: «Seesinatse põlve rahvas ei lõpe mitte ära, kuni see kõik saab sündinud.» Ehk siis jälle, et kui ta ise aujärjele on istunud, siis ka jüngrid istuvad kaheteistkümnele aujärjele.»

«Seda usuvad adventistid!» hüüti vahele.

«Miks ka meie seda ei pea uskuma! Kes on meile öelnud, missugust kohta piiblist uskuda, missugust mitte?» küsis Nõgu. «Seepärast ongi meil siin seda seltsi hädapärast vaja, et me saaksime seletada, esiti omavahel, mis ja kuidas seda võtta.»

Tuletasin meelde, et me siia oleme kogunenud nõu pidama evangeeliumi sõprade seltsi organiseerimise pärast ja kas see tarvilik; nüüd aga oleme libisenud pühakirja hindamisele.

«Tarvis oli tõendada, et niisuguse seltsi järele on kisendav vajadus,» vastas Luterus. «Muidugi vaid neil, kellel kiriku- ja usuasi südame lähedal. Neile aga, kes leiged ja ainult maksu maksmisega tõendavad oma kristlikku meelt või kuulutavad kui palgalised — neile on niisugune asi ülearune.»

Johannes Nõgu lisas sellele sõbralikult naeratades:

«Kas me oma õpetajale selle kõigega rõõmu teeme, see on küsitav.»

«See on selle järgi, kuidas te seda teete,» vastasin talle naljatades.

«Ega muud, saadame oma koguduse sel kombel kahtluse alla!» arvas üks nõukogu liikmeist murelikult.

«Tunnistatakse meid kõiki kirikuülemuse poolt ketseriteks!» lisas teine.

«Ärge kartke, ilmlik ülemus nüüdisajal tuleriida kaudu kedagi taevariiki saata ei luba!» vastas talle Luterus.

Lõpetasin koosoleku, lubades kõiki sügisel uuele nõupidamisele kutsuda.

Luterus ja Nõgu tulid minu juurde ja palusid andestust, kui nad mind kuidagi pahandanud. Luterus andis mulle oma vihiku, et ma tema arvamustele võiksin kergemini vastata. Ma ütlesin neile, püüdes sõbralik olla, kuigi see polnud kerge: iseasi on norimine ja kiusamine, iseasi tõe otsimine.

Kui kõik läinud, vaatasin Maria otsa, kes lõpetanud laual paberite korraldamise. Ta naeratas kaastundlikult, nagu oleks tahtnud öelda: «Tegid teile liiga!»

Tõrjusin kaastunde, aga ütlesin:

«Nõnda ei peaks seda siiski tehtama. Usuasjad on nii õrnad . . .»

«Aga neid on alati toorelt, isegi veriselt lahendatud,» vastas Maria.

Olin Luteruse kõnest häiritud. Ei tahtnud koju tulla. Tegin Mariale ettepaneku üheskoos mereranda või koguni merele minna. Ta nõustus ja me läksimegi.

Jõudsime koju kaugelt pärast kesköödi.

Meelde tuleb mul Kirja sõna: *Ta täidab veel su suu naermisega ja su huuled hõiskamisega.*

XXIV

Eile teenisin ma kirikus viimast korda enne puhkuseleminekut ja ma tundsin, et olen oma kogudusega ühte kasvanud ja kogudus minuga.

Minu jutluse aluseks oli Kirja sõna: *Mina olen viinapuu, teie olete viinapuu oksad.* — See, mis ma siin ütlesin, oli mu viimane veendumus. Meie oleme osake

jumalast, mida ilmlik nimetab kõiksuseks. Meie oleme teadlikuks saanud osake, aga elame ühist elu jumalaga, kõiksusega, alistudes tema seadustele, püüdes teadlikult nende järgi käia. Õnnetu on see inimene, kes katsub jumalast eralduda, tema tahtmise vastu tõrkuda, tema seadustest hoolimatult üle astuda, «oma» elu elada. Igaüks meist on kui oks viinapuus ja elab ainult senikaua, kui on ühenduses puuga. Iga oks, mis puust eraldub, kuivab ära.

Ma tean, kõik see sõnadega väljendatult on lapsik. Aga ma aiman seda, ma usun seda ja mu sõnad aitasid teisteski seda usku kinnitada. Kõik nad aimasid seda, tarvis ainult neid selles kinnitada. Ja kui ma seda vähimalgi määral teha suutsin, siis ei ole ma oma kogudusele ülearune.

Ma ei otsinud südamlikke sõnu, aga need, mis ma leidsin, tulid südamest ja me olime kui üks süda ja üks meel. Paljud koguduseliikmed tulid mind käärkambrisse jumalaga jätma ja nii mitmel olid pisarad silmis. Ka lilli toodi mulle rohkesti.

Täna tulid kolm koguduse nõukogu liiget, nende hulgas üks proua, ja tõid mulle ümbriku. See oli väike tänutunnustus nende poolt, nagu mulle öeldi, kes ei tahtvat ainult kirikumaksu näol oma kohustust täita, kui ka nende poolt, kellele see tõeliselt ei tegevat raskust . . .

Ma tõrkusin esiti tõsiselt, aga kui ma mõistsin, et annetus tuleb südamest, nõustusin selle vastuvõtuga. Olin sellest pisarateni liigutatud, aga tundsin ühtlasi, kuidas see mind mu kogudusega seob.

Kui ma lilled koju tõin, tundis Mariagi rõõmu, et kogudus minu elust ja käekäigust nõnda osa võtab.

Tänased ajalehed kinnitasid seda, mis see nõdrameelse abikaasa, see elust vintsutatud ja kõlvatutest inimestest rüvetatud baaridaam mulle teatas: ta leitud ühel hommikul oma toakesest, tühjaksjoodud mürgiklaas kõrval. Palvetan tema hinge eest nüüd ja edaspidi. Kuidas võiksin tema viimase soovi täitmata jätta. Ma ei karda, et see oleks ebausk.

Õhtul tuli minu poole doktor Remmel ja me istusime

kolmekesi teelauda. Rolfi ei ole nüüd kevadisel ajal peaaegu ühelgi õhtul kodus.

Jutt kaldus preili Gerletile. Ta sõitnud Pariisi, seiklema, mingit olematut õnne otsima, nagu Remmel kibedusega tähendas. Varsti ruttas ta seletama:

«Õnn on kui kuldkala. Tabamegi ta mõnikord. Aga meie mõrd on tema kinnipidamiseks liiga hõre — näeme teda selles mõnigi kord vilksatavat, aga siis ta kaob jälle...»

Mina veeretasin süü Gerleti iseloomu pärast kasvatusele.

«Mis on kasvatus?!» hüüdis Remmel ägedasti. «Üks osa ühiskonna elust. Nagu ühiskond, niisugune on kasvatus.»

«Kas muutuks ühiskonna kord, ühiskondlik elu, kui hakataks Jeesuse õpetust kõigiti täitma?» küsis Maria ja ma arvan, et tema küsimuses oli ehk sõbralikku kiusamisvaimugi.

«Kui üks rahvas hakkaks seda täitma,» vastas Remmel, «kui ta, näiteks, laseks end ühele palgele lüüa, pööraks teisegi, kui ta annaks särgigi, pärast seda kui võetud kuub, siis oleks ta esiteks orjastatud, pärast seda aga varsti teistest üle ujutatud ja sajandi pärast oleks säilinud temast vaid nimi. Seepärast,» lausus Remmel minu poole pöördudes, «paluge jumalat, et meie rahvas enne teisi kristlikuks ei saaks, et ta selles asjas teistega mõistlikult sammu peaks...»

Ta vabandas, tõusis lauast ja hakkas tuba mööda käima, kõneldes:

«Kas te suudaksite enesele kujutleda Jeesust Kristust või seda, kes tema õpetust täielikult püüaks kehastada, kahuripatarei tuld juhtimas, et purustavad pommid langeksid hästi tabavalt tihedasse vaenlaste rühma, kiskudes kehi tükkideks, tompudeks, rebides liikmeid küljest?... Või vabrikudirektorina, kes peab oma tööstuse saadustele võistluse pärast igasuguste reklaamitrikkidega levikut otsima?... Või kordnikuna, kes mõnigi kord kumminuia peab tarvitama?... Muidugi, ma mõtlen Kristust või kristlast, kes sellest õpetusest kinni peaks, mis teie pühakirjas ilmutusena väljendatud ilma teoloogiliste väänamisteta ja käänamisteta...

Tegelik tänapäeva ristiusk on õnnetuseks või õnneks elu nõuetega kohandatud. Ta lubab vaenlasi ja isegi mittevaenlasi tappa ning hävitada, kui see kasulik. Ta lubab rahvaid alla heita, orjastada ja kõikipidi ekspluateerida. Vaimulikud õnnistavad sõdureid, kes lähevad maad vallutama, teist rahvast alla heitma, orjastama, et saaki saada, kasu saada... Me võime sellest iga päev lugeda...»

Ta nägu ilmendas sügavat pettumust, ta lõi viimaks käega, raputas pead, ohkas, istus jälle lauda, et poolelijäänud teeklaasi tühjendada. Lasksin Marial konjakit tuua. Joonud seda ühe klaasi, elustus Remmeli näoilme ja ta jätkas:

«Ristiusu kirikul on ju üks viga: ta jääb ikka hiljaks. Tagantjärele hakkab ta end siis muutunud olukorraga kohandama. Temal enesel pole algatusvõimet, loovat initsiatiivi, prohvetlikku vaimu. Ta hoiab raskete ühiskondlike ja poliitiliste võitluste päevil pea liiva all nagu jaanalind. Aga tema peaks olema see kõrgeim instants, kes ütleb, kummal pool on õigus. Tema peaks ütlema oma hukkamõistva sõna ka kohtule ja võimumeestele, kui need enam õiglusest ja humaansusest ei hooli. Tema peaks tänapäeva sündmusi hindama niiöelda igaviku õigluse seisukohalt. Eks ole nõnda, preili Maria? Kui kirik ei taha olla kõrgemaks kohtuks siin maa peal, siis peab tema enese üle kohut mõistma!»

Süüdanud paberossi, naeratas ta ja jätkas leplikult: «Pole viga! Kui juba niisuguseist asjust kõneldaksegi, siis on see suur samm edasi. Elagem õieti ja kuulutagem õieti. Ja kui me siin maailmas nõnda oleme elanud, ega meid siis sealgi igavene hukatus oota?» küsis ta naljatades ja pöördus minu poole. «Aga sel kiriku jumalal pole õigest elust ja õigeist tegudest küllalt, tema nõuab kõigepealt enese tunnustamist, aina tänu ja kiitust. Ja kui seda ei saa, siis kõike muud ei võeta arvesse... See on küll maapealselegi valitsejale väga vastumeelt, kui kodanik maksab küll maksud, aga oma südames on opositsioonis, ei saada õnnitlustelegramme, ei tule paraadidele ega hüüa seal «hurraa!» Teie jumal on veel üleliia maapealsete valitsejate sarnane.»

Remmel oli nüüd närvlikult lõbusas tujus ja jõi veel teise klaasi konjakit.

«Nii et peaksime uut kuulutajat ja uut evangeeliumi ootama?» küsis Maria kavalasti ja vaatas Remmeli poole.

«Miks just uut!» vastas Remmel. «Tänastest Saulustest võib homme Paulus saada! Muide, laskem ka ajal töötada, kuigi ise käsi ei tohi rüpes pidada. Kui aeg täis, siis tuleb keegi, kes ajavaimust kõige enam haaratud, kes tuhandete otsingud mõistab sõnastada, kes astub mäele ja peab sealt jutluse, mis kostab läbi aastatuhandete.»

Tuli Rolf ja tõi enesega lihastejõu õhku. Ta näol oli võidukas ilme ja ta hingaski kui võitja. «Nende» mehed löönud teisi jalgpallimängus, peksnud armetult. «Hea küll, et mõlemad meeskonnad omast linnast, aga kes võib siis seebikeetjate ja kilusoolajate komandot toetada!» hüüdis ta põlgusega. Rahvast olnud murdu ja paaril korral ähvardanud lausa lööminguks minna.

«Peaks igakord minemagi lööminguks,» arvas Remmel. «Mis see viis tuhat — või palju seal neid ammuli sui konutajaid on — seal muidu õhtu ära istub, motsiooni tegemata!»

«Täiesti õige!» kiitis Rolf. «Oleks vahva vaadata!»

«Mõni meie pastoreist olevat hakanud ka poistega jalgpalli lööma või midagi sarnast...» ütles Maria. «Kas tänapäeva Jeesus hakkaks, näiteks, eestormajaks mõnda komandosse?»

«Apostlitest saaks hea komando,» arvas Rolf. «Peetrus oleks priima väravahoidja.»

«Kristus oli õpetaja — temast võiks saada vaid treener!» ütles Remmel.

Ma taltsutasin Rolfi ja Remmelitki.

Maria käänas raadio töötama. Kuuldus mööduvaid katkeid: karjuv, peaaegu röökiv agitatsioonikõne; siis oigav jorutus joobnud publikule ühelt kinokuulsuselt, siis Beethoveni sonaat klaverile.

Kuulasime vaikides. Siis küsis Maria:

«Eks Beethoveni helindid ole jumala ilmutus?»

«Jah, muidugi,» ruttasin vastama.

«Ja kui üks vana laulik lõi mõne õnnestunud regivärsi — siis see ka,» lisas Remmel.

Kuulasime sonaadi vaikuses lõpuni, vaikisime mõne aja, siis pöördus jutt ei tea kuidas jälle preili Gerletile.

«Kosmiline Eros ilmutab ennast,» ütles Remmel. «Naise näol... See võib igale mehele olla saatuslik. Hirmus on langeda elava jumaluse kätte... Aga kehastunud Eroseta närib meid igatsus... Siiski, aeg on minna.»

Ta andis mulle kätt ning lausus lahkumissooviks:

«Mine kaugele — lähedaist asjust. Mine kaugele iseenesestki ja ära võta midagi kaasa!»

«Ja sa ise?» küsisin ma teda esikusse saates.

«Jään kuulama, kas jumal meie hiites veel kõneleb... Meie oma keeli... Või ilmutas ta end vaid juutidele!...»

Ma ei tahtnud veel jääda üksi. Kutsusin Maria enesega jalutama. Ta nõustus. Läksime mere äärde ja istusime lootsikusse.

Sellest öisest käigust merele on mul meeles lainete tasane loksumine vastu paati, verevalt hõõguv sein põhjakaarel ja Maria vaikne hääl. Me kõnelesime vähe. Meri on suur ja vägev ka siis, kui ta tukub. Tema läheduses ei sünni kõnelda väikesist asjust. Siiski, üht asja ma temalt seal küsisin ja see ei olnud mulle sugugi vähe tähtis. Ma küsisin, kas ta veel kauaks saab mulle abiliseks jääda koguduse kantseleis. Liitsin sellega kohe teisegi küsimuse:

«Direktor Sander kosivat teid?»

Maria viskas pea kuklasse. Ta nägu õhetas ehavalgel. Ta ohkas lühidalt ja mõtiskles. Siis ütles ta, nägu kõrvale pöördes:

«Meie teed viivad teineteisest mööda.»

Vähe puudus, ma oleksin teda selle vastuse eest tänanud.

Veel jäi mul meelde: kui paadist välja astusime — see oli juba üle kesköö —, siis ulatasin Mariale käe. Jäime sillale väheks seisma ja vaatlesime koidutaevast, hoides teineteise käest kinni...

Meie, väikesed inimesed, nutame kodunt lahkudes ja kaugemale minnes oleme kurvad, nagu jääksid meil kõik maha, nagu poleks meil ees enam midagi. Suured inimesed tunnevad sel puhul vabanemisrõõmu nagu linnud, kes pääsevad kitsast puurist. Maailm avaneb nende ees ja nende hing avaneb maailmale. Igapäevsuse kära vaikib nende kõrvus ja nad võivad selgemini kuulda jumala häält.

Kui aeg täis sai, jättis Naatsareti õpetaja maha oma isa, oma ema, oma vennad ja õed, et minna kuulutama oma tõde ja leida neid, kes valmis on seda kuulma.

Kui Zarathustra oli kolmkümmend aastat vana, jättis ta maha oma kodukoha ja kodujärve, et minna võõrsile õpetama ja kuulutama.

Kolmekümne-aastaselt jättis Buddha oma isakoja kuningliku hiilguse ja maised lõbustused, et hakata kerjusmungaks ja otsida tõde.

Tolstoi ei suutnud enne oma kodust lahkuda kui surma eel. Aga siis ta läks, et tunda end elulõpulgi täiesti vabana kodusest ikkest.

Õppigem suurtest väljaminejatest, õppigem neilt lahkumise suurt ja puhastavat rõõmu.

Jätkem koju, mis me kogunud. Mida kergem meie reisipaun, seda kõrgema mäe tipule suudame tõusta.

Minagi võtsin kaasa vähe, ainult piibli ja Maria pildi.

Laeva õõtsudes tuleb mulle meelde Paulus tema paljudel ja rasketel meresõitudel. Siiski siin, vabal merel, kus mul ajutiseltki on langenud õlgadelt õpetuste ja dogmade koorem, kus tahaks ainult korrata kuningliku lauliku kiidulaule loojale — siin on mulle see Tarsuse kirjatundja, esimene kristlik teoloog ja dogmaatik, üsna võõras. Liiga palju judaistlikku ja hellenistlikku elementi kandis ta omavoliliselt Jeesuse kristallselgesse ja lihtsasse õpetusse. Tema ei näinud Jeesust nagu kolm esimest evangelisti oma ihusilmaga, vaid visionaarselt. Ta kandis Jeesuse õpetuse seletamisse gnostikute keerukat mütoloogiat tulevasest ajastust, esimesest ja teisest Aadamast. Sealt näib ka pärit olevat ta kosmiline draama, millest loeme esimeses Korintose kirjas.

Aga ma ei soovita seda ilmlikel lugeda, sest see võib

umbusaldust ja kaksipidi mõtlemisi äratada kogu pühakirja vastu.

Ja siis tundub nagu hooplemisena, et tema on vaimu otse jumala käest saanud, et tema on jumalat näinud katmata palgega, et Kristuse nägemine (mis ju oli visionaarne) andnud temale ülima autoriteedi, teinud tema saladuste valitsejaks, nii et ta neid, kes tema kuulutust vastu ei võta, ähvardab hukkumisega, ja kes tema kuulutust ei tunne, neile maksvat Issand Jeesus kätte tuleleegiga.

Siin, kus kõik taevad laulvad Jehoovale kiitust, ei taha uskudagi, et see kõik on pühakirjas!

Võõrad inimesed võõras linnas võtsid mind vastu niisuguse lahkusega, et oleks jõle olnud neile peale tungida misjoniga. Tõesti, kas ei ole see otse inimesi peletav, olgu need ristitud või paganad, kui neile lähenetakse jalamaid õpetuse, kuulutuse, manitsuse või ümberpööramise innuga! Kas ei oleks õigem igal misjonäril oma eluga poolehoidu võita ja siis, kui südamlik usaldus tekkinud, siis alles kõnelda oma usust, oma usundist, oma jumalast.

Ma ei mõista siin sõnadega palvetada, aga ma leian end võõra linna uulitsail käies, võõraste inimeste hulgas liikudes palvelises meeleolus, nagu sooviks mu süda kõigile jumala õnnistust.

Kolm päeva viibisin kui muinasjutumaailmas. Et elu kõigi oma raskustega ja isegi oma õudustega oleks talutav, et ta oleks hoolimata vaevadest ja kannatustest isegi ihaldatav, selleks on meile antud meel jumaliku ilu tajumiseks.

Pea kohal oli safiirist kumm. Kaugel ujus pilvi kui kergeid purjekaid, järve pinnal mängisid lained kui hõbedased lagled. Järvest tõusevad vasakul ja paremal rohelised saared, väikesed, haljad kui rohumättad, suured, hallist kaljust äärtega, kõrge männisaluga. Kohati tõuseb krobelisest kaljust küngas kui hiidude linnus järsult veest ja männid on ülal pihtaiaks, et vaenlane ei pääseks sisse. Mõnel hallipinnalisel, kivisel saarel tõusevad sirgetüvelised männid kui mastid taeva poole,

ainult ladvas salguke rohelisi oksi. Siis möödub madalaid saarekesi, vaevalt veest väljas, kaetud niitmata heinaga.

Väikesed rohelised kühmud mööduvad meist kiiresti, suuremad eemal liiguvad pikkamisi; kaugel, hoopis kaugel näib sinav mets hoopis paigal seisvat. Eks möödu meist nõnda kõik liiga lähedane ja väike, kuna kauge ja suur jääb seisma!

Mõne saarekese rannal seisab kalur oma võrkude juures, kehvas, jämedas rüüs, müts silmile vajutatud, ja jälgib meie laeva. Küllap ta elab siin jumala seaduste järgi ega eksi nende vastu enam kui meie, kes temast teame palju rohkem ja võime tema seadusist ning kavatsusist suured raamatud kirjutada! Selle kaluri ihule on siin küll vist palju enam tarvis kui hingele.

Teises kohas peseb naine saare rannikul pesu, lapsed lasevad sealsamas puukoortest laevukesi vette. Ema valvab nende järele, heites sagedasti pilke nende poole. Armastuse seadus on jumalast selle naise karedasse südamesse istutatud, seda ei ole sinna immutanud ei piiblilugude lugemine koolipäevil ega õpetused sakramentidest leeris, ei leib ega viin armulaual.

Kirjutanud need read, kohkusin ma isegi. «Filosoofiline salong» on mindki «rikkunud» ja ma kõnelen kui pagan.

Peatusin viimaks väikeses linnakeses, kus jõgi suubus järve. Suudme veed olid kaetud koorimata palgiparvedega; rannal oli palke ilmatud virnad. Sealsamas töötas saeveski ja valged lauad tõusid kõrgetes riitades. Töölisi liikus siin kui sipelgaid oma pesa ümber, kuuldus kära ja juhatavaid hüüdeid. Eks seegi ole jumalateenistus ja vist mitte halvem kui palvetamine.

Linnake ise oli puhas ja nägus, nagu lastele mänguks ehitatud. Inimesedki olid siin minu meelest muretud ja pühapäevaselt lahked. Muidugi on see väliselt nõnda. Neilgi on oma võitlus igapäevase leiva pärast, oma heitlused ja kahtlused.

Siit sõitsin ma edasi, penikoormate kaupa läbi männimetsade, kus ei olnud ühtki elamut. Tulid põldude ribad, mõni kehv hooneke, siis soine padrik ja jälle mets. Viimaks paistis suuremaid põlde, nägusamaid

hooneid, ja kui me neist möödunud, hakkas vasakult paistma sinist vett. Varsti paistis seda ees ja paremalgi. Peatusime poolsaarel nägusa maja ees, kust tuli lahke pererahvas mind vastu võtma.

Ütlesin neile, et olen õpetaja, ja nõnda oli neile ka teatatud. Ma ei rutanud neile seletama, et olen kirikuõpetaja, pappi.

Elan nagu esimesi päevi siin maa peal. Ma avastan kõike uuesti ja leian ilu igal hetkel vähimaiski asjus, mis mulle ennem olid ükskõiksed, millest ma mööda ruttasin tähele panemata. Kõik see aga, mis seni olnud huvitav, mis mind tõmmanud ja veedelnud, on ükskõikne, tühine, ülearune.

Kuidas küll maa kaugus toob unustust! Kõik, mis veel mõne päeva eest oli läheduse tõttu suur ja tähtis, see on nüüd veel vaevalt märgatav.

Olen kui sõjamees, kes kaevikust pääsenud kaugele tagalasse puhkusele. Suuri hädaohte seal kaevikus küll ei olnud, aga taevast sai seal harva näha ja meeles oli vaid väikeste ülesannete täitmine, tühised päevamured ja lühikesed eneseunustuse hetked.

Nagu kitsipung iga krossi kulutamisega on ettevaatlik, nii kasutan ma silmapilke, olles valvel, et mõni neist ei saaks raisatud mingile tühjale asjale. Mul on üks suur, ilus elamus, kardan, et väikesed, tühised seda võivad häirida. Kustugu nad kõik! Kui paistab päike, puhutagu kõik küünlad! Eks ole see meie püüe, et iga mõte, iga tunne, iga tegu ja samm kuuluks väärtuselt igavikku, vääriks kadumatust.

Kui ma nüüd loen pühakirjast ammututtavaid värsse, siis ei ole mulle tähtsad enam sõnad, vaid see soojus ja valgus, mis ma nende sõnadega teistelegi tahaksin öelda.

Mis ma tahaksin siit oma koguduselegi saata? Soojust ja valgust. Inimlikku soojust ja valgust, et igaüks näeks maailma, nagu see on praegu minule. Et igaüks põlgaks seda, mida põlgan mina. Aga vaevalt ma põlgan midagi, pigemini näen asju teises valguses ja teises kauguses. Põlgamine on mulle ülearuseks saanud. Kõik on uueks saanud. Uus elu, *vita nuova* on alanud.

Ma tean, et möödub suvi, närtsivad lilled ja lehed

langevad puilt. Ma tean, et need kõrged männid minu ümber kuivavad kord ja kõdunevad. Aga ma tean, see on jumala igavene seadus, nii on see kõige õigem, kõige parem, kõige ilusam. Surm ei ole halvem elust, kurbus ei ole halvem rõõmust, nagu külm pole halvem palavusest. Kurbus ja lein ei ole muud kui äraseletatud, puhastatud, ülim rõõm.

XXV

Istume neljakesi lauas: mina, minuvanune metsaülem, pruuni pikeriku habemega, mis otstest valkjaks päevitunud, tema naine, umbes kolmekümneaastane, heledajuukseline, murelik, ara pilguga, ja nende kaheteistkümneaastane tütar, isa moodi, tumedajuukseline.

Nad kõik on lahked ja püüavad olla rõõmsadki, aga ma märkasin varsti, et midagi neid rõhub. Juba kolmandal päeval nad avaldasidki seda: möödunud sügisel viinud näkk nende kaheksa-aastase poja ühel tuulisel õhtul kaljuselt järvekaldalt vette, umbes saja sammu kaugusel kodust. Poisike olnud nagu saadetud teisest maailmast, toonud rõõmu ja elu siia vete ja metsade üksildusse, olnud õele igal sammul seltsiliseks.

Proua jutustas seda söögilauas, kuivatas silmi ja arvas, et jumal ise selle karistuse neile saatnud. Sel kombel tahtnud ta neid enese poole pöörda. Tema ise, proua, mõelnud liiga sagedasti pealinnale, kust siia tulnud, isegi igatsenud mõnikord sinna tagasi.

Nii see on: karistavat jumalat hakatakse ennemini uskuma kui armastajat!

Mees oli skeptilisem.

«Kas nüüd jumal selleks nõnda pidi karistama!» ütles ta õrna etteheitega. «Kas tal raske oleks olnud kuidagi teisiti sinu meelt muuta!»

Küsiti minu arvamust ja ma vastasin, isegi teadmata, kust see mõte mul tuli, igatahes ei olnud see teoloogiast pärit:

«Jumal on igavesti loov vaim, ühtlasi võitlev vaim. Teda ei või võrrelda halastajaõe või hoidjaga, pigemini suure väepealikuga, kes oma väehulki edasi viib, või-

dult võidule, kaotuselt kaotusele. Ja selles võitluses langeb paljugi. Ega selle järgi väepealikut tule hinnata. Ega ta karistuseks kedagi lase langeda. See on igaveses loomisprotsessis paratamatu. Ja siis veel: jumal annab igaühele täieliku vabaduse: tulla temaga ja võidelda tema malevas või tõmbuda eemale, kas uskmatuse või kõrkuse tõttu.»

Mõistsin isegi, et see polnud dogmaatiline vaade jumalale, ja argus täitis mu südant mu liigse julguse pärast, millega olin öelnud mulle antud sõnad.

«Aga te usute ometi, et meie igaühe hing elab edasi,» päris proua, «ja et me ükskord seal jälle üksteist näeme?»

«Muidugi ei hukku meie hing mitte. Ainult k u i d a s see edasi elab, selle jätkem esialgu jumala teada,» vastasin põiklemata.

Proua näis sellega rahulduvat.

Õhtud siin on nagu mõnes muinasjutumaailmas. Tarvitan sõna «muinasjutt» sellepärast, et olen kui uuesti sündinud, olen kui laps.

Päike paistab läbi harvade kõrgete mändide järve tagant. Kiirte kimbud murduvad okstes. Tüved on kui punasest vasest. Üle vee, kauge ranna metsaviiruni viib sulakullast tee. Pikkamisi vajub päikeseketas allapoole, tõmbub verevamaks ja laieneb. Viimaks on pool temast kauge metsaserva taga, kiired kustuvad, poolsõõr hõõgub. Harva häälitseb mõni veelind.

Kui kergesti ei teki mul siin arvamine, et nõnda kui mina võivad siin loomad ja linnudki elada õnnelikult kui muinasjutumaailmas. Aga siis tuleb see väike tütarlaps minuga seltsis metsa alla kõndima ja tal on mõndagi kurba lugu jutustada.

Pääsukestepaaril olnud räästa all pesa ja pojad kattunud juba udusulgedega. Seal korraga ühel päeval olnud nad pesast väljas, vist kassi või mõne kurja linnu hirmutusel. Nad polevat veel suutnud lennata, ainult hüpelnud armetult õuel. Küll asetanud tütarlaps nad mitmel korral pessa tagasi, nad polevat seal enam püsinud. Vaene emapääsuke olnud hirmus õnnetu, kutsunud, kogunud ja meelitanud poegi — nad jäänudki ööseks laiali. Kõik teised linnud läinud magama ja vai-

kinud, vaese emapääsukese kaeblikud hääled kostnud aga poole ööni. Pojad vist hukkunudki kõik.

Tütarlaps pühib silmi.

Taas jutustab ta mulle:

Käinud emaga kord metsa all ja kuulnud korraga metshanede kisa. Lähedast lagendikust lennanud väike parv üle, vist üks pesakond. Käänakut tehes sattunud üks hanedest, vist veel noor ja vilumatu, vastu puulatva ja langenud raskesti maha. Joostud juurde, et teda tabada ja tarbe korral ravida, aga vigastatud lind suutnud pool joostes, pool lennates metsa alla põgeneda ja silmist kaduda.

«Seal ta suri,» ütleb tütarlaps lõppeks läbi pisarate. «Ehk kui paraneski — kas ta leidis veel teisi, kas ta mõistis üksi lõunamaale lennata!»

Igal sammul on traagikat, ei möödu hetkegi rahus ega õnnes! Aga ometi armastame seda elu, armastame seda maailma, ei saa tema käiku pidada mõttetuks, hoolimata kõigist kannatusist!

Eile käisin ma mööda järveranda metsa all. Männid kasvavad siin sammaldunud kaljude vahel, kaljude peal, ajades juured sügavale pragudesse, hoides sealt kinni, otsides sealt kehva toitu. Mustikavartest haljendab metsaalune. Kümne tuhande aasta eest on elu siia paljale kaljule kantud ja nüüd kasvavad siin kõrged kollasetüvelised männid, haljad kahlud ladvus. Inimenegi on siia asunud ja mõtleb oma mõtteid maailmade kaduvusest ja tekkimisest, aegade lõpmatusest ja sellest vaimust, kes oma seadusega juhib elu.

Ma istusin vee äärde kaljule ja vaatasin, kuidas lained mu jalge ees üksteise järel veeresid vastu halli kivi ja kadusid. Päevas tuleb neid tuhandeid ja kümneid tuhandeid, ikka üksteise järel, lõpmatus reas, ikka tulles ja kadudes. Pikapeale, aastasadade, aastatuhandete jooksul närivad nad kalju, õõnestavad ja purustavad selle. Aga siis kuivab ka järv, ei ole teda enam teps ja asegi kattub kasvude ja kõrgete puudega.

Nii vaevavad inimesed end igaveste tõdede kallal, nagu lained kaljut õõnestades. Põlv põlve järel, aastasadu, aastatuhandeid lahendavad nad igavesi küsimusi, otsivad õiget jumalat. Ja kui nad on endid küllalt vae-

vanud, kui nad on midagi ehk leidnudki, vaata, siis hukkub see inimsugu ja tema ase jääb tühjaks, hukkub see maailmgi, milles ta elanud.

Veed on järvest tõusnud ja pilvedena taeva all rännanud. Kas ka inimese hing tõuseb siit maa pealt, et elada kuskil teistes maailmades, elada igavesti, kadumata, suremata? Mina tahan seda uskuda.

Vahetevahel tõstab mu südametunnistus häält. Ma tean, see on hingekarjase südametunnistus ja ta süüdistab mind, kuigi esialgu üsna vennalikult, paganusse langemises. Et rahustada südametunnistust, võtan metsa või veteranda minnes väikese piibli kaasa.

Istun õhtuti rannakaljul, pühakiri põlvil. Aga ma ei loe. Ma vaatlen pilvi taevakaarel päikeseveerust edela pool ja vähehaaval hakkavad mulle seal uue Jeruusalemma müürid, väravad ja tornid selguma. Isegi hõbetiivulisi ingleid arvan ma nägevat kuldsete väravate kohal. Müüride alused on jaspisest, safiirist, kalkadonist ja smaragdist, lahtise värava läbi näen ma uulitsaid, mis on kui selge klaas ja kristall.

Kui ma siis tõusen ja hämara metsa all mändide templisse lähen, tunnen ma igatsust tulevaste aegade järele ja meelde tulevad mul prohveti sõnad:

Ja ma nägin uut taevast ja uut maad, sest esimene taevas ja esimene maa olid mööda läinud, ja merd ei olnud mitte enam.

Ja mõeldes sellest tahan ma uskuda viimaseid asju, ega ole mulle kristlik eshatoloogia mõttetu. Tahan uskuda mingi rahuriigi saabumist ja Kristuse taastulekutki. Inimkond liigub oma vaimses (mitte intellektuaalses!) arengus mingi keskse, absoluutse eesmärgi poole, vaimne dünaamika viib teda sinna. Ristiusus on seda liikumise mõtet aimatud ja Johannese nägemused pole mõttetud.

Ma tahan uskuda sõnu uuest taevast ja uuest maast, kui ei pea enam surma olema ega leinamist ega kisendamist, ega vaeva ei pea enam olema, sest et esimesed asjad on ära läinud.

Kui ma ei sunni end siin uskuma dogmat, miks peaksin ma sundima end mitte uskuma uut taevast ja uut maad ning viimaseid asju, kui ma neid uskuda saan,

kui nende uskumine on mu südamele rõõmuks ja kinnituseks!

Kõigest sellest ma kirjutan Mariale, midagi varjamata.

Peab olema keegi, kellele kõneleme peaaegu kõik. Ta on mulle kõige lähem ja ma isegi palvetan salajas, et jumal ta mulle jätaks.

Kui minu muretu elu siin on nõrk kumagi taeva õndsusest, siis võiks see hirmu tekitada oma igavusega. Hakkan igatsema tegevust. Kui see puuduks taevas! Kas ei algaks sealt põgenemine!

Ma kirjutan need sõnad paberile nagu enese kindlamaks süüdistuseks: niisugused ilmlikud mõtted ja üleannetud naljad tulevad mõnikord mul meelde, olgugi et arvan end viibivat maast kõrgemal, taevaste läheduses.

Tunnen igatsust kellegi järele, kes mulle lähedane, ja kuigi mul on häbi seda tunnistada: minu igatsus käib Maria järele.

See igatsus, õhtuti vete rannal ehasse vahtides või üksinda hämarate metsade all kõndides, on hõõgumine nähtamatus tules.

Sain viimaks Marialt kirja, ajalehti ja saadetise raamatuid, mis mul juba varemini välismaalt tellitud. Haarasin kirja ja otse põgenesin sellega kaugele metsa alla.

Mitmendat korda loen seda osa, mis puutub usu- ja kirikuellu, mis on vastuseks minu siinsetele elamustele ja mõtetele. Muud on seal kahjuks liiga vähe. Ainult sellest, et Kuriste on ootamatult kosinud rikka lese ja sõitnud selle seltsis välismaale.

Nõnda kirjutab Maria:

«Ilmutuse raamat sisaldab kunstiliselt haruldasi pärle. Miks küll tänapäeva kirjanikud kujutavad aina halli reaalsust või inimese pisielamusi või koguni rõvetsemisi! Pole ime, et sellest tüdinenult võetakse piibel kätte.

Siiski, sama vähe kui me saame kalliskivest ja kullast ehitatud uut Jeruusalemma uskuda, niisama vähe, või

peaaegu sama vähe on meil ilmlikel võimalik uskuda uue taeva ja uue maa — nagu seda mõtleb apostel — teostamist. Iseasi, kui see sünnib nende võimaluste järgi, mida teame maailmakehade hukkumisest ja tekkimisest. Väga paljudele, nende hulgas ka mulle, on üllatav ja kaugeltki mitte rõõmustav, et sellel ilmutuse raamatu uuel maal merd ei ole enam. Sellest on, ma arvan, paljudel kahju. Siiski, ka siseveed võivad oma iluga otse hurmata, nagu Te kirjastki selgub. Loodame, et järved ja jõed sel uuel maal ei puudu.

Olen rõõmus, et Teile võimalikuks sai lühikeseks ajakski oma igapäevasest tööst, kodusest õhkkonnast ja, nagu ütlete, enesest ja oma igapäevasest jumalastki eemale minna. Otse vaimustatud olen sellest, et Teil eemal olles mõnigi tardunud dogma sofism on võõrastav, et jumal, elav jumal Teile on suurem, tähtsam ja lähem kui kõik kirikuisade kasuistika, konsiiliumide otsused ning teoloogide targutused Temast.

Kas see ei või endeks olla, et meil on oodata värske tuule puhangut, mis käiks kirikuist läbi, kus õhk on tõesti niisugune, nagu ta harvasti köetavais ja harvasti tarvitatavates kivihoonetes ikka on!

Teil on minu arvates ja minu teades kirikuõpetajate hulgas see eelis, et Te ärksa kõrvaga kuulete ja tähele panete, mis ilmlikud kirikust, usust ja usundist nüüdisajal arvavad, kuidas nad kõigesse sellesse suhtuvad, mis kantslist kuulutatakse. Teile ei ole teadmatud need kahtlused ja see umbusk, mis eriti nooremal ja keskmisel sugupõlvel on kiriku õpetuse ja dogmade vastu. Jääb järele kirikule truu vanem põlv, vähemalt osa vanemast põlvest, kes võtab pimesi vastu iga sõna piiblist kui jumala enese sõna, kes peab hingekarjase seletusi vääramatuks tõeks ja kes ei kaalu usutunnistust mõistusega, lühidalt: kõik need, kes on usu võtnud vanemailt pärandustombuna, kellele kirik on autoritaarne instituut. Ega Te ometi neid pea kindlaks aluseks, millele rajada oma edaspidist ehitust! Oleks vististi aeg arvestada ka neid, kes ei saa oma mõistust ja oma teadmisi isegi pühakirja kui jumala ilmutuse lugemisel ja selle seletamisel hoopis maha suruda, kes ka muist kirjadest leiavad sügavaid tõdesid.

Olen üks neist nooremaist, kes ei suhtu kirikusse ükskõikselt või koguni põlglikult, kes ei võta usundit ja uskumist kui haritud inimesele ammu lahendatud ja päevakorrast heidetud küsimust. Kui usund tähendab sidet kõiksusega, selle vaimuga, mis läbib universumit, mis on elu ja valgus, jõud ja tahe, mõistus ja tundmus, siis on uskmatu see inimene, kes piirab end ära oma väikeses maises olemises ega taha teadagi ühtekuuluvusest oma rahvaga, inimkonnaga, kõiksusega, üheselamisest maailmade käiguga. Ehk ta on see, kes arvab, et elu on tekkinud algolluste juhuslikust kokkusattumisest, kes usub, et kõik on vaid keemia ja füüsika. Ükski rahvas ei ela ilma religioonita ja ateist on usklik ümberpöördult.

Minu isa ja ema olid usklikud, kuigi igasuguse liialduseta. Nad ei sundinud mind palvetama ega piiblit lugema, nad ei seletanud mulle jumalast midagi, sest nad teadsid temast vist väga vähe, aga nad uskusid ja olid veendunud, et elu ei ole mõttetu ja kogu maailmade käik ka mitte.

Kool ei lisanud sellele kuigi palju, mis ma kodunt kaasa olen võtnud, ega lisa vist kellelegi. Kuigi usuõpetust andsid Teie ametivennad ja korra Teie ise, olid need tunnid enamjaole puhkuseks, mil võis teiseks tunniks end ette valmistada, mõnd romaani lugeda, kirja kirjutada või vestelda. Silvia ja mina olime peagu ainukesed meie klassis, kes Teie seletusi huviga kuulasid. Nii need usuõpetuse tunnid juba on! Vähesed õpilastest võtavad neid tõsiselt, vist veel vähem õpetajaist. Teie olite siiski erand selle poolest. Teie laskusite sagedasti elufilosoofilisisse otsinguisse ja tõstsite esile huvitavaid momente usuelust, paljastasite ebausku, mis veel vohab usu nimetuse all. Vahetevahel sattusite hoogu, tegite üsna suuri sõnu, eriti ususangarite elust kõneldes. Paraku unustasite aga sel puhul kõnelemata neist, keda ristiusulised on piinanud, tapnud ja põletanud. Nende arv on kaugelt suurem nn. usukannatajate omast.

Ajad olid minu koolieas niisugused, mis soodustasid leigust või koguni vaenu kiriku ja usundi vastu. Minagi muutusin kirikuõpetuse suhtes kahtlejaks, kuigi mitte vaenulikuks.

Teie majja sattudes leidsin seal raamatuid usundi-psühholoogiast, -filosoofiast ja -ajaloost, samuti ka uurimusi ürgkristlusest ja evangeeliumidest. Miks ei võinud ma neid lugeda? Kui teised loevad vabal ajal kergeid romaane, mõne hetääri seiklusi või Pompadouri mälestusi? Nii küsisin ma eneselt. Pealegi huvitasid mind need raamatud. Mõnigi minu tuttavaist, kuuldes minu lektüürist, nähes neid raamatuid mu laual, lausus küll üsna põlglikult: mis inimene kõik ei loe! Ehk: ega te ometi ärganud ole!

Vähehaaval hakkas mind huvitama ka meie tänapäeva kirikuelu ja -õpetus. Nii heatahtlikult kui ma sellesse ka ei suhtunud, ometi ei saanud mulle tähelepanematuks jääda need küljed, mis sealt vähegi mõtlejat inimest või vaimselt nõudlikumat eemale võivad tõugata. Niisugune on nüüdisaja inimene; temale võib palju ette heita, aga teda on siiski tema väikenegi haridus vaimselt valgustanud. Sellest haridusest on palju põglikult kõneldud, seda poolikuks ja pinnapealseks nimetatud. Eks antagu siis täielikumat ja sügavamat! Aga vaevalt võib sügavam haridus aidata kiriku vastu, nagu see praegu on, ja vaimulikkude vastu, nagu need praegu on, suuremat lugupidamist tõsta. Veel vähem võiks see usaldust kasvatada kiriku praeguse õpetuse vastu, millele Teie olete oma ametivande andnud. Vaimulik ei peaks muud vannet andma, kui et ta alati tõele tunnistust annab, sellele tõele, mis asub tema südames, mitte, mis mõnele muistsele papüürusele või kivile kirjutatud.

Kõik muutub ja areneb siin maailmas ja mitte küll jumala tahtmiseta. Muutub kasvatus ja õpetus koolides, muutub ühiskondlik kord, muutub maakera nägu, muutuvad tähedki taevas, ainult teie, õpetajad, tahate oma dogmadest kinni pidada, nagu need kirja pandud aastasadade või aastatuhandete eest!

Seda peaksite aga isegi nägema, et rahvas on kiriku vastu leige ja jääb ikka leigemaks. Kas ei ole siis aeg kirikul ennast läbi katsuda, kas ta ise pole komistuskive teele veeretanud sellele, mis viib Naatsareti õpetaja tõdede juurde, ja kas ta pole neid komistuskive hakanudki kõige tähtsamaks pidama jumala mõistmises ja viimaste tõdede tunnetamises.

Kõige esiti tuleks meeles pidada, et oleme põhjamaa rahvas ja meil puudub säärane kujutlusvõime jumalategi loomises, kui seda oli palavvöö semiitidel. Meile on võõrad need drastilised iseloomujooned, millega nad ehtisid oma jumala. Niisugune kujutlus poleks meie rahval jumalast kunagi tekkinud ega tekkida võinud. Aga meile on seda juba lapsepõlves silme ees hoitud, seda võõra jumala kuju, ja meid on sellega immutatud sestsaadik, kui meelt hakkasime märkama. Raske on pärast sellega ühendada omadusi, nagu «pikameeleline ja rikas heldusest», raske on üldse pärast seda, kui Vanas Seaduses jumal on nõnda madalale kistud, teda jälle väärikale aujärjele tõsta; on ju meil esimesed muljed igast inimesest ja ka jumalast kõige sügavamad.

Aeg oleks öelda kõigile: Vana Seadus on kogu juudirahva müüte, lugusid ja laule, millel väga mitmesugune ajalooline, kunstiline ning kõlbeline väärtus. Tunnistades seda jumalasõnaks, jumala ilmutuseks, mis pühadele meestele antud, alandame sellega kujutlust jumalast.

Muidugi, kõik uuema aja õpetajad ei võta enam Vana Seaduse iga sõna jumala ilmutusena ja lähevad selle suuremast osast võib-olla omavoliliselt mööda. Aga ometi on Uus Seadus põhjendatud Vanale ja Kristuse tulek nähtud ette juba Aadama ja Eeva loos. Vanast Seadusest on ka tingitud dogma jumala äpardusest inimese loomisel, pattulangemisest, Kristuse ohvrisurmast ja lunastusest, põrguhauda minekust jne., mis kõik nüüdisaja inimesele komistuskivideks, on nüüdisaja kirikuõpetuses veel püsima jäänud.

Vana Seadus ja sellest tingitud Uus moodustab selle jumalasõna, mille sulaseks teie, vaimulikud, end tunnistate. Senikaua kui olete sulased, puudub teil õigus seda sõna puhastada, läbi katsuda.

Aga nimelt selle jumalasõna puhastamine piibliajalooliste uurimuste ja tänapäeva inimese arengu kohaselt oleks see kõige esimene, kuigi ka kõige väiksem nõue, millega meie, ilmlikud, kiriku poole pöördume.

Tänu suurtele idamaa muistse ajaloo kui ka piibli uurijaile on meil nüüd teada müüdid neitsi abielust mõne jumalaga ja neitsist sündinud jumalaist, samuti

jumala tapmisest, mahamatmisest ja ülestõusmisest. Need müüdid on kantud üle Jeesuse sündimisele. Kas maksab meil nüüd seda dogmana, s. o. vääramatu tõena kuulutada, koolis ja kirikus õpetada, selle sulaseks hakata, selle peale ametitõotus anda? Kas ei jää selle iseenesest kõrvalise tähtsusega asjaolu tõttu nii paljud kristliku tõe allikast eemale, hakates ka selle suuri tõdesid sama kahtlaseks pidama kui müüte, legende ja imesid?! Kas ei ole peaasi, ainuke asi Jeesuse kui inimese isik ja tema õpetus?!

Välismaal ütlevad isegi piibliuurijad professorid juba julgesti, nagu ma Teie kogust saadud raamatuist lugenud, et Jeesuse vanemaiks olid puusepp Joosep ja tema kihlatud naine Maria. Kaugemale nad genealoogia uurimises ei lähe ega sünniks meilgi minna. Sellega on öeldud, et ta oli inimene. Näidake teda meile ideaalse inimesena, mitte jumalana, kes maskeeritult käib maa peal ja ka vee peal, kui vaja inimesi üllatada.

Muidugi, taeva ja maa vahel on asju, mida me ei mõista ja kunagi ei saa mõistma. Kui võõraste rahvaste kauged esivanemad on neist asjust loonud müüte, muistendeid ja legende, miks peaksime meie tänapäeval seda võtma vääramatu tõena!

Martin Luther, keda teie nimetate usupuhastajaks, arvas, et paavstil ei ole õigust end kirikupeana eksimatuks pidada. Ta julges seda avalikult öelda — võtku sellest julgusest eeskuju kõik usumehed. Omakorda ta aga toetus piiblile kui jumala ilmutusele, mis pidi olema eksimatu. Inimese vaim ei püsi paigal, ei leia rahu, ta uurib jätmatult ja katsub kõik läbi. Kõnelemata Vanast Testamendist ei võta ka valgustatud Lutheri järelkäijad muil mail enam Uut Testamenti otsast otsani jumala ilmutusena. Ja kuidas olekski see võimalik! Möödus inimiga Jeesuse surmast, enne kui sündmusi tema elust ja üksikuid tema sõnu ning kõnelusi hakati kirja panema. Eks olnud selle aja kestel mõndagi ununenud, mõndagi inimeste meeles moondunud, eks jutustatud mõndagi asja nõnda, nagu seda oleks soovitud näha! Mõnigi sündmus muutus sel kombel evangelisti jutustuses imeks, mõnelgi puhul lasti üleloomulikul jõul tegevusse astuda, nii mõnelgi puhul kalduti

nendest seadustest kõrvale, mis jumal maailmas maksma pannud ja millest ta ise ka üle ei astu. Aga nüüd korratakse ikka veel kirikutes, et pühakiri on jumala enese sõna. Ja vaimulikud annavad tõotuse, et nad selle sõna s u l a s e d tahavad olla!

Ürikud on läbi katsutud ja neis väga mitmesuguse väärtusega lehekülgi leitud.

Jeesuse õpetus, nagu see evangeeliumides kirja pandud, sisaldab väga palju vastuoksusi, mis on nii silmapaistvad, et neid sealt vaja ei ole ristiusu vastastel vaevaga otsida. Seal õpetatakse kurjale mittevastupanu, aga sealt leitakse toetust ka vastupanuks. Seal kiidetakse õndsaks rahuarmastajaid, aga sealt leiavad enesele õigustust ka sõjakad maade vallutajad. Seal on öeldud, et hingeõnnistuseks on küllalt usust Jeesusesse Kristusesse; aga taas on seal öeldud, et usk ilma tegudeta üksi ei aita. Siiski, Teie kui teoloog peaksite paremini neid vastuoksusi teadma kui meie, ilmlikud. Aga sulase seisus ei luba Teil neid teada!

Usu tee peaks minema seestpoolt väljapoole, iga inimese ja iga rahva juures, kasvades välja tumedast aimusest, igatsusest, hingest ja verest, samuti ka nähtava maailma kui jumala ilmutuse tajumisest. Meile on aga toodud usund valmilt ei tea kust ja arstirohupillidena sisse antud, küsimata, kui palju see meie hingeelule terviseks ja kinnituseks tuleb.

Sest kõige kõvemini ja selgemini kõneleb jumal siiski inimese südame, mitte mõne kirjutatud või trükitud raamatu kaudu. Iga pinnas määrab taime õite värvi ja vilja maigu, juurte sügavuse ja tüve pikkuse. Samuti on iga rahvas oma pinnasega seotud, verest määratud ja liialt omapärane selleks, et tema vaimse arengu sügavamat juhtimist võiks toimetada mõne semiidi, roomlase või germaanlase eeskirjade järgi, mida iga teo juures sellelt ja sellelt leheküljelt lugeda.

Teie tulete muidugi jutuga mõnest äravalitud rahvast. Eks ole aga iga rahvas «valitud», kes aga seab enesele kõrged ülesanded ja nende teostamisel käib looduse, s. o. jumala seaduste järgi. Ühelgi rahval pole jumaliku tõe peale antud erilist monopoli ega litsentsi.

Igal rahval on omad suured mehed, omad sangarid

olnud. Miks peaksime varemini oma lastele tutvustama Aabrami, Iisakit, Jakobit ja Joosepit, Taavetit ja Koljatit kui Lembitut, Jakobsoni ja Kreutzwaldi!

Kirik pole vabanenud muistsest dualismist ja kes Iisraeli jumala vastu võtab, kes Augsburgi usutunnistusele tõotuse annab, see peab jumalaga ühes tunnustama ka kuradit ja põrgut. Et nendega ikka veel hirmutate, kuigi enam mitte nõnda kõvasti kui mõnesaja aasta eest, siis ei ole teist järjekindel, kui põrguvalulaulu kõrvale heitsite. Oli ju see kõige mõjuvamaks hirmutuseks «patustele».

Kas te ei ütleks alandlikult: maailmas pole midagi, mis poleks jumalast. Ka kurjus ja kannatus on temast. Kui on saadan, siis mitte jumala tahtmata, ehk muidu ei ole tema kõikväeline, nagu teie ütlete olevat. Või on saadan sallitav kui opositsiooni juht demokraatlikus riigis? Aga mis mõte sel kõigel on maailmade arengus, seda meie ei tea.

Ikka veel kostavad kiriku õpetuses jutud «patusest, ärakadunud ja hukkaläinud inimesest». Sellega alandate oma jumalat, kes on teie õpetuse järgi kõige vägevam ja kõige targem, aga ometi lõi niisuguse viletsa olese, keda isegi oma poja surma läbi ei ole suutnud parandada. Jah, ei ole suutnud. Löön lahti ühe Teie kõrgel kohal seisva ametivenna raamatu, mis äsja ilmunud, ja loen sealt:

«Niikaua kui olime lahutatud jumalast, valitses patt meid häda ja surmaga. (Eestlasi, näiteks, muistse iseseisvuse ajal, enne meie rahva orjastamist? — Maria.) Kui algas ühendus uuesti Kristuse lunastuse läbi, siis leidsime elujõu ja õnne ning pääsesime patuväest, saime lahti hirmsaimast orjakaupmehest.» (Eestlastel algas see «õnne» ning «pääsu» aeg siis, kui nad ristiti, s. o. Kristuse lunastuse osaliseks said ja pärisorjusse langesid? — Maria.)»

Sel kombel oli meie rahvas siis pääsenud ja õnnepõlves?

Aga mõni lehekülg edasi libiseb sellesama hingekarjase sule alt, kelle raamatut läbib algusest lõpuni jumalast antud mõistuse salgamine ja dogma teenimine (vist selleks, et hierarhia redelil ülemisele pulgale tõusta),

lühike ja hävitav tunnistus kiriku tegevuse kohta: «Vaatamata sellele, et ristiusku on inimsoole kuulutatud ligi 2 aastatuhat, hulkade südamed on jäänud kõvadeks kivideks.»

Tuuakse isegi statistika andmeid, kuivi arve, mis peavad kõnelema «patu jõust rasket keelt». Kuhu on siis jäänud lunastuse vägi?

Kas see kõik ei peaks teid, vaimulikke, kohustama järelemõtlemisele ja võib-olla ümberhindamiselegi, selle asemel et aina dogmadele truudust tunnistada ja konsiiliumide otsustele vastavalt kuulutada ja sõna sulane olla.

Olgu siin aga kohe tähendatud, et ma Jeesuse süütule kannatusele ja ristisurmale, nagu me seda evangeeliumidest tunneme, saan mõelda ainult suurima pieteeditundega.

Mulle ei ole ka võõrastav, et tõelised usumehed katsuvad heita pilku inimkonna kaugesse tulevikku, aimata tulevaid asju. Aga et igavene õndsus oleneks lühikesest elust ja eluviisist siin maa peal, sellega ei maksaks enam hirmutada. See alandab teie õpetuse autoriteeti.

Jumal on end ilmutanud Jeesuses Kristuses kõige täiuslikumalt — nende legendide järgi, mis tema elust ja surmast säilinud. Aga pidagem ikkagi selle juures meeles: ajalugu teab temast väga vähe. Ega ma sellega taha öelda, et legendaarsel eeskujul ei ole kasvatavat, juhtivat, elustavat mõju. Lubage võrrelda ja ärge haavuge, kui ütlen, et samuti, kuigi vahest palju vähemal mõõdul, sööbib mõni romaanikangelane noorele inimesele sügavalt kujutlusse ja on temale elavaks eeskujuks.

Meie, ilmlikud, usume ikka: Ei ole teist jumalat kui see, kelle inimesed loonud, suure ja kõrge vaimuga inimesed. Seda jumalat tuleb tema omaduste poolest ikka kõrgemale tõsta. Iga rahvas peab selleks kaasa töötama. Jumala loomine ja igaveste tõdede otsimine ega leidmine pole ühe rahva asi.

See on surnud jumal, kes enam ei arene, ütleb keegi filosoof.

Ja siis see jumala hääl. Siin maa peal kuuleme siiski ainult inimese häält.

Teie kõrvu on see kõik puutunud küll juba ennemini ja vist mitmel korral. Ega ma salga, et see pole ju minu tarkus. Palju on mind valgustanud — hästi või halvasti, jäägu lahtiseks küsimuseks — doktor Remmel, aga veel enam Teie laualt leitud raamatud.

Kui ma nüüd aga lugesin Teie reisikirja, Teie vabanemist dogmaatika koormast, olgu või ajutisekski, kui ma lugesin Teie arvamust Pauluse kohta ja siis sõnu:

Kõik taevad laulvad,

siis tärkas minus lootus (olen jõudnud oma maksimumprogrammi juurde), et Teie olete see, kes ütleb suure ja julge sõna, mis näitab jälle rahvale õiget teed usundi juurde, mis äratab temas usku usundi ja usu väärtusse, mis tuletab talle meelde, et religioon tähendab seost kõiksusega, universumiga, jumalaga, ja et see ühelegi inimesele ei ole ülearune. Teie kiri äratas minus usku, et Teie see äravalitu võiksite olla, kes meie usuellu ja seega ühes vaimsesse ellu üldse värske puhangu tooks. Sellest kirjast paistab selgemini kui ennem julgesin uskuda Teie ülekasvamine takerdavast dogmade ürgvõsastikust. See oli vist läinud talvel, kui doktor Remmel Teie salongis kord imestust avaldas, kuidas küll akadeemilise haridusega inimesed sääraseid asju saavad uskuda, nagu põrguhaud, neitsist sündimine, saamine pühast vaimust jne. Teie ei juhtunud seda kuulma. Seal siis Tamaara kinnitas, et ei Teie ega teised uuema aja hingekarjased seda ometi ei usu ega võigi uskuda, vaid ainult kõnelevad sellest ülemuse nõudel päritud kombe järgi.»

Siin ei saanud ma enam Maria kirja edasi lugeda, sööstsin kivilt, mille peal olin istunud, ja hüüdsin: «Leitud! See on leitud!» Kas ei ehitanudki Tamaara oma süüdistust sel oletusel, et ma sääraseid asju uskuda ei või?! Siit ta arvas leidvat küllaldase põhjuse, et mind sahkerdamises kahtlustada!

Edasi kirjutab Maria:

«Ma ütlesin eespool, et usund peab võrsuma iga

rahva enese hingest nagu tema muusikagi. Aga nii nagu viisi loob nüüdisajal üksik isik, kelle hinge kaudu väljendub rahva kollektiivne elamus, nii peab ka usundil olema oma prohvet. Ärgem kartkem lausuda seda suurt sõna. Prohvet ei tarvitse olla tingimata ei pühak ega õpetatud mees, ei ka suur õpetaja ise. Tema peab olema teevalmistaja, teemurdja. Tema peab purustama neid sidemeid, mis kirikut seovad mineviku ja olevikuga, ilmlike võimudega. Prohvet on see esimene, kellel on kitsas oma aja vaimuliku elu õhkkonnas. Tema hingab enesesse kõrguste õhku ja vabaduse õhku. Tema ei põgene aga üksildusse, et seal oma hinge päästa ja õilistada. Tema elab kaasa oma rahva saatust ja muretseb selle vaimse tuleviku pärast. Aga ta ei mõista teha ega tohigi teha kompromisse tänapäevaga.

Tema nõuab «jumala riiki ja selle õigust», tema nõuab kõige põhjalikumat inimese ja ühiskonna uuenemist. Tema on kõigist revolutsionääridest kõige radikaalsem, sest ta ei nõua ainult välise korra, kirjutatud seaduste ja põhiseaduste muutmist. Seal kus lõpeb inimlik õigus ja õiglus, seal algab jumalik. Kui maised võimud, võimumehed, kohtud ja kohtunikud ei tee õigust, siis peab olema keegi, kes tõstab häält kõrgema, jumaliku õiguse nimel. Kirik seda ei tee. Ta toetab riiki — igas asjas, sest seal on võim.

Seni on kõneldud ja kuulutatud kirikuis aina sellest, mis sündinud kuskil aastatuhandete eest. Aeg on kõnelda tulevasist asjust. Siiski, mitte Taanieli ega Johannese kombel.

Teie sõnal on jõudu ja Teie kõnel on indu, mina usun Teisse, Te võiksite suure pöörde meie rahva usuelus ja hingeelus korda saata, kui kõige oma jõu ja mehisuse viskaksite vaekausile.

Vaimsel alal ei ole meil puhanguid, vaimu ja hinge asemel töötab meil vaid intellekt, mõistus, ja viis välismeelt, igal erialal omaette, hoolsasti, viljakalt, mõnede arvates isegi süvenedes. Mõnikord segatakse sellesse ka annus irratsionaalsust, ülistatakse alateadvuse tähtsust.

Kas ei ole Teil nüüd aeg lõpetada arved, viimasedki arved sellega, mis suure osa tänapäeva ilmlike, ristiusu

ajaloolaste-teoloogidegi silmis iganenud, mida ei saa enam vastu võtta jumalast antud mõistust maha matmata! Kas ei ole Teil aeg tõsta lipp, uue eluhoiaku, uue jumalasse suhtumise, kui julgeksin öelda: uue usundi lipp!

Kas olete Teie see või peame teist ootama?

Öelnud seda, kohkun ma isegi. Eks ole: ma hukutan Teid teole, aga ühtlasi kannatustele ja eneseohverdusele. Sest vähe on maailmas neid, kellel ei tuleks uue tõe kuulutamisel kannatada. Aga niisugused meie, naised, oleme. Isegi seda, kes meile üle kõige armas, keda me hoiame, seda kihutame tegudele, mis talle ohtlikud, mis talle mõnikord elu võivad maksta.

Te näete, armas hingekarjane, see kiri on enam tundmusega kui mõistusega kirjutatud, enam usu ja lootusega kui kaine kaalutluse ja peene eritlusega. See kiri on kirjutatud naiselikult. Aga Teil on paremini teada kui mul, missugune suur osa on naiste kindlal usul (või koguni ebausul!) olnud mõne uue usundi tekkimisel!»

Ma lugesin seda osa Maria kirjast mitmele korrale ja mu pea vajus rinnale. Nagu pilvevari oli mind katnud. Taevad ei laulnud enam Jehoovale kiitust ja maa oli kaetud otsekui hämarusega. Ma hoidusin mõtlemast, sest ma kartsin eksida, ja ma seisin paigal, kartes eksirajale astumast. Siis küsisin ma eneselt: kas kutsub mind jumal Maria suu läbi või kiusab mind kurat?

Ja ma otsustasin ennast läbi katsuda kui see, kes kavatseb ehitada uut maja. Eks ta arva oma raha ja vara! Kas ta jõuab raiuda üles seinad ja katta neid katusega, et tal kitsas enneaegu kätte ei tule ja ta häbisse ei jää?

Ma võtan enesele aega vastamiseks, aga ma tunnen, mu rõõm ja rahu on kadunud ja mu südame mõtlemised on kaksipidised.

Lahkunud oma kodunt ja igapäevasest tööst, olin ma kui loom, kes pääseb pika talve järel pimedast laudast päikesepaistele, vabadusse. Esiotsa jookseb ta ja lööb hõlpu kui meeletu, ei tule tal meelde toitugi otsida. Alles õhtul hilja pöördub ta väsinult koju, sest ta pole

metsas harjunud elama ega puude all ööbima. Ta pöördub koju ja on rõõmus, kui leiab toobris jahurokka ja sõimes heinu. Ta iniseb rõõmsalt, nähes jälle omakseid enese ümber ja kuuldes oma perenaise häält.

Olin unustanud, et olen kutsutud ja seatud jumalasõna sulane ja et mind ootab kogudus, kelle hingekarjane, hinge ravija, hoidja ning juhtija ma olen.

Maria kiri on mu toonud päikesepaistelt, kus ma viibisin paganlikus rõõmus, hämarasse, poolpimedasse katakombi.

Ma tahan ennast läbi katsuda ja anda talle vastuse, ühtlasi tõele tunnistust andes, oma tõele.

XXVI

Täna sain kirja, mille ümbrikul tundsin ära Tamaara käe. Mu sõrmed värisesid ümbrikku hoides. See oli mulle kui püha asi, saadetud kaugelt, teisest maailmast, kuhu ma enam ei pääse ja kuhu ma söandan ainult veel vaimus minna. Nõnda kirjutab ta mulle:

Armas Harald!

Kuidas ma olen igatsenud Sinuga kõnelda, Sulle kirjutada! Ma armastan oma meest — kuidas ma teda teisiti tohin nimetada? — aga peab ometi olema igal armunul keegi, kellele ta oma armsamast, oma elust kõneleb! Ja kes oleks mulle, peale mu mehe, lähem kui Sina?!

Elu Sinu majas oli kui suur eelkool minu praegusele põlvele. Ma ei saa endiselt kergesti, lõbusalt, muretult päevi ega õhtuid veeta. Mul on tegevust nii palju, et mul aega ei jää — tead milleks? — palvetamiseks! Jah, ma olen nüüd usklikuks saanud, kuigi ma olen seda alati olnud; sest mul on nii palju muresid, et neid omil õlul kõiki kanda ei jõua ja talitades pean jumalat appi hüüdma, et ta mind toetaks. Ma armastan oma meest, kuigi mitte seepärast, et ta mulle parem või targem oleks Sinust. Aga meie, naised, ei armasta mehe tarkust ega ta voorusigi, vaid teda ennast. Sagedasti viibin ma vaimus Sinu majas, kõnnin seal ja valan siis mõne pisaragi. Aga seda ei tule mõista nõnda, et ma veel kunagi sinna

tagasi elama tahaksin minna. Ei, seda mitte! Isamaja kui ka lapsepõlv on meile armas, aga sinna ei taha me ometi enam tagasi, kui oleme kord juba välja lennanud.

Nõnda see ongi vist siin maailmas: kellele teised ei valmista kannatusi, see otsib enesele ise rasket elu.

Ma arvan, sellega algas minu tõeline elu, et tulin ära sealt, Sinu juurest, kus võisin elada ja elasingi kui suur laps tööta ja muredeta.

Siiski, ma ei kaeba miski pärast, sest ma olen kõigest hoolimata õnnelik.

Sa ütlesid kord, kui mul olid suvitusajal loomulikud tihedad kulmud, et need on kui linnu tiivad. Nüüd on nad mul jälle ja ma ei mõtlegi neid enam raseerida! Nad meeldivad Leole ja tänaval heidavad mulle härrad pilkusid. Näed, edevus ei ole minust veel kadunud. Aga ma ei karda, et see mulle veel hädaohtlikuks võib saada! Seda enam, et Leo valitseb kõvasti minu üle. Ja ma tunnen, nõnda see peabki olema — minu juures.

Suudlen Sind otsmikule, armas, hea Harald!

Sinu endine Tamaara.

Panen kirja kõrvale ja palvetan sõnadeta Tamaara eest, kes on mulle siiski armas olnud, kuigi tõi mu majasse palju segadust.

Aga tema oli ka see, kes oma halastamatu, jah, ma ütleksin isegi: oma jämeda ning hoolimatu etteheitega mind äratas. Mu silmad on lahti läinud ja mu kõrvad kuulevad, ma näen palke enese ja teiste vaimulike silmis, ma kuulen neid hääli, mis kaebavad kiriku ja kirjatundjate peale.

Kas ma aga nende häälte järgi lähen, mis kostavad kaugelt hukutades ja julgustades, selle üle pean ma veel mõtlema.

Sulatamispott läheb hõbedale ja ahi kullale tarvis.

Kas olen mina selleks sünnis pott või see ahi, mis sulatamise suurimatki kuumust kannatab?

Enam kui nädalapäevad olin ma kaalunud vastust Mariale ja katsunud end läbi kui see, kes peab tõele tunnistust andma jumala ja inimeste ees. Siis ma võtsin kätte ja kirjutasin talle oma tõele tunnistust andes:

Armas Maria!

Ei kahtle selles, et olen kutsutud õpetajaks ning kuulutajaks. See oli ainult kergemeelsuse puhang, mis mind tõukas kord venna äri poole, ja see möödus peagi. Kuulun kutsumuse poolest sellesse suurde sõjaväkke, kes on võtnud enesele kõrge ülesande päästa inimest tema igapäevasest tühjusest ja murest, juhatada teda jumala tõdede tundmisele ja õpetada teda elama jumala seaduste järgi. Jeesuse sõnad on olnud meie õpetuse aluseks, tema elu ja kannataja-surm — eeskujuks.

Nõnda olen mõistnud ma enesele võetud ülesannet, nõnda olen ma seda täitnud, olgu hästi või halvasti. Kõik muu on olnud kõrvaline minu enese ja minu arvamuse järgi ka enamjao mu ametivendade tegevuses. Seda kõrvalist, mis kaugetest aegadest ja võõrailt mailt pärit, on tõesti rohkesti ja see on saanud paljudele pahanduseks või lausa komistuseks.

Ma mõistan ja saan aru, Teil ja vist väga paljudelgi nooremaist ja neist, kes on saanud haridust, on igatsus uue, kõigest vanast vaba usundi järele, mis vastaks kõigiti tänapäeva eluvaadetele ja tunnetelegi, mis oleks mõistusega tuulatud ja teadmiste tihedal sõelal sõelutud. Miks ma siis ei hakka nende uute, moodsate nõuete järgi kuulutajaks? Miks ma ikka veel laulan oma kogudusega vanamoelist lihtsaviisilist koraali, miks ma ei astu noorte etteotsa, et juhatada moodsat sümfooniat! Selle peale vastaksin ma järgmist ja seda käsib mu südametunnistus teha.

Nii paljudel meist on olnud isamaja kehv, seinapalgid on aastate jooksul halliks tõmbunud ja pragunenud, õlgkatusel kasvab sammal ja umbrohi, aknad on väikesed ega lase päikesevalgust küllalt sisse, lagi on madal, nii et talade vastu võib käies pea lüüa ega saagi sirgelt käia. Et see on aga meie isamaja, kus me kasvanud ja oma lapsepõlve ning noorusaastad mööda saatnud, siis on see meile ometi lõpmatu armas ega taha me kätt kergemeelselt külge panna selle lammutamiseks. Veel vähem võime sallida, et sellest majast kõneldaks halvustavalt ja põlataks temas ajutist viibimist.

Nõndasama kui isamaja igale inimesele, nõndasama on mulle armas meie kirik kõigega, mis temas on ja mis

temal on. Kui ma nüüd aga loen Teie kirja, armas Maria, ja kui ma teda loen taas, siis ma leian sellest kutset või koguni hüüdu: lahkuge sellest vanast majast, see pole enam elamiskõlblik, tulge sealt välja kõige oma perega, oma naiste ja lastega, sest see maja ei täida enam aja nõudeid, ei lase akendest küllalt valgust sisse ja õhkugi on temas vähe.

Teie ütlete nõnda mulle ja ma usun, Teie soov tuleb puhtast südamest, et ma lahkuksin sellest majast ja asuksin elama — lausa taeva alla! Sest vaata, taevatelk on nii avar, selle safiirist lagi on nii kõrge, päike valgustab seda päeval, kuu ja tähed ehivad seda öösel! Lahkuge sellest majast kõige oma perega ja hakake ehitama uut eluhoonet!

Huvitav ja meelitav kutse! Kes elab aga nüüdsel ajal taeva all, peavarjuta, tuulte, vihmade ja külmade käes, sest alati ei ole meil suveaeg ega paista päike?

Teie tuletate mulle meelde vana hoone suuri puudusi, mispärast paljud talle selja pööranud ja elavadki viletsates telkides või hulkudes lausa taeva all. Teie kutsute mind vanast hoonest välja ning uut ehitama. Kus on aga need kivid ja palgid, kus on see materjal, millest uus hoone tuleb ehitada?! Enne peab see ometi koos olema, kui hakatakse vundamenti alusmüüri jaoks kaevama, ja enne peab ehitajaidki küllalt koos olema, kes valmis on käsi külge panema ja hoolsasti tööd tegema. Enne kõike peab ka teada olema see meister, kes mõõdab aluse ja juhatab kogu hoone tõusmist.

Teie kutsute m i n d selleks ja arvate, et ma selleks küllalt kõlblik olen, sest mul on väga hästi vana isamaja puudused teada, mulle eneselegi on nad mõnikord pahanduseks olnud.

Aga ma olen siin, ajutiselt taeva all elades, ennast läbi katsunud ja leidnud: ei ole mina see, kes peab tulema. Kes ootavad, need peavad teist ootama. Ei ole mina see, kes võiks öelda: kiskuge seesinane vana tempel maha ja ma ehitan kolme päevaga uue.

Ei see tule mitte sellest, et ma oleksin üleliiga alandlik või et ma oleksin arg ja k a r d a k s i n lüüa end lahku kõigist neist, kellega üheskoos olen seni töötanud, isegi ühes võidelnud. Aga see lahkulöömine oleks kui

taime kiskumine pinnast, milles ta juured sügavale ajanud. See oleks kui lahkumine väeosast, milles võideldud enam kui poolteist aastakümmet. Kuidas ma saaksin mõõka tõmmata nende vastu, kellega olen võidelnud nõnda kaua külg külje kõrval! See võitlus tuleb võibolla ükskord, aga siis ründavad meid juba noorte väed, kes on meile võõrad ja meile vaenulikud.

Ma peaksin enese kallal vägivalda tarvitama ja kustutama eneses poole eluea ilusamad mälestused, et astuda võitlusse kiriku vastu, kelle rüpes ma kasvanud, keda ma seni teeninud, kelle õpetusse ma sügavalt juurdunud. Mis oleks mulle veel elu, kui ma ei tohiks enam astuda kui kutsutu ja seatu pühakotta kuulutama! Oleksin kui kandlelööja, kellelt on võetud tema mänguriist või kes visanud selle ise ära, sest et see vana ja puudulik, aga uut ei ole tal mitte. Oleksin kui sõdur, kes on heitnud enesest ära oma relvad, sest et need on vanad, aga uusi, paremaid ei ole temal mitte. Oleksin kui kivi, mis on langenud maha kiriku võlvkaarest.

Olen kutsutud kuulutama, kutsuma, koguma, valgustama. Mul pole kunagi olnud kiusatust minna kõrbe, mõelda vaid o m a hinge päästmisele. Tahan pääseda ühes teistega, kas või hukkuda ühes teistega.

Kus on see uus tempel, kuhu ma võiksin astuda, et kuulutada, et kutsuda, koguda ja valgustada! Ja kus on see uus pühakiri, millest ma võiksin lugeda evangeeliumi ja mille peale toetudes kuulutada!

Teie võite öelda: looge see kõik ise! On kurb, kui inimene end alahindab, aga naeruväärt, kui ta oma võimeid üle hindab. Et uut religiooni rajada, uut evangeeliumi kuulutada, selleks peab olema Jeesus Kristus. Aga temagi ei oleks kujutletav ilma Vana Seaduse prohvetiteta ja rabi Gillelita. Et suurt usupuhastust ette võtta, selleks peab olema Martin Luther ja selleks peab aeg täis olema. Kas on aga aeg juba sellekski täis?

Nüüd veel asja tegelikustki küljest. Niipea kui ma kuulutaksin avalikult, et ma ei tunnusta ei saamist pühast vaimust, neitsist sündimist, põrguhauda ega taevaminekut ja muid meie usutunnistuse muistsest ajast omandatud ütlusi, siis oleksingi ma kuulutaja ilma pühakojata, sõdur relvata, kandlelööja mänguriistata.

Ja see kõik, mis ma teeksin, oleks vaid mäss, mitte revolutsioon.

Ja kui ma ka heidaksin ära, mis on meie usus, nagu ilmlikud ütlevad ja Teie ühes nendega, legendaarne või müstiline, mis pole valgustatud inimese mõistusele vastuvõetav, kas ma ei jääks vaesemaks, kas mu hing ei jääks tühjemaks? Armsas isamajas on vana kolu, on kirste vanade puudulikkude nikerdistega; seal on kappe, istmeid ning laudu ja kannusid, seinal on vana kell, mis lööb tärisedes ja eksib mõnikord aegagi näidates, ja laual aukohal on vana kulunud kaantega raamat, rist nurgal — ja nüüd tuleb haritud tütar linnast ja ütleb, et see kõik tuleb kõrvale heita, parimal korral muuseumi saata ja uus asemele muretseda. Eks ütle seepeale vana isa, et lastagu temal elada ja surra selles vanas majas ja kõigi nende asjade hulgas, mis armsaks saanud, millega ta ühte kasvanud, mis on nagu osa temast enesest.

Mis oleks mulle jõuluõhtu, kui ma ei võiks enam kuulutada või kuulatagi kirikus, küünalde valgusel suurt evangeeliumi Jeesuse sündimisest Betlema laudas, karjaste rõõmust ja inglite laulust! Teie ütlete: pühitsegem selle asemel talvist pööripäeva, päikese võitu pimeduse üle. Õige! Aga ei ole mina see, kes leiaks sisu sellele päevale, et see saaks pühaks, nagu seda on meie jõulud. Eks tule ju teie nooremadki jõuluõhtul kirikusse ja eks me laula kõik üheskoos, vanad ja noored: Üks roosike on tõusnud, või: Ma tulen taevast ülevalt!

Mis oleks mulle ja nii paljudele meie aja inimesist Suur Reede, mille sündmustest evangelist Markus on kirjutanud ühe ilusama lehekülje maailma kirjanduse ajalukku. Kui Teil mahti, lugege seda uuesti, lugege kui ilmlik sealt 14. peatükki ja siis leidke neile sisult ja vormilt võrdsed kohad teistest kuulsatest kirjanikest ja nimetage mulle.

Vaesed oleksid mulle ja tuhandeile minu kogudusest ülestõusmispühad, kui ma võiksin nende puhul kõnelda vaid ärkamisest looduses, mitte aga kuulutada sellest, kuidas need usklikud naised läksid haua juurde, mis nad seal nägid ning kuulsid!

Mis oleksid nelipühad, kui me neil võiksime kõnelda vaid suve ilust, mitte aga püha vaimu väljavalamisest; kui me ei võiks lugeda Peetruse kõnet rahvahulgale, kellest mitu tuhat said usklikuks.

Teie ütlete, ja igalt poolt kuuldub tänapäeval seda, et paljud mõisted pühakirjast ja kiriku õpetusest on vananenud, nende tarvitamine on nüüdisaja valgustatud inimese meelest otse sõge.

Et, näiteks, kuidas võib kujutleda jumalat istumas taevasel aujärjel, kuna ta ometi on vaim, kes on kõikjal, kelle sees elame, oleme ja liigume meie!

See on nõndasamuti, kui läheksite oma ema juurde ja ütleksite: taevast ei ole olemaski, ärgu ta lasku ennast petta! Sinise võlvi asemel on ainult õhk ja tühjus! Või te läheksite oma isa juurde ja naeraksite, kui ta ütleb: päike tõuseb või läheb looja — et see on ainult pimedate inimeste arvamus! Maakera keerleb, aga mitte päike ei tõuse silmapiiri tagant ega veere sinna.

Pidagem lugu ka sõnadest ja kommetest, mis aegade kestel pühaks saanud.

Mis aga puutub sakramentidesse, siis olgu meil alati meeles, kui suur tähendus on sõnadel: «kes usub».

Missugune raamat võiks minul täita pühakirja aset, kui mind läkitataks üksikusse paika ja lubataks võtta kaasa vaid üksainuke teos? Kas mõni teaduslik uurimus, mõni romaan või moodne luuletuskogu!

Vaimne elu on reaalsus omaette. See ei ole mingi reaalsuse kajastus. See on kõrgeima astme reaalsus. Seda mõistab ainult see, kes hetkekski ise sinna tõuseb. Igatsust jumaluse järele, vaimset pinget ja põlemist ei saa kellelegi tõestada, kes seda ise pole üle elanud.

Laskem surnuil surnud matta.

Väljaspool jumalat ei tajuta jumalat.

Siiski, ma kardan, et kaldun siin kõnelema vaimseist kogemusist, millest ma ei mõista teisele kõnelda ega tohigi. On igas hinges üks püha paik, kus kõneldakse ainult jumalaga. Igaüks peab selle ise leidma ja hoolega lukustama.

Pöördugem tagasi kõigile avatud radadele.

Kirikuelu nõuab meil tõesti tervendamist ja elustamist. Tahan selleks jõudumööda kaasa aidata. Remmelil

on täiesti õigus: kirik peaks olema see kõrgem kohus, kes ütleb oma hoiatava sõna, kui maine kohus ja maised võimud unustavad õiguse või käänavad õigust kõveraks. Senikaua kui pole meil prohveteid, peab vaimulik seda tegema.

Mulle tegi väga suurt rõõmu, kui Te ütlesite: meil elatakse juba intellektuaalset elu, aga vaimset elu vist veel mitte. Võib siiski olla, et vaimsetki elu mõned elavad, aga see ei saa kõigile nähtavaks, nagu intellektuaalse elu tulemused. Vaimset elu võib elada ka see inimene, kelle intellekt pole veel mitte peenelt arendatud. Ja ümberpöördult: kõige peenemagi intellektuaalse arenemisega inimesed ei ole igakord vaimuinimesed; nad võivad olla suurimad egoistid, võivad mõelda vaid pangalõhkumistest ja roimadest.

Teie igatsete usundit, mis oleks intellektiga vastuvõetav, mille dogmad oleksid tõestatavad ja üldiselt maksvad kui geomeetria teoreemid. Aga lähemalt mõeldes leiate küll isegi, et see ei ole kõrgeim vaimne aste, kus üksteist mõistetakse üldiselt maksvate tõdede abil. Sügavam üksteise mõistmine, sügavam osadus ei vaja loogilisi tõestusi. Kes vaimses osaduses, neile on üks ning sama tõde loogilise tõestusetagi mõistetav. Verivaenlased võivad vastu võtta ühe ning sellesama matemaatilise tõe, mitte aga üht ning sedasama jumalikku tõde. Kus jumalik armastus, seal ei ole loogilised tõestused vajalikud. Isegi inimlikus armastuses, nagu see on emal lapse vastu, ei tõestata midagi, ei ole vajalikud ei premissid ega süllogismid.

Prohveti kuulutus on jumala and. Aga seda tuleb oodata aastasadasid. Kes aga prohveti viisil hakkab kuulutama, ilma et jumal ise tulise söe oleks tema suhu pannud, see on valeprohvet, nagu neid paljugi olnud. Kirik peab senikaua, kui tuleb suur prohvet, inimestele meelde tuletama, et nad tõstaksid südamed issanda poole. Käige uulitsail, sõitke trammil, liikuge seltskonnas ja kuulake, mis kõneldakse seal. Teie kohkute inimeste mõtete ja elamuste madaluse, väikluse, tühisuse pärast. Eks ole siis seegi suur asi, kui nad pühapäeval kirikus väheks ajakski kõik selle igapäevase unustavad ja kuulevad sellest, mis on kõrgem, ülevam ja jääda-

vam. Kui nad seda aimavad ülempreestri õnnistust kuuldes või ühist koraali lauldes, siis on kirik osaltki oma ülesande täitnud.

Tõelised usklikud, tõelised jumala kummardajad moodustavad ühe püha ristikoguduse. Ehk kui Teile ei ole vastuvõetav sõna ristikogudus, siis ütlen lihtsalt: ühe koguduse.

See on kõrgeim vaimne aste, millel inimene suudab vastu võtta jumalikku tõde, ilmutust. Ja kes seda on vastu võtnud, need on vaimses osasaamises, on lähedad üksteisele.

Ja kui me ka ei usu, et iga sõna piiblis on jumala ilmutus, siiski ei saa meie, ristiusulised, ometi sellele kui samaväärtuslikku kõrvutada mõne teise usu pühakirja.

Ma ei põlga teisi usundeid ega konfessioone. *Una religio in rituum varietate est.* Igaüks palvetab omas keeles ja oma kommete järgi — jumal on üks ning seesama. See usund on inimesele kõige väärtuslikum, mis ta jumalale lähemale viib, see kirik kõige õigem, kus ta sügavama elamuse saab. Veel kord: tähtis on elamuse tõsidus ja sügavus. Kui seda annab lapsepõlvest saadik armsaks saanud kirikulaul, siis on see kuulajaile väärtuslikum suurest sümfooniast, mis jätab külmaks.

Miks ei rutta ma kuulutama oma koguduses usuteaduse uusimate uurimuste tulemusi ega tee kohe teatavaks usuajaloo viimaseid saavutusi?

Minagi võiksin öelda enamikule neist, kes mind igal pühapäeval kuulavad, nõnda kui Paulus ütles Kristuse rahvale:

Piima olen mina teile juua andnud ega mitte kõva rooga, sest teie ei võinud veel mitte ega või veel nüüdki mitte seda vastu võtta.

Kuigi meie ei saa uskuda, et iga sõna piiblis oleks jumala ilmutus, et Tema oleks prohvetitega silm silma vastu rääkinud, kostavad siiski seal nii mõnedki sõnad, nagu oleks need öelnud see, kes on suurem kui inimene. Samuti need tõed, mis me loeme Jeesuse mäejutluses.

Kes teine võiks meile Jeesuse Kristuse kõrval olla inimideaaliks, keda seaksime kuulutades kogudusele silme ette, kes võiks enesest öelda: Mina olen tee ja

tõde ja elu! Kui Te olete leidnud selle teise, siis öelge mullegi.

Seda tõde tahan ma kuulutada oma elu otsani ja jumal aidaku mind!

Teid tervitab ja soovib Teile jumala õnnistust Teie otsinguis

Teie
Harald Päivil.

Sajab juba mitmendat päeva, puudes sahiseb, kard katusel krabiseb, järv on hall ja läiketu, mets selle taga valkjalt looritud. Olen istunud ja lugenud uusimaid usundifilosoofilisi ja -ajaloolisi teoseid. Enamasti kõik nad toetavad Maria seisukohti. Aga need raamatud pole kirjutatud enamikule minu kogudusest. Nad on kirjutatud teoloogidele, teadlastele, õpetlastele ja kõigile neile, kes uurivad usundit kui teadust, kes lähevad selle juurde mõistusega. Need teosed pole kirjutatud tütarlapsele, kes otsib inimest, suurt inimest, ega nõdrameelse abikaasale, kellel eluelamine käib üle jõu, ega kõigile neile, kes otsivad hingeahastuses kinnitust, kes vajavad usku.

Vahetevahel võtan kätte pühakirja, et kinnitada iseennast. Ma loen sealt lapsepõlvest meelde jäänud kohti ja ma tunnen, nagu seisaks isa mu kõrval, silitaks mu pead ja lausuks:

Küll sina vaeva unustad või mõtled selle peale otsegu vee peale, mis mööda joosnud.

Olin nädalapäevad Marialt kirja oodanud ja nüüd ma sain selle viimaks. Heitnud sellele pilgu ja märganud lühisust, oli mul selge, mis ta mulle ütleb. Ei ta tule minuga, ei taha minuga juua ühisest allikast ega kõndida minu kõrval. Jah, nõnda see oligi! Ta kirjutab:

Armas hingekarjane!

Ei salga, et tundsin Teie kirja lugedes suurt pettumust. Selle olin valmistanud enesele aga ise. Kuigi olin kuulnud Teie suust edumeelseid ja mõnikord isegi julgeid, revolutsioonilisi arvamusi, ei oleks ma pidanud ometi lootma, et Teie tõstate mõõka isanda vastu, keda nõnda kaua olete truusti teeninud!

Suur pettumus saab mulle õpetlikuks kogemuseks.

Vana isamaja kõige sellega, mis temas, on meile igaühele armas, aga see ei tähenda, et ei peaks mõeldama uue ehitamisele. Aeg on hakata uue ehitamiseks kive kokku kandma, ütleb doktor Remmel. Aeg on hakata kraavi alusmüüri jaoks kaevama. See uus hoone peab olema avar ja kõrge, selles peab olema õhku ja palju valgust. Vanast viiakse sinna kõik, mis kõlblik ja väärtuslik.

Õhku ja valgust on seal vanas majas vähe, aga soe ja mõnus on seal. Uue hoone ehitajaid seal ei sallita, neil tuleb sealt lahkuda ja esiti lausa taeva all või telkide all elada, tuule, vihma ja külma käes.

See tee, mis tuleb otsijail käia, on kitsas ja konarlik. See värav, kust neil läbi tuleb minna, on ahas. Lai ja sile on aga see tee, kus sõidavad need, kes seatud, olgu nad igakord kutsutud või mitte. See kõik ei käi Teie kohta. Teie käsi ei käi kaugeltki hästi. Aga Teie kogudus ei ole väike ega vaene ja ta ei jäta oma hingekarjast hätta, sest ta armastab teda.

Teie kõnelete oma eelviimases kirjas esimese ristikoguduse asutajast ja peast, isehakanud apostlist Paulusest. Talle võib mõndagi ette heita, aga mitte seda, et ta vaeva oleks kartnud oma tõekspidamiste kuulutamisel ja levitamisel. Oleks huvitav mõnel kirikumehel, kes tunneb hästi Pauluse vaevarikkaid reise maal ja merel, võrrelda neid nüüdisaja kirikuvürstide reisiga moodsais sõidukeis, esimese klassi vagunis või luksuslaeval.

Aga pöördugem tagasi lähedaste asjade juurde.

Mul oli tõesti salajane lootus, et Teie olete see, kes meie usuelu uuendab. Mitte küll Jeesus Kristus, vaid Martin Luther. Et teie tõstate häält, kui tarvis, ka nende vastu, kelle käes võim ja vägi.

Ei tee Teile mingeid etteheiteid, vaid enesele. Oleks lapsik oodata, et kojamees, kes on truusti teeninud enam kui poolteistkümmend aastat oma keisrit, kes talle truudusevande andnud, tõstab korraga lipu riigipöördeks.

Usun, et Teie oma kohust hästi ja hoolsasti täidate,

ja neid Teie koguduses vähe ei ole, kes raskeil päevil Teie abi ja kinnitust vajavad.

Oleksin sügiseni siin, Teie koguduse kantseleis tööl. Siis lähen doktor Remmeliga «telkide alla» elama.

Teile aga soovin seal puhkuse lõpupäeviks jumalikku rahu, mis minugi arvamuse järgi ülem kui kõik mõistus. Aga kes ehitab ja võitleb, see ei pea veetma päevi rahus mõnuledes. Eks öelnud Teiegi suur õpetaja, et ta on tulnud tooma mõõka, mitte rahu, et ta on tulnud tooma tuld.

Teie
Maria.

Ma panin kirja kõrvale. Tal on õigus, ei ole mina see, kes peab tulema. Mina jään oma isamajasse, olgugi et see vana, et selle aknad väikesed, lagi madal ja katus sammaldunud. Puhkust ja kinnitust peab igaüks leidma, kes astub siia vanasse majja, ja mina tahan aidata seda puhta ning korras hoida.

Ei ole mina see, kes on kutsutud uut ehitama. Ei ole ka mina see, kes kutsutud prohveti viisil kuulutama.

Metsaviir järve taga on tiheda vihma taha hoopis kadunud. Olen üksi. Ega ometi mahajäetud? Kuidas võiksin ma siis kinnitada teisi, kes tõeliselt mahajäetud! Vaeslapsi, leski, leinajaid, kannatajaid, surmaminejaid! Ma haaran pühakirja ja hoian seda oma käte vahel nagu merehädaline päästerõngast, kui ümberringi on ääretu laineteväli ja taevas kattunud pilvedega.

Ma ei ole üksinda ega maha jäetud, sest ma tean, selles raamatute raamatus on öeldud:

Ja vaata, ma olen iga päev teie juures aegade lõpuni.

JÄRELSÕNA

Selle teose autoril on kombeks, olgu heaks või halvaks, töötada kahe-kolme teose kallal kõrvuti või vaheldumisi. Ainult lõpliku kuju andmisel tuleb end mõneks ajaks koondada ühe asja peale.

Nii on käesolevgi romaan valminud «Ümera jõe», «Soosaare» jm. teise kõrval. Alustasin «Kutsutu ja seatuga» 1933. a. ja viisin tookordse, esimese visandi enam-vähem lõpule. 1934. a. avaldasin sellest katke «Päevalehes».[1] Lõplikuma kuju andmiseks tuli materjali koguda ja lugeda. See nõudis aega. Vahepeal oli võimalik ja vajalik mõni teine asi lõpule viia. Nii ei ole «Kutsutud ja seatud» mitte vaid tänapäeva kajastus. Aga põhimeeleolu ja ideeline suund on viimases redaktsioonis seesama, mis oli esimeses.

Tallinnas, september 1937.

MAIT METSANURK

[1] Autor on siin aastaarvudega eksinud. Tegelikult alustas ta romaani kirjutamist 1932. a. ja katke sellest «Päevalehes» avaldas 1933. a. (vt. lk. 592). — *Toim.*

ROMAANIST «KUTSUTUD JA SEATUD» JA TEMA SAAMISLOOST

Metsanurga probleemiderohkes loomingus tulevad aeg-ajalt kõne alla ka usk ja kirik, millele kirjanik läheneb erinevatest aspektidest, sõltuvalt neist probleemidest, mis momendil seisavad tema tähelepanu keskpunktis. Eitava suhtumise kirikusse ja vaimulikesse tõi Metsanurk kaasa lapsepõlvekodust. Jakobsonlasest vanema venna Johan Hubeli vestlused teiste ärksamate külameestega avaldasid suuremat mõju kui usklike vanemate pühapäevahommikused piiblilugemised. Siiski jäi ka viimastest mingi elamuslik mälestus lapse vastuvõtlikusse hinge püsima veel sellekski ajaks, kui tulevane kirjanik noormehena elufilosoofiat uuris ning tema kirjutuslaual lebas sajandi algul moes oleva Nietzsche Zarathustra-raamatu kõrval võrdõiguslikuna G. Frensseni teos, Jeesuse elu käsitlev «Hilligenlei». Oma esimestes, 1905. a. revolutsiooni ajal kirjutatud teostes, publitsistlikus lühipalas «Mistarvis» (ilmus Noor-Eesti väljaandes «Võitluse päivil») ja jutustuses «Uued inimesed» tungib Metsanurk loetud materialistidest, kodanlikest sotsioloogidest ja Nietzsche filosoofiast inspireerituna noorusliku ägedusega kallale jumalale ja pühakirjale. Mitmele samast ajajärgust pärinevale novelletile ja ühele käsikirja jäänud näidendile annab ainet usklike silmakirjalikkus.

Pärast Oktoobrirevolutsiooni tuleb usu probleem Metsanurga loomingusse hoopis erinevast küljest. Religioossed motiivid, mis sel ajal Metsanurga teostes esinevad, on tagasiviidavad saksa ekspressionistidele, kelle mõju avaldub kirjaniku selleaegses loomingus üldse. Probleemi sotsiaalset külge puudutab Metsanurk põgusalt, viidates sealjuures kirikule kui valitseva klassi ideoloogia toetajale. Rohkem köidab kirjanikku religiooni moraalne tahk, millega seoses äratavad tema tähelepanu ka

idamaised usundid. Metsanurga ekspressioonisugemetega revolutsiooniaineliste teoste kangelased kõhklevad, kumma ideaali järel käia — kas Kristuse või revolutsionääri järel. Ning võitjaks jäävad siin algkristliku humanismi printsiibid — näidendis «Kindrali poeg» (1925) formuleerituna kangelase surmaeelsetes sõnades, romaanis «Jäljetu haud» (1926) teost läbiva põhitendentsina. Metsanurga loomingus 1920-ndatel aastatel avaldub moraaliprobleemide käsitlemises ühtlasi ka L. Tolstoi mõju. Mitmed Metsanurga kangelased (näiteks Alma Verihurm romaanis «Punane tuul» (1928) ja Joosep Arraste romaanis «Fr. Arraste ja pojad» (1930)), otsivad elujuhiseid piiblist ja uuest testamendist. Tolstoilik elukäsitus on omane samuti mõnedele kõrvaltegelastest. Erinevate religioonide põhjal püüab Metsanurk leida moraalinorme ja otsib neist märterluse allikaid.

Hoopis erinevast aspektist läheneb Metsanurk kristlikule religioonile romaanis «Ümera jõel» (1934), milles ta toob esile ristiusu sotsiaal-ajaloolise funktsiooni, näidates ristiusustamist feodaalse vallutuspoliitika relvana. Ristiusu käsitlemine selles teoses äratas kiriklikes ringkondades suurt pahameelt, mis jõudis ka ajakirjanduse veergudele.

1937. a. ilmunud romaanis «Kutsutud ja seatud» kujunevad need seni üksikutes teostes kõrvalmotiividena esinenud probleemid keskseks analüüsiobjektiks. Seda romaani hakkas Metsanurk kirjutama juba 1932. a., kuid jõudmata sel ja ka järgneval aastal kirjastusega kokkuleppele teose avaldamise suhtes, lükkas ta romaani lõpetamise edaspidiseks. 1933. a. avaldas ta pooleliolevast teosest kaks fragmenti «Päevalehe» lisas «Kunst ja Kirjandus». 1935. a. ilmus «Loomingus» Metsanurgalt romaani põhimotiividele rajatud novell «Öine tund». Romaani lõpliku redaktsiooni seisukohalt on oluline tähendus sellel, et Metsanurk teost tol ajal ei lõpetanud. Vahepealsed sündmused selles elulõigus, millest Metsanurk romaani kirjutamisel lähtus, andsid teosele hoopis uue lahenduse.

Nimelt iseloomustab Metsanurk 1932. a. kirjas «Noor Eesti» kirjastuse asjaajajale pooleliolevat romaani järgmiselt: «Peategelaseks on pastor, kes saab tõuke esite koduses elus ärkamiseks ja hakkab siis uut tõtt kuulutama, s. t. Tallmeistri-Kuljuse raames, ja ühtlasi uut elu reformi teostama, küll kitsastes piirides, aga siiski selle all kõvasti peab kannatama.» See iseloomustus näitab, et romaani inspireerijaks oli protestantlik liiku-

mine, mis 1920-ndatel aastatel eesti kiriklikes ringkondades suurt tormi sünnitas. Eesti «protestantidele» oli eeskujuks Saksamaal XIX saj. teisel poolel levinud kiriklik uuendusliikumine «Deutsche Protestantverein», mille kutsus esile loodusteaduste areng ja materialistlike vaadete levimine. Eestis koondusid vabameelsed luterlased 1923. a. ilmuma hakanud kuukirja «Protestantline ilm» ja 1925. a. asutatud «Protestantliku Ühingu» ümber, mille eesotsas seisis Tallinna Pühavaimu koguduse pastor Theodor Tallmeister. Protestantliku liikumise eesmärgiks oli ristiusu kaasaegsustamine, millega püüti pidurdada rahva kasvavat ükskõiksust kiriku vastu. Vanameelsed vaimulikud süüdistasid protestante ristiusu aluste eitamises, sest viimased ei tunnustanud piiblit jumala sõnana, Kristuse neitsistsündimist ja lihalikku ülestõusmist.

Protestantlik liikumine kutsus vanameelsete vaimulike seas esile tõsise pahameele, mis ägenes eriti pärast seda, kui 1926. a. juulis kirik ametlikult lahutati riigist. 1926. a. septembris esinesid Tallinna praostkonna vaimulikud ajakirjanduses «avaliku seletusega», milles nad T. Tallmeistrit süüdistasid eemaldumises evangeeliumi-luteriusu kiriku alustelt, väljaastumises kiriku huvide vastu riigikogus ja mujal, konsistooriumi teotamises «Protestantlikus ilmas» avaldatud artiklites ja õpetaja au alandamises. Tallinna praostkonna vaimulikud kuulutasid Tallmeistri eraldunuks evangeeliumi-luteri kirikust. Samas asjas saatis Konsistoorium Tallmeistrile 1926. a. lõpul süüdistuskirja ja heitis otsusega 8. juunist 1927. a. Tallmeistri vaimulikust seisusest välja. Tallmeistri vahekorda konsistooriumiga olid teravdanud Tallmeistri rohked poleemilised esinemised «Protestantlikus ilmas» ja ilmselt ka Tallmeistri tegevus riigikogu tööerakonna rühma liikmena. Tembeldades Pühavaimu koguduse «protestantlikuks», mis on eraldunud luteri kiriku alustelt, püüdis konsistoorium takistada ka Pühavaimu koguduse registreerimist Siseministeeriumis teiste evangeeliumi-luteriusu koguduste seas ning kaebas Siseministeeriumi vastava otsuse tühistamiseks asja riigikohtusse, mis aga jättis konsistooriumi kaebuse tagajärjetuks. Oma väljaheitmise asja andis T. Tallmeister lahendamiseks vaimulikule ülemkohtule, kes konsistooriumi otsuse tühistas. 1928. a. novembris tegi konsistoorium aga uue otsuse T. Tallmeistri väljaheitmise kohta. Ning sellegi otsuse tühistamisel vaimuliku ülemkohtu poolt, tõstis konsistoorium küsimuse 1930. a. lõpul uuesti üles. Samal

ajal kiusati taga ka teist protestantliku liikumise aktiivset tegelast — Iisaku pastorit Voldemar Kuljust, kes konsistooriumi otsusega ajutiselt ametist tagandati juba 1925. a. Et Iisaku kogudus konsistooriumi otsuseid oma vaimuliku kohta ei tunnistanud, heideti ta koguduste liidust välja.

Pärast 1934. a. riigipööret lahenes konflikt konsistooriumi ja protestantliku liikumise vahel. 1933. a. põhiseadus muutis riigi ja kiriku vahekorda. Võimu keskendamise tendents kirriklikes institutsioonides sundis protestantlikku liikumist tagasi tõmbuma. 1934. a. lõpul jõustus uus usuühingute ja nende liitude seadus, mille vastu selle ettevalmistuse ajal T. Tallmeister korduvalt välja astus oma ajakirjas. See seadus oli esimeseks konkreetseks sammuks kirikliku keskvõimu tugevdamisel. Koguduste liidust väljaastumine tähendas nüüd ilmajäämist varadest, s. o. kirikust jm., milleta aga kogudused ei saanud eksisteerida. Seega ei jäänud «ketseritel» mingit valikuvõimalust. Lahkhelide likvideerimisest vaimulikkonnas oli huvitatud ka kiriklik keskvõim ise. Nii asus piiskopi kandidaat B. Rahamägi juba enne ametisse pühitsemist läbirääkimistesse protestantliku liikumise tähtsamate esindajatega ning selle tulemusel toimus erakorralisel kirikupäeval 16. IX 1934. a. vaenulike poolte leppimine. T. Tallmeister ja V. Kuljus esinesid üldkirikusse astumise sooviavaldusega, kusjuures neilt ei nõutud mingeid siduvaid ametivandeid. «Protestantlik Ühing» jätkas edaspidigi oma tegevust ja ajakirja väljaandmist, kuid loobunud kriitilisest hoiakust valitseva kiriku suhtes, oli protestantlik liikumine kaotanud oma senise tähtsuse.

Kui ilmus romaan «Kutsutud ja seatud», avaldas kriitika imestust selle üle, et Metsanurga kangelane ei ela läbi sügavamat murrangut. Nagu ilmneb eespool tsiteeritud Metsanurga kirjast, pidi autori esialgse kavatsuse kohaselt saama peategelasest kangelane, kes asub võitlusse oma ideede eest ja saab selle läbi kannatada. Kuid prototüüp — protestantliku liikumise juht, kes olevat avaldanud valmisolekut elada ja jutlustada kas või tänaval — läks kriitilise situatsiooni tekkides siiski kompromissile ega võidelnud oma põhimõtete eest. Ja vastavalt sellele muutis Metsanurk oma peategelase karakterit, selleks et elutõele truuks jääda. Seda tõendab ilmekalt Metsanurga vastus intervjueerijale: «... kõige kaaluvam põhjus, miks minu kangelane ei lähe mõtetelt üle sõnadele, veel vähem tegudele, on see, et ma tahtsin kirjutada realistliku teose. Reaalsuse

piiridesse jääda tahtes ei olnud võimalik Harald Päivilit kujundada aktiivseks võitlejaks. Niihästi meie usuelu juhtivates ringkondades kui ka tegelikkude pastorite seas pole seni leidunud selliste võitlejate, vastuvett ujujate eeskujusid. Mõned on seesugust tegevust alustanud, aga nad on varsti jätnud asja seisma ja muganenud valitsevaisse oludesse.»[1]

Romaaniga «Orjad» (1912) oli Metsanurk toonud eesti kirjandusse uue romaaniliigi — probleemromaani, mis kujunes tema lemmikžanriks. Ka psühholoogilise põhikoega «Kutsutud ja seatud» kuulub sellesse romaaniliiki. Peategelase eneseanalüüsi ja tegelaste vaheliste vaidluste vahendusel eritleb Metsanurk siin usu olemust ja funktsiooni ning teisi sellega seoses olevaid küsimusi.

Romaan seab keskseks küsimuse, kas pastor Harald Päivil ise usub seda, mida ta kantslist jutlustab, või on õigus tema naisel, kes nimetas teda jumalasõnaga sahkerdajaks. Sellest küsimusest hargneb peategelase arupidamine iseendaga ja religiooni probleemide analüüs, mis pakub huvi mitmest aspektist.

Peategelase sisevaatluste kaudu avatakse tema kui pastori ja kui inimese karakter halastamatu avameelsusega kuni üksikasjadeni. Metsanurga ideaaliks oli esimestest teostest peale ja jäi kuni lõpuni ennastohverdav aateinimene ja ta ei väsinud piitsutamast neid, kes sellele ideaalile ei vasta. Viimaste hulka kuulub ka Harald Päivil. Kui Metsanurk esimestes teostes kasutas negatiivsete tegelaste esitamisel mõnikord üsna jämedajoonelist šaržeerimist, siis hiljem peeneneb kritiseerimise maneer, nagu seda näitab ka Päivili kuju. Teose minavorm hõlbustab peategelase avamist pihtimuse kaudu, teisest küljest aga komplitseerib negatiivsete joonte esiletoomist. Metsanurk on selle ülesande hästi lahendanud, jälgides eneseanalüüsi ja tagasivaadete kaudu samm-sammult oma kangelase kujunemist selliseks rutiiniga muganenud hingekarjaseks, nagu ta teosest esile kerkib. Psühholoogilise veenvusega toob Metsanurk esile need argumendid, millega Päivil püüab iseenese ees õigustada võitlusest loobumist, truuks jäämist dogmadele ja traditsioonidele, mida ta mõistusega vastu võtta ei saa. Samal ajal aga näitab ta dogmadest kinnipidamise tõelist põhjust — mõttelaiskust, hirmu positsiooni, isikliku hüveolu kaotamise pärast. Päivili

---

[1] P. V[iiding], Kriitiline vestlus Mait Metsanurgaga tema *Kutsutud ja seatud* . . . teemal, Looming 1938, nr. 2, lk. 233.

karakteri loogikast lähtudes viib kirjanik peategelase siseheitlused nende ainuvõimaliku lahenduseni — niisugusest inimesest, nagu Päivil, ei või saada mingit reformaatorit.

Peategelase tõekspidamiste analüüsi vahendusel vaadeldakse romaanis ristiusu õpetust ja osutatakse selle vastuvõtmatusele XX sajandi materialistlikult mõtlevale inimesele. Episoodid pastori igapäevasest tegevusest näitavad, et usk ei suuda täita oma ülesannet — leevendada inimeste häda. Ei lohuta usk surmamõistetut ega hoia eluraskuste all nõrkenud naist enesetapmisest. Metsanurk vaeb ristiusku ja tema kandjaid ka moraali seisukohalt ning osutab lõhele, mis valitseb kristliku kõlblusõpetuse ja selle tegeliku rakendamise vahel. Käsitledes ristiusu ajaloolist osa, rõhutab Metsanurk, et selle ligimesearmastust jutlustava õpetuse nimel on maailma ajaloos korda saadetud kõige rohkem kuritegusid. Valitseva võimu ideoloogilise relvana on kristlus aidanud õigustada tapmist, ekspluateerimist, orjastamist.

Religiooni küsimuste eritlemisel on romaanis «Kutsutud ja seatud» tähtis koht moraalil. Nimelt sellest, missugusena näeb Metsanurk usu funktsiooni, ilmneb, et kirjanik samastab suures osas religiooni moraaliga, kannab viimase funktsioonid üle esimesele. Usulised tunded peavad Metsanurga arvates inimest õilistama, tõstma teda kõrgemale igapäevase elu materiaalsetest huvidest, väiklusest, tühisusest. Kristust esitatakse siin kui moraalset paleust, kellena teda nägid ka Metsanurga varasemad kangelased — Kindrali poeg ja Kristjan Raudma. Romaanis «Kutsutud ja seatud» kasutab Metsanurk oma mõtete vahendajaks Päivili sõpra dr. Remmelit, kes kitsale kristlikule kõlblusõpetusele vastandab loodusseadustest lähtuva n.-ö. bioloogilise moraali. Autor laseb dr. Remmelil väita, et iga inimene peaks ise enesele looma oma moraaliõpetuse. Dr. Remmel, kes romaanis esineb kiriku ja ristiusu kõige ägedama kritiseerijana, tunnistab samal ajal siiski religiooni vajalikkust ja nimelt kõlbluse seisukohalt. Missugune see religioon peaks olema, selle küsimuse jätab autor lahtiseks, sest enamasti ta tõstatab küsimuse, selleks et lugejat mõtlema panna, ei paku aga talle valmislahendusi.

Võib-olla seda otseselt taotlemata, on Metsanurk selles romaanis välja toonud usu kõige nõrgema koha — hirmu igasuguse revideerimise ees. Selles mõttes on väga kõnekas lühike episood peategelase jutuajamisest piiskopiga, milles lausa satii-

rilises valguses näidatakse, kuidas dogmaatik kinnisilmi eitab elust väljakasvanud probleemide lahendamise vajadust.

Moraaliprobleemid olid alati seisnud Metsanurga loomingu tulipunktis. Inimese täiustamise kaudu arvas ta jõudvat parema ühiskonnani, nagu paljud ühiskonna arengu seaduspärasusi mittemõistvad kirjanikud ja filosoofid. Kuigi romaanis «Kutsutud ja seatud» kajastub autori idealistlik ajalookontseptsioon, astus Metsanurk sellegi teosega kaudselt välja valitseva võimu kui kiriku toetaja vastu. Diktatuurivõimu perioodil suurendas riik kiriku osatähtsust ühiskondlikus elus, liites kiriku veelgi tihedamalt riigiga. Kuigi ametlikult oli kirik 1926. aastal riigist lahutatud, saavutas kirik nüüd riigivõimu abil taas ideoloogiliselt valitseva positsiooni ja tema seisund lähenes riigikiriku seisundile. Mida tähendas sellises situatsioonis vaimuliku tegevuse ja vaadete analüüsimine, ütleb teose arvustaja J. Roos: «Kuid tänapäev on see tõesti julge samm, nüüd, kus meie kirik on muutunud otse katoliiklikult institutsionaalseks, kus klerikalism ja episkopalism on rohkem esile tunginud, kui see tõsisele kristlusele on kasulik, võtnud ohtliku väljendusvormi, läinud oma võimutaotlustes liiga kaugele, nii kaugele, et see on suure natsareenlase kui ristiusu põhjendaja ja looja vaimu ja õpetusega vastuolus, vastuolus oma välise hiilguse ja paraadimeelsusega, kus armastatakse esimest pinki koguduse kodades ja teretamist turgude peal. See on tõesti suur julgus tungida nüüd kiriku ja hingekarjase elu- ja ususaladustesse, nüüd, kus tihti ilma kirikliku talituseta ei avata ühtegi asutust, ja kus kirikul on igas avaliku elu ürituses oma sõna ütelda».[1]

A. Pärsimägi

---

[1] J. R o o s, Mõtteid ühe uue romaani ilmumise puhul, Postimees 30. XI 1937.

BIBLIOGRAAFILISI ANDMEID

Soosaare

I trükk — Soosaare. Noor-Eesti Kirjastus. Tartu 1936.

Kutsutud ja seatud

I trükk — Kutsutud ja seatud. Ühe hingekarjase päevik. Noor-Eesti Kirjastus. Tartu 1937.

II trükk — Kutsutud ja seatud. Ühe hingekarjase päevik. Noor-Eesti Kirjastus. Tartu 1938.

Käesoleva väljaande aluseks on võetud I trükk, mida autor ise on redigeerinud «Valitud teoste» jaoks.

SISUKORD

Soosaare 5

Kutsutud ja seatud 345

Järelsõna 590

Romaanist «Kutsutud ja seatud» ja tema saamisloost 591

Bibliograafilisi andmeid 598

Майт Метсанурк

СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ

Романы

Том III

На эстонском языке

Оформление А. Коэметса

Издательство «Ээсти Раамат»
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

Toimetaja *H. Nigols*
Kunstiline toimetaja *A. Raja*
Tehniline toimetaja *E. Lumet*
Korrektor *Ü. Rattur*

Laduda antud 9. X 1968. Trükkida antud 14. I 1969. Paber 54×84/16. Trükipaber nr. 2 — Kohila Paberivabrik. Trükipoognaid 37,5. Tingtrükipoognaid 31,5. Arvestuspoognaid 32,5. Trükiarv 24 000. Tellimise nr. 5893. MB-01906. Hans Heidemanni nimeline trükikoda, Tartu, Ülikooli 17/19. III

Hind rbl. 1.15

7—3—5

HL

Rbl. 1.15

A
21587
5025723